Leo Trotskij

Mitt liv

Trotskij skrev sin självbiografi efter att han 1929 hade landsförvisats till Turkiet, där han befann sig på ön Prinkipo utanför Konstantinopel. En förkortad svensk utgåva av boken gavs ut 1937 av Natur och Kultur, i översättning från franskan. Vi publicerar här en nyöversättning av hela boken med utgångspunkt från den amerikanska utgåva av *My Life* som Pathfinder Press gav ut 1970 – översättningen är gjord av **Göran Källqvist**. Dessutom har vi tagit med en översättning av Trotskijs förord till 1935 års norska upplaga av *Mitt liv*.

Innehåll

Inledning av Joseph Hansen, *Med Trotskij i Coyoacán* 1
Förord 16
Förord till den norska utgåvan av *Mitt liv* (oktober 1935) 20
Kapitel 1. Janovka 23
Kapitel 2. Våra grannar och min första skola 37
Kapitel 3. Odessa: min familj och min skola 45
Kapitel 4. Böcker och tidiga konflikter 55
Kapitel 5. Stad och land 65
Kapitel 6. Förändringen 73
Kapitel 7. Min första revolutionära organisation 79
Kapitel 8. Min första fängelseperiod 85
Kapitel 9. Min första landsförvisning 91
Kapitel 10. Min första flykt 96
Kapitel 11. Emigrant för första gången 100
Kapitel 12. Partikongressen och brytningen 105
Kapitel 13. Tillbaka till Ryssland 113
Kapitel 14. 1905 119
Kapitel 15. Dom, deportation och flykt 126
Kapitel 16. Min andra landsflykt. Socialismen i Tyskland 134
Kapitel 17. Den nya revolutionen förbereds 144
Kapitel 18. Krigsutbrottet 151
Kapitel 19. Paris och Zimmerwald 156
Kapitel 20. Utvisad från Frankrike 161
Kapitel 21. Genom Spanien 164
Kapitel 22. New York. 171
Kapitel 23. I ett koncentrationsläger 176
Kapitel 24. I Petrograd 180
Kapitel 25. Om förtalare 187
Kapitel 26. Från juli till oktober 194
Kapitel 27. Den avgörande natten 199
Kapitel 28. ”Trotskismen” 1917 204
Kapitel 29. Vid makten 207
Kapitel 30. I Moskva 215

Kapitel 31. Förhandlingarna i Brest-Litovsk 223
Kapitel 32. Fred 232
Kapitel 33. En månad i Svijazjsk 241
Kapitel 34. Vårt tåg 249
Kapitel 35. Petrograds försvar 255
Kapitel 36. Militäroppositionen 262
Kapitel 37. Meningsskiljaktigheter om krigsstrategin 270
Kapitel 38. Övergången till den nya ekonomiska politiken och mitt förhållande till Lenin 275
Kapitel 39. Lenins sjukdom 280
Kapitel 40. Epigonernas sammansvärjning 291
Kapitel 41. Lenins död och maktförskjutningen 298
Kapitel 42. Partikampens sista fas 307
Kapitel 43. Förvisning 318
Kapitel 44. Landsflykt 327
Kapitel 45. Planeten utan visum 332
Kapitel 46. Efterskrift till den franska upplagan (1934) 341

Inledning av Joseph Hansen, *Med Trotskij i Coyoacán*

Jag har ett flertal gånger hört talas om planer på att göra en film om Trotskijs liv, eller åtminstone hans sista år i Mexiko. Det gjordes ett försök med en tevefilm om mordet. Det var ett bedrövligt stycke, mer förtal än sanning. En företagare från Hollywood tillbringade till och med en tid i Mexiko för att studera omgivningarna och samla material. Vid tre tillfällen har jag ombetts lämna upplysningar för att förläna de planerade produktionerna ett sken av sanning. Två av dem gick om intet och den tredje kan mycket väl röna samma öde – vilken kanske inte är helt och hållet att beklaga. Producenterna utgick från sina egna förutfattade meningar om vad som är ett dramatiskt material och hur Trotskij skulle passa in i dessa uppfattningar. Ingen av dem hade något större intresse av att skildra Trotskijs verkliga inre drivkrafter eller hans livs viktigaste engagemang och mål. De riktade sig till en publik som kanske inte skulle betrakta det som god kvällsunderhållning.

För att göra en sanningsenlig film om Trotskij måste man betrakta honom som politisk person, men inte av den sort som kännetecknar dagens borgerliga värld. Han var av en annan sort – en artist som var hårt engagerad i att ge en verklighetstrogen bild av sin tid, eller rättare sagt en vetenskapsman som var övertygad om att mänsklighetens viktigaste problem är att förändra vårt system, att göra slut på den långa förtvivlade epoken av kamp mellan klasserna och ersätta den med ett samhälle som byggs upp på grundval av en rationellt planerad ekonomi. Han skulle också sanningsenligt kunna beskrivas som en folktalare och kämpe som var fullt sysselsatt med att bygga en organisation som behövs för att socialismen ska segra i världsskala.

Att göra en film om Trotskij där allt detta förbises är som att beskriva Pierre och Marie Curie utan att ta upp deras strävan att avslöja radioaktivitetens hemlighet, eller slavgörat att fraktionera enorma mängder pechblände [en sorts uranmalm – övers anm] för att isolera de mystiska ämnena polonium och radium. Eller ett ”drama” om Louis Pasteur utan hans passionerade intresse för bakteriologi och det noggranna laboratoriearbete han utförde mot sina välmenande vänners inrådan, som försökte övertyga honom att inte slösa bort sin värdefulla tid på inbillade och omöjliga problem.

Det är väl uppenbart? Och ändå inser inte ens en så klarsynt person som Isaac Deutscher det. Till och med Deutscher betraktade Trotskijs engagemang i uppbygget av den socialistiska revolutionens världsparti som en ”svag sida”.

Trotskij var välbekant med Freuds arbeten, och han förstod sig själv mycket bra. På flera ställen har han gjort fullständigt klart att han helt och hållet vägleddes av fullständigt medvetna mål, och han har i detalj angivit vilka de var.

I förordet till **Mitt liv** berättar han att ”bortsett från åren under inbördeskriget har huvuddelen av mitt liv bestått av parti- och litterärt arbete.” Nästan ”en tredjedels sekel av mitt medvetna liv [har] helt och hållet varit fyllt av revolutionär kamp. Och om jag skulle få leva om det igen, skulle jag utan tvekan slå in på samma väg.”

Under de elva år Trotskij hade kvar att leva efter att han skrev **Mitt liv**, fortsatte han med det han hade gjort under de tre föregående årtiondena. Han prioriterade andra saker än många av de intellektuella som beundrar hans geni. De sätter hans mest kända böcker främst, **Litteratur och revolution**, **Ryska revolutionens historia**, **Den förrådda revolutionen**, hans Stalinbiografi. Därefter rankar de alla de många artiklarna, pamfletterna och böckerna – om fascismen i Tyskland, den spanska revolutionen, den fördjupade krisen i Frankrike, hela den omtumlande händelseutvecklingen när världen gick framåt mot det Andra världskriget.

Få av dem lockades av Trotskijs bidrag till Fjärde internationalens interna diskussioner. Det är förståeligt, ty dessa skrifter kan bara till fullo uppskattas av kadrer med en betydande marxistisk bakgrund. Vad gäller Trotskijs ”parti”-aktiviteter, i synnerhet under de sista elva åren, har de intellektuella i bästa fall helt enkelt inte varit intresserade.

Men Trotskij var av en annan uppfattning. I den dagbok som han under en tid förde i Frankrike och Norge, kastade han 25 mars 1933 ner följande talande tankar:[1]

> Under lång tid har jag inte kunnat tillfredsställa mitt behov av att utbyta tankar och diskutera problem med andra. Jag tvingas föra en dialog med tidningarna, eller snarare via tidningarna med fakta och uppfattningar.
>
> Och ändå tror jag, att det arbete jag är indragen i nu, trots dess ytterst otillräckliga och uppsplittrade karaktär, ändå är mitt livs viktigaste arbete – viktigare än 1917, viktigare än inbördeskriget eller någon annan period.
>
> För att klargöra det kan jag beskriva det så här. Om jag inte hade befunnit mig i Petersburg 1917, så hade oktoberrevolutionen ändå ägt rum – *under förutsättning att Lenin hade varit där och suttit i ledningen*. Om varken jag eller Lenin hade befunnit oss i Petersburg, så skulle det inte ha blivit någon oktober-revolution: bolsjevikpartiets ledning hade hindrat den från att ske – därom hyser jag inte det minsta tvivel! Om inte Lenin hade varit i Petersburg, så tvivlar jag på att jag hade kunnat besegra bolsjevik-ledarnas motstånd. Kampen mot ”trotskismen” (det vill säga den proletära revolutionen) skulle ha inletts i maj 1917, och revolutionens utgång hade varit tveksam. Men jag upprepar, förutsatt att Lenin hade varit där så skulle oktoberrevolutionen ändå ha segrat. Samma sak kan i stort sett sägas om inbördeskriget, även om Lenin under den första perioden, speciellt efter att Simbirsk och Kazan hade fallit, vacklade och ansattes av tvivel. Men det var utan tvekan en övergående känsla som han troligen aldrig erkände för någon annan än mig. [*Här lägger Trotskij till en fotnot*: Jag måste beskriva detta mer noggrant.- Hansens anmärkning.]
>
> Alltså kan jag inte säga att mitt arbete är ”oundgängligt” ens under perioden mellan 1917 och 1921. Men nu är mitt arbete ”oundgängligt” i ordets fulla betydelse. Det finns inget som helst övermod i detta påstående. Sammanbrottet för de två internationalerna har inneburit ett problem som ingen av ledarna för dessa två internationaler överhuvudtaget är förmögna att lösa. Mina personliga växlande öden har ställt mig inför detta problem och har givit mig viktiga erfarenheter för att ta itu med det. Det finns nu ingen annan än jag som kan genomföra uppdraget att beväpna en ny generation med den revolutionära metoden över huvudet på Andra och Tredje internationalens ledare. Och jag är helt ense med Lenin (eller snarare Turgenev) att det värsta straff man kan få är att vara över 55 år! Jag behöver åtminstone fem års oavbrutet arbete till för att säkra tronföljden.

Trotskij hade just fem år kvar att leva, men de blev inte oavbrutna. Under dessa fem år levde han i ständig osäkerhet, och var måltavla för den samlade reaktionen, från de norska fascisterna till de obevekliga mördarna i Stalins GPU. Ändå gjorde Trotskij allt han kunde för att föra vidare så mycket som möjligt av sina erfarenheter.

L D talade aldrig direkt om detta problem med oss unga som bodde med honom och Natalja under de sista åren av deras landsflykt. Men vi kände av det. Dag ut och dag in var huset indraget i arbetet att bygga Fjärde internationalen. Betydelsen av kontinuitet vad gäller program, metod, kadrernas efterträdare, blev en del av vårt grundläggande tänkande. Alla av oss var engagerade, till och med hängivna, i detta avgörande arbete. Det var en del av förberedelserna inför de framtida revolutionära möjligheter som historien med säkerhet skulle ge. Allt Trotskijs arbete var inriktat mot detta mål.

Det är ett misstag att tro att det finns ett drag av romantik kring detta. I praktiken innebar det hårt arbete, att lära sig klara av detaljer och fullfölja dem effektivt utan att tappa det yttersta målet ur sikte. Det som skiljer detta sätt att bygga partiet från alla andra långvariga och svåra företag är dess syfte och mål, nämligen att garantera mänsklighetens överlevnad och möjliggöra ett uppbygge av civilisationen på en verkligt mänsklig grundval.

I en kort artikel om Rosa Luxemburg och Fjärde internationalen, som Trotskij skrev i juni 1935, argumenterade han mot teorin om massornas spontanitet och för behovet av ett leninistiskt parti,

[1] Återgivet med tillåtelse från utgivarna av Trotskijs *Diary in Exile, 1935*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1958 – Hansens anmärkning.

och uttryckte det så här: ”Utan minsta överdrift kan man säga: hela världssituationen avgörs av *det proletära ledarskapets kris*.”

Denna kris, fortsatte han, ”kan naturligtvis inte övervinnas med hjälp av en abstrakt formel. Det handlar om en ytterst enahanda process. Men inte en rent 'historisk' process, det vill säga den medvetna verksamhetens objektiva förutsättningar, utan en oavbruten rad av ideologiska, politiska och organisatoriska åtgärder i syfte att gjuta samman världsproletariatets bästa, mest medvetna element bakom en fläckfri fana, element som hela tiden måste öka sitt antal och självförtroende, som måste utveckla och fördjupa sina band till proletariatets bredare delar – med andra ord: under nya och ytterst svåra och besvärliga förhållanden rekonstruera proletariatets historiska ledarskap.”[2]

När Trotskij på midsommaren 1937 gick med på förslaget från den amerikanska rörelsens ledning att jag skulle ingå i hans lilla stab av sekreterare och vakter, så blev mitt första uppdrag att ta med en ny Dodge från Ohio, där den hade inköpts, till Mexiko. Max Sterling, som var gift med Trotskijs dåvarande ryska sekreterare Rae Spiegel, följde med. Vi kom fram till Mexiko City långt efter mörkrets inbrott, och jag ville att vi skulle vänta med att åka ut till Coyoacán först nästa morgon. Men Max hade varit där tidigare och kände till gatorna och var ivrig att träffa Rae, som kanske skulle vara i huset.

Avenida Londres var mycket mörk. De höga murarna, varav en del var täckta med krossat glas som glänste i strålkastarljuset, och fönstren med fönsterluckor och traditionella spanska järngaller, såg knappast gästfria ut. Hundar skällde när vi körde förbi. Andra svarade med ett ylande i fjärran. Vi fick vänta en lång stund på den övergivna gatan innan vår ringsignal besvarades. De kände igen Max' röst, och den lilla dörren i den enorma dubbeldörren öppnades tillräckligt för att vakthavande skulle kunna komma ut. Det var Jean van Heijenoort, som hade varit hos Trotskij under ett antal år. Det visade sig att Rae bodde i en lägenhet i staden. Jean föreslog att vi skulle komma tillbaka nästa morgon.

Det var en lättnad, ty sanningen att säga kände jag mig osäker inför att träffa Trotskij.

Jag hade blivit medveten om namnet Trotskij när jag var 8 eller 9 år gammal. Det var efter Första världskriget i en lantbrukarstad med 3.000 invånare i Utah där min pappa arbetade som skräddare. Till och med där mötte man den ryska revolutionen som hade gjort slut på tsarismen med välvilja och den diskuterades livligt, åtminstone bland invandrarfamiljerna, som huvudsakligen kom från Skandinavien. Stadens politiker var en reaktionär blandning av republikaner och mormoner, och veckotidningen *Richfield Reaper* var avgjort bolsjevikfientlig även om redaktören var något av en paria, eftersom han var demokrat. Jag kan fortfarande minnas hans rubriker om att Trotskij och Röda armén stod på randen till nederlag. Det var en rubrik som upprepades flera gånger. För ett barn som tidigt hade blivit något av en rebell blev det bara naturligt att vara för Trotskij och Röd armén.

Jag började intressera mig för politik och de kampanjer och diskussioner som hörde till när jag var 10 år gammal, samma år som Cox kandiderade mot Harding. Jag minns valet mycket väl, eftersom jag råkade läsa en pamflett på det kommunala biblioteket, som troligen smugglats in bland böckerna av en kringvandrande ”Wobbly” [medlem i IWW, International Workers of the World – övers anm]. Den var skriven av Daniel De Leon, och avslöjade tullsystemet, som var en avgörande fråga i Utah med sin sockerbetsindustri. De Leon använde exemplet med billigt kubanskt socker för att klargöra sina socialistiska argument mot tullarna. Jag upprepade dem på skolgården. Lärdomen hur lätt det är att bli ökänd och hur svårt det är att övervinna det har följt mig ända sedan dess.

Även om jag på detta sätt redan i späd ålder blev känd som ”socialist” och ”bombkastare”, så var det inte förrän jag kom till universitet i Utah under den katastrofala Stora depressionen som jag på

[2] Trotskij, *Writings [1935-36]*, New York: Pathfinder Press, 1977, s 31-32.

allvar började studera marxismen och de olika riktningarna inom den radikala rörelsen. Efter två års studier nobbade jag de andra riktningarna för att ansluta mig till trotskisterna, som vid denna tid var organiserade i Communist League of America. Jag hade en del invändningar, speciellt tyckte jag att många saker presenterades på ett svårfattligt sätt i den trotskistiska pressen, men deras ärlighet och framför allt deras klara och sökande sätt att resonera kring de stora frågorna var mycket övertygande. Stalinisternas agerande när de skingrade ett möte där Max Shachtman, en talare från New York som var ute på en nationell turné, förklarade händelserna i Tyskland och Stalins roll i att röja vägen för Hitler, spelade också en roll för att få mig att ansluta mig till den trotskistiska rörelsen.

Det var i Salt Lake City 1934. Vid den tiden befann sig Trotskij i Frankrike, där han hade lyckats få en tillfällig fristad och lite större säkerhet än i Prinkipo, som låg i skuggan från Sovjetunionen och Stalins GPU. Inom kort gjorde den franska regeringen, som ett svar på sovjetiska påtryckningar och sin egen rädsla för Trotskijs möjliga inflytande på den krisdrabbade inhemska politiska scenen, villkoren för hans asyl outhärdliga och drog till sist tillbaka hans uppehållstillstånd helt och hållet.

Trotskijs situation var desperat. För oss, dåtidens upproriska ungdom, som hade anslutit oss till hans sak och var ivriga att handla, var det plågsamt att vi inte kunde göra särskilt mycket.

Så gav Norge asyl till mannen på planeten utan visum. Även det visade sig vara en tillfällig tillflyktsort, när Stalin utsatte den norska varvsindustrin och fiskexportörerna för påtryckningar. Trotskij sattes praktiskt taget i husarrest när den första ”stora” Moskvarättegången iscensattes 1936, med honom och hans son Leon Sedov i sin frånvaro utpekade som huvudanklagade. Under en period såg det till och med ut som om Trotskij skulle kunna bli utvisad från Norge, det vill säga överlämnas till Stalins bödlar.

Den mexikanska regeringens beslut att ge Trotskij asyl kom i rätt tid. President Lázaro Cárdenas bestämde sig för att släppa in Trotskij därför att han verkligen trodde på den borgerliga demokratin, och på grund av att Mexikos ledande konstnär Diego Rivera, som var anhängare till Trotskij, personligen sökte upp honom. Beslutet visade också att traditionerna från 1910 års mexikanska revolution fortfarande var levande.

Nu befann sig Trotskij i Coyoacán. Hur länge skulle det dröja innan Stalins mördare försökte kasta sig över honom igen?

Allt detta funderade jag på. Det och min bedömning av Trotskijs betydelse. I mina ögon var Trotskij en av historiens giganter, med så enorma proportioner att han såg ut som en avlägsen figur som tillhörde en annan tidsålder. Dessutom hade jag blivit förvarnad av folk som borde känna till det, att Trotskij kunde vara svår att ha att göra med.

I det klara solljuset på morgonen såg Coyoacán helt annorlunda ut än kvällen innan. Stora eucalyptusträd tornade upp sig över murar täckta av mörklila bouganvilla. Inne på den kringbyggda gården kunde man skymta geranium. Det kom en behaglig doft av träkolsrök från de fattigas hus av soltorkat tegel. Coyoacán var till och med pittoreskt, och hade inte förändrats så mycket sedan Cortés hade bott där. De blåa murarna till Frida Kahlos hus på Avenida Londres som hade överlämnats till familjen Trotskij såg ut att kunna innesluta en trädgård och skydda den från dammet på gatan som inte var stenlagd.

Det visade sig vara ett riktigt intryck. På gården fanns rosa buskar och ett apelsinträd, fortfarande friskt och glittrande efter att ha blivit vattnat. Vi gick upp de fyra trappstegen till trädgårdsgången med sin balustrad som knöt samman rummen längs tre av gårdens sidor.

Det var där jag såg Trotskij för första gången. Han kom ut ur sekreterarens rum som låg intill hans och Nataljas sovrum. Trotskij var inte alls så stor som jag hade trott. Hans sätt att gå var energiskt när han närmade sig oss. Man kunde se på hans ansikte att han var nöjd, och han slog armarna om oss.

Han ville höra om vår resa och hur kamraterna hade det i New York. Jag slappnade omedelbart av, och kände mig förvånad över att han hade förväntat sig att vi kunde vara osäkra eller nervösa och att han hade hälsat på oss så här för att göra saker och ting lättare.

Den viktigaste informationskällan idag om Trotskijs liv i Coyoacán är sista delen av Isaac Deutschers biografi, **Den förvisade profeten**. Deutscher förlitade sig nästan helt och hållet på vad han kunde hitta i arkiven på Harvard. Natalja lät honom gå igenom de stängda delarna, och han fick på så sätt möjlighet att läsa material som ännu inte är tillgängligt för allmänheten. En del av det finns med i den sista delen, och ger oss värdefulla nya fakta av personlig karaktär. Men Deutscher kunde bara gissa vad en del av det betydde. Det finns också andra skäl att ha en del invändningar mot kapitlet.

Deutscher valde att inte leta efter material hos alla de av Trotskijs närmaste medarbetare från denna period som fortfarande var i livet. Han besökte aldrig Mexiko. Trots att han var i USA sökte han aldrig upp Socialist Workers Party, vars ledare spelade en särskilt viktig roll under de sista åren av Trotskijs liv.

Senare i London visade Deutscher mig det sista kapitlet i hans biografi i korrektur. På det hela taget ansåg jag det vara utmärkt, men det innehöll en del felaktigheter. Det var vid denna tidpunkt inte lätt att rätta till dem. Och Deutscher kunde givetvis inte göra så mycket med de nya uppgifterna. Ett tydligt exempel på svårigheten att göra förändringar i korrekturen återfinns i titeln på fotografierna på sidan 480 [finns inte i svenska utgåvan – övers anm]: ”Två bilder på det 'lilla fortet' i Coyoacán.” I själva verket är det inte foton på *ett* hus utan på två *olika* hus som Trotskij bodde, det ena efter det andra. Deutscher kände inte till det.

När det gällde andra viktigare delar av Deutschers tolkning av denna period i Trotskijs liv var det meningslöst att inlåta sig på någon diskussion. Jag debatterade en kort stund med Deutscher och lät de delarna passera som saker där ”vi hade meningsskiljaktigheter”.

Deutschers bild av åren i Coyoacán är en tid av praktiskt taget oavbrutet svårmod, och han tolkade det som att livet i Trotskijs hem var överskuggat av en hopplös kamp mot Kremls bödlar. Så var inte fallet.

Kampen fanns i bakgrunden – en del av det dagliga livet, men den pockade inte ständigt på uppmärksamhet. Ett av problemen var faktiskt att hålla sig på vakt. Det gällde alla. Till och med Natalja blev ibland så irriterad på säkerhetsåtgärderna att hon inte följde dem. Alla i familjen insåg att Stalin hade beslutat att mörda Trotskij, men ingen av oss kunde veta hur GPU tänkte försöka genomföra det. Oavsett hur regler och tidsscheman anpassades efter försvarsbehoven, så vande ”internerna” som vi ibland kallade oss vid dem som en del av livet, en rutin som vi ibland tappade uppmärksamheten på. Då och då försökte vi bryta det med hjälp av energiska åtgärder av olika slag. De stötte ibland på hårt motstånd. Tröghet är ett problem även för en liten, hängiven, självuppoffrande grupp – till och med en grupp revolutionärer.

Sanningen är att Trotskijs huvudintresse inte var denna särskilda väpnade kamp, trots att det var han som var huvudpersonen i den. Han deltog i den som en disciplinerad bolsjevik och militär, men den upptog honom inte helt och hållet. Trotskijs främsta intresse var Fjärde internationalen, det fanns ingen som helst diskussion om det. Han var uppslukad av den och ägnade den sitt livligaste intresse.

Han tog ovilligt itu med artiklar till den allmänna pressen. När det var ont om pengar – och ibland var det mycket ont om dem – skrev han något nästan som om det var bara för brödfödan, och beklagade den tid som gick förlorad. Han var ungefär lika intresserad av att skriva böcker som kunde vara av intresse för förlagen. Först efter stort motstånd gick han med på att skriva en biografi om Stalin, inte förrän hans medarbetare övervann hans invändningar genom att argumentera att han kunde ta med material som var av speciellt intresse för Fjärde internationalen. Jag hävdade till exempel att han kunde utnyttja Stalin som bakgrund för att ställa bolsjevikpartiets historia till rätta,

och att det var mycket viktigt för den generation jag tillhörde.

Han sköt ständigt upp arbetet med sin Lenin-biografi därför att han slukades upp av Fjärde internationalens interna utveckling.

Deutscher betraktade Trotskijs intresse av Fjärde internationalen som en beklaglig svaghet hos detta annars utomordentligt framstående geni. Vi som levde med Trotskij såg det som ett bevis på hans målmedvetenhet och förmåga att prioritera sina projekt på rätt sätt.

För vakterna och sekreterarna var Coyoacán en skola i Fjärde internationalen. Alla av oss studerade på egen hand, och vi var medvetna om att Trotskij lade märke till det utan att lägga sig i – han kunde oväntat komma till våra rum, eller fråga efter om en bok som vi råkade läsa på gården. Vi hade också kurser där vi tog upp olika ämnen, inklusive spanska för de amerikanska vakterna. På ett mer allmänt sätt använde Trotskij hela situationen, inklusive organiseringen av vårt försvar, de diplomatiska förhållandena med omvärlden, hur vi kom fram till politiska beslut, svaren på den omfattande korrespondensen, till och med de artiklar han skrev, för att lära oss så mycket han kunde om de historiska traditionerna. Det verkade inte vara någon medveten pedagogik, det var helt enkelt så allting diskuterades, beslutades och genomfördes.

Han kunde vara en sträng och krävande uppdragsgivare. Tillvaron blev snabbt besvärlig för de kring Trotskij som hade problem med att bryta med bohemiska vanor eller ansåg det oöverstigligt svårt att lära sig noggrannhet, grundlighet, yrkesskicklighet.

De bästa dagarna var när det kom nyheter om en uppmuntrande utveckling i den ena eller andra av Fjärde internationalens sektioner, även de mest blygsamma framgångar. De största händelserna var när medlemmar i Fjärde internationalen från andra länder kom på besök. Det innebar konferenser, diskussioner, ibland mycket livliga debatter – ty hos Trotskij tvekade ingen av hans anhängare, ingen av de som hade införlivat hans anda, att uttrycka meningsskiljaktigheter. Om de inte uttryckte någon uppfattning kunde de räkna med att ändå pressas om sin åsikt.

I veckor efteråt ekade dessa besök i huset, och ett tecken var att produktionen på Trotskijs stora skrivbord ökade ännu mer.

Det var efter just ett sådant besök från James P Cannon och andra ledare i Socialist Workers Party, som L D skrev huvuddokumentet till Fjärde internationalens kommande grundningskongress 1938, ”Kapitalismens dödskamp och Fjärde internationalens uppgifter”, ett dokument som under namnet ”Övergångsprogrammet” kom att spela en allt mer central roll i den världstrotskistiska rörelsens programmatiska begreppsvärld.

De diskussioner som inspirerade Trotskij att skriva detta dokument upptecknades inte – bandspelaren var fortfarande inte uppfunnen. Men höjdpunkterna i delar av diskussionen stenograferades av en av Trotskijs sekreterare, och en utskrift av dessa noter finns nu tillgängliga på engelska, det språk på vilket diskussionen fördes.[3] De ger en bra bild av hur en konferens med Trotskij såg ut under tiden i Coyoacán.

Åsiktsutbytet var i själva verket mer långvarigt än vad utskriften kan få en att tro. I detta fall tio dagar eller mer, om jag minns rätt. Det innefattade ett antal rent personliga ”träffar”. De var i verkligheten tillfälle för en ytterst fri diskussion om alla möjliga problem som var aktuella i Fjärde internationalen, ty oavsett hur de informella samtalen började så slutade de alltid med politik, i synnerhet Fjärde internationalens politik.

Det var fester också, i Coyoacán. Så fort en sekreterare eller vakt skulle återvända hem, ordnade vi en avskedsfest, för att tacka av dem ordentligt. 7 november varje år var en helgdag, och alla bar en röd nejlika eller en röd ros.

---

[3] Se *Writings of Leon Trotsky, 1938-39*, New York: Merit Publishers, 1969.

När vi firade oktoberrevolutionen 1937 kom Diego Rivera och Frida Kahlo till huset långt före gryningen. De hade med sig en stor bukett röda nejlikor för att dekorera det långa bordet där hela hushållet utom de som stod på vakt satt tillsammans och åt.

Diego och Frida nöp av nejlikeblommorna och arbetade i flera timmar för att arrangera dem på den vita duken vid huvudändan där L D och Natalja brukade sitta. I början arbetade Frida medan Diego tittade på, med sitt runda ansikte strålande som vanligt. Frida var mycket pittoresk i sin Tehuantepec-dräkt, med ljust garn invävt i de tjocka svarta hårflätorna som ringlade sig på hennes huvud. Hon började om igen. De diskuterade. Diego blev alltmer indragen i projektet. Nu var hans händer upptagna med nejlikorna medan Frida tittade på. Diego försökte med en stor ”4”. Sedan ”4” och ordet ”*Internacional*”. Sedan om igen i andra proportioner. Till slut blev det ”*La Cuarta*”. Det var ett utmärkt textarbete.

I gryningen började marimbaorkestern som Rivera hade engagerat spela en serenad till L D och Natalja utanför deras sovrumsfönster. Jag vet inte vad de tyckte om det först, eftersom det var en överraskning. Hursomhelst blev det ett trevligt sätt att vakna upp i Mexiko på oktoberrevolutionens årsdag, som också var L D:s födelsedag.

Under dagen fylldes gården och huset av folk som kom till festen. Det var mest mycket fattiga människor, medlemmar i fackföreningar där Trotskijs mexikanska anhängare var aktiva. De hade med sig mat som gåvor, inklusive några levande kycklingar med sammanbundna fötter. Flera 20-liters dunkar som hade omvandlats till hushållsartiklar bars in fyllda med *atole*, en tunn välling med chokladsmak som vi drack ur muggar. Männen bar vita bomullsbyxor och skjortor, kvinnorna långa vida mörka kjolar som var vanliga i Mexiko på den tiden. I sina *huaraches*, med det bländande solljuset på huvudena, såg folkmassan ut som typiska arbetare. Studenterna och en del av de andra gästerna var mer finklädda.

Trotskij uppmanades naturligtvis att hålla ett tal. Jag märkte att han verkade tveksam. Utan tvekan skulle han ha föredragit att låta bli. Han hade trots allt kommit till Mexiko först i januari och talet måste hållas på spanska. Trots hans ovilja fanns det ingen återvändo.

Han verkade samla sig, som om han tog ett djupt andetag. Han gick fram till balustraden, och blev som förvandlad. Han tog publiken helt i besittning, och talade som om det var något fullständigt naturligt och något han gjorde varje dag. Han höjde rösten så att den kunde höras med lätthet.

Det var ett enkelt tal där han tackade och visade sin uppskattning. Några få ord om oktoberrevolutionen och dess betydelse. Han uttryckte sin tacksamhet till Mexikos gästvänlighet och det mexikanska folkets värme.

Trotskij talade bara några minuter men det gav mig en glimt av honom som talare. Det var uppenbart att han hade studerat talets konst, och hade praktiserat den så att det praktiskt taget inte var någon ansträngning för honom. Han var definitivt inte från den skola som talar eller håller en lektion för en publik med ett vattenglas i ena handen, och lutar sig mot katedern med den andra.

Publiken svarade med starka känslor och bifallsrop.

Från sin utkikspunkt i Coyoacán blev Trotskij mer och mer fascinerad av den amerikanska politiska scenen. En stadig ström av diverse besökare vidgade hans kunskap om dess olika sidor.

En gång kom det en ung lärare. Han hade varit med i och kring socialistpartiet och visste lite om trotskismen. Likt andra obundna personer som ibland dök upp hade han bestämt sig för att han ville tala med Trotskij. Det visade sig att han var bondpojke och rätt så sysslolös. Han hade nästan bestämt sig för att sluta undervisa. Efter några dagar tog Trotskij mig åt sidan. ”Skulle inte han bli en bra vakt?”

Jag blev överraskad. Jag hade upptäckt att han egentligen var pacifist.

”Kan inte du övertala honom att bli vakt?”

Jag invände. Han kom från någonstans i mellanvästern men det var knappast någon garanti för hans pålitlighet.

”Han är en riktig amerikansk bonde.”

Det blev uppenbart varför Trotskij ville att vi skulle ta med honom. Han hade aldrig haft tillfälle att studera de amerikanska bönderna på nära håll. Och här fanns en levande inom räckhåll!

Det visade sig att bonden var en mästerskytt med gevär. Det enda problemet var att han inte ville döda någonting, framförallt inte en människa. Men i detta speciella fall gick han med på, att om vi blev angripna skulle han skjuta för att döda.

Dessutom kunde han arbeta. Han var expert på cement, och hans fantasi hade fångats av möjligheterna att bygga tegelhus. Ett av skälen till att han kom till Mexiko var för att studera det. Till sist blev han vakt och vi rekryterade honom till partiet.

På den tiden hade den fascistiska faran blivit en realitet i USA. En del av den amerikanska fascistiska rörelsen hade band till hitlerismen, men viktigast var den fullständigt inhemska, renrasiga, flaggviftande ultrapatriotiska varianten. En del av de fascistiska demagogerna, som fader Coughlin, var kända i hela landet. Trotskij blev ganska engagerad i detta, och lade fram ett antal specifika förslag på hur man på effektivaste sätt skulle möta denna fara. Det återspeglas i en del av hans skrifter från denna tid, speciellt *Övergångsprogrammet*, men det verkar uppenbart att Isaac Deutscher inte kände till hur mycket han gick in för en del aspekter av detta arbete.

När det exempelvis handlade om att bygga försvarsgarden, fick Socialist Workers Party en hel del från Trotskij, även om partiet redan hade gjort en del värdefulla erfarenheter under decennierna av strejker som deras medlemmar hade varit inblandade i.

Trotskij såg kampen mot fascismen som en möjlighet att bygga ett revolutionärt massparti med ”amerikansk hastighet”. På sitt typiskt energiska sätt pressade han på för att utnyttja öppningarna maximalt.

Trotskij insåg helt klart att ett parti byggs genom att samla och skola kadrer. Om vi bortser från de officiella gästerna, så hade hans intresse för de yngre gästerna – och en del inte så unga – två inriktningar: Vilka är chanserna att rekrytera dem, eller om de inte går att rekrytera, går det att få dem att ge penningbidrag till rörelsen? Jag kan å den amerikanska personalens vägnar vittna om hur nära vi arbetade med Trotskij i detta gentemot en del av hans gäster. När en person rekryterades eller gav ett betydande bidrag, eller både och, så dolde aldrig Trotskij hur belåten han var.

För oss på insidan var det därför den naturligaste sak i världen att Trotskij gav högsta prioritet åt fraktionskampen i Socialist Workers Party 1939. Denna kamp rörde inte bara avgörande politiska och teoretiska frågor av största vikt för den ryska revolutionens öde och den första arbetarstaten i sin helhet. Det handlade också om väl och ve för en av Fjärde internationalens på den tiden största sektioner, och jämsides med det alla kadrer i världsskala. Ingen av oss hade minsta orsak att bli förvånade över att Trotskij lade allt annat åt sidan för att rikta all sin uppmärksamhet på denna utveckling.

Förvisso var det han skrev ägnat för en begränsad publik. Men denna publik bar på den bolsjevikiska traditionen, det var den som stod för den revolutionära marxismens kontinuitet.

Trotskij slösade ingen tid när han under sitt sista år i livet skrev för denna publik. Han arbetade på ett mycket direkt sätt för sitt främsta mål att garantera ”tronföljden”. För att ge allt i sin makt till Fjärde internationalen lät han inte ens kulspruteangreppet på hans hem i maj 1940 distrahera

honom. För kadrerna är dessa Trotskijs sista bidrag bland det mest värdefulla han någonsin skrev.[4]

De mexikanska trotskisterna stod i allmänhet till tjänst med en eller två vakter, som oftast deltog i vakttjänstgöringen på nätter eller helger. Bland de mest trogna var familjen Fernández – pappa, en skollärare i femtioårsåldern, och tre av hans söner, Octavio, Carlos och Mario. Även denna familj stod mycket nära hushållet. När vi ibland tog en biltur hälsade vi på dem i deras mycket blygsamma hem i Tacuba. Besöket förvandlades alltid till en fest. Mamma Fernández plockade fram färsk *pulque* som hon hade förberett med fruktsmak. De yngsta barnen skickades ut efter mer, och efter öl. De utomordentligt smidiga och vackra småflickorna, Graciela och Ofelia, som liksom resten av familjen var utmärkta dansare, tvingade vakterna, som hade en tendens att vara klumpiga, att delta i mexikanska folkdanser. Om inte vakterna kunde så gick det lätt att lära sig! Trotskij höll med flickorna och försökte övertala vakterna, även om varken han eller Natalja ville delta. Dansen var för de unga. Liksom *pulque*. Och ölen.

En del av de mexikanska vakterna var mycket fattiga. De kom i *huaraches*, sandaler gjorda av gamla bildäck, och de grå *serape* som kunde ses överallt i de mest fattiga områdena i Mexiko. Trotskij uppskattade mycket deras deltagande. Vissa av dem tvingades resa långt efter en hård dags arbete. Det gav honom också möjlighet att tala direkt med representanter från dessa befolkningsskikt. Han tycket särskilt om att tala med en kamrat som var analfabet. Ibland kunde de tala en timme eller mer, knappt synliga i det svaga ljuset på gården. Med armarna korsade under sin *serape* gjorde denna mexikanska arbetare inga gester, och verkade likgiltig. I själva verket var han förvånansvärt välinformerad och tvekade aldrig att uttrycka sina åsikter.

Mexiko väckte ett starkt intresse hos Trotskij. Att se ett latinamerikanskt land direkt var skolande, berättade han. Jag minns två anmärkningar som han gjorde om vad han hade lärt sig. Den ena var den inhemska borgarklassens förmåga att ibland spela en relativt oberoende roll i förhållande till imperialismen. Under Cárdenas ledning visade den mexikanska borgarklassen sig vara förmögen att gå så långt som att mobilisera arbetarna till stöd för att försöka få imperialismen att göra eftergifter. När regeringen exproprierade oljeindustrin, så lät den arbetarna ta över skötseln. Men bara för att Trotskij lade märke till hur den mexikanska borgarklassen mobiliserade arbetarna, så tillskrev han därmed inte den inhemska borgarklassen någon ”självständig” roll i den koloniala revolutionen. Ty, som han anmärkte, så fort arbetarnas och böndernas rörelse på allvar började föra fram egna krav, så ändrade samma borgarklass omedelbart uppfattning och förenade sig med imperialismen för att undertrycka den spirande rörelsen mot den socialistiska revolutionen.

Den andra observationen var arbetararistokratins betydelse i länder som Mexico. Detta skikt var ytterst smalt, och dess levnadsstandard låg betydligt under arbetararistokratins levnadsstandard i de industriellt utvecklade länderna. Men i Mexico hade detta skikt en ställning i jämförelse med resten av arbetsstyrkan, som gjorde den relativt sett mer privilegierad än arbetararistokratin i de utvecklade länderna. De var en ytterst konservativ kraft, och ett viktigt hinder och problem för den socialistiska revolutionen.

Trotskij intresserade sig för Fjärde internationalens mexikanska sektion, men på grund av de villkor som gällde för hans asyl kunde han inte delta i dess arbete. Som de flesta andra unga sektioner stod den mexikanska rörelsen inför tillväxtproblem, och de förvärrades av bristande erfarenheter. Följaktligen sökte de mexikanska kamraterna råd hos Trotskij. Det var ett ständigt problem eftersom deras otålighet kolliderade med Trotskijs tycke och smak.

Ibland genomförde organisationen aktioner som inte kunde annat än påverka Trotskij. Under inflytande från några emigranter från den besegrade spanska revolutionen, i synnerhet Grandizo Munis, tryckte den mexikanska sektionen vid ett tillfälle en jättelik affisch som skulle klistras upp på murarna, för att utifrån påverka en strejk. På affischen stod i enorma bokstäver ett enda ord och

[4] De finns samlade i *Till marxismens försvar* som finns på MIA

paroll: ”Sabotaje!”

Det är tveksamt om uppmaningen till sabotage fick så mycket inverkan på strejkens förlopp. Men i Coyoacán fick denna ultravänsteristiska aktion en avsevärd effekt. Den Gamle blev rasande på den uppenbara bristen på politisk eftertanke.

Jag vill säga att Munis var en mycket lojal trotskist, som hade kämpat i det spanska inbördeskriget. Efter Trotskijs död hjälpte han under flera år till med arbetet att försörja Natalja. Det fick till ett olyckligt resultat att han påverkade en del av Nataljas politiska beslut. Senare reste Munis till Frankrike, och därifrån till den underjordiska rörelsen i Spanien när ett uppror verkade överhängande. Han fångades av Francos politiska polis och tillbringade många år i fängelse.

Trotskijs inflytande i den mexikanska sektionen visade sig på ett annat sätt i hans litterära samarbete i tidskriften *Clave* (*Nyckel*), som började publiceras i oktober 1938 som en marxistisk månadstidskrift. Redaktionen bestod av Adolfo Zamora, José Ferrel och Diego Rivera. Redaktionschef var Octavio Fernández. Trotskij var så lockad av detta projekt att han tenderade att lägga sig i minsta detalj. När det första numret kom ut och han fick ett exemplar på sitt bord, sträckte han sig efter en penna för att redigera. Man hade satt citationstecken kring namnet ”Clave” på framsidan. Trotskij markerade att de skulle strykas. I nästa nummer stod namnet utan de störande tecknen.

Bland vännerna till hushållet 1937, stod troligen familjen Rivera närmast. Både Diego och Frida kom ofta till huset, och familjen Trotskij återgäldade och hälsade på familjen Rivera i deras hem i San Angél, som inte låg långt från Coyoacán. Denna nära relation gällde även sekreterarna och vakterna, som särskilt Frida och hennes syster Cristina stod nära, eftersom de tillhörde samma unga generation. Diego hade nyss fyllt femtio, och låg närmare den generation som L D och Natalja tillhörde.

Ibland organiserades gemensamma utflykter till landsbygden som avkoppling, ty Diego var ständigt på språng och tyckte om att visa Mexiko för sina vänner. Dessa utflykter innefattade ibland fyra eller fem bilar och gick långa sträckor längs ibland mycket knaggliga bergsvägar.

L D var mycket dragen till Diego, till den store artistens fantasi, charm, öppenhet och geni. För Diego och Frida var hushållet naturligtvis fängslande på grund av den intellektuella stimulansen att tala med L D och Natalja, och inte bara dem utan även sekreterarna och vakterna och gästerna från andra länder.

Det är välkänt att denna relation så småningom bröts. På ett personligt plan var Natalja inte utan skuld till det. Den oerhörda spänning hon levde under, de grymma slag hon hade drabbats av, och förväntningarna på fler, visade sig ibland genom att hon blev irriterad. Natalja var mycket väl medveten om detta och försökte kontrollera det, som hon berättade en gång på en resa som vi två gjorde från Mexiko City till Nuevo Laredo där jag korsade gränsen för att registrera Dodgen. Men hon lyckades inte alltid klara av det, och det kunde ibland leda till vredesutbrott. Olika personer i hushållet drabbades. Om de insåg vad det handlade om, så anklagade de inte Natalja. Men ibland tillät de sig mot bättre vetande att ge ett ilsket svar. Speciellt för en del av de kvinnliga kamraterna, som var rebeller och revolutionärer, verkade det vara särskilt svårt att inte svara med samma medel för att försvara sin värdighet. Efter de hårda orden försökte den djupt ångerfulla Natalja ställa allt till rätta på ett nästan överdrivet sätt. Vissa gånger upplevde de som hade hamnat i denna situation att det var ännu mer frånstötande med denna förändring än den tidigare aggressiviteten som på ytan verkade omotiverad och opåkallad.

Detta hände med Frida. Förbryllad och rasande körde hon iväg. Under de följande veckorna var hon mycket olycklig, och Frida berättade för mig hur läget var, hur hon mådde. Tyvärr fanns det inte mycket att göra för att återupprätta relationen till vad den en gång hade varit.

Men ännu viktigare var det sätt på vilket Diego kom att stöda en borgerlig kandidat i ett val. Under

de rådande omständigheterna var det lätt för stalinisterna att utnyttja Diegos ställningstagande och framställa det som om Trotskij hade rått Diego Rivera till detta steg, och att det var riktat mot Cárdenas. Trotskij tvingades offentligt förneka att han inte hade något med denna handling att göra, och att det skulle ha varit ett brott både mot villkoren för hans asyl – att inte lägga sig i Mexikos politik – och mot hans grundläggande principer. Kort sagt var Trotskij tvungen att bryta politiskt med Diego Rivera.

Jag tror inte att Trotskijs personliga aktning för Diego ändrades det minsta. Han beundrade och uppskattade honom fortfarande, och talade fortfarande om honom som om deras vänskap inte hade påverkats. Trotskij ansåg egentligen inte att Diego var helt tillräknelig inom politiken, hans fantasi hade en tendens att rusa iväg med honom.

I februari 1938 stod familjerna Rivera och Trotskij fortfarande varandra nära. Det var Diego som ringde en eftermiddag för att fråga om vi hade hört att Leon Sedov hade dött på ett sjukhus i Paris. Vi visste inte ens att han låg på sjukhus. Diego sa att man måste bekräfta nyheten och att han skulle göra allt för att så snabbt som möjligt ta reda på om det verkligen var sant, om nödvändigt skulle han försöka ringa Paris.

Natalja var på sitt rum. Trotskij fanns inte i huset överhuvudtaget. Under de föregående veckorna hade stalinisterna intensifierat presskampanjen mot Trotskij. Tillsammans med andra tecken hade vi tagit det som bevis för att de förberedde ett nytt mordförsök på Trotskij. Följaktligen hade vi utökat våra försiktighetsåtgärder. Vi var i själva verket så övertygade om att man förberedde ett nytt mordförsök att vi hade vidtagit en speciell åtgärd. Vi hade smugglat ut Trotskij ur huset och fört honom till en sympatisörs villa, där han kunde gömma sig en tid. I händelse av ett angrepp mot huset skulle angriparna inte återfinna Trotskij där.

Under rådande omständigheter beslutade vi oss för att inte berätta om rapporten som Diego hade fått. Tidigt på kvällen kom han själv till huset för att berätta den bittra nyheten. Den stämde.

Diego stod nära oss alla. Han var lika berörd som vi och lika bekymrad för hur vi skulle berätta det för Natalja och L D.

Vi tyckte att det bästa var att inte berätta för Natalja, utan att först meddela L D. När det gällde vem av oss som skulle få uppgiften, lutade det först åt att det skulle bli jag. Efter att ha tänkt över det ett tag, föreföll det mig som om det bästa var att ta reda på hur Diego ställde sig. Han var jämnårig med Trotskij, och kände troligen hur han tänkte bättre än vi som var knappt trettio år. Diego funderade ett tag och höll med. ”Om ni tror att det blir bäst...”

Jag körde till villan som låg en bit bort. Diego hävde sin tunga kroppshydda ur bilen och gick mot grinden. Vi kunde höra ringklockan när han tryckte på knappen. Lamporna tändes och förvandlade honom till en bred silhuett vid dörren. En tjänare släppte in honom.

Det tog en halvtimme innan Diego återvände. Trotskij kom med honom. Utan ett ord klev Trotskij in i baksätet.

Efter att ha klarat strupen sa Diego tyst på engelska, ”Vi kör tillbaka till huset.” Han steg in bredvid Trotskij och stängde dörren. Under hela tillbakafärden sa ingen ett ord.

Vid huset var vakterna vakna, och när vi kom svängde de upp dubbeldörrarna i enlighet med våra rutiner så att vi snabbt kunde köra förbi och på så sätt försvåra för eventuella krypskyttar. Trotskij steg genast ut ur bilen, gick med beslutsamma steg genom vaktgården till huvudgården och in till Natalja.

Parets lidande under de följande dagarna gick speciellt att se i Nataljas ansikte, som var svullet av gråt när hon några gånger kom från deras mörka sovrum. Trotskij syntes inte till på flera dagar.

Jag blev orolig för dem. Tanken slog mig om vilken inverkan Paul och Laura Lafargues (Marx'

dotter) självmord hade haft på den revolutionära socialistiska rörelsen 1911, när de sjuttio år gamla bestämde sig för att de inte längre var till någon nytta. Lenin talade vid deras begravning i Paris. Krupskaja sa att Lenin hade sagt till henne, ”Om man inte kan arbeta för partiet längre, så måste man kunna se sanningen i vitögat och dö som Lafargue.”

Kanske det hade varit klokare om den yngre generationen revolutionärer hade frågat sig vilken roll de hade försökt att ge paret Lafargue. Hursomhelst skakade deras självmordspakt dåtidens socialistiska rörelse och ekon från den hördes ännu när jag gick med i rörelsen.

Jag sköt bort tanken, och sa till mig själv att den troligen berodde på någon dunkel reaktion hos mig, eller att den återspeglade en övertygelse som jag hade hört andra uttrycka. Då erkände Rae, som stod Natalja mycket nära, och som såg till att de fick mat och att allt annat de ville ha blev ordnat, att hon bar på samma farhågor. Speciellt oroande var den lilla automatpistol som L D vanligtvis hade liggande på sitt skrivbord som brevpress. Vi beslutade oss för att avlägsna den. Den behövde trots allt troligen rengöras och oljas in.

När jag flera dagar senare kom till gården under en inspektionsrunda, såg jag att vikdörrarna till sovrummet stod öppna. L D hade flyttat dit ett litet bord för ljusets skull. Han satt vid bordet och skrev. På kvällen arbetade han fortfarande vid en lampa som han hade riggat upp. Jag tittade på honom en stund, med hans höga panna upplyst av ljuset på den i övrigt mörka gården. Det fanns inget som helst tvivel, han arbetade med ett manuskript. Han arbetade mycket sent.

Känslan en överhängande katastrof lämnade mig plötsligt. De hade lämnat avgrunden. Det den Gamle skrev var i själva verket ett avsked till sin son, *Leon Sedov – son, vän, kämpe*.

Såret efter Leons död var under en period mycket smärtsamt. Även småsaker kunde ge upphov till en explosion. Översättningen av avskedet, till exempel, orsakade en utskällning från L D. Hälften av översättningen gjordes i Coyoacán och hälften i New York eftersom han insisterade på att det skulle gå fort. Ingen av texterna motsvarade hans förväntningar. Utan tvekan hade han rätt – engelskan motsvarade inte, kunde inte motsvara, de ryska nyanserna som han ville.

Det märktes också andra förändringar. Före Leons död hade den Gamle och Natalja ofta suttit i matsalen med Telefunken-radion inställd på någon lokal station som spelade klassisk musik. Nu slutade de med det. Jag vet inte varför. Av de två var Natalja den som mest uppskattade musik.

Efter ett tag märktes en ganska tydlig förändring hos den Gamle. Det var svårt att exakt sätta fingret på vad. Det ord som oftast föll mig in var godmodighet, men det stämde inte helt. Han verkade inte driva de andra lika hårt som han hade gjort tidigare. Jag tyckte att han visade mer hänsyn mot sina medarbetares svagheter. Förändringen var diskret men fanns absolut där, och det blev en ny aspekt på relationerna inom hushållet. Det kanske till och med märks i de delar av Stalinbiografin som blev klara innan han slutligen slogs ner av mördaren.

Hushållet led fortfarande stor vånda över Leon Sedovs död när Stalin gjorde ytterligare ett drag. 23 februari antog den mexikanska fackföreningsrörelsen, som via Lombardo Toledano kontrollerades av det mexikanska kommunistpartiet, en förtalande resolution mot Trotskij. Syftet med resolutionen var att sätta tryck på Cárdenas regering att upphäva Trotskijs uppehållstillstånd och utvisa honom.

Det fanns inget annat alternativ än att omedelbart svara. Trotskij gjorde det nästa dag. [se Vad är meningen med kampen mot ”trotskismen”? på marxistarkiv.se – övers anm xxx]

Utan att varken vi eller allmänheten visste om det, skrev Sovjetunionens statsåklagare Andrej Vysjinskij, samma dag som Labordes och Lombardo Toledanos resolutioner antogs av CTM, under en anklagelseakt mot 21 medlemmar i ett ”Block mellan högern och trotskisterna”. Det tillkännagavs i Moskva 27 februari. Rättegången skulle inledas 2 mars.

Bland de åtalade återfanns ett antal internationellt kända namn, bland andra Nikolaj I Bucharin och

Alexej I Rykov. I denna ”samling” inkluderade Stalin en av sina trogna följeslagare, Jagoda, som tidigare hade varit ledare för den hemliga politiska polisen och organisatör av den första ”stora” skådeprocessen 1936 som dömde Zinovjev och Kamenev och andra. För L D och Natalja var det särskilt bittert att bland de åtalade finna Christian Rakovskij, som sedan länge hade varit vän till familjen.

Precis som under de tidigare rättegångarna var Trotskij naturligtvis huvudåtalad, och åklagaren namngav honom som huvudkonspiratör och ärkeanstiftare.

Trots att Stalin hade tagit ett år på sig för att förbereda manus, så hade han inte för avsikt att förlänga skådespelet. Det visade sig i det plötsliga tillkännagivandet och den korta tid som de anklagade fick innan rättegången inleddes. Stalins syfte med att genomföra det hela så snabbt var att hindra alla försök i andra länder att utöva påtryckningar för att få till stånd en rättvis rättegång. Man kunde förvänta sig att dramat i rättssalen skulle bli kortvarigt och att de anklagade, eller åtminstone de flesta av dem, omedelbart skulle avrättas. Stalin kanske räknade med att det hela skulle vara klart och offren begravda innan Trotskij skulle kunna avslöja komplotten. Sedan, när intresset svalnade, kunde den landsförvisade ledaren och hans handfull anhängare försöka besegra Kominterns tunga världsomfattande propagandamaskin, som hade uppbackning från Sovjetstatens mäktiga resurser...

Vi höll vårt första möte sent på eftermiddagen, eller kanske det var tidig kväll, samma dag som nyheten kom. Utöver våra skolningsmöten eller diskussioner om aktuella politiska frågor, så höll sekreterarna och vakterna regelbundna personalmöten – ibland så sällan som en gång per månad – där dagordningen oftast gällde organisatoriska frågor för hushållet eller vaktrutinerna. L D var ofta med, men ledde nästan aldrig mötena. När det någon gång blev svåra meningsmotsättningar försökte han till och med undvika att anta rollen som medlare. Men vid detta möte tog Trotskij genast över.

Han skisserade problemet. Vi kunde inte veta hur lång rättegången skulle bli. Den kunde mycket väl vara över på några få dagar. Under den perioden skulle rättegången stå i centrum för den internationella uppmärksamheten. Vad vi än hade att säga, så måste vi säga det snabbt. Valet av tidpunkt var helt avgörande för oss. Till och med timmar kunde vara av betydelse. Följaktligen måste vi förbereda oss för en ansträngning utöver det vanliga.

Den Gamle talade inte särskilt dramatiskt. Han var bara intensiv. Vi blev särskilt rörda över vad det måste kosta på för honom att vända sig från sin sons död till detta nya angrepp från sin förrädiska och dödliga fiende.

Vi hade alla förutsett vad vi måste göra, så vi kunde säga ”Redan ordnat”, till en del av de följande punkterna.

Vårt första problem var att få tag på texten till anklagelseakten, eller i alla fall så mycket som möjligt av den. Här tvingades vi lita till *New York Times*. Den kunde vi ordna från en bokhandel i centrala Mexiko City som dagligen fick en tidningsbunt med flygpost. Våra kamrater i New York skulle också sända urklipp med flygpost. Jag minns inte varifrån vi först fick det nödvändiga dokumentet, men mitt minne av nästa händelse är mycket levande.

Sju på morgonen, när solen fortfarande lös in snett och lågt på himlen mellan träden och lyste upp den blå muren mot gården, gick L D sakta på trädgårdsgången som knöt samman rummen kring gården, medan han gick igenom anklagelseakten. Han hade på sig jacka och basker, för det var fortfarande svalt och friskt vid denna tid på året och på denna höjd. När han stannade till för att göra en notering, var bilden oförglömlig med hans glasögon och pipskägg alldeles nära tidningen.

Jag fick senare tillfälle att se bevis på hur noggrant han utförde denna motbjudande syssla. Här och där ett rött eller blått ”NB” – *nota bene* – enstaka anmärkningar i marginalen, ett ord eller två på ryska vid vissa stycken.

Därefter började det verkliga arbetet. Det kom hela tiden samtal från tidningarna, från telegrambyråerna, från oberoende journalister. Vad L D än hade att säga till bluffmakarna i Moskva så var det förstasidesstoff, till och med rubriker, i vartenda land som inte var en diktatur.

Den Gamle lämnade knappt sitt skrivbord, tog bara en hastig måltid, och brydde sig inte om att raka sig. Han tillhörde generationen innan skrivmaskinen fanns. Han skrev enbart med blyerts- eller bläckpenna, och skrev så oavbrutet att han led av en yrkesskada som knappast existerar idag. Hans finger blev så ömt att han tvingades ha bandage när han arbetade.

Han dikterade utmärkt, och anpassade sig till stenografens takt, vars streck, krokar och bågar han då och då stannade upp för att beundra. Men dikterandet gav bara en mindre lättnad, eftersom han arbetade i steg, och ständigt gick igenom sina manuskript. ”Ibland”, berättade han för mig en gång, ”kommer jag på det mest uppenbara först sedan det sista utkastet är färdigt.” Så då fick det ”sista utkastet” arbetas om.

L D:s handskrivna manuskript skrevs ut på maskin och lämnades på hans skrivbord för att rättas. När det på grund av alla rättelser blev svårt att följa dem, skrevs de ut på maskin igen. Den nya kopian gick sedan igenom samma procedur.

I svåra lägen som detta, med tidsfrister som sattes av omständigheter som vi inte hade någon kontroll över, kortade den Gamle ner sina korrigeringar och omskrivningar avsevärt.

Utifrån det slutliga utkastet på ryska utarbetade sekretariatet versioner på engelska, franska och spanska, och hjälpte varandra när det blev svårigheter med översättningen. Ibland kunde ett av våra problem leda till att L D ändrade det ryska originalet. Det var inte många översättningar i Coyoacán som inte L D slutkontrollerade själv, och ibland kunde han argumentera för ett annat ord eller ordvändning. Hans förslag på engelska var inte alltid så lyckligt valda. Det var inte så att han ansåg sig vara någon mästare på engelska, utan det var en del av hans allmänna tendens att vara noggrann med detaljer. Han kunde inte tåla slarv eller inexakthet med någonting.

Allt eftersom Moskvarättegången fortsatte följde L D pressen noga. Varje dag skrev han ett långt uttalande som därefter översattes, trycktes upp i ett antal exemplar, levererades till telegrambyråerna och dagstidningarna i Mexiko City, och skickades med flygpost till våra anhängare på olika ställen. Vi använde inte kopieringsmaskin, delvis därför att det skulle ha inneburit ytterligare ett steg i en process där hastigheten stod högt i kurs.

Trotskij arbetade obevekligt – omkring 18 timmar om dagen under rättegångens inledning. En del av oss yngre arbetade ännu längre. Vi missade inte en enda tidsfrist.

Vi fungerade således som ett mycket effektivt och ganska smidigt, om än litet, team. Detta låg i linje med Trotskijs tidigare staber, en tradition som överlämnades från en grupp sekreterare till nästa. I Ryssland var Trotskijs sekretariat berömt. Stalin hade all anledning att slå speciellt mot dess medlemmar i förhoppning om att minska och lamslå Trotskijs effektivitet. Jag hade aldrig förmånen att möta ryssarna. De gick under i koncentrationslägren eller av ett skott i huvudet från en GPU-pistol. Men jag vet hur de fungerade. De var av den sort som tycker om att arbeta, inte misstycker att arbeta under svår press, tänker självständigt, och har kunskaper på många områden. Med sådana medarbetare arbetade Trotskij som en jämlike bland andra, och alla arbetade tillsammans för ett stort gemensamt mål. Allt detta fick dem att överträffa sig själva lite grann.

Effekten av Trotskijs uttalanden om den tredje ”stora” Moskvarättegången var förödande. Det snabba svaret på anklagelseakten, som avslöjade komplotten redan innan skådespelet började, vände i ögonen på världsopinionen ända från första dagen rättegången mot Stalin, och för varje dag blev det bara värre. Trotskij, som var huvudanklagad, lyckades vända situationen till Stalins nackdel, och blev den främste anklagaren. Därefter var det bland kunnigt folk avgjort. Stalin, som redan hade brännmärkts i utlåtandet från Dewey-kommissionen 1937, som visade att Trotskij och Leon Sedov

var oskyldiga till de anklagelser som hade riktats mot dem under de tidigare skenrättegångarna, tyngdes nu av en ”trovärdighetsklyfta” som han aldrig lyckades undkomma.

Att arbeta tillsammans med Trotskij var ingen lekstuga – han var ingen klåpare inom politiken och han fann klåperi outhärdligt hos andra. Men det var också en utomordentlig skola för de unga kamraterna i hans personal. Det sätt på vilket han reagerade på Moskvarättegången i mars 1938 var en modell för hur viktig tajmning är för att möta dagliga utmaningar och vända dem till en möjlighet. Det handlade om att ytterst beslutsamt lägga allt annat åt sidan, höja sig över personliga problem, och med all energi och alla tillgängliga resurser koncentrera sig på arbetet som stod för dörren. Det var en sällsynt möjlighet för oss som då var i 20-årsåldern att se Trotskij i handling som politisk kämpe under en mycket intensiv strid.

Oktober 1969

Förord

Vår nutid är ånyo rik på memoarer, kanske rikare än någonsin. Orsaken är att det så finns mycket att berätta. Ju mer dramatisk och rik på förändringar en tidsperiod är, ju mer intensivt är intresset för den senaste historien. Landskapsmåleriet skulle inte ha kunnat uppstå i Sahara. ”Korsningen” mellan två epoker, som vår, ger upphov till en önskan att titta bakåt på den redan fjärran gårdagen, genom de aktiva deltagarnas ögon. Det är bakgrunden till den enormt ökade utgivningen av memoarer sedan det senaste kriget. Kanske kan det även rättfärdiga denna bok.

Den kommer till världen på grund av att författaren har tagit en paus i sitt aktiva politiska liv. En av de oförutsedda, om än inte slumpmässiga, hållplatserna i mitt liv visade sig bli Konstantinopel. Här har jag slagit läger – om än inte för första gången – och väntar tålmodigt på vad som ska ske. En revolutionärs liv vore helt omöjligt utan ett visst mått av ”fatalism”. På ett eller annat sätt har perioden i Konstantinopel visat sig bli det mest lämpliga tillfället för mig att se tillbaka innan omständigheterna gör det möjligt för mig att gå framåt.

Till en början skrev jag hastiga självbiografiska utkast till tidningarna, och tänkte att jag skulle nöja mig med det. Och jag vill här ta tillfället i akt att säga, att jag på min tillflyktsort inte hade möjlighet att se i vilken form dessa skisser nådde allmänheten. Men allt arbete har sin egen logik. Jag kom inte igång ordentligt förrän jag nästan hade skrivit färdigt artiklarna. Då beslöt jag mig för att skriva en bok. Jag använde en annan och oändligt mycket bredare måttstock, och gjorde om hela arbetet från början. Den enda gemensamma beröringspunkten mellan de ursprungliga tidningsartiklarna och denna bok är att båda diskuterar samma ämne. I allting övrigt är de två helt olika skapelser.

Jag har särskilt noga behandlat den sovjetiska revolutionens andra period, vars början sammanföll med Lenins sjukdom och inledningen av kampanjen mot ”trotskismen”. Epigonernas[1] kamp om makten var, som jag ska försöka bevisa, inte bara en kamp mellan personer. Den utgjorde ett nytt politiskt kapitel – reaktionen mot oktoberrevolutionen och en förberedelse inför termidor.[2] Svaret på en fråga som jag ofta får – ”Hur kommer det sig att du förlorade makten?” – följer naturligt av detta.

En revolutionär politikers självbiografi måste oundvikligen beröra en hel rad teoretiska frågor som har samband med den samhälleliga utvecklingen i Ryssland, och delvis med mänskligheten i sin helhet, men i synnerhet med de avgörande perioder som kallas revolutioner. Jag har naturligtvis inte kunnat analysera komplicerade teoretiska frågor på ett grundläggande kritiskt sätt på dessa sidor. Den så kallade teorin om den permanenta revolutionen, som har spelat en så viktig roll i mitt personliga liv, och som, vilket är ännu viktigare, har blivit så slående verklig i Österlandet, löper som ett avlägset ledmotiv genom hela denna bok. Om det inte tillfredsställer läsaren, så kan jag säga att frågan om revolutionens problem kommer att bli föremål för en grundlig genomgång i en egen bok, där jag ska försöka beskriva de teoretiska slutsatser som bör dras av de senaste decenniernas erfarenheter.

Det uppträder många personer på sidorna i denna bok, och de skildras kanske inte alltid i ett ljus som de själva skulle valt för sig själva eller sina partier. Därför kommer många av dem att uppleva att min beskrivning saknar en nödvändig opartiskhet. Till och med de utdrag som har publicerats i tidningarna har givit upphov till en del förnekanden. Det är oundvikligt. Även om jag hade lyckats

---

[1] Epigoner, lärjungar som förvränger sina lärares läror, var en term som Trotskij ofta använde på stalinister som påstod sig vara leninister – övers anm.

[2] Den franska revolutionens ”termidorianska fas” inleddes den nionde Termidor (27 juli 1794), då kontrarevolutionen genomförde sin dramatiska kupp och avrättade de revolutionära jakobinerna. Trotskij använder denna term för att beskriva socialt likartade förhållanden under den ryska revolutionen, det vill säga en ökande social, ekonomisk och politisk reaktion under gamla former och fanor – övers anm.

göra min självbiografi till en ren avbildning av mitt liv – som jag aldrig hade för avsikt att göra – så skulle den utan tvekan ändå ha givit upphov till samma diskussioner som orsakades av de konflikter som beskrivs i min bok. Men denna bok är inte ett objektivt fotografi av mitt liv, utan är en del av det. Jag fortsätter på dessa sidor den kamp åt vilken jag har vigt hela mitt liv. Samtidigt som jag beskriver så karakteriserar och bedömer jag, och när jag berättar så försvarar jag mig också, och ännu oftare angriper jag. För mig är det det enda sättet att göra en självbiografi objektiv i högre mening, det vill säga att på lämpligaste sätt uttrycka personligheten, omständigheterna och tidsperioden.

Objektivitet är inte det låtsade ointresse som obotliga hycklare använder när de talar om vänner och fiender, och antyder saker indirekt när det är obekvämt att säga det rakt ut. Den sortens objektivitet är bara ett vanligt trick. Jag har inget behov av det. När jag nu har ansett det nödvändigt att skriva om mig själv – och ingen har hittills lyckats skriva en självbiografi utan att skriva om sig själv – så kan jag inte ha något skäl att dölja mina sympatier och antipatier, min kärlek och mitt hat.

Detta är en bok om konsten att polemisera. Den återspeglar en samhällsdynamik som helt och hållet bygger på motsättningar. Skolelevens näsvishet mot sin lärare; de avundsjuka nålsticken som döljs under artighet i salongerna; den ständiga konkurrensen inom handeln; den ursinniga rivaliteten inom den rena vetenskapen, konsten och idrotten; sammandrabbningarna i parlamentet som visar på djupgående intressemotsättningar; den våldsamma kamp som varje dag pågår i tidningarna; arbetarnas strejker; nerskjutningen av demonstranter; de explosiva paket som civiliserade grannar skickar mot varandra genom luften; inbördeskrigets glödheta eldtungor, som nästan aldrig har släckts ut på vår planet – allt detta är exempel på en samhälls”polemik”, som sträcker sig från de sorter som är vanliga, ständigt förekommande och normala, och trots sin intensitet nästan obemärkta, till krig och revolutioner som är ovanliga, explosiva och våldsamma. Så ser vår tidsperiod ut. Vi har alla vuxit upp med den. Vi andas och lever av den. Hur kan vi låta bli att vara polemiska om vi vill följa vår tids mode?

Men det finns ett annat och mer grundläggande rättesnöre, som handlar om att helt enkelt vara ärlig när det gäller att föra fram fakta. Precis som den allra hårdaste revolutionära kamp måste ta hänsyn till tid och plats, så måste ett polemiskt arbete ta hänsyn till proportionerna mellan objekt och människor. Jag hoppas att jag har följt detta krav inte bara i sin helhet utan också i de små detaljerna.

Det är inte ofta, men i en del fall återger jag långa samtal i dialogform. Ingen kan kräva en ordagrann rapport av samtal som upprepas flera år i efterhand. Inte heller jag hävdar att jag är så exakt. En del av dialogerna har en ganska symbolisk karaktär. Men alla har vi upplevt situationer i våra liv när vissa speciella samtal har lämnat outplånliga spår i minnet. Man upprepar ofta sådana samtal till ens personliga eller politiska vänner, och tack vare det fastnar de i minnet. Jag tänker då givetvis främst på politiska samtal.

Jag vill påpeka att jag är van vid att lita på mitt minne. Jag har mer än en gång prövat det mot fakta, och det har klarat provet perfekt. Med vissa reservationer. Mitt geografiska, för att inte tala om mitt musikaliska, minne är mycket dåligt, och mitt minne av synintryck och tal är ganska bedrövligt, men däremot är mitt minne för teorier betydligt över genomsnittet. Och i denna bok har teorier och idéer, deras utveckling, och människors kamp för dem den viktigaste platsen.

Det stämmer att minnet inte är en automatisk räknetabell. Framförallt är det aldrig opartiskt. De livsviktiga instinkter som kontrollerar minnet – oftast äregirighet – förskjuter eller förtränger inte sällan till ett mörkt hörn händelser som inte passar det. Men det är ett ämne för den ”psykoanalytiska” kritiken, som ibland är ytterst skarpsinnig och lärorik, men oftare nyckfull och godtycklig.

Jag behöver inte påpeka att jag hela tiden har kontrollerat mitt minne mot de bevis som finns i dokument. Även om villkoren för mitt arbete har varit svåra, så har jag genom att leta i bibliotek och arkiv lyckats bekräfta alla nödvändiga viktigare fakta och datum.

Från och med 1897 har jag först och främst kämpat med pennan i hand. Händelserna i mitt liv har således under en period av 32 år lämnat ett nästan oavbrutet spår i tryck. Fraktionskampen inom partiet, som inleddes 1903, var rik på personliga episoder. Varken mina motståndare eller jag höll tillbaka våra slag. Alla har de lämnat ärr i tryckform. Efter oktoberrevolutionen fick den revolutionära rörelsens historia en viktig plats i de unga sovjetiska vetenskapsmännens och hela institutioners forskningsarbete. Allt av intresse har letats fram ur revolutionens och den tsaristiska polisens arkiv, och har publicerats med detaljerade kommentarer till fakta. Detta arbete utfördes allra mest noggrant under de första åren, när det ännu inte fanns något behov att dölja någonting. Lenins och en del av mina ”verk” gavs ut av det statliga förlaget, med dussintals sidor noter i varje band, och de innehöll ovärderligt faktamaterial både om författarnas verksamhet och händelser under motsvarande period. Allt detta underlättade givetvis mitt arbete, och hjälpte mig att fastställa rätt kronologisk ordning och undvika faktafel, åtminstone de mest allvarliga.

Jag kan inte förneka att mitt liv inte riktigt har följt den vanliga vägen. Orsaken till detta är snarare periodens omständigheter än jag själv. Det krävdes naturligtvis vissa personliga drag för det bra eller dåliga arbete som jag utförde. Men under andra historiska förhållanden kanske dessa personliga särdrag inte alls hade visat sig. Det gäller många anlag och känslor som samhällsomgivningen inte ställer några krav på. Å andra sidan skulle kanske andra kvalitéer som idag har trängts undan eller undertryckts ha kommit i förgrunden. Ovanför det subjektiva reser sig det objektiva, och i slutändan är det detta som avgör.

Hela mitt intellektuella och aktiva liv, som inleddes när jag var 17 eller 18 år gammal, har bestått av en ständig kamp för bestämda idéer. Det finns inga händelser i mitt personliga liv som i sig själva förtjänar något allmänt intresse. Alla mer eller mindre ovanliga episoder i mitt liv hänger samman med den revolutionära kampen, och de får sin betydelse från den. Det är det enda som rättfärdigar min självbiografi. Men samma sak ger författaren många svårigheter. Mitt personliga liv har visat sig vara så nära sammanflätat med de historiska händelsernas väv att det är svårt att skilja dem åt. Denna bok är dessutom inte ett helt igenom historiskt verk. Händelserna behandlas inte utifrån sin objektiva betydelse, utan utifrån hur de hänger samman med mitt personliga liv. Det är därför helt naturligt att redogörelserna för vissa speciella händelser saknar de proportioner som skulle krävas om boken vore ett historiskt arbete. Jag tvingades känna mig för efter var skiljelinjen mellan självbiografi och revolutionens historia gick. Samtidigt som jag inte kunde låta mitt livs historia gå förlorat i en historisk avhandling, så måste jag på samma gång ge läsaren grundläggande fakta om samhällsutvecklingen. När jag gjorde det utgick jag från att han kände till de stora händelserna i grova drag, och att hans minne bara behövde få en kort påminnelse om historiska fakta och deras ordningsföljd.

När denna bok publiceras kommer jag att ha uppnått min 50:e födelsedag. Detta datum sammanfaller med oktoberrevolutionen. Mystiker och lärjungar till Pythagoras kan dra vilka slutsatser de vill av detta. Själv lade jag inte märke till detta märkliga sammanträffande förrän tre år efter revolutionen. Fram tills jag var 9 år bodde jag i en avlägsen liten by. Jag gick i skolan under åtta år. Jag arresterades för första gången ett år efter att jag hade slutat skolan. Liksom så många på min tid bestod mitt universitet av fängelser, Sibirien och landsflykt. Jag satt fyra år i tsarens fängelse, i två omgångar. Min första period i tsarens exil varade två år, och den andra några veckor. Två gånger rymde jag från Sibirien. Jag bodde sammanlagt tolv år i olika europeiska länder och i USA som landsflykting – två år före revolutionen 1905 och nästan tio år efter nederlaget för denna revolution. 1915, under kriget, dömdes jag i min frånvaro till fängelse i Hohenzollerns Tyskland. Påföljande år utvisades jag från Frankrike och Spanien, och efter en kort vistelse i fängelset i Madrid och en månad i Cádiz under polisövervakning, förvisades jag till Amerika. Det var där jag befann mig när februarirevolutionen bröt ut. På min återresa från New York arresterades jag av britterna i mars 1917 och internerades under en månad i ett koncentrationsläger i Kanada. Jag deltog i revolutionen 1905 och 1917, och var ordförande i sovjeten i St Petersburg 1905 och ännu en gång 1917. Jag fick

en väsentlig roll i oktoberrevolutionen och satt med i Sovjetregeringen. I egenskap av folkkommissarie för utrikes affärer genomförde jag fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk med delegater från Tyskland, Österrike-Ungern, Turkiet och Bulgarien. I egenskap av folkkommissarie för militära och örlogsaffärer ägnade jag omkring fem år att organisera Röda armén och återupprätta Röda flottan. 1920 ledde jag dessutom landets desorganiserade järnvägssystem.

Bortsett från åren under inbördeskriget har huvuddelen av mitt liv bestått av parti- och litterärt arbete. 1923 började det statliga förlaget ge ut mina samlade verk. Det lyckades få ut tretton band, oräknat de fem tidigare banden om militära frågor. Utgivningen upphörde 1927, när förföljelserna mot ”trotskismen” blev särskilt intensiva.

I januari 1928 skickades jag i landsflykt av den nuvarande Sovjetregeringen. Jag tillbringade ett år nära den kinesiska gränsen. I februari 1929 förvisades jag till Turkiet, och dessa rader skriver jag i Konstantinopel.

Inte ens utifrån denna koncentrerade sammanfattning kan mitt liv kallas enahanda. Tvärtom. Om man räknar antalet svängar, överraskningar, hårda konflikter, upp- och nedgångar, så skulle man kunna säga att mitt liv har varit ganska fyllt av ”äventyr”. Men jag måste säga att jag inte alls har någon naturlig benägenhet att söka efter äventyr. Mina vanor är ganska pedantiska och konservativa. Jag tycker om och uppskattar disciplin och ordning. Jag måste tillägga, att det inte är någon paradox utan ett faktum, att jag inte tål oordning eller ödeläggelse. Jag var alltid omsorgsfull och flitig i skolan, och jag har hela mitt liv behållit dessa två egenskaper. Under inbördeskriget tillryggalade jag med tåg en sträcka som motsvarar flera varv runt jorden, och jag blev alltid belåten varje gång jag fick se ett nybyggt staket eller nytillverkade furuplankor. Lenin kände till denna min passion, och han retade mig ofta för den på ett vänskapligt sätt. För mig har en välskriven bok där man kan återfinna nya tankar, och en bra penna för att delge andra sina egna tankar, alltid varit och är än idag kulturens mest värdefulla och väsentliga produkter. Strävan att studera har aldrig lämnat mig, och jag har många gånger i mitt liv känt att revolutionen hindrade mitt systematiska arbete. Ändå har en tredjedels sekel av mitt medvetna liv helt och hållet varit fyllt av revolutionär kamp. Och om jag skulle få leva om det igen, skulle jag utan tvekan slå in på samma väg.

Jag tvingas skriva dessa rader som emigrant – för tredje gången – samtidigt som mina närmaste vänner landsförvisas och fyller fängelserna i den Sovjetrepublik som de hade en avgörande del i att skapa. En del av dem vacklar, drar sig tillbaka, böjer sig för fienden. Vissa därför att de är moraliskt utmattade, andra på grund av att de inte ser någon annan utväg ur omständigheternas irrgångar, och ännu andra på grund av trycket från materiella repressalieåtgärder. Jag har redan genomlevt två perioder av sådan massflykt från fanan: efter revolutionens sammanbrott 1905, och i början av [Första] världskriget. Således känner jag av egna erfarenheter till de historiska upp- och nedgångarna. De styrs av sina egna lagar. De ändrar sig inte snabbare bara därför att vi är otåliga. Jag har vant mig vid att inte betrakta de historiska perspektiven utifrån mitt personliga öde. En revolutionärs främsta plikt är att förstå orsakerna bakom händelseutvecklingen och hitta sin egen plats i denna utveckling. Och det är på samma gång en människas största personliga tillfredsställelse, om man inte begränsar sina uppgifter bara till nutiden.

Prinkipo 1929. L Trotskij.

Förord till den norska utgåvan av *Mitt liv* (oktober 1935)

Dessa rader skriver jag i Norge, eller mer exakt, på Oslos kommunala sjukhus. Ett oväntat kapitel! Man kan ofta förutse stora historiska händelser, men det är svårt att förutse sitt eget öde. Jag kommer ihåg en situation: Efter det att den franska regeringen hade utvisat mig från Frankrike till Spanien pga otillräcklig patriotisk entusiasm för tsaren och ententen, blev jag utan någon som helst grund arresterad av Alfons XII:s regering. Jag låg på britsen i Madrids ”modell”fängelse och frågade mig själv leende: hur och varför har jag hamnat här? Ett oväntat kapitel! Men det allvarliga svaret lyder: Hur nyckfull min personliga levnadsbana än må arta sig, så formas den till syvende och sist under inflytande av så betydelsefulla faktorer som krig, revolution och kontrarevolution. Man måste acceptera sitt öde som det formas under historiens hammare. Och det är ingen överdrift när jag säger att jag med en bok i handen i Madrid-fängelset kände mig lika väl till mods som ett eller halvtannat år senare i Smolnyj eller Kreml.

Sedan dess har det gått nästan tjugo år: en ganska lång period i en enda människas liv – inte minst om man tar i beaktande att dessa två årtionden har varit fyllt av väldiga händelser i hela mänskligheten liv. Men genom alla förändringar och omvälvningar har jag lyckligtvis bevarat min benägenhet och beredvillighet att le åt förtretligheterna i mitt personliga liv. Och det faktum att jag nu, när oktoberrevolutionens 18:e årsdag närmar sig, ligger sjuk i Norges huvudstad kan minst av allt ge mig någon känsla av att ha blivit ”kränkt” av den historiska processen eller förleda mig till att beklaga min egen lott. Det är sant att övergången från det nuvarande, definitivt bankrutta samhällssystemet till ett nytt och mer harmoniskt, sker mycket långsammare än jag hade väntat och önskat. Massornas konservatism och enfaldighet, ledarnas slöhet och förräderi kastar mänskligheten tillbaka och avkräver den otaliga ytterligare offer — men det nya samhällets seger är säker, och det är huvudsaken. *Fais ce que doit, advienne que pourra* [Gör vad du måste, vad som än händer – *Ö anm*]...

*

Min första landsflykt var så kort (oktober 1903-februari 1905) att man egentligen inte kan kalla den en landsflykt: mellan två perioder av underjordiskt arbete, mellan två fängelsevistelser och två förvisningar i Tsar-Ryssland, tillbringade en ung rysk revolutionär helt enkelt ett halvtannat år i Västeuropa, där han i kretsen av två generationers erfarna emigranter (Plechanov och Axelrod, Lenin och Martov) lärde marxismen och revolutionär politik.

Min andra landsflykt varade i tio år. Den sammanföll med den mörka och djupa reaktionära vågdalen mellan de två ryska revolutionerna (1905 och 1917). Den sista delen av denna landsflykt fortsatte under krigsåren och deras chauvinistiska splittringar och förgiftade atmosfär som innebar ett stort bakslag för världsproletariatet.

Min tredje landsflykt började i januari 1929, efter ett års förvisning i Central-Asien, och har nu varat i snart sju år. Denna tid kännetecknas av en fruktansvärd skärpning av de kapitalistiska motsättningarna över hela världen, med fascismens tillväxt och frammarsch, och det europeiska proletariatets svåra nederlag (Tyskland, Österrike, Spanien). Det är ingen slump att mitt personliga liv och den historiska utvecklingen uppvisar många paralleller. Många revolutionära generationers öden, inte bara i Ryssland, utan i alla länder som har upplevt djupgående sociala omvälvningar, har följt denna kurva: från fängelse och förvisning till makt, och från makt till fängelse och förvisning.

Men en invändning uppstår oundvikligen: I Sovjetunionen har kontrarevolutionen när allt kommer omkring inte segrat; där fortgår även idag den samhälleliga utvecklingen på den grundval som oktoberrevolutionen skapade. Men det var just detta Sovjetunionen, som författaren till denna bok själv hade varit med om att skapa, som han måste lämna i sin tredje landsflykt. Hur kan han förklara denna motsägelse?

Det är inget konstigt med det. Den kapitalistiska kontrarevolutionen har inte segrat i Sovjetunionen, det är helt sant. Men bara mycket kortsynta eller direkt inblandade personer, kan blunda för den djupgående urartning som det parti, som genomförde Oktoberrevolutionen, och den stat, som skapades av den segerrika arbetarklassen, har undergått under de senaste tio – tolv åren. I sovjetstaten härskar nu *byråkratin*. Den har i sina händer samlat en obegränsad makt och otaliga materiella privilegier. I förbigående sagt skulle det vara mycket lärorikt att beräkna den andel av nationalinkomsten som den härskande privilegierade kasten gör av med, men denna statistik tillhör de stora statshemligheterna. När byråkratin definitivt befriade sig från massornas kontroll och höjde sig högt över det arbetande folkets omyndigförklarade samhälle, måste oundvikligen ur sin mitt frambringa en högste skiljedomare, en ödets verkställare, en absolut och ofelbar ”ledare”. I denna helt igenom bysantinska ideologi finner byråkratins krav på att spela rollen som folkets eviga, oavsättliga och välavlönade förmyndare sitt högsta (rättare: lägsta) uttryck. Men det upplysta enväldet har inget gemensamt, och kan inte ha något gemensamt med arbetarstatens styre, ännu mindre med ”det klasslösa, socialistiska samhället”.

Sovjetstatens tekniska, ekonomiska och kulturella landvinningar är storslagna. Det är ett obestridligt faktum. Dessa resultat uppnåddes genom att produktionsmedlen nationaliserades och med hjälp av arbetarmassornas heroiska ansträngningar. Men enbart de sk ”Sovjetunionens vänner” (i verkligheten de byråkratiska sovjetledarnas vänner) är i stånd till att tro att det socialistiska uppbygget måste vara beroende av den personliga diktaturen, av den byråkratiska oansvarighetens regim och av det obarmhärtiga undertryckandet av de framskridna arbetarnas tänkande och kritik. I verkligheten hamnar den bonapartistiska godtyckligheten, som är ett resultat av byråkratins kamp för att hålla ställningarna, allt starkare och hårdare i motsättning till de nödvändiga förutsättningarna för uppbygget av det nya samhället. Byråkratin är medveten om att dess egen ställnings är ohållbar gentemot de ekonomiskt och kulturellt allt starkare folkmassorna, och inför inom sin egen krets ett system av ömsesidiga garantier, och fördömer obarmhärtigt var och en som vågar tvivla på att deras tillskansade privilegier är av gudomligt ... nej, av ”revolutionärt” ursprung. Därav det våldsamma undertryckandet av de tiotusentals äldre och yngre revolutionärer som förblivit oktoberrevolutionens fana trogna. I denna mening kan jag säga att min tredje landsflykt sammanfaller med den djupa byråkratiska reaktionen i Sovjetunionen.

För bara några dagar sedan skrev ”*Le Temps*”, den franska borgerlighetens ledande organ, med anledning av återinförandet av militära grader i Röda armén: ”Den yttre förändringen är ett av tecknen på de djupgående förändringar som nu äger rum i hela Sovjetunionen. Den nyligen konsoliderade regimen börjar efter hand anta fasta former. De revolutionära vanorna och sederna, såväl i familjen som i samhället, viker undan för de värden och seder som fortfarande förhärskar i de kapitalistiska länderna. Sovjeterna förborgerligas. (*Les sovjets s'embourgeoisent*.)” (*Le Temps*, 25 september 1935.) Detta uttalande av en allvarlig, försiktig, heltigenom konservativ tidning behöver ingen kommentar. Sådana uttalanden förekommer i tusental. De visar ovedersägligt att den borgerliga urartningen bland Sovjetsamhällets *högsta skikt* är mycket långt framskriden. De bevisar samtidigt att Sovjetunionens vidare utveckling är otänkbar utan att samhällets socialistiska grundval befrias från sin borgerligt-byråkratiska och bonapartistiska överbyggnad. Häri ligger, kort sagt, förklaringen till min tredje landsflykt ...

Fyra och ett halvt år levde jag med min hustru, min ständiga vapenkamrat och reskamrat i Turkiet, på ön Prinkipo; två år i Frankrike; och slutligen de senaste månaderna i Norge.

*

Innan jag avslutar detta förord kan jag inte låta bli att säga att vistelsen på Ullevåls sjukhus har givit mig ett oväntad och enastående tillfälle att komma i kontakt med en viss sorts norrmän: läkare, systrar, kvinnliga och manliga sjukhusanställda. Hos alla dessa människor har jag bara mött uppmärksamhet, deltagande, rättfram och uppriktig medmänsklighet. Jag kommer alltid att bevara en

varm hågkomst från min vistelse på Ullevåls sjukhus.

På det bord där jag skriver dessa rader, ligger ett av sjukhusets evangelier på norska. För 37 år sedan hade jag på mitt bord i Odessa-fängelsets ensamceller — jag hade den gången ännu inte fyllt tjugo år — samma bok på olika europeiska språk. Genom att jämföra de motsvarande texterna tränade jag lingvistik: evangeliets stil och de noggranna översättningarna underlättar i hög grad tillägnandet av främmande språk. Dessvärre kan jag inte lova någon att mitt nya möte med den gamla och välkända boken kommer att kunna bidra till min själs frälsning. Men läsningen av den norska evangelietexten kan likväl hjälpa mig att lära språket i det land, som har erbjudit mig sin gästfrihet, och vars litteratur jag redan i unga år lärde mig att uppskatta och älska.

Oslo Kommunala Sjukhus, den 1 oktober 1935.

L. Trotskij

Översättning: Martin Fahlgren

Kapitel 1. Janovka

Barndomen brukar anses vara den lyckligaste perioden i livet. Är det alltid sant? Nej, bara några få har en lycklig barndom. Förskönandet av barndomen har sitt ursprung i de privilegierades litteratur. En trygg, överflödande och molnfri barndom i ett hem med en nedärvd rikedom och kultur, en barndom av kärlek och lek, väcker minnen om en solbelyst äng i början av livets väg. Litteraturens magnater, eller underklasserna som förhärligar magnaterna, har helgonförklarat denna rent aristokratiska syn på barndomen. Men om folkets majoritet tittar tillbaka ser de tvärtom en barndom med mörker, hunger och beroende. Livet drabbar de svaga – och vem är svagare än ett barn?

Min barndom bestod inte av mörker och kyla. När jag föddes var min familj redan ganska välbärgad. Men det var anspråkslösa människor som hade kämpat sig upp ur fattigdomen, och inte ville stanna halvvägs. Alla krafter spändes, och alla tankar var helt inriktade på arbete och sparsamhet. I sådana hushåll har barnen ingen stor plats. Vi led aldrig nöd, men erfor inte heller livets överflöd eller dess ljusare sidor. Min barndom var inte en solbelyst äng, som det är för en liten minoritet. Men inte heller tycker jag att det var en mörk grotta av hunger, våld och misär, som det är för majoriteten. Det var en färglös barndom i en familj inom den lägre medelklassen, som tillbringades i en by i ett avlägset beläget hörn där naturen är vidsträckt, men seder, uppfattningar och intressen är inskränkta och trångsynta.

Den själsliga atmosfär som omgav mina första år, och den där jag framlevde mitt senare, medvetna liv, är två olika världar, åtskilda inte bara i tid och rum av årtionden och fjärran länder, utan av bergskedjor av stora händelser och de inre jordskred som är mindre uppenbara men minst lika viktiga för ens personlighet. När jag började skissera på dessa memoarer föreföll det mig ofta som om jag inte skrev om min egen barndom, utan om en resa för länge sedan till ett avlägset land. Jag försökte till och med nedteckna min berättelse i tredje person, men denna vedertagna form får alltför lätt en anstrykning av påhitt, som jag vill undvika till varje pris.

Trots skillnaderna mellan de två världarna följer en personlighet med genom dolda kanaler från den ena världen till den andra. I allmänna ordalag är det detta som ligger bakom människors intresse för biografier och självbiografier över personer som av en eller annan orsak har tagit en något större plats i samhället. Jag ska därför försöka berätta om min barndom ganska detaljerat – men inte föregripa och förutbestämma framtiden, det vill säga inte välja ut fakta som passar förutfattade allmänna påståenden – utan helt enkelt skildra vad som hände såsom jag minns det.

Ibland har det verkat som om jag kan minnas när jag ammade min mor. Troligen tillämpar jag bara på mig själv vad jag har sett spädbarnen göra. Jag har ett vagt minne av en händelse under ett äppelträd i trädgården som ägde rum när jag var ett och ett halvt år, men det minnet är tveksamt. Jag minns en annan händelse mer säkert: jag är tillsammans med min mor i Bobrinetz och hälsar på familjen Z, där det finns en liten flicka på två eller tre år. Jag är brudgum och den lilla flickan är bruden. Barnen leker på det målade golvet i finrummet, den lilla flickan smiter, den lilla pojken står förvirrad och vettskrämd bredvid en byrå. Hans mor och värdinnan kommer in. Hans mor tittar på pojken, sedan på pölen bredvid, och sedan på pojken igen, skakar förebrående på huvudet och säger: ”Skäms du inte?” Pojken tittar på sin mor, på sig själv, och på pölen, som om alltihopa överhuvudtaget inte hade med honom att göra.

”Det gör inget!, säger värdinnan, ”barnen har lekt för länge.”

Den lilla pojken varken skäms eller ångrar sig. Hur gammal var han? Omkring två år, kanske tre.

Det var ungefär vid denna tid som jag stötte på en giftig orm medan jag gick i trädgården med min barnsköterska. ”Titta, Ljova!”[1] ropade hon och pekade på ett blankt föremål i gräset. ”Här ligger en

[1] Trotskijs fullständiga ursprungliga namn var Lev Davidovitj Bronstein, och hans far hette David Leontjevitj Bronstein.

snusdosa nedgrävd i marken!” Min barnsköterska tog en pinne och började gräva fram den. Hon var själv inte mer än sexton år. Snusdosan vecklade ut sig, sträckte ut sig till en orm och började väsande krypa i gräset. ”Oj! Oj!” skrek min sköterska och tog mig i handen och sprang snabbt iväg. Jag hade svårt att röra benen snabbt nog. Jag storknade nästan av upphetsning när jag efteråt berättade att vi hade hittat snusdosa i gräset som förvandlade sig till en orm.

Jag minns en annan händelse som ägde rum i köket. Varken min far eller mor är hemma. Köksan och pigan och deras gäster är där. Min äldre bror Alexander är hemma på lov, och surrar omkring, står på en träskyffel som på ett par styltor och dansar på den tvärs över jordgolvet. Jag ber min bror om skyffeln och försöker klättra upp på den, men faller ner och gråter. Min bror lyfter upp mig, kysser mig och bär ut mig ur köket på sina armar.

Jag måste ha varit kring fyra år när någon satte upp mig på en stor grå märr som var from som ett lamm, och som hade varken betsel eller sadel, bara en grimma av rep. Jag sträckte ut benen långt åt sidorna och höll tag i manen med båda händer. Märren tog mig tyst till ett päronträ och gick under en gren som tog tag mitt på mig. Jag insåg inte vad det handlade om och gled över märrens bakdel och ramlade ner på gräset. Jag slog mig inte, utan blev bara förvånad.

Som barn fick jag nästan inga färdigtillverkade leksaker. Men en gång köpte min bror mig en häst av kartong och en boll från Charkov. Jag och min yngre syster lekte med dockor som vi gjorde själva. En gång gjorde tant Fenja och tant Rajsa, mina fastrar, några trasdockor till oss, och tant Fenja ritade deras ögon, näsor och munnar med en penna. Jag tyckte att dockorna var märkvärdiga, jag minns dem än idag. En vinterkväll klippte vår hantverkare, Ivan Vasiljevitj, en liten järnvägsvagn med hjul och fönster ur en kartong och klistrade ihop den. Min äldre bror, som var hemma över julhelgen, förkunnade genast att han också kunde göra en vagn, på ingen tid alls. Han började med att riva min vagn i bitar. Sedan beväpnade han sig med en linjal, penna och en sax, och ritade en lång stund. Men när han klippte ut det han hade ritat blev det ingen järnvägsvagn.

När våra släktingar och vänner reste till staden, frågade de ibland vad jag ville ha från Jelizavetgrad [nuvarande Kirovograd – öa] eller Nikolajev. Mina ögon glittrade. Vad skulle jag be om? De hjälpte mig. En föreslog en leksakshäst, en annan böcker, en tredje färgkritor, en annan skridskor. ”Jag vill ha Halifaxskridskor!” ropade jag, efter att ha hört min bror säga det. Men så fort de gick över tröskeln hade de glömt sina löften. Jag hoppades under flera veckor, och drabbades sedan av en långvarig besvikelse.

Ett bi sitter på en solros i trädgården. Eftersom bin sticks och måste hanteras försiktigt, plockar jag upp ett löv och griper med hjälp av det tag om biet med fingrarna. Plötsligt genomträngs jag av en outhärdlig smärta. Jag springer skrikande över gården till maskinverkstaden, där Ivan Vasiljevitj drar ut gadden och smörjer en läkande lösning på mitt finger.

Ivan Vasiljevitj hade en burk full med solrosolja där tarantlar[2] flöt omkring. Det ansågs vara den bästa boten mot bistick. Victor Ghertopanov och jag brukade hjälpas åt att fånga spindlarna. Det gjorde vi genom att fästa en bit vax på ett snöre och släppa ner den i ett av dess hålor. Taranteln grep tag i vaxet med sina klor och höll fast. Sedan behövde vi bara dra ut den och fånga den i en tom tändsticksask. Men dessa taranteljakter måste tillhöra en senare period.

Jag minns ett samtal en lång vinterkväll, då mina föräldrar diskuterade över en kopp te när Janovka hade blivit köpt, hur gammalt det eller det barnet var då, och när Ivan Vasiljevitj hade börjat arbeta hos oss. Min mor tittar illmarigt på mig och säger: ”Vi tog med oss Ljova färdiggjord från bond-

---

”Ljova” är en av många liknande diminutivformer av Lev, som ordagrant betyder ”lejon”. På engelska och franska har Trotskij blivit känd som Leon, på tyska [och svenska] som Leo. På de kommande sidorna benämns han ofta som Lev Davidovitj,och i citat ur hans hustrus dagbok bara L D. – engelska översättarens anmärkning.

[2] **Tarantel** eller fågelspindel. Det finns c:a 800 olika arter, och namnet fågelspindel kommer från de största trädlevande arterna. – övers anm.

gården.” Jag försöker fundera ut vad det betydde själv, och säger till sist högt: ”Då föddes jag på bondgården?” ”Nej”, svarar de, ”du föddes här i Janovka.”

”Men varför sa då mor att ni tog hit mig färdiggjord?”

”Mor skojade bara!”

Men jag är inte nöjd, och tycker att det var ett konstigt skämt. Men jag håller tyst, för jag märker det där speciella leende som jag inte tål i ansiktet på de äldre invigda. Från dessa minnen som utväxlades medan vi drack te en vinter, framträder en viss tideräkning: jag föddes 26 oktober. Mina föräldrar måste ha flyttat från den lilla bondgården till Janovka antingen på våren eller sommaren 1879.

Samma år som jag föddes gjordes de första dynamitangreppen mot tsarismen. 26 augusti 1879, två månader innan jag anlände till världen, hade det nyligen bildade terroristpartiet, ”Folkets vilja” [Narodnaja Volja], dömt Alexander II till döden. Och 19 november gjordes ett försök att spränga tsarens tåg med dynamit. En olycksbådande kamp började, som 1 mars 1881 ledde fram till mordet på Alexander II. På samma gång innebar det undergången för ”Folkets vilja”.

Det rysk-turkiska kriget hade slutat året innan. I augusti 1879 lade Bismarck grunden till det österrikisk-tyska förbundet. Samma år gav Zola ut sin roman *Nana*, där Ententens framtida upphovsman, då bara prins av Wales, presenterades som en raffinerad kännare av musikalstjärnor. Den reaktionära vind som hade tilltagit efter det fransk-preussiska kriget och Pariskommunens fall blåste fortfarande hårt inom den europeiska politiken. Den tyska socialdemokratin hade redan drabbats av Bismarcks diskriminerande lagstiftning. 1879 inlämnade Victor Hugo och Louis Blanc sin begäran om amnesti för kommunarderna till den franska deputeradekammaren.

Men varken ekona från de parlamentariska debatterna eller de diplomatiska händelserna, eller ens dynamitexplosionerna, hördes i byn Janovka där jag först såg dagens ljus, och där jag tillbringade de första nio åren av mitt liv. Chersons oändliga stäpper och hela södra Ryssland var ett rike av vete och får, som levde enligt sina egna lagar. De ofantliga öppna vidderna och avsaknaden av vägar bildade ett effektivt skydd mot alla politiska strömningar. Bara de många gravhögarna på stäppen är landmärken över de stora folkvandringarna.

Min far var bonde, först i liten skala och senare i större skala. Som liten pojke hade han tillsammans med sina föräldrar lämnat den judiska stad i provinsen Poltava där han hade blivit född, för att söka lyckan på de fria stäpperna i söder. På den tiden fanns det omkring 40 judiska jordbrukskolonier i provinserna Cherson och Jekaterinoslav, med en sammanlagd befolkning på cirka 25.000 själar. De judiska lantbrukarna stod på jämlik fot med de andra bönderna, inte bara vad gällde deras lagliga rättigheter (fram till 1881), utan också vad gällde deras egendomar. Med hjälp av outtröttligt, mycket hårt arbete som varken skonade honom eller andra, och genom att spara varenda kopek, kom min far sig upp i världen.

I kolonin Gromoklej sköttes inte folkbokföringen särskilt noga, och många noteringar gjordes i efterhand. När det blev dags för mig att börja skolan, visade det sig att jag var ung för att få börja. Då ändrades mitt födelseår i födelseattesten från 1879 till 1878. Så jag hade alltid två noteringar, min officiella ålder och en som min familj följde.

Under mina första nio år hade jag knappt stuckit näsan utanför min hemby. Byns namn, Janovka, kom från godsägarens namn, Janovskij, som egendomen hade köpts från. Den tidigare ägaren hade gjort karriär från menig till överste, hade hamnat högt i gunst bland de makthavande under Alexander II:s styre, och hade tilldelats ettusen tunnland mark på den obebodda stäppen i provinsen Cherson. Han byggde sig en lerhydda med halmtak, och lika primitiva ekonomibyggnader. Men hans jordburk gick dåligt, och efter överstens död flyttade hans familj till Poltava. Min far köpte mer än 250 tunnland mark från Janovskij och arrenderade omkring 450 ytterligare. Jag minns

överstens änka mycket väl. Hon var en gammal och förtorkad liten gumma som kom förbi en eller två gånger varje år för att hämta arrendet och se till att allt var i ordning. Vi skickade vår kärra med fjädring för att möta henne vid stationen och ställde en stol framför vagnen för att göra det lättare för henne att stiga av. Den öppna vagnen fick vi senare, när min far hade skaffat draghästar. Överstens änka fick kycklingsoppa och löskokta ägg. Hon brukade promenera med min syster i trädgården, och skrapade kådan från staketstolparna med sina rynkiga fingrar och försäkrade henne att det var den godaste sötsaken i världen.

Min far fick allt större skördar och boskapshjordarna och antalet hästar blev allt större. Han försökte till och med föda upp Merinofår, men det misslyckades. Å andra sidan var det gott om grisar. De vandrade omkring fritt, bökade överallt och förstörde trädgården fullständigt. Egendomen sköttes noga, men på ett gammaldags sätt. Man bedömde vinster och förluster med ögonen. Av den orsaken var det svårt att avgöra min fars förmögenhet. Allt han ägde fanns antingen i marken, eller i grödan, eller i förråden, som antingen låg i bingarna eller var på väg till hamnen. Ibland utbrast min far plötsligt mitt under tedrickandet eller kvällsmaten: ”Kom, skriv ner det här! Jag har fått 1.300 rubel från grosshandlaren. Jag gav överstens änka 600, och 400 till Dembovskij. Skriv också ner att jag gav Theodosia Antonovna 100 rubel när jag var i Jelizavetgrad förra våren.” Det var så han skötte sin bokföring. Ändå klättrade min far sakta men envist uppåt.

Vi bodde i det lilla lerhuset som översten hade byggt. I halmtaket fanns ett oräkneligt antal gråsparvsbon under takfoten. Ytterväggarna var fårade av djupa sprickor som var boplats för snokar. Ibland misstogs snokarna för giftormar och man hällde kokande vatten i sprickorna, men till ingen nytta. När det regnade kraftigt läckte taket, speciellt i farstun, och krukor och skålar ställdes på jordgolvet för att samla upp vattnet. Rummen var små och fönstren matta. Golven i de två sovrummen och barnkammaren var av lera där lopporna förökade sig. Matsalen kunde ståta med ett trägolv som en gång i veckan putsades med gul sand. Men golvet i det största rummet, som högtidligt kallades salongen, var målat. Överstens änka bodde där.

Runt huset växte gula akacior, röda och vita rosor, och på sommaren vinrankor. Det fanns inget staket runt gården. I ett stort lerhus med tegeltak, som min far hade byggt, låg maskinverkstaden, det största köket och tjänarnas bostäder. Intill det stod den ”lilla” träladan och bakom den låg den ”stora” ladan. Ännu längre bort låg den ”nya” ladan. Alla hade vasstak. Ladorna stod på stenar, så att inte utsädet skulle mögla av vatten som rann under dem. När det var varmt eller kallt tog hundar, grisar och kycklingar sin tillflykt under ladorna. Där hittade hönorna lugna platser att lägga ägg. Jag brukade samla ihop äggen genom att krypa in bland stenarna. Det var för trångt för en vuxen att ta sig in. Varje år byggde storkar bon på talet till den ”stora” ladan. De lyfte sina röda näbbar mot himlen när de svalde snokar och grodor – en hemsk syn! Kroppen slingrade sig från näbben och neråt, och det såg ut som om ormen åt upp storken från insidan.

Ladorna var uppdelade i bingar som innehöll friskt doftande vete, grovt och taggigt korn, mjukt nästan flytande lin, blåsvarta rapsfrön och ljus och smal havre. När barnen lekte kurragömma fick de ibland, när det var besök av speciella gäster, tillåtelse att gömma sig i ladorna. Jag kröp från en avdelning till en annan genom att klättra upp på högarna av vete och hasa ner på andra sidan. Armarna sjönk ner till armbågarna och benen till knäna i de undanglidande vetehögarna, och min skjorta och mina skor, som alltför ofta var trasiga, blev fulla av säd. Dörren till ladan stängdes, och för syns skull hängde någon, i enlighet med reglerna, ett olåst hänglås utanför. Jag låg i den svala ladan begravd i säd och andades in damm och lyssnade till Senja V eller Senja J eller Senja S eller min syster Liza eller någon annan som sprang runt på gården och hittade de andra, men inte mig som låg dold i vintervetet.

Stallet, ladugården, svinstian och hönshuset stod på andra sidan om vår bostad. De var gjorda av gyttja och halmstrå och kvistar, som på något hade satts ihop med lera. Den stora pumpsvängeln höjde sig mot himlen ungefär hundra meter från huset. Bortanför brunnen låg dammen som be-

vattnade böndernas trädgårdar. Vårfloden drog iväg dammen varje år, och den måste byggas upp på nytt av jord och gödsel och halm. På kullen ovanför dammen stod kvarnen – ett träskjul som skyddade en tiohästars ångmaskin och två kvarnstenar. Här tillbringade min mor huvuddelen av sin arbetstid under mina första år. Kvarnen arbetade inte bara för vår egendom utan för hela grannskapet. Bönderna kom med säd från 20-25 kilometer omkring och betalade en tiondel för att få mala. När det var varmt väder och innan tröskningen började gick kvarnen dag och natt, och när jag hade lärt mig att räkna och skriva brukade jag väga böndernas säd och räkna ut priset för att mala. När skörden var över stängdes kvarnen och maskinen användes för att tröska. Senare installerades en stationär maskin i en stenbyggnad med tegeltak. Vårt gamla lerhus ersattes givetvis också av ett stort tegelhus med plåttak. Men det hände när jag redan var 17 år. Under mina sista sommarlov brukade jag räkna ut avståndet mellan fönstren och hur stora dörrarna skulle bli i vårt nya hus, men jag lyckades aldrig få ihop det. Vid mitt nästa besök på landet såg jag hur stenbyggnaderna restes. Jag bodde aldrig i själva huset. Nu används det som sovjetisk skola.

Ofta fick bönderna vänta i veckor för att få säden mald. De som bodde nära lämnade säckarna på rad och reste hem. De som kom långt ifrån bodde i sina vagnar, och när det regnade sov de i kvarnen. En gång blev en av bönderna av med ett betsel. Någon hade sett en pojke stryka omkring runt en viss häst. Bönderna rusade till hans fars vagn och tittade under halmen, där låg betslet! Pojkens far, en dyster, skäggig bonde, vände sig mot öster och gjorde korstecknet, och svor att den förbaskade lilla slyngeln, den skurkaktiga fängelsekunden, hade tagit det utan hans vetskap, och att han skulle skinnflå honom för det. Men ingen trodde fadern. Så bonden tog fatt sin son och började slå honom med det stulna betslet. Jag tittade på bakom ryggen på de vuxna. Pojken skrek och svor att han aldrig skulle stjäla igen. Bönderna stod runt och tittade dystert på, och var helt likgiltiga för pojkens skrik. De rökte sina cigaretter och muttrade i skägget att fadern slog sin son bara för syns skull, och att han själv borde pryglas.

Bakom ladorna och skjulen för djuren sträckte sig två enorma skjul, hundra meter långa, det ena av halm och det andra av strå, byggda i form av ett gavelförsett tak direkt på marken, utan väggar. Den färska säden travades upp under skjulen, och där arbetade män med sädesrensare och såll när det regnade eller blåste. Bortanför skjulen låg logen. Tvärs över en ravin låg kofållan, med väggar gjorda helt av torkad gödsel.

Hela min barndom är förknippad med överstens lerhus och den gamla soffan i matsalen. Den var täckt med fanér för att se ut som redwood, och jag satt i den när jag drack te, åt middag och kvällsmat. Det var där jag och min syster lekte med dockor, och senare var det där jag satt och läste. Överdragsklädseln var sönder på två ställen. Det mindre hålet var nära den stol där Ivan Vasiljevitj satt, det större där jag satt, bredvid min far. ”Soffan borde få ett nytt överdrag”, brukade Ivan Vasiljevitj säga.

”Det borde den ha fått för länge sedan”, svarade min mor. ”Vi har inte klätt om den sedan det år då tsaren blev dödad.”

”Men ni vet ju”, brukade min far försvara sig, ”när man kommer till den där förbaskade sta'n, springer man hit och dit, droskan kostar pengar, man tänker hela tiden på hur man snabbt ska komma tillbaka till gården, och glömmer bort vad det var man skulle köpa.”

Under det låga taket i matsalen sträckte sig en skrovlig, omålad taksparre, och på den hade de mest varierande saker hamnat: fat med matvaror som inte katten skulle komma åt, spikar, snören, böcker, bläckhorn igenkorkade med papper, en pennhållare med en rostig penna. Det fanns inget överflöd av pennor i Janovka. Det fanns tillfällen då jag täljde en penna själv ur ett trästycke med hjälp av en pennkniv, för att kunna rita av hästar ur gamla nummer av den illustrerade tidskriften *Fält*. Katten bodde under taket där skorstenen gick ut. Där födde hon upp sina kattungar, och hoppade modigt ner med dem mellan tänderna när det blev för varmt där uppe. Om en gäst var för lång slog han alltid i taksparren med huvudet när han reste sig upp från bordet, så vi hade fått vanan att peka

uppåt och säga: ”Akta huvudet!”

Det mest framträdande föremålet i finrummet var en gammal spinett som upptog åtminstone en fjärdedel av rummet. Jag kommer ihåg när den dök upp. Två och en halv mil bort bodde hustrun till en godsägare som blivit bankrutt. Hon flyttade in till staden och sålde sina möbler. Vi köpte soffan, tre stolar av böjträ och den gamla fallfärdiga spinetten med trasiga strängar som hade stått i ett uthus i åratal. Min far betalade 16 rubel för den och tog den till Janovka på en kärra. Ett par döda möss återfanns i den när den reparerades i maskinverkstaden. Verkstaden upptogs av spinetten under flera vinterveckor. Ivan Vasiljevitj rengjorde den, klistrade ihop den, putsade den, hittade nya strängar, och satte in och stämde dem. Alla tangenter ersattes, och spinettens klang genljöd i finrummet. Den var svag men oemotståndlig. Ivan Vasiljevitj överförde sina magiska fingrar från tangenterna på sitt dragspel till spinetten, och spelade Kamarinskaja, polkor och ”Min kära Augustin”. Min äldsta syster började ta musiklektioner. Min äldsta bror hade tagit fiollektioner under flera månader i Jelizavetgrad, och ibland klinkade han också på den. Och till sist spelade även jag, med ett finger, från min brors fiolmusik. Jag hade inget musiköra, och min kärlek för musik var alltid hjälplös och outtalad.

På våren förvandlades gården till en lersjö. Ivan Vasiljevitj tillverkade sig ett par trägaloscher, eller snarare höga kängor, och jag brukade titta på honom med förtjusning när han skred fram tre decimeter längre än vanligt. Så småningom framträdde den gamla sadelmakaren på scenen. Ingen verkar komma ihåg hans namn. Han är över 80 år gammal och har tjänstgjort i 25 år i Nikolaj I:s armé. Jättelik och bredaxlad, med vitt skägg och hår, lyfter han knappt sina tunga fötter när han hasar sig över till ladan, där han har inrättat sin kringresande verkstad. ”Mina ben har blivit svagare”, har han beklagat sig under de senaste 10 åren. I gengäld är hans händer, som luktar läder, starkare än en tång. Hans naglar liknar elfenbenstangenterna på spinetten, och är mycket spetsiga.

”Vill du att jag ska visa dig Moskva?”, frågar sadelmakaren. Självklart vill jag det! Den gamle mannen sätter tummarna under mina öron och lyfter upp mig. Hans fruktansvärda naglar trycks in i mig, och jag blir förolämpad och det gör ont. Jag sparkar med fötterna och försöker komma ner. ”Om du inte vill se Moskva så behöver du inte!” Trots att jag blivit förolämpad springer jag inte min väg. ”Hallå!”, säger den gamle mannen och klättrar uppför trappan i ladan. ”Titta vad som finns på loftet!” Jag anar ett trick och drar mig för att gå in. Det visar sig att Konstantin, den yngsta mjölnaren, är på loftet med Katy, köksan. De är vackra, upprymda och hårt arbetande. ”När ska du och Katy gifta er?”, frågar deras husmor. ”Varför det, vi klarar oss bra som det är”, svarar Konstantin. ”Det kostar 10 rubel att gifta sig, och jag köper hellre Katy ett par läderstövlar.”

När den varma, spännande sommaren på stäppen har tagit slut, och den slitsamma kulmen att bärga skörden är klar, kommer den tidiga hösten då man ska inventera årets straffarbete. Tröskningen pågår för fullt. Händelsernas centrum har förflyttats till logen bakom skjulen, några hundra meter från huset. Ett dammoln svävar över logen. Tröskverkets vinda viner. Mjölnaren Philip har glasögon och står bakom den. Hans svarta skägg är täckt av ett grått damm. Karlarna bär in kärvar från vagnen. Han tar dem utan att titta på dem, knyter upp dem, skakar isär dem och slänger in dem i tröskverket. För varje fång morrar tröskverket som en hund med ett ben. Stråblandaren kastar ut halmen, och leker samtidigt med den. Agnarna rinner ut ur ett rör på sidan och förs till halmhögen på en kärra, med mig stående på baklämmen av trä hållande mig fast i tygeln. ”Akta dig så du inte ramlar!”, ropar min far. Och jag ramlar ner för tionde gången. Än faller jag i halmen, än i agnarna. Det grå dammet ligger allt tjockare på logen, motorn jämrar sig, sädeskornen kommer innanför skjortan och in i näsan och gör att man nyser. ”Hej Philip, inte så fort!”, varnar min far nerifrån när tröskverket morrar alltför våldsamt. Jag lyfter kärran. Den glider ur mitt grepp och faller med hela sin tyngd på mitt finger. Smärtan är så våldsam att det går runt i huvudet. Jag smiter åt sidan så att inte karlarna ska se att jag gråter, och springer sedan hem. Min mor häller kallt vatten på handen och bandagerar mitt finger, men smärtan minskar inte. Såret varar sig under flera dagars tortyr.

Nu är ladorna och skjulen fyllda med säckar av vete, och de ligger travade i högar under presenningar på gården. Husbonden står ofta själv vid sållet och visar karlarna hur de ska vända på beslaget för att blåsa bort agnarna, och hur man med en hård knuff kan tömma den rena säden i en hög utan att lämna kvar något. Sädesrensarna och vickeravskiljarna arbetar i skydd för vinden i skjulen och ladorna. Där rengörs säden och görs klar för marknaden.

Och nu kommer handelsmännen med kopparkärl och vågar i vackert målade lådor. De testar säden och föreslår ett pris, och försöker truga på min far en handpenning. Vi behandlar dem med respekt och bjuder på te och kakor, men säljer ingen säd till dem. De är bara obetydligt folk. Husbonden har vuxit ur den sortens handelsvägar. Han har sin egen förordnade handelsman i Nikolajev. ”Låt det vara så länge, säd behöver inte mat!”, säger han.

En vecka senare kommer det ett brev från Nikolajev, eller ibland ett telegram, som erbjuder fem kopek mer per pud.[3] ”Så vi har hittat tusen rubel”, säger husbonden. ”Och de växer inte på träd!” Men ibland händer motsatsen, ibland sjunker priset. Världsmarknadens hemliga makt gör sig påmind även i Janovka. Då säger min far dystert, när han återvänder från Nikolajev: ”Det verkar som om – vad heter det nu? – Argentina exporterade för mycket vete i år.”

Vintern var en lugn tid på landsbygden. Bara maskinverkstaden och kvarnen var verkligen igång. Som bränsle använde vi halm, som tjänarna bar in i stora knippen. De tappade strån från den på vägen och sopade upp dem efteråt. Det var roligt att stoppa in halmen i spisarna och se hur den flammade upp. En gång hittade farbror Gregorij mig och min yngre syster ensamma i matsalen, som var fylld av blå träkolsrök. Jag vände mig runt-runt mitt i rummet utan att veta var jag var, och när min farbror ropade till föll jag omkull helt avsvimmad. Vi var ofta ensamma i huset på vinterdagarna, speciellt när min far var bortrest, och allt arbete föll på min mors lott. I kvällsmörkret brukade jag och min syster sitta bredvid varandra i soffan, tätt sammanpressade, med ögonen vidöppna utan att våga röra oss.

En jätte klev in från kylan ute in i den mörka matsalen, släpande på sina jättelika stövlar, och insvept i en enorm överrock med en jättestor krage och bärande en jättelik hatt. Hans händer var inneslutna i gigantiska tumvantar. Stora istappar hängde från hans skägg och mustasch, och hans kraftiga röst dånade i mörkret: ”Godkväll!” Sammanpressade i ett hörn i soffan vågade vi inte svara honom. Så tände monstret en tändsticka och såg oss i hörnet. Jätten visade sig vara en av våra grannar. Ibland blev ensamheten i matsalen alldeles outhärdlig, och då sprang jag ut i ytterhallen trots kylan, öppnade ytterdörren, klev ut på en stora stenen som låg på tröskeln och ropade om och om igen ut i mörkret: ”Masjka! Masjka! Kom till matsalen!” Masjka hade fullt upp i köket, i tjänarnas rum eller någon annanstans. Till sist kom min mamma, kanske från kvarnen, tände en lampa och tog in samovaren.

Oftast satt vi i matsalen på kvällen tills vi somnade. Folk kom och gick i matsalen, tog eller lämnade nycklar, kom överens om olika saker, och planerade morgondagens arbete. Min yngre syster Olja, min äldre syster Liza, husan och jag levde ett eget liv, som var beroende av de vuxnas liv och behärskades av det. Ibland kunde ett ord i förbigående från någon av de äldre påminna oss om något särskilt.

Då blinkade jag till min syster, hon fnissade lågt, och de vuxna tittade förstrött på henne. Jag blinkade igen och hon försökte kväva skrattet i vaxduken och slog huvudet mot bordet. Det smittade av sig även på mig och ibland även min äldre syster, som med en trettonårings värdighet vacklade mellan de vuxna och barnen. Om våra skratt blev alltför okontrollerade blev jag tvungen att glida ner under bordet och krypa bland de vuxnas fötter, och rusa in i barnkammaren intill, och på vägen trampa katten på svansen. När jag kom tillbaka till matsalen började alltihopa om igen. Jag blev så svag i fingrarna av allt skrattande att jag inte kunde hålla mitt glas. Mitt huvud, mina läppar, mina

[3] Drygt 16 kg – övers anm.

fötter, varenda del av mig skakade av skratt. ”Vad i all världen är det med er”, frågade min mor. Livets två kretsar, den övre och den lägre, rörde ett ögonblick vid varandra. De vuxna tittade frågande på barnen, ibland vänligt men oftast med irritation i ögonen. Då bröt vårt skratt omedvetet ut våldsamt och öppet. Oljas huvud hamnade under bordet igen, jag kastade mig på soffan, Liza bet sig i överläppen och husan smet ut genom dörren.

”Gå och lägg er!”, skrek de vuxna.

Men vi gick inte. Vi gömde oss i hörnet, rädda för att titta på varandra. Min lillasyster blev buren iväg, men jag somnade oftast på soffan. Någon brukade ta mig i armarna och bära ut mig. Sedan kanske jag gav upp ett högt skrik, och inbillade mig halvsovande att jag blev angripen av hundar, att ormar väste nedanför mig, eller att rånare bar iväg mig till skogen. Barnets mardrömmar störde de vuxnas liv. Jag tystades ner på väg till sängen, de brukade klappa och kyssa mig. Så jag gick från skratt till sömn, från mardröm till vakenhet, och tillbaka till sömnen i ett fjäderbolster i det varma sovrummet.

Vintern var familjens tid på året. Det fanns dagar då min mor och far nästan inte lämnade huset. Min äldre bror och syster kom hem på jullov från sina skolor. På söndagarna klippte Ivan Vasiljevitj, nytvättad och nyrakad, och beväpnad med en kam och en sax, först min fars hår, sedan Sasjas och sist mitt. Sasja frågar:

”Kan du klippa håret *à la Capoul*, Ivan Vasiljevitj?” Alla tittar på Sasja, och han förklarar att frisören i Jelizavetgrad en gång klippte hans hår vackert *à la Capoul*, men att han nästa dag fick en skarp tillrättavisning av tillsynsläraren.

Efter att hårklippningen är färdig, sätter vi oss till middag, min far och Ivan Vasiljevitj i länsstolar i båda ändar på bordet, barnen på soffan och min mor mitt emot dem. Ivan Vasiljevitj åt med oss tills han gifte sig. På vintern åt vi sakta och satt kvar och pratade efteråt. Ivan Vasiljevitj brukade röka och blåsa geniala rökringar. Ibland övertalade man Sasja eller Liza att läsa högt. Min far nickade till i vrån vid kakelugnen. Då och då spelade vi Svarte Petter på kvällen, och det gav upphov till en hel del oväsen och skratt och ibland lite gräl. Vi tyckte att det var särskilt roligt att lura min far, som spelade slarvigt och skrattade när han förlorade. Min mor spelade däremot bättre, och blev upphetsad och studerade noggrant min äldre bror så att han inte lurade henne.

Det var 23 kilometer från Janovka till närmaste postkontor, och mer än 35 till järnvägen. Det var långt till regeringsdepartementen, till butikerna och till kommunhuset, och ännu längre till de stora världshändelserna. Livet i Janovka styrdes helt och hållet av rytmen i jordbruksarbetet. Ingenting annat betydde något, utom världsmarknadspriset på säd. Vi såg aldrig några tidskrifter eller tidningar på landet på den tiden. Det kom senare, när jag hade börjat på läroverket. Vi fick bara brev vid speciella tillfällen. Ibland hittade en granne ett brev till oss i Bobrinetz och bar det i fickan en vecka eller två. Ett brev var en händelse, ett telegram var en katastrof. Någon förklarade för mig att telegram kom i ledningar, men jag såg med egna ögon hur en man till häst hade med sig ett telegram från Bobrinetz, och min far fick betala två rubel och 50 kopek för det. Ett telegram var en bit papper, som ett brev. Ord var skrivna på det med penna. Blåste vinden det längs ledningen? Jag fick höra att det kom med elektricitet. Det var ännu värre. Farbror Abram förklarade noggrant för mig en gång: ”Strömmen kommer genom ledningen och gör märken på ett band. Upprepa vad jag har sagt.” Jag upprepade: ”Ström genom ledningen och märken på ett band.”

”Förstår du?”

”Ja, jag förstår, men hur gör de ett brev av det?”, frågade jag och tänkte på blanketten som hade kommit från Bobrinetz.

”Brevet kommer separat”, svarade min farbror. Jag grubblade ett tag och frågade sedan: ”Och varför behöver de ström om brevet kommer med en man till häst?” Men då tappade min farbror tålamodet.

”Åh, bry dig inte om brevet!”, skrek han. ”Jag försöker förklara telegram för dig och du börjar med brev.” Så frågan förblev obesvarad.

Paulina Petrovna, en dam från Bobrinetz, kom och bodde hos oss. Hon hade långa örhängen och en hårlock i pannan. Senare följde min mor tillbaka henne till Bobrinetz, och jag åkte med dem. När vi hade passerat stenröset som markerade elva verst[4] visade sig en rad telegrafstolpar, och ledningarna surrade.

”Hur kommer telegrammen?”, frågade jag min mor.

”Fråga Paulina Petrovna”, svarade min mor villrådigt. ”Hon kommer att förklara för dig.”

Paulina Petrovna förklarade:

”Märkena på bandet står för bokstäver. Telegrafisten kopierar över dem på papper, som skickas med en man till häst.” Det kunde jag förstå.

”Men hur kan strömmen röra sig utan att någon ser den?”, frågade jag och tittade på ledningen.

”Strömmen går inuti”, svarade Paulina Petrovna. ”Alla de där ledningarna är som smala rör och strömmen rör sig inne i dem.”

Det kunde jag också förstå, och jag var nöjd länge efteråt. Det elektromagnetiska flödet som min fysiklärare lärde mig ungefär fyra år senare verkade som en mycket mindre trolig förklaring för mig.

Min fars och mors strävsamma liv var inte utan slitningar, men i det stora hela var de lyckliga. Min mor kom från en stadsfamilj som tittade ner på bönderna med deras grova händer. Men i sin ungdom hade min far varit stilig och elegant, med ett manligt, energiskt ansikte. Han lyckades få ihop medel så att han senare kunde köpa Janovka. Till en början hade den unga kvinnan, som hade tagits från staden ut på den ensamma stäppen svårt att finna sig till rätta med det hårda arbetslivet på ett jordbruk. Men så småningom gick hon helt upp i det, och bar troget sin börda under återstoden av sitt liv, i nästan 45 år. Av de åtta barn som föddes i deras äktenskap överlevde fyra. Jag var den femte i ordningen. Fyra dog som småbarn, av difteri och scharlakansfeber, och deras död passerade nästan lika obemärkt som de fyra återståendes liv. Jorden, boskapen, fjäderfäna, kvarnen tog all tid för mina föräldrar, det fanns ingen tid kvar för oss. Årstiderna följde på varandra, och jordbrukarbetets eviga tidvattensvåg sköljde hän över familjekärleken. Det existerade inga ömhetsbevis i vår familj, i synnerhet inte under mina första år, men det fanns en stark arbetets gemenskap mellan min far och mor.

”Ge er mor en stol!”, skrek min far så fort min mor steg över tröskeln, vit av damm från kvarnen.

”Masjka! Tänd samovaren snabbt”, beordrade min mor redan innan hon hade nått fram till huset. ”Din husbonde kommer snart in från fälten.” Båda kände till vad det innebar att ha nått utmattningens rand.

Min far var otvivelaktigt överlägsen min mor, både till intellekt och karaktär. Han var djupare, mer reserverad och mer taktfull. Han hade ett ovanligt gott öga för saker och människor. Min far och mor köpte inte mycket, speciellt inte under våra första år, de visste båda hur man kunde spara varje kopek. Min far gjorde aldrig några misstag när han handlade: tyg, skor, hattar, hästar eller maskiner, han fick alltid valuta för pengarna. ”Jag tycker inte om pengar”, sa han senare till mig, som för att be om ursäkt för att han hade varit så snål, ”men jag tycker ännu sämre om när det inte finns några. Det är illa att behöva pengar och inte ha några.” Han talade en blandning av ryska och ukrainska., med övervikt för ukrainska. Han bedömde folk utifrån deras uppträdande, ansikten och vanor, och han bedömde dem alltid rätt.

[4] 1 verst = drygt en kilometer – övers anm.

”Jag gillar inte den där studenten”, kunde han ibland säga om någon av våra gäster. ”Erkänn, tycker inte även ni att han är en idiot?” Vi blev stötta å vår gästs vägnar, men visste i själ och hjärta att vår far hade rätt. Efter att ha besökt en familj en enda gång kunde han sammanfatta familjesituationen på ett alldeles riktigt sätt.

Efter de många födslarna och hårda arbetet blev min mor sjuk en gång, och for för att träffa en doktor i Charkov. En sådan resa var en stor händelse, och det gjordes stora förberedelser. Min mor for iväg välförsedd med pengar, smörbyttor, påsar med söta kex, stekt kyckling och så vidare. Hon hade stora utgifter att vänta. Läkaren tog tre rubel per besök. Min mor och far talade alltid om detta med höjda händer och ett ansiktsuttryck som visade deras respekt för vetenskapens nytta, deras beklagande över att den kostade så mycket, och deras stolthet att de kunde betala ett så oerhört pris för den. Vi inväntade min mors återkomst med stor spänning. Hon återvände i en ny dräkt som såg otroligt storslagen ut i vår matsal i Janovka.

När vi barn var små var min far tystare och vänligare med oss än min mor. Hon tappade ofta humöret med oss, ibland utan orsak, och lät sin trötthet eller förtret över något misslyckande i hushållet gå ut över oss. Vi upptäckte att det alltid var större idé att fråga vår far om någon förmån än vår mor. Men vart efter tiden gick blev min far strängare. Orsaken var hans hårda liv, att hans bekymmer ökade när hans affärsverksamhet växte, och i synnerhet de villkor som berodde på 1880-talets jordbrukskris, liksom de besvikelser som hans barn orsakade.

Min mor älskade att läsa under de långa vintrarna, då Janovka sveptes in i snö som drev in från alla hörn av stäppen och höjde sig över fönstren. Hon satt på en liten trekantig stol i matsalen med fötterna på en stol framför sig. När den tidiga vinterskymningen föll brukade hon flytta in i min fars fåtölj nära det frostiga lilla fönstret, och läste med en hög viskning ur en sliten roman från biblioteket i Bobrinetz, och följde orden med sina av arbete slitna fingrar. Hon blev ofta förbryllad och stakade sig vid någon särskilt lång mening. Ibland kunde en förklaring från något av barnen kasta ett helt nytt ljus över den historia hon hade läst. Men hon fortsatte träget och outtröttligt att läsa, och under kalla vinterdagar kunde vi höra hennes entoniga viskande ända ut i ytterhallen.

Min far lärde sig att stava igenom ord först som ganska gammal, för att åtminstone kunna läsa titlarna på mina böcker. Jag följde honom spänt i Berlin 1910, när han envist försökte förstå min bok om den tyska socialdemokratin.

När oktoberrevolutionen kom var min far en mycket förmögen man. Min mor hade dött 1910, men min far levde länge nog för att få uppleva sovjetmakten. Under inbördeskrigets höjdpunkt, som rasade speciellt våldsamt i södra Ryssland och åtföljdes av ständiga regeringsomvandlingar, blev den gamla 70-åriga mannen tvungen att vandra tiotals mil för att hitta skydd i Odessa. De röda var en fara för honom eftersom han var rik, de vita förföljde honom eftersom han var min far. När sovjettrupperna hade befriat södern från de vita soldaterna, lyckades han ta sig till Moskva. Han hade förlorat alla sina besparingar under revolutionen. Under mer än ett år drev han en statlig kvarn nära Moskva. Livsmedelskommissarien på den tiden, Tsiurupa, brukade tycka om att diskutera jordbruksfrågor med honom. Min far dog av tyfus på våren 1922, samtidigt som jag läste min rapport vid Kommunistiska internationalens fjärde kongress.

Ett mycket viktigt ställe i Janovka, faktiskt det viktigaste, var maskinverkstaden, där Ivan Vasiljevitj Grebien arbetade. Han kom dit när han var 20 år gammal, samma år som jag föddes. Han tilltalade alla barn, även de äldre, med ”du” medan vi respektfullt tilltalade honom med ”ni”. När han blev tvungen att mönstra för militärtjänst följde min far med honom. De mutade någon, och Grebien stannade i Janovka. Ivan Vasiljevitj var stilig och begåvad. Han hade en mörkt rödaktig mustasch och ett skägg som var klippt på franskt vis. Hans tekniska kunskaper var mångsidiga. Han kunde bygga om en motor, reparera en ångpanna, svarva en metall- eller träkula, gjuta mässingsfigurer, bygga en vagn med fjädring, laga klockor, stämma pianon, klä om möbler eller tillverka en hel cykel utom däcken. Jag lärde mig cykla på en cykel av hans tillverkning mellan första och andra

årskursen. De närbelägna tyska nybyggarna brukade ta med sina radsåningsmaskiner och självbindare så att han kunde reparera dem, och de bjöd med honom när de skulle köpa tröskverk eller ångmaskiner. Folk kom till min far för att få råd om jordbruket och till Ivan Vasiljevitj för att få råd om maskiner. Det fanns både assistenter och lärlingar anställda i maskinverkstaden. På många sätt blev jag elev till dessa lärlingar.

Ibland fick jag lov att klippa tråd till muttrar och skruvar i maskinverkstaden. Jag tyckte om arbetet eftersom jag såg resultatet direkt i handen. Ibland försökte jag mala material till färg på en rund, slät sten, men ledsnade snabbt och frågade allt oftare om inte jobbet var klart snart. Ivan Vasiljevitj rörde runt i den tjocka blandningen med sitt finger och skakade på huvudet, så jag lämnade över stenen till en av lärlingarna.

Ibland satt Ivan Vasiljevitj ner på en låda i hörnet bakom arbetsbänken med ett verktyg i handen. Han rökte och skådade långt bort, och funderade kanske på något eller mindes något eller kanske bara vilade utan att tänka överhuvudtaget. Vid sådana tillfällen brukade jag sitta bredvid honom och försiktigt sno hans mustasch runt mitt finger, eller undersöka hans händer, en hantverkares omisskännliga händer. Huden var helt täckt av små svarta fläckar som han hade fått av att hugga ut kvarnstenar. Hans fingrar var sega som rötter men inte hårda. De var bredare i spetsen men mycket böjliga, och hans tumme gick långt bak och bildade en båge. Varje finger var självmedvetet och arbetade och handlade för sig själv, men tillsammans utgjorde de en mycket effektiv arbetsenhet. Jag var fortfarande mycket ung, men kunde redan känna att den handen inte höll en hammare eller tång på samma sätt som andra händer. Ett djupt ärr gick runt hans vänstra tumme. Ivan Vasiljevitj hade nästan huggit av sig den med en yxa samma dag som jag föddes. Den hängde nästan bara i skinnet. Min far hade råkat se hur den unge mekanikern satte handen på en bräda och gjorde sig redo att kapa bort den helt och hållet. ”Vänta lite!”, hade han ropat. ”Din tumme kommer att växa fast igen!”

”Tror du att den kommer att växa fast igen?”, hade mekanikern frågat och lagt yxan åt sidan. Och tummen hade vuxit fast och fungerade bra igen, förutom att den inte gick lika långt bakåt som den andra.

En gång gjorde Ivan Vasiljevitj ett gevär av en gammal Berdanbössa och prövade lyckan som prickskytt. I tur och ordning försökte alla släcka ett ljus genom att träffa veken på flera stegs avstånd. Inte en enda lyckades. Min far råkade gå förbi. När han lyfte geväret till axeln skakade hans händer, och han höll det osäkert. Men han släckte ljuset på första försöket. Han hade ett gott öga för allting, och det visste Ivan Vasiljevitj. Det var aldrig några gräl mellan dem, även om min far kunde skälla på de andra arbetarna och hitta fel på deras arbete.

Jag saknade aldrig sysselsättning i maskinverkstaden. Jag drog i handtaget till fläkten som Ivan Vasiljevitj hade gjort efter eget huvud. Ventilen satt utom synhåll på vinden, och det väckte förvåning hos alla som såg den. Jag snurrade på svarven tills jag var utmattad, speciellt när det tillverkades krocketklot av akaciaträ. Av samtalen som hördes i maskinverkstaden verkade det ena mer intressant än det andra. De var inte alltid anständiga – eller jag kanske borde säga att de aldrig var det. Min horisont vidgades för varje timme där. Foma berättade historier om godset han brukade arbeta på, och om damernas och herrarnas äventyr där. Jag måste säga att han inte var särskilt smickrande mot dem. Sedan berättade Philip, mjölnaren, historier från livet i armén. Ivan Vasiljevitj ställde frågor, höll tillbaka de andra, eller kompletterade vad de hade sagt.

Brandmannen Jasjka var en vresig, rödhårig man i 30-årsåldern som aldrig stannade länge på något jobb. Någonting kom över honom, och så försvann han antingen på våren eller hösten och återkom sex månader senare. Han drack inte ofta, men i perioder. Han älskade jakt passionerat, men kunde ändå sälja sitt gevär för något att dricka. Foma berättade hur Jasjka hade kommit in i en affär i Bobrinetz barfota, med fötterna insmetade av svart lera, och hade bett om en låda kapsyler. Han tappade medvetet kapsylerna på golvet och böjde sig ner för att plocka upp dem. När han gjorde det

klev han på en del av dem med sina leriga fötter, och gick ut och tog dem med sig.

”Ljuger Foma?”, frågade jag Ivan Vasiljevitj.

”Varför tror du att han ljuger?”, frågade Jasjka. ”Jag hade inte en kopek att betala dem med.”

Det verkade vara ett bra sätt att få något man behövde, och väl värt att söka efterlikna.

”Vår Ignat har kommit”, kom Masjka, husan, in och berättade för oss. ”Men Dunka är inte här, hon har rest hem på semester.

Vi kallade brandmannen Ignat för ”vår” Ignat för att skilja honom från Ignat med puckelryggen, som hade varit byäldste innan Taras kom. ”Vår” Ignat hade rest för att mönstra till militärtjänst – Ivan Vasiljevitj hade mätt hans bröstkorg och hade sagt, ”Det är inte en chans att de tar honom!” Undersökningskommissionen lade in Ignat på sjukhus under en månad på försök. Där blev han bekant med några arbetare från staden, och beslutade sig för att pröva lyckan i en fabrik. När han kom tillbaka bar han stadsstövlar och en fårskinnpäls med framsidan broderad i färger. Hela dagen efter sin återkomst satt Ignat i maskinverkstaden och berättade för karlarna om staden och arbetet, förhållandena, maskinerna och lönerna han hade varit med om där.

”Självklart, det är en fabrik”, började Foma tankfullt.

”En fabrik är inte någon maskinverkstad!”, anmärkte Philip. Och de såg fundersamma ut, som om de tittade bortanför maskinverkstaden.

”Finns det mycket maskiner i sta'n?”, frågade Victor ivrigt.

”En hel skog!”

Jag var idel öron, och såg i mitt inre en fabrik med maskiner som stod tätt som träden i en skog, maskiner till höger, till vänster, framför, bakom, maskiner överallt. Och mitt i alltihopa tänkte jag mig Ignat stående med ett läderband runt handleden. Ignat hade också skaffat sig en klocka, som gick från hand till hand. På kvällen gick Ignat fram och tillbaka över gården tillsammans med min far, och åtföljd av förvaltaren. Jag var också med, än springande bredvid min far och än bredvid Ignat.

”Nå, hur bor du?”, frågade min far. ”Köper du bröd och mjölk? Hyr du ett rum?”

”Förvisso, man måste betala för precis allting”, instämde Ignat, ”men lönerna är inte desamma som här.”

”Jag vet att de inte är samma, men de går bara åt till mat.”

”Nej”, svarade Ignat hårdnackat, ”jag har lyckats spara tillräckligt på sex månader för att köpa en del kläder och en klocka. Här är den i fickan.” Och han drog fram sin klocka igen. Det var ett obestridligt argument, och min far sa ingenting. Så frågade han igen:

”Har du druckit Ignat? Med så många lärare runt dig borde det inte ha varit svårt att lära sig!”

”Vad, jag har aldrig druckit vodka.”

”Och tänker du ta med dig Dunka tillbaka, Ignat?”, frågade min mor.

Ignat log lite skyldigt, men svarade inte.

”Åh, jag förstår, jag förstår”, sa min mor. ”Så du har redan hittat dig någon slampa i sta'n! Erkänn, din skurk!”

Så Ignat lämnade Janovka igen.

Vi barn var förbjudna att gå in på tjänarnas rum, men vem kunde hindra oss? Det fanns alltid en massa nya saker där. Under lång tid var vår köksa en kvinna med höga kinder och insjunken näsa.

Hennes man, vår fåraherde, var en gammal man som var förlamad i ena halvan av ansiktet. Vi kallade dem moskoviter eftersom de kom från en av guvernementen i inlandet. Paret hade en söt liten dotter på åtta år, med blå ögon och blont hår. Hon var van vid att alltid se sin far och mor gräla.

På söndagarna brukade flickorna leta efter löss i pojkarnas eller i sitt eget hår. De två Tatjana låg sida vid sida på en halmhög i tjänarnas rum, Stora Tatjana och Lilla Tatjana. Stallpojken Afanasij, son till förvaltaren Pud och bror till köksan Paraska, satte sig ner mellan dem och kastade benen över Lilla Tatjana och lutade sig mot Stora Tatjana.

”Vilken muhammedan du är!”, ropade den unga förvaltaren avundsjukt. ”Är det inte dags att vattna hästarna?”

Den rödhårige Afanasij och den mörkhåriga Mutuzok förföljde mig. Om jag råkade komma in medan de delade ut pudding eller havregröt, ropade de skrattande: ”Kom och ät middag med oss, Ljova!”, eller ”Varför ber du inte din mamma om en bit kyckling åt oss, Ljova?” Jag blev generad och gick utan att svara. Till påsk hade min mor för vana att baka tårtor till arbetarna och måla ägg åt dem. Tant Rajsa var skicklig på att måla ägg. En gång hade hon med sig några färgrikt målade ägg från Gromoklej och gav mig två. Vi brukade rulla våra ägg nerför rutschbanan bakom källaren för att se vilket som var starkast. En gång blev jag kvar till slutet, bara jag och Afanasij var kvar.

”Är de inte vackra?”, frågade jag och visade honom mina målade ägg.

”Ja, de är ganska vackra”, svarade Afanasij likgiltigt. ”Låt mig se vilket som är starkast.”

Jag vågade inte säga nej till utmaningen. Afanasij slog till mitt ägg och det sprack på toppen.

”Då är det mitt!”, sa Afanasij. ”Låt oss prova det andra.” Lydigt höll jag upp mitt andra målade ägg.

Afanasij slog till igen.

”Det är också mitt!”

Afanasij plockade rutinerat upp äggen och gick sin väg utan att titta bakåt. Förvånad såg jag honom gå, och kände för att gråta, men det var ingenting att göra åt.

Det fanns ganska få fast anställda arbetare som jobbade hela året på egendomen. De flesta – och de år det var stora skördar rörde det sig om hundratals – var tillfälliga arbetare, och bestod av män från Kiev, Tjernigov och Poltava, som anställdes till första oktober. Under de år då skörden var bra krävdes det bara i provinsen Cherson 200-300.000 sådana arbetare. Skördearbetarna fick 40 till 50 rubel för fyra sommarmånader och kost. Kvinnorna fick 20 till 30 rubel. När vädret var fint bodde de under öppen himmel, när vädret var dåligt tog de skydd i höstackarna. Till middag åt de grönsakssoppa och gröt, till kvällsmat hirssoppa. De fick aldrig något kött. De fick bara vegetabiliskt fett, och bara i små mängder. Dieten var ibland orsak till klagomål. Arbetarna lämnade fälten och samlades på gården. De lade sig på magen i skuggan från ladorna, och svängde på sina bara, spruckna fötter som var sönderstuckna av halmstrån i luften, och väntade på vad som skulle hända. Då gav min far dem lite filmjölk, eller vattenmeloner, eller en halv säck torkad fisk, och då gick de tillbaka till arbetet, ofta sjungande. Sådana var förhållandena på alla gårdar. Vi hade seniga gamla skördearbetare som hade kommit och arbetat hos oss under tio år i rad, väl vetande om att det alltid fanns jobb åt dem. De fick några fler rubel än de andra och ett glas vodka då och då, eftersom de visade de andra hur effektiva man skulle vara. En del av dem kom i spetsen för en lång familjeprocession. De gick från sin egen provins till fots, och det tog en hel månad att göra resan, och på vägen levde de på brödkanter, och tillbringade nätterna på marknadsplatser. En sommar blev alla arbetarna sjuka i en epidemi av nattblindhet. De gick omkring i skymningen med händerna utsträckta framför sig. Min mors systerson, som var på besök, skrev en artikel om det till tidningarna. Man talade om det i zemstvon[5] och en inspektör skickades till Janovka. Min far och mor blev

[5] **Zemstvo** var en sorts lokal regering som infördes av Alexander II. De första zemstvolagarna infördes 1864. – öa

irriterade på tidningskorrespondenten, som var mycket omtyckt, och han var själv ledsen över vad han hade satt igång. Men det blev inga obehagligheter av det hela. Inspektören beslutade att sjukdomen berodde för lite fett i maten, och det var samma sak över hela provinsen, eftersom arbetarna fick samma sorts mat överallt, och ibland ännu sämre.

I maskinverkstaden, köket och på bakgården öppnade sig ett liv som var annorlunda och mer mångsidigt än det jag levde i min egen familj. Livets film hade inget slut, och jag var bara i dess början. Ingen tog notis om min närvaro när jag var liten. Tungorna slant fritt, i synnerhet när Ivan Vasiljevitj och förvaltaren var borta, för de tillhörde till hälften den härskande klassen. I ljuset från smidesugnen eller elden i köket såg jag ofta mina föräldrar, släktingar och grannar i ett helt nytt ljus. Många samtal som jag hörde som ung kommer att stanna i minnet så länge jag lever. Kanske många av dem lade grunden till min inställning till dagens samhälle.

Kapitel 2. Våra grannar och min första skola

Knappt en verst från Janovka låg Dembovskijs egendom. Min far arrenderade mark från dem och hade många affärsband till dem. Ägarinnan Theodosia Antonovna var en gammal polsk kvinna som en gång hade varit lärarinna. Efter sin första rika makes bortgång hade hon gift sig med sin förvaltare, Kasimir Antonovitj, som var 20 år yngre än henne. Theodosia Antonovna hade inte levt med sin nya make på flera år, trots att han fortfarande skötte egendomen. Kasimir Antonovitj var en storväxt, skäggig, bullrig och gladlynt polack. Han drack ofta te med oss vid det stora ovala bordet, och berättade uppsluppet samma löjliga historia om och om igen, upprepade enstaka ord och underströk dem genom att knäppa med fingrarna.

Kasimir Antonovitj hade några bikupor en bit från stallet och ladugårdarna, eftersom bin inte tål lukten av hästar. Bina gjorde honung från fruktträden, de vita akaciorna, vinterrapsen och bovetet – med andra ord befann de sig mitt i ett överflöd. Ibland hade Kasimir Antonovitj med sig två tallrikar täckta med en servett, mellan vilka det fanns en bit honungskaka full av genomskinlig, gyllene honung.

En dag gick jag och Ivan Vasiljevitj till Kasimir Antonovitj för att hämta några duvor att föda upp. I ett hörnrum i det stora tomma huset bjöd Kasimir Antonovitj på te, smör, honung och smörkräm på stora fat som luktade fukt. Jag satt och drack te ur mitt tefat och lyssnade på det långsamma samtalet. ”Blir vi inte sena?”, viskade jag till Ivan Vasiljevitj. ”Nej, vänta lite till. Vi måste låta dem slå sig ner i duvslaget. De syns fortfarande däruppe.” Jag blev less. Till slut klättrade vi upp till duvslaget ovanför ladan, och tog med oss en lykta. ”Se upp nu!”, ropade Kasimir Antonovitj till mig. Duvslaget var långt och mörkt, med taksparrar åt alla håll. Det luktade starkt av möss, bin, spindelnät och fåglar. Någon släckte lyktan. ”Där är de! Ta fast dem!”, viskade Kasimir Antonovitj. Det utbröt ett infernaliskt oväsen. Duvslaget fylldes av en virvelvind av vingar. För ett ögonblick verkade det som om världens slut hade kommit, och att vi var förlorade. Gradvis kom jag till sans och hörde en ivrig röst som sa: ”Här är en till! Här, här – det är rätt, stoppa honom i säcken.” Ivan Vasiljevitj hade tagit med sig en säck, och hela vägen hem hade vi med en fortsättning av scenen i duvslaget. Vi byggde ett duvslag ovanför maskinverkstaden. Jag klättrade upp dit tio gånger om dagen, med vatten, vete, hirs och brödsmulor till duvorna. En vecka senare hittade jag två ägg i ett bo. Men innan vi riktigt hade insett denna viktiga händelse, började duvorna återvända till sitt gamla hem, ett par i taget. Bara tre par som hade blivit vingklippta stannade kvar, och även de flög iväg när deras vingar hade vuxit ut igen, och lämnade det vackra duvslag vi hade byggt åt dem, med sina bon och system av korridorer. Sålunda slutade vårt vågspel att föda upp duvor.

Min far arrenderade en del mark nära Jelizavetgrad från fru T, som var en 40-årig karaktärsfast änka. Hon omgavs ständigt av en präst, också änkling, som älskade kortspel och musik och många andra saker. Fru T kom en gång till Janovka ihop med prästen, för att se över vårt kontrakt med henne. Vi gav dem vardagsrummet och rummet intill, och serverade dem stekt kyckling, körsbärsvin och körsbärsknyten till middag. Efter maten stannade jag i vardagsrummet och såg prästen sätta sig bredvid henne och skrattande viska något i hennes öra. Han öppnade kavajen och tog fram ett silveretui med ett monogram ur fickan på sina randiga byxor och tände en cigarett, och blåste sorglöst rökringar. När hans husmor hade lämnat rummet, sa han att hon bara läste dialogen i romanerna. Alla log artigt men avstod från kritik, eftersom vi visste att han inte bara skulle upprepa den för henne utan också lägga till något eget påhitt.

Min far började arrendera mark från fru T tillsammans med Kasimir Antonovitj. Den senares hustru avled ungefär vid den tiden, och han blev plötsligt förändrad. De grå håren försvann ur hans skägg, han började använda stärkkrage och slips med slipsnål, och bar omkring ett foto på en kvinna i fickan. Trots att Kasimir Antonovitj precis som alla andra skrattade åt min farbror Gregorij, så var det till honom han vände sig med hjärtefrågor. Han tog upp fotot ur fickan och visade det för

honom.

”Titta!”, ropade han till farbror Gregorij, och svimmade nästan av hänryckning. ”Jag sa till denna skönhet: 'Älskade, dina läppar är gjorda för att kyssas!'” Kasimir Antonovitj gifte sig med skönheten, men efter 1½ års giftermål dog han plötsligt. En tjur fångade honom på hornen på gården till T:s gods och stångade ihjäl honom.

Bröderna F ägde en flera tusen tunnland stor egendom omkring 80 verst från vår. Deras hus såg ut som ett palats och var rikt möblerat, med många gästrum, ett biljardrum och mycket annat. De två bröderna F, Lev och Ivan, hade ärvt alltihopa från sin far Timothy, och gjorde sakta men säkert slut på sitt arv. Egendomen sköttes av en förvaltare, och böckerna visade brister, trots den dubbla bokföringen.

”David Leontjevitj är rikare än vad jag är, trots att han bor i ett lerhus!”, brukade den äldre brodern säga om min far, och när vi upprepade det för min far blev han uppenbarligt nöjd. En gång red den yngre brodern, Ivan, genom Janovka tillsammans med två av sina jägare, med gevären på ryggen och en flock vita varghundar efter sig. Något sådant hade vi aldrig tidigare sett i Janovka.

”I den takten kommer de snart att ha gjort slut på sina pengar!”, sa min far ogillande.

Dessa familjer i provinsen Cherson var dömda. Alla gick med väldig fart åt ett enda håll: mot undergången. Och det trots stora skillnader mellan dem – en del var av adlig börd, en del var regeringstjänstemän som hade tilldelats land som tack för utförda tjänster, en del var polacker, en del var tyskar och en del var judar som hade lyckats köpa mark innan 1881. Grundarna av många av dessa stäppdynastier var män som var framstående på sitt sätt, framgångsrika, och rövare av naturen.

Jag hade dock aldrig träffat någon av dem, eftersom alla hade dött i början av 1880-talet. Många av dem hade börjat livet med småpengar men med ett skickligt handlag, om än ibland ett kriminellt sådant, och de hade skaffat sig enorma egendomar. Den andra generationen av dem växte upp som en nybliven aristokrati, som kunde franska, hade biljardrum i sina hus, och med alla möjliga dåliga vanor på sitt konto. Jordbrukskrisen på 1880-talet, som orsakades av konkurrensen från andra sidan Atlanten, drabbade dem skoningslöst. De föll som vissna löv. Den tredje generationen gav upphov till en stor mängd halvruttna skurkar, värdelösa personer, obalanserade, överilade sjuklingar.

Aristokratins sammanbrott nådde sin höjdpunkt med familjen Ghertopanov. En stor by och ett helt län döptes efter dem. Hela landsbygden hade en gång tillhört dem. Den gamla arvtagaren till alltihopa hade nu bara ettusen tunnland kvar, och de pantsattes gång på gång. Min far arrenderade marken, och hyran gick till banken. Ghertopanov levde av att skriva petitioner, klagomål och brev åt bönderna. När han kom och hälsade på oss brukade han gömma tobak och sockerbitar i rockärmen, och hans hustru gjorde detsamma. Hon berättade lallande om sin ungdom, med trälar, stora pianon, silke och parfymer. Deras två söner var i det närmaste analfabeter. Den yngre, Victor, var lärling i vår maskinverkstad.

Omkring sex verst från Janovka bodde en familj judiska godsägare. Deras namn var M-skij. De var en egendomlig, galen samling. Deras far, Moisej Charitonovitj, var 60 år gammal och utmärkte sig genom att ha fått en aristokratisk utbildning. Han talade franska flytande, spelade piano och kunde ingenting om litteratur. Han var svag i vänsterhanden, men hans högerhand var tillräckligt bra, sa han, för att spela en konsert. Hans fingernaglar var misskötta, och när han spelade på vår gamla spinett lät de som kastanjetter. Han inledde med en polonäs av Oginskij, och gick nästan omärkligt över till en rapsodi av Liszt och hoppade plötsligt över till ”Ungmöns bön”. Hans samtal var lika oberäkneliga. Ofta stannade han mitt i spelandet och gick fram till spegeln. Som om ingen var där brände han därefter sitt skägg på båda sidor med sin glödande cigarett, i akt och mening att hålla det snyggt. Han rökte oupphörligt, och suckade hela tiden som om han ogillade det. Han hade inte talat med sin tunga, gamla hustru på 15 år. Hans son David var 35 år gammal. Han bar ständigt ett vitt

bandage över ena sidan av ansiktet, och ovanför det syntes ett rött öga som hela tiden ryckte. David hade gjort ett misslyckat självmordsförsök. När han gjorde militärtjänsten hade han förolämpat en dagofficer. Officeren hade slagit till honom. David gav officeren en örfil, sprang in på kasernen och försökte skjuta sig med sitt gevär. Kulan gick genom kinden, och det var därför han hela tiden bar bandaget. Den skyldiga soldaten hotades med en hård krigsrätt, men patriarken i familjen M-skij levde fortfarande på den tiden – den gamle rike, mäktige, despotiske analfabeten Chariton. Han hetsade upp hela landsbygden och förklarade sonen som otillräknelig. Och det kanske inte var så långt från sanningen! Därefter levde David med en genomborrad kind och en galnings pass.

När jag träffade familjen M-skij första gången var de fortfarande på väg utför. Under mina tidigaste år brukade Moisej Charitonovitj komma och besöka oss i en öppen vagn som drogs av ett fint ekipage hästar. När jag var liten, kanske fyra eller fem år, besökte jag familjen M-skij tillsammans med min äldsta bror. De hade en stor, välskött trädgård där det – faktiskt – promenerade omkring påfåglar. Det var där jag såg dessa magnifika varelser för första gången i mitt liv, med kronor på sina ostadiga huvuden, underbara små speglar i stjärtfjädrarna, och sporrar på benen. Påfåglarna försvann efter några år, och mycket mer följde med dem: trädgårdsstaketet föll i bitar, boskapen trampade ner fruktträden och blommorna. Nu kom Moisej Charitonovitj till Janovka i en vagn som drogs av jordbrukshästar. Sönerna gjorde ett försök att få ordning på egendomen, men som jordbrukare och inte som herrefolk. ”Vi ska köpa några gamla hästkrakar och köra med dem på morgonen, som Bronstein gör!”

”De kommer inte att lyckas!”, sa min far. David skickades till marknaden i Jelizavetgrad för att köpa de ”gamla hästkrakarna”. Han gick runt på marknaden och bedömde hästarna med en kavallerists ögon, och valde ut en trio. Han kom hem sent på kvällen. Huset var fullt av gäster i ljusa sommarkläder. Abram gick ut på farstukvisten med en lampa i handen för att titta på hästarna. En massa damer, studenter och ungdomar följde honom. David kände plötsligt att han var i sitt rätta element, och lovprisade de olika hästarnas goda egenskaper, i synnerhet den som han sa liknade en ung dam. Abram kliade sig i skägget och sa: ”Hästarna är helt i sin ordning.” Det slutade med en picknick. David tog en av de vackra unga damernas skor och fyllde dem med öl, och höll upp dem mot läpparna.

”Du tänker väl inte dricka det?” ropade flickan, och rodnade antingen av oro eller glädje.

”Om jag inte var rädd för att skjuta mig, så...”, svarade vår hjälte och hällde innehållet i skon i sin strupe.

”Skryt inte alltid med din bravad!”, genmälde hans i vanliga fall tysta mor oväntat. Hon var en stor, blekfet kvinna vars börda det var att sköta hela hushållet.

”Är det där vintervete?”, frågade Abram M-skij min far en gång, för att visa hur klipsk han var.

”Det är definitivt inte vårvete.”

”Är det Nikopolvete?”

”Jag säger ju att det är vintervete.”

”Jag vet att det är vintervete, men vilken sort är det? Nikopol eller Girka?”

”Av en eller annan orsak har jag aldrig hört talas om Nikopol vintervete. Kanske någon annan har det, men inte jag. Mitt vete är Sandomirvete”, svarade min far.

Sönernas ansträngningar ledde ingen vart. Ett år senare arrenderade min far marken av dem igen.

De tyska bosättarna utgjorde en grupp för sig. Det fanns några riktigt rika bland dem. De stod stadigare på benen än de andra. Deras hemförhållanden var hårdare, deras söner skickades sällan till staden för att studera, deras döttrar arbetade på fälten för jämnan. Deras hus var byggda av tegel med grön- eller rödmålade järntak, deras hästar var väl uppfödda, deras seldon var starka, deras

vagnar med fjädring kallades ”tyska vagnar”. Vår närmaste granne bland tyskarna var Ivan Ivanovitj Dorn, en fet, aktiv man med lågskor på sina bara fötter, ett brunbränt och ilsket ansikte och grått hår. Han körde alltid kring i en fin, ljusmålad vagn som drogs av svarta hingstar vars hovar dundrade över marken. Och det fanns många sådana Dorn.

Över dem alla tornade sig fårkungen Falz-Fein, en stäppens ”Kannitverstan”.[1]

Om man körde runt på landet, kom man förbi en stor fårhjord. ”Vem tillhör de?”, frågade man. ”Falz-Fein.” Man mötte en höskrinda på vägen. Vem var höet till? ”Till Falz-Fein.” En pyramid av pälsar far förbi på en släde. Det är Falz-Feins förvaltare. En rad kameler överraskar dig plötsligt med sitt bölande. Bara Falz-Fein äger kameler. Falz-Fein hade importerat hingstar från Amerika och tjurar från Schweiz.

Grundaren av denna familj, som på den tiden bara kallades Falz, utan Fein, hade varit fåraherde på greve Oldenburgs gods. Oldenburg hade tilldelats en stor summa pengar av regeringen för att föda upp Merinofår. Greven skaffade sig en miljon i skulder men gjorde ingenting. Falz köpte egendomen och skötte den som en fåraherde och inte som en greve. Hans hjordar såväl som hans betesmarker och verksamhet frodades. Hans dotter gifte sig med en fåruppfödare vid namn Fein, och på så sätt förenades de två herdedynastierna. Namnet Falz-Fein klingade som ljudet från hovarna av tiotusentals får i rörelse, som bräkandet från ett oräkneligt antal får, som ljudet av en visslande fåraherde med sin långa herdestav på ryggen, som skällandet av många fårhundar. Själva stäppen andades detta namn både under sommarens hetta och vinterns köld.

Mina fem första levnadsår ligger bakom mig. Jag skaffar erfarenheter. Livet är fyllt av påfund, och det är lika arbetsamt att lista ut dess olika sammanhang i ett litet obemärkt litet hörn av världen som på världsscenen. Händelser tränger sig på mig, den ena efter den andra.

En arbetarflicka förs in efter att ha blivit ormbiten ute på åkern. Flickan gråter förtvivlat. De lägger ett hårt förband om hennes svullna ben ovanför knät och sköljer det i ett fat med surmjölk. Flickan förs iväg till sjukhuset i Bobrinetz. Hon återvänder och är tillbaka i arbete. Hon har en smutsig och söndersliten strumpa på sitt bitna ben, och arbetarna kallar henne bara ”dam”.

Vildsvinet bet en man som gav honom mat i pannan, axlarna och armarna. Det var ett nytt, jättelikt vildsvin som hade hämtats för att förbättra hela grisflocken. Karlen blev dödsförskräckt och grät som en pojk. Även han fördes till sjukhus.

Två unga arbetare som stod på vagnslaster av sädeskärvar kastade högafflar till varandra. Jag fullständigt slukade scenen. En av dem föll ner med ett stön med en högaffel i sidan.

Allt detta hände under loppet av en sommar. Och ingen sommar passerade utan händelser.

En höstkväll sveptes hela träöverbyggnaden på kvarnen ner i dammen. Pålarna hade varit ruttna länge, och stormen bar iväg brädväggarna som segel. Motorn, kvarnstenarna, den övre kvarnstenen för att mala grovt, och vickeravskiljaren stod alldeles nakna bland ruinerna. Då och då rusade enorma kvarnråttor fram från under brädorna.

I smyg följde jag efter vattenbäraren ut på åkern för att jaga murmeldjur. Omsorgsfullt, inte för fort och inte för sakta, hällde man vatten i deras lya och väntade med en pinne i handen på att den råttliknande nosen med tovigt vått hår skulle dyka upp i öppningen. Gamla murmeldjur kämpade emot länge, och täppte igen hålan med sin bakdel, men en andra hink vatten fick dem att ge upp och hoppa ut för att möta döden. Man måste skära tassarna av de döda djuren och trä upp dem på ett snöre – zemstvon[2] betalade en kopek per murmeldjur. Tidigare hade de krävt att få se svansen, men

[1] **Kannitverstan** var en rik huvudperson i en folksaga av den tyske författaren Johann Peter Hebel (1760-1826). – öa.
[2] Ett landsbygdsorgan som tillsattes genom val, och var ansvarigt för att administrera landsbygdsdistrikten – eng översättarens anmärkning.

smarta personer lärde sig att tillverka ett dussin svansar av skinnet från ett enda murmeldjur, så nu krävde zemstvon tassarna. Jag återvände hem alldeles blöt och smutsig. Hemma uppmuntrades inte sådana äventyr. De föredrog att jag satt på soffan i matsalen och skildrade den blinde Oidipus och Antigone.

En dag återvände min mor och jag med släde från Bobrinetz, den närmaste staden. Jag var förblindad av snön och hade vaggats av resan och låg och slumrade. Släden välte i en kurva och jag föll med ansiktet nedåt. Jag begravdes i vagnstäcket och höet. Jag hörde min mors oroliga rop men kunde inte svara. Kusken, en stor rödhårig ung man som var ny, lyfte på täcket och hittade mig. Vi klev upp sätena igen och fortsatte resan. Men jag klagade på att jag hade fått rysningar efter ryggraden. ”Rysningar?”, frågade den rödskäggige kusken, och vände ansiktet mot mig och visade sina starka vita tänder. Jag tittade på hans mun och svarade: ”Ja, rysningar vet du.” Kusken skrattade. ”Det är ingenting”, tillade han, ”vi är snart framme!”, och manade på den ljusbruna hästen. Nästa kväll försvann just den kusken tillsammans med den bruna hästen. Det blev stort ståhej på egendomen. Snabbt organiserade man ett uppbåd underledning av min äldre bror. Han sadlade Mutz, och lovade att straffa tjuven hårt. ”Det är bäst att du får tag i honom först!”, framkastade min far dystert. Min bror skyllde på dimman för att han inte fångade hästtjuven. En snygg glad karl med vita tänder – så ser en hästtjuv ut!

Jag led av feber och kastade mig av och an. Mina armar, ben och huvud var i vägen. De verkade uppblåsta och tryckte mot väggarna och taket, och det fanns ingen räddning från plågorna eftersom de kom inifrån. Jag var alldeles blossande, det gjorde ont i halsen. Min mor tittade in, sedan gjorde min far samma sak. De utbytte oroliga ögonkast och beslutade sig för att sätta någon salva i halsen. ”Jag är rädd”, sa mor, ”att Ljova har fått difteri.”

”Om det hade varit difteri”, svarade Ivan Vasiljevitj, ”så skulle han ha legat på en bår för länge sedan.”

Jag gissade vagt att ligga på båren betydde att vara död, som hade varit fallet med min yngre syster Rozotjka. Men jag kunde inte tro att de talade om mig, och lyssnade lugnt på deras prat. Till slut bestämde de sig för att ta mig till Bobrinetz. Min mor var inte särskilt ortodox, men hon tänkte inte resa till staden på sabbaten. Ivan Vasiljevitj gjorde sällskap med mig. Vi hyste in oss hemma hos lilla Tatjana, vår tidigare tjänarinna, som hade gift sig i Bobrinetz. Hon hade inga barn, och därmed var det ingen risk för smitta. Doktor Sjatunovskij undersökte halsen, tog febern och sa som vanligt att det var för tidigt att säga något. Tatjana gav mig en ölflaska i vilken man hade byggt en hel liten kyrka av små pinnar och brädor. Mina armar och ben slutade att besvära mig. Jag tillfrisknade. När hände allt detta? Inte långt innan inledningen av ett nytt skede i mitt liv.

Det skedde på följande sätt. Farbror Abram, en gammal självupptagen egoist, som kunde försumma barnen i veckor, bjöd in mig i ett ljust ögonblick och frågade: ”Säg mig, utan att skräda på orden, vilket år är det? Aha, du vet inte? Det är 1885! Upprepa det och kom ihåg det, för jag kommer att fråga dig igen.” Jag kunde inte förstå vad frågan betydde. ”Ja, det är 1885 nu”, sa min förstakusin, den tysta Olga, ”och sedan kommer det att bli 1886.” Det kunde jag inte tro på. Om man gick med på att tiden hade ett namn, då skulle 1885 existera för alltid, det vill säga mycket, mycket länge, precis som den stora stenen vid tröskeln hemma, som kvarnen, eller faktiskt jag själv. Olgas yngre syster Betja visste inte vem hon skulle tro på. Alla tre var vi oroade över tanken på att gå in i en ny tidsålder, som om någon plötsligt hade öppnat en dörr till ett mörkt, tomt rum där rösten ekade högt. Till sist fick jag ge mig. Alla höll med Olga. Och på så sätt blev 1885 det första året med nummer i mitt medvetande. Det gjorde slut på den formlösa, förhistoriska, kaotiska perioden i mitt tidigare liv: från och med nu kände jag till tideräkning. Jag var sex år gammal då. Det var ett år med misslyckade skördar, kriser, och de första större arbetaroroligheterna i Ryssland. Men det var årets obegripliga namn som hade slagit mig. Misstänksamt försökte jag förutsäga det hemliga förhållandet mellan tid och siffror. Det följde en rad år som först gick sakta och sedan gick snabbare och

snabbare. Men 1885 stack ut bland dem som en äldre person gör, som klanledaren. Det markerade en era.

Följande händelse utmärker sig. En gång klättrade jag upp på kuskens plats på vår bagagevagn, och medan jag väntade på min far tog jag upp tyglarna. De unga hästarna sprang iväg och tog riktning mot Dembovskijs gods, och flög förbi huset, ladan, trädgården och över det väglösa fältet. Det var rop och skrik bakom och ett dike framför. Hästarna rusade på. Inte förrän alldeles på dikeskanten stannade de med en sväng som nästan välte vagnen, och stod stilla som om de hade vuxit fast på fläcken. Efter oss kom kusken springande, följd av två eller tre arbetare och min far. Min mor skrek, min äldre syster vred sina händer. Min mor fortsatte att skrika till och med när jag sprang bort till henne. Det bör också föras till protokollet att min far, som var dödsblek, bjöd mig på ett par daskar. Jag blev inte ens stött, så märkvärdigt verkade alltihopa.

Det måste ha varit samma år som jag följde med min far på en resa till Jelizavetgrad. Vi startade i gryningen och färdades sakta. Hästarna fick äta i Bobrinetz. Vi kom fram till Vsjivaja[3] på kvällen. Av finkänslighet kallade vi det Sjivaja. Vi stannade kvar tills dagen grydde, eftersom det fanns rapporter om tjuvar i utkanten av staden. Inte en enda huvudstad i världen, varken Paris eller New York, gjorde senare år ett lika stort intryck på mig som Jelizavetgrad med sina trottoarer, gröna tak, balkonger, affärer, poliser och röda ballonger. I flera timmar glodde jag med vidöppna ögon på civilisationen.

Ett år senare började jag studera. Efter att ha stigit upp och tvättat mig hastigt – i Janovka tvättade man sig alltid hastigt – klev jag en morgon in i matsalen och såg fram mot en ny dag, och framför-allt mot frukost med te med mjölk och smörgåsar. Min mor var där tillsammans med en främling, en mager, svagt småleende, inställsam man. Min mor och främlingen tittade på mig på ett sätt som gjorde klart för mig att jag hade varit ämne för deras samtal.

”Tag i hand och hälsa, Ljova”, sa min mor. ”Möt din lärare.” Jag tittade på läraren med viss rädsla, men inte utan intresse. Läraren hälsade på mig med den mildhet som alla lärare hälsar på en framtida elev i föräldrarnas närvaro. Mor avslutade affärsuppgörelsen mitt framför mina ögon: för så och så många rubel och säckar mjöl tog läraren på sig att lära mig ryska, matematik och gamla testamentet på hebreiska i sin skola i kolonin. Men undervisningens omfattning var ganska diffus, eftersom min mor inte var så kunnig i sådana frågor. När jag drack mitt te med mjölk tyckte jag mig smaka mitt förändrade öde.

Följande söndag tog min far med mig till kolonin och placerade mig hos faster Rachel. På samma gång tog vi med oss en massa jordbruksprodukter till henne, som vetemjöl, kornmjöl, bovete och hirs.

Mellan Gromoklej och Janovka var det fyra verst. Det gick en ravin genom kolonin: på ena sidan fanns den judiska bosättningen och på andra sidan låg den tyska. De två delarna var mycket olika. I den tyska delen var husen prydliga, taken delvis tegeltäckta och delvis vasstäckta, hästarna stora och korna sken av välmåga. I den judiska delen var stugorna förfallna, taken trasiga och boskapen mager.

Det är egendomligt att mitt första år i skolan lämnade så få intryck: en griffeltavla på vilken jag för första gången plitade ner bokstäverna i det ryska alfabetet; lärarens magra finger som höll en penna; gemensam bibelläsning; bestraffningen av en pojke som hade stulit något – alltihop vaga fragment, diffusa stycken, inte en enda klar bild. Det enda undantaget var kanske lärarens hustru, en lång och ståtlig kvinna som då och då deltog i undervisningen, alltid helt oväntat. En gång under en lektion klagade hon för sin make om att det nya mjölet hade en märklig lukt, och när han satte ner sin spetsiga näsa i hennes näve med mjöl, så kastade hon det i ansiktet på honom. Det var hennes uppfatt-

[3] På ryska betyder det ”urusel” eller ”lusig” – eng översättarens anmärkning.

ning om ett skämt. Pojkarna och flickorna skrattade. Bara läraren såg nedslagen ut. Jag tyckte synd om honom, som fick stå mitt i klassen med ett nedpudrat ansikte.

Jag bodde hos min snälla faster Rachel utan att vara medveten om henne. I huvudbyggnaden på samma gård bodde farbror Abram. Han behandlade sina brorsöner och brorsdöttrar med fullständig likgiltighet. Då och då valde han ut mig, bjöd in mig och undfägnade mig med ett märgben, och tillade: ”Jag skulle inte ta tio rubel för det här benet.”

Min farbrors hus låg nästan vid ingången till kolonin. I andra änden bodde en lång, mörk och mager jude som hade namn om sig att vara hästtjuv och hålla på med obehagliga affärer. Han hade en dotter – hon hade också ett tvivelaktigt rykte. Inte långt från hästtjuven bodde hattmakaren, en ung jude med eldrött skägg som satt och nåtlade på sin maskin. Hattmakarens hustru brukade gå till kolonins officiella uppsyningsman, som alltid bodde i farbror Abrams hus, för att klaga på att hästtjuvens dotter stal från hennes make. Uppenbarligen erbjöd uppsyningsmannen ingen hjälp. En gång när jag var på väg hem från skolan såg jag en pöbel som släpade en ung kvinna, hästtjuvens dotter, på gatan. Pöbeln ropade, skrek och spottade på henne. Denna bibliska scen präglades in i mitt minne för evigt. Några år senare gifte sig min farbror Abram med den kvinnan. Vid den tiden hade hennes far, genom kolonins ingripande, landsförvisats till Sibirien, för att han var en oönskad medlem i kolonin.

Min tidigare barnsköterska Masja var tjänarinna i farbror Abrams hem. Jag stötte ofta på henne i köket. Hon symboliserade mina band till Janovka. Masja hade gäster, ibland ganska otåliga sådana, och då fördes jag varsamt ut. En solig morgon fick jag, tillsammans med resten av barnen i kolonin, veta att Masja hade fött ett barn. Med förtjusning viskade vi om det i hemlighet. Några dagar senare kom min mor från Janovka och gick till köket för att träffa Masja och barnet. Jag smög in bakom min mor. Masja bar en sjalett som gick ner till ögonbrynen. På ett stort bord låg en liten krake på sidan. Min mor tittade på Masja, sedan på barnet, och skakade sedan förebrående på huvudet utan att säga något. Masja fortsatte tyst att titta ner med nedslagna ögon, sedan tittade hon på spädbarnet och sa: ”Titta hur han sätter sin lilla hand under kinden som en vuxen.”

”Tycker du inte synd om honom?”, frågade min mor.

”Nej” svarade Masja bedrägligt, ”han är så söt.”

”Du ljuger, du är ledsen”, replikerade min mor i försonlig ton. Det lilla barnet dog en vecka senare på ett lika mystiskt sätt som han hade kommit till världen.

Jag lämnade ofta skolan och återvände till min by, och stannade där nästan en vecka åt gången. Jag hade inga nära vänner bland mina skolkamrater, eftersom jag inte talade jiddisch. Terminen varade bara några månader, vilket kan förklara mina bristfälliga minnen från denna period. Och ändå hade Shufer – så hette läraren i Gromoklej – lärt mig att läsa och skriva, som båda har kommit väl till pass senare i livet, och för vilket jag minns min första lärare med tacksamhet.

Jag började ta mig fram genom skrivna rader. Jag kopierade poesi. Jag skrev till och med egna dikter. Senare startade jag en tidskrift tillsammans med min kusin Senja Z. Men den nya vägen var törnebeströdd. Knappt hade jag lärt mig behärska konsten att skriva förrän den förförde mig. En gång när jag satt i matsalen började jag skriva ner särskilda ord som jag hade hört i affären eller i köket men som jag aldrig hade hört i min familj. Jag insåg jag gjorde något som jag inte borde göra, men orden lockade mig just därför att de var förbjudna. Jag hade bestämt mig för att gömma den lilla papperslappen i en tom tändsticksask och gräva ner den bakom ladan. Jag var långtifrån klar med min lista när min äldre syster kom in i rummet och blev intresserad. Jag tog tag i pappret. Min mor kom in efter min syster. De krävde att jag skulle visa dem vad jag hade skrivit. Rodnande av skam kastade jag pappret bakom soffan. Min syster försökte få tag i det men jag skrek hysteriskt: ”Jag ska själv ta upp det.” Jag kröp under soffan och rev pappret i småbitar. Det fanns ingen gräns för min förtvivlan eller på mina tårar.

Det måste ha varit på julen 1886, ty jag kunde skriva när en grupp skådespelare störtade in i matsalen en kväll medan vi drack te. Det kom så plötsligt att jag föll i soffan av rädsla. Jag tystades ner och lyssnade ivrigt till ”Tsar Maximilian”. För första gången öppnade sig en fantastisk värld för mig, en värld förvandlad till teaterverklighet. Jag blev helt förbluffad när jag fick höra att huvudrollen spelades av arbetaren Prochor, en före detta soldat. Nästa dag trängde jag mig in i tjänarnas bostad efter middagen med penna och papper i handen, och bönföll tsar Maximilian att läsa upp sin monolog för mig. Prochor var inte alls villig till det, men jag klängde mig fast i honom, bönade, krävde, tiggde och bad, och gav honom ingen ro. Slutligen satte vi oss bekvämt till rätta vid fönstret, och med den repiga fönsterbrädan som bord började jag teckna ner tsar Maximilians tal på rimmad vers. Det hade knappt gått fem minuter innan min far kom in genom dörren, registrerade scenen i fönstret och sa bistert: ”Ljova, till ditt rum!” Jag grät otröstligt på soffan hela eftermiddagen.

Jag skrev dikter, kraftlösa rader som kanske visade min tidiga kärlek för ord men definitivt inte förebådade någon framtid som poet. Min äldre syster kände till mina dikter, via henne kände min mor till dem, och via min mor kände min far till dem. De bad mig läsa upp dikterna högt inför gäster. Det var smärtsamt generande. Jag brukade vägra. De bönföll mig, först vänligt, sedan irriterat, och slutligen hotfullt. Ibland sprang jag min väg, men mina äldre familjemedlemmar visste hur de skulle få som de ville. Med bultande hjärta och tårar i ögonen läste jag då mina dikter, och skämdes över mina lånade rader och haltande rim.

Det må vara hur det vill med det, men jag hade smakat på kunskapens träd. Livet utvecklade sig, inte bara dag för dag utan till och med timme för timme. Från den slitna soffan i matsalen gick trådar till andra världar. Läsandet inledde en ny tidsålder i mitt liv.

Kapitel 3. Odessa: min familj och min skola

1888 började stora saker hända i mitt liv: jag skickades till Odessa för att studera. Det ägde rum på detta sätt: min mors brorson Moisej Filippovitj Spentzer, som var omkring 28 år gammal, tillbringade en sommar i vår by. Han var en stilig och intelligent person som på grund av en smärre politisk förseelse hade stängts ute från universitetet efter att ha gått ut gymnasiet. Han var delvis journalist och delvis statistiker. Han kom ut på landet för att bota sin tuberkulos. Monja, som han kallades, var sin mors och flera av sina systrars stolthet, både på grund av sina anlag och sin fina karaktär. Min familj ärvde denna respekt för honom. Alla var glada inför utsikten att han skulle komma. Jag delade denna känsla i tysthet. När Monja steg in i matsalen stod jag på tröskeln till den så kallade ”barnkammaren” – ett litet hörnrum – och vågade inte kliva fram eftersom mina skor hade två stora hål. Det berodde inte på fattigdom – på den här tiden var familjen redan välbeställd – utan på landsbygdsfolks likgiltighet, på alltför hårt arbete, på den låga standarden i vårt hem.

”Hejsan grabben”, sa Moisej Filippovitj, ”kom hit.”

”Hej”, svarade pojken, men rörde sig inte ur fläcken. Med ett skuldmedvetet skratt förklarade de för gästen varför jag inte rörde mig. Han befriade mig glatt från min förlägenhet genom att lyfta mig över tröskeln och krama mig hjärtligt.

Under middagen stod Monja i centrum. Mor gav honom de bästa bitarna, och frågade hur maten smakade och vilka hans favoriträtter var. Efter att korna hade drivits in i kohagen på kvällen, sa Monja till mig: ”Kom, låt oss hämta lite färsk mjölk. Ta med några glas... Men älskling, du ska hålla glasen med fingrarna på utsidan, inte på insidan.”

Jag lärde mig mycket från Monja som jag inte hade känt till tidigare: hur man skulle hålla ett glas, hur man skulle tvätta, hur man uttalade vissa ord, och varför färsk mjölk från kor är bra för bröstkorgen. Han promenerade mycket, skrev, spelade kägelspel, lärde mig matematik och rysk grammatik, och förberedde mig för första årskursen i gymnasiet. Han hänförde mig men på samma gång gjorde han mig orolig. Man kunde känna ett element av en mer krävande skolning i honom – ett inslag av stadscivilisationen.

Monja var vänlig mot sina lantliga släktingar. Han skojade mycket och nynnade ibland med en mjuk tenorstämma. Ibland verkade han dyster och kunde sitta tyst och försjunken i tankar vid matbordet. Man kastade oroliga blickar på honom och frågade om något fattades honom. Hans svar var korta och undvikande. Först mot slutet av hans vistelse i byn, och då bara vagt, började jag gissa mig till orsaken till hans missmodiga perioder. Monja var upprörd över det ohyfsade sättet i byn eller någon speciell orättvisa. Det rådande förhållandet till arbetarna och bönderna var inte på något sätt sämre än på andra egendomar. Men det var inte särskilt mycket bättre – och det betydde att det var förtryckande. När förmannen en gång slog till en herde med en lång knutpiska därför att han hade behållit hästarna ute för länge, bleknade Monja och väste mellan tänderna, ”Så skamligt!” Och jag kände att det var skamligt. Jag vet inte om jag skulle ha känt samma sak om han inte hade gjort denna anmärkning – men jag är benägen att tro det. Men hursomhelst hjälpte han mig att känna så, och bara det räckte för att ingjuta en livslång känsla av tacksamhet i mig.

Spentzer skulle gifta sig med rektorn för den Statliga skolan för judiska flickor. Ingen i Janovka kände henne, men alla antog att hon var något utöver det vanliga, eftersom hon var rektor och Monjas blivande fru. Man beslutade att skicka mig till Odessa följande vår, där jag skulle bo hos Spentzers och gå på gymnasiet. På något sätt ekiperade skräddaren i kolonin mig. En stor koffert packades full med skålar med smör, syltburkar och andra gåvor till släktingarna i staden. Avskedet blev långdraget. Jag grät kopiöst, precis som min mor och mina systrar, och för första gången kände jag hur kärt Janovka, och allt det innehöll, var mig. Vi körde över stäppen till stationen, och jag grät tills vi kom ut på huvudvägen.

Från Novij Bug tog vi tåget till Nikolajev, där vi bytte till ångbåt. Sirenen gav mig rysningar längs ryggraden, den lät som en kallelse till ett nytt liv. Havet låg framför oss, för vi befann oss fortfarande på floden Bug. En hel del låg i själva verket framför mig. Det var piren, kusken, Pokrovskijgränden, och det gamla huset där flickgymnasiet och dess rektor fanns inhyst. Jag skärskådades från alla håll. Först kysste en ung flicka, och sedan en äldre – hennes mor – mig på pannan och båda kinderna. Moisej Filippovitj skämtade på sitt vanliga sätt, och frågade om Janovka, invånarna, och till och med de välbekanta korna. För mig verkade korna vara så obetydliga varelser att jag blev generad över att tala om dem i ett så utvalt sällskap. Lägenheten var inte särskilt stor. Jag tilldelades ett hörn i matsalen, bakom ett förhänge. Och där tillbringade jag de fyra första åren av mitt skolliv.

Genast fann jag mig gripen av den lockande men krävande disciplin som Moisej Filippovitj utstrålade när han var hos oss på landet. Ordningen var inte sträng men regelbunden, och på så sätt verkade den svår till en början. Jag måste gå och lägga mig klockan nio. Denna tid flyttades gradvis framåt när jag kom högre upp i skolan. Jag påmindes ständigt om att inte glömma att säga godmorgon, hålla mig ren om händerna och naglarna, inte äta med kniven, inte komma försent, alltid tacka tjänstefolket, och inte tala illa om folk bakom ryggen på dem. Jag fick lära mig att mängder av ord som verkade höjda över allt tvivel hemma inte var ryska utan ukrainsk slang. Varenda dag fick jag lära mig en ny sida av en kulturell omgivning som var större än något jag dittills passerat i mitt nioåriga liv. Till och med affären hemma började fördunklas och förlora sin magi jämfört med den klassiska litteraturens förtrollning och teaterns dragningskraft. Jag började bli en liten stadsbo. Men ibland blossade byn upp i mina tankar och lockade som ett förlorat paradis. Då brukade jag längta, vandra kring och skriva meddelanden till min mor på fönstret med fingrarna, eller gråta i min kudde.

Livet i Moisej Filippovitjs hem var anspråkslöst. Han hade knappt så att det gick ihop. Familjens överhuvud hade inget fast arbete. Han gjorde översättningar av grekiska tragedier med kommentarer, skrev sagor för barn, studerade Schloesser och andra historiker, planerade att samla ihop grafiska kronologiska tabeller, och hjälpte sin hustru att driva skolan. Det var först senare som han startade ett litet förlag, som under de första åren växte sakta men så småningom skaffade sig en aktad ställning. Inom tio eller tolv år blev han den mest framträdande förläggaren i södra Ryssland, ägare till ett stort tryckeri och ett stort residens. Jag bodde hos familjen i sex år, under den första perioden av förlagsarbetet. Jag blev välbekant med typsnitt, ombrytning, layout, tryckning, sidnumrering och bokbindning. Min kärlek till en nytryckt sida har sitt ursprung i dessa fjärran år som skolpojke.

Som brukligt var i borgerliga, och i synnerhet småborgerliga, hem upptog tjänstefolket en ganska stor om än inte framträdande roll i mitt liv. Det första hembiträdet, Dasja, gjorde mig till sin hemliga förtrogna, och anförtrodde mig olika hemligheter. När alla vilade efter middagen brukade jag i hemlighet ta mig till köket. Där gav Dasja mig en doft av sitt liv och berättade om sin första kärlek. Dasja följdes av en frånskild judinna från Jitomir. ”Vilken lymmel han var”, klagade hon om sin före detta make. Jag började lära henne att läsa. Varje dag tillbringade vi minst en timme vid mitt skrivbord, och försökte tränga in i alfabetets mysterier och hur man bildade ord. Vid den tidpunkten fanns det ett spädbarn i familjen, och en barnsköterska anställdes. Jag skrev brev åt henne. Hon klagade på sina svårigheter till sin man, som var i USA. På hennes begäran framställde jag hennes problem i mörkast möjliga färger, och tillade att ”barnet är den enda ljuspunkten på mitt livs mörka horisont.” Barnsköterskan var helt i extas. Med viss tillfredsställelse läste jag själv igenom brevet högt, även om avslutningen, där det stod något om att skicka dollar, generade mig. Så tillade hon:

”Och nu, ett brev till.”

”Till vem?”, frågade jag och förberedde mig för min kreativa uppgift.

”Till min kusin”, svarade barnsköterskan lite diffust. Även detta brev talade om hennes dystra liv, men sa inget om ljuspunkten, och det avslutades med ett förslag att hon kunde besöka honom om

han så önskade. Knappt hade barnsköterskan gått iväg med breven, förrän min elev, hembiträdet, som uppenbarligen hade tjuvlyssnat, uppenbarade sig. ”Men han är inte alls hennes kusin”, viskade hon upprört. ”Vem är han då?”, frågade jag. ”Bara någon”, svarade hon. Och jag fick tillfälle att begrunda hur komplicerade människans relationer kunde vara.

Vid middagen sa Fanny Solomonovna[1] med ett lustigt leende till mig: ”Vill du ha mer soppa, författaren?”

”Vad?”, frågade jag oroligt.

”Åh, ingenting, du skrev ett brev åt barnsköterskan, så då är du en författare. Hur skrev du nu: en ljuspunkt på den mörka horisonten? – verkligen en författare!” Och hon kunde inte längre behärska sig, utan brast ut i skratt.

”Det är bra skrivet”, sa Moisej Filippovitj lugnande, ”men vet du vad, du borde inte skriva brev åt henne fler gånger, låt Fanny skriva dem.”

Men livets förbryllande felaktiga sidor, som varken erkändes hemma eller i skolan, upphörde inte på grund av det, utan visade sig tillräckligt kraftfulla och genomträngande att få till och med en 10-årig pojkes uppmärksamhet. Utestängda från både skolsalen och hemmets dörr, hittade de vägen in via köket.

Den lag som begränsade antalet judar i statliga skolor till 10 procent av totalantalet infördes första gången 1887. Det var nästan en hopplös uppgift att komma in på gymnasiet, och krävde ”försänkningar” eller mutor. Realskolan[2] skilde sig från gymnasiet genom att den inte hade klassiska språk i läroplanen och mer omfattande kurser i matematik, naturvetenskap och moderna språk. Regeln om 10 procent gällde också realskolan. Men strömmen av sökande var mindre till denna, och chansen att komma in var följaktligen större. Under lång tid rasade debatten i tidningar och tidskrifter vad gäller den klassiska utbildningens meriter visavi realskolan. De konservativa hävdade att den klassiska lärdomen gynnar disciplin – det var mer sannolikt en förhoppning att de medborgare som hade fått utstå grekiska i sin barndom skulle uthärda den tsaristiska regimen under resten av sitt liv. Liberalerna, å andra sidan, var, utan att förkasta den klassiska lärdomen, som är en sorts fosterbror till liberalismen, eftersom båda spårar sitt ursprung till renässansen, ändå för realskolan. När jag skulle starta min högre utbildning hade dessa diskussioner dött ut, som ett resultat av en speciell förordning som förbjöd diskussioner om vilken utbildning som var lämpligast.

På hösten gjorde jag proven till första klass i St Pauls realskola. Jag gick igenom inträdesprovet med medelbetyg: ”3” i ryska, ”4” i matematik.[3] Det räckte inte, eftersom regeln om 10 procent innebar ett mycket hårt urval – som givetvis komplicerades av mutor. Det bestämdes att jag skulle placeras i en förberedande klass, som var ansluten till skolan som en privat institution. Därifrån flyttades judar till första klass i linje med reglerna, det är sant, men de hade företräde framför utomstående.

St Paulskolan hade ursprungligen varit en tysk institution. Den hade grundats av den lutherska församlingen för att betjäna Odessas många tyska invånare, och överhuvudtaget tyskarna i hela det södra distriktet. Även om St Paulskolan hade förlänats samtliga statliga rättigheter, så var man, eftersom det bara fanns sex årskurser, tvungen att gå det sjunde året i en annan realskola för att komma in på universitetet. Uppenbarligen hade man gjort antagandet att den tyska andan skulle ha raderats ut när man kom till sista årskursen. Denna anda försvann för övrigt år för år på St Paulskolan. Mindre än hälften av studenterna var tyskar. De anställda som var tyskar tvingades orubbligt bort.

---

[1] Moisej Filippovitjs hustru.
[2] I ursprungstexten *realschule*. – öa.
[3] I det ryska betygsystemet var ”5” högsta betyg och ”1” det lägsta. – engelska översättarens anmärkning.

De första skoldagarna blev sorgens dagar, men följdes av dagar av glädje. Jag gick till första skoldagen i en alldeles ny uniform, med en ny mössa med gult kantband och ett anmärkningsvärt metallemblem med skolans komplicerade monogram mellan två klöverblad. På ryggen hade jag en splitter ny skolväska av läder på ryggen, och den innehöll nya läroböcker med ljusa omslag och ett vackert pennskrin fullt med nyvässade pennor, ett nytt pennskaft och ett suddgummi. Jag bar hela denna fantastiska last längs den långa Uspenskijgatan, och var glad över att det var så långt till skolan. Jag tyckte att de förbipasserande tittade på min förvånansvärda utrustning med häpnad och ibland till och med avund. Godtroget och med intresse granskade jag alla jag mötte. Så plötsligt stannade en lång mager pojke i trettonårsåldern, uppenbarligen ett affärsbiträde eftersom han bar en plåtburk, framför denna praktfulla skolpojke och ett eller två steg framför mig böjde han huvudet bakåt, utstötte ett högt ljud och spottade en stor loska på axeln på min nya jacka. Han tittade föraktfullt på mig och passerade utan ett ord. Varför gjorde han så? Nu vet jag orsaken. Den utfattige pojken i söndersliten skjorta, med trasiga kängor på sina bara fötter, en pojke vars arbete det var att utföra sina herrars smutsiga ärenden medan deras lyxsöner stoltserade med sina skoluniformer, gav utlopp för sin samhälleliga protest. Jag torkade av min axel med några löv, och kokade inombords av den hjälplösa kränkningen, och fullbordade resten av min hemfärd med dystert sinnelag.

Det andra slaget väntade på mig på skolgården. ”Peter Pavlovitj”, ropade pojkarna, ”här har vi en till från den förberedande klassen i uniform!” Vad betydde det? Det verkade som om den förberedande skolan var en privat angelägenhet, och dess elever var strikt förbjudna att ta på sig St Pauls skoluniform. Den svartskäggige ordningsmannen Peter Pavlovitj förklarade för mig att jag måste ta bort emblemet, kantbandet och spännet på livremmen, och måste ersätta knapparna, som hade en örn stämplad på sig, med vanliga knappar. Det var min andra motgång.

Den dagen fanns inga andra klasser i skolan. De tyska eleverna och många fler hade samlats i den lutherska kyrkan vars namn skolan bar. Jag visades runt av en undersätsig pojke som hade blivit kvar i den förberedande klassen ett år till, och som kände till systemet. Han satte mig bredvid sig på en bänk i kyrkan. För första gången fick jag höra en orgel, och dess toner fick mig att darra. Så kom det fram en lång, välrakad man, vars rockkrage och uppslag var helt vita. Hans röst genljöd genom kyrkan som en rad vågor. Hans underliga tal gjorde hans predikan tiofalt mer storslagen. ”Vem är det som talar?”, frågade jag, alldeles upphetsad. ”Det är pastor Binneman i egen hög person”, förklarade min nye vän, Carlson. ”Han är en oerhört klok man, den klokaste i Odessa.”

”Och vad säger han?”

”Tja, du vet, det vanliga”, sa Carlson mycket mindre entusiastiskt. ”Att man ska vara en duktig elev, studera hårt, komma överens med pojkarna.” Denne bredkäftade beundrare av Binneman visade sig vara en halsstarrig slöfock och fruktansvärd bråkstake som utdelade blåtiror till höger och vänster på rasterna.

Den andra dagen medförde en viss lättnad. Jag utmärkte mig genast i matematik, och skrev av lektionen från svarta tavlan bra. Läraren, Rudjenko, lovordade mig inför hela klassen och gav mig två ”femmor”. Detta försonade mig med de enkla knapparna på min jacka. Rektorn, Christian Christianovitj Schwannebach, lärde ut tyska i de lägre klasserna. Han var en inställsam ämbetsman som hade fått sin höga post bara på grund av att han var svåger till Binneman själv. Christian Christianovitj började med att undersöka alla elevers händer. Han upptäckte att mina var rena. När jag sedan hade skrivit av lektionen från svarta tavlan på rätt sätt, uttryckte han sitt gillande och gav mig ”5”. På så sätt kom det sig att jag efter den första riktiga skoldagen återvände hem med tre ”utmärkta” betyg. Jag bar hem dem som en skatt i min läderväska, och sprang in i Pokrovskijgränden istället för att gå, driven av min längtan efter berömmet hemma.

Så blev jag en skolpojke. Jag steg upp tidigt, drack mitt morgonté snabbt, kastade ner mitt lunchpaket i fickan på överrocken och sprang till skolan för att hinna fram i tid till morgonbönen. Jag

kom inte försent. Jag höll tyst i bänken. Jag lyssnade uppmärksamt och skrev av noga. Jag var flitig med läxarbetet hemma. Jag gick till sängs på angiven tid för att skynda på med teet på morgonen och springa till skolan av rädsla för att komma försent till bönen. Jag gick igenom årskurs efter årskurs utan problem. Närhelst jag mötte någon av mina lärare gatan bugade jag så respektfullt som möjligt.

Det finns en avsevärd andel excentriker bland människor i allmänhet, men den är särskilt hög bland lärare. På St Pauls realskola var nivån på lärarna kanske över medeltalet. Skolans anseende var högt, och inte utan orsak. Regimen var hård och krävande. Tyglarna blev stramare för varje år, i synnerhet sedan rektorns makt hade övergått från Schwannebach till Nikolaj Antonovitj Kaminskij. Till yrket var han fysiker, och till läggningen humanisthatare. Han tittade aldrig på den person han talade med. Han gick ljudlöst runt i korridorerna och klassrummen på gummisulor. Han talade med tunn, hes falsettröst, som kunde vara skrämmande utan att han höjde den. Till det yttre verkade Kaminskij ha ett lugnt humör, men inuti var han ständigt irriterad. Han hade en väpnat neutral inställning till även de bästa studenterna. Det var för övrigt hans inställning även till mig.

I egenskap av fysiker uppfann Kaminskij en speciell apparat för att visa Boyle-Mariottes lag om gasers tryck och volym. Efter varje demonstration var det alltid två eller tre pojkar som med en utstuderad viskning sa till varandra ”Bra gjort!” Någon ställde sig upp och frågade i tvekande ton: ”Och vem har uppfunnit denna apparat?” Kaminskij svarade helt apropå med sin iskalla falsettröst: ”Jag byggde den.” Alla utbytte blickar och pojkarna med tvåa i betyg gav ifrån sig en så hög suck av förtjusning som möjligt.

Sedan Schwannebach hade ersatts av Kaminskij som en åtgärd för att öka russifieringen, blev läraren i litteratur, Anton Vasiljevitj Krizjanovskij, skolinspektör. Han var en rödskäggig, bakslug karl, en före detta teolog, en stor älskare av gåvor – en person med en viss liberal böjelse, mycket skicklig på att dölja sina avsikter under en antagen vänlighet. Så fort han utsågs till inspektör blev han strängare och mer konservativ. Krizjanovskij undervisade i ryska från första klass och uppåt. Han valde ut mig på grund av min språkbehandling och kärlek till språket. Han gjorde det till en vana att läsa mina uppsatser högt för klassen och gav mig ”5+” i betyg.

Matematikläraren, Jurtjenko, var en knubbig, trög och listig person som var känd som ”bindjuzjnik” som på Odessaslang betydde en ”kraftig lastbilschaufför”. Jurtjenko tilltalade alla, från första till sista klass, med det familjära ”du”, och var inte så noga med hur han uttryckte sig. Med sin ständiga barskhet gav han upphov till en viss respekt, som dock försvann med tiden, ty pojkarna fick lära sig att Jurtjenko tog mutor. Även de andra lärarna var mottagliga för mutor i en eller annan form. Om en elev som halkade efter kom från utanför staden, blev han inhyst hos den lärare han behövde mest. Om eleven råkade vara en lokalinvånare, anställde han den hotande pedagogen som privatlärare till ett högt pris.

Den andre matematikläraren, Zlotjanskij, var Jurtjenkos raka motsats. Han var smal, med en taggig mustasch i ett gulgrönt ansikte. Hans ögon var grumliga och hans rörelser långsamma som om han just hade vaknat. Han hostade ljudligt och spottade i klassrummet. Det var känt att han hade haft en olycklig kärleksaffär, att han var utsvävande och drack. Även om han inte var någon dålig matematiklärare, så tittade han bortom sina elever, bortom sina studier, och till och med bortom matematiken. Sju år senare skar han halsen av sig med sin rakkniv.

Mitt förhållande med de två matematiklärarna var friktionsfritt och behagligt, eftersom jag var bra i ämnet. När jag gick de sista årskurserna i realskolan planerade jag att satsa på den högre matematiken.

Historielärare var Ljubimov, en stor och imponerande man med guldbågade glasögon på en liten näsa, och med ett manligt och ungdomligt skägg i hela ansiktet. Bara när han log stod det plötsligt klart för till och med oss pojkar, att mannens effektfullhet bara satt på ytan, att han var viljesvag,

blyg, söndersliten inombords, och rädd för att folk skulle få reda på något om honom.

Jag kastade mig över historia med ett ökande men diffust intresse. Gradvis utvidgade jag omfattningen på mina studier, lämnade de dåliga officiella läroböckerna för universitetens kurser eller Schloessers bastanta volymer. Det fanns otvivelaktigt ett element av tävlan i min fascination för historia. Jag lärde mig många onödiga, för minnet jobbiga, namn och detaljer utantill, för att då och då genera läraren. Ljubimov klarade inte av att hantera sin klass. Ibland brusade han plötsligt upp under lektionen och tittade sig ilsket omkring, efter att ha uppsnappat en viskning som han inbillade sig vara en förolämpning mot honom. Klassen spetsade öronen av förvåning. Ljubimov undervisade också på en flickskola, och även där märkte man att han uppträdde konstigt. Till slut drabbades Ljubimov av sinnessjukdom, och hängde sig från en fönsterkarm.

Vi fruktade geografiläraren, Zjukovskij, mer än eld. Han mejade ner pojkarna som en automatisk köttyxa. Zjukovskij krävde fullständig tystnad i klassrummet. Inte sällan stoppade han en student mitt under en uppläsning, och tittade upp skarpt som en rovfågel som lyssnade efter ljudet av en fjärran fara. Alla visste vad det betydde: att inte röra sig och om möjligt inte andas. Jag minns ett tillfälle då Zjukovskij släppte efter på tyglarna lite. Jag tror att det var på hans födelsedag. En av hans studenter sa något halvt personligt till honom, alltså något som inte hade någon anknytning till lektionen. Zjukovskij tolererade det. Det var i sig själv en händelse. Omedelbart reste sig Wacker, som alltid fjäskade, och anmärkte med ett självbelåtet flin: ”Det är allmänt känt att Ljubimov inte på långt när kan mäta sig med Zjukovskij.” Zjukovskij blev plötsligt spänd. ”Vad är det? Sitt ner!” Genast sänkte sig den speciella tystnad som bara uppträdde på geografilektionerna. Wacker satte sig ner, som krossad av ett slag. Han fick förebrående och föraktfulla blickar från alla håll. ”Jag svär, det är sant”, svarade Wacker viskande, och hoppades blidka geografiläraren, som han låg dåligt till hos.

Den utbildade tyskaläraren på skolan var Struve, en enorm tysk med stort huvud och ett skägg som nådde honom till midjan. Han bar sin tunga kropp, som var som ett godhetens kärl, på ben som nästan såg ut som barnsben. Struve var en mycket ärlig person. Han led av sina elevers misslyckanden, han delade deras oro, han lirkade med dem och plågades av varje ”2”. Han gick aldrig så lågt som ”1”. Han försökte undvika att lämna kvar en elev till nästa år. Men han som hade kommit in på skolan tack vare hans kocks svåger, pojken Wacker, visade sig vara alltför obegåvad och otrevlig. Struve var lite underlig, men på det hela taget en sympatisk figur.

Lärare i franska var schweizaren Gustave Samojlovitj Burnande – en mager person med en så platt profil att den verkade ha blivit hoptryckt i en press. Han hade en liten kal fläck, tunna, blåaktiga, ovänliga läppar, en spetsig näsa, och ett mystiskt stort ärr i form av ett X i pannan. Alla ogillade Burnande, och inte utan orsak. Han led av magbesvär och åt hela tiden tabletter på lektionerna, och betraktade alla elever som personliga fiender. Ärret i pannan var ständigt ämne för spekulationer och gissningar. Det sas att Gustave i sin ungdom hade utkämpat en duell, och att hans motståndare lyckades rispa in ett vridet kors i pannan med en värja. Detta dementerades några månader senare. Då påstods att det inte hade ägt rum någon duell, utan han hade genomgått en operation, under vilken en del av hans panna hade använts för att laga näsan. Pojkarna betraktade noga hans näsa, och de mer modiga hävdade att de kunde se stygnen. Sedan fanns det de med mer opartisk inställning, som försökte förklara ärret med en olycka i barndomen – ett fall nerför trapporna. Men denna förklaring tillbakavisades som alltför vardaglig. Dessutom var det svårt att tänka sig Burnande som barn.

Vaktmästaren, som spelade en inte oviktig del i våra liv, var den orubbligt lugne tysken Anton, med imponerande och grånande polisonger. När det handlade om att komma försent, kvarsittning, att bli inspärrad, så var Antons makt en ren rutinaffär, men i själva verket var hans makt stor, och det var viktigt att hålla sig väl med honom. Min inställning till honom var fullständigt likgiltig, precis som hans var till mig, eftersom jag inte tillhörde hans kunder. Jag kom till skolan i tid, min utrustning

var i ordning, jag hade alltid mitt kort i vänstra jackfickan. Men mängder av elever var varje dag utelämnade till Antons nåd och onåd och på alla sätt utlämnade till hans välvilja. Hursomhelst var han för oss alla en av stöttepelarna i St Pauls realskola. Döm om vår förvåning när vi efter sommarlovet fick höra att den gamle mannen Anton hade skjutit en annan vaktmästares 18-åriga dotter i ett anfall av lidelse och svartsjuka, och satt i fängelse.

På detta sätt slog enskilda personliga katastrofer hål i skolans reglerade liv och tidsperiodens undertryckta, underkuvade offentliga liv, och de gjorde alltid ett uppförstorat intryck, som en snyftning i ett tomt källarvalv.

Det fanns ett hem för föräldralösa barn i anslutning till St Paulskyrkan. Det var inrymt i ett hörn på gården. De intagna bar blå, urtvättade jeanskläder, och syntes på gården med olyckliga ansikten, modfällt gående i sitt hörn och nedslaget på väg uppför trapporna. Trots att gården var allmän plats och barnhemmet inte var avskilt, så utgjorde skolpojkarna och de intagna två helt olika världar. En eller två gånger försökte jag tala med pojkarna i blått jeanstyg, men de svarade buttert, ovilligt, och skyndade sig till sin egen del. De var strängt tillsagda att inte lägga sig i studenternas angelägenheter. Jag lekte på denna gård i sju år och fick aldrig höra namnet på ett enda av de föräldralösa barnen. Man får anta att pastor Binneman välsignade dem i början av året, i enlighet med den förkortade mässboken.

På den del av gården som gränsade direkt till barnhemmet fanns de komplicerade apparaterna till gymnastiken: ringar, stänger, stegar – både vertikala och lutande – trapetser, barr, etc. Strax efter att jag hade börjat skolan ville jag härma ett trick som en av de föräldralösa pojkarna hade utfört. Jag klättrade upp för en av stegarna och hängde mig i skospetsarna från den översta stegpinnen med huvudet neråt, tog tag i den lägsta pinnen jag nådde och släppte taget med fötterna. Jag hade förväntat mig att göra en 180-graders båge och landa på marken i ett språng. Men jag släppte inte taget i tid, och efter att ha gjort bågen slog jag i stegen med kroppen. Jag tryckte ihop bröstkorgen, och tappade andan. Jag vred mig på marken som en orm och grep efter benen på pojkarna kring mig, och svimmade sedan av. Därefter blev jag mycket mer försiktig med gymnastiken.

Jag tillbringade inte mycket tid på gatan, eller torget, eller med idrott och utomhusaktiviteter. Jag kompenserade dessa brister när jag var på lov i byn. Staden föreföll mig skapad för studier och läsning. Jag tyckte att pojkarnas bråk på gatan var skamligt. Ändå var det aldrig någon brist på orsak att slåss.

På grund av sina silverknappar och emblem kallades grundskole-eleverna för ”sillar”, medan pojkarna med mässingsknappar från realskolan kallades ”böcklingar”. På väg hem längs Jamskaja blev jag en gång antastad av en gänglig grundskolestudent, som frågade gång på gång: ”Vad tar du för böcklingarna?” När han inte fick något svar från mig knuffade han till mig med sin axel. ”Vad vill du mig?”, frågade jag mycket ovänligt. Studenten häpnade.

Han tvekade ett ögonblick och frågade sedan:

”Har du en slangbella?”

”En slangbella”, frågade jag i min tur, ”vad är det?”

Den gänglige studenten tog fram en liten apparat ur fickan, bestående av ett gummiband på en tvåuddig pinne och en bit bly. ”Jag dödar duvor på taket från fönstret och steker dem”, sa han. Jag tittade på min nya bekantskap med förvåning. En sådan sysselsättning var lockande, men verkade ändå lite malplacerad och nästan oanständig i stadsomgivningarna.

Många av pojkarna åkte båt på sjön, många fiskade från piren. Jag var inte bekant med dessa nöjen. Märkligt nog hade sjön ingen del av mitt liv under denna period, trots att jag tillbringade sju år vid kusten. Under hela den tiden åkte jag aldrig båt på sjön, jag fiskade aldrig och stötte överhuvudtaget bara på sjön under mina resor till och från byn. När Carlson kom till skolan på måndag med sol-

bränd näsa där skinnet flagade, och skröt med att han hade varit ute med båt och fångat färnor,[4] så verkade hans nöjen fjärran och de berörde mig inte alls. På den tiden hade inte den passionerade jägaren och fiskaren vaknat i mig ännu.

Medan jag gick i den förberedande skolan blev jag mycket god vän med Kostia R, son till en läkare. Kostia var ett år yngre än mig, mindre till växten, tystlåten men i själva verket en spelevink och spjuver, med pigga små ögon. Han kände till staden bra, och hade i detta avseende en stor fördel över mig. Han utmärkte sig inte speciellt i studierna, medan jag ända från början hade högsta betyg. Hemma gjorde inte Kostia annat än pratade om sin nya vän. Resultatet blev att hans mor, en liten, skinntorr kvinna, kom till Fanny Solomonovna och bad att de två pojkarna skulle studera tillsammans. Efter en diskussion, där jag deltog, fick vi tillåtelse till det. Under två eller tre år satt vi i samma bänk. Därefter hamnade Kostia i årskursen under min, och vi skildes åt. Men vår bekantskap fortsatte även under senare år.

Kostia hade en två år äldre syster på gymnasiet. Systern hade flickvänner. Dessa vänner hade bröder. Flickorna studerade musik. Pojkarna hängde runt systrarnas vänner. På födelsedagarna bjöd föräldrarna in vänner. Det var en liten värld av sympatier, svartsjuka, dans, lek, avundsjuka och fiendskap. Centrum i denna lilla värld var den välbeställde köpmannen A:s familj, som bodde i en lägenhet i samma hus och på samma våning som Kostia. Lägenheternas korridorer vette mot samma balkong mot gården. Det var på denna balkong som alla möjliga möten ägde rum, flyktiga och andra. I A:s hem var atmosfären en helt annan än vad jag var van vid från Spentzers. Här utövade många skolpojkar och skolflickor flörtandets konst under välvilligt överinseende av frun i huset. Under samtalets gång yppade det sig vem som var intresserad av vem. Jag visade alltid det största förakt mot den sortens frågor, om än en aning hycklande. ”När du blir kär i någon”, instruerade mig A:s 14-åriga dotter, ”måste du berätta det för mig.”

”Det kan jag lova dig, eftersom jag inte riskerar att göra det”, svarade jag med den låtsade stoltheten hos en man som visste sitt värde – jag gick redan i andra klass. Några år senare gjorde flickorna en uppvisning i *tableaux vivants.*[5] Den yngsta dottern stod med lyfta händer och föreställde Natten, mot en bakgrund av en stor svart sjal späckad med stjärnor av silverpapper.

”Titta vad söt hon är”, anmärkte den äldre systern och puffade till mig med armbågen. Jag tittade, medgav det i mitt hjärta, och tog där och då ett beslut: tiden hade kommit för att uppfylla mitt löfte. Snart började den äldre systern fråga mig: ”Har du inget att berätta för mig?” Jag slog ner blicken och svarade: ”Jo, det har jag.”

”Vem är hon då?”

Men jag fick inte fram ett ord. Hon föreslog att jag skulle säga första bokstaven i namnet. Det underlättade saken. Namnet på den äldre flickan var Anna. Den yngre hette Bertha. Jag sa andra bokstaven i alfabetet, och inte den första.

”B?” upprepade hon, uppenbart missnöjd, och där tog samtalet slut.

Nästa dag kom jag till Kostia för att studera, och gick som vanligt genom den långa korridoren på tredje våningen. Redan i trapporna hade jag sett att de två systrarna satt på balkongen med sin mor. När jag var ett par meter från gruppen kände jag mig genomborrad av deras nålvassa och ironiska blickar. Den yngre flickan log inte utan undvek tvärtom min blick med en skrämmande likgiltig min. Det övertygade mig omedelbart om att jag hade blivit förrådd. Mamman och den äldre flickan tog mig i hand och hälsade på ett sätt som tydligt sa: ”Just en snygg valp, nu vet vi vad som döljer sig bakom ditt allvar.” Den yngre systern sträckte fram handen, platt som en liten bräda, utan att

---

[4] **Färna**, en sorts mörtfisk, kallas ibland ”bredpannad id”. – öa.

[5] **Tableaux vivants** (franska: levande bilder) är framställningar av målningar och plastiska verk genom levande personer. – information från Wikipedia.

titta på mig och utan att besvara min handskakning. Jag hade fortfarande en lång väg att tillryggalägga längs balkongen, i mina plågoandars åsyn. Hela tiden kände jag deras mördande blickar i ryggen. Efter detta exempellösa förräderi beslutade jag mig för att fullständigt avbryta mina förbindelser med denna svekfulla klan, inte besöka dem, glömma bort dem, för alltid slita ut dem ur mitt hjärta. Jag fick hjälp av lovet, som kom strax efter.

Helt oväntat för mig visade det sig att jag var närsynt. Jag fick gå till en ögonspecialist, som försåg mig med glasögon. Det sårade inte på något vis min stolthet, ty glasögonen gav mig en känsla av ökad betydelse. Inte utan tillfredsställelse såg jag fram mot att komma till Janovka med glasögon. Men för min far var glasögonen ett hårt slag. Han ansåg att jag var tillgjord och mallig, och krävde bestämt att jag skulle ta av mig dem. Jag protesterade förgäves att jag inte kunde läsa det som skrevs på svarta tavlan och gatuskyltarna. I Janovka bar jag bara glasögonen i hemlighet.

Men ändå var jag mycket modigare och mer företagsam på landet, och var mer uppsluppen. Jag skakade av mig stadens disciplin. Jag red till Bobrinetz alldeles ensam, och återvände samma kväll. Det var en resa på 50 kilometer. I Bobrinetz visade jag mina glasögon öppet och tvivlade inte på vilket intryck de gjorde. Det fanns bara en kommunal pojkskola i Bobrinetz. Närmaste grundskola låg i Jelizavetgrad, 50 kilometer bort. Det fanns ett flickgymnasium i Bobrinetz, och under terminen skaffade flickorna sig vänner bland studenterna på den kommunala skolan. På sommaren var det annorlunda. Gymnasie- och realskoleeleverna återvände från Jelizavetgrad, och deras magnifika uniformer och fina sätt ställde de kommunala eleverna i bakgrunden. Fiendskapen var bitter. De förolämpade skolpojkarna från Bobrinetz bildade kampgrupper och använde ibland inte bara pinnar och stenar utan även knivar. Jag satt nonchalant och åt bär på en gren i ett mullbärsträd i några vänners trädgård när någon kastade en sten på mig från bakom staketet, och träffade mig i huvudet. Detta var bara en incident i ett långt och inte helt oblodigt krig, som upphörde först när de privilegierade eleverna reste till Jelizavetgrad. Saker och ting var annorlunda i Jelizavetgrad. Där dominerade gymnasie- och realskoleeleverna både gator och hjärtan. Men på sommaren anlände universitetsstudenterna från Charkov, Odessa och mer avlägsna städer, och skuffade undan gymnasiepojkarna till bakgårdarna. Även här var kampen hård, och flickornas trolöshet var obeskrivlig. Men som regel fördes kampen bara med andliga och moraliska vapen.

På landet spelade jag krocket och kägelspel, spelade pantspel och var oförskämd mot flickorna. Det var där jag lärde mig cykla på en cykel som helt och hållet hade konstruerats av Ivan Vasiljevitj. På grund av det vågade jag senare träna på vägen till Odessa. I byn klarade jag dessutom ensam av en fullblodshingst med en tvåhjulig kärra. Vid den här tiden fanns det fina draghästar i Janovka. Jag erbjöd att ta med mig min farbror Brodskij, bryggaren, på en tur. ”Kommer jag inte att kastas av?”, frågade min farbror, som inte var benägen för äventyr. ”Hur skulle du kunna det, farbror?”, svarade jag så indignerat att han med en foglig suck satte sig ner bredvid mig. Jag satte iväg mot ravinen och passerade kvarnen, längs en väg som var frisk efter ett sommarregn. Den bruna hingsten letade efter öppna områden, och irriterad av att behöva gå uppför rusade han plötsligt framåt. Jag drog i tyglarna, trampade på fotbromsen och reste mig tillräckligt högt för att min farbror inte skulle se att jag hängde i tyglarna. Men hingsten hade bestämt sig. Han var tre gånger yngre än mig – bara fyra år gammal. Förargad drog han vagnen uppför kullen som en katt som försökte bli av med en konservburk som satt fast i svansen. Jag märkte att min farbror hade slutat röka bakom mig, att han andades häftigare och var på väg att utfärda ett ultimatum. Jag satte mig ner mer bestämt, lossade på tyglarna till hingsten, och för att verka helt trygg klickade jag med tungan i takt med den bruna hästens dåliga humör. ”Lek nu inte pojk”, förmanade jag honom nedlåtande när han försökte galoppera. Jag bredde ut armarna, bättre till mods, och kände att min farbror hade lugnat ner sig och hade tagit upp sin cigarett igen. Jag hade segrat, även om mitt hjärta slog lika intensivt som hästens dåliga humör.

När jag återvände till staden böjde jag mig ånyo för disciplinens ok. Det var ingen stor ansträngning. Motion och idrott lämnade plats för böcker och ibland teater. Jag kapitulerade för staden, men

kom knappast i kontakt med den. Dess liv gick mig nästan helt förbi. Och det gällde inte bara mig – inte ens de vuxna vågade sticka ut huvudet alltför långt utanför fönstret. Odessa var måhända den stad i det polisplågade Ryssland som var mest ansatt av polisen. Den viktigaste personen i staden var guvernören, den före detta amiralen Zelenoj den andre. Han kombinerade en absolut makt med ett otyglat humör. Det cirkulerade ett oräkneligt antal historier om honom, som invånarna i Odessa utbytte viskande. Ibland kom det ut hela böcker utomlands, tryckta på fria tryckerier, fyllda med historier om amiral Zelenojs heroiska bedrifter. Jag såg honom bara en enda gång, och då bara bakifrån. Men det räckte. Guvernören stod upprätt i sin vagn och svor med sin hesa röst tvärs över gatan och skakade näven. Poliser som gjorde honnör och dörrvakter med mössan i hand gick framför honom på parad, och bakom gardinerna tittade skrämda ansikten ut. Jag rättade till min skoluniform och skyndade hem.

Närhelst jag vill påminna mig om det officiella Ryssland i min ungdom, föreställer jag mig bara guvernörens rygg, med knytnäven höjd, och hör hans hesa svordomar, som sällan återfinns i ordböckerna.

Kapitel 4. Böcker och tidiga konflikter

Inte bara under mina skolår, utan under hela min ungdom, hade naturen och enskilda personer en mycket mindre plats i mitt inre liv än böcker och tankar. Trots min uppväxt på landet var jag inte känslig för naturen. Mitt intresse och förståelse för den kom först under senare år, när barndomen och till och med den tidiga ungdomen var förbi. Under lång tid passerade folk förbi mitt sinne som slumpvisa skuggor. Jag tittade in i mig själv och i böcker, i vilka jag i sin tur försökte återfinna mig själv och min framtid.

Mitt läsande började 1887, efter att Moisej Filippovitj hade kommit Janovka. Han hade med sig en stor bunt böcker, inklusive en del av Tolstojs skrifter för folket. Till en början var läsandet en börda mer än ett nöje. Varje ny bok förde med sig nya hinder, som okända ord, obegripliga mänskliga relationer och den vaghet och instabilitet som skiljer fantasin från verkligheten. Oftast fanns det ingen tillhands som kunde svara på mina frågor, så ofta förstod jag inte ett dyft av det hela – jag började på en bok, gav upp och började om med den – och förenade kunskapens ovissa glädje med skräcken för det okända. Man kanske kan likna mina läserfarenheter under denna period med en nattlig resa på stäppen: gnisslande hjul och röster som korsar varandra, brasor som flammar i mörkret längs vägen. Allt verkar bekant och ändå inser man inte riktigt vad det betyder. Vad händer? Vem kör förbi – och vad har de med sig? Man vet inte ens själv vart man är på väg, framåt eller bakåt? Ingenting, och det finns ingen farbror Gregorij som kan förklara: ”Det är vagnar med vete.”

I Odessa var utbudet av böcker oändligt mycket större, och dessutom en uppmärksam och välvillig vägledning. Jag slukade böckerna girigt, och fick tvingas ut på promenader. Under mina promenader levde jag i fantasin igenom det jag hade läst, och skyndade sedan hem för att fortsätta läsningen. På kvällen brukade jag be och böna om att få stanna uppe en kvart till, eller bara fem minuter för att läsa färdigt kapitlet. Knappt en kväll förflöt utan sådana diskussioner.

Den nyväckta hungern att se, veta, tillgodogöra sig, lindrades av detta omättliga slukande av tryckta skrifter – i händerna och läpparna hos ett barn som ständigt sträckte sig efter en kopp av verbal fantasi. Alla intressanta eller spännande ting, glada eller sorgsna, som jag har upplevt senare i livet fanns redan i mitt läsande som en antydan, ett löfte, ett lätt och försagt utkast med penna eller vattenfärg.

Under de första åren i Odessa var högläsningen på kvällarna, efter att jag hade gjort färdigt hemläxorna och innan jag gick och lade mig, mina lyckligaste timmar, eller snarare halvtimmar.

Moisej Filippovitj läste vanligtvis Pusjkin eller Nekrasov, oftast den senare. Men på angiven tid sa Fanny Solomonovna, ”Dags att gå och lägga sig, Ljova.” Då tittade jag på henne med bönfallande ögon. ”Det är dags att sova, lille pojk”, sa Moisej Filippovitj. ”Bara fem minuter till”, bad jag, och fick lov till det. Efter det kysste jag dem godnatt och gick iväg. Det kändes som om jag skulle kunna lyssna på dem läsa hela natten, men jag hann knappt lägga huvudet på kudden innan jag somnade.

En flicka som gick sista årskursen på gymnasiet, en avlägsen släkting som hette Sophia, kom för att bo hos Spentzers under några veckor medan hennes familj hämtade sig från scharlakansfeber. Hon var en mycket duktig och beläst flicka, även om hon snabbt förbleknade för mig eftersom hon saknade originalitet och karaktärsdrag. Men jag beundrade henne oerhört, och varje dag hittade jag nya källor till kunskap och nya kvalitéer. Jämfört med henne var jag i mina egna ögon ytterst obetydlig. Jag hjälpte henne att skriva av sitt examensprov, och överhuvudtaget på olika andra små sätt. I gengäld brukade hon läsa högt för mig när de vuxna vilade efter maten. Det gick inte lång tid innan vi tillsammans började komponera en satirisk dikt, ”En resa till månen”. Jag sackade alltid efter i detta arbete. Knappt hade jag gjort en mindre förändring innan den äldre medarbetaren fångade tanken ”i flykten”, utvecklade den, införde variationer, och hittade rim utan ansträngning,

medan jag så att säga drogs med i släptåg. När de sex veckorna var slut och Sophia återvände hem, kände jag att jag hade blivit äldre.

En av familjens mer framstående vänner var Sergej Ivanovitj Sitjevskij, en gammal journalist och romantisk person, som i södra Ryssland var känd som en auktoritet på Shakespeare. Han var begåvad men begiven på att dricka. På grund av denna svaghet uppvisade han en skyldig min mot omgivningen, till och med mot barn. Han hade känt Fanny Solomonovna sedan tidig ungdom, och kallade henne ”Fannyjusjka”. Ända från vårt första möte blev Sergej Ivanovitj fäst vid mig. Efter att ha frågat vad vi läste i skolan, bad den gamle mannen mig att skriva en uppsats och jämföra Pusjkins ”Poeten och bokförsäljaren” med Nekrasovs ”Poeten och medborgaren”. Det tog nästan andan ur mig. Jag hade inte ens läst den andra boken, och ännu viktigare var att jag skrämdes av det faktum att Sitjevskij var *författare*. Själva ordet ”författare” lät som om det kom från en ouppnåelig höjd. ”Vi läser den direkt”, sa Sergej Ivanovitj, och började omedelbart läsa. Han läste utmärkt. ”Förstod du? Nå, få med alltihopa i din uppsats.” De satte mig i arbetsrummet, och gav mig Pusjkins och Nekrasovs arbeten, papper och bläck.

”Jag klarar inte av det, det kan du lita på”, svor jag med en tragisk viskning till Fanny Solomonovna. ”Vad skulle jag kunna skriva?”

”Bli nu inte nervös”, svarade hon och strök mig över huvudet. ”Du skriver som du förstår den – det är allt.”

Hennes hand var mjuk, precis som hennes röst. Jag lugnade ner mig lite, eller fick snarare kontroll över min skräckslagna fåfänga, och började skriva. Omkring en timma senare blev jag anmodad att visa resultatet. Jag tog med mig ett stort papper som var helt fullskrivet, och överlämnade det till ”författaren” med darriga ben, som jag aldrig brukade ha i skolan. Sergej Ivanovitj skummade igenom några rader under tystnad, och vände sig till mig med glittrande ögon och utropade: ”Lyssna bara på vad han har skrivit. Det är en smart gynnare, vill jag lova!” Och så läste han: ”'Poeten bodde i sin älskade natur, vars varje ljud, både de glada och de ledsna, genljöd i poetens hjärta.' Formulerar han sig inte vackert, 'vars varje ljud' – lyssna bara – 'både de glada och de ledsna, genljöd i poetens hjärta.'” Dessa ord blev så outplånligt inristade i mitt minne att jag har kommit ihåg dem ända sedan dess.

Under middagen skämtade Sergej Ivanovitj en hel del, försjönk i tidigare minnen och berättade historier, inspirerad av ett glas vodka som alltid stod redo för honom. Då och då tittade han på mig tvärs över bordet och sa: ”Var lärde du dig uttrycka dig så bra? Jag måste faktiskt ge dig en kyss.” Så torkade han omsorgsfullt av sin mustasch med en servett, reste sig och gick med ostadiga steg runt bordet. Jag satt som i väntan på ett katastrofalt slag, ett glädjeslag förvisso men icke desto mindre katastrofalt. ”Gå och möt honom, Ljova”, viskade Moisej Filippovitj till mig. Efter middagen läste Sergej Ivanovitj upp den satiriska ”Popovs dröm” ur minnet. Jag tittade spänt på hans gråa mustasch, under vilken det kom fram så konstiga ord. Att författaren var halvt berusad minskade inte på minsta vis hans anseende i mina ögon. Barn har en märklig förmåga att bortse från saker.

På kvällen innan det mörknade gick jag ibland ut på promenad med Moisej Filippovitj, och när han var på gott humör talade vi om alla möjliga saker. En gång berättade han om operan ”Faust”, som han tyckte mycket om. Allt eftersom jag följde historien, hoppades jag att jag en dag skulle få höra operan i verkligheten. Men när hans tonfall ändrade sig förstod jag att historien närmade sig en känslig punkt. Jag blev riktigt orolig över hans förlägenhet och började bli rädd för att jag inte skulle få höra slutet på historien. ”Så fick Gretchen barn innan hon hade gift sig...” Vi kände oss båda lättade när vi hade kommit förbi denna punkt. Efter det kunde historien tryggt avslutas.

Jag låg till sängs med bandagerad hals, och som tröst fick jag Dickens' ”Oliver Twist”. Doktorns anmärkning på barnhemmet att kvinnan inte hade en vigselring gjorde mig ytterst förbryllad.

”Vad betyder det?”, frågade jag Moisej Filippovitj. ”Vad har vigselringen med det att göra?”

”Åh”, sa han lite stapplande, ”det är bara det att när folk inte är gifta så har de ingen vigselring.”

Jag påminde mig Gretchen. Och Oliver Twists öde sammanvävdes i min fantasi med en ring, en ring som inte fanns. De mänskliga relationernas förbjudna värld uppenbarade sig för mig ryckvis ur böckerna, och mycket av det jag hade hört talas om av en tillfällighet, och ofta på ett grovt och plumpt sätt, fick nu genom litteraturen allmän giltighet och förädlades, och höjdes till ett högre plan.

På denna tid var den allmänna opinionen upprörd över Tolstojs ”Mörkrets makt”, som just hade kommit ut. Folk diskuterade den med stort allvar och kunde inte komma fram till några definitiva slutsatser. Pobedonostsev förmådde Alexander III att förbjuda att pjäsen fick uppföras. Jag visste att Moisej Filippovitj och Fanny Solomonovna läste pjäsen i det angränsande rummet efter att jag hade gått till sängs. Jag kunde höra mumlet från deras röster. ”Får jag också läsa den?”, frågade jag. ”Nej, kära vän, du är alltför ung för det”, blev svaret, och det lät så bestämt att jag inte försökte argumentera. På samma gång märkte jag att den smala nya boken hade fått sin plats i den välbekanta bokhyllan. Jag tog tillfället i akt när mina förmyndare var ute, och läste Tolstojs pjäs hastigt litet i sänder. Den imponerade mycket mindre på mig än mina handledare uppenbarligen fruktade att den skulle. Jag betraktade inte de mest tragiska scenerna, som när barnet ströps eller samtalet om de knakande benen, som en tragisk verklighet utan som ett litterärt påhitt, ett teatertrick. Med andra ord förstod jag dem inte alls.

Under ett lov på landet undersökte jag en bokhylla högt upp på vinden, och hittade en liten bok som min äldre bror hade tagit hem från Jelizavetgrad. Jag öppnade den och kände genast att det var något märkvärdigt och hemligt. Det var en domstolsrapport om ett mordfall där en liten flicka hade fallit offer för ett sexualbrott. Jag läste boken, som var översållad med medicinska och juridiska detaljer, fullständigt förskräckt och upprörd, som om jag hade gått i skogen en natt och snubblat över spöklika, månbelysta träd och inte kunnat hitta hem. Människans psykologi, i synnerhet hos barn, har sina egna buffertar, bromsar och säkerhetsventiler – ett omfattande och väl uttänkt system som skyddar mot olämpliga och alltför drastiska chocker.

Mitt första teaterbesök ägde rum när jag gick i den förberedande skolan. Det var en helt ny erfarenhet och trotsar all beskrivning. Jag skickades för att se en ukrainsk pjäs under uppsikt av skolans vaktmästare, Gregorij Cholod. Jag satt blek som ett lakan – rapporterade Gregorij efteråt till Fanny Solomonovna – och plågades av en glädje som var mer än jag kunde uthärda. Jag gick inte ens från min plats under pausen, så att jag – Gud förbjude! – inte skulle missa något. Föreställningen avslutades med en komisk sketch: ”En hyresgäst med trombon”. Nu lindrades dramats spänning av våldsamma skrattsalvor. Jag gungade på stolen, och kastade än mitt huvud bakåt och fäste sedan återigen blicken på scenen. Hemma berättade jag historien om en hyresgäst med trombon, och la hela tiden till fler och fler detaljer, och hoppades kunna framkalla de skratt som jag just hade upplevt. Till min stora besvikelse var mina ansträngningar helt bortkastade. ”Det låter som om du inte tyckte om 'Nazar Stodolja' alls – gjorde du det?”, frågade Moisej Filippovitj. Jag upplevde orden som en inre förebråelse. Jag tänkte på Nazars lidanden och sa: ”Nej, den var alldeles utomordentlig.”

Innan jag gick vidare till tredje klass, bodde jag under en kort period utanför Odessa i min morbror ingenjörens sommarhus. Där gick jag på en amatörteater där en pojke från vår skola, Krugljakov, spelade rollen som tjänare. Krugljakov var en fräknig pojke med känsliga luftrör, och intelligenta ögon men mycket klen hälsa. Jag blev väldigt fäst vid honom och bad honom att spela någon pjäs med mig. Vi valde Pusjkins ”Den snåla riddaren”. Jag fick ta rollen som sonen, och Krugljakov fadern. Jag accepterade hans vägledning utan reservationer, och tillbringade hela dagar med att lära mig Pusjkins rader utantill. Vilken underbar iver det var! Men inom kort föll allting i bitar: Krugljakovs föräldrar förbjöd honom att delta i teatern på grund av hans hälsa. När skolan började

om var han bara med under de första veckorna. Jag försökte alltid få tag i honom efter skolan så att jag kunde tala om litteratur med honom på vägen hem. Strax därefter försvann Krugljakov helt. Jag fick höra att han var sjuk. Några månader senare fick jag höra att han hade dött av lungsot.

Teaterns magi höll mig trollbunden i flera år. Senare blev jag förtjust i italiensk opera, som var Odessa stolthet. I sjätte klass gav jag till och med privatlektioner för att tjäna pengar till teatern. Under flera månader var jag i tysthet förälskad i en koloratursopran med det mystiska namnet Giuseppina Uget, som verkade ha stigit ner från himlen till teaterscenen i Odessa.

Det var inte meningen att jag skulle läsa tidningar. Men jag följde inte reglerna särskilt strikt, och så småningom lyckades jag, med några tillfälliga bakslag, erövra rätten att läsa tidningar, i synnerhet kulturartiklarna. Pressen i Odessa var främst intresserad av teatern, i synnerhet operan, och de offentliga diskussioner som fördes inspirerades i huvudsak av vad man föredrog på teatern. Det var det enda område där tidningarna var tillåtna att uppvisa något som liknade temperament.

På den här tiden sken kulturkrönikören Dorosjevitjs stjärna särskilt klar. På kort tid blev han stadens idol, trots att han skrev om små och inte sällan betydelselösa saker. Man han hade otvivelaktigt talang, och tack vare den djärva formen hos hans i själva verket oskyldiga artiklar släppte han in lite frisk luft i ett Odessa som var förtryckt till gränsen att strypas av guvernören, Zelenoj II. När jag öppnade tidningen tittade jag genast efter namnet Dorosjevitj. Denna entusiasm för hans artiklar delades både av de måttfulla fäderna och deras ännu inte måttlösa barn.

Ända sedan tidiga år har min kärlek för ord ibland tappat i styrka och ibland blivit starkare, men i allmänhet har den fått allt starkare rötter. I mina ögon stod författare, journalister och artister alltid för en värld som var mer tilltalande än andra, öppen att bara välja från.

I andra klass startade vi en tidskrift. Moisej Filippovitj och jag hade många samtal i denna fråga, och Moisej Filippovitj kom till och med på ett namn: *Droppen* – tanken var att andra klass i St Pauls realskola bidrog med sin ”droppe” till den litterära oceanen. Jag förkroppsligade detta i en dikt som fick fungera som en inledande artikel. Det fanns fler dikter och berättelser, likaså mest mina. En av våra tecknare dekorerade framsidan med en komplicerad utsmyckning. Någon föreslog att vi skulle visa *Droppen* för Krizjanovskij. Uppgiften tilldelades pojken Y, som bodde i Krizjanovskijs hus. Han genomförde sin uppgift med verklig talang: han reste sig från sin stol, gick fram till lärarens bord, lade bestämt *Droppen* på det, bugade högtidligt och återvände till sin plats. Alla höll andan. Krizjanovskij tittade på framsidan, gjorde några grimaser med sin mustasch, ögonbryn och skägg, och började tyst läsa. Det var helt tyst i rummet, bara *Droppens* sidor prasslade. Så reste han sig från skrivbordet och läste med känsla högt upp min ”Ren liten droppe”. ”Bra?”, frågade han. ”Bra”, svarade pojkarna i kör. ”Ja, den kanske är bra, men författaren vet ingenting om versbyggnad. Säg mig, vad är en daktyl?”, frågade han och vände sig till mig, efter att ha gissat vilken författare som dolde sig bakom den knappt förklädda pseudonymen. ”Jag vet inte”, tvingades jag erkänna. ”Då ska jag berätta det.” Krizjanovskij struntade i flera lektioner i grammatik och satslära, och förklarade versbyggnadens hemligheter för de små andraklassarna. ”Och vad gäller tidskriften”, sa han till slut, ”så skulle den vara bättre om ni inte brydde er så mycket om varken den eller oceanen av litteratur, utan bara lät den bli er läxbok.” Jag måste förklara att skoltidningar var förbjudna på den här tiden. Men frågan fick en annan lösning. Mina fredliga studier avbröts plötsligt av att jag relegerades från St Pauls realskola.

Redan som barn upplevde jag många konflikter, som på juristspråk uppstod på grund av min kamp mot orättvisor. Samma motiv låg inte sällan bakom att jag inledde eller avbröt en vänskap. Det skulle ta alltför lång tid att gå igenom alla dessa episoder. Men två av dem var av allvarligare slag.

Min svåraste konflikt ägde rum i andra klass med Burnande, som vi kallade ”fransmannen”, trots att han egentligen var schweizare. I skolan konkurrerade tyska språket i viss mån med ryska. Vår franska visade å andra sidan mycket små framsteg. De flesta pojkarna fick höra franska för första

gången i skolan, och i synnerhet de tyska kolonisterna upplevde det särskilt svårt. Burnande förde ett skoningslöst krig mot tyskarna. Hans favoritoffer var Wacker. Den senare var verkligen en mycket usel elev. Men den här gången tyckte de flesta, om än inte alla, av oss att pojken inte förtjänade de låga betyg som Burnande gav honom. Och denna dag var Burnande ännu mer rasande än vanligt, och svalde en dubbel dos av magtabletter.

”Låt oss ge honom en konsert” började pojkarna viska, och blinkade och knuffade varandra i sidan. Jag var inte minst skyldig av dem, kanske till och med mest. Sådana konserter hade arrangerats tidigare, i synnerhet för att hylla teckningsläraren, som ogillades på grund av sin illvillighet och dumhet. Att ge en konsert betydde att vi åtföljde lärarens steg när han lämnade klassrummet med ett tjutande ljud med stängd mun, så att det inte gick att se vem som egentligen gjorde det. En eller två gånger blev Burnande utsatt för det, men på ett milt och ytterst dämpat sätt, eftersom han var så fruktad. Men den här gången uppammade vi allt vårt mod. Så fort fransmannen satte skol”liggaren” under armen, kom det från yttersta flanken ett ylande som spred sig som en våg till de främsta bänkarna. För egen del gjorde jag vad jag kunde. Burnande, som redan hade passerat dörren, återvände omedelbart, och stod mitt i salen ansikte mot ansikte med sina fiender, med ljusgrönt ansikte och blixtrande ögon, men utan att säga ett ord. Pojkarna bakom bänkarna, i synnerhet de på den främsta raden, såg ut som oskulden själv. De längst bak höll på med sina saker som om ingenting hade hänt. Efter att ha stirrat på oss i en halv minut vände sig Burnande mot dörren så våldsamt att hans rockskört for ut som ett segel. Denna gång åtföljdes fransmannen av ett enhälligt och entusiastiskt ylande som följde honom långt ner längs korridoren.

Innan nästa lektion började kom Burnande, Schwannebach och ordningsmannen Mayer, som bland pojkarna var känd som ”baggen” på grund av sina utstående ögon, kraftfulla panna och loja hjärna. Schwannebach försökte sig på något som liknande ett inledande tal, allt medan han hela tiden ytterst noggrant undvek de ryska böjningarnas och böjningsklassernas dolda rev. Burnande andades hämnd. Och Mayer studerade noga pojkarna ansikten med sina utstående ögon, och kallade fram de som var kända för att vara skämtsamma och sa: ”Du var säkert med om det.” En del pojkar protesterade svagt och sa att de var oskyldiga, andra var tysta. På så sätt plockades tio eller femton pojkar ut för att få sitta kvar ”utan middag”, en del i en timme, andra två timmar. Resten tilläts gå hem, bland annat jag, även om jag tyckte att jag såg hur Burnande kastade en intensivt snokande blick på mig under uppropet. Jag gjorde ingenting för att få slippa. Inte heller angav jag mig själv. Jag lämnade skolan med viss saknad, eftersom det troligen hade varit roligt att stanna kvar med de andra pojkarna.

När jag påföljande dag var på väg till skolan och knappt längre kom ihåg gårdagens händelse, blev jag stoppad vid grinden av en av de straffade pojkarna. ”Vet du”, sa han, ”du är illa ute. Danilov anklagade dig inför Mayer igår, Mayer hämtade Burnande, sedan kom rektorn, och de försökte komma på om du var ledare.”

Mitt hjärta sjönk ner i skorna. Samtidigt kom klassföreståndaren, Peter Pavlovitj. ”Gå till rektorn”, sa han. Det faktum att han *hade* väntat på mig vid ingången, och tonen med vilken han tilltalade mig, bådade illa. Jag frågade den ena dörrvakten efter den andra och letade mig fram till den mysterieomslutna korridor där rektorn satt, och stannade utanför hans dörr. Rektorn gick förbi mig, tittade allvarligt på mig och skakade på huvudet. Jag stod där, mer levande än död. Rektorn kom ut från sitt rum igen och lät bara undslippa sig: ”Okej! Okej!” Jag insåg att det inte alls var okej. Några minuter senare började lärarna komma ut från lärarrummet strax intill, och de flesta av dem skyndade sig till sina klassrum utan att ens märka mig. Krizjanovskij besvarade min bugning med en förstulen grimas som verkade säga: ”Har du hamnat i trassel, pojken min. Jag är ledsen, men sådant är livet.” Jag bugade artigt för Burnande, som kom direkt fram till mig, böjde sitt illvilliga lilla skägg över mig, viftade med sina händer och sa: ”Toppstudenten i andra klass är moraliskt förkastlig”, varefter han vände sig om och gick sin väg. Några minuter senare kom ”baggen” bredbent gående fram till mig. ”Jaså, det är en sådan fågel du är”, sa han med uppenbar tillfredsställelse. ”Vi

ska lära dig en läxa.” Så tog min långa tortyr sin början. Det hölls inga lektioner i mitt klassrum, och jag fick inte komma dit: det pågick ett korsförhör där. Burnande, rektorn, Mayer och ”uppsyningsmannen” Kaminskij bildade en undersökningskommission som skulle utreda den moraliskt utstötta individens fall.

Efteråt framkom att alltihopa började med att en av de bestraffade pojkarna klagade till Mayer under kvarsittningen på skolan: ”Vi är orättvist straffade. De som gjorde mest väsen slapp undan ostraffade. B hetsade de andra pojkarna och ropade själv, och han fick gå hem. Och Carlson kommer att säga samma sak.”

”Det tror jag inte på”, sa Mayer, ”B är en välartad pojk.” Men Carlson, han som rekommenderade Binneman som den smartaste personen i Odessa, bestyrkte anklagelsen, liksom några andra. Mayer kallade på Burnande. Uppmuntrade av sina överordnade, och med varandras exempel, framträdde tio eller tolv tjallare från pojkgruppen.

De började rannsaka sina minnen. Året innan hade B sagt något om rektorn under en promenad. B hade upprepat det till någon annan. B hade deltagit i en ”konsert” för Zmigordskij. Wacker, som var orsaken till hela bråket, sa med bevekande röst: ”Som ni vet grät jag eftersom Gustave Samojlovitj gav mig det lägsta betyget, och B kom fram till mig, la handen på min axel och sa: 'Gråt inte Wacker, vi ska skriva ett brev till överinspektören så att han kommer att avskeda Burnande.'”

”Skriva till vem?”

”Överinspektören.”

”Jaså! Och vad sa du?”

”Jag sa ingenting, så klart.”

Danilov tog upp historien: ”Det är sant. B föreslog att vi skulle skriva ett brev till överinspektören, men inte underteckna det så att vi inte skulle relegeras, utan låta var och en skriva en bokstav i brevet i tur och ordning.”

”Jag förstår”, sa Burnande triumferande, ”en bokstav i tur och ordning!”

Alla pojkar, utan undantag, blev korsförhörda. En del av dem blånekade till allting – både till det som inte hände och det som gjorde det. En av dem var Kostia R, som grät bittert över att se sina bästa vän, toppstudenten, bli så skamligt förrådd. Tjallarna brännmärkte dessa envisa förnekare som mina vänner. Panik härskade i klassrummet. Majoriteten av pojkarna höll tyst och sa ingenting. För en gångs skull spelade Danilov första fiolen, vilket aldrig hade hänt tidigare och inte skulle hända igen. Jag stod i korridoren nära rektorns rum, intill ett gult blankpolerat skåp, likt någon som hade begått ett allvarligt brott mot staten. Huvudvittnena kallades i tur och ordning in för att konfrontera den anklagade. Till slut blev jag hemskickad.

”Gå hem och säg till dina föräldrar att de kommer hit.”

”Mina föräldrar bor långt ute på landet.”

”Säg då till dina förmyndare.”

Så sent som igår hade jag varit klassens ojämförligt bästa student, långt före nästa pojk. Inte ens Mayer hade så mycket som misstänkt mig. Idag var jag helt tillintetgjord, och Danilov, som var känd för att vara lat och elak, skymfade mig inför hela klassen och skolans ledning. Vad hände? Hade jag alltför förhastat hjälpt en sårad pojk som inte var min vän och som jag annars inte hade minsta sympati för? Eller hade jag litat alltför mycket på klassens förenade stöd? Men när jag var på väg hem längs Pokrovskijgränden var jag inte på humör för dessa generaliseringar. Med förvridet ansikte och bultande hjärta, i en flod av ord och tårar, berättade jag vad som hade hänt. Mina förmyndare försökte trösta mig så gott de kunde, trots att de själva blev mycket oroade. Fanny

Solomonovna gick för att träffa rektorn, uppsyningsmannen Krizjanovskij och Jurtjenko för att försöka förklara, övertala och använda sina egna erfarenheter som lärarinna. Allt detta skedde utan min kännedom. Jag satt på mitt rum med skolväskan oöppnad på bordet och grubblade. Dagarna gick. Hur skulle det sluta? Rektorn sa: ”Ett möte kommer att sammankallas med lärarkollegiet för att överväga frågan i sin helhet.” Det lät respektingivande.

Mötet ägde rum. Moisej Filippovitj gick för att höra beslutet. Jag väntade på honom med större spänning än när jag under senare år väntade på domen i tsarens domstolar.

Dörrporten en trappa ner slog igen med den välbekanta smällen, välbekanta fotsteg kom uppför järntrappan, matsalsdörren öppnades och samtidigt kom Fanny Solomonovna från ett annat rum. ”Relegerad”, sa Moisej Filippovitj med en röst som avslöjade trötthet. ”Relegerad?”, frågade Fanny Solomonovna med en flämtning. ”Relegerad”, upprepade Moisej Filippovitj ännu mer dämpat. Jag sa ingenting, kastade bara en flyktig blick på Moisej Filippovitj och Fanny Solomonovna, och drog mig tillbaka bakom mitt förhänge. Vid ett besök i Janovka under sommarlovet beskrev Fanny Solomonovna scenen: ”När detta ord yttrades blev han alldeles grön, så att jag blev riktigt orolig för honom.” Jag grät inte. Jag bara tynade bort.

I lärarkollegiet diskuterade man tre sorters relegering: utan rätt att komma in på någon annan skola, utan rätt att återvända till St Pauls realskola, och slutligen *med* rätt att återvända. Man valde den sista och mildaste formen. Jag darrade vid tanken på vilken effekt nyheten skulle ha på mina föräldrar. Mina förmyndare gjorde vad de kunde för att lindra slaget. Fanny Solomonovna skrev ett långt brev till min äldre syster, med instruktioner om hur nyheten skulle framföras. Jag stannade kvar i Odessa tills skolåret var slut, och åkte hem på lovet som vanligt. Under de långa kvällarna, då min mor och far hade somnat, berättade jag för min syster och äldsta bror hur det hela gick till, och imiterade lärarna och pojkarna. Min syster och bror hade fortfarande sin skolgång färskt i minnet. Samtidigt betraktade de sig själva som mina överordnade. Än skakade de på huvudet, och än brast de ut i skratt över min berättelse. Från skrattet övergick min syster till tårar och grät ymnigt, med huvudet mot bordet. Vi bestämde då att jag skulle resa iväg på besök någonstans under en vecka eller två, och medan jag var borta skulle min syster berätta allt för far. Hon var själv rädd för sitt uppdrag. Efter att min äldsta bror hade misslyckats med studierna hade fars ambitioner helt koncentrerats på mig. De första åren hade verkat besanna hans förhoppningar, och så plötsligt hade allting kraschlandat.

När jag återvände hem från besöket hos en kompis – Grisja, den högerhänte musikern Moisej Charitonovitjs sonson – märkte jag genast att alltihopa var känt. Mor välkomnade Grisja innerligt, men låtsades att hon inte överhuvudtaget såg mig. Far uppträdde tvärtom som om ingenting hade hänt. Men när han några dagar senare låg och vilade i den svala hallen efter att ha kommit hem från fälten, frågade han mig plötsligt inför mor: ”Visa hur du visslade åt din rektor. Så här? Med två fingrar i munnen?” Och han visade och brast ut i skratt. Mor blev väldigt överraskad och tittade omväxlande på far och på mig. I hennes ansikte kämpade ett leende med ilskan, hur kunde man tala så lättsinnigt om så hemska saker? Men far framhärdade: ”Visa hur du visslade.” Och han skrattade ännu mer glatt. Även om det var smärtsamt, uppskattade han uppenbarligen tanken att hans avkomma, trots att han var toppstudent, var modig nog att vissla åt höga ämbetsmän. Förgäves försökte jag övertyga honom om att det inte hade varit något visslande, utan bara ett fredligt och helt oskyldigt ylande. Han insisterade på att vi hade visslat. Det slutade med att mor brast i gråt.

Jag gjorde knappt några förberedelser för proven. Det som hade hänt hade fått mig att för tillfället tappa allt intresse för studierna. Jag tillbringade en rastlös sommar med återkommande utbrott av dåligt humör, och återvände till Odessa omkring en vecka innan tentamen, men till och med där arbetade jag dåligt. Kanske jag ansträngde mig mest i franskastudierna. Men under tentamen inskränkte sig Burnande till några få hastiga frågor. De andra lärarna frågade ännu mindre. Jag antogs till tredje klass. Där mötte jag huvuddelen av de pojkar som hade antingen hade förrått mig,

försvarat mig eller förhållit sig neutrala. Det avgjorde mina personliga band under lång tid framåt. En del pojkar bröt jag med fullständigt, men med andra som hade stött mig under denna pressande period blev jag ännu mer vän.

Sådan, kan man säga, var min första politiska prövning. Följande grupper blev resultatet av denna händelse: skvallerbyttorna och de avundsjuka i ena änden, de uppriktiga, modiga pojkarna i den andra, och den neutrala, vacklande massan i mitten. Dessa tre grupper försvann aldrig helt och hållet under de följande åren. Jag stötte på dem gång på gång i livet, under de mest varierande omständigheter.

Snön var fortfarande kvar på gatorna – men det var redan varmt. Hustaken, träden och fåglarna förkunnade att det var vår. Pojken i fjärde klass var på väg hem och bar, mot alla regler, sin skolväska i en rem, eftersom haken hade gått sönder. Den långa rocken verkade oanvändbar och tung, och gjorde bara att man svettades. Man blev trött av den också. Pojken såg allting i ett nytt ljus, framförallt sig själv. Vårsolen uppmuntrade känslan att det fanns något som var oändligt mycket mäktigare än skolan, uppsyningsmannen och kappsäcken som hängde tvärs över ryggen – mäktigare än studier, schack, middagar och till och med läsning och teater, kort sagt mäktigare än hela vardagslivet. Och längtan efter detta outforskade, som krävde lydnad och höjde sig högt över individen, grep tag i pojkens innersta väsen ända in i benmärgen och framkallade en ljuv känsla av utmattning.

Han kom hem med surrande huvud och smärtsam musik i tinningarna. Han släppte ryggsäcken på bordet och lade sig ner på sängen, och utan att riktigt förstå varför började han gråta i kudden. För att ursäkta sina tårar återkallade han sorgliga händelser från böcker och sitt liv, som för att lägga nytt bränsle på brasan, och han grät och grät med tårar av vårlängtan. Han var 14 år gammal.

Ända från sin barndom hade pojken lidit av en sjukdom som läkarna i sina officiella papper beskrev som kronisk katarr i matsmältningsorganen, och som var nära sammanvävd med hans hela liv. Han tvingades ofta ta medicin och gå på diet. Nervösa chocker påverkade nästan alltid hans mage. I fjärde klass blev sjukdomen så akut att den lamslog hans studier. Efter en långdragen men icke framgångsrik behandling gav läkarna sin dom: sjuklingen måste skickas ut på landet.

Jag tog emot läkarens dom med tillfredsställelse snarare än beklagande. Men man måste få tillåtelse från mina föräldrar. Man måste skaffa fram en privatlärare som kunde bo med mig på landet så att jag inte missade ett år i skolan. Det innebar extra utgifter, och de tyckte inte om extra utgifter i Janovka. Men med hjälp av Moisej Filippovitj ordnades saken till sist. Studenten G anlitades som privatlärare – en liten man med en enorm hårman, som blivit påtagligt grå på sidorna. Han var ganska fåfäng och lite fantastisk, mycket pratsam och fullständigt karaktärslös – en sådan person som aldrig hade tagit någon examen och inte gjort färdigt utbildningen men som ändå lyckas i livet. Han skrev på vers och fick till och med två dikter publicerade i den lokala tidningen. Han hade alltid med sig dessa två nummer, och var bara alltför glad åt att få visa upp dem. Hans förhållande till mig hade en viss benägenhet för sporadiska utbrott som bara tenderade att bli allt värre. Till en början upprättade G ett alltmer familjärt förhållande till mig, och krävde ständigt och jämt att få vara min vän. I detta syfte visade han mig ett fotografi på en viss Claudia och beskrev deras ganska komplicerade relation. Sedan drog han sig plötsligt undan och krävde att jag skulle visa den respektfulla attityd som en elev skulle ha mot sin lärare. Denna groteska situation slutade illa. Det blev ett våldsamt gräl och till sist en brytning mellan oss. Men inte heller episoden med privatläraren var resultatlös, oavsett vad man kan tycka om den. Här kom en man med grånande hår och anförtrodde mig hemligheter om sitt förhållande till en kvinna som på fotot såg mycket imponerande ut. Det fick mig att känna mig äldre.

I de högre årskurserna övergick litteraturundervisningen från Krizjanovskij till Gamov. Den senare var en fortfarande ung man, blond, ganska knubbig, mycket närsynt och utan minsta intresse för sitt ämne. Vi stapplade dystert efter honom från kapitel till kapitel. För att avrunda det hela var Gamov

inte heller punktlig och sköt i all oändlighet upp genomgången av våra uppsatser. I femte klass antogs vi göra fem hemuppsatser i litteratur. Jag började betrakta uppgiften med allt större hängivenhet. Jag läste inte bara de källor som läraren hade pekat ut,utan även ett antal andra böcker, skrev av fakta och stycken, ändrade och lade beslag på meningar som fångade min fantasi, och arbetade överhuvudtaget med en entusiasm som inte alltid stannade på tröskeln till oskyldig plagiering. Det fanns några få pojkar till som inte betraktade uppsatsskrivning som en enbart förhatlig uppgift.

Spänt – en del med fruktan, andra hoppfullt – väntade femteklassarna på vad deras arbeten skulle få för betyg. Men betygen kom aldrig. Samma sak hände under andra halvan av terminen. I början av andra terminen lämnade jag in en uppsats som fyllde ett helt anteckningsblock. En vecka förflöt, sedan en andra och en tredje – men inte ett spår av våra arbeten. Försiktigt uppmärksammade vi Gamov på detta faktum. Han svarade undvikande. Under nästa lektion ställde Jablonovskij, också han en ivrig uppsatsförfattare, frågan direkt till Gamov: varför fick vi aldrig reda på hur det gick med våra uppsatser, och vad hände egentligen med dem? Gamov sa skarpt till honom att hålla tyst. Men Jablonovskij gav sig inte. Han rynkade ögonbrynen ännu mer, började nervöst dra i bänklocket och upprepade med höjd röst att det ”inte gick att fortsätta arbeta på detta sätt.”

”Jag måste ännu en gång be dig att vara tyst och sitta ner”, svarade Gamov. Men Jablonovskij varken satte sig ner eller höll tyst. ”Var god och lämna klassrummet”, skrev Gamov. Mitt förhållande till Jablonovskij hade sedan ett tag inte varit vänskapligt. Händelsen med Burnande i andra klass hade lärt mig att vara mer försiktig. Men nu tyckte jag att jag inte kunde hålla tyst. ”Anton Mikajlovitj”, ropade jag, ”Jablonovskij har rätt och alla vi andra stöder honom.”

”Han har rätt, han har rätt”, upprepade andra pojkar. Först verkade Gamov bli förbluffad, men han hämtade sig omedelbart, och skrek så högt han förmådde: ”Jag vet själv vad jag ska göra och inte göra... Jag tar inte order från er. Ni bryter mot reglerna...” Uppenbarligen hade vi trampat på en öm tå.

”Vi vill bara se våra uppsatser, det är allt”, inflikade en tredje. Gamov kokade. ”Jablonovskij, lämna genast klassrummet!”, skrek han. Jablonovskij rörde sig inte ur fläcken. ”Gå ut, gå ut då”, viskades det från alla håll. Jablonovskij skakade på axlarna, rullade med ögonen och stampade hårt med sina kängor, lämnade rummet och slog igen dörren allt vad han orkade. I början av rasten smög Kaminskij in på sina ljudlösa gummisulor. Det var ett dåligt omen. Rummet blev alldeles tyst. Med en skrovlig röst som ett fyllo gav han en kort men mycket hård tillrättavisning som innehöll ett hot om relegering från skolan, och tillkännagav straffet: Jablonovskij skulle sättas i 24 timmars isolering och få en ”3” i uppträdande. Jag fick 24 timmars isolering, och den tredje personen som protesterade 12 timmars isolering. Det var den andra gropen på min akademiska bana. Händelsen fick inga ytterligare konsekvenser. Trots allt återlämnade inte Gamov våra uppsatser. Och vi försökte också glömma frågan.

Detta år markerades av tsarens död. Händelsen verkade oerhörd, till och med otrolig, men mycket avlägsen, som en jordbävning i ett annat land. Varken jag eller människorna omkring mig berördes överhuvudtaget av tsarens sjukdom, kände inget deltagande med honom, eller sorg över hans död. När jag kom till skolan nästa morgon verkade stället vara gripet av något som liknade en stor men omotiverad panik. ”Tsaren är död”, sa pojkarna till varandra, och visste inte vad de skulle säga sedan, eller hur de skulle uttrycka sina känslor, för de förstod inte själva vilken känsla det var. Men de visste mycket väl att det inte skulle bli några lektioner, och utan att visa det var det belåtna över dessa framtidsutsikter, i synnerhet de som inte hade gjort läxorna eller var rädda för att läxas upp. Vaktmästaren hänvisade alla till stora hallen där det skulle hållas själamässa. Prästen med de guldbågade glasögonen sa några passande ord: barn sörjer när deras far dör – så mycket större sorgen måste vara när ett helt folks far dör! Men ingen sörjde. Mässan drog ut på tiden. Den var påfrestande och tråkig. Alla beordrades att sätta ett sorgband runt vänster arm och täcka emblemet på mössan

med en svart bomullslärft. Allting annat fortsatte som vanligt.

Redan i femte klass diskuterade pojkarna om att gå på högskolan och välja yrke. En hel del av pratet inriktades på de tävlingsbetonade inträdesproven, på hur stränga professorerna i St Petersburg var mot de sökande, de kluriga frågor som ställdes, och specialisterna i St Petersburg som preparerade pojkar för proven. Vi visste att det bland de äldre pojkarna fanns en del som åkte till St Petersburg år efter år, misslyckades i proven, förberedde sig på nytt, och återigen gjorde samma erfarenhet. Vid tanken på dessa framtida prövningar kände många pojkar hur deras hjärta frös till is två år i förtid.

Sjätte klass förflöt utan problem. Alla ville slippa skolslitet så snabbt som möjligt. Inträdesexamen genomfördes med pompa och ståt i stora hallen, med deltagande från universitetsprofessorer som blivit ditskickade speciellt av utbildningsmyndigheterna. Rektorn öppnade ytterst högtidligt det paket som han hade fått från överinspektören, och som innehöll ämnet för uppsatserna. Tillkännagivandet av detta följdes oftast av en allmän suck av skräck, som om alla hade klivit i isvatten. Den nervösa väntan fick en att tro att uppgiften översteg ens förmåga. Men när man tänkte efter ett tag insåg man snart att oron var överdriven. Allteftersom tiden började närma sig de två timmar som hade tilldelats varje uppsats, hjälpte lärarna oss att lura de regionala myndigheternas vaksamhet. När jag var färdig med min uppsats så lämnade jag, efter en överenskommelse med uppsyningsmannen Krizjanovskij, inte in den med en gång, utan stannade i salen och ägnade mig åt en livlig korrespondens med de som hade hamnat i svårigheter.

Sjunde klass sågs som en kompletterande årskurs. Det fanns ingen sjunde klass på St Pauls realskola – vilket gjorde att vi måste flytta till en annan skola. I mellantiden fann vi oss vara fria medborgare. För tillfället klädde alla sig i civila kläder. På kvällen samma dag som vi fick våra avgångsbetyg, gick en stor grupp av oss och roade oss i Sommarträdgården, där pråliga kabaretskådespelerskor sjöng på utomhusscenen och dit skolpojkar var strängt förbjudna att komma in. Vi bar slips och rökte, och två ölflaskor tronade på bordet. Djupt i hjärtat var vi rädda för vår egen djärvhet. Knappt hade vi öppnat den första flaskan innan skolans vaktmästare Vilhelm, som på grund av sin bräkande röst gick under öknamnet ”geten”, plötsligt dök upp vid vårt bord. Instinktivt gjorde vi en ansats att resa oss, och kände hur hjärtat hoppade till. Men allt gick bra. ”Är ni redan här”, sa Vilhelm med en antydan av beklagande i sin röst och skakade vänligt hand med oss. Den äldste av pojkarna, K, som bar en ring på lillfingret, bjöd nonchalant in vaktmästaren på ett glas öl. Det var att driva det hela alltför långt. Med värdighet avböjde Vilhelm, och sa snabbt ”adjö” och gick iväg på jakt på pojkar som dristade sig till att stiga över trädgårdens förbjudna tröskel. Med fördubblad medvetenhet om vår ställning kastade vi oss över ölen.

De sju år jag tillbringade i skolan, med början i den förberedande klassen, innehöll även glädjeämnen. Men det känns som om de inte var lika många som sorgerna. I det stora hela är mitt minne av skolan om inte svart så åtminstone avgjort grått. Ovanför alla skollivets händelser, både glada och sorgliga, höjde sig den själlösa, officiella formalismens regim. Det är svårt att nämna en enda lärare som jag tänker på med verklig värme. Och ändå var inte vår skola den värsta. Den lärde mig förvisso några saker: grundläggande kunskaper, vanan att arbeta metodiskt, och kroppslig disciplin. Alla dessa kom till nytta under mitt senare liv. Men, tvärtemot dess direkta syfte, sådde samma skola i mig fröna till en fiendskap mot den existerande samhällsordningen. Dessa frön föll inte på hälleberget.

Kapitel 5. Stad och land

De första nio åren av mitt liv tillbringade jag utan uppehåll på landet. Under de följande sju åren återvände jag dit varje sommar, ibland också till jul och påsk. Nästan tills jag var 18 år var jag intimt knuten till Janovka och dess omgivningar. Under den första delen av min barndom hade landsbygden ett avgörande inflytande. Under den efterföljande perioden kämpade detta inflytande med inflytandet från staden, och trängdes alltmer undan.

Livet på landet gjorde mig bekant med jordbruk, kvarnbruk och amerikanska självbindare. Det satte mig i nära kontakt med bönder, de som bodde i närheten och kom till kvarnen, och de som bodde mer avsides i de ukrainska distrikten och kom med en lie och en säck på ryggen. En stor del av mitt lantliga liv försvann ur minnet eller förpassades till det undermedvetna, men vid varje ny korsväg i livet dök en liten del av det upp, och var mig ofta till stor hjälp. Landsbygden ställde mig ansikte mot ansikte med de olika typerna av adligt förfall och kapitalistisk utvidgning. Jag fick blick för hur naturligt torftiga många sidor av de mänskliga relationerna kan vara, och mitt sinne blev mottagligare för den på samma gång mer utvecklade och mer motsägelsefulla stadskulturen.

Det var under mitt allra första lov som kontrasten mellan stad och land inpräglades i mitt minne. Under resan hem var jag mycket otålig. Mitt hjärta bultade av glädje. Jag längtade efter att få se allt igen och bli sedd. Min far mötte mig i Novij Bug. Jag visade honom min betygsbok, och pekade stolt på de höga betygen och förklarade att jag nu skulle börja första klass och därmed kunde bära en fullständig uniform. Vi åkte på kvällen, i en täckt vagn, med en ung medhjälpare från kvarnen på kuskens plats. Det drog en svag, dimmig och kylig vind på stäppen, särskilt i dalarna, och min far svepte in mig i en stor kosackmantel. Jag var rusig av den förändrade omgivningen, resan, minnena, de nya intrycken, och var ytterst pratsam och gick på om skolan, badinrättningarna, min vän Kostia R, teatern och så vidare. Jag beskrev fullständigt först ”Nazar Stodolja” och sedan ”Hyresgästen med trombon”. Min far lyssnade till mig, ibland vaken och ibland sovande, och skrattade en hel del. Den unga medhjälparen skakade då och då på huvudet, och vände sig till min far och sa: ”Vilken historia!”

Framemot morgonen somnade jag, och vaknade i Janovka. Vårt hus såg väldigt litet ut för mig nu, det hembakade vetebrödet verkade grått och landsbygdslivets rutiner verkade på samma gång välbekanta och underliga. Jag beskrev teatern för min mor och mina systrar, men inte alls så ivrigt som för min far. I verkstaden upptäckte jag att Victor och David hade ändrat sig så mycket att jag knappt kände igen dem – de hade blivit både större och starkare. Men de tyckte att jag också var annorlunda. Först började de tilltala mig med det mer respektfulla ”vy” (ni), men då protesterade jag. ”Men, vad ska vi annars kalla er?”, replikerade David. ”Ni är ju nu en lärd man.” Under min bortovaro hade Ivan Vasiljevitj gift sig. Tjänstefolkets kök hade byggts om och var nu hans hus, medan en ny hydda bakom maskinverkstaden hade gjorts om till kök.

Men det var inte de viktigaste sakerna. Något nytt hade vuxit upp som en vägg mellan mig själv och de saker som hängde ihop med min barndom. Allting verkade samma men ändå annorlunda. Saker och människor såg ut som sina egna efterapningar. Vissa saker hade naturligtvis ändrat sig under året. Men andra verkade ha ändrat sig mycket därför att jag såg dem med andra ögon. Efter min första återkomst hem började jag växa från min familj. Till en början visade sig brytningen i bagateller, men allteftersom åren gick blev den allt allvarligare och mer omfattande.

Stadens och landsbygdens motstridiga inflytanden färgade hela min skoltid. I staden upplevde jag att mina relationer med andra människor var mer beständiga. Med undantag för några få, om än våldsamma konflikter, såsom dem med lärarna i franska och ryska, så klarade jag mig utan bråk i skolan och under familjens disciplin. Detta kan man inte bara tillskriva levnadssättet i familjen Spentzers hushåll, där en förnuftig stränghet och förhållandevis högstående personliga relationer var

regel, utan också hela levnadssättet i staden. Motsättningarna var förvisso inte mindre uttalade än på landet – de var faktiskt större – men i staden var de mer dolda, kontrollerade och reglerade. Folk från de olika klasserna i staden kom bara i kontakt med varandra genom sina affärsrelationer, frånsett dessa existerade de inte för varandra. På landet levde alla öppet inför alla andra. Förhållandet mellan en husbonde och en tjänare framträdde lika tydligt som en fjäder i en gammal soffa. Mitt eget uppträdande på landet var mer obalanserat och grälsjukt. Vid flera tillfällen grälade jag till och med med Fanny Solomonovna, som när hon besökte Janovka ibland försiktigt tog ställning för min mor eller mina systrar. Men i staden var mitt förhållande till henne inte bara vänskapligt utan till och med kärleksfullt. Dessa sammandrabbningar uppstod ibland ur bara struntsaker. Men vid andra tillfällen var orsaken betydligt viktigare saker.

Jag kände mig helt enkelt praktfull i min nytvättade kostym av segelduk, läderbälte med mässingsspänne, och en vit mössa med ett glittrande gult märke. Och jag måste visa den för alla. Tillsammans med min far åkte jag en dag ut på fälten där skörden av vintervetet var i full gång. Den ledande slåtterkarlen, Archip, som såg på en gång både vresig och vänlig ut, gick före över kullen, följd av elva slåtterkarlar och tolv kvinnliga bindare. Tolv liar kapade vetet och den tryckande luften. Archips fötter var inlindade i tygstycken som satt ihop med en knapp. De kvinnliga bindarna bar slitna kjolar, eller bara oblekta bomullskjolar. På håll lät ljudet från liarna som om den varma luften ringde.

”Jaha ja, låt oss se hur vintervetet är”, sa far och tog Archips lie och tog hans plats. Jag tittade på med spänning. Far gjorde enkla, naturliga rörelser som om han egentligen inte arbetade utan bara gjorde sig beredd att börja, och hans steg var lätta och försiktiga som om han letade efter ett ställe att få en bättre rörelse. Hans lie rörde sig lätt, och utan att vara mallig, och inte ens – eller så verkade det i alla fall – riktigt beslutsamt. Ändå skar den mycket lågt och jämnt, och efter varje tag lade sig sädesaxen i en rak rad på hans vänstra sida. Archip tittade på med ena ögat och gillade uppenbarligen fars skicklighet. De andras inställning varierade. En del verkade välvilligt inställda, som om de tänkte att den gamle gynnaren inte var någon nybörjare, medan andra var likgiltiga, som om de tyckte att det inte var någon större bedrift att slå sin egen säd, och dessutom bara för att visa sig på styva linan. Jag översätter nog inte deras tankar exakt med deras ord, men jag hade en intensiv känsla för hur komplicerad deras relation var.

När far gick till annat fält försökte jag också använda lien. ”Slå säden med änden, pojk, med änden, håll spetsen fri, tryck inte.” Men i min upphetsning kunde jag inte riktigt se var spetsen var, och på tredje slaget drev jag spetsen rätt ner i jorden. ”Fortsätter du på det sättet så har du snart gjort slut på lien”, sa Archip ”Lär av din far.” En kvinnlig bindare med ett mörkt och dammigt ansikte gav mig en hånfull blick. Jag lämnade ledet avgjort snabbt, fortfarande i min utsmyckade mössa under vilken svetten rann i strida strömmar. ”Gå och ät kakor med mamma”, lät det retsamt bakom mig. Det var Mutuzka. Jag kände till den slåtterkarlen med hud mörk som sina stövlar. Det var hans tredje år i Janovka. Han bodde i byn, hade huvudet på skaft, skarp tunga, och hade föregående år vid en del tillfällen yttrat en del elaka men välvalda ord om sina husbönder inom hörhåll för mig och speciellt för att jag skulle höra dem. Hans fyndighet och djärvhet tilltalade min fantasi, men hans ohämmade och skamlösa spydigheter fick mig att koka av vanmäktigt hat. Jag skulle vilja säga något till honom som skulle vinna över honom på min sida, eller tvärtom läxa upp honom med ett fyndigt kommando, men jag visste inte vad jag skulle säga.

När jag återvände från fälten såg jag en barfota kvinna som satt vid vår dörr. Hon satt på marken och lutade sig mot väggen, och vågade uppenbarligen inte sitta på stentrappan. Hon var mor till en sinnessvag vallpojke, Ignatka, och hade gått sju verst till vårt hus för att få en rubel som vi var skyldiga henne. Men ingen var hemma och hon kunde inte få sin rubel, så hon blev tvungen att vänta ända till kvällen. Mitt hjärta drog ihop sig av att se denna varelse – ett förkroppsligande av fattigdom och underkastelse.

Det blev inte bättre nästa år, i själva verket blev det värre. Jag kom hem efter ett parti krocket när jag mötte min far på gården. Han hade just kommit hem från fälten, helt täckt av damm, dödstrött och på dåligt humör. En bonde, en fläckig liten man, linkade bakom honom på sina bara fötter med svarta hälar. ”För Guds skull, var snäll och låt mig få min ko”, sa han gång på gång, och svor att han skulle göra allt för att hålla borta den från fälten. Far svarade: ”Din ko kanske bara äter säd för tio kopek, men den förstör för tio rubel.” Bonden fortsatte att bönfalla, och man kunde höra hatet i hans vädjanden. Scenen berörde mig djupt in i själen. Den sköna känsla jag hade med mig från den av päronträn kantade krocketbanan, där jag hade slagit tillbaka min syster med glans, lämnade genast plats för en känsla av intensiv förtvivlan. Jag smet förbi min far och in på mitt sovrum, lade mig platt på sängen och hängav mig trots att jag gick i andra klass åt tårar. Far gick igenom hallen och in i matsalen, och den lilla bonden tassade bakom honom fram till tröskeln. Jag kunde höra deras röster. Så gick bonden sin väg. Mor kom från kvarnen – jag kände genast igen hennes röst. Ljuden från tallrikar som förbereddes för middagen hördes och mor ropade på mig... Men jag svarade inte utan fortsatte att gråta. Tårarna började ge vika för en känsla av sällsamt välbehag. Så öppnades dörren och mor böjde sig över mig.

”Vad är det, Ljovotjka?”

Jag svarade inte. Mor och far viskade till varandra.

”Är du upprörd över bonden? Men vi gav tillbaka kon till honom, och vi gav honom inga böter.”

”Jag är inte alls upprörd över det”, svarade jag under kudden, smärtsamt generad över orsaken till mina tårar.

”Och vi gav honom inga böter”, sa mor igen, med eftertryck.

Det var far som hade gissat sig till min olycka och berättade för mor. Far märkte mycket i förbigående med en snabb blick.

En dag när far var borta kom en polisinspektör, en grov, girig och arrogant figur, och krävde att få se arbetarnas pass. Han hittade två som var utgångna. Omedelbart kallade han in innehavarna från fälten och arresterade dem, för att skicka hem dem som fångar. En av dem var en gammal man vars bruna nacke hade skrynklat ihop sig till djupa fåror, den andra var hans unga brorson. De sjönk ner på sina förtorkade knän på jordgolvet i hallen, först den gamle mannen och sedan den yngre, och böjde sina huvuden till marken. De sa hela tiden: ”Visa nåd – ruinera oss inte herrn!” Den feta och svettiga polisen lekte med sitt svärd, drack kall mjölk som man hade hämtat till honom från källaren, och svarade: ”Jag är bara barmhärtig på helgdagar, och idag är det vardag.” Det kändes som om jag satt på eld, och med bruten röst protesterade jag svagt. ”Lägg dig inte i det här, unge man”, anmärkte polisinspektören barskt och sävligt, medan min äldre syster viftade varnande med fingret mot mig. Polisen gick iväg med de två arbetarna.

Under lovet tog jag hand om bokföringen, det vill säga min äldre bror och syster och jag byttes om att skriva in arbetarnas namn i böckerna, arbetsperioden och de löner som betalats ut, antingen in natura eller kontant. Jag hjälpte ofta min far när lönerna betalades ut, och vid de tillfällena blev det plötsliga, korta vredesutbrott mellan oss, som bara undertrycktes därför att arbetarna var närvarande. Det var aldrig något lurendrejeri när räkningarna gjordes upp, men anställningsvillkoren tolkades alltid hårt. Arbetarna, speciellt de äldre, kände att pojken var på deras sida, och det retade far.

Efter våra sammandrabbningar gick jag ut med en bok och stannade ibland borta till och med över middagen. Vid ett sådant tillfälle överraskades jag av ett åskväder på fälten. Åskan dundrade i ett, stäppregnet porlade i bäckarna och det blixtrade på alla sidor som om de försökte komma åt mig. Jag gick över kullarna alldeles genomblöt, i skor som gläfste som en hund och i en mössa som såg ut som ett stuprör. När jag kom hem möttes jag av sidoblickar och tystnad. Min syster gav mig ett

ombyte torra kläder och något att äta.

När jag återvände till staden efter loven fick jag ofta sällskap av min far. Som regel tog vi inte hjälp av något stadsbud utan bar vårt bagage själva. Far tog de tunga väskorna, och jag kunde se på hans rygg och sträckta armar att han ansträngde sig. Jag tyckte synd om honom och försökte bära så mycket jag kunde. Men när vi ibland hade med oss en tung låda full av gåvor hemifrån till släktingarna i Odessa, hyrde vi ett stadsbud. Far var snål med dricks, stadsbudet var missnöjt och skakade ilsket på huvudet. Jag plågades alltid av det. När jag reste själv och måste ta hjälp av stadsbud så gjorde jag slut på mina fickpengar på nolltid, och tittade oroligt stadsbudet i ögonen och var alltid rädd att ge för lite. Det var en reaktion på snålheten hemma och den har bestått hela mitt liv.

Både på landet och i staden bodde jag i en småborgerlig omgivning som framförallt inriktade sig på att skaffa saker. I detta avseende bröt jag med både min barndoms landsbygd och min ungdoms stad. Förvärvslystnaden, den småborgerliga världsåskådningen och levnadssättet – allt detta seglade jag bort från med en kraftig knuff, och återvände aldrig.

När det rörde frågor om religion och nationaliteter var det ingen motsättning mellan stad och land, tvärtom kompletterade de varandra på olika sätt. I min fars familj bekymrade man sig inte så mycket om religion. Till en början höll vi uppe skenet av ren vana: mina föräldrar gick till kolonins synagoga på helgdagarna; mor undvek att sy på lördag, åtminstone om någon såg henne. Men vart efter åren gick minskade dessa religiösa sedvänjor – vart efter barnen växte upp och familjen blev mer välbärgad. Far trodde inte på Gud i sin ungdom, och sa det på senare år öppet inför mor och barnen. Mor föredrog att undvika ämnet, men kunde när tillfället så krävde höja blicken i bön.

När jag var omkring 7 eller 8 år gammal var att tro på Gud något allmänt vedertaget i familjen. När vi en gång hade en gäst, och mina föräldrar som vanligt skröt om sin son och fick mig att visa mina sketcher och läsa poesi, så frågade han:

”Vad vet du om Gud?”

”Gud är en sorts människa”, svarade jag utan tvekan.

Men gästen skakade på huvudet: ”Nej. Gud är inte någon människa.”

”Vad är Gud?”, frågade jag då i min tur, för utöver människor kände jag bara till djur och växter. Gästen, min far och min mor utbytte blickar med ett generat leende, som vuxna brukar göra när barn skakar om grundmurade och vedertagna bruk och seder.

”Gud är en ande”, sa gästen. Nu var det jag som med ett förvirra leende tittade på mina föräldrar, och försökte läsa i deras ansikten om de var allvarliga eller skämtade. Men nej, det var inget skämt. Jag böjde mig för deras kunskap. Inom kort vande jag mig vid tanken på att Gud var en ande. Som anstår en liten barbar, knöt jag ihop Gud med min egen ”ande”, som jag kallade ”själ”, och jag visste redan att ”själen”, det vill säga ”andedräkten”, upphör vid döden.[1] Men jag visste ännu inte att denna lära gick under namnet ”animism”.

När jag under mitt första lov hemma gjorde mig klar för att somna på soffan i matsalen, började jag diskutera gud med studenten Z, som var gäst i Janovka och sov på divanen. På den tiden var jag inte riktigt säker på om Gud fanns eller ej, och brydde mig inte så mycket om det, även om jag inte hade något emot att få ett definitivt svar.

”Vart beger sig själen efter döden?”, frågade jag Z och böjde mig över kudden.

”Vart beger den sig när man sover?”, kom svaret.

---

[1] På ryska härstammar ”ande”, själ” och ”andedräkt” – ”duch”, ”dusja” och ”dychanije” – från samma ordstam. – engelska översättarens anmärkning.

”Tja, då är den fortfarande...”, argumenterade jag och försökte hålla mig vaken.

”Och vart beger sig hästens själ när han faller ner död?”, framhärdade Z i sitt angrepp.

Detta svar gjorde mig fullständigt nöjd, och jag föll i en belåten sömn.

I familjen Spentzer efterlevdes inte religionen överhuvudtaget, om man inte räknade med gammalfaster, som inte betydde något. Men min far ville att jag skulle känna till bibeln i original, ett av uttrycken för hans föräldraåfänga, och därför fick jag ta privata bibellektioner hos en mycket lärd gammal man i Odessa. Mina studier varade bara några månader och gjorde föga för att befästa mina förfäders tro. En antydan om en dubbel innebörd i min lärares ord, angående en text i bibeln som vi höll på att studera, fick mig att ställa en fråga som jag formulerade mycket försiktigt och diplomatiskt: ”Om vi, som vissa gör, antar att Gud inte existerar, hur kom då världen till?”

”Hm”, muttrade läraren, ”men man kan vända frågan mot honom också.” Den gamle mannen uttryckte sig på detta geniala sätt. Jag insåg att religionsläraren inte trodde på Gud, och det gjorde mig fullkomligt lugn.

Det var en mycket brokig blandning av raser och religioner på min realskola. Religion lärdes ut av en rysk ortodox präst, en protestantisk pastor, en katolsk präst respektive en judisk handledare. Den ryska prästen var brorson till ärkebiskopen och hade rykte om sig att vara populär bland damerna. Han var en ung och slående stilig man, och liknade porträtten som fanns på Kristus – av den sort som fanns i salongerna. Han hade guldbågade glasögon och ett ymnigt gyllene hår och var kort sagt omöjligt vacker. Innan lektionen i religion skulle börja delades pojkarna upp i grupper beroende på sin övertygelse, och de som inte var av ortodox rysk tro lämnade klassrummet, ibland alldeles framför näsan på den ryska prästen. Vid sådana tillfällen lade han sig till med ett speciellt uttryck, där förakt bara lindrades en aning av sann kristen fördragsamhet, när han såg pojkarna gå ut.

”Vart ska ni?”, frågade han en pojke.

”Vi är katoliker”, kom svaret.

”Åh, katoliker!”, upprepade han och nickade, ”jag förstår, jag förstår... Och ni?”

”Vi är judar.”

”Åh, judar, jag förstår, judar! Just det ja!”

Den katolska prästen kom som en mörk skugga, alltid tätt intill väggen, och han försvann så omärkligt att jag under alla år aldrig lyckades få syn på hans rakade ansikte. En godmodig man vid namn Ziegelman lärde de judiska pojkarna om bibeln och det judiska folkets historia. Pojkarna tog aldrig dessa lektioner, som genomfördes på ryska, på allvar.

Nationalitetsfrågan intog aldrig någon självständig plats i mitt medvetande, eftersom den inte gjorde sig så gällande i mitt vardagliga liv. Efter undantagslagarna för judar från år 1881 kunde min far visserligen inte köpa mer land, som han gärna ville, utan kunde bara arrendera den i hemlighet. Men det påverkade inte mig särskilt mycket. I egenskap av son till en välbärgad jordbrukare tillhörde jag snarare en privilegierad klass än de förtryckta. Språket i min familj var rysk-ukrainska. Förvisso var antalet judiska pojkar som kunde komma in på skolorna begränsat till en viss procent, vilket gjorde att jag förlorade ett år. Men jag tillhörde alltid de bästa i skolan och påverkades inte personligen av begränsningarna.

Det existerade inga öppna förföljelser av nationaliteter på min skola. I viss utsträckning förhindrade de olika nationaliteterna, inte bara bland pojkarna utan också bland lärarna, en sådan politik. Men man kände att det fanns en underströmning av chauvinism som då och då bröt fram till ytan. Historieläraren Ljubimov uppvisade en avsevärd partiskhet när han frågade ut en polsk pojke om de katolska förföljelserna av ortodoxa ryssar i Vitryssland och Litauen. Mizkevic, en lång och gänglig, mörkhyad pojke, blev alldeles grön och knep ihop läpparna och yttrade inte ett ord. ”Nå, varför

säger du ingenting?”, uppmuntrade Ljubimov honom med ett sadistiskt belåtet ansiktsuttryck. En av pojkarna utbrast: ”Mizkevic är polack och katolik.” Ljubimov låtsades bli förvånad och sa släpande: ”Jaså? Vi gör inte skillnad på nationaliteter här.”

Jag reagerade lika mycket på Ljubimovs dolt brackiga inställning gentemot polacker som på Burnandes hånfulla småaktigheter mot tyskar, eller den ryska prästens huvudskakningar vid anblicken av judarna. Denna nationella ojämlikhet var troligen en av de bakomliggande orsakerna till mitt missnöje med den existerande samhällsordningen, men den försvann i mängden av andra utslag av social orättvisa. Den spelade aldrig någon viktig – eller ens medveten – roll i min lista av klagomål.

Känslan för det helas företräde framför delen, lagens företräde framför fakta, teorin framför personliga erfarenheter, slog rot i mitt medvetande i tidig ålder och blev allt starkare ju mer åren gick. Staden fick ett avgörande inflytande för att forma denna känsla, som senare blev grundvalen för min filosofiska livsåskådning. När jag hörde pojkar som studerade fysik och naturhistoria upprepa vidskepliga kommentarer om ”oturs”-dagar, eller att det betydde otur att möta en präst som korsar gatan, blev jag djupt upprörd. Jag kände det som om man förolämpade mitt förnuft, och jag skulle nästan kunna ha gjort vad som helst för tokiga saker för att få dem att överge sin ovärdiga vidskepelse.

Medan folk i Janovka använde många slitsamma timmar för att mäta ytan på ett fält som hade formen av en trapetsoid, så tillämpade jag den euklidiska geometrin och kom fram till svaret på några minuter. Men mina uträkningar stämde inte med de man hade kommit fram till med ”praktiska” metoder, och de vägrade att tro på dem. Jag tog fram min lärobok i geometri och svor i vetenskapens namn. Jag blev upphetsad och använde hårda ord – till ingen nytta. Folk vägrade se förnuftets ljus och det gjorde mig förtvivlad.

Jag inlät mig på en ursinnig diskussion med byns mekaniker, Ivan Vasiljevitj, som vidhöll sin tro att han kunde bygga en evighetsmaskin.

Lagen om energins oförstörbarhet var för honom bara en fantasirik tanke som inte hade något med hans problem att göra. ”Det är bara teorier och det här är praktiken”, sa han. Min hjärna vägrade förstå eller förlika sig med att människor kunde rata odiskutabla sanningar för att acceptera misstag och vansinniga infall.

Sedermera blev känslan av det helas överlägsenhet över delen en väsentlig beståndsdel av mitt litterära och politiska arbete. Inskränkt empirism, en ohöljd, krypande vördnad för fakta som så ofta är inbillade och felaktigt tolkade var förhatliga för mig. Jag sökte lagarna bakom fakta. Det ledde mig givetvis mer än en gång att dra förhastade och felaktiga slutsatser, speciellt i unga år, då jag saknade både livserfarenhet och tillräcklig boklig bildning. Men på alla områden utan undantag kände jag att jag kunde röra mig och handla fritt först när jag hade funnit den generella utgångspunkten. Den samhällsrevolutionära radikalism som hade blivit en ständig medelpunkt för hela mitt inre liv uppstod ur denna intellektuella avsky för alla strävanden efter triviala mål, mot all tvättäkta pragmatism, och mot allt som är ideologiskt formlöst och inte teoretiskt sammanhängande.

Jag ska försöka kasta en återblick på mig själv. Pojken var utan tvivel ambitiös, hetlevrad och troligen svår att ha att göra med. Jag tror inte att han kände sig överlägsen över sina skolkamrater när han började skolan. På landet visade de naturligtvis upp honom med stolthet för gästerna. Men då fanns det ingen annan jämföra med, och stadspojkarna som kom till Janovka hade alltid fördelen av att vara ”gymnasister”. De var dessutom äldre, och kunde bara betraktas underifrån. Men skolan är ett ställe där konkurrensen är knivskarp. Från det ögonblick som den lilla gästen från Janovka upptäckte att han var bäst i klassen, och ganska långt före nästa pojk, så kände han att han kunde klara av saker bättre än de andra. De pojkar som blev hans vänner erkände hans ledarskap. Det kunde inte undgå att få effekt på hans karaktär. Lärarna gillade honom också och en del av dem,

som Krizjanovskij, gav honom till och med speciell uppmärksamhet. På det hela taget behandlade lärarna honom dock väl men utan något speciellt intresse. Pojkarna var splittrade: det fanns goda vänner bland dem, men också fiender.

Pojken saknade inte självkritik. Han hade en benägenhet att vara alltför småaktig i denna. Han var missnöjd med sin intellektuella förmåga och vissa av sina besynnerliga egenskaper. Med tiden blev detta ännu värre. Rasande kom han på sig själv att ljuga, eller han pikade sig själv för att han inte hade läst alla böckerna som de andra nämnde så där helt apropå. Det är uppenbart att detta gränsade till fåfänga. Tanken att han måste bli bättre och mer intelligent än de andra och skaffa sig bättre boklig bildning tyngde alltid hans sinne. Han funderade på meningen med människan och sin egen uppgift.

En kväll stannade Moisej Filippovitj till när han var på väg förbi, och frågade mig med låtsad högtidlighet: ”Vad tror du om livet, gamle man?” Han använde ofta en sådan högtravande och ironisk låtsasretorik. Men den här gången kändes det som om den träffade en öm punkt. Ja, jag tänkte verkligen på livet, men jag visste inte tillräckligt mycket för att använda det ordet på mina pojkaktiga farhågor om framtiden. Min mentor måste ha hört mina tankar. ”Det verkar som om jag trampade på en öm tå”, sa han och bytte tonfall. Så klappade han mig mjukt på axeln och gick in på sitt rum.

Hade familjen Spentzer några politiska uppfattningar? Moisej Filippovitj hade återhållsamt liberala och humanistiska ståndpunkter med en vag anstrykning av sympati för socialisterna, uppblandade med populistiska och tolstojanska idéer. Man diskuterade aldrig politiska frågor öppet, i synnerhet inte i min närvaro. Det berodde troligen på att de var rädda för att jag skulle säga något censurerat i skolan och hamna i svårigheter. Och när de vuxna i sina samtal i förbigående nämnde något som pågick eller hade ägt rum i den revolutionära rörelsen, som till exempel ”Det var det året då tsar Alexander II mördades”, så lät det som något som hade hänt för så längesedan som om de hade sagt ”Det var det året då Columbus upptäckte Amerika”. Människorna som omgav mig stod utanför politiken.

Under skolåren hade jag inga politiska uppfattningar, och inte heller var jag intresserad av att skaffa mig några. Samtidigt präglades mina undermedvetna strävanden av en oppositionell anda. Jag hade ett intensivt hat mot den existerande samhällsordningen, orättvisorna och tyranniet. Varifrån härstammade detta hat? Det kom från de villkor som existerade under Alexander III:s styre, polisens godtycke, godsägarnas utsugning, ämbetsmännens mygel, de nationalistiska begränsningarna, orättvisorna i skolan och på gatan, den nära kontakten med barn, tjänstefolk och arbetare på landsbygden, samtal i verkstaden, den humanistiska andan i familjen Spentzer, läsandet av Nekrasovs dikter och alla möjliga andra böcker, och överhuvudtaget dåtidens samhällsatmosfär. Denna oppositionella sinnesstämning avslöjades på ett skarpt sätt för mig under mina kontakter med två klasskamrater, Rodzevitj och Kologrivov.

Vladimir Rodzevitj var son till en överste, och var under en period nummer två i vår årskurs. Han övertalade sina föräldrar att bjuda hem mig till dem en söndag. Jag togs emot på ett ganska torrt men artigt sätt. Översten och hans hustru talade mycket lite med mig som om de granskade mig. Under de tre eller fyra timmar jag tillbringade med familjen stötte jag flera gånger på något egendomligt och förbryllande och till och med oroande för mig. Det hände när samtalet råkade beröra frågor om religion och myndigheterna. Det fanns en konservativt from ton i huset som kändes som ett slag i magen. Vladimirs föräldrar lät inte honom besöka mig hemma, och bandet mellan oss bröts. Efter den första revolutionen var namnet Rodzevitj, en medlem i de Svarta hundra, och troligen från den familjen, välkänt i Odessa.

Fallet Kologrivov var ännu mer talande. Han kom till skolan efter jul i andra klass, och blev känd bland pojkarna som en lång och klumpig främling. Han var otroligt flitig. Han lärde sig saker utantill, vad som helst och allting, närhelst han kunde. Mot slutet av den första månaden var han

alldeles snurrig av att ständigt lära sig utantill. När geografiläraren bad honom läsa upp kartläxan, så började han utan att ens lyssna på frågan: ”Jesus Kristus gav sin makt till världen...” Man bör bara nämna att det skulle vara religionslektion påföljande timme.

Eftersom jag var bäst i klassen, behandlade Kologrivov mig med en viss respekt. Men i ett samtal gjorde jag några kritiska anmärkningar om rektorn och någon annan. ”Hur kan du tala om rektorn så?”, frågade Kologrivov ärligt upprörd. ”Och varför inte?”, svarade jag med ännu mer uppriktig förvåning. ”Men han är vår chef. Om chefen beordrar dig att gå på huvudet, då är det din plikt att göra som du blir tillsagd och inte kritisera honom.” Han uttryckte sig just så. Jag var förbluffad av detta sätt att formulera sig. Det föll mig inte in att pojken uppenbarligen upprepade något som han hade hört i sitt feodala hem. Och även om jag inte hade några egna åsikter, så tyckte jag att det var lika omöjligt att acceptera vissa uppfattningar som att äta mask.

Jämsides med min undertryckta fientlighet mot den politiska ordningen i Ryssland, började jag i min fantasi skapa en idealiserad bild av världen utanför – av Västeuropa och Amerika. Utifrån spridda anmärkningar och beskrivningar började jag göra mig en bild av en kultur som var högtstående och omfattade alla utan undantag. Senare blev det en väsentlig del av min syn på en fulländad demokrati. Enligt den filosofiska rationalismen skulle allt som accepterades som en teori givetvis genomföras i praktiken. Av det skälet verkade det otroligt att folk i Europa kunde vara vidskepliga, att kyrkan kunde ha ett starkt inflytande där, att de vita i Amerika kunde förfölja negrerna. Denna idealiserade bild av västvärlden, som jag omärkligt sög i mig från min trångsynta liberala omgivning, fanns kvar senare även när jag hade börjat formulera revolutionära uppfattningar. Jag hade troligen blivit mycket överraskad om jag på den tiden hade fått höra – om det hade varit möjligt att höra det – att den tyska republiken krönt av en socialdemokratisk regering tillåter monarkister inom sina gränser men vägrar revolutionärer asyl. Tack och lov har jag upphört att förvånas över många saker sedan dess. Livet har piskat rationalismen ur mig och har lärt mig hur dialektiken fungerar. Inte ens Hermann Müller kan längre förvåna mig.[2]

[2] **Hermann Müller** (1876-1931) var tysk socialdemokratisk rikskansler mellan 1928-30. – öa.

Kapitel 6. Förändringen

Med början i mitten av förra seklet [1800-talet] kan Rysslands historia mätas i årtionden. 1860-talet – efter Krimkriget – var en period av upplysning, vårt kortlivade 1700-tal. Under nästa decennium försökte intelligentsian redan dra praktiska slutsatser från upplysningens teorier. Årtiondet inleddes med en rörelse att gå till folket med revolutionär propaganda, och det avslutades med terrorism. 1870-talet gick till historien som ”Folkviljans” år. De bästa delarna av dåtidens generation brann upp i dynamitkrigets ljusa låga. Fienden hade behållit alla sina ställningar. Därpå följde ett årtionde av tillbakagångar, besvikelser och pessimism, av religiöst och moraliskt sökande – 1880-talet. Men under reaktionens täckmantel verkade kapitalismens krafter i det tysta. 1890-talet kom med arbetarstrejker och marxistiska idéer. Den nya flodvågen nådde sin höjdpunkt under det nya århundradets första decennium – år 1905.

1880-talets slut präglades av den Heligaste synodens högsta ombud, Pobedonostzov, en klassisk försvarare av envälde och allenarådande oföränderlighet. Liberalerna såg honom som urtypen för en byråkrat som inte visste något om livet. Men det var inte sant. Pobedonostzov bedömde de motsättningar som dolde sig i nationens djup på ett mycket sakligare och seriöst sätt än liberalerna. Han insåg, att om man släppte på tumskruvarna, så skulle trycket underifrån spränga taket av samhället, och allt det som inte bara Pobedonostzov utan också liberalerna betraktade som kulturens och etikens stöttepelare skulle gå upp i rök. På sitt sätt såg Pobedonostzov längre än liberalerna. Det var inte hans fel att historiens utveckling visade sig mäktigare än det bysantinska system som han, Alexander III:s och Nikolaus II:s inspiratör, försvarade med sådan kraft.

Under det stilla 1880-talet, då liberalerna trodde att allting hade dött, kände Pobedonostzov ändå en underström under sina fötter – ett muller under marken. Han var inte lugn ens under de lugnaste åren av Alexander III:s styre. ”Det har varit och är fortfarande svårt, och det är bittert att erkänna att det kommer att fortsätta att vara det”, skrev han till en av sina betrodda män. ”Min själsbörda försvinner inte, ty varje timme ser och känner jag tidsstämningarna och det som har kommit över folket... Om man jämför nutiden med det fjärran förflutna känner vi att vi lever i en underlig värld *där allting går baklänges mot ett medeltida kaos* – och mitt i all denna oro känner vi oss hjälplösa.” Pobedonostzov fick uppleva 1905, då de underjordiska krafter som hade skrämt honom så mycket bröt fram, och de första djupa sprickorna uppträdde i den gamla samhällsstrukturens grund och väggar.

År 1891 är ihågkommet därför att skörden misslyckades och det blev svält, och markerar tidpunkten för landets politiska brytpunkt. Det nya decenniet koncentrerades kring frågan om arbetarklassen. Och inte bara i Ryssland – 1901 antog det tyska socialdemokratiska partiet sitt Erfurtprogram. Påven Leo XIII utfärdade en encyklika[1] som rörde de arbetandes villkor. Wilhelm var som besatt av socialistiska teorier som bestod av en blandning av vansinnig okunskap och byråkratisk romantik. Närmandet mellan tsaren och Frankrike garanterade ett inflöde av kapital i Ryssland. Utnämnandet av Witte till finansminister bebådade en tidsperiod av industriell protektionism. Kapitalismens stormiga utveckling gynnade just de ”tidsstämningar” som hade plågat Pobedonostzov med obehagliga föraningar.

Den politiska förändringen i riktning mot aktioner visade sig först inom intelligentsian. Allt oftare och alltmer beslutsamt gick de unga marxisterna till handling. Samtidigt började den sovande populistiska rörelsen visa tecken på återuppvaknande. 1893 kom det första lagligt tryckta marxistiska verket ut, skrivet av Struve. Jag var då 14 år gammal, och ännu fjärran från dessa frågor.

1894 dog Alexander III. Som vanligt vid sådana tillfällen riktades liberalernas förhoppningar mot

[1] **Encyklika** är en påvlig rundskrivelse till den samlade kyrkan som ett uttryck för hans läroauktoritet. En encyklika behöver inte anses ofelbar, men den har en bindande karaktär för troende katoliker. – uppgifter från Wikipedia.

tronarvingen. Han svarade med en spark. På den audiens som den unge tsaren beviljade Zemstvoledarna, kallade han deras strävanden efter en konstitution för ”meningslösa drömmar”. Talet publicerades i pressen. Enligt de muntliga rapporterna sa man att det i pappret med tsarens tal stod ”grundlösa drömmar”, men att tsaren i sin upphetsning hade uttryckt sig hårdare än vad han hade tänkt. Vid den tiden var jag 15 år. Jag stod oreserverat på de meningslösa drömmarnas sida, och inte på tsarens. Jag hade en diffus tro på en gradvis utveckling som skulle föra det underutvecklade Ryssland närmare Europa. Längre än så sträckte sig inte mina politiska teorier.

I politisk mening låg den rasblandade, färgrika och larmande handelsstaden Odessa långt efter andra storstäder. I St Petersburg, Moskva, Kiev fanns det redan ett stort antal socialistiska cirklar på skolor och universitet. Odessa hade inga. 1895 dog Friedrich Engels. Hemliga rapporter lästes vid minnesmöten som studenter höll i hemlighet i olika städer i Ryssland. Jag var då nästan sexton år gammal. Men jag kände inte ens till namnet Engels, och kunde knappast säga någonting bestämt om Marx. Jag hade troligen aldrig hört talas om honom.

Min politiska sinnesstämning under skoltiden var diffust oppositionell, men inte mer. På den tiden kände studenterna ännu inte till revolutionära frågor. Det viskades om att vissa grupper träffades i den privata sporthallen som drevs av en tjeck, Novak, att det hade skett arresteringar, att Novak, som var vår gymnastiklärare, hade avskedats och ersatts av en arméofficer. I kretsen kring Spentzers hem spirade missnöjet, men man ansåg att regimen var omöjlig att rubba. De allra djärvaste drömde att man kanske skulle kunna upprätta en konstitution om flera årtionden. I Janovka gick det inte ens att nämna frågan. När jag återvände till byn efter min examen och förde med mig vaga demokratiska idéer, anmärkte min far omedelbart fientligt: ”Det kommer inte ens att gå för sig om trehundra år.” Han var övertygad om att alla försök till reformer var meningslösa och han oroade sig för sin son. När han 1921 kom till mig i Kreml, efter att ha undkommit de rödas och vitas faror med livet i behåll, frågade jag honom skämtsamt: ”Minns du vad du brukade säga – att den tsaristiska samhällsordningen skulle klara sig i trehundra år till?” Den gamle mannen log illmarigt, och svarade på ukrainska: ”Låt din sanning få vinna den här gången.”

I början av 1890-talet började de tolstojanska strömningarna dö bort inom intelligentsian. Marxismen angrep framgångsrikt den populistiska rörelsen. Alla möjliga tidskrifter var fyllda av ekona från denna ideologiska kamp. Överallt hänvisade man till självsäkra unga människor som kallade sig materialister. Jag stötte på det för första gången 1896.

Frågan om den egna moralen, som var så nära knuten till 80-talets passiva ideologi, drabbade mig under en period när ”självperfektion” för mig inte så mycket var en teoretisk fråga som ett organiskt krav från min andliga utveckling. Men frågan om ”självperfektion” kom snabbt att knytas till frågan om min syn på världen i stort, vilket i sin tur ledde till det grundläggande dilemmat: populism eller marxism? Konflikten mellan dessa strömningar upptog mig, men först flera år efter att landets intellektuella principer hade förändrats. När jag gav mig i kast med den ekonomiska vetenskapens grunder, och ställde mig frågan om Ryssland måste genomgå ett kapitalistiskt stadium, hade den äldre generationens marxister redan hittat vägen till den arbetande befolkningen och var på väg att bli socialdemokrater.

När jag nådde den första skiljevägen på min bana var jag dåligt rustad politiskt, även för en 17-årig pojke på den tiden. Jag ställde alltför många frågor på en gång, utan den nödvändiga ordningsföljden och ordningen. Rastlöst såg jag mig omkring. En sak är säker: redan då hade livet gjort mitt medvetande klart samhällskritiskt. Vad bestod det av? Medlidande med de förtryckta och ilska över orättvisor – där det sistnämnda kanske var den dominerande känslan. Redan under min tidiga barndom var det mänskliga orättvisor som gjorde allra störst och starkast intryck på mig i vardagslivet. Orättvisorna tog oftast formen av oförskämt lättsinne. Människans värdighet trampades ständigt ner. Det räcker att jag erinrar mig hur man piskade bönderna. Redan innan jag hade några teorier präglade dessa saker mig djupt, och lade sig till raden av explosiva intryck. Kanske det var därför jag

tvekade ett tag innan jag drog de viktiga slutsatser som jag drevs till av mina intryck under den första perioden av mitt liv.

Det fanns också en annan aspekt på min utveckling. När en generation efterträder en annan, så klänger de döda sig fast vid de levande. Så var också fallet med den generation av ryska revolutionärer vars ungdomsutveckling ägde rum under det tunga 1880-talet. Trots den nya lärans vidsträckta perspektiv förblev marxisterna i själva verket fast i 80-talets konservativa stämningar. De uppvisade en oförmåga att ta djärva initiativ, förblev inaktiva när de ställdes inför hinder, sköt upp revolutionen till en obestämd framtid och hade en benägenhet att se socialismen som något som krävde sekler av utveckling.

I ett hem som Spentzers skulle politiskt kritiska ståndpunkter ha yttrats mycket mer högljutt flera år före min tid och även flera år senare. Min lott blev åren av tillbakagång. Det fördes knappast några som helst samtal om politiska frågor. Man undvek de stora frågorna. Samma sak i skolan. Otvivelaktigt tillägnade jag mig en hel del av 1880-talets atmosfär. Och även senare, när mina revolutionära uppfattningar höll på att ta form, kunde jag hos mig själv upptäcka en hållning av misstro till massornas handlingar, och att jag intog en boklärd, abstrakt och därmed skeptisk inställning till revolutionen. Jag tvingades bekämpa allt detta med hjälp av mitt tänkande och läsande, men framförallt med hjälp av erfarenheter, tills jag hade besegrat dessa element av psykisk tröghet inom mig själv.

Det finns inget ont som inte har något gott med sig. Kanske det faktum att jag medvetet måste övervinna 80-talets återverkningar inom mig, gjorde att jag kunde närma mig den grundläggande frågan om massaktioner på ett mer seriöst, konkret och djupgående sätt. Bara det som uppnås med kamp blir bestående. Men allt detta berör delar av min historia som ligger långt i framtiden.

Jag gick inte sjunde klass i Odessa utan i Nikolajev. Det var en landsortsstad och nivån på skolan var lägre. Men året i Nikolajev – 1896 – blev en vändpunkt under min ungdom, ty det ställde frågan om min plats i samhället. Jag bodde i ett hem där barnen var mer vuxna, och redan i viss mån hade gripits av de nya rörelserna. Märkligt nog var jag under de första samtalen den som var allra mest envist mot de ”socialistiska utopierna”. Jag spelade skeptikerns roll som stod över allt sådant. Min reaktion på politiska frågor blev alltid att inta en ironiskt överlägsen hållning. Hyresvärdinnan som jag bodde hos betraktade mig förvånat och använde mig alltid som förebild – om än inte alltid helt tillitsfullt – för sina egna barn, som var lite äldre än jag och som lutade åt vänstern. Men det var bara en ojämlik kamp från min sida för att kunna skaffa mig en egen uppfattning. Jag försökte undvika att hamna under ett personligt inflytande från de unga socialister som jag stötte på. Denna hopplösa kamp pågick under några månader. De teorier som fyllde luften visade sig vara starkare än mig, speciellt som jag djupt i min själ inte ville annat än ge efter för dem. Efter några månader i Nikolajev ändrades mitt uppträdande radikalt. Jag förkastade mina konservativa uppfattningar och gick så snabbt åt vänster att det till och med skrämde en del av mina nya vänner. ”Hur gick det till?”, undrade min hyresvärdinna. ”Så det var meningslöst att jag använde dig som förebild för mina barn!”

Jag slarvade med mina studier. Men den kunskap jag hade med mig från Odessa tillät mig att på något sätt behålla min officiella ställning som stjärnstudent. Jag skolkade allt oftare. En gång besökte uppsyningsmannen mig hemma för att ta reda på orsaken till min frånvaro. Jag kände mig obeskrivligt förödmjukad. Men uppsyningsmannen var artig. Han lät sig nöjas med att hemmet jag bodde i och mitt eget rum var i ordning, och gick fridfullt. Under min madrass låg ett flertal olagliga politiska broschyrer.

Utöver de unga människor som drogs till marxismen, träffade jag i Nikolajev flera stycken tidigare landsflyktingar som stod under polisövervakning. Det var andraplansfigurer från den populistiska rörelsens nedgångsperiod. På den här tiden återvände inte socialdemokraterna från landsflykt, de var på väg till den. De två korsande rörelserna gav upphov till en teoretisk virvelvind. Under en

period blev jag indragen i den. Populismen spred en doft av förruttnelse. Marxismen stötte bort mig på grund av sin så kallade ”inskränkthet”. Brinnande av otålighet försökte jag instinktivt förstå teorierna, men de var inte så lätta att bemästra. Det fanns ingen i min närhet som kunde ge mig tillförlitlig vägledning. Varje samtal tvingade mig dessutom att dra den bittra, smärtsamma och desperata slutsatsen att jag var okunnig.

Jag blev nära bekant med trädgårdsmästaren Sjvigovskij, som var av tjeckiskt ursprung. Han var den första arbetare jag hade träffat som prenumererade på tidningar, läste tyska, kände till klassikerna och deltog obehindrat i diskussionerna mellan marxister och populister. Hans stuga i trädgården med ett enda rum var mötesplats för studenter på besök, tidigare landsflyktingar och ungdomar från trakten. Via Sjvigovskij gick det att få tag på förbjudna böcker. Landsflyktingarnas samtal avbröts ideligen av namn på populister, Zjeljabov, Perovskaja, Figner, som inte behandlades som legendariska hjältar utan som verkliga människor som var välbekanta för landsflyktingarnas äldre vänner – om inte för dem själva. Jag fick känslan att jag var en liten länk i en större kedja.

Jag slukade böcker, och fruktade att mitt liv inte skulle räcka till för att förbereda mig för handling. Mitt läsande var nervöst, otåligt och osystematiskt. Efter att ha kämpat mig igenom den föregående periodens olagliga broschyrer övergick jag till John Stuart Mills ”Logik”, tog därefter upp Lipperts ”Primitiva kulturer” utan att läsa färdigt ”Logik”. Benthams utilitarism [nyttofilosofi – öa] föreföll mig vara det allra senaste i fråga om mänskligt tänkande. Under flera månader var jag en ståndaktig benthamist. På samma sätt rycktes jag med av Tjernisjevskijs realistiska estetik. Utan att ha läst färdigt Lippert kastade jag mig över Mignets bok om den franska revolutionens historia. För mig hade varje bok ett eget liv, utan någon plats i ett enhetligt system. Min strävan efter ett system blev hetsig, ibland hänsynslös. Samtidigt stöttes jag delvis bort från marxismen på grund av att den verkade vara ett fullständigt system.

Jag började läsa tidningar, inte som jag hade läst dem i Odessa utan med en politisk blick. Dåtidens mest auktoritativa dagstidning var den liberala *Russkija Vedomosti* från Moskva. Vi studerade snarare än läste den, och började med de kraftlösa, professorsaktiga ledarartiklarna och slutade med de vetenskapliga artiklarna. Tidningens stolthet var utrikesartiklarna, i synnerhet från Berlin. Det var utifrån *Russkija Vedomosti* som jag för första gången bildade mig en bild av Västeuropas politiska liv, i synnerhet de parlamentariska partierna. Det är svårt att idag erinra sig den upphetsning med vilken vi följde Bebels och till och med Eugene Richters tal. Och än idag minns jag de ord Dasjinskij kastade i ansiktet på polisen när de trängde in i parlamentet: ”Jag företräder 30.000 arbetare och bönder i Galicien – vem kommer att våga röra mig?” Vi tänkte oss den galiciska revolutionären som en jätte. Men parlamentarismens teaterscen lurade oss tyvärr å det grymmaste. Den tyska socialismens framgångar, presidentvalen i USA, de öppna grälen i den österrikiska riksdagen, de franska rojalisterna intriger, allt detta fängslade oss mycket mer än våra egna personliga öden.

Samtidigt försämrades mina relationer till min familj. Under en av sina resor för att sälja spannmål på torget i Nikolajev fick min far på något sätt reda på mina nya bekantskaper. Han kände faran närma sig, men hoppades kunna förhindra det med hjälp av sin föräldraauktoritet. Vi hade flera stormiga uppträden. Jag försvarade min självständighet kompromisslöst, min rätt att följa min egen väg. Det slutade med att jag vägrade ta emot materiellt stöd hemifrån. Jag lämnade mitt hyresrum och flyttade in hos Sjvigovskij, som nu arrenderade en annan trädgård med en rymligare stuga. Här bodde vi sex stycken i ett kollektiv. Under sommaren fick vi sällskap av en eller två tbc-sjuka studenter som var ute efter frisk luft. Jag började ge privatlektioner. Vi levde ett spartanskt liv, utan sängkläder och klarade oss på grytor som vi tillagade själva. Vi bar blå arbetsblusar, runda halmhattar och svarta spatserkäppar. I staden gick rykten att vi hade anslutit oss till en hemlig organisation. Vi läste planlöst, argumenterade ohämmat och var lyckliga på vårt sätt.

Efter ett tag organiserade vi en förening för att sprida nyttiga böcker bland folket. Vi samlade ihop

avgifter och köpte billighetsutgåvor, men kunde inte sprida dem. I Sjvigovskijs trädgård arbetade en lantarbetare och en lärling. Vi inriktade först vårt upplysningsarbete på dem. Men arbetaren visade sig vara en förklädd polis som hade placerats bland oss för att uttryckligen bevaka oss. Hans namn var Kirill Tchorzjevskij. Han hade också satt lärlingen i kontakt med polisen. Han stal en stor packe populära böcker från oss och tog med den till högkvarteret. Det var en klart olycklig början, men vi hoppades orubbligt på framtida framgångar.

Jag skrev en diskussionsartikel till en populistisk tidskrift i Odessa, och inlät mig på en diskussion med den första marxistiska tidningen. Artikeln hade fler motton, citat och mer bitterhet än innehåll. Jag postade artikeln och gjorde en vecka senare en resa för att ta reda på dess öde. Genom sina stora glasögon tittade redaktören med medkänsla på författaren som hade ett enormt stort hår men inte ett spår av skägg i ansiktet. Artikeln såg aldrig dagens ljus. Ingen förlorade på det – allra minst jag.

När biblioteksledningen höjde årsavgiften från fem till sex rubel, såg vi det som ett försök att komma undan demokratin och slog larm. Under flera veckor förberedde vi ett allmänt möte för bibliotekets medlemmar. Vi tömde våra demokratiska fickor, samlade ihop rubel och halva rubel, och registrerade med dessa medel fler radikala medlemmar, av vilka många inte bara saknade sex rubel utan också var yngre än de 20 år som förordningarna krävde. Vi förvandlade ansökningarna till biblioteket till en samling flammande flygblad. När årsmötet sammankallades framträdde två grupper: å ena sidan ämbetsmännen, lärarna, de liberala godsägarna och örlogsofficerarna, och å den andra vi – demokratin. Vi segrade över hela fronten. Vi återställde avgiften på fem rubel och valde en ny styrelse.

På vår jakt efter aktiviteter beslutade vi oss för att organisera ett universitet där vi skulle undervisa varandra. Vi var omkring tjugo studenter. Mitt område var sociologi. Det lät högtravande. Jag förberedde kursen av alla krafter, men efter två lektioner, som gick skapligt, insåg jag plötsligt att jag hade uttömt mina resurser. Den andra föreläsaren, vars kurs handlade om den franska revolutionen, blev förvirrad så fort han började och lovade att lämna ut sin lektion skriftligt. Han lyckades givetvis inte uppfylla detta löfte, och det blev slutet på vårt företag.

Tillsammans med den andra föreläsaren, den äldre brodern Sokolovskij, bestämde jag mig då för att skriva en pjäs. I detta syfte lämnade vi till och med kollektivet tillfälligt, och gömde oss i ett rum utan att lämna ut adressen. Vår pjäs var full av sociala strömningar mot bakgrund av en generationskonflikt. Trots att de två dramatikerna bara litade på marxismen till hälften var populisten i pjäsen en svag karaktär, medan allt mod, ungdom och hopp fanns hos de unga marxisterna. Sådan är tidens kraft. Det romantiska elementet fick sitt uttryck i en äldre, förkrossad revolutionärs kärlek till en ung marxistisk flicka, men hon besvarade den med ett skoningslöst tal om populismens misslyckande.

Arbetet med pjäsen var ingen enkel uppgift. Ibland skrev vi tillsammans, och drev på och rättade varandra. Andra gånger delade vi upp akterna i delar, och var och en ägnade dagen åt att förbereda en scen eller en monolog. Jag måste säga att vi inte hade någon brist på monologer. Sokolovskij kom från arbetet fram mot kvällen, och tog då glatt itu med att se över den förkrossade sjuttitalshjältens gnälliga tal. Jag återvände från mina privatlektioner eller från Sjvigovskij. Hyresvärdinnans dotter ställde fram en samovar åt oss. Sokolovskij tog fram bröd eller korv ur fickan. Avskilda från världen av någon sorts mystisk rustning tillbringade dramatikerna det mesta av kvällen med intensivt arbete. Vi gjorde färdigt den första akten, och sörjde till och med för ridåns effekter. Vi skrev ett utkast till de fyra återstående akterna. Men ju längre vi kom ju mer svalnade glöden. Efter ett tag kom vi till slutsatsen att vi måste överge vårt mystiska rum och skjuta upp färdigställandet av dramat till en senare tidpunkt. Sokolovskij tog med sig manuskripten till ett annat hyresrum. Senare, när vi satt i fängelset i Odessa, gjorde Sokolovskij via en släkting ett försök att hitta manuskripten. Kanske tanken slog honom att vi skulle få möjlighet att färdigställa vårt dramatiska epos under landsflykten. Men manuskripten fanns inte längre utan hade försvunnit spårlöst. Med största

sannolikhet hade de personer i vars hem de hade lämnats tyckt att det var bäst att slänga dem på elden när de olycksaliga författarna arresterades. Jag har inte svårt att förlika mig med detta öde, i synnerhet som jag under loppet av mitt senare och inte alltid så stilla liv har förlorat betydigt mer värdefulla manuskript.

Kapitel 7. Min första revolutionära organisation

På hösten besökte jag trots allt landsbygden, men besöket ledde bara till en kort vapenvila. Far ville att jag skulle bli ingenjör medan jag valde mellan ren matematik, som jag tyckte mycket om, och revolutionen som steg för steg höll på att ta mig i besittning. Varje gång frågan kom upp blev det en akut kris i familjen. Alla såg ledsna ut och verkade lida oerhört, min äldre syster grät i hemlighet och ingen visste vad man skulle göra. En av mina farbröder var ingenjör och ägde en fabrik i Odessa. Han besökte oss på landet, och övertalade mig att komma och hälsa på honom i staden. Det var åtminstone en tillfällig lättnad från återvändsgränden.

Jag bodde hos min farbror under några veckor. Vi diskuterade ständigt profit och mervärde. Min farbror var bättre på att göra profiter än på att förklara dem. Och jag registrerade mig aldrig för kursen i matematik vid universitetet. Jag stannade kvar i Odessa, fortfarande på jakt efter någonting. Vad försökte jag hitta? I själva verket var det mig själv. Jag skaffade tillfälliga bekantskaper bland arbetarna, ordnade illegal litteratur, undervisade en del privilegierade elever, gav i hemlighet lektioner till de äldre pojkarna på Handelsskolan, och diskuterade med marxisterna och försökte fortfarande vidhålla mina gamla uppfattningar. Jag reste till Nikolajev med den sista ångbåten på hösten, och flyttade tillbaka till Sjvigovskij i trädgården.

Och samma gamla historia började om. Vi diskuterade de senaste numren av de radikala tidskrifterna och argumenterade om darwinismen. Vi förberedde oss på ett vagt sätt och väntade. Vad var det som fick oss att inleda den revolutionära propagandan? Det är svårt att säga. Impulsen kom från oss. I de intellektuella kretsar där jag rörde mig fanns det ingen som utförde något verkligt revolutionärt arbete. Vi insåg att det fanns en enorm avgrund mellan våra ändlösa kafédiskussioner och en revolutionär organisation. Vi visste att kontakterna med arbetare krävde hemliga, ytterst ”konspiratoriska” metoder. Och vi uttalade ordet högtidligt, med en vördnad som gränsade till det mystiska. Vi tvivlade inte på att vi till sist skulle gå från kafédiskussioner till ”konspirationer”, men ingen var säker på hur eller när förändringen skulle ske. Vi ursäktade våra dröjsmål med att säga till varandra att vi måste förbereda oss, och det var trots allt inte så fel.

Men uppenbarligen hade vi känt någon förändring i luften som fick oss att plötsligt börja med revolutionär propaganda. Förändringen ägde i själva verket inte rum bara i Nikolajev, utan över hela landet, speciellt i storstäderna. 1896 bröt den berömda vävarstrejken ut i St Petersburg. Det gav nytt liv åt intelligentsian. Studenterna repade mod när de kände att de tunga reserverna hade vaknat upp. Under somrarna, julloven och påskloven kom dussintals studenter till Nikolajev och hade med sig historier om upproren i St Petersburg, Moskva och Kiev. En del av dem hade kastats ut från universitetet – pojkar som just hade lämnat gymnasiet återvände med en hjältegloria. I februari 1897 brände en kvinnlig student, Vetrova, sig till döds i Peter-Paul-fästningen. Denna tragedi, som aldrig fick en fullgod förklaring, berörde alla djupt. Oroligheter ägde rum i universitetsstäderna, arresteringar och landsförvisningar blev vanligare.

Jag inledde min revolutionära verksamhet till ackompanjemang av Vetrova-demonstrationerna. Det gick till så här: jag gick längs gatan tillsammans med en yngre medlem i vårt kollektiv, Grigorij Sokolovskij, en pojk i ungefär min ålder. ”Det är dags att vi börjar”, sa jag.

”Ja, det är dags”, svarade han.

”Men hur?”

”Just det, hur?”

”Vi måste hitta arbetare, inte vänta på någon eller fråga någon, utan bara hitta arbetare och sätta igång.”

”Jag tror vi kan hitta dem”, sa Sokolovskij. ”Jag känner en nattvakt som arbetade på boulevarden.

Han tillhörde bibelsekten. Jag tror att jag ska söka upp honom.”

Samma dag gick Sokolovskij till boulevarden för att träffa nattvakten. Han var inte kvar. Men han hittade en kvinna som hade en vän som också var med i någon religiös sekt. Via vännen till kvinnan som Sokolovskij inte kände, lärde han samma dag känna flera arbetare, bland annat en elektriker, Ivan Andrejevitj Muchin, som inom kort blev den mest framstående personen i vår organisation. När Sokolovskij återvände från sitt sökande var han eld och lågor. ”Vilka människor! De är just det rätta!”

Nästa dag satt fem eller sex av oss på ett värdshus. Den öronbedövande musiken från en automatisk orgel dolde vårt samtal för de andra. Muchin, en mager man med spetsigt skägg och ett sorts slugt, misstänksamt utseende, tittade på mig med sitt halvslutna vänstra öga och granskade vänligt mitt skägglösa ansikte. Med välberäknade pauser förklarade han i detalj: ”För mig är det här göromålet bara ett pinnhål. Jag börjar med religionen och byter sedan till livet. Häromdagen förklarade jag hela sanningen för stundisterna[1] med hjälp av skärbönor.”

”Vad menar du, skärbönor?”

”Det är enkelt. Jag lägger upp en böna på bordet och säger, 'Det här är tsaren.' Runt den lägger jag fler bönor. 'Det här är ministrar, biskopar, generaler och där borta herrskap och handelsmän. Och i den här högen vanligt folk.' Nå, frågar jag, 'Var är tsaren?' De pekar på mitten. 'Var är ministrarna?' De pekar på dem runt. De svarar precis som jag har sagt. Men vänta”, och här slöt Muchin sitt vänstra öga och gjorde en paus. ”Sedan blandar jag ihop alla bönorna”, fortsatte han. ”Så säger jag, 'Berätta nu var tsaren befinner sig? Ministrarna?' Och de svarar, 'Vem kan säga det? Det går inte att få syn på dem nu'... 'Precis vad jag säger. Nu kan ni inte se dem.' Och så säger jag, 'Man borde blanda alla bönorna.'”

Jag var så stormförtjust i denna historia att jag svettades. Det här var äkta vara, medan vi bara hade gissat och väntat och varit subtila. Den automatiska orgeln var ”konspirationen”, Muchins skärbönor som krossade klassystemets mekanism var den revolutionära propagandan.

”Men problemet är hur man ska blanda ihop de förbaskade bönorna”, sa Muchin med ett annat tonfall och tittade barskt på mig med båda ögonen. ”Det är inte skärbönor, eller hur?” Och denna gång väntade han på mitt svar.

Från den dagen kastade vi oss huvudstupa in i arbetet. Det fanns inga äldre som kunde vägleda oss. Våra egna erfarenheter var otillräckliga. Men inte en enda gång stötte vi på svårigheter eller blev förvirrade. Den ena saken utvecklade sig från den andra lika oundvikligt som under vårt samtal med Muchin på värdshuset.

I slutet av förra århundradet försköts tyngdpunkten för den ekonomiska utvecklingen i Ryssland snabbt mot sydost. Den ena stora fabriken efter den andra byggdes i söder, varav två i Nikolajev. 1897 uppgick antalet arbetare i Nikolajevs fabriker till 8000, till vilka man ska lägga 2000 arbetare i olika branscher. Arbetarnas intellektuella nivå var relativt hög, liksom deras löner. Det fanns inte många analfabeter. På den tiden intogs de revolutionära organisationernas plats i viss utsträckning av religiösa sekter som förde ett framgångsrikt krig mot den officiella religionen. I avsaknad av politiska oroligheter slumrade den hemliga polisen i Nikolajev fridfullt. De spelade oss förträffligt i händerna. Om de hade varit vakna, så hade vi arresterats redan under de allra första veckorna av vår verksamhet. Men vi var pionjärer och det gynnade oss. Vi ruskade om polisen först sedan vi hade ruskat om arbetarna.

När jag lärde känna Muchin och hans vänner kallade jag mig Lvov. Det var inte lätt för mig att uttala denna första ”konspiratoriska” lögn. Det var faktiskt verkligt smärtsamt att ”lura” folk som

[1] **Stundister**, en religiös sekt som uppstod i en by nära Odesssa på 1860-talet. – övers anmärkning.

man tänkte ena sig med för en så stor och ädel sak. Men jag fick behålla smeknamnet Lvov, och jag vande mig vid det.

Arbetarna strömmade till oss som om de hade väntat på detta. De tog med sig vänner, en del kom med sina fruar och en del äldre gick med i grupperna tillsammans med sina söner. Vi sökte aldrig upp dem, de letade reda på oss. Unga och oerfarna ledare som vi var, blev vi snart överväldigade av den rörelse som vi hade startat. Varenda ord vi sa fick ett gensvar. Så mycket som 20 och 25 arbetare eller fler samlades vid våra hemliga lässtunder och diskussioner, som vi höll i olika hus, i skogen eller vid floden. De flesta utgjordes av välutbildade arbetare med förhållandevis bra löner. De hade redan 8-timmars arbetsdag på skeppsvarvet i Nikolajev, de var inte intresserade av strejker, vad de ville ha var rättvisa samhällsförhållanden. De kallade sig baptister eller stundister, eller evangeliska kristna, men det rörde sig inte om någon dogmatisk sekterism. Arbetarna höll bara på att bryta med ortodoxin, och baptismen blev en tillfällig fas i deras utveckling mot revolutionen. Under de första veckornas samtal använde en del av dem fortfarande sekteristiska uttryck, och gjorde ofta jämförelser med de tidiga kristna. Men snart slutade nästan alla prata på det sättet när de upptäckte att de yngre männen bara skrattade ut dem.

Än idag är de mer särpräglade figurerna bland dem levande för mig. Vi hade möbelsnickaren i sitt plommonstop, Korotkov, som hade brutit med mystiken för länge sedan, en munter prick och versmakare som högtidligt brukade säga, ”Jag är ratiolist”, och mena rationalist. Och när den gamle predikanten och farfar Taras Saveljevitj för hundrade gången började tala om de tidiga kristna, som precis som vi möttes i hemlighet, avbröt Korotkov honom med ”Jag struntar blankt i din teologi!”, och kastade ilsket upp sitt plommonstop bland träden. Han väntade en stund och gick sedan ut i skogen och letade efter det. Allt detta hände i skogen bland sanddynerna.

Många arbetare blev så anfäktade av de nya idéerna att de började skriva dikter. Korotkov skrev ”Den proletära marschen”, som började så här: ”Vi är alfa och omega, början och slutet.” Snickaren Nesterenko, som precis som sin son var medlem i Alexandra Lvovna Solovskajas grupp, komponerade en sång om Karl Marx på ukrainska som vi sjöng i kör. Men Nesterenko själv slutade mycket illa. Han blev vän med polisen och förrådde hela organisationen.

Den unge arbetaren Jefimov, en blond jätte med blå ögon som kom från en officersfamilj och inte bara var läskunnig utan läste mycket bra, bodde i stadens slum. Jag hittade honom på ett matställe som frekventerades av luffare. Han arbetade i hamnen som stuveriarbetare. Han varken rökte eller drack. Han var tillbakadragen och väluppfostrad. Men trots det faktum att han bara var 21 år måste det ha varit något mystiskt med hans liv, som kunde förklara hans ständiga dysterhet. Han anförtrodde snart till mig att han hade blivit presenterad för några medlemmar i det hemliga sällskapet Narodovoltzi,[2] och erbjöd sig att sätta mig i kontakt med dem. Tre av oss, Muchin, Jefimov och jag, satt och drack te på det bullriga värdshuset ”Ryssland”, samtidigt som vi lyssnade på orgelns öronbedövande musik och väntade. Till sist pekade Jefimov med sina ögon ut en stor och kraftig man med ett litet skägg. ”Där är han.”

Mannen satt ensam vid ett bord och drack te. Så började han ta på sig sin rock, och medan han tittade på ikonerna korsade han sig med en mekanisk rörelse med handen. ”Vad! Är han 'narodovoletz'?”, utropade Muchin med dämpad röst. Denna ”narodovoletz” undvek att möta oss, och gav Jefimov vaga ursäkter. Händelsen har alltid varit ett mysterium för mig. Strax därefter gjorde Jefimov upp räkningen med livet genom att kväva sig med kolgas. Det är fullt möjligt att denne blåögda jätte var verktyg för en spion – eller möjligen något ännu värre.

Muchin, som var utbildad elektriker, installerade ett komplicerat signalsystem i sin lägenhet att användas i händelse av polisräder. Han var 27 år, men så fylld av praktisk visdom och rik på livserfarenheter att jag nästan tyckte att han verkade gammal. Han hade tuberkulos och hostade blod.

---

[2] Medlemmar i den terroristiska *Narodnaja Volja (Folkviljan)* – engelska översättarens anmärkning.

Han förblev revolutionär under hela sitt liv. Efter en landsförvisning och ett fängelsestraff, landsförvisades han igen. Jag träffade honom igen efter 23 år under det ukrainska kommunistpartiets konferens i Charkov. Vi satt och rotade i det gamla och berättade för varandra vad som hade hänt med de andra i gruppen som vi hade varit med i under revolutionens gryning. Vid konferensen valdes Muchin in i det ukrainska kommunistpartiets centralkommitté. Han hade verkligen förtjänat äran. Men strax efteråt blev han tvingad att ligga till sängs på grund av sjukdom. Han återhämtade sig aldrig.

Direkt efter att vi hade lärt känna varandra presenterade Muchin mig för en av sina vänner, en annan sektmedlem, Babenko, som hade ett eget litet hus med äppelträd på gården. Babenko var halt, en långsam man som alltid var nykter. Han lärde mig dricka te med äpple istället för citron. Han arresterades tillsammans med andra i vår grupp och tillbringade en tid i fängelse innan han återvände till Nikolajev. Men ödet skilde oss åt. Först 1925 råkade jag läsa i en tidning att en Babenko, en före detta medlem i det Sydryska arbetarförbundet, bodde i provinsen Kuban. Vid den tiden var båda hans ben fullständigt förlamade. På något sätt lyckades jag, vid en tidpunkt då saker och ting redan var besvärliga för mig, få den gamle mannen överflyttad till Essentuki för att få vård. Han återfick funktionen i benen. Jag besökte honom på sanatoriet. Han kände inte ens till att Trotskij och Lvov var en och samma person. Återigen drack vi te och pratade om gamla tider. Jag kan bara föreställa mig hans förvåning när han fick höra att Trotskij var kontrarevolutionär.

Det fanns många andra intressanta personer, för många att räkna upp. Vi hade den fina unga generationen som hade undervisats på skeppsvarvets tekniska skola och var mycket kultiverade. Bara en antydan från föreläsaren räckte för att få dem att förstå hela hans tankegång. Vi fann att arbetarna var mer mottagliga för revolutionär propaganda än vad vi ens i våra vildaste drömmar hade kunnat föreställa oss. Vårt arbete var så häpnadsväckande effektivt att det fullkomligt berusade oss. Enligt revolutionärernas berättelser skulle de arbetare som vanns över av propaganda räknas i ental. En revolutionär som omvände två eller tre personer till socialismen ansågs ha gjort ett gott arbete, men för oss verkade antalet arbetare som gick med eller ville gå med i praktiskt taget vara obegränsat. Den enda bristen var föreläsare och litteratur. Lärarna var tvungna att i tur och ordning nappa åt sig det enda solkiga exemplar av Marx' och Engels' **Kommunistiska manifestet** som hade kopierats för hand i Odessa, med många luckor och förvanskningar av texten.

Inom kort började vi producera vår egen litteratur. Det var strängt taget inledningen på mitt litterära arbete, som nästan sammanföll med starten på min revolutionära verksamhet. Jag skrev kungörelser och artiklar och skrev ut dem för hand till hektografen.[3] På den tiden kände vi inte ens till att det fanns skrivmaskiner. Jag skrev ner bokstäverna ytterst noga, och ansåg det vara en hederssak att göra dem tydliga nog så att även de som läste dåligt kunde läsa våra kungörelser. En sida tog ungefär två timmar. Ibland sträckte jag inte på ryggen på en vecka, och avbröt bara arbetet för möten och gruppstudier. Men det var en tillfredsställande känsla när jag från verkstäder och fabriker fick höra att arbetarna girigt läste de mystiska pappren med lila tryck, och lämnade dem till varandra medan de diskuterade dem! De tänkte sig att författaren var en underlig och mäktig person som på något sätt hade trängt in på fabrikerna och visste vad som pågick i verkstäderna, och 24 timmar senare kommenterade händelserna på nytryckta flygblad.

I början tillverkade vi hektografen och tryckte kungörelserna på våra rum under natten. En av oss vaktade på gården. Vi hade fotogen och tändstickor beredda i den öppna spisen för att bränna upp bevisen i händelse av fara. Allt var väldigt primitivt, men polisen i Nikolajev var lika oerfarna som vi. Senare flyttade vi tryckpressen till en lägenhet som ägdes av en medelålders arbetare som hade

[3] **Hektograf** är en apparat och en tryckmetod för att mångfaldiga skrift. Hektografen använder en gelatinmassa som suger upp färg(anilin) från ett original som ger ett spegelvänt avtryck i massan. Tryckningen görs genom att pressa pappren ett och ett mot massan. – uppgift från Wikipedia.

förlorat synen vid en olycka på en av fabrikerna. Han ställde sin lägenhet till vårt förfogande utan att tveka. Han sa med ett stort skratt, ”För en blind person är allting ett fängelse.” Gradvis samlade vi ihop ett stort förråd av glycerin, gelatin och papper hemma hos honom. Vi arbetade på nätterna. Det sjaskiga rummet med lågt i taket hade något torftigt över sig. Vi blandade ihop vår revolutionära brygd på hans järnspis och hällde ut den på en tunn platta. När den blinde mannen hjälpte oss rörde han sig i det halvmörka rummet med större säkerhet än vi. Två arbetare, en ung pojke och flicka, tittade vördnadsfullt när jag drog loss de nytryckta pappren från hektografen, och tittade sedan på varandra. Om någon hade sett allt detta med ”nyktra” ögon, denna grupp av ungdomar som kilade runt i halvmörkret kring en bedrövlig hektograf, hur eländigt och fantastiskt det skulle ha verkat att tänka sig att de på detta sätt skulle kunna störta en flera sekler gammal och mäktig stat! Men på mindre än en generation blev denna eländiga fantasi verklighet. Det var bara 8 år som skilde dessa nätter från 1905 och knappt 20 från 1917.

På den tiden fick jag aldrig samma tillfredsställelse av muntlig propaganda som av tryckta flygblad. Jag kunde inte tillräckligt och jag visste inte hur man skulle föra fram den muntliga propagandan på ett effektivt sätt. Vi höll aldrig några tal i ordets egentliga mening. En enda gång tvingades jag hålla ett tal, i skogen på 1:a maj, och det gjorde mig mycket förlägen. Varje ord jag yttrade verkade vara fruktansvärt fel. När jag talade i grupperna lät det å andra sidan inte så illa. Men som regel förflöt det revolutionära arbetet i full fart. Jag upprättade och utvecklade kontakterna med Odessa. På kvällen gick jag ner till kajen, betalade en rubel för en tredjeklass biljett, och lade mig på ångarens däck nära skorstenen med jackan under huvudet och överrocken över mig. På morgonen vaknade jag upp i Odessa och sökte upp folk jag kände där. Jag återvände nästa natt för att inte slösa tid på resor. Plötsligt ökade antalet kontakter i Odessa. Vid ingången till det offentliga biblioteket mötte jag en arbetare med glasögon. Vi tittade noggrant på varandra och förstod. Det var Albert Poljak, en sättare som senare organiserade partiets berömda tryckeri. Min bekantskap med honom markerade en epok i vår organisations liv. Inom några dagar efter att jag hade träffat honom hade jag med mig en resväska full med ”illegal” utländsk litteratur tillbaka till Nikolajev, nya propagandabroschyrer med glatt färgade omslag. Vi öppnade hela tiden väskan för att titta beundrande på vår skatt. Broschyrerna spreds på nolltid och ökade vårt anseende i arbetarkretsar.

Under ett samtal med Poljak fick jag av en slump reda på att mekanikern Sjrentsel, som hade sagt att han var utbildad ingenjör och hade försökt tränga sig in i vår grupp, var en välkänd tjallare. Sjrentsel var en dum och påträngande figur som alltid bar en uniformsmössa med ett märke. Instinktivt litade vi aldrig på honom. Men han fick reda på en del om några få av oss. Jag bjöd in honom till Muchins lägenhet och redogjorde i detalj för hans livshistoria men utelämnade hans namn. Han blev alldeles utom sig. Vi hotade att göra processen kort med honom om han förrådde oss. Det fungerade tydligen, eftersom han lämnade oss ifred under tre månader. Men när vi blev arresterade så gav Sjrentsel igen genom att i sitt vittnesmål mot oss påstå den ena ohyggligheten efter den andra.

Vi kallade vår organisation för det Sydryska arbetarförbundet, och tänkte oss att ansluta arbetare från andra städer. Jag skrev förslaget till stadgar utifrån socialdemokratiska linjer. Fabriksledningen försökte neutralisera vårt inflytande med hjälp av egna talare. Vi svarade med nya kungörelser nästa dag. Denna ordduell livade inte bara upp arbetarna utan också en hel massa andra invånare. Hela staden surrade av prat om revolutionärer som översvämmade fabrikerna med sina flygblad. Våra namn var på allas tungor. Ändå dröjde polisen. De vägrade tro att ”de här snorvalparna från trädgården” kunde genomföra en sådan kampanj. De misstänkte att det fanns mer erfarna ledare bakom oss, troligen gamla landsflyktingar. Det gav oss ytterligare två eller tre månader att arbeta. Till slut var vår rörelse så övervakad att polisen inte kunde undgå att avslöja den ena gruppen efter den andra. Så vi beslutade oss att lämna Nikolajev under några veckor, för att få polisen att tappa spåret efter oss. Jag förmodades resa till min familj på landet, Sokolovskaja och hennes bror till Jekaterinoslav, och så vidare. Samtidigt lovade vi bestämt att inte gömma oss om det blev omfattan-

de arresteringar, utan låta oss infångas, så att inte polisen kunde säga till arbetarna: ”Era ledare har övergett er.”

Ett tag innan jag skulle resa krävde Nesterenko envist att jag skulle överlämna en bunt kungörelser till honom personligen. Han ordnade så att vi skulle träffas bakom kyrkogården, sent en kväll. Det låg djupt med snö på marken, månen lyste. Bakom kyrkogården fanns en stor, ökenliknande yta. Han befann sig på den överenskomna platsen. Precis när jag gav honom ett paket som jag tog fram under rocken, lösgjorde sig någon från muren till kyrkogården och gick förbi oss, och stötte till Nesterenko med sin armbåge.

”Vem är det?”, frågade jag överraskad.

”Jag vet inte”, svarade Nesterenko, medan han såg den andre mannen gå iväg. Vid den här tiden arbetade han redan för polisen, men det föll mig aldrig in att misstänka honom.

Den 28 januari 1898 genomfördes massarresteringar. Allt som allt häktades mer än 200 personer. Polisen tog i med hårdhandskarna. En av de arresterade, en soldat vid namn Sokolov, tvingades kasta sig ut från andra våningen på fängelset. Han blev bara svårt mörbultad. En annan, Levandovskij, blev galen. Ännu fler föll offer.

Bland de arresterade fanns många som hamnade där av en slump. Några av de vi hade litat på övergav oss, och en del till och med förrådde oss. Å andra sidan visade en del av de som hade varit helt oansenliga sig vara karaktärsfasta. Exempelvis fanns det en svarvare, en tysk i femtioårsåldern vid namn August Dorn, som av någon okänd anledning hölls kvar i häkte trots att han bara hade besökt vår grupp några få gånger. Han uppträdde storartat och sjöng med hög röst hela tiden glada, och måste man medge inte alltid så puritanska, tyska sånger. Han berättade skämt på dålig ryska och höll uppe humöret på de unga. Vi internerades i ett deportationsläger i Moskva, alla i samma cell. Där tilltalade Dorn samovaren på ett spydigt sätt, och bad den komma till honom, varefter han svarade skarpt, ”Jaså, du vill inte? Nå, då kommer väl Dorn till dig.” Trots att det upprepades varje dag, skrattade vi hjärtligt.

Organisationen i Nikolajev drabbades hårt, men den försvann inte. Vi ersattes snart av andra. Både revolutionärerna och polisen blev alltmer erfarna.

Kapitel 8. Min första fängelseperiod

Under polisräderna i januari 1898 blev jag inte arresterad i Nikolajev utan på en förmögen godsägares egendom, där Sjvigovskij hade fått jobb som trädgårdsmästare Jag hade stannat till där på väg från Janovka till Nikolajev med en stor väska full med manuskript, teckningar, brev och allt möjligt annat ”illegalt” material. På natten gömde Sjvigovskij det farliga paketet i en håla, tillsammans med vitkål, och när solen gick upp och han gick ut för att plantera träd så tog han upp det igen och överlämnade det till mig för vårt arbete. Det var vid ett sådant tillfälle som polisen plötsligt invaderade stället. Sjvigovskij lyckades släppa paketet bakom en vattentunna i tamburen, och viskade till hushållerskan, som serverade oss vår middag övervakad av polisen, att hon skulle ta det därifrån och gömma det. Den gamla kvinnan beslutade sig för att det var bäst att gräva ner det under snön i trädgården. Vi var säkra på att pappren aldrig skulle hamna i fiendens händer. När våren kom smälte snön, men paketet, som hade svällt av vårregnen, täcktes av nytt grönt gräs.

Vi satt fortfarande i fängelse. Det var sommar. En arbetare klippte gräset i trädgården när två av hans pojkar som lekte i trädgården snubblade över paketet och gav det till sin pappa. Han lämnade det i sin tur till godsägaren, som blev så skrämd av åsynen av det att han omedelbart reste till Nikolajev och överlämnade det till chefen för hemliga polisen. De handskrivna manuskripten var bevis mot många av våra medlemmar.

Det gamla fängelset i Nikolajev hade inget lämpligt utrymme för politiska fångar, i synnerhet inte för så många. Jag hamnade i samma cell som en ung bokbindare vid namn Javitj. Cellen var mycket stor och hade plats för ungefär 30 fångar, men det fanns inga möbler och uppvärmningen var mycket dålig. En stor fyrkantig öppning i dörren vette ut mot en öppen korridor som ledde rakt ut till fängelsegården. Januarikylan var bister. På kvällen lade man ut en halmmadrass på golvet, som vi skulle sova på, och den togs bort klockan sex på morgonen. Det var ren tortyr att stiga upp och klä sig. Javitj och jag brukade sitta tätt ihop på golvet i hatt, överrock och galoscher och luta oss mot den nätt och jämnt varma kaminen och drömma bort två timmar eller mer. Det var den bästa tiden på dagen. Vi kallades inte till korsförhör, så vi sprang fram och tillbaka från det ena hörnet till det andra och försökte hålla oss varma. Vi talade om gamla tider och funderade på vad som väntade oss. Jag började lära Javitj en del om vetenskaperna. På så sätt förflöt tre veckor.

Sedan skedde en förändring. Med alla mina tillhörigheter kallades jag in till fängelsekontoret och överlämnades till två långa polismän, som körde mig med hästskjuts till fängelset i Cherson. Det var en ännu äldre byggnad. Min cell var rymlig men hade bara ett smalt fönster som inte gick att öppna och var skyddat med grova järnstänger som knappt släppte in något ljus. Jag var totalt och ohjälpligt isolerad. Jag fick inga promenader och hade inga grannar. Jag kunde inte se något genom fönstret som hade förseglats helt och hållet för vintern. Jag fick inga paket från världen utanför, och inget te eller socker. En gång om dagen, till middag, serverades fängelsets ragu. Till frukost och kvällsmat blev det en portion rågbröd med salt. Jag höll långa diskussioner med mig själv om jag skulle utöka min morgonportion på bekostnad av kvällsportionen. På kvällen verkade argumenten om att utöka portionen på morgonen helt tokiga och kriminella. Vid tiden för kvällsmat hatade jag personen som hade försett sig till frukost. Sängkläderna byttes inte ut. Jag var tvungen att bära samma underkläder i tre månader, och fick ingen tvål. Ohyran åt upp mig levande. Jag hade föresatt mig att gå ettusenetthundraelva steg diagonalt över cellen. Jag var nitton år gammal. Isoleringen var fullständig, värre än något jag upplevde senare, trots att jag har suttit fängslad i nästan 20 olika fängelser. Jag fick inte ens en bok, en bit papper eller en penna. Cellen vädrades aldrig. Det enda sättet att bedöma hur relativt ren luften var genom att titta på grimasen som förvred ansiktet på biträdande fängelsedirektören när han hälsade på mig ibland.

Jag brukade tugga på fängelsebrödet och skriva dikter medan jag gick på diagonalen. Jag skrev om den populistiska sången ”Dubinusjka” till en proletär ”Matjinusjka”, och jag skrev en revolutionär

”Kamarinskij”. Trots att de till största delen var slätstrukna, så blev dessa dikter senare mycket populära. De finns än idag med i sångböckerna. Men det fanns tillfällen då jag blev sjuk av ensamhet. De gångerna blev jag överdrivet hård mot mig själv och räknade ytterligare ettusenetthundraelva steg i de redan utslitna skorna.

Mot slutet av den tredje månaden, när tillvarons fasta punkter både dag och natt utgjordes av en säck fylld med hö, fängelsebröd och löss, hade vakterna en kväll med sig en hel massa saker från den fantastiska världen där utanför. Det var nya sängkläder, filtar och en kudde, vitt bröd, te, socker, skinka, konserver, äpplen, apelsiner – ja, stora ljust orange apelsiner! Än idag, trettio år senare, blir jag rörd när jag räknar upp alla dessa underbara saker, och ger mig till och med en uppsträckning för att ha glömt syltburken, tvålen och kammen. ”Din mamma skickade det”, sa biträdande fängelsedirektören. Och även om jag inte kunde läsa andras tankar, så kunde jag i hans röst höra att han hade blivit mutad.

Strax därefter fördes jag med ångbåt till Odessa, där jag placerades i en isoleringscell i ett fängelse som hade byggts bara några få år tidigare, med sista skriket i fråga om teknisk utrustning. Efter Nikolajev och Cherson verkade fängelset i Odessa vara ett perfekt ställe. Knackningar, lappar, ”telefon” och rop genom fönstret – med andra ord kommunikationer – förekom hela tiden. Jag knackade dikterna jag hade skrivit i Cherson till mina grannar, och de skickade tillbaka nyheter. Genom fönstret lyckades Sjvigovskij berätta om att väskan hade hittats, så jag hade inga problem att undvika den fälla som överstelöjtnant Dremljuga lade ut. Jag måste förklara att vi på denna tid ännu inte hade börjat vägra att vittna, som vi gjorde några år senare.

Fängelset var överfullt efter de omfattande arresteringarna på våren. Medan jag fortfarande satt inspärrad i Cherson, sammanträdde det socialdemokratiska partiets första kongress den 1 mars 1898 i Minsk och utarbetade sina stadgar. Nio medlemmar deltog på kongressen, och de flesta arresterades i den våg av arresteringar som följde på mötet. Några få månader senare talade ingen längre om kongressen. Men det som följde på den påverkade mänsklighetens historia. Manifestet som antogs skildrade framtiden för den politiska kampen så här: ”Ju längre österut vi går i Europa, ju fegare och mer oärlig, i politisk mening, blir borgarklassen, och ju större blir i motsvarande grad den politiska och kulturella uppgift som proletariatet står inför.” Det ligger något historiskt pikant i det faktum att författaren till detta manifest var Peter Struve, som senare blev ledare för liberalismen, och ännu senare politisk skribent åt den kyrkliga och monarkistiska reaktionen.

Under de första månaderna av min vistelse i fängelset i Odessa fick jag inga böcker utifrån, så jag var tvungen att nöja mig med fängelsebiblioteket, som till största delen bestod av flera årgångar konservativa historiska och religiösa tidskrifter. Jag studerade dem omättligt, och fick genom dem lära mig om alla möjliga sorters sekter och irrläror genom historien, fördelarna med den ortodoxa gudstjänsten, och de bästa argumenten mot katolicismen, protestantismen, tolstojismen och darwinismen. ”Det kristna medvetandet”, läste jag i *Ortodox tidskrift*, ”älskar verklig vetenskap, inklusive naturvetenskaperna, som trons intellektuella frände.” Det gick inte ens att motsäga underverket med Balaams åsna, som började diskutera med en profet, utifrån naturvetenskaplig synvinkel. ”Är det exempelvis inte ett faktum att papegojor och till och med kanariefåglar kan tala?” Ärkebiskop Nikanors argument sysselsatte mitt sinne i flera dagar, till och med i mina drömmar.

Utredningarna angående djävlarna och deras chef, Mörkrets Furste, och deras mörka kungadöme, förvånade mig ständigt, och skingrade mina förnuftsmässiga tankar med sina kodade dumheter från tusentals år tillbaka. De uttömmande beskrivningarna och studierna av paradiset, med detaljer om var det låg och dess inre struktur, avslutades dystert med: ”Man vet inte exakt var paradiset ligger.” Och vid teet, middagen och under mina promenader upprepade jag denna mening: ”Det finns ingen exakt information angående det lyckliga paradisets geografiska longitud.” Jag tog varje chans att inleda teologiskt käbbel med polisinspektör Miklin, en girig, elak figur och inbiten lögnare, som var ytterst gudfruktig och väl beläst i religiösa böcker. Han brukade nynna på psalmer medan han

skyndade sig från cell till cell, med nycklarna klingande när han klev uppför järntrapporna.

”På grund av ett enda ord, 'Kristi moder', istället för 'Guds moder'”, informerade han mig, ”sprack kättaren Aruis' mage.”

”Och varför har dagens kättare fortfarande hela magar?”, replikerade jag. ”Det är... andra tider nu”, svarade han förnärmat.

Via min syster, som hade kommit från landet, lyckades jag få tag på Bibeln på fyra olika språk. Så jag läste Evangelierna, vers för vers, med hjälp av den lilla tyska och franska jag hade lärt mig i skolan, samtidigt som jag läste dem på engelska och italienska. På några månader gjorde jag på detta sätt stora framsteg. Men jag måste medge att mina språkkunskaper är mediokra. Än idag kan jag inte ett enda främmande språk bra, trots att jag under en tid har bott i olika europeiska länder.

När fångarna skulle träffa anhöriga förflyttades de till trånga träburar som var avskilda från besökarna med dubbla galler. När min far besökte mig första gången trodde han att jag alltid satt i den trånga lådan, och blev så tagen att han inte kunde tala. När jag frågade honom något rörde han bara tyst på sina bleka läppar. Jag kommer aldrig att glömma hans ansikte. Min mor var förvarnad och var mycket lugnare.

Vi fick höra brottstycken av vad som hände i världen utanför. Kriget i Sydafrika berörde oss knappt. Vi var fortfarande landsbygdsbor i ordets fulla mening. Vi lutade åt att tolka kampen mellan boerna och engelsmännen som ett exempel på hur storkapitalet oundvikligen besegrar det mindre kapitalet. Dreyfusaffären, som nådde sin höjdpunkt vid denna tid, fängslade oss genom sin dramatik. En gång nåddes vi av ett rykte att det hade genomförts en statskupp i Frankrike och att monarkin hade återupprättats. Vi kände oss djupt skamsna. Vakterna sprang i korridorerna och upp och ner för trapporna och försökte stoppa vårt bankande och ropande. De trodde att vi hade fått oätlig mat. Visst inte! Det var de politiska fångarna som upprört protesterade mot monarkins återupprättande i Frankrike.

Artiklarna om frimurarna som fanns i de teologiska tidskrifterna väckte mitt intresse. Varifrån kom denna märkliga rörelse?, frågade jag mig. Hur skulle marxismen kunna förklara den? Under ganska lång tid motsatte jag mig den historiska materialismen, och vidhöll teorin om de historiska faktorernas sammansatta beskaffenhet, vilket som vi vet än idag är den mest accepterade teorin inom socialvetenskapen. Folk kallar de olika aspekterna av sin samhällsaktivitet ”faktorer”, ger detta begrepp en överstatlig karaktär, och tolkar sedan vidskepligt sin egen verksamhet som resultatet av ett samspel mellan dessa självständiga krafter. Varifrån kom dessa krafter, det vill säga under inflytande av vilka omständigheter utvecklades de ur det primitiva mänskliga samhället? Dessa frågor befattade sig inte den officiella eklektiska teorin med.[1]

I min cell läste jag med välbehag två välkända uppsatser av en gammal italiensk hegelian och marxist, Antonio Labriola, som fanns på fängelset i fransk översättning. I motsats till de flesta författare från de latinska länderna, behärskade Labriola den materialistiska dialektiken, om inte inom politiken – där han var hjälplös – så åtminstone inom den historiska filosofin. Den lysande dilettantismen[2] i hans redogörelse dolde mycket djupa insikter. På ett underbart sätt gjorde han processen kort med teorin om sammansatta faktorer som antogs breda ut sig över historiens Olymp och styra dess öde därifrån.

Trots att det är 30 år sedan jag läste hans uppsatser, så finns hans allmänna resonemang djupt rotat i mitt minne, tillsammans med hans ständiga upprepande av att ”tankar inte faller från himlen”. Efter Labriola verkade de ryska förespråkarna för faktorernas sammansatta beskaffenhet, Lavrov,

---

[1] Inom filosofin kallas ”eklektisk” ibland även ”multifaktoriell”, och en eklektisk analys karakteriseras därav att man analyserar en helhet såsom summan av dess delar, och alltså inte beaktar dess rörelseriktning (filosofiriktning). Ett eklektiskt tänkande betraktas ofta som motsatsen till ett dialektiskt (där argument/filosofiriktningar ställs mot varandra). – information från Wikipedia.

[2] **Dilettantism**, att arbeta osammanhängande, planlöst. – övers anmärkning.

Michajlovskij, Karejev och andra, ytterst fåfänga. Många år senare kunde jag inte alls förstå de marxister som föll till föga för den andefattiga avhandling om ”Ekonomi och lag” som den tyska professorn Stammler hade skrivit. Den var bara ytterligare ett av de oräkneliga försöken att tvinga in naturens och den mänskliga historiens mäktiga förlopp, från amöban till dagens människa och där bortom, i en sluten cirkel av eviga kategorier – en cirkel där verkligheten bara finns med som spår på en pedants hjärna.

Det var under denna period som jag blev intresserad av frimurarna. Under flera månader studerade jag ivrigt böcker om deras historia, böcker som jag fick av släktingar och vänner i staden. Varför hade köpmän, konstnärer, bankirer, ämbetsmän och advokater sedan början av 1600-talet börjat kalla sig frimurare och försökt återskapa de medeltida gillenas riter? Vad handlade denna märkliga maskerad om? Gradvis klarnade bilden. Det gamla gillet var inte bara en producerande organisation, den styrde även sina medlemmars etik och livsstil. Den omslöt fullständigt stadsbefolkningens liv, i synnerhet gillena för byggbranschen som bestod av personer som till hälften var hantverkare och till hälften konstnärer. Upplösningen av gillena innebar en moralisk kris i samhället som just hade uppstått ur det medeltida samhället. Den nya moralen tog form mycket långsammare än vad den gamla bröts ner. Därav det historiskt sett så vanliga försöket att bevara en sorts moralisk disciplin samtidigt som de historiska processerna sedan länge hade urholkat moralens sociala grundvalar, i detta fall industrigillena. Det aktiva frimureriet blev ett teoretiskt frimureri. Men de gamla moralregler som man försökte upprätthålla bara för sakens skull, fick en ny mening. Bland vissa delar av frimurarna fanns det tydliga element av reaktionär feodalism, som i det skotska systemet. På 1700-talet gav frimurarna uttryck för en stridbar upplysningspolitik, som i fallet Illuminati,[3] som var revolutionära föregångare. På sin vänsterkant nådde den sin kulmen i Carbonari.[4] Bland sina medlemmar räknade frimurarna både Ludvig XVI och dr Guillotin, som uppfann giljotinen. I Sydtyskland antog frimureriet en öppet revolutionär karaktär, medan det i Katarina den storas hov var en maskerad som återspeglade den aristokratiska och byråkratiska hierarkin. Frimuraren Novikov förvisades till Sibirien av en frimurarkejsarinna.

Även om knappast någon nuförtiden, när det finns billiga konfektionskläder, fortfarande bär sin farfars långrock, så är långrocken och krinolinen fortfarande högsta mode i idéernas värld. Idéer går i arv från generation till generation, trots att de, likt farmors kuddar och täcken, är unkna och luktar instängt. Även de som tvingas förändra sina uppfattningar pressar in dem i gamla banor. Revolutionen inom industrin har varit mycket mer omfattande än på idéernas område, där man föredrar ackordsarbete framför nya strukturer. Det är därför den franska småbourgeoisins parlamentarism inte kunde komma på något bättre sätt att moraliskt knyta samman människorna mot de moderna samhällsförhållandenas upplösande tendenser än att sätta på sig vita förkläden och beväpna sig med ett par kompasser eller en lodlina. De tänkte faktiskt mindre på att resa en ny byggnad än på att hitta tillbaka till den gamla parlaments- eller regeringsbyggnaden.

Eftersom fängelsereglerna föreskrev att en fånge måste lämna tillbaka sin gamla skrivbok innan han fick en ny, så fick jag en tusen sidor lång skrivbok med numrerade sidor. I den skrev jag med små bokstäver in utdrag från många böcker, blandat med mina egna reflektioner om frimureriet, liksom om den materialistiska historieuppfattningen. Det tog större delen av ett år. Jag redigerade varje kapitel noggrant, kopierade över dem i en anteckningsbok som hade smugglats in till mig, och skickade sedan runt den till vänner i andra celler så att de kunde läsa den. För att kunna det hade vi ett komplicerat system som vi kallade ”telefonen”. Den person som paketet var ämnad för – det vill säga om inte hans cell låg för långt bort – fäste en vikt i ett snöre. Genom att hålla sin hand så långt

---

[3] **Illuminati**, *Illuminatorden*, var en sammanslutning som grundades 1776 i Bayern. Enligt vissa uppgifter skulle syftet med illuminatorden ha varit att genom ett hemligt sällskap styra världen. Orden förbjöds av bayerska staten år 1785 och den upplöstes officiellt 1790. – uppgifter från Wikipedia.

[4] **Carbonari** var hemliga revolutionära sammanslutningar i 1800-talets Italien. De var patriotiska liberaler och spelade en viktig roll under den italienska nationalismens tidiga år. – övers anmärkning.

ut ur fönstret som möjligt, svängde han sedan vikten i en cirkel. Genom att knacka hade vi redan dessförinnan kommit överens om att jag skulle sticka ut min kvast så att snöret snurrade sig runt den. Så drog jag in kvasten och knöt fast manuskriptet i snöret. Om den person jag ville skicka det till befann sig alltför långt bort, så ordnade vi flera etapper, vilket naturligtvis komplicerade saker och ting.

Mot slutet av min vistelse i fängelset i Odessa hade den tjocka skrivboken, som stod under beskydd av polisinspektör Usovs signatur, blivit en formlig källa av historisk lärdom och filosofiska tankar. Jag vet inte om den idag skulle tryckas som jag skrev den då. Jag lärde mig för mycket på en gång, från alltför många olika områden, tidsperioder och länder, och jag är rädd att jag i mitt första verk var alltför angelägen om att säga allt på en gång. Men jag tror att huvudtankarna och slutsatserna var korrekta. Redan då kände jag att jag stod stadigt på mina egna ben, och vart efter arbetet gick framåt kände jag det allt tydligare. Jag skulle ge en hel del för att hitta detta manuskript. Det följde med mig under landsförvisningen, även om jag där avbröt arbetet med frimurarna för att istället ta upp studier av marxistisk ekonomi. Efter min flykt utomlands skickade Alexandra Lvovna[5] manuskriptet till mig från Sibirien med mina föräldrar, när de besökte mig i Paris 1903. När jag senare reste på ett hemligt uppdrag till Ryssland, lämnade jag kvar det i Genève tillsammans med resten av mitt oansenliga emigrantarkiv. Det hamnade senare i *Iskras* arkiv och gick en för tidig död till mötes. Efter min andra flykt från Sibirien försökte jag återfinna det, men förgäves. Uppenbarligen hade den schweiziska hyresvärdinna som hade anförtrotts skötseln av arkiven använt manuskriptet för att göra upp eld eller något liknande. Jag kan inte låta bli att här framföra mina förebråelser till denna hedervärda kvinna.

Det sätt på vilket jag måste utföra mitt arbete om frimurarna i fängelset, där jag hade en mycket begränsad tillgång till litteratur, hjälpte mig mycket. På den tiden var jag förhållandevis okunnig om grundläggande marxistisk litteratur. Labriolas uppsatser var i själva verket filosofiska broschyrer och förutsatte kunskaper som jag inte hade, och jag tvingades ersätta dem med gissningar. Jag avslutade dem med en rad antaganden i huvudet. Arbetet om frimurarna var en test av dessa antaganden. Jag gjorde inga nya upptäckter, alla de metodologiska slutsatser som jag drog hade gjorts för länge sedan och användes redan i praktiken. Men jag trevade mig fram till dem på ett tämligen självständigt sätt. Jag tror att det påverkade hela min efterföljande intellektuella utveckling. Senare återfann jag i Marx' och Engels', Plechanovs och Mehrings skrifter bekräftelse på det som jag i fängelset hade sett som en gissning som måste styrkas och rättfärdigas teoretiskt. Jag anammade inte den historiska materialismen omedelbart, dogmatiskt. Den dialektiska metoden uppenbarade sig inte för mig som abstrakta definitioner utan som en levande källa som jag upptäckte när jag försökte förstå den historiska utvecklingen.

Samtidigt började den revolutionära vågen resa sig över hela landet. Även där verkade den historiska dialektiken på ett underbart sätt, i praktisk mening och i enorm omfattning. Studentrörelsen fick sitt utlopp i demonstrationer. Kosackerna slog studenterna med knutpiskor. Liberalerna blev indignerade över hur deras söner behandlades. Socialdemokratin blev allt starkare och blev en väsentlig del av arbetarrörelsen. Revolutionen var inte längre en privilegierad bisyssla inom intellektuella kretsar. Antalet arbetare ökade. Trots överbeläggningen blev det lättare att andas i fängelset. Mot slutet av det andra året förkunnades domarna i fallet med det Sydryska arbetarförbundet: de fyra huvudanklagade dömdes till fyra års landsförvisning i östra Sibirien. Trots det fick vi stanna ytterligare sex månader i ett deportationsläger i Moskva. Jag använde mellantiden till intensiva teoretiska studier. Jag hörde för första gången talas om Lenin, och studerade hans just utkomna bok om den ryska kapitalismens utveckling från pärm till pärm. Jag skrev en broschyr om arbetarrörelsen i Nikolajev och smugglade ut den ur fängelset. Den publicerades strax därefter i

[5] **Alexandra Lvovna Sokolovskaja** förvisades till Sibirien tillsammans med Trotskij, och blev hans hustru- engelska översättarens anmärkning.

Genève. Vi skickades från fängelset i Moskva på sommaren. Vi gjorde uppehåll på andra fängelser. Först på hösten 1900 nådde vi fram till platsen för vår landsförvisning.

Kapitel 9. Min första landsförvisning

Vi seglade nerför floden Lena, några pråmar med fångar med en eskort av soldater som gled långsamt med strömmen. Det var kallt på kvällarna och de tjocka rockar vi drog över oss var täckta av frost på morgonen. Längs vägen sattes en eller två fångar i land i byar som hade valts ut på förhand. Efter vad jag kommer ihåg tog det omkring tre veckor innan vi nådde byn Ust-Kut. Där sattes jag iland tillsammans med en av de kvinnliga fångarna, en nära medarbetare från Nikolajev. Alexandra Lvovna hade en av de viktigaste posterna i Sydryska arbetarförbundet. Hennes totala lojalitet mot socialismen och fullständiga brist på personlig äregirighet gav henne en obestridlig moralisk auktoritet. Vårt arbete knöt oss tätt samman, och för att inte riskera att skiljas åt hade vi gift oss i deportationslägret i Moskva.

Byn bestod av ett hundratal skjul. Vi slog oss ner i ett av dem, i utkanten av byn. Vi var omgivna av skogen och nedanför flöt floden. Längre norrut, nedströms längs Lena, fanns det guldgruvor. Det verkade sväva en gyllene återspegling över floden. Ust-Kut hade sett flottare tider, dagar med vilda utsvävningar, rån och mord. När vi var där var byn mycket lugn, men fylleriet var fortfarande utbrett. Paret som ägde skjulet vi tog över var oförbätterliga småsupare. Livet var dystert och hämmat, helt avskilt från resten av världen. På nätterna fylldes huset av rasslet från kackerlackor som kröp över sängen och bordet, och till och med över våra ansikten. Ibland var vi tvungna att flytta ut ur skjulet under en dag eller så och lämna dörren vidöppen vid en temperatur på minus 37 grader.

På sommaren gjorde myggorna livet eländigt. En ko som hade gått vilse i skogen blev stucken så illa att hon dog. Bönderna bar nät av tjärat hästtagel över huvudet. På våren och hösten begravdes byn i lera. Förvisso var landsbygden vacker, men under dessa år förhöll jag mig kallsinnig till den. Jag avskydde att behöva slösa intresse och tid på den. Jag bodde mitt emellan skogen och floden, och märkte dem knappt – jag var så upptagen med mina böcker och personliga relationer. Jag studerade Marx och sopade undan kackerlackorna från boksidorna.

Lena var de landsförvisades stora vattenväg. De som hade fullbordat sitt straff återvände söderut på floden. Men det förekom ständiga kommunikationer mellan de olika grupperna av förvisade, som blev allt större i takt med den växande revolutionära vågen. De förvisade skickade brev till varandra, en del av dem så långa att de i själva verket var teoretiska avhandlingar. Det var förhållandevis lätt att bli förflyttad från ett ställe till ett annat med tillåtelse från guvernören i Irkutsk. Alexandra Lvovna och jag flyttade till ett ställe som låg 250 verst öster om floden Ilim, där vi hade vänner. Under en tid fick jag arbete som kontorist hos en miljonär till köpman. Hans pälslager, butiker och krogar var utspridda på ett område lika stort som Belgien och Holland tillsammans. Han var en mäktig köpman. Han kallade de tusentals tunguserna [heter numera evenker – öa] under honom för ”mina små tunguser”. Han kunde inte ens skriva sitt namn, utan var tvungen att skriva under med ett kryss. Han snålade hela året, och ödslade sedan bort tiotusentals rubel under den årliga marknaden i Nizjnij-Novgorod.[1] Jag arbetade under honom i en och en halv månad. Men en dag skrev jag en faktura på ”ett pud” mönja, istället för ett pund, och skickade iväg den enorma fakturan till en avlägsen butik. Det förstörde fullständigt mitt rykte hos min arbetsgivare, och jag avskedades.

Så vi återvände till Ust-Kut. Kylan var fruktansvärd, temperaturen sjönk så lågt som -48 grader. Kusken tvingades bryta istappar från hästarnas mular när vi körde. Jag hade en tio månader gammal flicka i knät. Vi hade gjort en tratt av päls och satt den över huvudet, och anordnat den så att hon kunde andas genom den. Vid varje uppehåll tog vi oroligt bort klädseln för att se att hon fortfarande levde. Men inget olyckligt hände under resan. Vi stannade inte länge i Ust-Kut. Efter några månader gav guvernören oss tillåtelse att flytta längre söderut, till ett ställe som hette Vercholensk, där vi

[1] Mellan 1932 och 1990 hette staden Gorkij – övers anm.

hade vänner.

Gräddan bland de landsförvisade utgjordes av gamla populister som mer eller mindre hade lyckats inrätta sig under alla de år de varit borta. De unga marxisterna bildade en egen grupp. Det var först på min tid som strejkande arbetare, ofta analfabeter som genom ett ödets nyck hade avskilts från den stora massan, började hamna i norr. För dem blev landsförvisningen en ovärderlig skola i politik och kultur i allmänhet. De teoretiska motsättningarna förbittrades av gräl om personliga frågor, vilket bara är naturligt när så mycket människor spärras in med våld. Privata konflikter, i synnerhet på kärlekens område, antog ofta dramatiska proportioner. Det skedde till och med självmord på grund av det. I Vercholensk turades vi om att vakta en student från Kiev. Jag hittade en hög med blanka metallspån på hans bord. Senare kom vi underfund med att han hade gjort blykulor till sitt hagelgevär. Vårt vaktande var förgäves. Med gevärspipan mot bröstet tryckte han på avtryckaren med sin fot. Vi begravde honom under tystnad på en kulle. På den tiden var vi fortfarande blyga för att hålla tal, som om det var något konstlat med dem. I alla de stora exilkolonierna fanns det gravar för personer som hade begått självmord. En del av de förvisade inlemmades i lokalbefolkningen, speciellt i städerna, andra började dricka. Det enda som kunde rädda en i landsflykten var hårt intellektuellt arbete. Jag måste erkänna att marxisterna var de enda som gjorde det under dessa förhållanden.

På den stora vattenvägen Lena mötte jag under denna period Dzerzjinskij, Uritskij och andra unga revolutionärer som skulle komma att spela en så viktig roll i framtiden. Vi väntade ivrigt på varje ny grupp som anlände. En mörk vårkväll, medan vi satt runt en brasa på Lenas strand, läste Dzerzjinskij en av sina dikter på polska. Hans ansikte och röst var vackra, men dikten var inte särskilt bra. Denna persons liv skulle visa sig bli en berättelse av bistraste slag.

Strax efter vår ankomst till Ust-Kut började jag bidra med artiklar till en tidning i Irkutsk, *Vostotjnoje Obozrenje* (*Österns tidskrift*). Det var en laglig landsbygdstidning som hade grundats av landsförvisade populister, men ibland hamnade den i händerna på marxisterna. Jag började som bykorrespondent och väntade oroligt på att mina första artiklar skulle komma in. Redaktörerna uppmuntrade mina bidrag, och jag började snart skriva om både litteratur och politiska frågor. En dag när jag försökte komma på en pseudonym öppnade jag en italiensk ordbok. Det första ord jag fick syn på var ”antidoto”. Så i flera år skrev jag under med ”Antid Oto”, och jag förklarade skämtsamt för mina vänner att jag ville ge de lagliga tidningarna en marxistisk antidot [motgift – öa]. Efter ett tag steg plötsligt min lön från två kopek per rad till fyra. Det var det bästa beviset på framgång. Jag skrev om bönderna, om de klassiska ryska författarna, om Ibsen, Hauptmann och Nietsche, de Maupassant, Andrejev och Gorkij. Jag satt uppe kväll efter kväll och plitade på mina manuskript, och försökte komma på den exakta tanken eller det rätta ordet att uttrycka den. Jag var på väg att bli författare.

Jag hade gått en lång väg sedan 1896, när jag försökte hålla de revolutionära idéerna från mig, och påföljande år när jag gjorde samma sak med marxismen trots att jag redan arbetade revolutionärt. Vid tiden för min landsförvisning var marxismen definitivt grunden för min filosofi. Utifrån den nya ståndpunkten försökte jag under landsförvisningen fundera kring de så kallade ”eviga” livsfrågorna: kärlek, död, vänskap, optimism, pessimism och så vidare. Under olika tidsperioder och olika samhälleliga sammanhang älskar och hatar och hoppas människor på olika sätt. Precis som träden ger näring till sina löv, blommor och frukter med ämnen som de suger upp ur marken med hjälp av rötterna, så får individen näring även till sina mest ”upphöjda” känslor och idéer från samhällets ekonomiska rötter. I de litterära artiklar som jag skrev under denna period utvecklade jag praktiskt taget bara ett enda tema: förhållandena mellan individen och samhället. Ganska nyligen publicerades dessa artiklar i en bok, och när jag såg dem samlade insåg jag att jag kanske skulle ha skrivit dem på ett annat sätt idag, men jag skulle inte ha behövt ändra deras innehåll.

På denna tid plågades den officiella eller så kallade ”legala” ryska marxismen av en svår kris. Av

egen erfarenhet kunde jag se hur skinande nya samhällskrav skapar sin egen intellektuella skrud från ett teoretiskt material som var ämnat för något helt annat. Fram till 1890-talet hade större delen av den ryska intelligentsian stagnerat i populistiska teorier och förkastade den kapitalistiska utvecklingen och idealiserade böndernas gemensamma ägande av jorden. Samtidigt satte kapitalismen alla möjliga sorters materiella välsignelser och politiskt inflytande i utsikt för intelligentsian. Den borgerliga intelligentsian använde marxismens vassa kniv för att kapa den populistiska navelsträngen och avskilja sig från sitt avskydda förflutna. Det var detta som förklarade marxismens snabba och framgångsrika utbredning under 1800-talets sista år.

Men så fort marxismen hade hjälpt till med detta, började den irritera samma intelligentsia. Det gick bra att använda dess dialektik för att visa på den kapitalistiska utvecklingens förlopp, men när de upptäckte att marxismen sa att man revolutionärt skulle förkasta hela det kapitalistiska systemet så slog de fast att den var ett hinder och förkunnade att den var omodern. Vid sekelskiftet, när jag åkte i fängelse och landsförvisades, genomgick den ryska intelligentsian en fas av omfattande kritik mot marxismen. De accepterade att den rättfärdigade kapitalismen historiskt, men förkastade att den ville avskaffa kapitalismen med revolutionära medel. Via denna omväg omvandlades den gamla populistiska intelligentsian, med sin samhörighetskänsla med gamla tider, långsamt till en liberalt borgerlig intelligentsia.

Oavsett vilken kvalité den hade, fick den europeiska kritiken mot marxismen en villig publik i Ryssland. Det räcker att påpeka att Eduard Bernstein blev en av de mest populära vägvisarna från socialismen till liberalismen. Allt självsäkrare utropade den normgivande filosofin att den hade segrat, och trängde undan den materialistiska dialektiken. Under sin uppkomst behövde den borgerliga allmänna opinionen rigida normer, inte bara för att skydda sig mot den enväldiga byråkratins förtryck, utan också mot massornas vilda revolutionära känslor. Kant knuffade undan Hegel, men behöll inte sin ställning särskilt länge. Den ryska liberalismen uppstod sent och levde ända från början på vulkanisk mark. Den upptäckte att det kategoriska imperativet[2] gav dem en alltför abstrakt och otillförlitlig säkerhet. Det krävdes mycket kraftfullare åtgärder för att stå emot de revolutionära massorna. De abstrakta idealisterna blev ortodoxa kristna. Ekonomiprofessorn Bulgakov inledde revisionen av marxismen i jordbruksfrågan, fortsatte till idealismen, och slutade som präst. Men detta slutstadium kom inte förrän några år senare.

Under seklets första år var Ryssland ett kolossalt socialt laboratorium. Under mitt arbete med frimurarnas historia hade jag blivit fast övertygad om idéernas underordnade plats i den historiska utvecklingen. ”Idéer faller inte från himlen”, upprepade jag som den gamle Labriola. Nu handlade det inte längre om rent vetenskapliga studier, utan om att välja politisk inriktning. Den revision av marxismen som pågick för fullt hjälpte mig precis som den hjälpte många andra unga marxister – den hjälpte oss att bestämma oss och skärpa våra vapen. Vi behövde marxismen, inte bara för att bli av med populismen som bara påverkade oss lite, utan för att faktiskt inleda ett hårdnackat krig mot kapitalismen på dess egen hemmaplan. Kampen mot revisionisterna gjorde oss tuffare både politiskt och på det teoretiska området. Vi var på väg att bli proletära revolutionärer.

Under samma period kritiserades vi också hårt från vår vänster. I en av kolonierna i norr – jag tror att det var Vilujsk – levde en förvisad som hette Machajskij, och vars namn snart blev välkänt. Han började som kritiker av den socialdemokratiska opportunismen. Hans första hektograferade uppsats ägnades åt att avslöja opportunismen inom den tyska socialdemokratin, och var mycket populär bland de landsförvisade. Hans andra uppsats kritiserade Marx' ekonomiska system och slutade med den häpnadsväckande slutsatsen att socialismen är ett samhällssystem som grundas på att arbetarna sugs ut av den akademiskt utbildade intelligentsian. Den tredje uppsatsen förespråkade ett

[2] **Det kategoriska imperativet** formulerades och identifierades av filosofen Immanuel Kant (1724-1804) som moralens högsta princip. I sin grundformulering lyder det ”Handla endast efter den maxim genom vilken du tillika kan vilja att den blir en allmän lag”. – uppgift från Wikipedia

avvisande av all politisk kamp, i den anarkistiska syndikalismens anda. Under flera månader väckte Machajskijs verk stort intresse bland de landsförvisade längs Lena. Det gav mig en kraftfull vaccination mot anarkismen, en teori som är ytterst svepande i de förnekanden den gör i ord, men drar andefattiga och fega praktiska slutsatser.

Den första gången jag någonsin mötte en levande anarkist var i deportationslägret i Moskva. Det var en byalärare, Luzin, en reserverad och tystlåten, till och med elak man. På fängelset föredrog han alltid att umgås med de kriminella och lyssnade intensivt på deras historier om rån och mord. Han undvek teoretiska diskussioner. Men när jag en gång tvingade honom att säga hur järnvägarna skulle kunna skötas av självstyrande samhällen, så svarade han: ”Varför i helvete skulle jag vilja resa med tåg under anarkismen?” Det svaret räckte för mig. Luzin försökte vinna över arbetarna, och vi förde ett dolt och inte helt vänskapligt krig.

Vi reste till Sibirien tillsammans. Floden var översvämmad och Luzin beslutade sig för att korsa Lena i en båt. Han var inte helt nykter och bad mig att komma med honom. Jag gick med på det. Lösa stockar och döda djur flöt i den överfulla floden, det var gott om virvlar. Vi kom över lyckligt och väl, om än inte utan en del spännande ögonblick. Luzin gav mig ett sorts verbalt betyg: en ”bra kamrat”, eller något åt det hållet och vi blev bättre vänner. Men strax därefter förflyttades han till en plats längre norrut. Några månader senare knivhögg han den lokala polischefen. Polismannen var inte så illa däran och såret visade sig inte vara farligt. Under rättegången förkunnade Luzin att han inte hade något personligt mot mannen, men att han via honom ville rikta ett slag mot statens tyranni. Han dömdes till straffarbete.

Medan diskussionernas vågor gick höga i de avlägsna, snötäckta kolonierna av landsförvisade i Sibirien – diskussioner om sådant som skiktningen av de ryska bönderna, de engelska fackföreningarna, förhållandet mellan det kategoriska imperativet och klassintressena, och mellan marxism och darwinism – så ägde en speciell sorts kamp rum i regeringskretsar. I februari 1901 bannlyste kyrkomötet Leo Tolstoj.

Bannlysningen publicerades i samtliga tidningar. Tolstoj anklagades för sex brott: 1. ”Han förkastar en egen, levande Gud, som lovprisas i den Heliga treenigheten.” 2. ”Han förnekar Kristus människoblivande och hans uppståndelse från de döda.” 3. ”Han förnekar den Obefläckade avelsen och att Guds moder var jungfru, före och efter födelsen.” 4. ”Han erkänner inte livet efter döden och syndastraffet.” 5. ”Han förkastar Helige andes välgärning.” 6. ”Han gör narr av nattvardens heliga sakrament.” De skäggprydda ärkebiskoparna, Pobedonostzov som besjälade dem, och statens övriga stöttepelare som betraktade revolutionärer som halvgalna fanatiker för att inte säga brottslingar – medan de i sina egna ögon företrädde ett sakligt tänkande grundat på människans historiska erfarenheter – dessa personer krävde att den stora konstnären och realisten skulle skriva under på den Obefläckade avelsen och den Helige andes förvandling genom oblaten. Vi läste uppräkningen av Tolstojs hädelser om och om igen, och blev varje gång lika överraskade, och sa till oss själva: nej, det är vi som grundar oss på människans erfarenheter, det är vi som representerar framtiden, medan dessa herrar i samhällstoppen inte bara är brottslingar utan också galningar. Vi var helt övertygade att vi skulle kunna överlista det dårhuset.

Den gamla statsstrukturen höll på att rasa samman i sina grundvalar. Studenterna ledde fortfarande kampen, och deras otålighet fick dem att börja ta till terroristiska metoder. Efter Karpovitjs och Balmasjovs skott,[3] vaknade de landsförvisade till liv som om de hade hört någon blåsa i ett jakthorn. Diskussioner inleddes om att använda terroristiska metoder. Efter en del vacklan, förklarade sig den marxistiska delen av de landsförvisade öppet mot terrorism. Sprängämnen kan inte ersätta massaktioner, sa vi. Enskilda personer må förintas i hjältemodig kamp, men det kommer

[3] **Karpovitj** sköt utbildningsminister Bogoljepov 1901. **Balmasjov** sköt inrikesminister Sipjagin 1902. – engelska översättarens anmärkning.

inte att väcka arbetarklassen till handling. Det är inte vår uppgift att mörda tsarens ministrar, utan att störta tsarismen på ett revolutionärt sätt. Det var där gränsen gick mellan socialdemokrater och socialistrevolutionärer. Mina teoretiska ståndpunkter formades i fängelset, men jag skaffade mig mitt politiska självbestämmande under landsförvisningen.

På detta sätt förflöt två år, och mycket vatten hade flutit under broarna i St Petersburg, Moskva och Warszawa. Rörelsen som hade påbörjats underjordiskt gick nu på gatorna i dessa städer. I vissa distrikt började bönderna revoltera. Det uppstod till och med socialdemokratiska organisationer i Sibirien, längs den transsibiriska järnvägen. De kom i kontakt med mig, och jag skrev upprop och flygblad åt dem. Efter ett uppehåll på tre år anslöt jag mig åter till den aktiva kampen.

De landsförvisade ville inte längre stanna på sina förvisningsorter, och det bröt ut en epidemi av rymningar. Vi tvingades ordna ett rotationssystem. I så gott som varje by fanns det enskilda bönder som i sin ungdom hade påverkats av den äldre generationen revolutionärer. De tog i hemlighet med sig ”politikerna” i båtar, kärror eller på slädar, och skickade dem till varandra. Polisen i Sibirien var lika hjälplösa som vi. Landsbygdens väldighet var både en allierad och en fiende. Det var mycket svårt att fånga en rymling, men risken var stor att han skulle drunkna i någon flod eller frysa ihjäl i urskogen.

Den revolutionära rörelsen hade spridit sig vida omkring, men saknade fortfarande sammanhållning. Varje distrikt och stad genomförde sin egen kamp. Tsarismen hade den ovärderliga fördelen av att kunna agera samlat. Tanken att det behövdes ett centraliserat parti sysselsatte många revolutionärer. Jag ägnade en uppsats åt det, och exemplar av den spreds i alla kolonierna. Den diskuterades livligt. På oss verkade det som om våra socialdemokratiska kamrater i Ryssland och utomlands inte ägnade denna fråga tillräcklig uppmärksamhet. Men de funderade och handlade faktiskt. På sommaren 1902 fick jag via Irkutsk ett antal böcker, bland vilka dolde sig de senaste utgåvorna från utlandet, tryckta på mycket fint papper. I dessa fick vi reda på att det gavs ut en marxistisk tidning utomlands, *Iskra*, vars mål var att skapa en centraliserad organisation av yrkesrevolutionärer, som skulle vara sammanknutna av en järnhård disciplin i handling. En bok av Lenin nåddes oss också, utgiven i Genève, med titeln ”Vad bör göras?”, som helt och hållet handlade om denna fråga. Mina handskrivna uppsatser, tidningsartiklar och upprop för ett Sibiriskt förbund framstod genast som små och lantliga jämfört med denna nya och oerhörda uppgift. Jag var tvungen att rymma från landsförvisningen.

Vid denna tid hade vi redan två döttrar. Den yngsta var fyra månader gammal. Livsvillkoren i Sibirien var inte lätta, och min flykt skulle lägga en dubbel börda på Alexandra Lvovnas axlar. Men hon bemötte denna invändning med två ord: ”Du måste.” Plikten gentemot revolutionen överskuggade allt annat för henne, i synnerhet personliga överväganden. När hon insåg de nya stora uppgifterna var hon den första som framkastade tanken att jag skulle rymma. Hon viftade undan alla mina tvivel.

Under flera dagar efter min flykt hemlighöll hon min bortovaro för polisen. Jag kunde knappt upprätthålla brevväxlingen med henne från utlandet. Så förvisades hon en andra gång. Efter det träffades vi bara ibland. Livet skilde oss åt, men ingenting kunde förstöra vår vänskap och vårt intellektuella släktskap.

Kapitel 10. Min första flykt

Hösten var snart slut, och med det hotet om ofarbara vägar. För att påskynda min flykt beslutade vi oss för att slå två flugor i en smäll. En bonde som jag kände gick med på att köra mig från Vercholensk tillsammans med E G, en kvinna som hade översatt Marx. På kvällen, på ängen, gömde han oss under hö och mattor i sin vagn, som om vi var en vanlig last. För att avstyra polisens misstankar lade vi en attrapp av en sjuk man i sängen i mitt hus under några dagar. Kusken jagade fram på sibiriskt vis, och tillryggalade så mycket som tjugo verst i timmen. Jag räknade guppen med ryggen, åtföljt av min följeslagares jämranden. Hästarna byttes vid två tillfällen under färden. Innan vi kom fram till järnvägen gick jag och min följeslagare skilda vägar, så att vi inte skulle behöva utsättas för varandras risker och missöden. Jag kom tryggt in i järnvägsvagnen. Där gav mina vänner från Irkutsk mig en resväska med stärkta skjortor, slipsar och andra civilisationens kännetecken. I händerna hade jag ett exemplar av ”Illiaden” på rysk hexametervers av Gnjeditj, i fickan ett pass i namnet Trotskij, som jag skrev ner av en ren slump, utan att föreställa mig att det skulle bli mitt namn för resten av livet. Jag for längs den sibiriska järnvägen västerut. Stationspolisen lät mig passera utan att intressera sig.

På stationerna längs vägen sålde stora sibiriska kvinnor stekta kycklingar och spädgrisar, mjölk och stora högar med bröd. Varenda station var som en utställning av sibiriska varor. Under hela resan drack passagerarna i vagnen te och åt billiga sibiriska bullar. Jag läste hexameter och drömde om livet utomlands. Flykten visade sig bli helt oromantisk. Den försvann i ett oändligt tedrickande.

Jag gjorde ett uppehåll i Samara, där *Iskras* inhemska generalstab var samlad, till skillnad från den utländska emigrantstaben. I ledningen för den satt en viss Kler, ett täcknamn som hade antagits av ingenjören Krzjizjanovskij, den statliga planeringskommitténs nuvarande ordförande. Han och hans hustru var vänner till Lenin, och hade haft kontakt med honom under det socialdemokratiska arbetet i St Petersburg under 1894-95 och under landsflykten i Sibirien. Efter nederlaget för revolutionen 1905 drog sig Kler liksom många tusen andra revolutionärer tillbaka från partiet, och rönte som ingenjör stora framgångar inom industrin. De revolutionärer som fortsatte att arbeta underjordiskt klagade på att han vägrade ge den typ av hjälp som till och med liberalerna hade givit tidigare. Efter en period på mellan 10 och 12 år gick Krzjizjanovskij åter med i partiet, när det redan hade tagit makten. Samma utveckling genomgick många av de intellektuella som utgör ryggraden i dagens stalinistiska regim.

I Samara anslöt jag mig officiellt till *Iskras* organisation under namnet Pero (pennan), som Kler gav mig som en hyllning till mina framgångar som journalist i Sibirien. Organisationen byggde upp partiet på nytt. Den första partikongressen i Minsk 1898 hade inte lyckats skapa något centraliserat parti. Massarresteringarna krossade den spirande organisationen som inte var tillräckligt rotad över hela landet. Efter det fortsatte den revolutionära rörelsen att växa i utspridda centra, och den behöll sin lantliga karaktär. Samtidigt visade den intellektuella nivån tecken på att sjunka. I sina försök att vinna massorna lät socialdemokraterna de politiska parollerna träda i bakgrunden. På så sätt uppstod den så kallade ”ekonomistiska” socialdemokratiska politiska skolan. Den stärktes av det industriella uppsvinget och det stora antalet strejker. Mot slutet av seklet uppstod en kris som skärpte motsättningarna över hela landet och gav den politiska rörelsen en stark impuls. *Iskra* inledde en kraftfull kampanj mot den småstadsaktiga ”ekonomismen” och förespråkade ett centraliserat revolutionärt parti. *Iskras* generalstab upprättades utomlands så att organisationen, som omsorgsfullt rekryterades bland de så kallade ”yrkes”revolutionärerna, skulle få en garanterad ideologisk stabilitet och knytas samman av en enhetlig teori och praktiska metoder. Samtidigt tillhörde de flesta av *Iskras* anhängare intelligentsian. De kämpade för att få kontrollen över de lokala socialdemokratiska kommittéerna och för en partikongress som skulle garantera att *Iskras* idéer och metoder skulle segra. Det var i själva verket ett första utkast till en revolutionär organi-

sation, som vart efter den utvecklades och härdades, gick framåt och drog sig tillbaka, knöt allt närmare band till arbetarmassorna, ställde sig alltmer långtgående uppgifter, och 15 år senare störtade borgarklassen och tog makten.

På Samara-organisationens begäran besökte jag Charkov, Poltava och Kiev, för att träffa ett antal revolutionärer som redan hade anslutit sig till *Iskra* eller som behövde vinnas över. Jag återvände till Samara utan att ha fått särskilt mycket utfört. Förbindelserna med södern var fortfarande resultatlösa. I Charkov visade det sig att adressen jag hade fått var felaktig, och i Poltava sprang jag på en sorts lokalpatriotism. Det var uppenbart att det inte räckte med en enda resa till landsbygden, det krävdes ett envetet arbete. Samtidigt uppmanade Lenin, som Samarabyrån brevväxlade flitigt med, mig att skynda på avresan utomlands. Kler ordnade fram pengar till resan, och information hur jag skulle korsa den österrikiska gränsen nära Kamenetz-Podolsk.

En hel kedja mer roande än tragiska händelser inleddes på stationen i Samara. För att undvika att stöta på stationspolisen en gång till bestämde jag mig för att stiga ombord på tåget så sent som möjligt. En student vid namn Solovjov, som idag är en av ledarna för oljesyndikatet, skulle hålla min plats och ta med sig resväskan till järnvägsvagnen. Jag gick stillsamt fram och tillbaka på en äng långt från stationen, och höll ögonen på klockan när jag plötsligt fick höra stationsklockan ringa en andra gång. Jag insåg att jag hade fått fel avgångstid och rusade mot stationen för allt vad jag förmådde. Solovjov hade väntat i vagnen som han hade lovat, och blev tvungen att hoppa av tåget efter att det hade börjat röra sig, och stod omgiven av stationspoliser och tjänstemän. Åsynen av en andfådd man som anlände i sporrsträck efter att tåget hade startat ådrog sig stort intresse. Polisen hotade att vidta åtgärder mot Solovjov, men det hela slutade bara med spydiga skämt på vår bekostnad.

Jag nådde gränsen utan missöden. På den sista stationen frågade polisen efter mitt pass. Jag blev uppriktigt förvånad när han ansåg att pappren som jag hade tillverkat själv var helt i sin ordning. En gymnasiestudent hade ansvar för att smuggla mig över gränsen. Han är nu en framstående kemist i ledningen för ett av sovjetrepublikens vetenskapliga institut. Politiskt stödde han socialistrevolutionärerna. När han fick höra att jag tillhörde *Iskras* organisation, sa han: ”Vet du att *Iskra* har fört en skamlig polemik mot terrorismen i sitt senaste nummer?”

Jag tänkte inleda en teoretisk diskussion med den unga kamraten när han tillade ilsket: ”Jag tänker inte föra dig över gränsen.” Argumentet förvånade mig eftersom det var så oväntat. Och ändå var det helt berättigat. 15 år senare blev vi tvungna att bekämpa socialistrevolutionärernas makt med vapen i hand. Men för ögonblicket var jag inte intresserad av historiska framtidsutsikter. Jag hävdade att det inte var rätt att straffa mig för en artikel i *Iskra*, och till sist förkunnade jag att jag inte tänkte röra mig ur fläcken förrän jag hade fått en vägvisare. Pojken lät sig bevekas. ”Nå”, sa han, ”jag ska hjälpa dig, men säg till dem på andra sidan att det är sista gången.”

Grabben inhyste mig i ett hus som stod tomt, och tillhörde en handelsresande som skulle återvända påföljande dag. Jag minns vagt att jag var tvungen att ta mig in i det låsta huset genom ett fönster. På natten väcktes jag plötsligt av ett ljussken. En underlig liten man i plommonstop stod böjd över mig med ett ljus i ena handen och en käpp i den andra. I taket rörde sig en jättelik skugga av en man mot mig. ”Vem är ni?”, frågade jag indignerat. ”Det gillar jag!”, svarade främlingen. ”Han ligger i min säng och frågar mig vem jag är!” Uppenbarligen var det husets ägare. Mitt försök att förklara för honom att han inte skulle komma tillbaka förrän nästa dag imponerade inte det minsta på honom. ”Jag vet när jag antas komma tillbaka”, replikerade han, helt rimligt. Situationen började bli komplicerad. ”Jag förstår”, utropade värden. ”Det är ett av Alexanders små skämt. Men jag ska tala med honom imorgon.” Jag instämde villigt i hans fundering att allting berodde på den frånvarande Alexander. Jag tillbringade resten av natten med denne handelresande, som till och med nådigt serverade mig te.

Efter att nästa morgon med stor svårighet ha förklarat det hela för min värd, överlämnade gymnasiestudenten mig till smugglarna i byn Brody. Jag fördrev dagen i en lada, allt medan innehavaren, en

ukrainsk bonde, gav mig frikostigt med vattenmeloner. På natten, medan regnet öste ner, förde han mig över gränsen. Vi var tvungna att kämpa oss fram i mörkret, och snubblade då och då. ”Hoppa upp på mina axlar”, sa min vägvisare, ”det kommer ett vattendrag här framme.” Jag protesterade. ”Du får absolut inte vara blöt när du kommer till andra sidan”, vidhöll han. Så jag blev tvungen att fortsätta resan på mannens axlar. Det räddade mig emellertid inte från att få in vatten i skorna.

En kvart senare satt vi en judisk hydda i den österrikiska delen av Brody och torkade oss. Senare berättade folket där att vägvisaren medvetet hade tagit mig ut på djupt vatten för att få mer pengar från mig. När ukrainaren skulle återvända varnade han mig för sin del vänligt för judarna, som alltid ville att man skulle betala tre gånger mer än man var skyldig dem. Min tillgångar smälte faktiskt ihop väldigt snabbt. Det återstod fortfarande åtta kilometer till järnvägsstationen. De första en eller två kilometerna gick den leriga vägen längs gränsen, innan vi nådde fram till huvudvägen, och där var det inte bara svårt att gå utan också farligt. Jag åkte i en liten kärra på två hjul med en gammal judisk arbetare som kusk.

”En vacker dag kommer jag att dö i det här”, muttrade han.

”Varför det?”

”Därför att soldaterna anropar dig, och om du inte svarar dem, skjuter de. Du kan se ljusen från dem där borta. Tack och lov är det en fin kväll.”

Kvällen var verkligen fin! Ett bitande och ogenomträngligt höstmörker, ett oupphörligt regn som slog i ansiktet, och lera som skvätte under hästens hovar. Vi åkte uppför, hjulen halkade hela tiden, den gamle mannen lirkade med hästen med en barsk halvviskning, hjulen sjönk i leran, den lilla vagnen lutade alltmer och välte plötsligt. Oktoberleran var kall och djup. Jag föll platt på magen och sjönk ner till hälften. Ovanpå alltihop tappade jag mina glasögon. Men det värsta var, att just efter att vi hade ramlat hördes ett fruktansvärt genomträngande skrik alldeles intill oss, just vid sidan om oss, ett förtvivlat skrik på hjälp – en mystisk vädjan till himlen. Det var fullkomligt omöjligt att i mörkret säga vem denna mystiska röst tillhörde – en så uttrycksfull men ändå inte mänsklig röst.

”Sanna min ord, han kommer att bli vår undergång”, muttrade den gamle mannen förtvivlat. ”Han kommer att bli vår undergång!”

”Vem är det?”, frågade jag, nästan rädd för att andas.

”Det är den förbannade tuppen, som min älskarinna bad mig ta med till rabbin för att dödas på lördag.” De genomträngande skriken fortsatte regelbundet. ”Han kommer att bli vår undergång. Det är bara 200 steg till poststället, soldaterna kommer snart att rusa ut.”

”Stryp honom”, väste jag rasande.

”Vem? Tuppen? Hur ska jag hitta honom? Han måste ha fastnat någonstans!”

Vi kröp omkring i mörkret och grävde i leran med händerna medan regnet piskade uppifrån. Vi förbannade tuppen och vårt öde. Till sist befriade den gamle mannen den stackars lidande tuppen från under min filt, och den tacksamma fågeln upphörde genast med sina skrik. Med gemensamma krafter lyfte vi upp vagnen och fortsatte vår resa. Jag tillbringade tre timmar på stationen med att torka och rengöra mig innan tåget anlände.

Efter att ha växlat mina pengar upptäckte jag att jag inte hade tillräckligt för att komma fram till min destination, som var Zürich där jag skulle söka upp Axelrod. Jag köpte en biljett till Wien och beslutade att jag skulle ordna resten av resan därifrån.

Det som förvånade mig mest i Wien var att jag inte förstod någon, trots att jag hade studerat tyska i skolan. De flesta som jag mötte hade lika svårt att förstå mig. Men trots allt lyckades jag slutligen förklara för en gammal man i röd hatt att jag ville komma till *Arbeiter-Zeitungs* kontor. Jag hade bestämt mig för att jag skulle förklara för ingen mindre än Victor Adler, den österrikiska social-

demokratins ledare, att den ryska revolutionens intressen krävde att jag genast skulle inställa mig i Zürich. Vägvisaren gick med på att visa mig dit. Vi gick i en timme. Så upptäckte vi att tidningen hade flyttat sitt kontor till en ny adress för två år sedan. Vi gick ytterligare en halv timme. Då informerade dörrvakten oss att besökstiden var slut. Jag hade inga pengar att ge vägvisaren, jag var hungrig, och viktigast av allt *måste* jag komma till Zürich. En herre med inte alltför vänligt utseende kom nerför trapporna. Jag frågade honom om Adler.

”Vet du var det är för dag?”, frågade han strängt.

Jag visste inte. Jag hade tappat räkningen på tiden på tåget, i vagnen, i handelsresandens hus, i ukrainarens lada, i den nattliga kampen med tuppen.

”Idag är det söndag”, förkunnade den gamle mannen och försökte ta sig förbi mig.

”Det kvittar – jag vill träffa Adler.”

Då svarade min utfrågare med rösten hos en som ger order till en bataljon under en storm: ”Jag säger ju att man inte kan träffa dr Adler på söndagar.”

”Men jag har ett viktigt ärende till honom”, envisades jag.

”Inte ens om du hade ett tio gånger så viktigt ärende – förstår du?” Det var själve Fritz Austerlitz som talade, kontorets skräck, en man vars samtal, med Hugos ord, bara bestod av blixtar. ”Inte ens om du hade nyheter – hör du mig? – om att din tsar hade mördats, att det hade utbrutit en revolution i ditt land – hör du? – inte ens det skulle ge dig rätt att störa doktorns söndagsvila.”

Jag började bli imponerad av mannens dånande röst. Icke desto mindre tyckte jag att han pratade strunt. Det var inte möjligt att en söndagsvila stod över revolutionens krav. Jag bestämde mig för att inte ge mig. Jag måste ta mig till Zürich. *Iskras* redaktörer väntade på mig. Dessutom hade jag flytt från Sibirien – nog var det ganska viktigt. Genom att ställa mig längst ner i trappan och stänga vägen för den stränga herren fick jag till sist som jag ville. Austerlitz gav mig adressen. Beledsagad av vägvisaren gick jag till Adlers hus.

En kort, tydligt kutryggig, nästan puckelryggig man med svullna ögon i ett trött ansikte kom ut och mötte mig. På den här tiden pågick kommunalvalen i Wien. Dagen innan hade Adler hållit tal vid flera möten, och på natten hade han skrivit artiklar och tal. Jag fick höra det en kvart senare från hans svärdotter.

”Ursäkta att jag stör din söndagsvila, doktor.”

”Fortsätt, fortsätt”, sa han med låtsad barskhet, men med ett tonfall som inte skrämde utan tvärtom uppmuntrade mig. Det gick att se intelligensen som strömmade ut från varenda en av hans rynkor.

”Jag är ryss.”

”Det behöver du inte säga, jag har redan hunnit gissa det.”

Medan doktorn studerade mig med flyktiga blickar berättade jag för honom om samtalet jag hade haft utanför hans kontor.

”Är det sant? Sa de det? Vem kan det ha varit? En lång man? Rop? Åh, det var Austerlitz. Sa du att han ropade? Oh ja, det var Austerlitz. Ta det inte alltför allvarligt. Om du någon gång kommer med nyheter om den ryska revolutionen så kan du ringa på även om det är natt. Katja, Katja”, ropade han plötsligt. Hans ryska svärdotter kom ut. ”Nu ska vi komma bättre överens”, sa han och lämnade oss.

Min fortsatta resa var räddad.

Kapitel 11. Emigrant för första gången

På hösten 1902 kom jag till London via Zürich och Paris. Jag tror att det var oktober när en taxi, som jag hade lyckats få tag efter diverse pantomimer, en tidig morgon körde mig till en adress som jag hade skrivit ned på en papperslapp. Mitt mål var Lenins hus. När jag lämnade Zürich hade jag fått instruktioner att knacka på dörren tre gånger. Dörren öppnades av Nadezjda Konstantinovna, som troligen hade väckts av mitt knackande. Det var tidigt och någon med minsta hyfs skulle ha väntat i lugn och ro på stationen under en timme eller två, istället för att knacka på dörren till ett främmande hus vid denna okristliga tidpunkt. Men jag drevs fortfarande av den kraft som hade fått mig att inleda resan från Vercholensk. Jag hade stört Axelrod på samma barbariska sätt, även om det var mitt i natten istället för i gryningen. Lenin låg fortfarande till sängs, och hans vänliga ansiktsuttryck var präglat av en berättigad förvåning. Sådan var inramningen till vårt första möte och samtal. Både Vladimir Iljitj[1] och Nadezjda Konstantinovna kände redan till mig via Klers brev, och de hade väntat på mig.

Jag hälsades med: ”Pero har anlänt!” Jag rapporterade omedelbart mina anspråkslösa intryck från Ryssland: förbindelserna i söder är dåliga, *Iskras* hemliga adress i Charkov är fel, redaktörerna för *Arbetaren i söder* är mot en sammanslagning, gränsen till Österrike korsas med hjälp av en gymnasiestudent som vägrar att hjälpa anhängare till *Iskra*. Dessa fakta ingav inte särskilt mycket hopp, men det, och mer därtill, uppvägdes av vår tillförsikt.

Antingen samma eller påföljande morgon tog jag och Vladimir Iljitj en lång promenad genom London. Lenin pekade ut Westminster och några andra berömda byggnader från en bro. Jag minns inte hans exakta ord, men det han ville förmedla var: ”Där är deras berömda Westminster”, och ”deras” syftade naturligtvis inte på engelsmännen utan på de härskande klasserna. Lenin betonade inte denna undermening, men eftersom den kom från hans inre, och mer uttrycktes av hans röstläge än något annat, fanns den alltid där, vare sig han talade om kulturskatter, nya framsteg, överflödet av böcker i British Museum, upplysningar i de större europeiska tidningarna, eller flera år senare det tyska artilleriet eller Frankrikes flyg. De vet det eller har det, de har gjort det eller har uppnått det – men vilka fruktansvärda fiender de är! I hans ögon skymdes hela den mänskliga kulturen av de härskande klassernas osynliga skugga – som för honom var lika verklig som dagsljuset.

På den tiden märkte jag knappt arkitekturen i London. Efter att kroppsligen ha förflyttats från Vercholensk till länder som jag såg för första gången, engagerade jag mig bara på ett ytligt sätt i Wien, Paris och London, och detaljer som Westminster Palace verkade helt överflödiga. Men det var givetvis inte därför som Lenin hade tagit med mig på denna långa promenad. Han ville lära känna mig och fråga ut mig. Jag måste erkänna att hans granskning var ytterst noggrann.

Jag berättade allt om diskussionerna i Sibirien, speciellt i frågan om en centraliserad organisation, om min uppsats angående detta ämne, om mina våldsamma kontroverser med de gamla populisterna i Irkutsk, där jag hade bott i några veckor, om Machajskijs tre uppsatser och så vidare. Lenin visste hur man skulle lyssna.

”Och hur gick det för dig i teoretiska frågor?”

Jag berättade att vår grupp hade studerat hans bok, ”Kapitalismens utveckling i Ryssland”, i deportationslägret i Moskva, och hur vi under landsförvisningen hade arbetat med Marx' ”Kapitalet”, men hade stannat efter andra bandet. Vi hade ivrigt studerat diskussionen mellan Bernstein och Kautsky, och läst ursprungskällorna. Bernstein hade inga anhängare bland oss. Vi

[1] Lenins fullständiga namn är Vladimir Iljitj Uljanov, medan hans namn i partiet och pseudonym var Nikolaj Lenin. Efter revolutionen blev det vanligt att kalla honom Vladimir Iljitj Lenin, och mer förtroligt Iljitj. Hans hustrus flicknamn är Nadezjda Konstantinovna Krupskaja. – engelska översättarens anmärkning.

hade varit mycket imponerade av Bogdanovs bok om filosofi, som kombinerade marxismen med Machs och Avenarius' kunskapsteori. På den här tiden tyckte Lenin också att Bogdanovs teorier var riktiga. ”Jag är ingen filosof”, sa han lite ängsligt, ”men Plechanov fördömer Bogdanovs filosofi som en sorts förklädd idealism.” Några år senare ägnade Lenin en stor bok åt en diskussion om Mach och Avenarius. Hans kritik av deras idéer var i grund och botten identisk med den kritik som Plechanov gav uttryck för.

Under vårt samtal nämnde jag att de landsförvisade i Sibirien hade varit mycket imponerade av den enorma mängd statistiska data som Lenin analyserade i sin bok om den ryska kapitalismen. ”Tja, den skrevs inte i en handvändning, vet du”, svarade han och verkade lite generad. Han var uppenbarligen mycket nöjd med att de yngre kamraterna uppskattade det oerhörda arbete som han hade lagt ner på sitt främsta ekonomiska verk. Vi diskuterade bara mitt framtida arbete på ett mycket allmänt plan. Vi utgick från att jag skulle stanna utomlands ett tag, bekanta mig med den senaste litteraturen, se mig omkring, och så skulle vi diskutera resten senare. Hursomhelst tänkte jag så småningom återvända illegalt till Ryssland och arbeta revolutionärt.

Nadezjda Konstantinovna tog med mig till ett hus några kvarter bort där Vera Zasulitj, Martov och Blumenfeld, som tryckte *Iskra*, bodde och där det fanns ett rum åt mig. På engelskt manér låg rummen ovanpå varann, och inte på samma våning som i Ryssland: i rummet längst ner bodde hyresvärdinnan, och hyresgästerna hade rummen ovanpå varandra. Det fanns också ett gemensamt rum där vi drack kaffe, rökte och kastade oss in i oändliga diskussioner. Främst tack vare Zasulitj, men inte utan hjälp från Martov, befann sig detta rum ständigt i fullständig oordning. Efter sitt första besök i rummet kallade Plechanov det för en ”håla”.

Det var inledningen på min kortvariga vistelse i London. Jag började studera tidigare nummer av *Iskra* och tidskriften *Zarja*, som gavs ut av samma redaktion. Det var lysande skrifter som kombinerade ett vetenskapligt djup med revolutionär lidelse. Jag blev faktiskt förälskad i *Iskra* och skämdes så över min okunnighet att jag ansträngde mig av alla krafter för att övervinna den. Inom kort började jag skriva för *Iskra*. Till en början bara korta notiser, men senare politiska artiklar och till och med ledare.

Jag höll också en offentlig föreläsning i Whitechapel, och hade en dust med de ryska emigranternas ålderman Tjajkovskij och även den till åren komna anarkisten Tjerkezov. Jag var ärligt förbluffad över vilka barnsliga argument dessa värdiga äldre herrar försökte använda för att krossa marxismen. Jag minns att det kändes som om jag gick på moln när jag återvände hem. Vid mina kontakter med Whitechapel, och överhuvudtaget vid kontakterna med omvärlden, utgjordes min mellanhand av en gammal London-bo, Alexejev, en marxistisk emigrant som hade nära band till *Iskras* redaktörer. Han gjorde mig förtrogen med det engelska livets hemligheter, och var överhuvudtaget min informationskälla när det gällde alla möjliga saker. Alexejev talade med stor respekt om Lenin. ”Jag tror”, sa han till mig en gång, ”att Lenin är viktigare för revolutionen än Plechanov.” Jag nämnde givetvis aldrig detta för Lenin, men däremot för Martov. Han kommenterade det aldrig.

En söndag for jag tillsammans med Lenin och Krupskaja till ett socialdemokratiskt möte i en kyrka, där talen omväxlade med psalmsång. Huvudtalare var en sättare som just hade återvänt från Australien. Han talade om den socialistiska revolutionen. Sedan reste sig alla och sjöng: ”Allsmäktige Gud, låt det inte bli några fler kungar eller rika män!” Jag kunde knappt tro mina ögon eller öron. När vi kom ut från kyrkan, sa Lenin: ”Det finns många revolutionära och socialistiska element inom det engelska proletariatet, men de är förvirrade av konservatism, religion och fördomar, och kan av någon anledning inte bryta fram till ytan och ena sig.”

Efter att besökt den socialdemokratiska kyrkan åt vi middag i ett litet kök i en tvårumslägenhet. Mina vänner skämtade som vanligt om hur jag skulle hitta hem. Jag hade väldigt svårt att hitta på gatorna, och med min vanliga förkärlek för systematiskt tänkande kallade jag denna brist för ”en topologisk utvecklingsstörning”. Senare blev jag bättre på det, men först efter betydande

ansträngningar.

De blygsamma engelska kunskaper som jag hade skaffat mig i fängelset blev inte särskilt mycket bättre av min vistelse i London. Jag var alltför indragen i ryska angelägenheter. Den brittiska marxismen var ointressant. Socialdemokratins intellektuella centrum befann sig på den här tiden i Tyskland, och vi följde med spänd uppmärksamhet den pågående kampen mellan de ”ortodoxa” marxisterna och ”revisionisterna”

I London, liksom senare i Genève, träffade jag Zasulitj och Martov mycket oftare än Lenin. Eftersom vi bodde i samma hus i London, och åt på samma restaurang i Genève, träffade jag Martov och Zasulitj flera gånger varje dag medan Lenin levde ett familjeliv. Frånsett de officiella mötena var varje träff med honom en mindre händelse. De bohemiska vanor och smak som betydde så mycket för Martov var helt främmande för Lenin. Han visste att även om tiden var relativ, så var det den dyraste av alla gåvor. Han tillbringade en hel del tid på British Museum, där han genomförde sina teoretiska studier och oftast skrev sina tidningsartiklar. Med hans hjälp fick även jag tillgång till denna helgedom. Jag var omättlig och proppade i mig det överflöd av böcker som fanns där. Men jag tvingades ganska snart resa iväg till kontinenten.

Efter mitt offentliga ”prov”uppträdande i Whitechapel, skickades jag på en föreläsningsturné till Bryssel, Liège och Paris. Min föreläsning var ett försvar av den historiska materialismen mot den så kallade ”ryska subjektiva skolan”. Lenin var mycket intresserad av mitt ämne. Jag lät honom titta på min detaljerade sammanfattning, och han gav mig rådet att omarbeta föreläsningen så att den kunde publiceras som artikel i nästa nummer av *Zarja*. Men jag hade inte modet att uppträda jämsides med Plechanov och de andra med en rent teoretisk uppsats.

I Paris fick jag telegram om att komma till London. De planerade att smuggla mig till Ryssland igen, eftersom rapporterna därifrån klagade på omfattande arresteringar och brist på folk och krävde att jag skulle återvända. Men jag hade knappt hunnit komma till London förrän planerna ändrades. Deutsch, som bodde i London och var mycket vänlig mot mig, berättade efteråt att han hade tagit parti för mig och hade krävt att ”ynglingen” (det var det enda han kallade mig) behövde stanna kvar utomlands för att förbättra sin skolning, och att Lenin hade hållit med honom. Utsikten att få arbeta i *Iskras* organisation i Ryssland var frestande, men jag var ändå glad att få stanna kvar utomlands lite längre.

Jag återvände till Paris, där den ryska kolonin till skillnad från London var mycket stor. De revolutionära partierna kämpade hårt för att vinna över studentmassorna. Här är ett utdrag ur N I Sedovas minnen från denna period:

> Hösten 1902 kännetecknades av talrika föreläsningar i den ryska kolonin i Paris. *Iskras* grupp, som jag tillhörde, fick höra först Martov och sedan Lenin. Det utkämpades ett krig mot ”ekonomisterna” och socialistrevolutionärerna. I vår grupp talade man om att det hade anlänt en ung kamrat som hade flytt från Sibirien. Han besökte E M Alexandrova, en tidigare narodovoltzi som hade anslut sig till *Iskra*. Vi ur den yngre generationen tyckte om Jekaterina Michajlovna, lyssnade med stort intresse på hennes tal och stod under hennes inflytande. När *Iskras* unga medarbetare kom till Paris befallde Jekaterina Michajlovna mig att ta reda på om det fanns ett ledigt rum i närheten. Det råkade finnas ett i det hus jag bodde i. Hyran var 12 franc i månaden, men rummet var litet, mörkt och trångt, som en fängelsecell. När jag beskrev rummet för henne, avbröt Jekaterina Michajlovna mig: ”Det räcker – det duger. Låt honom ta det.”
>
> Efter att den unga kamraten (vars namn vi inte fick reda på) hade installerat sig på rummet, frågade Jekaterina Michajlovna mig: ”Förbereder han sin föreläsning?”
>
> ”Jag vet inte, jag antar det”, svarade jag. ”Igår kväll när jag kom upp för trapporna hörde jag honom vissla på sitt rum.”
>
> ”Säg till honom att arbeta hårt och inte vissla.” Hon var mycket angelägen om att ”han” skulle lyckas. Men hennes oro var obefogad. Föreläsningen gick mycket bra och kolonin var överförtjust, eftersom *Iskras* unga anhängare överträffade alla förväntningar.

Jag var mycket mer intresserad av att lära känna Paris än vad jag hade varit när det gällde London. Det berodde på N I Sedovas påverkan. Jag var född och uppvuxen på landet, men det var i Paris jag började nalkas naturen. Och det var också där jag ställdes ansikte mot ansikte med verklig konst. Det var med svårighet jag lärde mig att uppskatta konsten, liksom naturen. I en av Sedovas senare noteringar står det: ”Han uttryckte sitt allmänna intryck av Paris så här: 'Liknar Odessa, men Odessa är bättre'. Denna befängda slutsats kan förklaras av det faktum att L D var helt uppslukad av det politiska livet, och såg andra saker först om de tvingade sig på honom. Han reagerade som om det var ett irritationsmoment, något oundvikligt. Jag höll inte med om hans bedömning av Paris, och retade honom lite för det.”

Ja, så var det. Jag närmade mig detta världscentrum med en envis och avog inställning. Till en början ”förnekade” jag Paris, och försökte till och med ignorera den. Strängt taget var jag en barbar som kämpade för min överlevnad. Jag kände att jag skulle bli tvungen att lägga ner massor av själslig energi för att komma nära Paris och helt förstå det. Men jag hade min egen revolutionära värld, som var ytterst krävande och inte accepterade några andra intressen. Med svårighet och gradvis närmade jag mig konsten. Jag spjärnade emot Louvren, Luxemburgträdgårdarna och utställningarna. Jag tyckte att Rubens var alltför välfödd och självgod, Puvis de Chavannes alltför asketisk och urblekt, Carrières porträtt retade mig med sin dunkla tvetydighet. Samma sak gällde skulpturerna och arkitekturen. I själva verket stretade jag emot konsten på samma sätt som jag tidigare i livet hade spjärnat mot revolutionen och senare marxismen, precis som jag under flera år gjorde motstånd mot Lenin och hans metoder. 1905 års revolution skulle snart avbryta mitt umgänge med Europa och dess kultur. Det var först under min andra landsförvisning från Ryssland som jag kom närmare konsten – såg saker, läste och till och med skrev en del om den. Men jag kom aldrig längre än till den rena konstälskarens stadium.

I Paris hörde jag Jaurès tala. Det var under Waldeck-Rousseaus tid som regeringschef, med Millerand som postminister och general Galiffet som krigsminister. Jag deltog i guesdisternas gatudemonstrationer och ropade ihärdigt tillsamman med alla andra diverse otrevliga saker mot Millerand. Jaurès gjorde inget vidare intryck på mig. Jag kände alltför tydligt att han var en fiende. Först flera år senare lärde jag mig uppskatta denna storartade person, även om min inställning till jaurèsismen förblev lika fientlig.

Efter påtryckningar från de marxistiska studenterna gick Lenin med på att hålla tre föreläsningar om bondefrågan på högskolan i Paris som hade organiserats av ryska professorer som hade kastats ut från de ryska universiteten. De liberala professorerna bad den oönskade föreläsaren att så långt det var möjligt undvika polemik. Men Lenin gav inga löften om det, och inledde sin första föreläsning med att säga att marxismen är en revolutionär teori, och därmed i grund och botten polemisk. Jag minns att Vladimir Iljitj var väldigt nervös inför sin första föreläsning, men så fort han kom upp i talarstolen blev han herre över sig själv, åtminstone utåt sett. Professor Gambarov hade kommit för att lyssna på honom, och uttryckte sin uppfattning till Deutsch med följande ord: ”En perfekt professor.” Han tyckte uppenbarligen att det var det högsta beröm han kunde ge.

Vid ett tillfälle beslutade vi oss för att ta med Lenin på operan. Sedova fick ta hand om alla arrangemang. Lenin gick till Opéra Comique med samma portfölj som han hade med sig på sina föreläsningar. Vi satt tillsammans på översta balkongen. Utöver Lenin, Sedova och jag tror jag att sällskapet också innefattade Martov. I mitt sinne är detta besök på operan alltid förbundet med ett minne som inte har det minsta med musik att göra. Lenin hade köpt sig ett par skor i Paris som visade sig vara alldeles för små. Av en slump behövde jag just då ett par nya skor. Jag fick Lenins skor, och till en början tyckte jag att de passade perfekt. Men på teatern började jag få ont. På vägen hem led jag svåra kval, och Lenin retade mig ännu mer skoningslöst eftersom han under flera timmar hade genomlidit samma sak i samma skor.

Från Paris reste jag ut på en föreläsningsturné till ryska studentkolonier i Bryssel, Liège, Schweiz

och några tyska städer. I Heidelberg lyssnade jag till Kuno Fischer, men hans kantianska teorier lockade mig inte. Den normativa filosofin var helt främmande för mig. Hur kunde man föredra torrt hö när det fanns mjukt, saftigt gräs intill? Heidelberg sades vara centrum för den filosofiska idealismen bland ryska studenter. En av dem var Avksentjev, framtida inrikesminister i Kerenskijs regering. Jag tog mer än en dust under mitt entusiastiska försvar av den materialistiska dialektiken.

Kapitel 12. Partikongressen och brytningen

När Lenin reste utomlands 30 år gammal, var han redan fullt utvecklad. Han hade en ledande ställning inom studentkretsar och bland socialdemokratiska grupper i Ryssland och exilgrupperna utomlands. Han kunde inte undgå att märka sin makt, om inte annat bara därför att den var så uppenbar för alla han träffade eller arbetade med. När han lämnade Ryssland var han redan fullt teoretiskt utvecklad och hade stora revolutionära erfarenheter. Utomlands väntade hans medarbetare i ”Gruppen för arbetets frigörelse” på honom. Främst bland dem befann sig Plechanov, en lysande uttolkare av marxismen, lärare för flera generationer, teoretiker, politiker, politisk skribent och talare, med europeisk ryktbarhet och kontakter. Jämte Plechanov fanns två andra framstående auktoriteter, Zasulitj och Axelrod. Det var inte bara hennes hjältemodiga förflutna som hade fått Vera Zasulitj att hamna i främsta ledet: hon hade ett ytterst skarpt intellekt, omfattande, främst historiska, bakgrundskunskaper och en sällsynt psykologisk förståelse. Det var via Zasulitj som ”Gruppen” på sin tid kom i kontakt med den gamle Engels.

Till skillnad från Plechanov och Zasulitj, som låg närmare den latinska socialismen, företrädde Axelrod den tyska socialdemokratins teorier och erfarenheter i ”Gruppen”. Under denna period var Plechanov redan på nedåtgående. Hans styrka undergrävdes av det som stärkte Lenin – att revolutionen närmade sig. Plechanovs hela verksamhet ägde rum under de förberedande, teoretiska dagarna. Han var en marxistisk propagandist och ledande polemiker, men inte någon revolutionär proletär politiker. Ju närmare revolutionens skugga kom, ju mer uppenbart blev det att Plechanov tappade mark. Han kunde inte undgå att se det själv, och det var därför han var så irriterad på de yngre partmedlemmarna.

Lenin var politisk ledare för *Iskra*, men Martov var den litterära kraften. Han skrev lika lätt och flytande som han talade. Martov arbetade sida vid sida med Lenin, sin närmaste vapenbroder, men det fick honom redan att känna sig lite obekväm. De tilltalade varandra fortfarande med ”du”, men det hade börjat smyga sig in en viss kyla i deras ömsesidiga förhållanden. Martov levde mycket mera i nuet, i de aktuella händelserna, i sitt pågående litterära arbete, i de politiska dagsfrågorna, i nyheterna och samtalen. Lenin, å andra sidan, var visserligen fast rotad i nuet, men försökte alltid se in i framtiden. Martov utvecklade oräkneliga och ofta geniala gissningar, hypoteser och förslag som till och med han själv genast glömde bort, medan Lenin väntade tills han behövde dem. Martovs teorier var så komplicerade och spetsfundiga att de ibland fick Lenin att oroligt skaka på huvudet. De olika politiska linjerna hade inte tagit form ännu, de hade faktiskt inte ens börjat göra sig påminda. I och med splittringen vid den Andra kongressen delades *Iskras* anhängare i två grupper, de ”hårda” och de ”mjuka”. Till en början var dessa namn mycket i ropet. Trots att det egentligen inte fanns några tydliga skillnader, antydde de att det fanns olika ståndpunkter, olika beslutsamhet och beredskap att fortsätta linan ut.

Man kan säga att Lenin redan före splittringen, redan före kongressen, var ”hård” medan Martov var ”mjuk”. Och båda två visste om det. Lenin kunde titta på Martov, som han högaktade, på ett kritiskt och nästan misstänksamt sätt, varvid Martov, som kände Lenins blick, tittade ner och nervöst rörde på axlarna. När de träffades eller samtalade efter kongressen fanns det, åtminstone de gånger jag var närvarande, inga vänliga tonfall eller lustigheter. Lenin tittade förbi Martov när han talade, och Martovs ögon blev glansiga bakom hans hängande och inte helt rena pincené. När Lenin talade med mig om Martov fanns det en speciell ton i hans röst: ”Vem sa det? Julius?” – och namnet Julius uttalades på ett speciellt sätt, med en lätt betoning, som en varning: ”En bra man, det är inte frågan om det, till och med utomordentlig, men alldeles för mjuk.” Samtidigt hamnade Martov under Vera Ivanovna Zasulitjs inflytande, som drog honom från Lenin, inte så mycket politiskt som psykologiskt.

Lenin samlade förbindelserna till Ryssland i sina händer. Redaktionssekreterare var hans fru,

Nadezjda Konstantinovna Krupskaja. Hon stod i själva centrum för det organisatoriska arbetet. Hon tog emot kamraterna som anlände, gav dem instruktioner när de reste, upprättade förbindelser, hade hand om hemliga adresser, skrev brev och krypterade och dekrypterade brevväxlingen. Det fanns alltid en doft av bränt papper från de hemliga brev hon värmde över elden för att läsa. Hon klagade ofta, på sitt försiktigt envisa sätt, att inte folk skrev tillräckligt, eller att de hade blandat ihop koderna, eller skrev med kemiskt bläck så att den ena raden gick över den andra, och så vidare.

I det dagliga politiska organisationsarbetet försökte Lenin stå så självständig som möjligt från de gamla medlemmarna, och i synnerhet Plechanov, som han hade haft många bittra strider med, speciellt i samband med utarbetandet av partiprogrammet. Lenins ursprungliga förslag var ett motförslag till Plechanovs förslag, och den senare gav ett ytterst negativt omdöme om Lenins förslag, på det skämtsamma och överlägsna sätt som var så typiskt för Georgij Valentinovitj vid sådana tillfällen. Men Lenin lät sig naturligtvis inte förvirras eller avskräckas av sådana metoder. Kampen fick en mycket dramatisk utveckling. Zasulitj och Martov fungerade som mellanhänder, den förra å Plechanovs vägnar, den senare å Lenins. Båda var ytterst försonliga, och dessutom var de vänner. Enligt sin egen redogörelse, sa Vera Ivanovna en gång till Lenin: ”George [Plechanov] är som en hund – han skakar saker och ting ett tag, och släpper det sedan. Du däremot är som en bulldogg – du tar ett dödsgrepp.” När hon senare upprepade detta samtal för mig, tillade Vera Ivanovna: ”Det tilltalade Lenin väldigt mycket – 'ett dödsgrepp' upprepade han, uppenbart förtjust.” När hon sa detta härmade hon på ett vänligt sätt Lenins tonfall och uttal. (Han hade svårt att uttala ”r” tydligt.)

Alla dessa motsättningar uppstod innan jag anlände från Ryssland. Jag anade aldrig att de fanns. Inte heller kände jag till att förhållandena mellan *Iskras* redaktörer försämrades ännu mer av min ankomst. Fyra månader efter att jag hade anlänt skrev Lenin till Plechanov:

2 mars 1903, Paris

> Jag föreslår alla medlemmar i redaktionen att de väljer in ”Pero” som medlem i redaktionen på samma grundval som övriga medlemmar. Jag tror att invalet inte bara kräver en majoritet, utan ett enhälligt beslut. Vi är i *mycket stort behov* av en sjunde medlem, både för att underlätta omröstningar (sex är en jämn siffra) och för att stärka oss. ”Pero” har bidragit till varje nummer under flera månader nu. Oftast arbetar han mycket energiskt för *Iskra*. Han håller föreläsningar (och mycket framgångsrikt). Han kommer inte bara att fylla en plats utan är också helt nödvändig till artikelavdelningen och notisavdelningen. Han är otvivelaktigt en person med ovanlig begåvning, är övertygad och energisk, och kommer att gå mycket långt. Han kommer dessutom att kunna göra stor nytta i frågan om översättningar och folklig litteratur. Möjliga invändningar: (1) Hans ungdom; (2) att han kanske reser till Ryssland inom kort; (3) hans penna [*pero*], denna gång utan citationstecken, tenderar att vara överdrivet kulturell och kan vara en smula överlastad, etc.
>
> Punkt (1) ”Pero” föreslås inte få någon självständig post, utan bara som medlem i redaktionen. Där kommer han att kunna skaffa sig erfarenhet. Han ger onekligen en ”känsla” av att vara en partiman, en man för fraktionen, och kunskap och erfarenhet är en fråga om tid. Det är nödvändigt att välja in honom för att binda honom till oss och uppmuntra honom.
>
> Punkt (2) Om ”Pero” kommer i nära kontakt med allt vårt arbete, kommer han troligen inte att resa så snart. Om han verkligen reser, så kommer hans organiserade förbindelser med redaktionen och att han arbetar under dess ledning, inte att innebära ett minus utan ett oerhört plus.
>
> Punkt (3) Bristerna vad gäller stilen är oviktiga. Han kommer att växa från dem. För närvarande accepterar han ”rättelser” i tysthet (och inte särskilt gärna). I redaktionen kommer det att bli diskussioner, omröstningar, och ”instruktionerna” kommer att få en mer definitiv och bindande natur.
>
> Sammanfattningsvis föreslår jag: (1) att alla sex medlemmar i redaktionen röstar för att välja in ”Pero”; (2) att, om han blir godtagen, vi definitivt slår fast relationerna mellan redaktörerna, omröstningsreglerna, och utarbetar exakt hur de ska se ut. *Detta är nödvändigt för oss själva*, såväl som kongressen.

> P.S. Jag anser att det vore *ytterst olämpligt* och känsligt att *skjuta upp* invalet, eftersom det har klargjorts för mig att ”Pero” är *mycket* irriterad – även om han inte visar det öppet – över att fortfarande hänga i luften, och att han känner sig behandlad som en ”yngling”. Om vi inte accepterar ”Pero” med en gång, och han reser till Ryssland om säg en månad, så är jag övertygad om att han kommer att tolka det som att vi är *direkt ovilliga* att acceptera honom i redaktionen. Han kommer att slinka iväg och det vore ytterst ovälkommet. (Lenin, **Collected Works**, bd 43, s 110-12.)

Jag citerar detta brev, som jag återfann alldeles nyligen, nästan i sin helhet (och utelämnar bara tekniska detaljer) eftersom det är helt typiskt för situationen inom redaktionen, typiskt för Lenin själv och för hans inställning till mig. Som jag redan har sagt, var jag fullständigt omedveten om den kamp som pågick bakom scenen angående att jag skulle tas med i redaktionen. Lenins tanke att jag var ”mycket irriterad” över att inte bli antagen till redaktionen stämmer inte, och kännetecknar inte på något sätt min sinnesstämning. I själva verket föll det mig aldrig in. Min hållning gentemot redaktionen var som en elev till sina lärare. Jag var bara 23 år gammal. De yngsta av redaktörerna var Martov, som var sju år äldre än jag, och Lenin själv som var 10 år äldre. Jag var mycket nöjd över det öde som hade fört mig så nära denna utomordentliga grupp av människor. Jag kunde lära mig massor av dem, och det gjorde jag också, ytterst ivrigt.

Varifrån fick Lenin idén att jag var irriterad? Jag tror att det bara var ett taktiskt trick. Hela brevet är genomsyrat av en önskan att bevisa, övertyga och få som han ville. Lenin försökte medvetet skrämma de andra redaktörerna med min påstådda irritation och möjliga brytning med *Iskra*. Han använde det bara som ytterligare ett argument och ingenting annat. Samma sak gäller hans argument om att jag kallades för ”yngling”. Det var så den gamle Deutsch oftast tilltalade mig, men ingen annan. Och Deutsch, som aldrig hade och aldrig kunde få något politiskt inflytande över mig, var jag bara knuten till av äkta vänskap. Lenin använde bara argumentet för att slå fast hos de äldre att man måste räkna med mig som en politiskt mogen person.

10 dagar efter att Lenin hade skickat sitt brev skrev Martov till Axelrod:

> 10 mars 1903. London
>
> Vladimir Iljitj har föreslagit att vi ska ta med ”Pero”, som du känner, i redaktionen med fullständiga rättigheter. Hans litterära arbete visar otvivelaktig talang, han är helt ”vår” i sitt tänkande, han har fullkomligt identifierat sig med *Iskras* intressen, och tack vare sin alldeles särskilda vältalighet har han ett avsevärt inflytande här utomlands. Han talar magnifikt, han skulle inte kunna göra det bättre. Det har både jag och Vladimir Iljitj haft tillfälle att övertyga oss om. Han har kunskaper och arbetar hårt för att öka dem. Jag skriver oreserverat under på Vladimir Iljitjs förslag.

I detta brev visar sig Martov bara som ett sant eko av Lenin. Men han upprepar inte argumentet om att jag var irriterad. Jag bodde i samma hus som Martov. Han hade observerat mig alltför nära för att misstänka någon otålig önskan från min sida att komma med i redaktionen.

Varför var Lenin så angelägen om att jag skulle komma med i redaktionen? Han ville skaffa sig en stabil majoritet. I flera viktiga frågor var redaktörerna uppdelade i två lika stora grupper: de äldre (Plechanov, Zasulitj, Axelrod) och den yngre generationen (Lenin, Martov, Potresov). Lenin var övertygad om att jag i de viktigaste frågorna skulle vara med honom. När det vid ett tillfälle var nödvändigt att gå mot Plechanov, så tog Lenin mig åt sidan och sa skämtsamt: ”Låt Martov tala. Han kommer att släta över det hela, medan du kommer att säga din mening rakt ut.” När han såg förvåningen i mitt ansikte tillade han genast: ”Själv föredrar jag att tala rent ut, men när det gäller Plechanov vore det bättre att släta över denna gång.”

Lenin förslag att jag skulle tas med i redaktionen föll på Plechanovs motstånd. Vad värre är: detta förslag blev den främsta orsaken till Plechanovs ytterst fientliga inställning till mig, eftersom han gissade sig till att Lenin försökte få en stabil majoritet mot honom. Frågan om att organisera om redaktionen sköts upp till kongressen. Men redaktionen beslutade sig för att, utan att invänta kongressen, inbjuda mig till redaktionsmötena med rådgivande status. Plechanov gick bestämt mot

även det. Men Vera Ivanovna sa till honom, ”Jag tar med honom oavsett vad du säger.” Och hon ”tog” faktiskt ”med” mig till nästa möte. Eftersom jag inte kände till vad som hade ägt rum bakom scenen blev jag alldeles förvirrad av Georgij Valentinovitjs utstuderade kyla när han hälsade på mig, något som han var mästare på. Plechanovs motvilja mot mig varade länge, den försvann i själva verket aldrig. I ett brev till Axelrod från april 1904 talade Martov om ”hans [Plechanovs] personliga hat mot nämnda person [jag] – ett hat som är förnedrande för honom och ovärdigt.”

Hänvisningen i Lenins brev till min litterära stil på den tiden är intressant. Den stämmer i båda avseenden, det vill säga min benägenhet att skriva en smula överlastat, och även min obenägenhet att acceptera rättelser. På den här tiden hade jag bara hållit på att skriva i två år, och frågan om stil var viktig och hade en särskild plats hos mig. Jag hade just börjat uppskatta ordens smak. Precis som barn gnider sitt tandkött när de håller på att få tänder, ibland med helt olämpliga föremål, så jagade jag ord, formuleringar eller bilder under min litterära tandsprickning. Först med tiden kom jag att rensa ut min stil. Och eftersom kampen att hitta en form varken var en slump eller något utifrån kommande, utan en återspegling av min intellektuella utveckling, så är det inte att undra på att jag, trots min respekt för redaktörerna, instinktivt försvarade min pågående utveckling som författare mot ett intrång från personer som redan var mogna men annorlunda skapade.

Samtidigt närmade sig kongressen, och slutligen beslutade man att förflytta redaktionen till Genève i Schweiz, där det var billigare att leva och lättare att komma i kontakt med Ryssland. Lenin gick med på det med tungt hjärta. ”I Genève hamnade vi i två små vindsrum”, skriver Sedova. ”L D var helt upptagen med arbetet inför kongressen, medan jag gjorde mig redo för att återvända till Ryssland för partiarbete.” De första kongressdelegaterna började anlända och det hölls ständiga konferenser. Förberedelsearbetet leddes utan tvekan av Lenin, även om det inte alltid var uppenbart. En del delegater anlände med tvivel eller yrkanden. Förberedelserna tog mycket tid. En hel del tid lades ner på att överväga de föreslagna stadgarna, eftersom en viktig punkt i organisationsförslaget var förhållandet mellan centralorganet (*Iskra*) och centralkommittén som skulle verka i Ryssland. Jag anlände utomlands i tron att redaktionen skulle underordnas centralkommittén. Det var den dominerande uppfattningen bland majoriteten av *Iskras* anhängare.

”Det går inte”, invände Lenin. ”Styrkeförhållandena är annorlunda. Hur skulle de kunna styra oss från Ryssland? Nej, det går inte. Vi är det stabila centrum, vi har starkare idéer, och vi måste vägleda härifrån.”

”Så det kommer att innebära redaktionens fullkomliga diktatur?”, frågade jag.

”Tja, vad är det för fel med det?”, replikerade Lenin. ”I det nuvarande läget måste det bli så.”

Lenins organisationsförslag gav upphov till vissa tvivel hos mig. Men inget var mig mer främmande än tanken att kongressen skulle spricka på just dessa frågor.

Jag utsågs till delegat för det sibiriska förbundet, som jag hade haft nära band till under min landsförvisning. För att undvika spioner inledde jag inte resan från Genève, utan från den närbelägna lilla stationen i Nion där expresståget bara stannade till en halv minut. Jag reste tillsammans med delegaten från Tula, Lenins yngre bror dr Uljanov. Som goda ryska landsbygdsbor väntade vi på tåget på fel sida av spåret, och när expresståget kom in fick vi rusa över buffertarna för att komma till vår vagn. Innan vi hann klättra in startade tåget. Stationsmästaren såg två passagerare mellan buffertarna, blåste i visselpipan och tåget stannade. Så fort vi hade blivit ledsagade till vår vagn berättade konduktören att det var första gången han hade sett så idiotiska personer, och att vi var tvungna att betala 50 franc för att ha stoppat tåget. Vi i vår tur sa till honom att vi inte förstod ett ord franska. Det var egentligen inte helt sant, men det passade våra syften. Efter att ha skrikit mot oss i ytterligare tre minuter lämnade den fete schweizaren oss ifred, vilket var det klokaste eftersom vi inte hade 50 franc. Senare, när han kontrollerade biljetterna, luftade han sitt förakt inför resten av vagnen mot de två resenärerna som hade plockats av buffertarna. Den stackaren visste inte att vi var

på väg för att skapa ett parti.

Kongressen inleddes i Bryssel i arbetarkooperativets högkvarter i Folkets hus. Vi hade tilldelats en lagerlokal för vårt arbete som var tillräckligt skyddad från främmande ögon, och den var full av halmbalar. På grund av det blev vi hela tiden angripna av stora mängder loppor. Vi kallade dem ”Anseles armé”,[1] som mobiliserades inför angreppet på det borgerliga samhället. Mötena var faktiskt en ren tortyr. Ännu värre var att delegaterna, ända från första dagen, hela tiden var förföljda.

Jag reste på ett pass utställt på Samokovlijev, en bulgar som jag inte kände till någonting om. En kväll den andra veckan kom jag ut från en liten restaurang, ”Gyllene fasanen” tillsammans med Zasulitj. En delegat från Odessa, Z, korsade vår väg, och utan att titta på oss väste han mellan tänderna: ”Det är en detektiv bakom er. Dela upp er, så kommer han att följa efter mannen.” Z var expert på detektiver och hade ett öga som var lika exakt som ett astronomiskt instrument. Han bodde nära ”Fasanen”, högst upp, och använde sitt fönster som observationstorn.

Jag sa omedelbart adjö till Zasulitj, och fortsatte rakt fram. Jag hade mitt bulgariska pass och fem franc i fickan. Snoken, en lång och slank flamländare med en näsa som en anknäbb, följde efter mig. Det var efter midnatt och det fanns inte en själ ute. Jag vände mig snabbt.

”M'sieu, vad heter den här gatan?” Flamländaren såg rädd ut, och tryckte sig mot väggen.

”Je ne sais pas.” Utan tvekan förväntade han sig ett revolverskott. Jag gick vidare längs boulevarden. En klocka slog ett. Vid den första sidogatan svängde jag och sprang för allt vad jag var värd med flamländaren efter mig. Så där var vi, två främlingar som jagade efter varann på Bryssels gator efter midnatt. Än idag kan jag höra klappret från våra fötter. När jag hade sprungit runt kvarteret kom jag tillbaka till boulevarden igen, tillsammans med flamländaren. Vi var båda två trötta och ursinniga. Vi fortsatte att gå. Vi gick förbi några stillastående taxibilar. Det var meningslöst att ta någon av dem, eftersom detektiven hade följt efter i en annan. Vi fortsatte att gå. Den oändliga boulevarden verkade närma sig något som såg ut som ett slut, och vi var på väg ut ur staden. Jag såg en ensam taxibil nära en nattöppen bar. Med ett snabbt ryck var jag inne i taxibilen.

”Kör, jag har bråttom!”

”Vart vill du åka?” Detektiven lyssnade ivrigt. Jag gav namnet på en park några minuters promenad från där jag bodde.

”Hundra sous.”

”Kör!”

Chauffören gav full gas. Detektiven rusade in på baren och kom ut med en servitör, och pekade mot sin försvinnande fiende.

En halvtimme senare befann jag mig på mitt rum. Så fort jag tände ljuset såg jag ett brev på toalettbordet, adresserat till mig under mitt bulgariska namn. Vem kunde ha skrivit till mig här? Det visade sig vara en inbjudan till ”Sieur Samokovlijev” att nästa morgon klockan tio komma med sitt pass till polisstationen. Så en annan detektiv måste ha spårat mig dit dagen innan, och hela den nattliga jakten på boulevarden var bara en liten ointressant övning för båda parter. Liknande inbjudningar gavs även till de andra delegaterna denna kväll. De som besökte polisen beordrades att lämna Belgien inom 24 timmar. Jag gick inte till polisstationen utan reste helt enkelt till London, dit kongressen flyttades.

Chefen för den ryska hemliga polisen i Berlin, en man vid namn Harting, rapporterade efteråt till polisdepartementet att ”polisen i Bryssel blev överraskade av att se en sådan tillströmning av

[1] **Ansele** var en av socialistpartiets ledare i Belgien, speciellt framträdande inom kooperationen. – eng. översättarens anmärkning.

utlänningar, och misstänkte 10 personer för en anarkistisk sammansvärjning.” I själva verket blev polisen i Bryssel överraskade av Harting själv. Hans verkliga namn var Hekkelmann, en bombkastande *agent provocateur* som på grund av ohörsamhet hade dömts till straffarbete av en fransk domstol, och senare blev general i tsarens hemliga polis och under falskt namn blev riddare i franska Hederslegionen. Harting fick i sin tur informationen från en annan polisagent, dr Zjitomirskij, som från Berlin hade tagit en aktiv del i organiseringen av kongressen. Men allt detta kom fram först flera år senare. Det verkade som om tsarismen höll i alla trådarna. Och ändå skulle inte ens det rädda den.

Allteftersom kongressen fortsatte kom meningsskiljaktigheterna mellan *Iskras* mest framträdande anhängare till ett avgörande. Skiljelinjen mellan ”hårda” och ”mjuka” var uppenbar. Till en början koncentrerades motsättningarna till stadgarnas första paragraf: frågan om vem som skulle betraktas som medlem i partiet. Lenin insisterade på att partiet skulle vara detsamma som den underjordiska organisationen. Martov ville att även de som arbetade under ledning av den underjordiska organisationen skulle betraktas som medlemmar. Motsättningen hade ingen omedelbar praktisk betydelse, eftersom båda formuleringarna bara gav rösträtt åt medlemmarna i den underjordiska organisationen. Ändå var det otvetydigt att det fanns två olika strömningar. Lenin ville ha entydiga, alldeles definitiva förhållanden inom partiet. Martov lutade åt mer diffusa former. Medlemsgrupperingarna avgjorde kongressens hela fortsatta utveckling, och bland annat sammansättningen av partiets ledande centra.

Bakom scenen pågick en kamp för att få stöd från varje enskild delegat. Lenin missade inte ett tillfälle att vinna över mig till sin sida. Han, delegaten Krassikov och jag tog en lång promenad tillsammans, där de båda försökte övertyga mig om att Martov och jag inte kunde följa samma väg, eftersom Martov var ”mjuk”. Krassikovs beskrivning av de andra redaktörerna i *Iskra* var så bryska att de fick Lenin att rynka på näsan, medan de fick mig att rysa. Min inställning till *Iskras* redaktörer påverkades fortfarande av ungdomlig sentimentalitet.

Detta samtal stötte snarare bort mig än lockade mig. Skillnaderna var fortfarande vaga, alla famlade bara omkring och arbetade med ogripbara saker. Vi beslutade att hålla ett möte med erkända *Iskra*-män för att klara ut hela saken. Men till och med valet av ordförande blev svårt. ”Jag föreslår att vi väljer din Benjamin”, sa Deutsch i ett försök att hitta en utväg. Så jag blev tvungen att sitta som ordförande vid just det möte för *Iskra*-anhängare där den framtida splittringen mellan bolsjeviker och mensjeviker först tog form. Allas nerver var spända till bristningsgränsen.

Lenin lämnade mötet och smällde igen dörren bakom sig. Det var den enda gången jag såg honom tappa självbehärskningen under hela den bittra kampen i partiet. Situationen blev ännu värre. Motsättningarna kom upp till ytan under själva kongressen. Lenin gjorde ytterligare ett försök att vinna över mig till den ”hårda” fraktionen genom att skicka en kvinnlig delegat, Z, och hennes yngre bror, Dmitrij. Vårt samtal, som ägde rum i parken, varade i flera timmar. Sändebuden ville inte låta mig gå. ”Vi har våra order”, sa de, ”att få med dig till varje pris.” Slutligen vägrade jag blankt att följa med dem.

Splittringen kom oväntat för alla medlemmar vid kongressen. Lenin, som var allra mest aktiv under kampen, hade varken förutsett eller önskat den. Båda sidor kände sig ytterst illa berörda av händelseutvecklingen. Efter kongressen blev Lenin sjuk i någon nervåkomma i flera veckor. ”L D skrev nästan dagligen från London”, skriver Sedova i sina memoarer. ”Hans brev uttryckte en allt större oro, och till sist kom ett brev som berättade om splittringen, och som förtvivlat sa att *Iskra* inte fanns längre, att den var död... Splittringen i *Iskra* gjorde oss fruktansvärt upprörda. Strax efter att L D återvände från kongressen reste jag till St Petersburg med rapporter om den skriven med mikroskopisk text på tunt papper, som hade stoppats innanför pärmen på Larousses franska ordbok.”

Hur kom det sig att jag hamnade med de ”mjuka” under kongressen? Bland *Iskras* redaktörer var

jag mest bekant med Martov, Zasulitj och Axelrod. De hade otvivelaktigt inflytande över mig. Före kongressen fanns det olika åsiktsnyanser inom redaktionen, men inga skarpa motsättningar. Jag stod allra längst från Plechanov, som efter de första verkligt futtiga sammandrabbningarna hade fattat en intensiv motvilja mot mig. Lenins inställning till mig var undantagslöst vänlig. Men nu var det han som i mina ögon angrep redaktionen, ett organ som enligt min uppfattning var en enda enhet, och som bar det spännande namnet *Iskra*. Tanken på en splittring av redaktionen föreföll mig varken mer eller mindre än som ett helgerån.

Den revolutionära centralismen är en sträng, bindande och krävande princip. Den antar ofta formen av absolut skoningslöshet gentemot enskilda medlemmar, gentemot hela grupper av tidigare bundsförvanter. Det är talande att ”oförsonlig” och ”obeveklig” är bland Lenins favoritord. Bara en ytterst lidelsefull, revolutionär kamp för ett definitivt mål – en kamp som är helt fri från allt som är futtigt eller personligt – kan rättfärdiga denna personliga oförsonlighet. 1903 handlade hela frågan bara om att Lenin ville få bort Axelrod och Zasulitj från redaktionsstaben. Min inställning till dem var fylld av respekt, och det fanns även inslag av personlig tillgivenhet. Lenin hade också höga tankar om dem för vad de hade gjort tidigare. Men han ansåg att de var på väg att bli en framtida black om foten. Han drog därför slutsatsen att de måste avlägsnas från sina poster i ledningen. Jag kunde inte hålla med om det. Hela min varelse protesterade mot detta obarmhärtiga utestängande av de gamla när de äntligen stod på randen till ett organiserat parti. Det var min förtrytelse mot hans inställning som egentligen fick mig att skiljas från honom under den andra kongressen. Hans uppträdande föreföll mig oförlåtligt, både förfärligt och skändligt. Och ändå var det politiskt riktigt och nödvändigt, utifrån organisationens synvinkel. Brytningen med de gamla, som ännu bara var i sin linda, var hursomhelst oundviklig. Lenin förstod detta före alla andra. Han försökte behålla Plechanov genom att skilja honom från Zasulitj och Axelrod. Men som händelserna snart skulle visa var även det meningslöst.

Min brytning med Lenin skedde på något som kan se ut som ”moraliska” eller till och med personliga grunder. Men det var bara på ytan. I grund och botten var splittringen av politisk karaktär, och yttrade sig bara på de organisatoriska metodernas område. Jag såg mig själv som centralist. Men det finns inget tvivel om att jag på den tiden inte helt och fullt insåg vilken sträng och tvingande centralism det revolutionära partiet behövde för att leda miljontals människor i krig mot den gamla samhällsordningen. Mina tidiga år tillbringade jag i en dyster atmosfär som berodde på att reaktionen fortsatte i Odessa fem år längre. Lenins ungdomsår daterade sig tillbaka till ”Narodnaja Volja”. De som kom några år efter mig växte upp i en omgivning som påverkades av det nya politiska uppsvinget. Vid tiden för Londonkongressen 1903 var revolutionen fortfarande till största delen ett abstrakt teoretiskt begrepp för mig. Jag kunde inte på egen hand inse att Lenins centralism var den logiska slutsatsen av en klar revolutionär princip. Och för mig har det alltid varit en tvingande intellektuell nödvändighet att förstå frågan på egen hand, och dra alla nödvändiga slutsatser.

Frånsett inverkan från principerna, som ännu så länge bara befann sig i begynnelsestadiet, så blev konflikten som flammade upp under kongressen så allvarlig därför att de äldre inte insåg Lenins kaliber och betydelse. Under och omedelbart efter kongressen var Axelrods och andra redaktionsmedlemmars indignation över Lenins uppträdande blandad med förvåning: ”Hur vågade han göra det?”

”Var det så länge sedan han kom utomlands som elev och betedde sig som en elev?”, argumenterade de äldre. ”Varifrån fick han då detta överlägsna självförtroende? Varifrån fick han sitt mod?”

Men Lenin hade modet. Han behövde bara bli övertygad om att de äldre var oförmögna att ta den direkta ledningen över den proletära förtruppens kampvilliga organisation under revolutionen som uppenbarligen närmade sig. De äldre – och de var inte ensamma om det – gjorde en felaktig bedömning. Lenin var inte bara en framstående partiarbetare, utan också en ledare, en person vars hela organism hade föresatt sig att uppnå ett särskilt mål, och som efter att ha stått sida vid sida med de

äldre slutligen hade insett att han själv var ledare och hade blivit övertygad om att han var starkare och mer nödvändiga än de. Bland de fortfarande diffusa uppfattningar som var vanliga i gruppen som upprätthöll *Iskras* fana, var Lenin den enda som slutgiltigt förutsåg ”morgondagen” med alla dess hårda uppgifter, grymma konflikter och oräkneliga offer.

Lenin vann över Plechanov vid kongressen, men bara för en kort period. Samtidigt förlorade han Martov, en förlust som kom att bli för alltid. Uppenbarligen hade Plechanov något på känn under kongressen. Åtminstone sa han till Axelrod, när de diskuterade Lenin: ”Av sådant stoff skapas personer som Robespierre.” Plechanov spelade själv inte någon särskilt avundsvärd roll på kongressen. En enda gång såg och hörde jag Plechanov i hela sin kraft. Det var i kongressens programkommitté. Med ett klart, vetenskapligt exakt programförslag i åtanke, självsäker, säker på sina kunskaper och överlägsenhet, lyste Plechanov i egenskap av ordförande upp hela församlingen med sin personlighet, med en glad och ironisk glimt i ögonen, sin grånade mustasch pigg och på ända, med sina något teatraliska men livfulla och uttrycksfulla gester, som ett levande fyrverkeri av lärdom och klokhet.

Mensjevikernas[2] ledare Martov måste räknas till en av den revolutionära rörelsens mest tragiska personer. Martov var en begåvad skribent, genial politiker, och skarpsinnig tänkare som stod skyhögt över den intellektuella rörelse som han kom att bli ledare för. Men han tänkande saknade mod, hans insikter saknade viljestyrka. Det kunde inte kompenseras med hjälp av ren envishet. Martovs första reaktion på händelser uppvisade alltid en revolutionär tankeinriktning. Men hans tänkande saknade stöd från en levande vilja, och dog genast ner. Min vänskap med honom överlevde inte prövningarna från de första viktiga händelser som den annalkande revolutionen skyndade på.

Men oavsett vad jag kan säga om den andra kongressen, så var den en milstolpe i mitt liv, om bara på grund av att den skilde mig från Lenin under flera år. När jag nu tittar tillbaka på det förflutna, så är jag inte ledsen. Jag kom till Lenin för andra gången senare än många andra, men jag kom på mitt eget sätt, efter ha gått igenom och bedömt revolutionens, kontrarevolutionens och det imperialistiska krigets erfarenheter. Som ett resultat av det kom jag säkrare och mer allvarligt än de ”elever” som – inte alltid vid rätt tidpunkt – upprepade lärarens ord och gester medan han levde, men som efter hans död visade sig vara bara hjälplösa epigoner och omedvetna verktyg i händerna på fientliga krafter.

[2] Som ett resultat av splittringen vid den ryska socialdemokratins andra kongress, kom de två fraktionerna att bli kända som ”bolsjeviker”, som betyder ”majoriteten”, och ”mensjeviker”, som betyder ”minoriteten”. – eng översättarens anmärkning.

Kapitel 13. Tillbaka till Ryssland

Denna koppling till minoriteten från den andra kongressen blev kortvarig. Innan det hade gått särskilt många månader hade två strömningar uppstått inom minoriteten. Jag förespråkade att det skulle vidtagas åtgärder för att snarast möjligt få till stånd en förening med majoriteten, eftersom jag betraktade splittringen som ingenting annat än en ovanlig händelse. För andra var splittringen vid den andra kongressen början på en utveckling i riktning mot opportunism. Under hela 1904 diskuterade jag med mensjevikernas ledande grupp om politiska och organisatoriska frågor. Argumenten koncentrerade sig kring två frågor: inställningen till liberalismen och inställningen till bolsjevikerna. Jag var för ett kompromisslöst motstånd mot liberalernas försök att luta sig mot massorna, och därför krävde jag samtidigt alltmer bestämt att de två socialdemokratiska fraktionerna skulle enas.

I september sa jag formellt upp mitt medlemskap i minoriteten. Jag hade upphört att vara aktiv medlem i april samma år. Under denna period tillbringade jag några månader i München, avskild från de ryska emigrantkretsarna. På denna tid ansågs München vara den mest demokratiska och konstnärliga staden i Tyskland. Jag lärde känna den bayerska socialdemokratin ganska väl, liksom konstgallerierna i München och *Simplicissimus'* tecknare.

Redan vid tiden för partikongressen stod hela södra Ryssland mitt uppe i en stor strejk. Bondeoroligheter blev allt vanligare. Universiteten kokade. Under en kort period bromsades rörelsen av det rysk-japanska kriget, men tsarismens militära misslyckande gav genast en oerhörd skjuts åt revolutionen. Pressen blev allt modigare, terroristhandlingarna allt vanligare. Liberalerna började vakna och inledde en kampanj med politiska banketter. Revolutionens grundläggande frågor hamnade snabbt i förgrunden. I mina ögon började abstraktionerna anta en verklig samhällelig gestalt. Mensjevikerna, speciellt Zasulitj, satte stora förhoppningar till liberalerna.

Redan före kongressen, efter ett av redaktionens möten på café ”Landolt”, började Zasulitj, med den speciella, blygt envisa röst som hon alltid använde vid sådana tillfällen, klaga på att vi angrep liberalerna för mycket. Det var en öm punkt för henne.

”Se hur ivriga de är”, sa hon och tittade förbi Lenin, trots att det egentligen var honom hon riktade sig mot. ”Struve kräver att de ryska liberalerna inte ska förkasta socialismen, eftersom de i så fall hotas av samma öde som de tyska liberalerna. Han säger att de borde följa de franska radikala socialisternas exempel.”

”Vi borde slå ännu mer mot dem”, sa Lenin med ett glatt leende, som om han retade Vera Ivanovna.

”Det är just snyggt!”, utropade hon förtvivlat. ”De går oss till mötes och vi slår ner dem.”

Jag stödde Lenin oreserverat i denna diskussion, som blev allt viktigare ju djupare den gick. Under liberalernas bankettkampanj 1904, som snabbt hamnade i en återvändsgränd, ställde jag frågan: ”Vad härnäst?” Jag svarade så här: det enda sättet att öppna en utväg är med hjälp av en generalstrejk, följt av ett uppror av proletariatet som kommer att leda massorna mot liberalismen. Detta ökade mina meningsskiljaktigheter med mensjevikerna.

På morgonen den 23 januari 1905 återvände jag från en föreläsningsturné till Genève, utmattad efter en sömnlös natt på ett tåg. En tidningspojke sålde mig gårdagens tidning. Den talade i futurum om arbetarnas marsch mot Vinterpalatset. Jag beslutade mig för att den inte hade ägt rum. En timme eller så senare besökte jag *Iskras* kontor. Martov var alldeles upphetsad.

”Så den blev inte av?”

”Vad menar du, blev inte av?”, kastade han sig över mig. ”Vi tillbringade hela natten på ett café och läste telegram. Har du inte hört? Här står det, här, här...”, sa han och gav mig pappren. Jag ögnade

igenom de tio första raderna av telegrammet om den blodiga söndagen.[1] En dov, brännande känsla verkade överväldiga mig.

Jag kunde inte stanna kvar utomlands längre. I och med kongressen hade jag inte längre några band till bolsjevikerna. Jag bröt med mensjevikerna. Jag tvingades agera på egen risk. Via en student fick jag ett nytt pass, och tillsammans med min hustru,[2] som hade kommit utomlands igen på hösten 1904, tog jag tåget till München. Parvus inhyste oss i sitt hus. Han läste mitt manuskript som behandlade händelserna 22 januari, och var mycket entusiastisk över det. ”Händelserna har fullständig bekräftat denna analys. Nu kan ingen förneka att generalstrejken är det viktigaste kampmedlet. 22 januari var den första politiska strejken, även om den doldes bakom en präst mantel. Man behöver bara tillägga att revolutionen i Ryssland kan föra en demokratisk arbetarregering till makten.” Det var i denna anda Parvus skrev ett förord till min pamflett.

Parvus var utan tvekan en av sekelskiftets viktigaste marxister. Han använde den marxistiska metoden på ett skickligt sätt, var vidsynt och höll ögonen på alla viktigare världshändelser. Tillsammans med sitt orädda tänkande och manliga, kraftfulla stil, gjorde detta honom till en utomordentlig skribent. Hans tidiga studier förde mig närmare den socialistiska revolutionens frågor, och för mig gjorde de definitivt att proletariatets maktövertagande förvandlades från ett diffust ”slut”mål till en praktisk uppgift för dagen.

Och ändå fanns det alltid något galet och opålitligt kring Parvus. Utöver alla sina andra ambitioner, plågades denna revolutionär av en häpnadsväckande önskan att bli rik. Till och med detta knöt han, åtminstone under dessa år, till sina samhällsomstörtande idéer. ”Partiapparaten har stelnat”, brukade han klaga. ”Det är svårt att få in något ens i Bebels huvud. Det vi revolutionära marxister behöver är en stor dagstidning på tre språk. Men för att lyckas med det måste vi ha pengar, massor av pengar.” På så sätt knöts tankarna på revolutionen och rikedom samman i denna bulldogs tunga, köttiga huvud. Han försökte starta ett förlag i sin hemstad München, men det slutade illa. Då reste han till Ryssland och deltog i revolutionen 1905. Trots sitt nyskapande och geniala tänkande misslyckades han fullständigt som ledare. Efter revolutionens nederlag 1905 gick det bara neråt för honom. Från Tyskland flyttade han till Wien, och därifrån till Konstantinopel, där han befann sig när världskriget startade. Under kriget blev han rik med hjälp av militära affärer. Samtidigt gick han öppet ut och försvarade att den tyska militarismen hade en progressiv uppgift, bröt definitivt med revolutionärerna och blev en av den tyska högersocialdemokratins intellektuella ledare. Det säger sig självt att jag varken har haft några politiska eller personliga kontakter med honom sedan kriget.

Från München reste Sedova och jag till Wien. Emigrantvågen höll redan på att vända tillbaka mot Ryssland. Victor Adler var helt upptagen av ryska angelägenheter, och skaffade pengar, pass, adresser och liknande åt emigranterna. I hans hus fick en frisör ändra mitt utseende – som hade blivit alltför bekant för de ryska polisagenterna utomlands.

”Jag har just fått ett brev från Axelrod”, upplyste mig Adler, ”som säger att Gapon har anlänt utomlands och utropat sig som socialdemokrat. Det är synd. Om han bara hade försvunnit fullständigt så skulle det ha blivit en underbar saga, medan han som emigrant bara kommer att bli en komisk figur. Vet du”, tillade han med en glimt i ögonen som dämpade hans ironi, ”sådana personer passar bättre som historiska martyrer än som kamrater i ett parti.”

När jag var i Wien hörde jag nyheten om mordet på storhertigen Sergius. Händelserna följde tätt på varandra. Den socialdemokratiska pressen vände ögonen österut. Min hustru reste före mig för att

---

[1] 22 januari 1905 marscherade stora arbetarmassor, under ledning av prästen Gapon och bärande kyrkfanor och tsarporträtt, till Vinterpalatset för att överlämna en petition där man förde fram sina klagomål och vädjade till tsaren om att förbättra deras lott. Män, kvinnor och barn fortsatte fram till Palatstorget, men möttes av regeringstrupper som besköt och högg ner dem med sablar, och dödade eller sårade tusentals personer. Dagen har i Ryssland blivit känd som ”Den blodiga söndagen”. – engelska översättarens anmärkning.

[2] Natalja Ivanovna Sedova, författarens andra hustru. – engelska översättarens anmärkning.

ordna med bostad och förbindelser i Kiev. I februari anlände jag till Kiev på ett pass i en pensionerad korprals namn, Arbuzov, och under flera veckor flyttade jag från hus till hus. Först bodde jag hos en ung advokat som var rädd för sin egen skugga, därefter hos en professor från teknologiska institutet, sedan hos en änka med liberala uppfattningar. Vid ett tillfälle tog jag till och med min tillflykt till ett ögonsjukhus. På förhållningsorder från ansvarig läkare, som förstod min situation, fick jag till min stora förlägenhet fotbad av sköterskan, som också droppade någon sorts ofarliga droppar i ögonen. I och med det var jag tvungen att vara dubbelt hemlighetsfull och skriva mina kungörelser när hon inte var i närheten – hon bevakade mig noga för att hindra mig från att trötta ut mina ögon. Under ronden smet doktorn från sina assistenter som han inte ansåg vara tillförlitliga, rusade in i mitt rum med en kvinnlig assistent som han litade på, och låste snabbt dörren och drog för gardinerna som om han förberedde sig för att undersöka mina ögon. Därefter utbrast alla tre av oss ut i glada men försiktiga skratt.

”Har du några cigaretter?”, frågade doktorn. ”Ja”, svarade jag. ”Quantum satis?” fortsatte han. ”Quantum satis”,[3] svarade jag. Och sedan skrattade vi alla igen. Sedan var undersökningen slut, och jag fortsatte att skriva kungörelser. Jag var ytterst road av detta liv. Det enda som fick mig att skämmas lite var att jag var tvungen att lura den älskvärda gamla sköterskan som så plikttroget behandlade mig med fotbad.

Vid denna tid fungerade det välkända underjordiska tryckeriet i Kiev, och trots de många räderna och arresteringarna av anställda, lyckades det fortsätta sitt arbete mitt framför näsan på chefen för den hemliga polisen, Novitskij. Jag tryckte flera av mina kungörelser på våren 1905 i denna tryckpress. Mina längre skrifter började jag anförtro till en ung ingenjör vid namn Krasin, som jag träffade i Kiev. Han var med i bolsjevikernas centralkommitté och hade tillgång till en stor och väl utrustad hemlig tryckpress någonstans i Kaukasus. I Kiev skrev jag ett antal flygblad till denna tryckpress, som tryckte dem tydligt, vilket var ovanligt under dessa underjordiska förhållanden.

Precis som revolutionen var partiet vid denna tidpunkt ungt, och det var slående hur oerfarna och opolerade både medlemmarna och deras aktioner var. Inte heller Krasin var utan sina brister. Men det fanns något bestämt, beslutsamt och ”ledande” hos honom. Han var en ganska erfaren ingenjör, hade ett välbetalt jobb och utförde det väl. Han var uppskattad bland sina chefer, och hade en grupp av bekanta som var mycket större och mer varierad än någon annan av den tidens revolutionärer. Krasin hade anknytningar överallt – på arbetarnas rum, i ingenjörernas våningar, i de liberala industriägarnas residens i Moskva, inom litterära kretsar. Han hanterade dem skickligt, och följaktligen öppnade sig praktiska möjligheter för honom som var stängda för alla andra. Utöver att delta i partiets övergripande arbete hade Krasin 1905 ansvar för de farligaste delarna av detta arbete, som väpnade enheter, att inhandla vapen, förbereda lager av sprängmedel, och liknande. Trots att han var så vidsynt var han i första hand en handlingens man, inom politiken såväl som livet i stort. Det var hans styrka men också hans akilleshäl. Han hade ingen lust att ägna långa mödosamma år åt att bygga upp styrkorna, politisk skolning, teoretiska analyser och erfarenheter, och när revolutionen 1905 inte uppfyllde hans förhoppningar, satsade han sina krafter på elektrotekniken och industrin i allmänhet. Även under denna period utmärkte sig Krasin som en person som förverkligade sina mål, och uppvisade utomordentliga bedrifter. Utan tvivel gav de stora framgångarna inom ingenjörsarbetet honom samma personliga tillfredsställelse som han tidigare hade återfunnit under den revolutionära kampen. Han tog emot den bolsjevikiska revolutionen med fientlig förvirring, som ett äventyr som var dömt till nederlag. Under lång tid vägrade han att tro på vår förmåga att övervinna landets sönderfall. Men senare rycktes han med av framtidsperspektiven för det arbete som öppnade sig för honom.

Vad gäller mig själv, var förbindelserna med Krasin 1905 en gudagåva. Vi kom överens om att

[3] **Quantum Satis** är en latinsk fras som betyder ”Den mängd som behövs”. Frasen myntades ursprungligen som en mängdangivelse vid läkemedelstillverkning. – information från Wikipedia.

träffas i St Petersburg. Jag fick också hemliga adresser av honom. Den första och viktigaste var artilleriskolan Konstantinovskij, där jag skulle träffa den högsta medicinska officeren, Alexander Alexandrovitj Litkens, till vars familj ödet skulle knyta mig under lång tid framåt. Mer än en gång under de oroliga dagarna och nätterna 1905 sökte jag hemlig tillflykt i Litkens' hus på Zabalkanskij Prospekt, i skolbyggnaden. Chefsläkarens hus besöktes ibland av personer som skolgården och trapporna aldrig tidigare hade skådat, och det mitt framför ögonen på militärens dörrvakt. Men de lägre tjänstemännen var mycket vänligt inställda till doktorn, ingenting rapporterades till polisen och allting förlöpte smidigt. Doktorns äldste son Alexander, som var omkring 18 år gammal, var medlem i partiet, och stod några månader senare i ledningen för bonderörelsen i Orlovdistriktet. Men han klarade inte av den fruktansvärda nervösa anspänningen, och blev sjuk och dog. Doktorns yngre son Evgraf gick på denna tid på gymnasiet, och spelade senare en viktig roll under inbördeskriget och i sovjetregeringens utbildningsarbete, men dödades av banditer på Krim 1921.

I St Petersburg bodde jag officiellt på ett pass utställt på en godsägare vid namn Vikentjev. I de revolutionära kretsarna var jag känd under namnet Petr Petrovitj. Formellt var jag inte medlem i någon av fraktionerna. Jag fortsatte att arbeta ihop med Krasin, som vid den tiden var en försonlig bolsjevik. Med tanke på min ställning mellan fraktionerna förde det oss ännu närmare varandra. På samma gång höll jag kontakten med den lokala mensjevikgruppen, som förde en mycket revolutionär politik. Under inflytande från mig förespråkade gruppen en bojkott av den första rådgivande Duman, vilket satte den i motsättning till den mensjevikiska ledningen utomlands. Men gruppen fångades snart in av regeringen. Den förråddes av en av sina aktiva medlemmar, känd under namnet ”Nikolaj med guldglasögonen”, som visade sig vara polisagent. Han visste att jag befann mig i St Petersburg och han visste hur jag såg ut. Min hustru arresterades i samband med 1:a majmötet i skogen. Jag var tvungen att gå under jorden ett tag, så på sommaren reste jag till Finland. Det blev en kort tids lugn och ro då jag kunde göra ett intensivt litterärt arbete och ta korta promenader på landet. Jag läste ivrigt tidningarna, såg hur partierna tog form, klippte ut artiklar ur tidningarna och samlade och sållade fakta. Det var under denna period jag slutgiltigt formulerade min uppfattning om det ryska samhällets inre krafter och den ryska revolutionens framtidsutsikter.

Ryssland, skrev jag då, står inför en borgerligt demokratisk revolution. Revolutionens grundval är jordfrågan. Den klass eller det parti som leder bönderna mot tsarismen och godsägarna kommer att erövra makten. Varken liberalerna eller den demokratiska intelligentsian kommer att kunna göra det, deras historiska tid är förbi. Proletariatet står redan i den revolutionära förgrunden. Via arbetarna är socialdemokratin de enda som kan leda bönderna. Det ger den ryska socialdemokratin möjlighet att gripa makten innan det har skett i länderna i väst. Det är socialdemokratins omedelbara uppgift att fullborda den borgerliga revolutionen. Men när proletariatet väl har tagit kontrollen kan det inte begränsa sig till ett demokratiskt program, det kommer att bli tvunget att genomföra socialistiska åtgärder. Hur långt det kommer att gå i denna riktning beror inte bara på styrkeförhållandena i Ryssland, utan även på hela den internationella situationen. Alltså är den viktigaste strategiska handlingslinjen att socialdemokratin, samtidigt som den kämpar med liberalismen om ledningen över bönderna, också ska ställa sig uppgiften att gripa makten till och med under utvecklingen av den borgerliga revolutionen.

Frågan om revolutionens övergripande framtidsperspektiv var framförallt knuten till taktiska problem. Partiets centrala politiska paroll var kravet på en konstituerande församling. Men den revolutionära kampen utveckling ställde frågan vem som skulle sammankalla den konstituerande församlingen och hur. Ur framtidsperspektivet på ett folkligt uppror under proletariatets ledning följde logiskt att det skulle uppstå en provisorisk revolutionär regering. Proletariatets ledande roll under revolutionen måste med nödvändighet säkra det en avgörande plats i den provisoriska regeringen.

Denna fråga gav upphov till en livlig diskussion inom partiets övre kretsar, liksom mellan Krasin och mig. Jag skrev teser där jag talade för att revolutionens fullständiga seger över tsarismen an-

tingen skulle leda till att proletariatet kom till makten med stöd från bönderna, eller direkta steg mot en sådan makt. Detta bestämda uttalande skrämde Krasin. Han godtog parollen om en provisorisk revolutionär regering, och det handlingsprogram som jag skisserade för den. Men han vägrade att redan på förhand slå fast några regler om att socialdemokratin skulle ha majoritet i regeringen. Mina teser trycktes i denna form i St Petersburg, och Krasin tog på sig att försvara dem vid den gemensamma partikongress som skulle hållas utomlands i maj. Men kongressen hölls aldrig. Krasin tog istället en aktiv del under diskussionerna i frågan om den provisoriska regeringen vid bolsjevikkongressen och lade fram mina teser som ett ändringsförslag till Lenins resolution. Denna händelse är så politiskt intressant att jag känner mig tvungen att citera ur bolsjevikkongressens protokoll:

> Vad gäller kamrat Lenins resolution [sa Krasin] anser jag dess svaga punkt vara att den inte betonar frågan om den provisoriska regeringen, och tillräckligt klart pekar på sambandet mellan den provisoriska regeringen och det väpnade upproret. I själva verket upprättas den provisoriska regeringen av det väpnade upproret som dess eget organ... Jag återfinner vidare i resolutionen den felaktiga uppfattningen att den provisoriska revolutionära regeringen kommer att uppstå först *efter* det väpnade upprorets slutliga seger och efter att enväldet har störtats. Nej – den uppstår under upprorets utveckling och tar en ytterst aktiv del i hur upproret går till, och garanterar genom sina organiserade handlingar dess seger. Det är naivt att tro att socialdemokratin kommer att kunna delta i den provisoriska revolutionära regeringen så fort enväldet fullständigt har störtats. Om kastanjerna har kratsats ut ur elden av någon annan än oss, så kommer ingen att drömma om att dela dem med oss.

Det var en nästan ordagrann upprepning av mina teser.

Lenin, som i sin inledningsrapport hade ställt frågan i rent teoretisk form, hade en mycket positiv inställning till Krasins ståndpunkt. Han sa så här:

> På det hela taget skriver jag under på kamrat Krasins uppfattning. Det är bara naturligt att jag som skribent koncentrerar min uppmärksamhet på frågans litterära utformning. Kamrat Krasin pekar mycket exakt ut betydelsen av kampens mål, och jag skriver helt och fullt under på hans ståndpunkt. Man kan inte inleda kampen utan att förvänta sig att man ska inta den ställning man kämpar om. (Lenin, *CW*, bd 8, s 398. Där står namnet Zimin istället för Krasin – öa.)

Resolutionen ändrades på motsvarande sätt. Vi kan påpeka att man under de senaste åren har åberopat tredje kongressens resolution i frågan om den provisoriska regeringen hundratals gånger som ”trotskismens” motsats. Stalinskolans ”röda professorer” har inte haft en aning om att jag har skrivit de rader som de citerar som ett exempel på leninism som riktas mot mig.

Landskapet där jag bodde i Finland, med dess kullar, tallar och sjöar, dess genomskinliga höstluft och lugn, påminde näppeligen om den permanenta revolutionen. I slutet av september flyttade jag ännu längre in i Finlands inland, och slog ner bopålarna i skogen nära en sjö, i ett isolerat pensionat, ”Rauha”. Det betyder ”frid” på finska. Så här på hösten var det stora pensionatet nästan tomt. Under de sista dagarna bodde en svensk författare där tillsammans med en engelsk skådespelerska, och de for iväg utan att betala räkningen. Ägaren följde efter dem till Helsingfors. Hans hustru var mycket sjuk, och de kunde bara hålla igång hennes hjärta med hjälp av champagne. Jag träffade henne aldrig. Hon avled medan ägaren fortfarande var bortrest. Hennes lik låg i ett rum ovanför mitt. Chefskyparen reste till Helsingfors för att leta efter hennes make. Bara en ung pojke var kvar för att tjänstgöra. Tallarna var täckta i en vit skrud. Pensionatet var som dött.

Den unga pojken var nere i köket, någonstans i källaren. Ovanför mig låg den döda kvinnan. Jag var ensam. På det hela taget var det ”rauha” – frid. Inte en själ, inte ett ljud. Jag skrev och promenerade. På kvällen kom brevbäraren med en bunt tidningar från St Petersburg. Jag öppnade dem, den ena efter den andra. Det var som om en rasande storm dånade in genom ett öppet fönster. Strejken växte och spred sig från stad till stad. I hotellets tystnad lät tidningarnas prassel som ett snöskred. Revolutionen var i full gång.

Jag bad pojken om räkningen, beordrade fram hästarna och lämnade min ”frid” för att möta snö-

skredet. Samma kväll höll jag ett tal i det polytekniska institutets stora sal i St Petersburg.

Kapitel 14. 1905

Strejken i oktober utvecklades inte i enlighet med planerna. Den började med tryckeriarbetarna i Moskva, och avtog sedan sakta. Partierna hade planerat de avgörande striderna till årsdagen av Den blodiga söndagen (22 januari). Det var därför jag gjorde färdigt mitt arbete utan brådska i min tillflyktsort i Finland. Men en tillfällig strejk som redan var på väg att klinga ut spred sig plötsligt till järnvägarna och spred sig i full galopp. Efter 10 oktober detta år spred sig strejken, nu under politiska paroller, från Moskva till resten av landet. En sådan generalstrejk hade aldrig någonsin skådats tidigare. I många städer kom det till sammandrabbningar med trupperna. Men i det stora hela gick händelserna i oktober aldrig längre än till en politisk strejk, och antog aldrig karaktären av väpnat uppror. Men absolutismen tappade huvudet och slog till reträtt. 17 oktober[1] gav den ut ett konstitutionellt manifest. Visserligen behöll den skadade tsarismen maktapparaten. Regeringspolitiken var, med Wittes ord, mer än någonsin ”en blandning av feghet, blindhet, förräderi och dumhet.” Icke desto mindre vann revolutionen sin första seger, en seger som inte var fullständig i sig själv, men som lovade mycket.

”Den viktigaste delen i den ryska revolutionen 1905”, skrev samma Witte senare, ”var naturligtvis böndernas paroll: 'Ge oss jord'.” Det kan man hålla med om. Men sedan fortsätter Witte: ”Jag tillskrev inte arbetarsovjeterna särskilt stor betydelse. Och inte heller hade de det.” Det bevisar bara att även de mest begåvade byråkrater inte insåg händelsernas innebörd, som var en sista varning till de härskande klasserna. Witte dog i tid för att slippa revidera sina åsikter om arbetarsovjeterna.

Jag anlände till St Petersburg när oktoberstrejkerna var som intensivast. Strejkvågen svepte fram längre och längre, men risken var att rörelsen, som inte kontrollerades av någon central organisation, skulle dö ut utan att uppnå några resultat. Jag kom från Finland med en plan för en vald icke partianknuten organisation, med delegater som var och en företrädde ettusen arbetare. Från en författare vid namn Jordanskij (som senare blev sovjetisk ambassadör i Italien) fick jag, samma dag som jag anlände, höra att mensjevikerna redan hade lanserat parollen om en revolutionär organisation som skulle väljas på basis av en delegat per femhundra personer. Det var rätt sak att göra. Den del av bolsjevikernas centralkommitté som befann sig i St Petersburg gick bestämt mot en vald icke-partiorganisation eftersom de var rädda för konkurrens till partiet. Däremot var de bolsjevikiska arbetarna helt befriade från dessa farhågor. De bolsjevikiska ledarna fortsatte att ha samma sekteristiska inställning till sovjeten fram tills dess Lenin anlände i november.

Man skulle kunna skriva ett lärorikt kapitel om leninisternas ledarskap utan Lenin. Han höjde sig så högt över sina närmaste elever, att de i hans närvaro inte tyckte att det fanns något behov att lösa teoretiska och taktiska problem på egen hand. När de i avgörande ögonblick råkade skiljas från Lenin, blev man förbluffad över deras totala hjälplöshet. Sådant var läget på hösten 1905, och återigen på våren 1917. I båda dessa fall, liksom i andra historiskt mindre viktiga fall, uppfattade partiets djupa led den rätta handlingslinjen mycket bättre än halvledarna som tvingades göra det på egen hand. Det faktum att Lenin dröjde med att komma från utlandet var en av de saker som gjorde att bolsjevikerna inte lyckades få en ledande ställning under den första revolutionen.

Jag har redan nämnt att N I Sedova hade fångslats under ett kavalleriangrepp mot ett 1:a majmöte i skogen. Hon avtjänade sex månader i fängelse och skickades sedan till Tver där hon bodde under polisövervakning. Efter oktobermanifestet återvände hon till St Petersburg. Under namnet herr och fru Vikentjev hyrde vi ett rum hos en man som visade sig vara spekulant på börsen. Affärerna på börsen gick dåligt, så många spekulanter tvingades ta inneboende. Nyhetspojkarna tog med sig alla

[1] Enligt den gamla julianska kalendern som användes i Ryssland före revolutionen, och motsvarar 30 oktober i den gregorianska kalendern – en skillnad på 13 dagar. Där dubbla datum anges utgör den inom parentes den gregorianska kalendern. – engelska översättarens anmärkning.

tidningar till oss på morgonen. Ibland lånade hyresvärden dem av min hustru, läste dem och gnisslade tänderna. Hans affärer gick allt sämre. En dag rusade han in i vårt rum och viftade vilt med en tidning: ”Titta”, skrek han och pekade på min senaste artikel, ”Godmorgon, St Petersburgs fastighetsskötare!” ”Titta, nu försöker de lägga vantarna på fastighetsskötarna! Om jag fick tag i den där fängelsekunden skulle jag skjuta honom med min pistol!” Och han drog fram en pistol ur fickan och viftade med den i luften. Han såg ut som en galning. Han ville ha medkänsla. Min hustru kom till kontoret på tidningen med dessa oroande nyheter. Vi kände att vi behövde leta efter en ny bostad. Men vi hade inte ett ledigt ögonblick, så vi litade till ödet. Vi stannade hos denna desperata spekulant fram tills dess jag arresterades. Tack och lov lyckades varken han eller polisen lista ut vem Vikentjev egentligen var. Mitt rum blev inte ens genomsökt efter att jag hade arresterats.

I sovjeten var jag känd under namnet Janovskij, efter byn där jag föddes. I pressen skrev jag som Trotskij. Jag var tvungen att arbeta på tre tidningar. Tillsammans med Parvus tog jag över den lilla *Ryska Nyhetsbladet* och förvandlade den till en tidning som kämpade för massorna. På några dagar ökade upplagan från 30.000 till 100.000. En månad senare uppgick den till en halv miljon. Men våra tekniska resurser kunde inte hålla takten med tidningens tillväxt. Till sist befriade regeringens polisrazzia oss från våra svårigheter.

13(26) november hade vi startat ett stort politiskt organ, *Natjalo* (Början), i samarbete med mensjevikerna. Tidningen upplaga ökade med stormsteg. I Lenins frånvaro var den bolsjevikiska *Novaja Zjizn* (Nytt Liv) ganska trist. *Natjalo*, å andra sidan, var oerhört framgångsrik. Jag tror att den tidningen var mer lik sin klassiska förebild *Neue Rheinische Zeitung*, som gavs ut av Marx 1848, än någon annan tidning under det senaste halvseklet. Kamenev, som var en av redaktörerna på *Novaja Zjizn*, berättade senare för mig hur han brukade titta på försäljningen av tidningar vid järnvägsstationerna när han åkte förbi med tåget. Oändliga köer väntade på tåget till St Petersburg. Man frågade bara efter de revolutionära tidningarna. ”*Natjalo, Natjalo, Natjalo*”, ropade den väntande folkmassan. ”*Novaja Zjizn*”, och så återigen ”*Natjalo, Natjalo, Natjalo*”.

”Då sa jag till mig själv, förbittrad”, erkände Kamenev, ”att de skriver bättre på *Natjalo* än vad vi gör.”

Utöver för *Ryska Nyhetsbladet* och *Natjalo*, så skrev jag också ledarartiklarna till *Izvestija (Nyheterna)*, sovjetens officiella organ, liksom ett stort antal appeller, manifest och resolutioner. De 52 dagar som den första sovjeten existerade var proppfyllda av arbete – sovjeten, exekutivkommittén, oändliga möten och tre tidningar. Hur vi lyckades leva i denna strömvirvel förstår jag inte än idag. Men mycket av det förflutna verkar obegripligt eftersom vi när vi minns tappar bort det aktiva elementet: vi betraktar oss själva utifrån. Men under dessa dagar var vi tillräckligt aktiva. Vi snurrade inte bara runt i strömvirveln, utan hjälpte också till att skapa den. Allting gjordes i all hast, men trots allt inte så illa, och en del till och med mycket bra. Vår ansvarige utgivare, en gammal demokrat, dr D M Hertzenstein, kom ibland på besök på *Natjalos* redaktion, klädd i en oklanderlig bonjour.[2] Han brukade stå mitt i rummet och tillgivet betrakta vårt kaos. Ett år senare fick han stå till svars inför rätta för anklagelser om revolutionärt ursinne hos en tidning som han inte hade det minsta inflytande över. Den gamle mannen avsvor sig inte oss. Tvärtom berättade han för rätten med tårar i ögonen hur vi redigerade den mest populära tidningen samtidigt som vi åt överblivna ”pirozjki” som vaktmästaren hade med sig från närmaste bageri, inlindade i papper. Den gamle mannen tvingades sitta ett år i fängelse för en revolution som inte lyckades, för emigrantbrödraskapet och för överblivna ”pirozjki”.

I sina memoarer skrev Witte senare att 1905 ”verkade den stora majoriteten av folket bli galna”. För konservativa ser revolutionen ut som kollektiv galenskap, men det beror bara på att den ökar de

[2] **Bonjour** är en formell herrjacka i mörkt tyg, vars skört i motsats till jacketten har raka kanter. – uppgift från Wikipedia.

sociala motsättningarnas ”vanliga” galenskap till det yttersta. Det är precis som när folk inte tycker om att känna igen sig själva i en djärv karikatyr. Men hela den moderna utvecklingen koncentrerar, överbelastar och skärper motsättningarna och gör dem outhärdliga, och förbereder på så sätt de sinnesstämningar då den stora majoriteten ”blir galna”. Men i dessa fall sätter den galna majoriteten tvångströjan på den friska minoriteten. Och tack vare det fortsätter historien framåt.

Ett revolutionärt kaos är på inget sätt som en jordbävning eller översvämning. Under revolutionens oreda börjar en ny ordning genast ta form, människor och idéer fördelar sig naturligt i nya fåror. Revolutionen ser bara ut som ren galenskap för de som den sopar undan och störtar. För oss var det annorlunda. Vi befann oss i vårt eget element, om än ett stormigt sådant. Vi hittade en tid och plats för allt. Vissa lyckades till och med leva egna liv, förälska sig, skaffa nya vänner och faktiskt gå på revolutionära teatrar. Parvus, till exempel, blev så tagen av en ny satirisk pjäs att han köpte 50 biljetter till nästa föreställning och bjöd in sina vänner. (Jag måste förklara att han dagen dessförinnan hade fått betalt för sina böcker.) När han arresterades hittade polisen 50 teaterbiljetter i hans fickor, och under lång tid brydde de sina hjärnor med denna revolutionära gåta. De visste inte att Parvus alltid gjorde allting i stor skala.

Sovjeten väckte stora folkmassor. Arbetarna stödde den mangrant. På landsbygden fortsatte oroligheterna, precis som bland trupperna som återvände från Fjärran östern efter freden i Portsmouth. Men vaktposterna och kosackregementena var orubbliga. Alla element som behövs för en framgångsrik revolution fanns för handen, men de mognade inte.

18 oktober, dagen efter utfärdandet av manifestet, stod tiotusentals människor framför St Petersburgs universitet, uppväckta av kampen och berusade av glädje över den första segern. Jag ropade till dem från balkongen att inte lita på en ofullständig seger, att fienden var envis, att det låg fällor framför oss. Jag rev tsarens manifest i bitar och spred dem för vinden. Men sådana politiska varningar skrapar bara ytan på massornas medvetande. Massorna behöver lära sig av stora händelser.

I anknytning till detta minns jag två händelser under sovjetens liv i St Petersburg. Den ena var 29 oktober, då staden fylldes av rykten att de Svarta hundra förberedde pogromer. Delegaterna kom direkt från verkstäderna till mötet, och visade exempel på vapen som arbetarna tillverkade mot de Svarta hundra. De viftade med sina knivar, knogjärn, dolkar och metallpiskor i luften, men mer på skoj än på allvar, och med mycket skämt. De verkade tro att deras beredskap att möta fienden räckte för att lösa problemet. De flesta verkade inte inse att det var en kamp på liv och död. Men det lärde de sig under decemberdagarna.

På kvällen 3 december omringades St Petersburgsovjeten av trupper. Alla utgångar och ingångar stängdes. Jag ropade från balkongen där exekutivkommittén satt i möte till de hundratals delegater som trängdes i salen: ”Gör inte motstånd, överlämna inga vapen.” Vapnen var revolvrar. Möteshallen var redan omringad på alla sidor av infanteri-, kavalleri- och artilleritrupper, och arbetarna började slå sönder sina vapen. De gjorde det med vana händer, och slog sönder en Mauser med en Browning och en Browning med en Mauser. Och den här gången hade det inte den skämtsamma klang som det hade haft 29 oktober. I skramlet och gnisslet från metall som vreds hördes hur proletariatet gnisslade tänder när det för första gången till fullo insåg att det krävdes en väldigare och mer skoningslös ansträngning för att kunna störta och krossa fienden.

För mig hade oktoberstrejkens delvisa seger en oerhörd teoretisk såväl som politisk betydelse. Det var inte den liberala borgarklassens motstånd, inte böndernas primitiva uppror eller intelligentsians terroristhandlingar, utan arbetarnas strejk som för första gången fick ner tsarismen på knä. Proletariatets revolutionära ledarskap visade sig för första gången vara ett obestridligt faktum. Jag kände att teorin om den permanenta revolutionen hade klarat av sitt första test. Uppenbarligen öppnade revolutionen framtidsutsikter för proletariatet att gripa makten. Reaktionsåren som följde fick mig inte att överge denna ståndpunkt. Men utifrån dessa förutsättningar drog jag också slutsatser om

väst. Om det unga ryska proletariatet kunde vara så respektingivande, hur väldig skulle då inte proletariatets revolutionära makt vara i de mer utvecklade länderna!

På sitt typiskt otillförlitliga och slarviga sätt beskrev Lunatjarskij senare min revolutionära uppfattning så här: ”1905 ansåg kamrat Trotskij att de två revolutionerna (den borgerliga och den socialistiska), även om de inte sammanfaller, hänger ihop på ett sådant sätt att de utgör en permanent revolution. Efter att den ryska delen av världen har slagit in på den revolutionära perioden med hjälp av en borgerlig politisk revolution, kommer den, och resten av världen, inte att undkomma denna period förrän den socialistiska revolutionen har fullbordats. Det går inte att förneka att kamrat Trotskij genom att formulera denna uppfattning visade stort skarpsinne och klarsynthet, även om han tog miste med femton år.”

Anmärkningen om att jag tog miste med femton år blir inte mer djupsinnig bara för att den senare upprepas av Radek. Alla våra bedömningar och paroller från 1905 grundade sig på antagandet om en segerrik revolution, och inte ett nederlag. Vi uppnådde varken en republik, eller överlåtelse av jord eller ens åtta timmars arbetsdag. Innebar det att det var fel att föra fram dessa krav? Revolutionens nederlag spräckte alla framtidsutsikter – inte bara de som jag hade utvecklat. Det handlade inte om datum för revolutionen utan om att analysera dess inre krafter och förutse dess förlopp i sin helhet.

Hur var förhållandet mellan Lenin och mig under revolutionen 1905? Efter hans död har den officiella historien reviderats, och även för 1905 har vår relation utmålats som en kamp mellan gott och ont. Hur såg fakta ut? Lenin tog inte aktiv del i sovjetens arbete, och han talade aldrig där. Det säger sig självt att han följde varje steg den tog med spänd uppmärksamhet. Han påverkade dess politik via bolsjevikfraktionens representanter och förklarade dess arbete i sin tidning. Det fanns inte en enda fråga där han inte instämde i sovjetens politik. Och ändå – här är dokumenten mina vittnen – utformades sovjetens samtliga beslut, med undantag för några få oväsentliga och oviktiga, av mig. Jag lade först fram dem inför exekutivkommittén, och framställde dem sedan i dess namn inför sovjeten. När den gemensamma kommissionen med företrädare för bolsjevikerna och mensjevikerna bildades, var det återigen jag som fungerade som dess representant i exekutivkommittén. Och det ledde inte till en enda konflikt.

Sovjetens första ordförande blev vald innan jag anlände från Finland. Det var en ung advokat, Chrustaljov, en bifigur i revolutionen som utgjorde ett mellanstadium mellan Gapon och socialdemokratin. Chrustaljov satt ordförande men hade inget verkligt politiskt ledarskap. När han hade arresterats valdes ett ”presidium”, som jag satt i ledningen för. I sina memoarer skriver Svertjkov, en av sovjetens mest framstående medlemmar: ”Sovjetens intellektuella ledare var L D Trotskij. Sovjetens ordförande, Nosar-Chrustaljov, var egentligen en fasad, ty han lyckades aldrig lösa en enda principiell fråga på egen hand. Han var överdrivet, nästan sjukligt, fåfäng, och kom att hata L D Trotskij just därför att han tvingades vända sig till honom för råd och vägledning.” I sina memoarer berättar Lunatjarskij: ”Jag minns hur någon sa i Lenins närvaro: 'Chrustaljovs stjärna är i dalande. Idag är Trotskij sovjetens starka man.' En kort stund verkade Lenin mörkna, sedan sa han: 'Nå, Trotskij har nått dit genom ett outtröttligt och imponerande arbete.'”

Relationerna mellan de två tidningarnas redaktörer var ytterst vänskapliga. De polemiserade inte mot varandra. ”Det första numret av *Natjalo* har kommit ut”, skrev den bolsjevikiska tidningen *Novaja Zjizn*. ”Vi välkomnar en kamrat i kampen. Det första numret utmärker sig genom en lysande beskrivning av oktoberstrejken skriven av kamrat Trotskij.” Folk skriver inte så om de strider mot varandra. Men det förekom inga strider. Tvärtom försvarade tidningarna varandra mot den borgerliga kritiken. Även sedan Lenin hade kommit försvarade *Novaja Zjizn* mina artiklar om den permanenta revolutionen. Båda tidningarna, och de två fraktionerna, följde linjen att återupprätta partiets enhet. Bolsjevikernas centralkommitté, med Lenin, antog enhälligt en resolution med innebörden att splittringen bara var resultatet av de villkor som rådde under utlandsexilen, och att händelserna

under revolutionen hade berövat fraktionskampen all rimlig grund. Jag försvarade samma linje i *Natjalo*, med bara passivt motstånd från Martov.

Under massornas tryck gjorde mensjevikerna i sovjeten under den första tiden sitt yttersta för att hålla jämna steg med vänsterflygeln. De ändrade uppfattning först efter de första slagen från reaktionen. I februari 1906 klagade mensjevikernas ledare Martov i ett brev till Axelrod: ”I två månader... har jag inte kunnat avsluta något av det jag har börjat skriva på. Det är antingen nervklenhet eller psykisk trötthet – men jag kan inte samla mina tankar.” Martov visste inte vad han skulle kalla sin sjukdom. Men den hade ett otvetydigt namn: ”*mensjevism*”. Under en revolutionär epok innebär opportunismen framförallt vacklan och oförmåga att ”samla sina tankar”.

Samtidigt som mensjevikerna offentligt började ångra sig och kritisera sovjetens politik, försvarade jag denna politik i den ryska och senare i den tyska pressen och även i en polsk tidskrift som redigerades av Rosa Luxemburg. Ur denna kamp för 1905 års metoder och traditioner uppstod min bok, som först kallades ”Ryssland under revolutionen”, och som senare trycktes om flera gånger i olika länder under titeln ”**1905**”. Efter oktoberrevolutionen betraktades denna bok som partiets officiella lärobok, inte bara i Ryssland utan också bland kommunistpartierna i väst. Först efter Lenins död, när en noggrant planerad kampanj inleddes mot mig, hamnade min bok om 1905 i skottgluggen. Till en början begränsades angreppen till några få försåtliga, ynkliga och banala anmärkningar. Men gradvis blev kritiken djärvare, och den utvidgades och spred sig, blev alltmer invecklad och förmäten, och verkade alltmer högljudd eftersom den var tvungen att lugna sin egen vånda. På så sätt uppstod legenden om Lenins kamp mot Trotskijs politik under revolutionen 1905.

Revolutionen 1905 blev ett avbrott i landets, partiets och mitt eget liv. Avbrottet gick i riktning mot ökad mognad. Mitt första revolutionära arbete i Nikolajev var ett landsortsexperiment som genomfördes på ett trevande sätt. Experimentet passerade inte spårlöst förbi. Det känns som om jag aldrig senare i livet har kommit i så nära kontakt med vanliga arbetare som i Nikolajev. På den tiden hade jag inget ”namn” och det fanns inget mellan oss. Det ryska proletariatets huvudtyper inpräglades för alltid i mitt medvetande. Under de följande åren stötte jag knappast på någon som inte var en variant av dessa typer. I fängelset tvingades jag påbörja min revolutionära skolning nästan från noll. Två och ett halvt års fängelse och två år i Sibirien gav mig den teoretiska grunden till en revolutionär livssyn. Min första vistelse utomlands blev min politiska skola. Under ledning av framstående marxistiska revolutionärer lärde jag mig se händelser i ett större historiskt perspektiv och i sitt internationella sammanhang. Mot slutet av min utlandsvistelse släppte jag taget om båda de ledande grupperingarna, bolsjeviker och mensjeviker. Jag kom till Ryssland i februari 1905, de övriga emigrantledarna kom inte förrän i oktober och november. Bland de ryska kamraterna fanns det inte en enda jag kunde lära något från. Tvärtom tvingades jag själv anta rollen som lärare. Händelserna under dessa stormiga år kom snabbt, hack i häl på varandra. Man tvingades inta sin ståndpunkt där och då. Bläcket hann knappt torka på kungörelsen innan den gick direkt till det underjordiska tryckeriet. För första gången fick vi praktiskt i kamp tillämpa de teoretiska grundvalar som hade lagts i fängelset och under landsflykten, de politiska metoder som anammats utomlands. Jag kände mig tillitsfull inför händelseutvecklingen. Jag förstod dess inre mekanismer, eller åtminstone trodde jag det. Jag gjorde mig en bild av vilken effekt den skulle få på arbetarnas medvetande, och föreställde mig i stora drag nästa dag. Mellan februari och oktober var mitt deltagande i händelserna i huvudsak litterärt. I oktober kastade jag mig huvudstupa in i den gigantiska strömvirvel, som var en oerhörd prövning av mina egna krafter. Beslut måste fattas under beskjutning. Jag kan inte låta bli att anmärka att dessa beslut kom för mig på ett självklart sätt. Jag gick inte tillbaka för att se vad andra kanske hade att säga, och jag hade sällan tillfälle att rådgöra med någon, allting måste göras så snabbt. Senare märkte jag med förvåning och en känsla av främlingskap hur varje händelse överraskade till och med den allra skickligaste mensjeviken, Martov, och förvirrade honom. Utan att tänka på det – det fanns inte tid för självrannsakan – kände jag i grunden att mina lärdomsår var slut, om än inte i den mening att jag slutade att lära mig. Nej –

strävan och viljan att lära mig har jag burit med mig hela mitt liv, lika intensivt som i början. Men under de följande åren har jag lärt mig som en lärare lär sig, och inte som elev. Vid tiden för min andra arrestering var jag 26 år gammal. Och erkännandet att jag hade vuxit upp kom från den gamle Deutsch, som i fängelset högtidligt svor att han inte längre skulle kalla mig ”yngling”, och tilltalade mig med mitt fullständiga namn.

I sin bok ”Silhuetter”, som jag redan har citerat och som nu har förbjudits, gör Lunatjarskij följande bedömning av den roll som ledarna spelade under den första revolutionen:

> När han [Trotskij] arresterades var hans popularitet bland St Petersburgs proletariat mycket hög, och den ökade ytterligare av hans slående effektfulla[?] och hjältemodiga[?] uppträdande under rättegången. Av alla de socialdemokratiska ledarna 1905-06 måste jag säga att Trotskij trots sin ålder utan tvekan visade sig vara bäst förberedd. Och han var den som minst av alla präglades av emigranternas inskränkthet, vilken som jag redan har sagt hämmade till och med Lenin. Bättre än någon annan insåg han vad kampen om staten innebär. Han var också den vars popularitet ökade mest av revolutionen. Varken Lenin eller Martov vann särskilt mycket. Plechanov tappade i popularitet på grund av de halvliberala tendenser han uppvisade. Men från och med då befann sig Trotskij i främsta ledet.

Dessa rader skrevs 1923, och är än mer talande idag, eftersom Lunatjarskij numera, på ett inte särskilt ”effektfullt” eller ”hjältemodigt” sätt skriver det rakt motsatta.

Det går inte att utföra något stort arbete utan intuition – det vill säga utan den undermedvetna känsla som visserligen kan utvecklas och berikas med hjälp av teoretiskt och praktiskt arbete, men som måste finnas nedärvd i individens själva karaktär. Varken teoretisk skolning eller praktisk vana kan ersätta de politiska insikter som gör att man kan förutse en situation, överväga den i sin helhet, och förutsäga framtiden. Denna gåva får en avgörande betydelse i samband med plötsliga förändringar och omkastningar – alltså förhållandena under en revolution. Jag tycker att händelserna 1905 visade att jag hade denna revolutionära intuition, och under mitt senare liv kunde jag luta mig mot dess trygga stöd. Jag måste tillägga att oavsett hur stora misstag jag har begått – och en del av dem var oerhört stora – så handlade de alltid om frågor som inte var grundläggande eller strategiska. Det rörde snarare fristående frågor som organisation och politik. I all ärlighet kan jag inte anklaga mig för några allvarliga misstag när det gäller att bedöma den politiska situationen i sin helhet och dess revolutionära perspektiv.

Revolutionen 1905 var en generalrepetition inför revolutionen 1917. Det var också vad den innebar i mitt eget liv. Under händelserna 1917 deltog jag med absolut beslutsamhet och tillförsikt, ty de var bara en fortsättning och utveckling av den revolutionära verksamhet som avbröts av arresteringen av St Petersburgsovjeten den 3 december 1905.

Arresteringen ägde rum dagen efter att vi hade publicerat vårt så kallade ekonomiska manifest, som förkunnade att tsarismens bankrutt var oundviklig, och utfärdade en bestämd varning att den segerrika nationen inte skulle erkänna de skulder som Romanov hade ådragit sig. ”Enväldet hade aldrig folkets förtroende”, sa manifestet från arbetardeputerades sovjet, ”och fick aldrig något bemyndigande från folket. Vi har därför beslutat att inte tillåta återbetalning av de lån som den tsaristiska regeringen tog när den gick ut i öppet krig mot hela folket.”

Den franska börsens svar på vårt manifest blev att några månader senare ge ett nytt lån på 750.000 franc. Den liberala och reaktionära pressen öste spydigheter över sovjetens hot mot tsarens finanser och de europeiska bankerna. Under de följande åren lyckades man framgångsrikt glömma manifestet – men det erinrade om sig själv. Tsarismens ekonomiska bankrutt förbereddes av hela dess tidigare historia och sammanföll med dess militära nederlag. Och den 10 februari 1918, efter revolutionens seger, upphävde folkkommissariernas råd tsarismens alla skulder. Detta påbud gäller än idag. Det är fel, som vissa påstår, att oktoberrevolutionen inte vidkänner några förpliktelser: revolutionen vidkänner *sina egna* förpliktelser till fullo. Den förpliktelse som den tog på sig 2 december 1905 genomfördes den 10 februari 1918. Revolutionen är i sin fulla rätt att påminna

tsarismens långivare: ”Mina herrar, ni blev varnade i god tid.”

På detta såväl som andra sätt var 1905 en förberedelse inför 1917.

Kapitel 15. Dom, deportation och flykt

Den andra fängelseperioden inleddes. Den var mycket lättare att klara än den första, och förhållandena var oändligt mycket mer uthärdliga än 8 år tidigare. Under en kort period satt jag i ”Krestij”-fängelset, därefter på Peter-Paul-fästningen, och slutligen i ett rannsakningshäkte. Innan vi skickades till Sibirien flyttades vi till ett deportationsläger.

Allt som allt satt jag femton månader i fängelse. Varje fängelse hade sina speciella särdrag som man var tvungen att anpassa sig till. Men det vore alltför tråkigt att dröja vid dem, ty trots att de var olika så är egentligen alla fängelser lika. Återigen inledde jag en period av systematiskt vetenskapligt och litterärt arbete. Jag studerade teorin om jordräntan och den ryska samhällshistorien. Under de första åren efter oktoberrevolutionen tappade jag bort det ofullbordade stora arbetet om jordräntan. Det var min mest tragiska förlust, näst efter förlusten av mitt arbete om frimurarna. Mina studier av Rysslands samhällshistoria införlivades i en artikel ”Resultat och framtidsutsikter” (”*Itogi i Perspectivi*”) som på den tiden utgjorde det mest fullständiga stödet till bevis för teorin om den permanenta revolutionen.

När vi hade förflyttats till det rannsakningshäktet fick vi tillåtelse att ta emot besök av advokater. Den första Duman stimulerade det politiska livet. Tidningarna blev åter djärva. De marxistiska förlagen fick nytt liv. De nya förhållandena gjorde det möjligt att börja skriva militanta politiska artiklar igen. Jag skrev en hel del i fängelset. Advokaterna tog med sig manuskripten i portföljerna. Min broschyr ”Peter Struve inom politiken” härstammar från denna period. Jag arbetade så intensivt på den att promenaderna på fängelsegården kändes som en irriterande plikt. Broschyren riktade sig mot liberalismen och var i allt väsentligt ett försvar av St Petersburgsovjeten, det väpnade upproret i Moskva i december och av revolutionär politik i allmänhet, mot opportunisternas kritik. Den bolsjevikiska pressen tog emot broschyren på ett avgjort vänligt sätt. Mensjevikpressen höll tyst. Broschyren sålde i tiotusentals exemplar på några veckor.

D Svertjkov, som satt i fängelse tillsammans med mig, beskrev senare fängelseperioden i sin bok ”I revolutionens gryning”. Han skrev:

> L D Trotskij arbetade under hård press och skrev och lämnade del för del ut sin bok ”Ryssland och revolutionen” för tryckning. I boken förde han för första gången[1] definitivt fram tanken att revolutionen som hade inletts i Ryssland inte kunde sluta förrän den socialistiska regimen hade förverkligats. Hans teori om den ”permanenta revolutionen” som den kallades godtogs inte av särskilt många, men han vidhöll bestämt sin ståndpunkt och kunde redan då i världens tillstånd urskilja alla tecken på den borgerligt kapitalistiska ekonomins sönderfall och den socialistiska revolutionens relativa närhet...
>
> Trotskijs fängelsecell förvandlades snart till ett sorts bibliotek. Han försågs med alla nya böcker som var av intresse. Han läste allihop, och han var upptagen med litterärt arbete från morgon till sent på kvällen. ”Jag mår utmärkt”, brukade han säga till oss. ”Jag sitter och arbetar och känner mig alldeles säker på att jag inte kan bli arresterad. Ni måste hålla med om att det är en ganska ovanlig känsla i det tsaristiska Ryssland.”

Som avkoppling läste jag europeiska klassiker. När jag låg på min fängelsebrits insöp jag dem med samma känsla av fysiskt välbehag som finsmakaren har när han dricker goda viner eller drar in den väldoftande röken från en fin cigarr. Det var den bästa tiden. Mina klassiska studier visade sig i form av motton och citat i alla mina politiska skrifter från denna tid. Det var första gången jag verkligen bekantade mig med den franska romanens ”stormästare” på originalspråket. Konsten att berätta historier är först och främst fransk. Jag kunde visserligen tyska lite bättre än franska, i synnerhet vetenskaplig terminologi, men läste franska romaner lättare än tyska. Än idag har jag kvar min kärlek till den franska romanen. Jag tog mig till och med tid att läsa de senaste romanerna

[1] Stämmer inte – Trotskijs anmärkning.

i järnvägsvagnarna under inbördeskriget.

På det hela taget kan jag inte klaga på mitt liv i fängelset. Det var en bra skola. Jag lämnade den hermetiskt tillslutna isoleringscellen på Peter-Paul-fästningen med ett spår av saknad. Det var så tyst där, så händelselöst, så perfekt för intellektuellt arbete. Rannsakningshäktet var tvärtom fullt av folk och stressigt. Inte så få av de intagna var dömda till döden. Terroristhandlingar och så kallade väpnade ”exproprieringar” svepte fram över landet. Tack vare den första Duman var fängelseregimen mycket liberal. Cellerna låstes inte på dagarna, och vi kunde ta våra promenader tillsammans. Vi kunde hålla på att hoppa bock i timtal, och var överförtjusta över det. De dödsdömda hoppade också och erbjöd sina ryggar precis som resten av oss. Min hustru kom på besök två gånger i veckan. Vakterna blundade för att vi bytte brev och manuskript. En av dem, en medelålders man, var särskilt vänligt inställd till oss. På hans önskemål gav jag honom ett exemplar av min bok och ett signerat fotografi. ”Alla mina döttrar studerar på universitetet”, viskade han förtjust och blinkade hemlighetsfullt mot mig. Jag träffade honom senare under sovjettiden och gjorde vad jag kunde för honom under hungersåren.

Parvus gick tillsammans med den gamle Deutsch på fängelsegården. Ibland slog jag följe med dem. Det finns ett fotografi på oss tre i fängelsets kök. Den outtröttlige Deutsch planerade en massflykt och vann lätt över Parvus och insisterade på att även jag skulle följa med. Jag avböjde eftersom jag lockades av den kommande rättegångens politiska betydelse. Men det var för mycket folk inblandat i planerna. En vakt hittade ett antal verktyg i biblioteket där de smidde sina planer. Fängelseadministrationen tystade ner affären, eftersom man misstänkte att den hemliga polisen hade placerat ut verktygen för att kunna byta ut fängelseledningen. Så Deutsch tvingades genomföra sin fjärde rymning från Sibirien istället för från fängelset.

Efter nederlaget i december blossade fraktionsmotsättningarna i partiet upp kraftigt på nytt. Den godtyckliga upplösningen av Duman reste på nytt revolutionens samtliga frågor. Jag gjorde dem till ämne i en pamflett om taktiken, som Lenin gav ut på ett bolsjevikiskt förlag. Mensjevikerna slog redan till reträtt över hela linjen. Men förhållandena mellan fraktionerna var ännu inte så bistra i fängelset som de var i världen utanför, och vi lyckades ge ut ett gemensamt arbete om St Petersburgsovjeten där en del mensjeviker bidrog.

Rättegången mot arbetardeputerades sovjet inleddes 19 september 1906, under de första dagarna av Stolypins krigsrättsliknande rättvisa. Gården framför rättegångsbyggnaden och de angränsande gatorna förvandlades till ett militärläger. St Petersburgs samtliga poliser hade mobiliserats. Men själva rättegången genomfördes med ett visst mått av frihet. Den reaktionära regeringen var ute efter att vanhedra Witte genom att avslöja hans ”liberalism”, hans svaghet när han tog itu med revolutionen. Omkring 400 vittnen hade kallats och mer än 200 vittnen kom och vittnade. Arbetare, fabrikörer, medlemmar ur hemliga polisen, tjänare, medborgare, journalister, posttjänstemän, polischefer, gymnasiestudenter, medlemmar i kommunfullmäktige, portvakter, senatorer, deputerade, professorer, soldater, alla passerade de i en lång rad under den månad rättegången pågick, och under domarnas, åklagarsidans, försvarsadvokaternas och de anklagades – i synnerhet de senares – korseld rekonstruerade de steg för steg arbetarsovjetens aktivitet. De svarande avgav sina förklaringar. Jag talade om det väpnade upprorets betydelse under revolutionen. Därmed var det viktigaste målet uppnått, och när rätten vägrade gå med på vårt krav att kalla senator Lopuchin som vittne (på hösten 1905 hade han startat ett tryckeri på polisdepartementet för att sprida pogromlitteratur) så avbröt vi rättegången genom att tvinga domstolen att ta oss tillbaka till fängelset. Försvarsadvokaterna, vittnena och publiken lämnade rättssalen tillsammans med oss, domarna blev ensamma kvar med åklagarna. De fällde sin dom i vår frånvaro. Det stenograferade protokollet från denna unika rättegång, som varade en månad, har inte publicerats, och det verkar som om det inte har återfunnits än idag. De viktigaste fakta som rör rättegången har jag återgivit i min bok **1905**.

Min far och mor var närvarande under rättegången. Deras tankar och känslor var delade. Det var

inte längre möjligt att förklara mitt beteende som utslag av ungdomligt oförstånd, som de hade gjort när jag bodde i Sjvigovskijs trädgård i Nikolajev. Jag var tidningsredaktör, ordförande i sovjeten och hade skapat mig ett namn som författare. Det imponerade på det gamla paret. Min mor försökte prata med försvarsadvokaterna, i hopp om att få höra ännu fler smickrande anmärkningar om mig. Under mitt tal, som hon knappt kunde förstå, grät hon stilla. Hon grät ännu mer när ett tjugotal försvarsadvokater kom fram för att skaka hand med mig. En av advokaterna hade dessförinnan begärt en paus i rättegångsförhandlingarna, under åberopande av den allmänna uppståndelse som mitt tal hade orsakat. Det var A Z Zarudnij. Han blev sedermera justitieminister i Kerenskijs regering, och höll mig fängslad, anklagad för högförräderi. Men det var tio år senare.

Under avbrotten i rättegången tittade gamlingarna på mig lyckligt. Min mor var övertygad om att jag inte bara skulle släppas fri, utan till och med få någon sorts utmärkelse. Jag försökte förbereda henne på att jag kunde bli dömd till straffarbete. Något skrämd och förbryllad över det tittade hon först på mig och sedan på advokaterna, som för att förstå hur något sådant kunde vara möjligt. Min far var blek, tyst, lycklig och ängslig, allt på samma gång.

Vi berövades våra medborgerliga rättigheter och dömdes till landsförvisning. Det var ett förhållandevis lindrigt straff. Vi hade förväntat oss straffarbete. Men landsförvisningen var något helt annat än den administrativa förvisning som jag hade dömts till första gången. Den var på obegränsad tid, och varje flyktförsök skulle leda till tre års straffarbete. De 45 piskrapp som brukade åtfölja det hade avskaffats några år tidigare.

> Vi kom fram till deportationslägret för två eller tre timmar sedan [skrev jag till min hustru 3 januari 1907]. Jag erkänner att jag lämnade min cell på rannsakningshäktet med viss nervositet. Jag hade blivit så van vid det lilla båset där jag hade alla möjligheter att arbeta. Vi visste att vi alla skulle hamna i samma cell i deportationslägret – och vad kunde vara mer tröttsamt? Och därefter – den välbekanta smutsen, brådskan och idiotiska förvirringen under resan till förvisningsorten. Vem vet hur lång tid det kan ta innan vi når vår destination? Och vem vet när vi kan återvända? Hade det inte varit bättre om jag kunde fått stanna i cell nr 462 och läsa, skriva och vänta?
>
> Vi har förts hit idag oväntat, utan förvarning. I mottagningssalen beordrades vi att byta till fängelsekläder. Vi gjorde det med skolpojksaktig nyfikenhet. Det var intressant att se varandra i grå byxor, grå rockar och grå mössor. Det fanns dock inget klassiskt ruteräss på ryggen. Vi fick tillåtelse att behålla våra underkläder och stövlar. Vi återvände i samlad tropp under stojande munterhet till cellen i våra nya kostymer.

Att jag fick behålla stövlarna var av stor betydelse för mig, ty i sulan på den ena hade jag ett fint pass och i klackarna guldmynt. Vi skulle skickas till byn Obdorsk, som låg långt norr om polcirkeln. Det var 1500 verst från Obdorsk till järnvägslinjen, och 800 verst till närmaste telegrafstation. Posten kom en gång var fjortonde dag. När vägarna var dåliga på våren och hösten kom den inte alls på sex eller åtta veckor.

Man vidtog exceptionella åtgärder för att vakta oss under resan. Eskorten från St Petersburg ansågs inte tillförlitlig. Och med höjt svärd deklamerade faktiskt vakthavande sergeant de senaste revolutionära dikterna för oss i fångvagnen. I den intilliggande vagnen satt en pluton från hemliga polisen, som omringade vår vagn varje gång vi stannade. Men samtidigt behandlade fängelsepersonalen oss ytterst hänsynsfullt. Revolutionen och kontrarevolutionen stod fortfarande och vägde, och ingen visste vilken sida som skulle segra. Eskortens ledare började med att visa oss en order från hans överordnade som gav honom tillåtelse att inte sätta handbojor på oss, som lagen krävde.

11 januari, medan vi var på väg, skrev jag till min hustru:

> Om officeren är hänsynsfull och artig, så gäller det ännu mer de meniga. Nästan samtliga har läst rapporter från vår rättegång, och de behandlar oss ytterst välvilligt. Soldaterna fick inte veta vilka de skulle hämta eller vart de skulle föra dem förrän i sista stund. De säkerhetsåtgärder som omgav deras plötsliga avresa från Moskva till St Petersburg fick dem att dra slutsatsen att de skulle föra dödsdömda fångar till Schlüsselburg. När vi mötte soldaterna i deportationslägrets mottagningssal märkte jag att de

> var väldigt spända, och på något underligt sätt ivriga att vara till lags, som om de kände sig skyldiga för något. Först på tåget fick jag reda på varför. De blev mycket glada när de upptäckte att fångarna var arbetardeputerade som bara hade dömts till landsförvisning. De hemliga poliser som fungerade som överordnad eskort visade sig aldrig i vår vagn. De höll vakt utanför, omringade vagnen på stationerna, stod vid ytterdörren, men det verkade som om de framförallt vaktade männen i eskorten.

De brev vi skrev längs vägen postades i hemlighet av soldaterna i eskorten.

Vi reste med tåg ända till Tiumen. Därifrån fortsatte vi med häst. Det krävdes 52 soldater, plus en kapten, en äldre polisman och en polisinspektör för att vakta de fjorton fångarna. Sällskapet färdades i omkring 40 slädar. Vägen från Tiumen gick på floden Ob via Tobolsk. ”Varje dag”, skrev jag till min hustru, ”har vi färdats mellan 90 och 100 verst längre norrut, det vill säga nästan en längdgrad. Denna ständiga framryckning gör att kulturen, om man kan tala om kultur här, på ett slående sätt hamnar alltmer i fjärran. Varje dag färdas vi en grad längre in i kylans och barbariets rike.”

Efter att ha korsat trakter där tyfus härjade nådde vi 12 februari, på resans 33:e dag, fram till Berezov, där prins Mensjikov, en gång i tiden tsar Peters högra hand, hade bott i landsflykt. Här gjorde vi halt i två dagar. Det återstod 500 verst innan vi kom fram till Obdorsk. Vi kunde gå omkring helt fritt. Våra vakter var inte rädda för att vi skulle försöka rymma. Den enda vägen tillbaka gick via floden Ob, längs med telegraflinjen. Varenda rymling skulle ha blivit fångad. En av invånarna i Berezov var lantmätaren Rosjkovskij. Jag diskuterade frågan om att rymma med honom, och han berättade att man kunde försöka fly rakt västerut längs floden Sosva i riktning mot Uralbergen. Med renskjuts gick det att ta sig till gruvsamhällena, sedan med smalspårig järnväg till gruvorna i Bogoslovskij och vidare till Kusjva, som låg längs stambanan till Perm. Och därefter – Perm, Vjatka, Vologda, St Petersburg, Helsingfors...

Men det fanns inga vägar längs Sosva. Bortom Berezov är det fullständig ödemark. Inga poliser på tusentals verst, inte en enda rysk bosättning, bara enstaka ostjakhyddor.[2] Inte en telegrafstolpe inom synhåll. Det finns inga hästar på hela vägen, eftersom den uteslutande är ämnad för renskjutsar. Polisen kunde inte hinna ikapp, men risken var att man gick vilse i vildmarken och dukade under i snön. Och nu var det februari, alltså snöstormarnas månad.

Dr Feit, en gammal revolutionär och medlem i vår grupp av fångar, lärde mig hur jag skulle simulera ischias för att kunna stanna några extra dagar i Berezov. Denna enkla del av planen genomförde jag med framgång. Det är välkänt att ischias inte går att bekräfta. Jag lades in på sjukhus. Jag hade inga som helst begränsningar. När jag mådde ”bättre” kunde jag gå ut under flera timmar. Läkaren uppmuntrade mig att promenera. Som jag sa var det ingen som var rädd för flyktförsök den här tiden på året.

Jag var tvungen att bestämma mig. Jag beslutade mig för vägen västerut, rakt över Uralbergen. Rosjkovskij rådgjorde med en lokal bonde med öknamnet ”gethoven”. Denna torra, intelligenta lilla man organiserade min flykt helt osjälviskt. När hans del i den avslöjades senare fick han ett hårt straff. Efter oktoberrevolutionen tog det ganska lång tid innan ”gethoven” fick reda på att jag var den person som han hade hjälpt tio år tidigare. Först 1923 kom han och besökte mig i Moskva, och vårt möte blev mycket vänskapligt. Han tilldelades Röda arméns paraduniform, fick gå på teater och fick en grammofon och andra gåvor. Strax efteråt dog den gamle mannen långt däruppe i norr.

Jag var tvungen att göra resan från Berezov med renskjuts. Det svåra var att hitta en kusk som skulle riskera en resa så här års. ”Gethoven” hittade en komisyriän,[3] en skicklig och erfaren karl,

---

[2] **Ostjaker**, (kallas numera **chanter**) är ett ugriskt folkslag som främst bor längs Ob i västra Sibirien. – uppgifter från Wikipedia

[3] **Komier** är en finsk-ugrisk folkgrupp i västra Sibirien. De indelas i två grupper efter språk: komisyriäner och komipermiaker. – uppgifter från Wikipedia

precis som alla komier.

”Småsuper han?”

”Självklart, fruktansvärt. Men han talar ryska och syriänska flytande, och två ostjakdialekter som knappt liknar varandra. Det går inte att få tag på fler kuskar som honom – han är en listig typ.” Det var denna listiga karl som förrådde ”gethoven” senare. Men han lyckades hjälpa mig rymma.[4]

Avresan var bestämd till söndag vid midnatt. Denna dag spelade fängelsepersonalen amatörteater. Jag befann mig i kasernbyggnaden, som fungerade som en improviserad teater. När jag mötte den lokala polischefen sa jag att kände mig mycket bättre, och att jag inom kort skulle kunna avresa till Obdorsk. Det var en fint, men en nödvändig sådan.

Når kyrkklockorna slog tolv smet jag in på ”gethovens” gård. Släden väntade på mig. Jag sträckte ut mig på golvet och låg på min extrapäls. ”Gethoven” spred ut fruset hö över mig, band ihop det med ett rep, och så for vi iväg. Höet töade och kallt vatten droppade i ansiktet. När vi hade åkt några verst stannade vi. ”Gethoven” lossade höet, och jag kröp ut. Så visslade han.

Flera män svarade, med röster som – tyvärr! – var omisskännligt berusade. Komiern var berusad, och han hade tagit med sig sina vänner. Det var en dålig början, men jag hade inget val. Tillsammans med mitt lilla bagage flyttade jag mig till en lätt rensläde. Jag hade på mig två pälsrockar – en med pälsen inåt och den andra utåt – pälsstrumpor, en dubbelfodrad pälsmössa och pälshandskar, kort sagt ostjakernas hela vinterdress. Jag hade med mig några flaskor sprit i väskan, det bästa bytesmedlet i en öken av snö.

I sina memoarer berättar Svertjkov:

> Från brandbevakningstornet i Berezov kunde man se alla rörelser till och från staden över de vita snöytorna i åtminstone en verst åt alla håll. Det var troligt att polisen skulle fråga tjänstgörande brandman om han hade sett någon som körde ut ur staden den kvällen. Utifrån denna förmodan ordnade Rosjkovskij så att en lokal invånare tog med en slaktad kalv längs vägen mot Tobolsk. Som vi antog upptäcktes detta drag, och när Trotskijs flykt upptäcktes två dagar senare rusade polisen efter kalven och förlorade på så sätt ytterligare två dagar.

Men det fick jag höra talas om först långt senare.

Vi tog vägen längs Sosva. Renarna som min kusk hade köpt var de bästa i en hjord på flera hundra. I början av resan hade kusken en tendens att somna hela tiden, och då stannade renarna. Det förebådade problem för oss båda två. Till slut svarade han inte ens när jag knuffade på honom. Då tog jag av honom mössan. Hans hår frös snabbt till is och då började han nyktra till.

Vi körde vidare. Det var en storslagen färd genom en öken av nyfallen snö helt täckt av barrträd och spår av djur. Renarna travade raskt på, med tungan åt sidan och tung andning som lät ”cho-cho-cho-cho”. Spåret var smalt och djuren gick tätt samman och det var ett under att de inte kom i vägen för varandra. Fantastiska djur som inte känner varken hunger eller trötthet! De hade inte fått någon mat på 24 timmar innan vår plötsliga avresa, och det gick ytterligare 24 timmar innan de fick äta igen. Enligt kusken hade de just börjat komma igång. De sprang jämnt, utan ansträngning i en fart av 8 till 10 verst per timme. De hittade sin egen mat. Man knöt fast en trästock runt halsen på dem och släppte dem lösa. De valde en plats där de kände att det fanns mossa under snön, grävde djupa hål med hovarna så att de nästan försvann helt och hållet varefter de åt. Jag hade samma känsla för dessa djur som en pilot måste ha för sin motor när han flyger över havet på flera hundra meters höjd.

---

[4] I min bok **1905** beskrev jag medvetet denna del av min flykt på ett annat sätt. Om jag hade berättat sanningen så skulle det ha lett tsarens polis till mina medbrottslingar. Jag hoppas att Stalin inte kommer att åtala dem idag, i synnerhet som de skulle ha avtjänat sina straff, och eftersom, som jag kommer att visa senare, Lenin själv hjälpte mig under den sista delen av min flykt. – Trotskijs anmärkning.

Ledaren för de tre renarna blev halt. Det gjorde oss mycket upprörda, och han måste bytas ut. Vi letade efter ett ostjakläger. De ligger utspridda, flera verst från varandra. Min kusk kunde hitta lägren med hjälp av nästan omärkliga tecken – på flera verst avstånd kunde han känna lukten av rök. Bytet av renen gjorde att vi förlorade ytterligare en dag. Men å andra sidan fick jag vid soluppgången glädjen att se en vacker syn: tre ostjaker som red i full fart och fångade några redan märkta renar med lasso ur sin hjord på flera hundra renar, som hundarna drev mot dem.

Vi fortsatte genom skogarna, över snötäckta myrar och genom enorma skogar som hade blivit förstörda av skogsbränder. Vi värmde snö för att få vatten och satt på snön och drack te. Min kusk föredrog sprit, men jag såg till att han inte drack för mycket.

Trots att vägen hela tiden ser likadan ut så ändrar den sig ständigt, och renarna vet om det. Vid ett tillfälle åker vi över ett öppet fält, mellan björkskogen och floden. Vägen är fruktansvärd. Bakom oss blåser det smala spår som släden har gjort genast igen. Den tredje renen missar hela tiden stigen. Han sjunker ner till magen i snön och till och med djupare, gör några desperata skutt, klättrar upp på vägen, knuffar till den mittersta renen och gör så att ledarrenen tappar spåret. På ett annat ställe är vägen, som har värmts upp av solen, så besvärlig att tyglarna på den främsta släden går sönder två gånger. Varje gång vi stannar fryser slädarna fast på vägen, och det är bara med största ansträngning som vi får igång dem igen. Efter de två första försöken verkar renarna trötta.

Men så går solen ner och vägen fryser till och det går bättre att köra igen. Mjuk men inte svampig – den ”raskaste” vägen som kusken uttrycker det. Renarna travar fram nästan ljudlöst och drar släden utan ansträngning. Till sist tvingas vi spänna från den tredje renen och binda honom bakom oss eftersom de tar krumsprång när det går så lätt att dra och de riskerar att slå sönder släden. Släden glider mjuk och tyst, som en båt på en kristallklar sjö. I skymningens halvmörker ser träden ännu mer enorma ut. Jag kan inte se vägen, slädens rörelser är knappt märkbara. De förtrollade träden rusar mot oss, buskarna rusar förbi på sidorna, smala björkar och gamla snötäckta stubbar flyger förbi. Allting är fyllt av mystik. Cho-cho-cho-cho låter renarnas jämna andning i nattens trädfyllda tystnad.

Resan varade en vecka. Vi hade avverkat 700 kilometer och närmade oss Uralbergen, allt oftare mötte vi hela tåg av slädar. Jag låtsades vara ingenjör i baron Tols polarexpedition. Strax innan Uralbergen mötte vi en kontorist som hade varit med på baronens expedition, och kände till deltagarna. Han överöste mig med frågor. Tack och lov var han inte helt nykter. Jag försökte klara mig ur knipan med hjälp av flaska rom som jag hade tagit med för att använda i nödfall. Allting gick som smort. När jag väl kom fram till Uralbergen fortsatte jag till häst. Nu låtsades jag vara ämbetsman, och tillsammans med en skattekontrollör som var ute och kontrollerade sitt distrikt nådde jag till slut fram till den smalspåriga järnvägen. Den hemliga polisen på stationen tittade ointresserat på när jag tog av mig mina ostjakpälsar.

Jag var långtifrån säker på den lokala Uraljärnvägen. På denna sträcka lägger man märke till varje ”främling”, och jag skulle lätt ha kunnat bli arresterad efter telegrafiska instruktioner från Tobolsk. Jag fortsatte ängsligt. Men när jag en dag senare satt i en bekväm vagn på järnvägen mot Perm började det kännas som om jag hade klarat det. Tåget passerade samma stationer som vi för inte så länge sedan högtidligt hade tagits emot på av poliser, vakter och lokala polischefer. Men nu gick min resa åt motsatt håll och jag reste med helt andra känslor. Under den första tiden kändes den nästan tomma vagnen trång och instängd, och jag gick ut på plattformen längst fram där det blåste och var mörkt. Jag utbrast spontant i ett högt skrik – ett skrik av glädje och frihet.

Under ett av de första uppehållen telegraferade jag min hustru och bad henne att vänta på mig på stationen vid järnvägsknuten. Hon hade inte förväntat sig detta telegram, åtminstone inte så snart. Inte att undra på! Vår resa till Berezov hade tagit mer än en månad. Tidningarna i St Petersburg var fyllda av rapporter om hur vi förflyttade oss norrut, och rapporterna kom fortfarande med posten. Alla trodde att jag var på väg mot Obdorsk. Och ändå hade jag gjort hela återresan på 11 dagar.

Uppenbarligen ansåg min hustru det vara helt uteslutet att hon skulle kunna träffa mig nära St Petersburg. Det var desto bättre, och mötet ägde i alla fall rum.

Så här beskrev N I Sedova det:

> När jag fick telegrammet i Terjoki, en finsk by nära St Petersburg där jag bodde med min yngsta son, blev jag utom mig av glädje och rörelse. Samma dag fick jag ett långt brev från L D som han hade skrivit på vägen till sin landsförvisning, och där han utöver att beskriva resan bad mig ta med ett antal artiklar och böcker när jag skulle resa till Obdorsk där uppe i norr. Nu verkade det som om han hade ångrat sig och flög tillbaka på något mystiskt vis, och ordnade till och med så att vi skulle träffas på en station vid en järnvägsknut. Men egendomligt nog hade han utelämnat namnet på stationen i telegrammet. Följande dag reste jag till St Petersburg och försökte med hjälp av järnvägskartan ta reda på till vilken station jag skulle köpa biljett. Jag var rädd för att ställa frågor, och inledde till sist resan utan att veta namnet på stationen. Jag köpte biljett till Vjatka och reste på kvällen. Vagnen var fylld med godsägare som var på väg hem till sina gods från St Petersburg med paket fyllda av delikatesser till karnevalsfestligheterna. Man pratade om pannkakor, kaviar, rökt stör, vin och liknande. Jag kunde knappast uthärda dessa samtal – jag var så uppjagad vid tanken på mötet som väntade, och var rädd för eventuella olyckor... Och ändå kände jag mig säker på att vi skulle träffas.
>
> Jag kunde knappt bärga mig till morgonen då tåget skulle komma fram till Samino – jag hade kommit på namnet på vägen och för alltid lagt det på minnet. Tågen stannade, vårt och det andra. Jag rusade ut på stationen. Ingen där. Jag hoppade på det andra tåget och sprang igenom den ena vagnen efter den andra, men han var inte där. Plötsligt kände jag igen L D:s pälsrock i en kupé. Så han hade kommit med tåget, Men var var han? Jag klev av vagnen och sprang omedelbart ihop med L D, som rusade runt på stationen och letade efter mig. Han blev upprörd över att telegrammet hade blivit förkortat och ville genast klaga på det. Det var bara med svårighet som jag lyckades hindra honom. Efter att han hade skickat mig telegrammet insåg han givetvis att han kunde mötas av hemliga polisen istället för av mig, men han tänkte att det skulle vara mycket lättare för honom i St Petersburg om han var med mig, så han litade till sin goda tur. Vi satte oss i kupén och fortsatte resan tillsammans. Jag var häpen över hur lättsamt och otvunget L D uppträdde när han skrattade och pratade högljutt i tåget och på stationen. Jag ville göra honom osynlig, gömma honom, på grund av hotet om straffarbete som hängde över honom efter hans flykt. Men han satt helt öppet och sa att det var hans bästa skydd.

Vi reste direkt från stationen i St Petersburg till våra lojala vänner på artilleriskolan. Jag har aldrig sett så förvånade människor som dr Litkens familj. Jag stod som ett spöke i den stora matsalen medan de andlöst tittade på mig. Efter att vi hade kysst varandra kunde de fortfarande inte tro sina ögon och sa hela tiden hur förvånade de var. Till sist blev de övertygade om att det verkligen var jag. Men jag var ännu inte utom fara. Doktorn var den första som påminde mig om det. På sätt och vis hade farorna just börjat. Utan tvekan hade myndigheterna i Berezov redan skickat telegram om mitt försvinnande. Genom mitt arbete i sovjeten var det många i St Petersburg som kände till mig. Så jag bestämde mig för att resa med min hustru till Finland, där de friheter som erövrades efter revolutionen fanns kvar mycket längre än i St Petersburg. Det farligaste stället var finska stationen i St Petersburg. Innan tåget startade kom flera hemliga poliser in i vår vagn för att titta på passagerarna. Min hustru satt så att hon såg ingången, och jag kunde se på hennes ögon att vi befann oss i fara. Vi genomlevde en minut av fruktansvärd nervspänning. Poliserna tittade ointresserat på oss och gick vidare. Det var det enda de klarade av.

Lenin och Martov hade lämnat St Petersburg långt tidigare och bodde i Finland. Det enande som hade ägt rum mellan de två fraktionerna vid Stockholmskongressen visade åter tecken på att spricka. Revolutionen var fortfarande på nedgång. Mensjevikerna avsvor sig de idiotiska handlingarna 1905. Bolsjevikerna tog inte tillbaka någonting, utan gjorde sig redo för en ny revolution. Jag besökte både Lenin och Martov som bodde i grannbyar till varandra. Martovs rum var som vanligt i fullständig oordning. I ett hörn låg tidningarna travade manshögt. Under samtalet med honom dök Martov då och då in i högen för att ta fram en artikel som han ville ha tag på. På hans bord låg manuskript täckta av aska. Pincenén som aldrig var riktigt ren hängde på hans smala

näsa. Som vanligt hade Martov många lysande och påhittiga idéer, men han saknade den idé som var viktigare än alla andra: han visste inte vad vi skulle göra sedan.

Lenins rum såg som vanligt ut som ordningen själv. Lenin rökte inte. De tidningar han behövde låg lätt tillgängliga och öronmärkta. Och framförallt fanns i hans vardagliga men ovanliga ansikte ett uttryck av att outtröttligt bida sin tid. Det var fortfarande inte klart om den revolutionära vågen hade vänt en gång för alla, eller om den bara hade saktat av innan den skulle höja sig igen. Men hursomhelst var det nödvändigt att kämpa mot skeptikerna, teoretiskt granska erfarenheterna från 1905, skola basmedlemmarna för en ny omsvängning eller för en andra revolution. Lenin berömde mitt arbete i fängelset, men han pikade mig för att jag inte hade dragit de nödvändiga slutsatserna, med andra ord för att jag inte hade gått över till bolsjevikerna. Han hade rätt i det. När vi skildes åt gav han mig några adresser i Helsingfors som visade sig bli ovärderliga.

De vänner som Lenin hänvisade mig till hjälpte mig att slå mig ner i Oglbu, nära Helsingfors, tillsammans med min familj. En tid därefter slog även Lenin ner sig där. Polischefen i Helsingfors var aktivist, eller revolutionär finsk nationalist. Han lovade att varna mig i tid om det uppstod någon fara från St Petersburg. Jag bodde i Oglbu flera veckor tillsammans med min hustru och yngsta son, som hade fötts medan jag satt i fängelse. I denna ensliga by beskrev jag min resa i en bok med titeln **Dit och tillbaka**, och med hjälp av de pengar som jag fick för den reste jag utomlands via Stockholm. Min hustru och son stannade för tillfället kvar i Ryssland. Jag hade sällskap till gränsen av en ung finsk kvinna som också var aktivist. På den tiden var aktivisterna vänliga. 1917 blev de fascister och bittra fiender till oktoberrevolutionen.

Ombord på en svensk ångbåt inledde jag en ny landsflykt utomlands, som denna gång skulle vara i 10 år.

Kapitel 16. Min andra landsflykt. Socialismen i Tyskland

Partikongressen 1907 hölls i en socialistisk kyrka i London. Det var en utdragen, innehållsrik, stormig och kaotisk kongress. Den andra Duman var fortfarande aktiv i St Petersburg. Revolutionen höll på att sjunka undan men väckte fortfarande avsevärt intresse, även i engelska politiska kretsar. Framstående liberaler bjöd in de mer välkända delegaterna till sina hem för att skryta med dem inför sina gäster. Det var redan uppenbart att revolutionsvågen höll på att dra sig tillbaka, eftersom partiets tillgångar minskade. Det fanns inte pengar så att det räckte till återresan, eller ens göra färdigt kongressen. När dessa ledsamma nyheter ekade under kyrkans valv och avbröt diskussionen om det väpnade upproret, tittade delegaterna på varandra med oro och förvåning. Vad skulle man göra? Vi kunde naturligtvis inte stanna i kyrkan. Men vi hittade en helt oväntad utväg. En engelsk liberal gick med på att låna den ryska revolutionen 3.000 pund, så vitt jag minns summan. Men han krävde att den revolutionära skuldsedeln skulle skrivas under av samtliga kongressdelegater. På så sätt fick engelsmannen ett dokument med flera hundra namnteckningar, med typiska kännetecken från alla folkgrupper i Ryssland. Han fick emellertid vänta länge på att skuldsedeln skulle lösas. Under reaktionsåren och kriget kunde inte partiet ens drömma om så stora summor pengar. Det blev sovjetregeringen som kom att köpa tillbaka betalningsförbindelsen från Londonkongressen. Revolutionen uppfyller sina löften, om än oftast med en viss fördröjning.

Under en av kongressens första dagar blev jag stoppad i kyrkovestibulen av en lång, spinkig man med ett runt ansikte och höga kindknotor, som bar en rund hatt. ”Jag är din beundrare”, sa han med ett vänligt kluckande skratt.

”Beundrare?”, upprepade jag förvånat. Det verkade som om komplimangen gällde de politiska broschyrer som jag hade skrivit i fängelset. Den jag talade med var Maxim Gorkij, och det var första gången jag träffade honom. ”Jag hoppas att jag inte behöver säga att jag beundrar er”, sa jag och besvarade komplimangen. Under denna period stod Gorkij nära bolsjevikerna. Den välkända skådespelerskan Andrejeva var med honom. Vi gick runt i London tillsammans.

”Kan du tro?”, sa Gorkij och kastade hastigt en förvånad blick på Andrejeva, ”hon talar en hel massa språk.” Själv talade han bara ryska, men mycket bra. När en tiggare stängde taxidörren bakom oss, vädjade Gorkij: ”Vi borde ge honom lite pengar.” På vilket Andrejeva svarade: ”Han har fått det, kära Aljosja, han har fått det.”

Under Londonkongressen återknöt jag bekantskapen med Rosa Luxemburg, som jag hade känt sedan 1904. Hon var en liten, spröd kvinna, med ett nästan sjukligt utseende, men med ett ädelt ansikte och vackra ögon som utstrålade intelligens. Man fångades av hennes modiga intellekt och natur. Hennes stil var på samma gång exakt, intensiv och skoningslös, och kommer alltid att återspegla hennes hjältemodiga sinnelag. Hon hade en mångsidig natur som var ytterst nyansrik. Revolutionen och dess lidelser, människan och konsten, naturen, fåglar och växter – alla kunde de spela på olika strängar hos hennes själ. ”Någon måste tro på mig”, skrev hon till Louise Kautsky, ”när jag säger att det är ett missförstånd som har placerat mig i världshistoriens malström, medan jag egentligen är född att vakta gäss på ängarna.” Jag var inte personligt vän med Rosa, vi träffades alltför kortvarigt och sällan. Jag beundrade henne på håll. Ändå uppskattade jag henne troligen inte tillräckligt på den tiden. Rosa hade samma ståndpunkt som jag i frågan om den permanenta revolutionen. I anknytning till detta hade jag och Lenin en diskussion halvt på skämt i hallen. Delegaterna stod runt oss i en tät ring. ”Det är bara för att hon inte talar särskilt bra ryska”, sa han med syftning på Rosa. ”Men hon talar utmärkt marxistiska”, replikerade jag. Delegaterna skrattade, liksom vi.

Under kongressen fick jag tillfälle att återigen lägga fram min uppfattning om proletariatets roll under den borgerliga revolutionen. I sin sammanfattning av diskussionen sa Lenin angående detta:

”[Trotskij har uppfattningen] att proletariatet och bönderna har gemensamma ekonomiska intressen under den nuvarande revolutionen i Ryssland.” Följaktligen ”är vi här överens om grundläggande frågor när det gäller inställningen till de borgerliga partierna.” (Lenin, *CW*, bd 12, s 469.) Vad lite detta har gemensamt med legenden om att jag ignorerade bönderna 1905! Jag behöver bara tillägga att mitt programtal under Londonkongressen 1907, som jag än idag tycker är helt riktigt, återutgavs efter oktoberrevolutionen som ett exempel på bolsjevikernas inställning till bönderna och borgarklassen.

Från London reste jag till Berlin för att träffa min hustru, som skulle komma från St Petersburg. Vid den tiden hade Parvus också rymt från Sibirien. I Dresden ordnade han så att min lilla bok **Dit och tillbaka** gavs ut på Kadens socialdemokratiska förlag. Eftersom denna lilla bok beskrev min flykt gick jag med på att skriva ett förord om den ryska revolutionen. Inom loppet av några månader växte detta förord ut till boken **Ryssland under revolutionen**. Min hustru, Parvus och jag begav oss ut på fotvandring genom den saxiska delen av Schweiz. Det var i slutet av sommaren, vädret var strålande och morgnarna var kyliga. Vi drack mängder av mjölk och insöp bergsluften. Ett försök att ta oss ner i dalen vid sidan av vägen kostade nästan min hustru och mig livet. Senare reste vi till Böhmen, till en liten by vid namn Hirschberg, en semesterort för lägre tjänstemän, där vi stannade flera veckor. När vi började få ont om pengar, och det hände då och då, kastade antingen jag eller Parvus ihop en artikel till de socialdemokratiska tidningarna. Medan jag var i Hirschberg skrev jag en bok om den tyska socialdemokratin åt ett bolsjevikiskt förlag i St Petersburg. Där förde jag för andra gången – den första gången var 1905 – fram tanken att den tyska socialdemokratins enorma apparat i ett avgörande ögonblick för det borgerliga samhället, skulle kunna bli en stöttepelare för den konservativa samhällsordningen. Men på den tiden kunde jag inte förutse i vilken omfattning händelserna skulle bekräfta denna teoretiska förutsägelse. Från Hirschberg reste vi alla åt olika håll – jag till kongressen i Stuttgart, min hustru till Ryssland för att hämta vårt barn, och Parvus till Tyskland.

Den ryska revolutionen 1905 svävade fortfarande över den Socialistiska internationalens kongress. Alla försökte anpassa sig efter vänsterflygeln. Men det märktes redan ett missnöje med de revolutionära metoderna. De ryska revolutionärerna väckte fortfarande intresse, men det fanns en anstrykning av ironi, som om folk sa: ”Här är de, igen.” När jag passerade Wien i februari 1905 på väg till Ryssland, frågade jag Victor Adler vad han tyckte om att socialdemokratin skulle delta i den provisoriska regeringen. Adler svarade på sitt typiska sätt: ”Ni har händerna alldeles för fulla med den *nuvarande* regeringen för att bekymra er om den *framtida* regeringen.” Under kongressen i Stuttgart påminde jag honom om hans ord. ”Jag måste medge att ni kom närmare den provisoriska regeringen än vad jag hade förväntat mig”, sa han. Adler var överhuvudtaget väldigt vänlig mot mig – och om man tittar närmare på det, var det inte arbetardeputerades sovjet i St Petersburg som erövrade allmän rösträtt åt Österrike?

Den engelska delegaten i Stuttgart, Quelch, hade hjälpt mig att komma in på British Museum 1902. Under kongressen kallade han respektlöst den diplomatiska konferensen för ett möte mellan rövare. Det föll inte i god jord hos prins von Bülow. Efter påtryckningar från Berlin utvisades Quelch av regeringen i Wurtemberg. Bebel blev omedelbart illa till mods. Partiet lyckades inte uppamma tillräckligt mod för att vidta åtgärder mot Quelchs utvisning. Det genomförde inte ens en protestdemonstration. Den internationella kongressen var som en skolsal: den elaka pojken blir tillsagd att lämna salen och resten håller tyst. Bakom den tyska socialdemokratins numerära styrka kunde man bara alltför väl urskilja en skugga av maktlöshet.

I oktober 1907 befann jag mig redan i Wien. Strax därefter kom min hustru med vårt barn. Medan vi väntade på en ny revolutionär flodvåg slog vi oss ner utanför staden, i Hütteldorf. Vi hade en lång väntan framför oss. Sju år senare fördes vi bort från Wien av en helt annan flodvåg – som dränkte Europas jord i blod. Varför valde vi Wien när resten av landsflyktingarna samlades i Schweiz och Paris? Under denna period hade jag mest kontakter med det politiska livet i Tyskland, men på grund

av polisen kunde vi inte slå oss ner i Berlin. Så vi gjorde Wien till vårt hem. Men under dessa sju år följde jag livet i Tyskland närmare än det i Österrike, som påminde alltför mycket om en ekorre i en bur.

Jag hade känt partiets ledare, Victor Adler, sedan 1902. Nu var det dags att lära känna personerna kring honom, och hans parti i sin helhet. På sommaren 1907 träffade jag Hilferding i Kautskys hus. Vid denna tid befann han sig på höjdpunkten av sin revolutionära bana, vilket inte hindrade honom att hata Rosa Luxemburg och förakta Karl Liebknecht. Men vid denna tidpunkt var han, som så många andra, beredd att godta de mest radikala slutsatser för Ryssland. Han hyllade mina artiklar som *Neue Zeit* hade lyckats översätta från ryska tidskrifter redan innan jag kom utomlands, och helt oväntat krävde han ända från början att vi skulle tilltala varandra med ”du”. Utåt verkade vår relation därför ytterst förtrolig. Men det fanns ingen moralisk eller politisk grund för det.

Hilferding såg oerhört föraktfullt på dåtidens stelnade och passiva tyska socialdemokrati, och jämförde den med det österrikiska partiets aktivitet. Men kritiken var fortfarande hemtrevlig. I praktiken förblev Hilferding en litterär ämbetsman i det tyska partiets tjänst – och inget mer. När han var i Wien kom han och besökte mig, och på kvällarna tog han med mig på kafé och presenterade mig för sina vänner bland austromarxisterna. När jag reste till Berlin hälsade jag på Hilferding. En gång träffade vi Macdonald på ett av Berlins kaféer. Eduard Bernstein var tolk. Hilferding ställde frågorna och Macdonald svarade. Idag kan jag inte komma ihåg varken frågorna eller svaren. Det enda som utmärkte dem var att de var så banala. Jag frågade mig vem av dessa tre herrar som befann sig längst från det jag hade vant mig vid att kalla socialism. Och jag kom inte på något svar.

Under fredsförhandlingarna i Brest fick jag ett brev från Hilferding. Jag väntade mig inget av betydelse från honom, men öppnade ändå brevet med intresse. Det var den första socialistiska rösten från väst sedan oktoberrevolutionen. Och vad hittade jag? I sitt brev bad Hilferding mig att befria en krigsfånge, en av Wien-”doktorns” ofrånkomliga bekanta. *Brevet innehöll inte ord om revolutionen*. Och ändå tilltalade han mig i brevet med ”du” Jag kände mycket väl till vilken sorts person Hilferding var. Jag trodde inte att jag hade några illusioner om honom. Men ändå kunde jag inte tro mina ögon.

Jag minns med vilket livligt intresse Lenin frågade: ”Jag hörde att du har fått ett brev från Hilferding?”

”Ja, det har jag.”

”Nå?”

”Han ber oss hjälpa sin släkting, en fånge.”

”Och vad skriver han om revolutionen?”

”Ingenting om revolutionen.”

”Ingenting?”

”Ingenting.”

”Otroligt”, sa Lenin och stirrade på mig. Jag var mindre handfallen, eftersom jag redan hade accepterat tanken att oktoberrevolutionen och tragedin i Brest för Hilferding bara blev en möjlighet att be om en tjänst för en släkting. Jag besparar läsaren de två eller tre tillmälen Lenin använde för att vädra sin förvåning.

Det var Hilferding som första gången presenterade mig för sina vänner i Wien, Otto Bauer, Max Adler och Karl Renner. Det var välutbildade personer, vars kunskaper i många ämnen överträffade mina. Jag lyssnade intensivt, och man kan till och med säga respektfullt, på deras konversation på ”Central”-kaféet. Men jag blev snabbt förbryllad. Dessa personer var inga revolutionärer. Inte bara det – de representerade den typ som stod allra längst bort från revolutionären. Det visade sig i allt –

i hur de närmade sig ett ämne, i deras politiska yttranden och psykologiska bedömningar, i deras självbelåtenhet – inte självsäkerhet utan självbelåtenhet. Jag tyckte till och med att jag kunde höra kälkborgerlighet i deras röster.

Jag blev förvånad över att upptäcka att dessa skolade marxister var helt oförmögna att tillämpa Marx' metod när de stod inför stor politiska problem, i synnerhet revolutionära svängningar. Jag blev först övertygad om det när det gällde Renner. Sent en kväll satt vi på ett kafé. Det var alltför sent för att ta spårvagnen till Hütteldorf där jag bodde, så Renner erbjöd mig att sova över hemma hos honom. På den tiden föll det aldrig denne skolade och begåvade Hapsburgämbetsman in att Österrike-Ungerns olyckliga öde tio år senare skulle göra honom till kansler över den österrikiska republiken. På väg från kaféet talade vi om hur det skulle gå i Ryssland, där kontrarevolutionen vid denna tidpunkt satt säkert i sadeln. Renner diskuterade dessa frågor hövligt och likgiltigt som en utbildad utlänning. Dåtidens österrikiska regering under baron Beck intresserade honom mycket mer. Hans syn på Ryssland var i allt väsentligt denna: den allians mellan godsägarna och borgarklassen som fick sitt uttryck i Stolypins konstitution efter statskuppen 3 juni 1907 motsvarade helt och fullt produktivkrafternas utvecklingsnivå i landet, och hade följaktligen alla chanser att klara sig. Jag svarade, att det härskande blocket mellan godsägarna och borgarklassen enligt min uppfattning röjde vägen för en andra revolution, som med all sannolikhet skulle överföra makten till det ryska proletariatet. Jag minns Renners hastiga, förbryllade och på samma gång nedlåtande blick mot mig under gatlyktan. Troligen betraktade han min prognos som okunniga fantasier, i stil med den australiensiska mystikers undergångsprofetior under den internationella socialistiska kongressen i Stuttgart några månader tidigare, som hade förutspått dagen och klockslaget för den kommande världsrevolutionen.

”Tror du det?”, frågade han, och tillade med giftig hövlighet: ”Jag är nog inte tillräckligt väl insatt i förhållandena i Ryssland.” Vi hade ingen gemensam grundval för att fortsätta vårt samtal. Jag insåg klart att han stod lika långt från den revolutionära dialektiken som den mest konservativa egyptiska faraon.

Mina första intryck stärktes bara ännu mer ju mer jag iakttog dem. Dessa herrar kunde massor, och kunde inom den politiska vardagens begränsningar skriva bra marxistiska artiklar. Men för mig var de främlingar. Jag blev alltmer övertygad om det ju längre jag kände dem och ju mer genomträngande mina iakttagelser blev. I informella samtal sinsemellan avslöjade de mycket mer öppenhjärtigt än i sina artiklar och tal, antingen ohöljd chauvinism eller en småägares skrävel, eller gudfruktig skräck för polisen eller tarvligheter mot kvinnor. Förvånad utbrast jag ofta, ”Vilka revolutionärer!” Jag talar här inte om arbetarna, som givetvis också hade många kälkborgerliga drag, om än av en mer aningslös och okonstlad sort. Nej, jag mötte de främsta av förkrigstidens österrikiska marxister, parlamentsledamöter, författare och journalister. Vid dessa möten lärde jag mig inse hur oerhört sammansatt en människas sinne kan vara, och hur långt det är från att passivt anamma vissa delar av ett system till att fullständigt psykologiskt omvandla det i sin helhet, till att omskola sig själv i ett systems anda. En marxistisk psykologi kan bara utvecklas i tider av sociala omvälvningar, då det sker en revolutionär brytning med traditioner och vanor. De österrikiska marxisterna visade sig alltför ofta vara kälkborgare som hade lärt sig delar av Marx teori på samma sätt som när man studerar juridik, och hade levt på den ränta som **Das Kapital** gav dem i avkastning. I det gamla, kejserliga, hierarkiska, högfärdiga och ytliga Wien, kallade de akademiska marxisterna varandra med en sorts känslig förtjusning för ”Herr Doktor”. Arbetarna kallade ofta akademikerna för ”Genosse Herr Doktor”. Under de sju år jag vistades i Wien kunde jag aldrig tala fritt ur hjärtat med någon av dessa ledare, och det trots att jag var medlem i det österrikiska socialdemokratiska partiet och som sådan deltog i dess möten och demonstrationer, skrev i partipressen och ibland höll kortare föredrag på tyska. Men samtidigt kunde jag och de socialdemokratiska arbetarna utan någon som helst svårighet finna varandra, när vi träffades på möten eller vid [1:a-]majdemonstrationerna.

I denna atmosfär var brevväxlingen mellan Marx och Engels en av de böcker jag behövde allra mest, och den som låg mig närmast. Den lärde mig att på bästa och mest osvikliga sätt pröva mina egna teorier, och hjälpte mig med hela min personliga inställning till resten av världen. De socialdemokratiska ledarna i Wien använde samma formuleringar som jag. Men man behövde bara vrida dem fem grader för att upptäcka att de gav samma begrepp en helt annan innebörd. Vi var bara överens tillfälligt, på ytan och inte i verkligheten. För mig var brevväxlingen mellan Marx och Engels inte en teoretisk utan en psykologisk upptäckt. *Toutes proportions gardées* [ungefär ”på sätt och vis” – öa] kunde jag på varje sida hitta bevis på att jag hade direkta psykologiska band till dessa två. De hade samma inställning till människor och teorier som jag. Jag gissade det de inte uttryckte, delade deras sympatier, var ilsken och hatade på samma sätt som de. Marx och Engels var revolutionärer rakt igenom. Men det fanns inte minsta spår av sekterism eller asketism hos dem. Båda, särskilt Engels, kunde närsomhelst säga att inget mänskligt var dem främmande. Men deras revolutionära åskådning höjde dem alltid ovanför ödets slumpmässighet och människans verk. Småaktighet gick inte ihop med varken deras personlighet eller väsen. Tarvlighet kunde inte ens fastna på deras skosulor. Till och med deras mest alldagliga omdömen, sympatier, lustigheter har alltid en anstrykning av andlig förfining. De kan rikta oförsonlig kritik mot en person, men förfaller aldrig till skvaller. De kan vara skoningslösa men aldrig sveklösa. De har bara kyligt förakt till övers för yttre glans, titlar eller rang. Det som brackor och uppkomlingar ansåg vara aristokratiskt hos dem var i själva verket bara deras revolutionära överlägsenhet. Dess främsta kännetecken är att ständigt och under alla förhållanden vara fullkomligt och helt igenom oberoende av den allmänna opinionen. När jag läste deras brev kände jag, ännu mer än när jag läste deras skrifter, att samma sak som förenade mig med Marx' och Engels' värld ställde mig i oförsonlig motsättning till austromarxisterna.

Dessa personer berömde sig själva för att vara realister och affärsmässiga. Men även där var de ute på tunn is. För att öka sina inkomster tog partiet 1907 itu med att starta sitt eget bageri. Det var det mest omogna man kunde göra, principiellt farligt och i praktiken fullständigt hopplöst. Jag gick ända från början mot företaget, men bemöttes med ett överlägset leende av marxisterna i Wien. Efter många nycker och förluster tvingades det österrikiska partiet nästan 20 år senare skamset överlämna det till privata ägare. Som försvar mot missnöjet från arbetare som hade gjort så många meningslösa uppoffringar, försökte Otto Bauer bevisa att man måste överge fabriken genom att i efterhand bland annat citera de varningar som jag hade utfärdat redan från början. Men han förklarade inte för arbetarna varför han inte hade sett det jag såg, och varför han inte agerade utifrån mina varningar, som ingalunda var resultatet av mitt stora skarpsinne. Jag grundade inte min uppfattning på vare sig situationen på brödmarknaden eller hur det stod till med partiets medlemmar, utan på det proletära partiets ställning i det kapitalistiska samhället. Det verkade vara en dogmatisk teori, men visade sig vara det bästa kriteriet. Att mina varningar blev bekräftade betyder bara att den marxistiska metoden är överlägsen sin österrikiska efterapning.

Victor Adler stod i alla avseenden högt över resten av sina kollegor. Men han hade varit skeptiker sedan länge. I det österrikiska virrvarret slösades hans kampvilja bort på småsaker. Framtidsutsikterna var dunkla, och Adler vände ryggen åt dem, ibland demonstrativt. ”Profeten har en otacksam uppgift, i synnerhet i Österrike” – var en ständig refräng i hans tal. ”Ni kan säga vad ni vill”, sa han i entréhallen till Stuttgartkongressen, apropå den ovan nämnda australiensiska profetian, ”men för egen del föredrar jag apokalyptiska politiska förutsägelser framför de som har stöd i en materialistisk tolkning av historien.”

Det var naturligtvis ett skämt. Och ändå inte bara det. Det var detta som placerade Adler och mig vid motsatta poler i fråga om det som var viktigast för mig. Jag kan inte tänka mig varken politiskt arbete eller överhuvudtaget ett intellektuellt liv utan en bred politisk syn på framtiden. Victor Adler blev skeptiker, och som sådan tolererade han vad som helst och anpassade sig till allt, i synnerhet den nationalistiska anda som helt och hållet hade frätt sönder den österrikiska socialdemokratin.

Mina relationer till partiledningen blev ännu mer ansträngda när jag öppet gick mot den österrikisk-tyska socialdemokratins chauvinism. Det var 1909. Under mina möten med socialisterna på Balkan, i synnerhet serberna – en av dem var Dmitrij Tutsovitch som senare dödades när han var officer under kriget på Balkan – hade jag fått höra ilskna klagomål på att de serbiska borgerliga tidningarna med skadeglädje citerade *Arbeiter-Zeitungs* chauvinistiska utbrott för att bevisa att arbetarnas internationella solidaritet bara var svekfullt tal. Jag skrev en ytterst försiktig och dämpad artikel mot *Arbeiter-Zeitungs* chauvinism, och skickade den till *Neue Zeit*. Efter stor tvekan publicerade Karl Kautsky artikeln. Påföljande dag fick jag från en gammal rysk emigrant, Kljatjko, som jag hade en mycket vänskaplig relation till, veta att partiledarna var arga på mig... ”Hur vågade han?”

Privat medgav Otto Bauer och andra austromarxister att Leitner, utrikesredaktören, hade gått för långt. De upprepade bara vad Adler själv hade sagt. Även om han tolererade de värsta formerna av chauvinism, så höll han inte med om dem. Men inför detta vågade ingripande utifrån förenades ledarnas uppfattningar. Någon av de följande lördagarna kom Otto Bauer fram till det bord där jag satt tillsammans med Kljatjko och började skälla ut mig. Jag måste erkänna att jag inte visste vad jag skulle säga under den strida strömmen av ord. Jag blev förbluffad, inte så mycket av hans mästrande ton som av karaktären på hans argument.

”Vad har Leitners artiklar för betydelse?”, frågade han med lustig överlägsenhet. ”För Österrike-Ungern existerar ingen utrikespolitik. Ingen arbetare läser om den. Den har inte den minsta betydelse.”

Jag lyssnade med vidöppna ögon. Det verkade som om dessa personer varken trodde på revolution eller krig. I sina 1:a-majuttalanden skrev de om krig och revolution, men de tog dem aldrig på allvar. De insåg inte att historien redan hade höjt sin enorma soldatkänga över den myrstack där de rusade kring så uppsluppet. Sex år senare fick de lära sig att utrikespolitiken existerade även för Österrike-Ungern. Och samtidigt började de tala samma skamliga språk som de hade lärt sig av Leitner och chauvinister som honom.

I Berlin var atmosfären en annan – om än i grunden kanske inte bättre, så i alla fall annorlunda. Wien-akademikernas löjliga pampfasoner fanns knappast där. Förhållandena var enklare. Det fanns mindre nationalism, eller den hade ingen orsak att visa sig lika ofta eller högljutt som i det mång-nationella Österrike. För tillfället verkade de nationalistiska känslorna ha försvunnit i stoltheten över partiet – den mäktigaste socialdemokratin, första fiolen i Internationalen!

För oss ryssar var den tyska socialdemokratin mor, lärare och levande exempel. Vi förskönade den på håll. Namnen Bebel och Kautsky uttalades med vördnad. Trots att jag, som jag redan har nämnt, hade en del störande teoretiska föraningar om den tyska socialdemokratin, så var jag under denna period otvivelaktigt förhäxad av den. Det underblåstes ytterligare av det faktum att jag bodde i Wien, och när jag då och då besökte Berlin, kunde jag jämföra de två socialdemokratiska huvud-städerna och trösta mig: Nej, Berlin är inte Wien.

I Berlin gick jag på två av vänsterflygelns veckomöten. De hölls på fredagarna på restaurangen ”Rheingold”. Huvudpersonen på dessa träffar var Franz Mehring. Karl Liebknecht kom också dit. Han kom alltid sent och gick innan de andra. Första gången var det Hilferding som tog med mig dit. På den tiden betraktade han sig själv som ”vänster”, trots att han hatade Rosa Luxemburg med samma våldsamma lidelse som Dasjinskij odlade mot henne i Österrike. Jag minns ingenting viktigt från dessa samtal. Mehring frågade ironiskt, med en ryckning i kinden – han led av tics – vilket av hans ”odödliga verk” som hade blivit översatt till ryska. Under samtalet kallade Hilferding den tyska vänstern ”revolutionärer”. ”Skulle vi vara revolutionärer? Bah!”, avbröt Mehring honom. ”De är revolutionärer”, sa han och nickade åt mitt håll. Jag kände Mehring för dåligt och hade alltför ofta mött kälkborgare som talade hånfullt om den ryska revolutionen, för att kunna säga om han skämtade eller menade allvar. Men som hans fortsatta liv visade menade han allvar.

Jag träffade Kautsky första gången 1907. Parvus tog med mig till hans hus. Det var med stor spänning jag gick uppför trappan till det lilla prydliga huset i Friedenau, nära Berlin. En liten vithårig och mycket munter gammal man med klarblå ögon hälsade mig på ryska: ”Zdravsvujte”. Tillsammans med det jag redan kände till om Kautsky utifrån hans böcker, utgjorde det en mycket charmerande personlighet. Det som tilltalade mig mest var att han inte gjorde något väsen av sig. Senare upptäckte jag att det berodde på hans obestridliga auktoritet och det inre lugn som den gav upphov till. Hans motståndare kallade honom internationalens ”pappa”. Ibland kallade även hans vänner honom för det, på ett genialt sätt. På sin 75-årsdag fick Kautskys mamma, som skrev problemromaner som hon tillägnade ”sin son och lärare”, en hälsning från de italienska socialisterna ”*alla mamma del papa*” (till pappas mamma).

Kautsky ansåg att hans viktigaste teoretiska uppgift var att förlika reform och revolution. Men han mognade intellektuellt under en period av reform. För honom var reformer verkligheten och revolutionen ett diffust historiskt framtidsperspektiv. Efter att ha accepterat marxismen som ett fullständigt system, populariserade Kautsky den som en skollärare. Stora händelser gick över hans horisont. Hans nedgång inleddes redan i samband med 1905 års revolution. Samtalen med Kautsky gav inte mycket. Hans intellekt var alldeles för stelt och torrt, det var orörligt och saknade psykologisk insikt. Hans bedömningar var schematiska, hans skämt var utnötta. Av samma orsak var han en dålig talare.

Kautskys vänskap med Rosa Luxemburg sammanföll med den bästa perioden av hans intellektuella verksamhet. Men strax efter 1905 års revolution började man se de första tecknen på en allt större kyla mellan dem. Kautsky kände varmt för den ryska revolutionen och kunde tolka den ganska bra – på avstånd. Men av naturen var han fientligt inställd till att överföra revolutionära metoder till tysk mark. När jag kom till hans hus innan demonstrationen i Treptow-parken, var Rosa indragen i en hetsig diskussion med honom. Även om de fortfarande tilltalade varandra med ”du” och talade som nära vänner, så gick det i Rosa repliker att urskilja en undertryckt ilska, och i Kautskys svar kunde man märka en djup inre osäkerhet dold av osäkra skämt. Vi gick till demonstrationen tillsammans – Rosa, Kautsky, hans hustru, Hilferding, den bortgångna Gustav Eckstein och jag. Det uppstod fler skarpa sammandrabbningar på vägen. Kautsky ville förbli åskådare, medan Rosa var ivrig att få gå i demonstrationen.

Fiendskapen mellan dem bröt ut 1910 i frågan om kampen för rösträtt i Preussen. Under den här perioden utvecklade Kautsky den strategiska tanken att matta ut fienden (*Ermattungsstrategie*) i motsats till strategin att störta fienden (*Niederwerfungsstrategie*). Det handlade om två oförenliga tendenser. Kautskys linje var att alltmer anpassa sig till det rådande systemet. Det som ”mattades ut” under denna process var inte det borgerliga samhället utan arbetarmassornas revolutionära idealism. Kälkborgarna, funktionärerna, alla karriäristerna tog ställning för Kautsky, som vävde de intellektuella kläder de behövde för att dölja sin nakenhet.

Så kom kriget. Den politiska utmattningsstrategin ersattes av den variant som genomfördes i skyttegravarna. Kautsky anpassade sig till kriget på samma sätt som han hade anpassat sig till freden. Men Rosa visade hur hon tolkade lojaliteten mot sina idéer.

Jag minns hur vi firade Ledebours födelsedag i Kautskys hus. Bland gästerna fanns August Bebel, redan mer än 70 år gammal. Vid denna tid befann sig partiet på sin höjdpunkt, det var politiskt enat, de äldre registrerade framgångarna och såg framåt mot framtiden med förtröstan. Under middagen gjorde Ledebour, festens medelpunkt, roliga parodier. Under denna fest mötte jag Bebel och hans Julia för första gången. Alla, inklusive Kautsky, lyssnade ivrigt på allt som Bebel yttrade. Jag behöver knappast säga att också jag gjorde det.

Bebel personifierade den långsamma och envetna rörelse som uppstår i en ny klass som håller på att resa sig. Den utmärglade gamle mannen verkade vara skuren ur en vilja som var tålmodig men hård som flinta och med ett enda mål. I Bebels tankegångar, vältalighet, artiklar och böcker fanns inte en

tanke på att slösa intellektuell energi på saker som inte tjänade ett omedelbart praktiskt syfte. Det var det som gav hans politiska patos en stillsam storslagenhet. Han återspeglade en klass som lär sig på sin fritid, värderar varje minut och glupskt tillgodogör sig bara det helt nödvändiga – ett ojämförligt porträtt av en *man*. Bebel dog under fredskonferensen i Bukarest, under pausen mellan kriget på Balkan och världskriget. Nyheten nådde mig på järnvägsstationen Ploesci i Rumänien. Det verkade otroligt: Bebel död! Vad skulle hända med socialdemokratin? Ledebours ord om det tyska partiets kärna for genom min hjärna: 20% radikaler, 30% opportunister – och resten följer Bebel.

Bebel koncentrerade sina fåfänga förhoppningar om en efterföljare till Haase. Den gamle mannen tilltalades utan tvivel av Haases idealism – inte någon omfattande revolutionär idealism, som Haase inte innehade, utan en mer inskränkt, personlig, vardaglig idealism. Man skulle kunna exemplifiera den med hans beredvillighet att offra en framgångsrik juridisk praktik i partiets intresse. Till de ryska revolutionärernas stora förlägenhet hänvisade till och med Bebel till detta inte särskilt heroiska offer i sitt tal vid partikongressen – jag tror att det var i Jena – och rekommenderade envist Haase till posten som andra ordförande i partiets centralkommitté. Jag kände Haase mycket väl. Efter en av partiets kongresser slog vi oss samman och gjorde en turné i delar av Tyskland, och besökte Nürnberg tillsammans. Haase var saktmodig och hänsynsfull i personliga relationer, och ända till slutet förblev han inom politiken det som naturen ämnade honom för – en ärlig medelmåtta, en lantlig demokrat utan revolutionärt temperament eller teoretisk inställning. På filosofins område kallade han sig, något blygt, för kantian. Så fort det blev kritiskt hade han en tendens att avstå från avgörande beslut. Han tog till halvmesyrer och väntade. Inte att undra på att de oavhängigas parti senare valde honom till ledare.

Karl Liebknecht var helt annorlunda. Jag kände honom under flera år, men det gick lång tid mellan våra möten. Liebknechts hus i Berlin var centrum för de ryska emigranterna. Varje gång vi behövde protestera mot den vänskapliga hjälp som den tyska polisen gav tsarismen, så hälsade vi först på Liebknecht. Han knackade på alla dörrar och skallar som behövdes. Även om han var skolad marxist, så var han ingen teoretiker utan en handlingens man. Han var impulsiv, lidelsefull och heroisk. Dessutom hade han en verklig politisk intuition, en känsla för massorna och för situationen, och en ojämförligt modig initiativkraft. Han var en revolutionär. Det var därför han alltid var halvt främling i den tyska socialdemokratins hus, med dess byråkratiska tro på att kunna mäta framsteg och dess ständiga beredvillighet att backa. Vilka brackor och ytliga uppkomlingar de var som, inför mina ögon, ironiskt tittade ner på Liebknecht!

På den socialdemokratiska kongressen i Jena i början av september 1911 ombads jag på Liebknechts förslag att tala om den tsaristiska regeringens förtryck i Finland. Men innan det blev min tur kom rapporter om mordet på Stolypin i Kiev. Bebel började omedelbart fråga: vad innebar mordet? Vilket parti var ansvarigt för det? Skulle inte mitt föreslagna tal väcka den tyska polisens ovälkomna intresse?

”Är du rädd för”, frågade jag den gamle mannen försiktigt, med fallet Quelch i Stuttgart i minnet, ”att mitt tal kan orsaka problem?”

”Jag är rädd för det”, svarade Bebel. ”Jag medger att jag skulle föredra att du inte talar.”

”I så fall kan det inte bli tal om att jag ska hålla något tal.”

Bebel suckade av lättnad. En minut senare kom Liebknecht springande över till mig med en upprörd min. ”Är det sant att du har blivit ombedd att inte tala? Och att du gick med på det?”

”Hur skulle jag kunna vägra?”, svarade jag och försökte ursäkta mig. ”Det är Bebel som är värd, inte jag.”

Liebknecht vädrade sitt missnöje i ett tal där han skoningslöst angrep den tsaristiska regeringen och bortsåg från gesterna från presidiet, som inte ville orsaka komplikationer genom majestätsbrott.

Hela den efterföljande utvecklingen hade sitt ursprung i dessa små händelser.

När de tjeckiska fackföreningarna gick mot den tyska ledningen, lade austromarxisterna fram argument mot den fackliga splittringen som på ett skickligt sätt hycklade internationalism. Vid den internationella kongressen i Köpenhamn läste Plechanov upp rapporten om denna fråga. Precis som resten av ryssarna stödde han fullkomligt och reservationslöst den tyska ståndpunkten mot tjeckerna. Den gamle Adler föreslog Plechanov som ordförande för kommittén, eftersom han ansåg det mer praktiskt att i en så delikat fråga låta en ryss vara den som huvudsakligen anklagade tjeckerna för slavisk chauvinism. För egen del hade jag givetvis inget till övers för den bedrövliga nationella inskränkthet som personer som Němec, Soukup eller Šmeral gav uttryck för och ivrigt försökte övertyga mig om det rättfärdiga i tjeckernas sak. Samtidigt hade jag sett den österrikiska arbetarrörelsens inre liv på alltför nära håll för att helt eller ens huvudsakligen anklaga tjeckerna. Det fanns gott om bevis för att det tjeckiska partiets djupa led var radikalare än det österrikisktyska partiet, och att de tjeckiska arbetarnas legitima missnöje med den opportunistiska ledningen i Wien kunde utnyttjas på ett skickligt sätt av chauvinister som Němec.

När jag var på väg från Wien till kongressen i Köpenhamn mötte jag plötsligt Lenin på en järnvägsstation där jag skulle byta tåg. Han var på väg från Paris. Vi tvingades vänta ungefär en timme, och vi hade ett viktigt samtal där, till en början mycket vänskapligt men senare raka motsatsen. Jag argumenterade, att om någon skulle beskyllas för de tjeckiska fackföreningarnas utbrytning, så var det först och främst ledningen i Wien, som hade utfärdat högtravande vädjanden om kamp till arbetarna i alla länder, inklusive tjeckerna, och till slut ändå kom överens med monarkin bakom scenen. Lenin lyssnade med stort intresse. Han hade en särskild förmåga att vara uppmärksam, leta efter just det han ville höra från den han talade med, samtidigt som han hela tiden tittade förbi honom upp i skyn.

Men vårt samtal tog en helt annan vändning när jag berättade för Lenin om min senaste artikel om den ryska socialdemokratin i *Vorwärts*. Artikeln hade skrivits inför kongressen och kritiserades hårt av både mensjeviker och bolsjeviker. Den kinkigaste frågan i artikeln gällde de så kallade ”exproprieringarna”. Efter revolutionens nederlag hade de väpnade ”exproprieringarna” och terroristhandlingarna en benägenhet att desorganisera det revolutionära partiet. Vid Londonkongressen fördömde en majoritet bestående av mensjeviker, polacker och en del bolsjeviker ”exproprieringarna”. När delegaterna ropade från bänkarna: ”Vad säger Lenin? Vi vill höra Lenin”, så skrockade han bara med ett något kryptiskt uttryck i ansiktet. ”Exproprieringarna” fortsatte efter Londonkongressen. De skadade partiet. Det var detta jag hade riktat mig mot i min artikel i *Vorwärts*.

”Skrev du verkligen så?”, frågade Lenin förebrående. På hans begäran upprepade jag ur minnet de viktigaste tankegångar jag hade formulerat i artikeln.

”Kan du stoppa den med ett telegram?”

”Nej”, svarade jag. ”Artikeln skulle tas in denna morgon – och vad är det för mening att stoppa den? Den är helt korrekt.”

I själva verket var inte artikeln korrekt, eftersom den antog att partiet skulle växa fram genom att bolsjeviker och mensjeviker enades och ytterligheterna avskiljdes, medan partiet i verkligheten skapades genom bolsjevikernas skoningslösa krig mot mensjevikerna. Lenin försökte få den ryska delegationen vid kongressen att fördöma min artikel. Det var den hårdaste konflikt jag hade med Lenin under hela mitt liv. Han var inte frisk vid denna tid, han led av våldsam tandvärk och hans huvud var helt täckt av bandage. Den ryska delegationens inställning till artikeln och dess författare var ganska fientlig. Mensjevikerna var inte mindre missnöjda med en annan artikel vars huvudidéer främst riktade sig mot dem.

”Vilken vedervärdig artikel han har i *Neue Zeit*!”, skrev Axelrod till Martov i oktober 1910. ”Kanske till och med vedervärdigare än den i *Vorwärts*.”

”Plechanov, som tyckte intensivt illa om Trotskij”, skriver Lunatjarskij, ”utnyttjade situationen och försökte ordna så att han skulle ställas inför rätta. Jag tyckte inte att det var rättvist och talade för Trotskij. Tillsammans med Rjazanov hjälptes vi åt att få Plechanovs plan att gå om intet.” De flesta i den ryska delegationen kände bara till artikeln i andra hand. Jag krävde att den skulle läsas upp. Zinovjev argumenterade att man inte behövde läsa artikeln för att fördöma den. Majoriteten höll inte med honom. Artikeln lästes upp och översattes om jag inte missminner mig av Rjazanov. I och med att den tidigare redogörelsen för artikeln hade framställt den som avskyvärd blev uppläsningen ett antiklimax. Den lät helt harmlös. Med en överväldigande majoritet röstade delegationen mot att fördöma den. Det hindrar inte mig från att idag fördöma artikeln som en felaktig bedömning av den bolsjevikiska fraktionen.

I frågan om de tjeckiska fackföreningarna röstade den ryska delegationen vid kongressen för Wiens resolution mot den som Prag förde fram. Jag försökte få igenom ett ändringsförslag, men utan framgång. Jag var trots allt ännu inte säker på vilken sorts förändring som behövdes av social-demokratins hela politik. Ändringsförslaget skulle ha varit i form av en helig krigsförklaring mot den. Det steget tog vi inte förrän 1914.

Kapitel 17. Den nya revolutionen förbereds

Under reaktionsåren arbetade jag i huvudsak med att tolka revolutionen 1905, och att med hjälp av teoretiska efterforskningar röja vägen för nästa revolution. Kort efter att jag hade anlänt utomlands reste jag runt bland ryska emigrant- och studentkretsar med två föreläsningar: ”Den ryska revolutionens öde: apropå den nuvarande politiska situationen”, och ”Kapitalism och socialism: den socialistiska revolutionens framtidsperspektiv.” Den första föreläsningen försökte visa att erfarenheterna från 1905 hade bekräftat framtidsutsikterna att den ryska revolutionen skulle bli en permanent revolution. Den andra föreläsningen knöt samman den ryska revolutionen med världsrevolutionen.

I oktober 1908 började jag i Wien publicera en rysk tidning, *Pravda* (*Sanningen*), som riktade sig till arbetarmassorna. Den smugglades in i Ryssland antingen över den galiciska gränsen eller över Svarta havet. Tidningen gavs under tre och ett halvt år ut som fjortondagarstidning, men innebar trots det en hel del arbete. Dessutom stod jag i kontakt med den underjordiska fackföreningen för svartahavssjömän och hjälpte dem att publicera deras organ.

Min viktigaste bidragsgivare till *Pravda* var A. A. Joffe, som senare blev en välkänd sovjetisk diplomat. Tiden i Wien var början på vår vänskap. Joffe var en man med stor intellektuell glöd, mycket sympatisk i alla personliga relationer, och obevekligt lojal mot saken. Han gav både pengar och all sin kraft åt *Pravda*. Joffe led av en nervös åkomma och gick vid denna tid i psykoanalys hos den välkände Wien-specialisten Alfred Adler, som började som elev till Freud men senare gick mot sin mästare och grundade sin egen skola med individualpsykologi. Genom Joffe blev jag bekant med psykoanalysens problem, som fascinerade mig, även om mycket inom detta område ännu är vagt och osäkert och öppnar vägen för besynnerliga och godtyckliga idéer. Min andra bidragsgivare var en student vid namn Skobelev, som senare blev arbetsminister i Kerenskijs regering. 1917 möttes vi som fiender. Under en tid hade jag Viktor Kopp som sekreterare för *Pravda*. Han är nu sovjetisk ambassadör i Sverige.

I anslutning till sitt arbete för *Pravda* åkte Joffe till Ryssland för revolutionärt arbete. Han arresterades i Odessa, tillbringade lång tid i fängelse och skickades senare i exil till Sibirien. Han blev inte fri förrän i februari 1917, som ett resultat av revolutionen samma månad. Under den efterföljande oktoberrevolutionen spelade han en ytterst aktiv roll. Det personliga modet hos denna mycket sjuka man var verkligen storslaget. Jag kan ännu se honom på hösten 1919 – lika klart som om det var idag – med sin tämligen undersätsiga gestalt på det granathärjade fältet nedanför S:t Petersburg. I en diplomats oklanderliga klädsel, med ett vänligt leende i sitt lugna ansikte och en käpp i sin hand, som om han bara promenerade på Unter den Linden, betraktade Joffe, utan att skynda på eller hålla inne sina steg, nyfiket granaterna som exploderade i närheten. Han var en god talare, eftertänksam och ärlig i sitt tilltal, och han uppvisade samma kvaliteter som författare. I allt han gjorde ägnade han den allra största uppmärksamhet åt detaljer – en kvalitet som inte många revolutionärer har. Lenin hade en mycket hög uppfattning om hans diplomatiska arbete. Under många år stod jag närmare honom än någon annan. Hans lojalitet mot vänskap såväl som principer var utan jämförelse. Joffe slutade sitt liv på ett tragiskt sätt. Hans hälsa undergrävdes av allvarliga ärftliga sjukdomar. Lika allvarligt undergrävdes han också av epigonernas ohämmade hets mot marxister. Utan möjlighet att bekämpa sin sjukdom, och därefter berövad den politiska kampen, begick Joffe självmord på hösten 1927. Stalins agenter stal det brev han skrev till mig före sin död från hans sängbord. Rader som var avsedda för en väns ögon slets ur sitt sammanhang, förvanskades och sveks av Jaroslavskij och andra som i sitt innersta väsen är demoraliserade. Men detta kommer inte att hindra att Joffe blir inskriven som ett av de ädlaste namnen i revolutionens bok.

Under de mörkaste reaktionsåren väntade jag och Joffe med förtröstan på den nya revolutionen, och vi tänkte oss den på just det sätt som den faktiskt utvecklades 1917. Svertjkov, som på den här tiden var mensjevik och som idag är anhängare till Stalin, skriver i sina memoarer om *Pravda* som gavs

ut i Wien: ”I denna tidning fortsatte han [Trotskij] envist och orubbligt att förfäkta teorin om den ryska revolutionens 'permanens', som hävdar att revolutionen när den har börjat inte kan sluta förrän den har störtat kapitalismen och upprättat det socialistiska systemet i hela världen. Man skrattade åt honom, och både bolsjevikerna och mensjevikerna anklagade honom för romanticism och de sju dödssynderna. Men han vidhöll orubbligt och bestämt sin uppfattning, oemottaglig för angreppen.”

I en artikel i Rosa Luxemburgs polska tidning skrev jag 1909 angående förhållandet mellan proletariatet och bönderna: ”Bonderörelsens historiska förbannelse är dess lokala inskränkthet. Den ryska revolutionens första våg (1905) bröts just på denna böndernas begränsade politiska intelligens. Samtidigt som bönderna kan plundra godsägarna i sin egen by för att ta över deras jord, kan de sedan utsmyckade i soldatrockar skjuta ner arbetarna. Händelserna under 1905 års revolution kan betraktas som en rad skoningslösa skolexempel, som historien använder för att tvinga bönderna att bli medvetna om de band som finns mellan deras lokala krav på jord och den centrala frågan om statsmakten.”

Med hjälp av exemplet Finland, där socialdemokratin fick ett stort inflytande bland bönderna med hjälp av sin inställning i frågan om småbönderna, kom jag fram till: ”Tänk vilket starkt inflytande vårt parti kommer att få över bönderna, när det leder en ny och mycket mer omfattande rörelse bland massorna i staden och på landsbygden! Givetvis under förutsättning att vi inte sträcker vapen av rädsla för den politiska maktens frestelser, som den nya vågen oundvikligen kommer att utsätta oss för.”

Så mycket för att ”inte bry sig om bönderna” eller ”hoppa över jordbruksfrågan”!

4 december 1909, vid en tidpunkt då revolutionen verkade ha blivit krossad ohjälpligt och för alltid, skrev jag i *Pravda*: ”Till och med genom de reaktionära svarta moln som idag omger oss föreställer vi oss en segerrik återspegling av ett nytt oktober.” Både liberalerna och mensjevikerna hånade dess ord, som de bara såg som en rent agitatorisk paroll, som en tom fras. Professor Miljukov, som har äran av att ha myntat begreppet ”trotskism”, replikerade: ”Tanken på proletariatets diktatur är rent barnslig, och det finns inte en person i Europa som kommer att stöda den.” Men händelserna 1917 måste ändå ha skakat den liberala professorns storslagna självförtroende.

Under reaktionsåren studerade jag frågan om handel och industri både i världsskala och nationell skala. Jag drevs av ett revolutionärt intresse. Jag ville ta reda på förhållandet mellan handelns och industrins fluktuationer å ena sidan, och arbetarrörelsens och den revolutionära kampens successiva skeden å den andra. Precis som i alla andra liknande frågor var jag här särskilt på min vakt mot att slå fast att politiken automatiskt var beroende av ekonomin. Sambandet måste med nödvändighet vara ett resultat av hela processen betraktad i sin helhet.

Jag bodde fortfarande i den lilla böhmiska staden Hirschberg när New York-börsen drabbades av katastrofen under den ”svarta fredagen”. Den var förebud om en världskris som med nödvändighet skulle komma att sluka även Ryssland, som hade skakats i sina grundvalar av det rysk-japanska kriget och den därpå följande revolutionen. Vad kunde man vänta sig för konsekvenser? Den allmänt accepterade uppfattningen i partiet, hos båda fraktionerna, var att krisen skulle skärpa den revolutionära kampen. Jag intog en annan ståndpunkt. Efter en period av stora strider och nederlag leder en kris till att arbetarklassen trycks ner snarare än väcks. Krisen undergräver arbetarnas tro på sin styrka och demoraliserar dem politiskt. Under sådana förhållanden är det bara ett industriellt uppsving som kan sluta proletariatets led, ge det nytt blod i ådrorna, återställa dess självförtroende och göra det kampförmöget.

Denna analys kritiserades och bemöttes med skepsis. Partiets officiella ekonomer förde också fram teorin att handeln inte kunde få ett uppsving under kontrarevolutionen. I motsats till detta grundade jag mina argument på att det var oundvikligt med en ekonomisk återhämtning, och att en ny strejkvåg skulle uppstå i dess kölvatten. Efter strejkvågen var det sannolikt att en ny ekonomisk kris

skulle ge impulser till nya revolutionära strider. Denna förutsägelse bekräftades till fullo. Trots kontrarevolutionen ägde det rum ett industriellt uppsving 1910 – och i och med det uppstod strejker. Nedskjutningen av arbetarna vid guldgruvorna i Lena 1912 gav upphov till protester över hela landet. 1914 var krisen uppenbar, och återigen blev St Petersburg scenen för arbetarbarrikader. De bevittnades av Poincaré, som besökte tsaren strax innan kriget.

Denna teoretiska och politiska test var ovärderlig för min framtida verksamhet. Vid Kommunistiska internationalens tredje kongress fick jag en överväldigande majoritet av delegaterna mot mig när jag envist hävdade, att det oundvikligen krävdes en ekonomisk återhämtning i efterkrigstidens Europa för att det skulle kunna uppstå ytterligare revolutionära kriser. Och nyligen tvingades jag återigen anklaga Kommunistiska internationalens sjätte kongress för att den fullständigt hade misslyckats att förstå den förändrade ekonomiska och politiska situationen i Kina. Detta misslyckande yttrade sig i omotiverade förhoppningar om att den kinesiska revolutionen, trots sina katastrofala nederlag, tack vare landets ökande ekonomiska kris skulle fortsätta att utvecklas.

Dialektiken hos denna process är egentligen inte särskilt komplicerad. Men den är lättare att formulera än att upptäcka i levande livet. Under diskussionen i denna fråga stöter jag i alla fall ständigt på de mest hårdnackade fördomar, som leder till allvarliga politiska misstag och smärtsamma konsekvenser.

Pravdas syn på mensjevismens framtid och de organisatoriska problemen inom partiet uppnådde aldrig exaktheten hos Lenins uppfattningar. Jag hoppades fortfarande att den nya revolutionen precis som 1905 skulle tvinga mensjevikerna att slå in på en revolutionär väg. Men jag underskattade vikten av ett förberedande ideologiskt urval och politiskt härdande. När det gällde partiets interna utveckling gjorde jag mig skyldig till en sorts *samhällsrevolutionär* fatalism. Det var ett misstag, men det misstaget var avsevärt överlägset den *byråkratiska* fatalism som kännetecknar de flesta av mina nuvarande kritiker inom Kommunistiska internationalen.

När den politiska kurvan 1912 tydligt pekade uppåt försökte jag sammankalla en facklig konferens med representanter från samtliga socialdemokratiska fraktioner. För att visa att jag inte var ensam om att hoppas på en återförening av den ryska socialdemokratin kan jag citera Rosa Luxemburg. På sommaren 1911 skrev hon: ”Trots allt skulle partiets enhet kunna räddas om båda sidor kunde *tvingas* att sammankalla en konferens tillsammans.” I augusti 1911 upprepade hon: ”Det enda sättet att rädda enheten är med hjälp av en allmän konferens för personer från Ryssland, ty hela Rysslands folk vill ha fred och enhet, och är den enda kraft som kan få stridstupparna utomlands att ta reson.”

Även bland bolsjevikerna själva var de försonliga tendenserna fortfarande mycket starka, och jag hade hoppats att det skulle förmå Lenin att delta i den allmänna konferensen. Men Lenin gick med all kraft mot enhet. Hela den följande händelseutvecklingen har slutgiltigt visat att Lenin hade rätt. Konferensen sammanträdde i Wien i augusti 1912 utan bolsjevikerna. Formellt befann jag mig i ett ”block” tillsammans med mensjevikerna och några få grupper av bolsjevikiska oliktänkande. Detta ”block” hade ingen gemensam politisk grund, eftersom jag i alla viktiga frågor var oense med mensjevikerna. Omedelbart efter konferensen återupptog jag kampen mot dem. Varje dag uppstod hårda motsättningar ur de djup rotade meningsskiljaktigheterna mellan de två strömningarna, den socialistiskt revolutionära och den demokratiskt reformistiska.

”Av Trotskijs brev”, skriver Axelrod den 4:e maj, strax innan konferensen, ”får jag den mycket smärtsamma uppfattningen att han inte har det minsta intresse av att nå ett verkligt och vänskapligt samförstånd med oss och våra vänner i Ryssland... för att gemensamt bekämpa fienden.” I själva verket varken hade eller kunde jag ha någon avsikt att ena mig med mensjevikerna för att kämpa mot bolsjevikerna. I ett brev till Axelrod klagade Martov efter konferensen att Trotskij återupplivade ”de värsta avigsidorna hos Lenin-Plechanovs litterära individualism”. Brevväxlingen mellan Axelrod och Martov, som publicerades för några få år sedan, visar på deras fullkomligt oförställda hat mot mig. Trots avgrunden som skilde mig från dem hyste jag aldrig sådana känslor

för dem. Än idag minns jag med tacksamhet hur mycket jag hade dem att tacka för under de första åren.

Episoden med augustiblocket finns med i alla ”antitrotskistiska” läroböcker som har skrivits under epigonperioden. Till uppbyggelse för nybörjare och okunniga framställs det förflutna i dessa böcker som om bolsjevismen kom ut ur historiens laboratorium fullt beväpnad – medan bolsjevikernas kamp mot mensjevikerna i själva verket också består av ständiga försök till enhet. Efter att Lenin återvände till Ryssland 1917, försökte han en sista gång komma överens med mensjevik-internationalisterna. När jag anlände från USA i maj samma år bestod de flesta socialdemokratiska organisationer på landsbygden av sammanslagningar mellan bolsjeviker och mensjeviker. Vid partikonferensen i mars 1917, några få dagar innan Lenins ankomst, talade Stalin för att man skulle enas med Tseretelis parti. Till och med efter oktoberrevolutionen kämpade Zinovjev, Kamenev, Rykov, Lunatjarskij och dussintals andra hårt för en koalition med socialistrevolutionärerna och mensjevikerna. Det är samma personer som nu försöker upprätthålla sitt ideologiska berättigande med hjälp av hårresande historier om enhetskonferensen i Wien 1912!

Kievskaja Mysl (*Tankar från Kiev*) erbjöd mig att resa till resa till Balkan som krigskorrespondent. Erbjudandet kom desto lämpligare eftersom augustikonferensen redan hade visat sig vara ett misslyckande. Jag kände att jag måste komma bort från de ryska emigrantkretsarna, om bara för en kort period. De få månader jag tillbringade på Balkan var krigsmånader, och de lärde mig mycket.

I september 1912 var jag på väg till Östern, och ansåg att krig inte bara var troligt utan oundvikligt. Men när jag gick på trottoarerna i Belgrad och såg de långa leden av reservare, när jag med egna ögon såg att det inte fanns någon återvändo, att kriget var på väg vilken dag som helst, när jag fick höra att ett antal män som jag kände mycket väl redan befann sig under vapen vid fronten, och att de skulle bli de första att dödas – då föreföll det krig som jag hade behandlat så lättvindigt i mina tankar och artiklar, helt otroligt och omöjligt. Jag tittade på ett regemente som drog ut i kriget som om det var ett spöke – det artonde infanteriregementet, i kamouflagefärgade uniformer och sandaler av garvat läder, och med en liten grön kvist i mössorna. Tillsammans med den fulla stridsmunderingen gjorde sandalerna och den lilla gröna kvisten i mössorna att soldaterna såg ut som om de var utsedda till offer. Mer än något annat brände dessa kvistar och lädersandaler in insikten om krigets vansinne i mitt medvetande. Vad långt den tidens generation hade kommit från 1912 års vanor och stämningar! Redan då förstod jag att en humanitär, moralisk syn på den historiska processen var fullständigt ofruktbar. Men det var känslan, inte förklaringen, som betydde någonting. Jag bemäktigades av en känsla av en historisk tragedi, som ord inte kan uttrycka. En känsla av vanmakt inför ödet, ett brinnande medlidande med de mänskliga gräshoppssvärmarna.

Två eller tre dagar senare kom krigsförklaringen. ”Ni i Ryssland vet det och tror på det”, skrev jag, ”men här på plats, tror jag inte på det. Mitt sinne accepterar inte denna kombination av vardagliga ting, kycklingar, cigaretter, barfotabarn med smutsiga näsor, med det otroligt tragiska faktum att det är krig.” Men på ett avgörande sätt tvingades jag lära mig det för lång tid framåt.

Åren 1912-13 fick jag göra en nära bekantskap med Serbien, Bulgarien, Rumänien – och med kriget. I många avseenden var det en viktig förberedelse inte bara för 1914, utan även för 1917. I mina artiklar angrep jag det falska i slavofilismen,[1] chauvinismen i allmänhet, krigsillusionerna, det vetenskapligt organiserade systemet för att lura den allmänna opinionen. *Kievskaja Mysls* redaktörer var modiga nog att trycka mina artiklar som beskrev de bulgariska grymheterna mot sårade och fångade turkar, och avslöjade den ryska pressens överenskommelse att hemlighålla det. Det ledde till en storm av indignerade protester från de liberala tidningarna. 30 januari 1913 publicerade jag i tidningen en ”utomparlamentarisk fråga” till Miljukov angående de slaviska grymheterna mot turkarna. Miljukov, det officiella Bulgariens ständiga försvarsadvokat, blev ställd och svarade

[1] **Slavofil**, anhängare av en nationalistisk, konservativ kulturrörelse i Ryssland på 1800-talet. – uppgift från Wikipedia.

stammande. Debatten rasade i flera veckor, och regeringstidningarna gav – vilket naturligtvis var oundvikligt – vinkar om att signaturen ”Antid Oto” inte bara var en emigrant utan också en österrikisk-ungersk agent.

Månaden som jag tillbringade i Rumänien satte mig i nära kontakt med Dobrudjanu-Gherea och befäste för gott min vänskap med Rakovskij, som jag hade känt sedan 1903.

Dobrudjanu var rysk revolutionär redan på 1870-talet. Han blev stoppad när han strax innan det rysk-turkiska kriget var på väg genom Rumänien. Genom omständigheter som han inte rådde över blev han fördröjd. Några år senare hade han under namnet Gherea fått ett betydande inflytande över den rumänska intelligentsian, och så småningom utsträcktes detta även till de mer avancerade arbetarna. Ghereas främsta hjälpmedel för att forma den rumänska intelligentsians mer utvecklade delar var litteraturkritik på sociala grundvalar. Från frågor om estetik och personlig etik förde han dem vidare till den vetenskapliga socialismen. Majoriteten av de rumänska politikerna, oavsett parti, hade åtminstone i sin ungdom passerat en kort marxistisk skola under Ghereas ledning. Men det hindrade dem inte från att i mogen ålder föra en reaktionär banditpolitik.

Internationellt är Ch G Rakovskij en av den europeiska socialistiska rörelsens mest välkända figurer. Rakovskij är född i Bulgarien, och kommer från staden Kotel i hjärtat av Bulgarien. Men i kraft av Balkans karta är han rumänsk medborgare, utbildad till läkare i Frankrike, ryss genom släktskap, sympatier och litterärt arbete. Han talar Balkans samtliga språk, och fyra europeiska. Han har under olika perioder tagit aktiv del i det interna arbetet i fyra socialistiska partier – det bulgariska, ryska, franska och rumänska – för att slutligen bli en av den ryska förbundsrepublikens ledare, grundare av den Kommunistiska internationalen, ordförande för de ukrainska folkkommissariernas sovjet, och sovjetisk diplomatisk representant i England och Frankrike – bara för att till sist dela hela vänsteroppositionens öde. Rakovskijs personliga kännetecken, hans breda internationella åskådning, hans djupt förfinade karaktär, har gjort honom särskilt förhatlig för Stalin, som förkroppsligar den raka motsatsen till dessa egenskaper.

1913 organiserade och ledde Rakovskij det rumänska socialistpartiet, som senare anslöt sig till den Kommunistiska internationalen. Partiet växte kraftigt. Rakovskij gav ut en dagstidning som han också finansierade. Han ägde en liten egendom på Svarta havskusten, inte långt från Mangalia, som han hade ärvt, och det var med inkomsterna från denna som han stödde det rumänska socialistpartiet och flera revolutionära grupper och personer i andra länder. Varje vecka tillbringade han i Bukarest och skrev artiklar, ledde centralkommitténs möten och talade vid möten och gatudemonstrationer. Sedan skyndade han sig till Svarta havskusten med tåg, och tog med sig bindgarn, spik och andra av landsbygdslivets nödvändigheter. Han körde ut på fälten för att följa den nya traktorns arbete, och sprang i plogfårorna bakom den i sin bonjour. Nästa dag skyndade han sig åter till staden för att inte missa ett offentligt möte eller någon privat träff. Jag följde med honom på en av dessa resor, och kunde inte annat än beundra hans överflödande energi, hans outtröttlighet, hans ständiga intellektuella vakenhet, och hans vänlighet och omsorg om även oviktiga personer. Inom en kvart skiftade han från rumänska till turkiska, från turkiska till bulgariska, och sedan till tyska och franska medan han talade med nybyggare eller handelsmän på en gata i Mangalia. Och slutligen talade han ryska med ryska skoptsij,[2] som det finns gott om i de angränsande distrikten. Han kunde samtala som godsägare, läkare, bulgar, rumänsk medborgare och först och främst som socialist. Dessa olika sidor passerade revy inför mina ögon som ett levande mirakel på gatorna i denna avlägsna, lugna och sorglösa lilla hamnstad. Samma kväll skyndade han återigen till slagfältet med tåget. Han var alltid hemmastadd och självsäker, vare sig han befann sig i Bukarest eller Sofia, i Paris, St Petersburg eller Charkov.

[2] **Skoptsij**, en rysk religiös sekt som är mest kända för att de kastrerade sig, så att den sexuella energin istället skulle kunna användas till Guds ära. – översättarens anmärkning.

Min andra utlandsexil tillbringade jag med att skriva för den ryska demokratiska pressen. Jag debuterade i *Kievskaja Mysl* med en lång artikel om München-tidskriften *Simplicissimus*, som en gång i tiden intresserade mig så mycket att jag gick igenom alla nummer ända från början, då T T Heines teckningar fortfarande genomsyrades av en stark social känsla. Under samma period inleddes min närmare bekantskap med den nya tyska skönlitteraturen. Jag skrev till och med en lång samhällskritisk uppsats om Wedekind, eftersom de minskande revolutionära stämningarna hade lett till ett ökande intresse för honom.

Kievskaja Mysl var en radikal, marxistiskt färgad tidning som var populär i södra Ryssland. En sådan tidning kunde bara existera i Kiev där industrilivet var svagt och klassmotsättningarna dåligt utvecklade och den intellektuella radikalismen hade långvariga traditioner. På sätt och vis kan man säga att det uppstod en radikal tidning i Kiev av samma orsaker som *Simplicissimus* uppstod i München. Jag skrev om de mest varierande ämnen, ibland mycket riskabla vad beträffar censuren. De korta artiklarna var ofta resultatet av ett långt förberedelsearbete. Jag kunde givetvis inte säga allt jag ville i en lagligt utgiven, icke partiansluten tidning. Men jag skrev aldrig något som jag inte ville säga. Mina artiklar i *Kievskaja Mysl* har återutgivits av ett sovjetiskt förlag i flera band. Jag behövde inte avsvära mig någonting. Det är i dessa tider inte överflödigt att nämna att jag skrev i den borgerliga pressen med ett formellt godkännande från centralkommittén, där Lenin hade majoriteten.

Jag har redan sagt att vi direkt efter ankomsten till Wien slog oss ner utanför staden.

> Jag trivdes i Hütteldorf [skrev min hustru]. Huset var bättre än de vi brukade få tag i, eftersom husen här brukade hyras på våren, och vi hyrde det för hösten och vintern. Vi kunde se bergen genom fönstren täckta i mörkröda höstfärger. Vi kunde komma ut direkt i naturen genom en bakdörr utan att behöva gå ut på gatan. På söndagarna under vintern kom invånarna från Wien förbi på vägen till bergen. De tog sig fram i slädar eller på skidor, i små färgglada mössor och tröjor. Vi tvingades lämna huset i april, eftersom hyran fördubblades. Då blommade redan violerna i trädgården, och doften fyllde rummen genom de öppna fönstren. Serjozja föddes här. Vi tvingades flytta till det mer demokratiska Sievering.
>
> Barnen talade ryska och tyska. De talade tyska på dagis och i skolan, och de fortsatte att tala tyska när de lekte hemma. Men om deras far eller jag började tala med dem, så räckte det för att de omedelbart skulle övergå till ryska. Om vi tilltalade dem på tyska blev de generade och svarade på ryska. Senare lade de sig också till med Wien-dialekt som de talade alldeles utmärkt.
>
> De tyckte om att besöka familjen Kljatjko, där de fick allas uppmärksamhet – familjens överhuvud, hans hustru och de större barnen – och fick se många intressanta saker och undfägnades med andra. Barnen var också förtjusta i Rjazanov, den välkända marxistiska forskaren som bodde i Wien på den här tiden. Han fångade barnens uppmärksamhet med sina gymnastiska konststycken och tilltalade dem med sitt uppsluppna sätt. En gång när den yngsta pojken Serjozja klippte håret hos en frisör och jag satt nära honom, vinkade han mig till sig och viskade i örat på mig: ”Jag vill att han ska klippa mig som Rjazanov.” Han hade blivit imponerad av Rjazanovs stora kala skalle. Det var inte som andras hår, utan mycket bättre.
>
> När Ljovik började skolan dök frågan om religionen upp. Enligt rådande österrikisk lag måste barn upp till 14 års ålder få religiös undervisning i sina föräldrars tro. Eftersom det inte fanns någon religion noterad i våra papper valde vi den lutherska läran för barnen, eftersom det var en religion som verkade mindre tung för barnens axlar såväl som deras själar. De fick lära sig den efter skolan av en kvinnlig lärarinna. Man kunde se på Ljoviks ansikte att han tyckte om dessa lektioner, men han ansåg det inte nödvändigt att tala om det. En kväll hörde jag honom mumla något när han låg i sängen. När jag frågade honom, svarade han: ”Det är en bön. Vet du, böner kan vara mycket vackra, som dikter.”

Ända sedan min första landsflykt hade mina föräldrar kommit utomlands. De besökte mig i Paris, därefter kom de till Wien med min äldsta dotter,[3] som bodde med dem på landet. 1910 kom de till Berlin. Vid den tiden hade de förlikat sig med mitt öde. Det slutgiltiga argumentet var troligen min

[3] Från författarens första äktenskap – engelska översättarens anmärkning.

första bok på tyska.

Min mor led av en mycket allvarlig sjukdom (aktinomykos).[4] Under de 10 sista åren av sitt liv bar hon den som om den bara var ytterligare en börda, utan att den hindrade henne från att arbeta. Vid 60 års ålder fick hon operera bort en njure i Berlin. Under några månader efter operationen var hennes hälsa utmärkt, och fallet blev välkänt i medicinska kretsar. Men strax därefter återkom sjukdomen, och inom några månader hade hon gått bort. Hon dog i Janovka, där hon hade bott hela sitt aktiva liv och hade uppfostrat sina barn.

Den långa period av mitt liv som jag tillbringade i Wien skulle vara ofullständig om jag inte nämnde att våra närmaste vänner där var den gamla ryska emigranten S L Kljatjkos familj. Hela historien om min andra utlandsexil är nära sammanflätad med denna familj. Den var centrum för politiska och intellektuella intressen, kärlek till musik, fyra europeiska språk, diverse europeiska försänkningar. Familjens överhuvud, Semjon Lvovitjs, bortgång i april 1914 var en stor förlust för mig och min hustru. Leo Tolstoj skrev en gång om sin mycket begåvade bror, Sergej, att han bara saknade några små brister för att bli en riktigt stor konstnär. Samma sak kan sägas om Semjon Lvovitj. Han hade alla anlag för att bli ytterst framträdande inom politiken, förutom att han saknade de nödvändiga bristerna. Vi hittade alltid vänskap och hjälp hos familjen Kljatjko, och oftast behövde vi båda två.

Mina inkomster från *Kievskaja Mysl* räckte gott och väl för vårt anspråkslösa liv. Men det fanns månader då mitt arbete för *Pravda* inte gav någon tid för att skriva en enda rad som gav betalt. Det blev kris. Min hustru lärde sig hitta till pantbankerna, och jag tvingades sälja tillbaka böcker till bokhandeln, som jag hade haft råd till under med förmögna dagar. Det fanns tillfällen då våra blygsamma ägodelar togs i beslag för att betala hyran. Vi hade två barn och ingen barnsköterska. Vårt liv var en dubbel börda för min hustru. Men ändå hade hon kraft att hjälpa mig i det revolutionära arbetet.

[4] **Aktinomykos** är en kronisk infektion som främst drabbar hals-ansiktsregionen, men kan även vara lokaliserad till bröstkorgen, och buken. Typiskt är att det bildas ett flertal bölder. – översättarens anmärkning.

Kapitel 18. Krigsutbrottet

I Wien började inskriften ”Alle Serben müssen sterben” [Alla serber måste dö] uppträda på väggar och murar, och dessa ord blev gatpojkarnas slagord. Vår yngsta son, Serjozja, var som vanligt pigg på att säga emot, och ropade på allmänningen i Sievering ”Hoch Serbien!” [Leve Serbien!] Han kom hem med en blåtira och nyvunna erfarenheter av internationell politik.

Den före detta brittiska ambassadören i St Petersburg, Buchanan, talar i sina memoarer hänfört om ”de underbara dagar i början av augusti” då ”Ryssland verkade ha blivit fullständigt förvandlat”. Också andra statsmän ger uttryck för samma hänförelse i sina memoarer, även om de kanske inte förkroppsligar de härskande klassernas självgoda dumdryghet lika fullständigt som Buchanan. Alla huvudstäder i Europa upplevde lika ”underbara” dagar i augusti. De ”förvandlades” fullständigt inför uppgiften att ömsesidigt förinta varandra.

Massornas patriotiska entusiasm i Österrike-Ungern verkade särskilt överraskande. Vad drog skomakarlärlingen Pospischil, till hälften tysk och hälften tjeck, till torget framför krigsministeriet, eller grönsakshandlaren, fru Maresch, eller taxichauffören Frankl? Vad var det för tanke? Tanken på nationen? Men Österrike-Ungern var själva motsatsen till uppfattningen om en nation. Nej, det var andra krafter i rörelse.

Det finns många människor vars liv, dag in och dag ut, präglas av hopplös monotoni. De är det moderna samhällets stöttepelare. Larmet från mobiliseringarna blir en förhoppning i deras liv. Det välkända och sedan länge avskydda välts över ända, och något nytt och ovanligt härskar i dess ställe. Ännu mer otroliga förändringar väntar i framtiden. Till det bättre eller det sämre? Till det bättre, så klart – vad kan för en Pospischil vara värre än ”normala” förhållanden?

Jag strövade längs de stora gatorna i ett bekant Wien och såg hur en helt otrolig folkmassa fyllde den förnäma Ringen [en stor boulevard som går runt stadens centrum – öa], en folkmassa där förhoppningar hade väckts. Men höll inte en liten del av dessa förhoppningar redan på att förverkligas? Skulle dörrvakter, städerskor, skomakare, lärlingar och ungdomar från förorterna ha kunnat känna sig som herrar över situationen på Ringen vid något annat tillfälle? Kriget påverkar alla, och därför känner sig de förtryckta och de som är lurade av livet att de står på jämlik fot med de rika och mäktiga. Paradoxalt nog kunde jag i de stämningar som existerade hos Wiens folkmassor när de demonstrerade till Hapsburg-vapnens lov och pris, upptäcka något som var välbekant från oktoberdagarna i St Petersburg 1905. Det är inte att undra på att krig historiskt sett ofta har varit revolutionens moder.

Men så olika, eller mer exakt hur motsatta, de härskande klassernas inställning var till dessa två situationer! För Buchanan var det underbara dagar, och Ryssland förvandlades. Å andra sidan skrev Witte om revolutionens mest sorgliga dagar 1905: ”Det verkar som om den stora majoriteten av ryssarna har blivit galna.”

Både revolutionen och kriget tvingar bort livet från de gamla hjulspåren. Revolutionen slår mot den etablerade makten, medan kriget däremot, till en början stärker statsmakten, som verkar vara den enda fasta punkten under krigets kaos. Men därefter undergräver kriget samma makt. Under krigets inledning hyser de starka sociala och nationella rörelserna, vare sig det är i Prag eller Trieste, i Warszawa eller Tbilisi, fullständigt grundlösa förhoppningar. I september 1914 skrev jag till Ryssland: ”Mobiliseringarna och krigsförklaringen har formligen sopat undan alla nationella och samhälleliga motsättningar i landet. Men det är bara ett politiskt uppskov, en sorts politiskt betalningsanstånd. Lånen har förlängts till ett nytt datum, men de måste ändå betalas.” Dessa censurerade rader syftade givetvis inte bara på Österrike-Ungern, utan också på Ryssland – i själva verket framförallt på Ryssland.

Händelserna kom slag i slag. Det kom rapporter om att Jaurès[5] hade mördats. Tidningarna var så fyllda av illvilliga lögner att det, åtminstone under några timmar, fanns vissa tvivel och hopp. Men snart försvann även de. Jaurès hade mördats av sina fiender och blivit förrådd av sitt eget parti.

Vad hade den österrikiska socialdemokratins ledande kretsar för inställning till kriget? Vissa var helt klart nöjda med det, och smädade serber och ryssar, utan att göra någon större skillnad mellan regeringarna och folken. De var i själva verket nationalister, bara nätt och jämnt dolda bakom en fernissa av socialistisk kultur som snabbt höll på att falla av. Jag minns hur Hans Deutsch, som på senare år blivit någon sorts krigsminister, öppet talade om att kriget var oundvikligt och välgörande, och att det äntligen skulle befria Österrike från den serbiska ”mardrömmen”. Andra, med Victor Adler i spetsen, såg kriget som en yttre katastrof som de var tvungna att uthärda. Men deras passiva väntande fungerade bara som en täckmantel för den aktiva nationalistiska flygeln. Med en min av att vara ytterst djupsinniga, påminde en del om Tysklands seger 1871, och att den gav en impuls till den tyska industrin, och jämsides med det även socialdemokratin.

Första augusti förklarade Tyskland krig mot Ryssland. Redan innan det hade ryssar börjat lämna Wien. På morgonen 3 augusti begav jag mig till Wienzeile [en gata i Wien – öa] för att rådgöra med de socialistiska deputerade om vad vi ryska emigranter skulle göra. Av ren vana fortsatte Friedrich Adler att på sitt rum arbeta med böcker, papper och frimärken till den internationella socialistiska kongress som inom kort skulle ha sammanträtt i Wien. Men kongressen hade redan förpassats till det förgångna – andra krafter tog över. Gamle Adler föreslog att han omedelbart skulle ta med mig till högkvarteret, det vill säga till Geyer, chefen för den politiska polisen. I bilen på väg till prefekturen uppmärksammade jag Adler på de feststämningar som kriget hade orsakat. ”Det är de som inte behöver gå ut i krig som visar sin glädje”, svarade han genast. ”Dessutom kommer alla sinnesförvirrade och tokiga personer ut på gatorna, det är deras dag. Mordet på Jaurès är bara början. Kriget öppnar dörren för instinkterna, för alla sorters galenskap.”

Adler var psykiater till yrket, och han närmade sig ofta politiska händelser – ”särskilt de österrikiska” anmärkte han ironiskt – utifrån en psykopatologisk synvinkel. Så fjärran han då var från att tänka att hans egen son skulle kunna begå ett politiskt mord! Just innan krigsutbrottet publicerade jag en artikel i tidskriften *Kampf*, som redigerades av Adlers son, där jag visade hur meningslös individuell terrorism var. Det är talande att redaktören varmt höll med om artikeln. Den terroristiska handling som Friedrich Adler utförde var bara ett utbrott av förtvivlad opportunism, ingenting annat.[6] Efter att ha ventilerat sin förtvivlan återgick han till sina gamla vanor.

Geyer antydde försiktigt möjligheten att samtliga ryssar och serber kanske skulle arresteras nästa morgon.

”Så ni råder mig att resa?”

”Ju förr, desto bättre.”

”Bra. Jag reser med min familj till Schweiz imorgon.”

”Hm... Jag skulle föredra att ni gjorde det idag.”

Detta samtal ägde rum klockan tre. Tio över sex samma kväll satt jag tillsammans med min familj på ett tåg på väg till Zürich. Bakom oss hade vi lämnat sju års kontakter, och böcker, papper och påbörjade skrifter, bland annat en polemik mot professor Masaryk om framtidsutsikterna för den ryska kulturen.

---

[5] **Jean Léon Jaurès** (1859-1914) var en fransk socialistisk ledare och antimilitarist. Som pacifist kritiserade Jaurès skarpt Frankrikes militarism. Han mördades av en fransk nationalist dagen innan det Första världskriget inleddes.

[6] 21 oktober 1916 sköt Victor Adlers son Friedrich Adler den österrikisk-ungerska premiärministern greve Stürgkh. Han dömdes till döden, ett straff som senare förvandlades till fängelse. Han befriades ur fängelset i samband med revolutionen 1918. – engelska översättarens anmärkning.

Telegrammet som berättade om den tyska socialdemokratins kapitulation chockade mig till och med mer än krigsförklaringen, trots att jag långt ifrån hade varit benägen att naivt idealisera den tyska socialismen. ”De europeiska socialistpartierna”, skrev jag så tidigt som 1905, och upprepade mer än en gång efter det, ”har utvecklat sin egen konservatism, som blir starkare ju större massor socialismen drar till sig. I och med det kan socialdemokratin i ett bestämt läge bli ett faktiskt hinder för en öppen konflikt mellan arbetarna och den borgerliga reaktionen. Med andra ord kan det proletära partiets propagandistiska socialistiska konservatism i ett visst läge hindra proletariatets direkta kamp om makten.” Jag förväntade mig inte att internationalens officiella ledare i händelse av krig skulle visa sig kunna ta verkliga revolutionära initiativ. Samtidigt kunde jag inte tänka mig att socialdemokratin helt enkelt skulle krypa på magen inför den nationalistiska militarismen.

När vi i Schweiz fick det nummer av *Vorwärts* som innehöll redogörelsen från riksdagsmötet den 4 augusti, så var Lenin helt övertygad om att det var ett förfalskat nummer som hade givits ut av den tyska generalstaben för att lura och skrämma fienden. Trots sin kritik hade Lenin så stark tilltro till den tyska socialdemokratin. Samtidigt förkunnade *Arbeiter-Zeitung* i Wien att den tyska socialismens kapitulation var ”en stor dag för den tyska nationen”. Detta var Austerlitz' kröning – hans eget ”Austerlitz”! Jag trodde inte att *Vorwärts* var en bluff. Mina första intryck i Wien hade redan förberett mig på det värsta. Ändå var omröstningen 4 augusti ett av mitt livs mest tragiska erfarenheter. ”Vad skulle Engels ha sagt?”, frågade jag mig. För mig var svaret uppenbart. Och hur skulle Bebel ha agerat? Där var jag inte lika säker. Men Bebel var död. Den enda som fanns kvar var Haase, en ärlig demokrat från landet, utan teoretisk åskådning eller revolutionärt sinnelag. I varje kritiskt läge var han böjd att avstå från avgörande lösningar. Han föredrog att ta till halvmesyrer och vänta. Händelserna var alltför stora för honom. Och bakom honom skymtade Scheidemann, Ebert, Welse och deras gelikar.

Schweiz avspeglade Tyskland och Frankrike, bara på ett neutralt, det vill säga dämpat sätt, och i mycket mindre skala. Som för att göra situationen ännu tydligare, fanns det i det schweiziska parlamentet två socialistiska deputerade med samma namn: den ena var Johann Sigg från Zürich, den andra Jean Sigg från Genève. Johann var fanatisk tyskvän, och Jean en ännu mer fanatisk franskvän. Så såg internationalens schweiziska spegelbild ut.

Någon gång under krigets andra månad mötte jag på en gata i Zürich den gamle Molkenbuhr, som hade kommit för att bearbeta den allmänna opinionen. På min fråga om hur hans parti tänkte sig världskrigets utveckling, svarade denne gamla medlem i *Vorstand*: ”Vi kommer att göra slut på Frankrike inom två månader. Därefter kommer vi att vända oss mot öster och göra slut på tsarens arméer, och tre eller högst fyra månader senare kommer vi att ge Europa en varaktig fred.” Detta svar står ord för ord i min dagbok. Det var naturligtvis inte Molkenbuhrs egen bedömning av situationen, utan han uttryckte bara socialdemokratins officiella ståndpunkt. Samtidigt slog den franska ambassadören i St Petersburg vad med Buchanan om fem pund att kriget skulle vara slut innan jul. Men vi ”utopiker” förutsåg saker och ting lite bättre än dessa realistiska herrar från socialdemokratin och de diplomatiska kretsarna.

Schweiz, vår fristad under kriget, påminde mig om pensionatet i Finland, ”Rauha”, där vi på hösten 1905 hade fått nyheten om revolutionen i Ryssland. Den schweiziska armén var naturligtvis också mobiliserad, och i Basel gick det till och med att höra kanonerna. Men det stora pensionatet var främst bekymrat över överskottet på ost och bristen på potatis, och det liknade en stilla oas omgiven av krigets glödande ekon. Kanske timmen inte är så avlägsen, tänkte jag, då jag kan lämna den schweiziska oasen ”Rauha” (Frid) för att återvända till St Petersburgs arbetare i salen på Teknologiska institutet. Men den timmen skulle inte komma förrän 33 månader senare.

En strävan att klargöra mina tankar om vad som hände fick mig att föra dagbok. Så tidigt som 9 augusti skrev jag: ”Det är helt uppenbart att det inte handlar om misstag, vissa opportunistiska handlingar, förvirrade uttalanden i parlamentets talarstol, att socialdemokraterna i Storhertigdömet

Baden röstar för budgeten, den franska militarismens experiment, att vissa ledare blir överlöpare – det handlar om att *Internationalen har fallit samman* just när det krävs det allra största ansvar, just den tidpunkt som allt det tidigare arbetet var en förberedelse för.”

11 augusti skrev jag: ”Endast om den revolutionära socialistiska rörelsen väcks på nytt kan vi lägga grunden till en ny International. Detta uppvaknande måste ända från början bli mycket krigiskt. De kommande åren kommer att bli en period av sociala revolutioner.”

Jag deltog aktivt i det schweiziska socialistpartiets liv. Bland dess lägre arbetarskikt mötte internationalismen nästan gränslös sympati. Efter varje partimöte hade jag med mig en dubbel bekräftelse på det riktiga i min ståndpunkt. Min första stödjepunkt hittade jag i arbetarnas fackförening ”Eintracht”, som hade ett internationellt medlemskap. Efter en överenskommelse med ledningen för fackföreningen skrev jag i början av september utkastet till ett manifest mot kriget och socialpatriotismen. Styrelsen bjöd in partiledarna till det möte där jag skulle läsa ett upprop på tyska till stöd för manifestet. Ledarna kom aldrig. De ansåg att det var farligt att inta en klar ståndpunkt i en så knivig fråga. De föredrog att vänta och för tillfället inskränka sig till en hemtrevlig kritik av den tyska och franska chauvinismens ”ytterligheter”. Mötet med ”Eintracht” antog manifestet nästan enhälligt, och trots alla sina otydligheter fick det ett definitivt inflytande över den allmänna opinionen i partiet. Det var troligen det första internationalistiska dokument som antogs av en arbetarorganisation efter krigsutbrottet.

Det var vid den här tiden som jag för första gången kom i nära kontakt med Radek, som hade kommit till Schweiz från Tyskland i början av kriget. Han tillhörde den yttersta vänstern i det tyska partiet, och jag hoppades att han skulle dela mina uppfattningar. Förvisso fördömde Radek den tyska socialdemokratins ledning på ett mycket militant sätt. Däri var vi överens. Men det förvånade mig att under våra samtal få höra att han inte tänkte sig att det var möjligt med en proletär revolution i anslutning till kriget, eller överhuvudtaget inom en nära framtid. ”Nej”, svarade han, ”därtill är mänsklighetens produktivkrafter i sin helhet alltför dåligt utvecklade.” Jag var van vid att höra att Rysslands produktivkrafter inte räckte till för att arbetarklassen skulle kunna gripa makten. Men jag hade inte trott att detta svar skulle kunna komma från en revolutionär politiker i ett utvecklat kapitalistiskt land. Kort efter min avresa från Zürich höll Radek ett långt föredrag i ”Eintracht”, där han argumenterade att den kapitalistiska världen inte var redo för en socialistisk revolution.

Radeks föredrag och Zürich som en socialistisk skiljeväg under krigets inledning beskrivs i den schweiziska författaren Brupbachers ganska intressanta memoarer. Märkligt nog betecknar han mina uppfattningar vid denna tidpunkt som ”pacifistiska”. Vad han menar med den beteckningen är svårt att förstå. Han uttrycker sin egen utveckling under denna period i titeln på en av sina böcker, ”Från trångsynt medborgare till bolsjevik”. Jag fick en tillräckligt klar uppfattning om hans ståndpunkter vid den här tiden för att oreserverat skriva under på den första halvan av titeln. Jag tar däremot inget som helst ansvar för den andra halvan.

När de tyska och franska socialistiska tidningarna nu hade givit en klar bild av den officiella socialismens moraliska och politiska katastrof, lade jag min dagbok åt sidan för att skriva en politisk pamflett om kriget och Internationalen. Under påverkan från mitt första samtal med Radek lade jag till ett förord, där jag ännu mer energiskt betonade min uppfattning att det nuvarande kriget bara var de kapitalistiska produktivkrafternas världsomfattande uppror mot privategendomen å ena sidan och nationsgränserna å den andra.

Den lilla boken, ”Kriget och Internationalen”, mötte, precis som mina övriga böcker, ett egendomligt öde, först i Schweiz, därefter i Tyskland och Frankrike, senare i USA och slutligen i Sovjetryssland. Jag måste säga några ord om det. Mitt verk översattes från ryska av en ryss vars kunskaper i tyska var långtifrån perfekta. En professor Ragaz i Zürich tog på sig uppgiften att redigera översättningen, och det gav mig tillfälle att lära känna en originell person.

Trots att Ragaz var en troende kristen, och dessutom till yrket var utbildad teolog, så tillhörde han den schweiziska socialismens yttersta vänster, stödde de allra mest extrema kampmetoderna mot kriget och var för den proletära revolutionen. Han och hans hustru tilltalade mig genom sin djupa moraliska uppriktighet i förhållande till politiska problem, en inställning som på ett fördelaktigt sätt skilde dem från de österrikiska, tyska, schweiziska och andra socialdemokratiska funktionärer, som helt och hållet saknade ideal. Såvitt jag vet tvingades han senare lämna sin plats på universitetet på grund av sina åsikter. Det var en avsevärd sak för den klass han tillhörde. Men i våra samtal kunde jag ändå, tillsammans med min stora respekt för denne ovanliga man, känna en nästan fysisk känsla av en tunn men ändå helt ogenomtränglig hinna som skilde oss åt. Han var helt igenom mystiker, och trots att han inte tvingade sina uppfattningar på mig eller ens nämnde dem, så omgavs till och med hans tal om det väpnade upproret av någon sorts utdunstning från en annan värld som gjorde att jag huttrade av obehag. Från Och med det ögonblick jag började tänka självständigt, var jag först instinktivt och sedan medvetet materialist. Jag kände aldrig behov av några andra världar, och hade till och med svårt att psykologiskt förstå folk som på samma gång kunde erkänna Darwin och den Heliga treenigheten.

Men tack vare Ragaz kom boken ut på god tyska. Från Schweiz hittade den så tidigt som i början av december 1914 till Österrike och Tyskland. Den schweiziska vänstern – F Platten och andra – ordnade med det. Pamfletten var ämnad för de tysktalande länderna, och riktade sig först och främst mot den tyska socialdemokratin, Andra internationalens ledande parti. Jag minns att en journalist vid namn Heilmann, som spelade första fiol i den chauvinistiska orkestern, kallade min bok galen, men helt logisk i sin galenskap. Jag kunde inte ha önskat mig ett bättre beröm. Det saknades givetvis inte antydningar om att min bok var ett konstfullt verktyg i ententens propaganda.

När jag senare befann mig i Frankrike, fick jag i de franska tidningarna oväntat läsa ett telegram från Schweiz att en tysk domstol utan att höra mig hade dömt mig till fängelse på grund av pamfletten från Zürich. Av detta drog jag slutsatsen att den hade träffat sitt mål. Med sin dom (som jag inte hade bråttom att avtjäna) gjorde Hohenzollerns domare mig en stor tjänst. Detta utslag i en tysk domstol var alltid en stötesten för ententens förtalare och spioner, när de upphöjt ansträngde sig för att bevisa att jag enbart var agent för den tyska generalstaben.

Men det hindrade inte de franska myndigheterna från att stoppa min bok vid gränsen, i kraft av dess ”tyska ursprung”. En tvetydig artikel i en tidning som gavs ut av Hervé försvarade min pamflett mot den franska censuren. Jag tror att artikeln skrevs av Ch Rappaport, en framstående person, nästan marxist. I alla händelser skrev han fler ordlekar än någon annan man som har ägnat hela sitt långa liv åt det.

Efter oktoberrevolutionen gav en företagsam förläggare i New York ut min pamflett som en tjock amerikansk bok. Enligt vad denne själv har berättat bad president Wilson, i telefon från Vita huset, om att få sig tillsänt korrekturet till boken. Vid den här tiden höll presidenten på att utforma sina fjorton punkter, och enligt uppgifter från insatta personer, kunde han inte förlika sig med det faktum att en bolsjevik hade förekommit hans finaste formuleringar. Inom loppet av två månader sålde boken i 16.000 exemplar. Så kom dagen för freden i Brest-Litovsk. Pressen i USA inledde en våldsam kampanj mot mig, och boken försvann omedelbart från marknaden.

Vid den tiden hade min pamflett från Zürich tryckts i flera upplagor i Sovjetrepubliken, och fungerade som lärobok i fråga om marxisters inställning till kriget. Den försvann från Kommunistiska internationalens ”marknad” först efter 1924, det år då ”trotskismen” upptäcktes. Pamfletten är fortfarande förbjuden, precis som den var före revolutionen.

Det verkar i sanning som om böcker har ett eget öde.

Kapitel 19. Paris och Zimmerwald

19 november 1914 korsade jag den franska gränsen som krigskorrespondent för *Kievskaja Mysl*. Jag antog tacksamt tidningens erbjudande, eftersom det skulle ge mig möjlighet att komma närmare kriget. Paris erbjöd en trist anblick. På kvällen försänktes gatorna i fullständigt mörker. Då och då kom zeppelinarna på flygande besök. Sedan tyskarnas frammarsch hade hejdats vid Marne blev kriget alltmer krävande och skoningslöst. Under det gränslösa kaos som omslöt Europa – medan arbetarmassorna teg, lurade och förrådda av socialdemokratin – arbetade förstörelsemaskinerna automatiskt vidare. Allt medan den kapitalistiska civilisationen försökte krossa soldaternas tjocka skallar, inskränkte den sig själv till en orimlighet.

Samtidigt med att tyskarna närmade sig Paris och de borgerliga franska patrioterna lämnade staden, startade två ryska emigranter en liten daglig tidning på ryska. Den hade som mål att förklara de pågående händelserna för de ryssar som ödet hade isolerat i Paris, och se till att den internationella solidariteten inte slocknade fullständigt. Innan det första numret kom ut uppgick tidningens kapital till exakt trettio franc. Ingen ”förnuftig” människa kunde tänka sig att det gick att ge ut en dagstidning med så litet kapital. Och sanningen att säga, genomgick tidningen, trots att redaktörerna och övriga medarbetare arbetade gratis, minst en gång i veckan så akuta kriser att det inte verkade finnas någon utväg. Men på något sätt löste det sig. Sättarna var tidningen trogen och svalt, medan redaktörerna genomsökte staden efter pengar, och det aktuella numret kom ut. På detta sätt höll sig tidningen vid liv, trots det ständiga trycket av pengabrist och censur, som tvingade den att försvinna och återuppstå under nytt namn. Den höll ut i två och ett halvt år, fram till revolutionen i februari 1917. När jag anlände till Paris började jag arbeta för *Nasje Slovo* (Vårt Ord), som då hette *Golos* (Rösten). En dagstidning var en värdefull hjälp för att orientera sig i händelseutvecklingen. Erfarenheterna från *Nasje Slovo* var nyttiga för mig senare, när jag var tvungen att ta itu med militära angelägenheter på närmare håll.

Min familj kom till Frankrike i maj 1915. Vi slog oss ner i Sèvres, i ett litet hus som vi fick låna under några månader av en ung vän, den italienska konstnären René Parece. Våra pojkar gick i skolan i Sèvres. Våren var underbar. Dess grönska kändes speciellt smeksam. Men antalet svartklädda kvinnor ökade hela tiden – skolbarnen förlorade sina fäder. De två arméerna grävde ner sig. Det syntes ingen utväg. Clémenceau angrep Joffre i sin tidning. I de underjordiska reaktionära kretsarna förbereddes en statskupp. Rapporter om det spreds från mun till mun. Under flera dagar kallade *Le Temps* på sina sidor bara parlamentet för ”åsna”. Och ändå krävde *Le Temps* barskt att socialisterna skulle bevara nationens enhet.

Jaurès var borta. Jag besökte Café du Croissant där han blev mördad. Jag ville se om det fanns några spår efter honom. Politiskt stod vi långt ifrån varandra. Men det var svårt att stå emot hans starka personlighet. Jaurès åsikter var en blandning av nationella traditioner, metafysiska moraliska principer, kärlek för de förtryckta och poetisk föreställningsförmåga, och de bar en aristokrats prägel lika mycket som Bebels uppfattningar uppvisade enkelheten hos en som kom från underklassen. Men de var båda vida överlägsna det arv de lämnade efter sig.

Jag hade hört Jaurès vid folkliga möten i Paris, på internationella kongresser och i olika kommittéer, och varje gång var det som att höra honom för första gången. Han blev aldrig rutinmässig, han upprepade sig egentligen aldrig, utan hittade alltid sig själv på nytt och mobiliserade alla sitt sinnes inneboende resurser. Han förenade en kraft lika elementär som ett vattenfall med ett stort saktmod, som lyste i hans ansikte som en återspegling av en högre andlig kultur. Han kunde få klippor att störta ner, han kunde dundra och få jorden att skaka, men själv överröstades han aldrig. Han var alltid på sin vakt, letade intensivt efter alla invändningar och var snabb att plocka upp och tillbakavisa dem. Ibland sopade han bort allt motstånd lika skoningslöst som en orkan, ibland lika storsint och mjukt som en lärare eller äldre bror. Jaurès och Bebel var varandras motsatser, men var ändå på

samma gång Andra internationalens dubbla toppar. Båda var intensivt nationella, Jaurès med sin glödande latinska retorik, och Bebel med sin anstrykning av protestantisk torrhet. Jag älskade dem båda, men på olika sätt. Bebel brände ut sig fysiskt, medan Jaurès föll i sin krafts dagar. Men båda dog i tid. Deras död markerar den tidpunkt då Andra internationalens progressiva historiska uppgift upphörde.

Det franska socialistpartiet var fullständigt demoraliserat. Ingen kunde inta den plats Jaurès lämnade efter sig. Den gamla ”antimilitaristen” Vaillant producerade dagligen artiklar som präglades av en vildsint chauvinism. En gång mötte jag den gamle mannen i Aktionskommittén, som bestod av delegater från partiet och fackföreningarna. Vaillant var en skugga av sitt forna jag – en skugga av blanquismen, med traditioner av sanskulotternas krigföring, och det under Raymond Poincarés tidsålder. För Vaillant var förkrigstidens Frankrike, med sin upphörda befolkningstillväxt och sitt konservativa ekonomiska liv och tänkande, det enda land som rörde sig och utvecklades framåt, en utvald, befriande nation vars blotta beröring väcker andra till andligt liv. Hans socialism var chauvinistisk, och hans chauvinism var messiansk. Jules Guesde, den marxistiska flygelns ledare, hade tröttat ut sig under den långa och krävande kampen mot demokratins fetischer, och visade sig bara kunna offra sin obefläckade moraliska auktoritet på det nationella försvarets ”altare”.

Allting var en enda röra. Marcel Sembat, som hade skrivit boken ”Utse en kung eller slut fred” stödde Guesde i Briands regering (!). Under en tid tjänstgjorde Pierre Renaudel som ”ledare” för socialistpartiet – någon måste trots allt inta platsen efter Jaurès. Renaudel gjorde sitt yttersta för att efterlikna den mördade ledarens gester och dånande röst. I fotspåren efter honom följde Longuet lite tvekande, och utgav det för att vara extrem radikalism. Hans sätt påminde hela tiden om att Marx inte kunde ta något ansvar för sina sonsöner. Den officiella syndikalismen, som representerades av CGT:s ordförande Jouhaux, dunstade bort på 24 timmar. Han ”förnekade” staten i fredstid, bara för att knäböja inför den i tider av krig. Den revolutionära pajasen Hervé, som igår var en extrem anti-militarist, vände ut och in på sig själv, men utförde som extrem chauvinist samma självgoda pajas-konster som förut. Som för att göra hånet mot sina tidigare åsikter dubbelt smärtsamt, fortsatte hans tidning att kalla sig *La Guerre Sociale*.

Hela detta makabra sällskap föreföll mig som ett liktåg, som en dödsdans. Man kunde inte annat än säga till sig själv: ”Nej, vi är av hårdare virke. Händelserna överrumplade oss inte. Vi förutsåg en del av detta och vi förutsäger mycket nu, och vi är beredda på mycket av det som ligger framför oss.” Tänk så ofta vi knöt våra nävar när Renaudel, Hervé och deras anhang på avstånd försökte förbrödra sig med Karl Liebknecht! Det fanns en del opposition utspridd inom partiet och fack-föreningarna, men inte många tecken på liv.

Den mest framstående personen bland de ryska emigranterna i Paris var utan tvivel mensjevikernas ledare Martov, en av de mest begåvade människor jag någonsin har mött. Hans olycka var att ödet gjorde honom till politiker under en revolutionär period utan att begåva honom med tillräcklig vilje-styrka. Denna bristande balans i hans andliga resurser avslöjades tragiskt så fort det ägde rum stora händelser. Jag observerade honom under tre historiska omvälvningar: 1905, 1914 och 1917. Martovs första reaktion på händelserna var nästan alltid revolutionär, men innan han hann sätta sina tankar på pränt angreps hans sinne av tvivel från alla håll. Hans rikhaltiga, flexibla och mångfasetterade intelligens hade inget stöd från viljan. I sina brev till Axelrod 1905 klagade han bedrövat över att han inte kunde samla sina tankar. Och han gjorde verkligen aldrig det, ända fram tills reaktionärerna tog makten. I början av kriget klagade han återigen till Axelrod att händelserna hade drivit honom till vansinnets rand, 1917, slutligen, tog han först ett tvekande steg åt vänster, men underkastade sig sedan Tseretelis och Dans ledarskap inom sin egen fraktion, trots att de var personer som inte ens nådde honom till knäna intellektuellt sett – i Dans fall inte i något avseende.

14 oktober 1914 skrev Martov till Axelrod: ”Vi kan nog komma överens lättare med Lenin än med

Plechanov, ty Lenin verkar förbereda sig för att träda fram i rollen som kämpe mot opportunismen inom Internationalen.” Men Martov behöll inte denna åsikt särskilt länge. Redan när jag anlände till Paris fann jag att han var på väg att förblekna. Ända från början utvecklades vårt samarbete i *Nasje Slovo* till en mer eller mindre bitter kamp, som tog slut när Martov avgick ur redaktionsledningen och slutligen även från journaliststaben.

Strax efter att jag anlände till Paris, sökte Martov och jag upp Monatte, en av redaktörerna i den syndikalistiska tidningen *La Vie Ouvrière*. Monatte, som tidigare hade varit lärare och korrekturläsare, var till det yttre en typisk Parisarbetare, en både begåvad och karaktärsfast man. Inte för ett ögonblick lutade han åt att försona sig med militarismen eller den borgerliga staten. Men hur skulle vi hitta en utväg? Vi var oense. Monatte ”förnekade” staten och politisk kamp, men staten brydde sig inte om hans förnekanden. Den tvingade honom att ta på sig röda byxor efter att öppet ha protesterat mot den syndikalistiska chauvinismen. Via Monatte kom jag i kontakt med journalisten Rosmer, som också tillhörde den anarkosyndikalistiska skolan, men som under händelsernas gång skulle visa sig i grunden stå närmare marxismen än guesdisterna. Sedan dessa dagar har mina vänskapliga band till Rosmer klarat krigets prövningar, revolutionen, sovjetmakten och krossandet av oppositionen. Vid denna tidpunkt lärde jag också känna flera aktiva arbetare inom den franska arbetarrörelsen som jag inte hade träffat tidigare. Bland dem fanns sekreteraren i metallarbetarnas fackförening, Merrheim, en försiktig, slugt insmickrande och beräknande man, vars slut skulle komma att bli på alla sätt olyckligt; journalisten Guilbeaux, som senare i sin frånvaro dömdes till döden för ett förräderi som han aldrig begick; sekreteraren för tunnbindarnas fackförening, ”Papa” Bourderon; läraren Loriot, som försökte hitta den revolutionära socialismens väg, och många andra. Vi träffades varje vecka på Quai de Jemmapes och ibland tillsammans med ännu fler på Grange-aux-Belles, utbytte ”interna” nyheter om kriget och diplomatiska händelser, kritiserade den officiella socialismen, grep ivrigt tag i varje tecken på ett socialistiskt återuppvaknande, uppmuntrade de som vacklade och stakade ut framtiden.

4 augusti 1915 skrev jag i *Nasje Slovo*: ”Och trots allt möter vi den blodiga årsdagen utan misströstan eller politisk skepsis. Mitt under denna oerhörda katastrof har vi revolutionära internationalister behållit vår förmåga till analys, kritik och förutseende. Vi har vägrat att se saker och ting genom de 'nationella' glasögon som generalstaberna har tillhandahållit, inte bara till ett billigt pris utan till och med åtföljd av en vidhängande bonus. Vi betraktar fortfarande saker och ting som de är, kallar dem vid sina rätta namn, och förutser deras logiska konsekvenser.”

Nu tretton år senare kan jag bara upprepa dessa ord. Denna känsla av att vara överlägsna det officiella politiska tänkandet, även den patriotiska socialismen – en känsla som aldrig övergav oss – var inte frukten av ett oberättigat övermod. Den var inte på något sätt personlig, utan var resultatet av vår teoretiska ställning, eftersom vi stod på en högre bergstopp. Vår kritiska utgångspunkt tillät oss först och främst att se kriget i ett klarare perspektiv. Som alla känner till räknade båda sidor med en snabb seger. Det går att citera oräkneliga bevis på sådan lättsinnig optimism. ”Min franska kollega”, erinrar sig Buchanan i sina memoarer, ”var vid ett tillfälle så optimistisk att han till och med slog vad om 5 pund om att kriget skulle vara slut före jul.” Buchanan, å sin sida, förlade inte krigsslutet senare än påsk. Mot denna uppfattning upprepade vi dagligen i vår tidning, ända från hösten 1914, att kriget oavsett alla officiella profetior skulle blir hopplöst utdraget, och att Europa skulle gå ur det ytterst knäckt. Gång på gång sa vi i *Nasje Slovo* att Frankrike, även om de allierade skulle segra, när röken och dammet försvann skulle upptäcka att det på den internationella scenen bara hade blivit ett större Belgien. Vi förutsade definitivt USA:s kommande diktatur över världen. ”Imperialismen”, skrev vi för hundrade gången 5 september 1916, ”har med stöd av detta krig satsat sina pengar på de starka. De kommer att äga världen.”

Långt dessförinnan hade min familj flyttat från Sèvres till Paris, till den lilla Rue Oudry. Paris blev alltmer öde. En efter en stannade gatuklockorna. Av någon anledning hade Belfortlejonet smutsig halm i munnen. Kriget grävde ner sig allt djupare. Låt oss komma upp ur skyttegravarna, ur detta

stillastående, denna orörlighet! – sådant var patriotismens stridsrop. Rörelse! Rörelse! Därur uppstod det fruktansvärda vansinnet under slaget vid Verdun. På den tiden skrev jag i *Nasje Slovo*, på ett sätt som var ämnat att undvika de militära censorernas angrepp: ”Oavsett vilken militär betydelse slaget vid Verdun än må ha, så kommer dess politiska betydelse att bli oändligt mycket större. I Berlin och på andra ställen [sic!] vill de ha 'rörelse' – och de kommer att få det. Hör upp! Vid Verdun smids *vår* morgondag.”

På sommaren 1915 anlände den italienska deputerade Morgari till Paris. Han var sekreterare för den socialistiska parlamentsgruppen i Rom, en naiv eklektiker som hade kommit för att se till att franska och engelska socialister skulle delta i en internationell konferens. På en kaféterrass vid en av de stora boulevarderna höll vi ett möte tillsammans med ett antal socialistiska deputerade som av någon anledning ansåg sig vara ”vänster”, och Morgari. Så länge samtalet rörde sig om pacifistiska frågor och allmänna yttranden om behovet att återupprätta de internationella banden gick allt som på räls. Men när Morgari med en tragisk viskning talade om att det var nödvändigt att skaffa falska pass för att resa till Schweiz – han var uppenbarligen fascinerad av det ”carbonaristiska”[1] i det hela – så blev de deputerade långa i ansiktet och en av dem – jag minns inte vem – ropade kvickt på kyparen och betalade för vårt kaffe. Molières ande smög sig försiktigt över terrassen, och jag tror även Rabelais'. Så tog mötet slut. När vi gick hem med Martov skrattade vi mycket och glatt, men inte utan en viss ilska.

Monatte och Rosmer hade redan blivit inkallade till armén och kunde inte resa till Schweiz. Jag reste till konferensen tillsammans med Merrheim och Bourderon, båda två mycket måttfulla pacifister. Vi behövde trots allt inga falska pass, eftersom regeringen inte hade övergivit alla sina vanor från före kriget, utan utfärdade legala pass. Organiseringen av konferensen sköttes av socialistledaren Grimm i Bern, som försökte höja sig över sitt partis kälkborgerliga nivå, vilken även var hans egen inneboende nivå. Han hade förlagt mötet till en liten by vid namn Zimmerwald, högt uppe i bergen tio kilometer från Bern. Delegaterna fyllde fyra diligenser, och vi satte av mot bergen. De förbipasserande tittade nyfiket på den märkliga processionen. Delegaterna själva skämtade om att det ännu ett halvt sekel efter Första internationalens grundande gick att få plats med alla internationalister i fyra diligenser. Men de var inte klentrogna. Historiens trådar går ofta av – och då måste man knyta en ny knut. Det var vad vi gjorde i Zimmerwald.

Konferensen hölls mellan 5 och 8 september och blev stormig. Den revolutionära delen, som leddes av Lenin, och den pacifistiska delen, som utgjorde majoriteten av delegaterna, kunde med svårighet enas om ett manifest vars utkast jag hade skrivit. Manifestet sa långt ifrån allt som borde ha sagts, men var ändå ett stort steg framåt. Lenin tillhörde konferensens yttersta vänster. I många frågor befann han sig i minoritet till och med inom Zimmerwaldvänstern, som jag formellt inte tillhörde även om jag i alla viktiga frågor stod nära den. I Zimmerwald spände Lenin fjädern för kommande internationella aktioner. I denna schweiziska bergsby lade han grunden till en revolutionär International.

I sin rapport anmärkte de franska delegaterna hur viktig *Nasje Slovo* hade varit för att upprätta idékontakter med den internationella rörelsen i andra länder. Rakovskij pekade på att *Nasje Slovo* hade spelat en viktig roll för att skildra internationalisternas utveckling inom de socialdemokratiska partierna på Balkan. Tack vare Balabanovas många översättningar var det italienska partiet bekant med *Nasje Slovo*. Den tyska pressen, till och med regeringens tidningar, citerade *Nasje Slovo* mest av alla tidningar. Precis som Renaudel försökte luta sig mot Liebknecht, så var inte Scheidemann obenägen att räkna upp oss bland sina allierade.

Liebknecht var själv inte i Zimmerwald. Han hade fångats i Hohenzollerns armé innan han hamnade i fängelse. Liebknecht skickade ett brev till konferensen där han förkunnade att han hade

[1] **Carbonari** (kolare) var en grupp underjordiska socialister i 1800-talets Italien. De organiserade sig i små hemliga celler. – öa.

gjort en helomvändning från pacifism till revolution. Han nämndes flera gånger under konferensen, och hans namn hade redan blivit en symbol i den kamp som splittrade världssocialismen.

Konferensen hemlighöll strikt alla rapporter från förhandlingarna i Zimmerwald, så att de inte skulle nå pressen för tidigt och innebära svårigheter för delegaterna när de korsade gränsen under hemresan. Men några få dagar senare ekade det hittills okända namnet Zimmerwald över hela världen. Det fick en omskakande effekt på hotellets ägare – den tappre schweizaren sa till Grimm att han trodde att hans egendom skulle öka avsevärt i värde, och att han följaktligen var beredd att överlämna en viss summa pengar till Tredje internationalens kassa. Men jag misstänker att han snabbt ändrade uppfattning.

Zimmerwald-konferensen gav en kraftfull stimulans till antikrigsrörelsens utveckling i många länder. I Tyskland utvidgade spartakisterna sin verksamhet. I Frankrike upprättades en ”Kommitté för att återupprätta internationella förbindelser”. Arbetardelen av den ryska kolonin i Paris slöt leden kring *Nasje Slovo*, och gav det stöd som krävdes för att hålla den flytande genom de ständiga finansiella och andra svårigheterna. Martov hade tagit en aktiv del i *Nasje Slovos* arbete under den första perioden, men drog sig nu undan. Under de följande månaderna reducerades de i grunden oviktiga meningsskiljaktigheter som fortfarande skilde mig från Lenin till ett intet.

Men samtidigt drog det upp moln på himlen, och under 1916 blev de mycket mörka. Den reaktionära tidningen *La Liberté* publicerade annonser med anonyma meddelanden som anklagade oss för att vara tyskvänliga. Vi fick hela tiden anonyma hotfulla brev. Både anklagelserna och hoten kom uppenbarligen från den ryska ambassaden. Det strök omkring personer med misstänkt utseende runt vårt tryckeri. Hervé hotade oss med polisvapen. Ordföranden i regeringens kommitté för ryska emigranter, professor Durckheim, hördes säga att det i regeringskretsar talades om att stänga *Nasje Slovo* och utvisa redaktörerna från landet. Men aktionen sköts upp. De hade inget att grunda den på, eftersom jag inte hade brutit mot lagen, inte ens censorernas kränkningar av lagen. Det krävdes en rimlig anledning, och till sist hittade de en, eller snarare hittade de på en.

Kapitel 20. Utvisad från Frankrike

När jag nyligen anlände till Konstantinopel, rapporterade vissa franska tidningar att ordern om min utvisning från Frankrike är i kraft än idag, efter 13 år. Om det är sant, så är det ytterligare bevis på att inte alla värden förstördes under den fruktansvärda världskatastrofen. Under dessa år har hela generationer utrotats av granater, hela städer har raserats, kejserliga och kungliga kronor har strötts ut över Europas skövlade jord, statsgränser har förändrats, Frankrikes gränser, det land som jag utvisades från, har flyttats. Och ändå har Malvys order från början av hösten 1916 bevarats under denna enorma omvälvning. Trots att Malvy själv sedan dess har lyckats bli landsförvisad och sedan återvända. Under historiens gång har en persons skrivna verk ofta visat sig vara mer överväldigande än personen själv.

En noggrann jurist kan förvisso invända att han inte förstår varför det skulle behöva finnas någon röd tråd i samhällslivet. 1918 ställde således den franska militärbeskickningen sina aktiva officerare till mitt förfogande. Det kunde den näppeligen göra till en ”oönskad” utlänning som inte tilläts komma in i Frankrike. 10 oktober 1922 besökte herr Herriot mig återigen i Moskva, men inte för att påminna mig om ordern om min utvisning från Frankrike. Tvärtom var det jag som påminde honom om det, när herr Herriot artigt frågade om jag planerade att besöka Paris. Men min påminnelse var mer som ett skämt. Vi skrattade båda, förvisso av olika orsak, men vi skrattade trots allt tillsammans. Det stämmer också att Frankrikes ambassadör, herr Herbette, 1925 var ombud för de diplomater som var närvarande vid öppnandet av kraftverket i Shatura, och besvarade mitt tal med en ytterst älskvärd hälsning, där inte ens det mest känsliga öra kunde ha upptäckt ens det minsta eko av herr Malvys order. Men än sen? Det är belysande att en av de två poliskommissarier som ledsagade mig från Paris till Irún på hösten 1916 förklarade: ”Regeringar kommer och går, men polisen består.”

För att bättre förstå omständigheterna kring min utvisning från Frankrike, måste jag dröja en stund vid de villkor under vilka den lilla ryska tidning som jag redigerade existerade. Dess huvudfiende var naturligtvis den ryska ambassaden. De översatte ihärdigt *Nasje Slovos* artiklar till franska, och skickade dem vidare till Quai d'Orsay och krigsministeriet med passande kommentarer. Därefter ringde alarmtelefonen hos militärcensorn herr Chasles, som före kriget hade tillbringat flera år i Ryssland som lärare i franska. Chasles kännetecknades inte av någon högre grad av beslutsamhet. När han var i tvivelsmål valde han alltid att stryka texten hellre än att låta den stå kvar. (Det är synd att han inte använde samma metod när han flera år senare skrev sin osedvanligt dåliga Lenin-biografi!) I sin egenskap av räddhågad censor, tog han under sitt beskydd inte bara tsaren, tsarinnan, Sazonov, Miljukovs drömmar om Dardanellerna, utan också Rasputin. Det skulle inte krävas någon större ansträngning för att visa att hela kriget mot *Nasje Slovo* – ett veritabelt utnötningskrig – inte riktade sig mot tidningens internationalism, utan mot dess revolutionära opposition mot tsarismen.

Vi drabbades av censurens första bittra erfarenheter i samband med de ryska framgångarna i Galicien. Vid minsta militära framgång blev tsarens ambassad enormt arrogant. Denna gång gick censuren så långt att de strök hela dödsrunan över greve Witte och till och med artikelns titel, som bestod av fem bokstäver: WITTE. Just vid denna tidpunkt publicerade örlogsdepartementets officiella tidning i St Petersburg osedvanligt oförskämda artiklar mot den franska republiken, hånade parlamentet och dess ”ynkliga små tsarer”, de deputerade. Med ett exemplar av St Petersburg-tidningen i handen gick jag till censorns kontor för att be om en förklaring.

”Jag har ingenting med det att göra”, sa herr Chasles till mig. ”Instruktionerna rörande er publikation kommer från utrikesministeriet. Skulle ni vilja tala med en av våra diplomater?”

En halvtimme senare anlände en gråhårig diplomat till krigsministeriet. Strax efter att vårt samtal var över skrev jag ner det, och det lät ungefär så här:

”Kan ni förklara för mig varför en artikel i vår tidning om en rysk byråkrat som var pensionerad och hade fallit i onåd, och till råga på allt dessutom är död, varför en sådan artikel har strukits? Och på vilket sätt hänger denna åtgärd samman med de militära operationerna?”

”Ja, vet du, sådana artiklar väcker missnöje hos dem”, sa diplomaten samtidigt som han vagt lutade på huvudet – förmodligen i riktning mot den ryska ambassaden.

”Men vi skriver ju artiklarna just för att väcka missnöje.”

Diplomaten log nedlåtande åt detta svar, som om det var förtjusande skämt. ”Vi befinner oss i krig. Vi är beroende av våra allierade.”

”Säger ni att Frankrikes inre angelägenheter styrs av tsarens diplomater? Gjorde inte era förfäder då ett misstag när de högg huvudet av Louis Capet?”[1]

”Åh, du överdriver. Och för övrigt får du inte glömma, att vi befinner oss i krig.”

Det fortsatta samtalet var meningslöst. Med ett älskvärt leende förklarade diplomaten för mig att eftersom statsmän är dödliga, tycker inte de som lever om att man talar nedsättande om de döda. Efter mötet fortsatte allt som vanligt. Censorn fortsatte att stryka. Istället för en tidning hände det ofta att det kom ut ett ark vitt papper. Vi satte oss aldrig över herr Chasles' vilja. Han var i sin tur ännu mindre benägen att sätta sig över sina herrars vilja.

Icke desto mindre överlämnades i september 1916 en order om att utvisa mig från Frankrike. Av vilken orsak? Det fick jag aldrig veta. Men gradvis blev det uppenbart att orsaken var en illvillig komplott som organiserades av den ryska hemliga polisen i Frankrike.

När deputerade Jean Longuet anlände till Briand för att protestera mot, eller rättare sagt klaga på min utvisning (Longuets protester lät alltid som en stilla sång), svarade den franska premiär-ministern: ”Vet ni att *Nasje Slovo* påträffades hos de ryska soldater som mördade sin överste i Marseilles?” Longuet hade inte väntat sig det. Han kände till tidningens ”Zimmerwald”-politik. Han kunde mer eller mindre förlika sig med det, men mordet på en överste gjorde honom villrådig. Han vände sig till mina franska vänner för att höra sig för, och de vände sig i sin tur till mig, men jag kände inte till mer om mordet i Marseilles än vad de gjorde. Av en slump kom journalister från den liberala ryska pressen, som var patriotiska fiender till *Nasje Slovo*, över hela affären och klarade ut incidenten i Marseilles.

Det slumpade sig nämligen att den tsaristiska regeringen, samtidigt som den sände trupper till Frankrike – trupper som på grund av sitt lilla antal kallades ”symboliska” – också i all hast mobiliserade ett erforderligt antal spioner och provokatörer. Bland dessa fanns en viss Vining (jag tror att han hette så) som kom från London med ett introduktionsbrev till den ryska konsuln. För att få igång saker och ting försökte Vining förmå de mest återhållsamma ryska journalisterna att genomföra ”revolutionär” propaganda bland de ryska soldaterna. De vägrade. Han vågade inte vända sig till redaktörerna för *Nasje Slovo*, och följaktligen kände vi inte ens till honom. Efter att ha misslyckats i Paris reste Vining till Toulon, där det verkar som om han hade vissa framgångar bland de ryska matroserna, som inte lyckades genomskåda honom. ”Det är en mycket gynnsam jordmån för vårt arbete här. Skicka mig revolutionära böcker och tidningar”, skrev han till vissa slumpvis utvalda ryska journalister. Men han fick inget svar. Det bröt ut ett allvarligt myteri på den ryska kryssaren *Askold*, som låg stationerad i Toulon, och det slogs ner mycket grymt. Vinings del i det hela var bara alltför uppenbar, så han bestämde sig för att tiden var lämplig att förlägga sin verk-samhet i Marseilles. Även där visade sig jordmånen vara ”gynnsam”. Inte utan hans benägna medverkan bröt myterier ut bland de ryska soldaterna, och de kulminerade med att en rysk överste, Krause, stenades till döds på kaserngården. När soldaterna sedan arresterades återfann man

[1] **Louis Capet**, eller Ludvig XVI, var kung innan franska revolutionen. Han halshöggs under revolutionens fjärde år 1793. – öa.

exemplar av *Nasje Slovo* hos dem. De ryska korrespondenter som kom till Marseilles för att undersöka händelserna, fick av officerarna höra att en viss Vining under oroligheterna hade trugat på soldaterna *Nasje Slovo*, vare sig de ville eller ej. Och det var det enda skälet att tidningen påträffades hos de arresterade soldaterna, som inte ens hade haft möjlighet att läsa den.

Omedelbart efter Longuets samtal med Briand angående min utvisning – det vill säga innan Vinings del i händelserna hade avslöjats – skrev jag ett öppet brev till Jules Guesde där jag föreslog att *Nasje Slovo* vid ett lämpligt tillfälle kanske hade spridits bland soldaterna av en provokatör. Denna gissning bekräftades till fullo av bittra fiender till tidningen, snabbare än jag kunde ha hoppats. Men vad hjälpte väl det! Tsarens diplomater lät republikens regering förstå alltför väl, att om Frankrike ville ha ryska soldater så måste det revolutionära nästet omedelbart tillintetgöras. De uppnådde sitt mål. Den franska regeringen som dittills hade vacklat stängde *Nasje Slovo*, och inrikesminister Malvy skrev under den order som polisledningen redan på förhand hade förberett, och jag kastades ut ur Frankrike.

Nu tyckte ministeriet att de hade tillräcklig täckning. Briand åberopade händelsen i Marseilles som orsak till min utvisning, inte bara till Jean Longuet, utan också till ett antal andra deputerade, bland dem ordförande för parlamentets kommitté, Leysgues. Det kunde inte annat än göra intryck. Men eftersom *Nasje Slovo* var en censurerad tidning som såldes öppet i tidningsstånden, och inte kunde uppmana soldater att döda sin överste, så förblev frågan ett mysterium tills komplotten avslöjades. Den blev till och med känd i deputeradekammaren. Jag fick höra att Painlevé, som vid denna tid var utbildningsminister, utropade när han fick höra om ”insider”-historien: ”Det är skamligt... saker och ting kan inte få förbli sådana...” Men det var krig. Tsaren var allierad. Vining kunde inte avslöjas. Man kunde inte annat än genomföra Malvys order.

Paris-prefekturen informerade mig att jag skulle utvisas till vilket land jag ville. Jag fick också veta att England och Italien tackade nej till äran att få mig som gäst. Mitt enda alternativ var att återvända till Schweiz. Men tyvärr, den schweiziska beskickningen vägrade blankt att utfärda något visum till mig. Jag telegraferade till mina schweiziska vänner och fick ett lugnande svar: frågan skulle avgöras till min förmån. Men den schweiziska beskickningen vägrade fortfarande att utfärda något visum. Jag fick senare reda på att den ryska ambassaden, med hjälp av sina allierade, utövade påtryckningar i Bern, och de schweiziska myndigheterna medvetet fördröjde frågan och hoppades att jag under tiden skulle hinna bli utvisad från Frankrike. Jag kunde bara komma till Holland eller Skandinavien via England, men den engelska regeringen vägrade mig genomresetillstånd. Spanien var det enda land som återstod. Men nu var det min tur att vägra att frivilligt resa till den pyreneiska halvön.

Diskussionen med polisen i Paris höll på i sex veckor. Jag förföljdes av detektiver varthän jag gick. De stod på vakt utanför mitt hem och tidningens kontor, och släppte mig aldrig ur sikte. Till slut beslutade sig Parismyndigheterna för att ta i med hårdhandskarna. Polisprefekten, Laurent, kallade mig till sitt kontor, och sa att eftersom jag hade vägrat att lämna frivilligt, så skulle två polisinspektörer – men i ”vanliga kläder” tillade han ytterst hänsynsfullt – komma och följa mig till gränsen. Tsarens ambassad uppnådde sitt mål, jag förvisades från Frankrike.

Det kan finnas mindre felaktigheter i en del detaljer i denna redogörelse, som grundar sig på de anteckningar jag förde vid denna tid. Men de viktigaste fakta är helt ovedersägliga. Dessutom befinner sig majoriteten av de personer som hade något att göra med denna episod fortfarande i livet, och många av dem befinner sig i Frankrike nu. Det finns också dokument. Det vore därför mycket lätt att slå fast fakta. Jag tvivlar för egen del inte på, att om Malvys order om min utvisning skulle plockas fram ur polisens arkiv, och undersöktes för fingeravtryck, så skulle man i något hörn hitta herr Vinings fingeravtryck.

Kapitel 21. Genom Spanien

Två polisinspektörer väntade på mig hemma i lägenheten vid den lilla Rue Oudry. En av dem var en undersätsig, äldre man, den andre en jätte, omkring 45 år, flintskallig och svartmuskig. Deras civila kostymer satt illa på dem, och när de talade höjde de händerna som till en honnör. När jag sa adjö till mina vänner och familj, ställde sig polismännen överdrivet artigt bakom dörren. När det bar iväg lyfte den äldre av dem på hatten och sa: ”*Excusez, Madame!*”

En av de två detektiver som under de senaste två månaderna så outtröttligt och ivrigt hade följt efter mig, väntade utanför dörren. På ett vänligt sätt, som om det inte alls fanns något groll mellan oss, rättade han till mattan och stängde bildörren. Han påminde om en jägare som skulle överlämna sitt byte till köparen. Vi for iväg.

Ett snabbt tåg. Tredje klass. Den äldre inspektören visade sig vara intresserad av geografi. Tomsk, Kasan, marknaden i Nizjnij-Novgorod – han kände till dem alla. Den andre, stor och mörk, höll tyst, och satt surmulen en bit bort. Men efter en kort stund lättade han sitt hjärta. ”Den romerska rasen står och stampar, de andra lämnar den efter sig”, anmärkte han plötsligt, samtidigt som han skar sig en bit fett fläsk med en kniv i sin håriga, med tunga ringar utsmyckade hand. ”Vad finns inom litteraturen? Dekadens överallt. Samma sak inom filosofin. Det har inte hänt något sedan Descartes och Pascal... Den romerska rasen bidar sin tid...” Jag väntade förvånad på vad som skulle komma sedan. Men han försjönk åter i tystnad och började tugga på fläsket och en bulle. ”Ni hade Tolstoj för inte så länge sedan, men vi förstår Ibsen bättre än Tolstoj.” Och så blev han tyst igen.

Den äldre mannen blev kränkt av denna plötsliga uppvisning i högre bildning, och började förklara hur viktig den Transsibiriska järnvägen var. Så lade han till, samtidigt som han både stödde och mildrade sin kollegas slutsatser: ”Ja, vi saknar initiativförmåga. Alla vill bli regeringstjänstemän. Det är sorgligt, men det går inte att förneka.” Jag lyssnade både ödmjukt och inte utan intresse.

”Skugga en person? Idag är det omöjligt. Att skugga fungerar bara när man inte märker det, eller hur? Jag måste uppriktigt säga att tunnelbanan gör slut på skuggandet. Folk som bevakas borde beordras att aldrig använda tunnelbanan, först då skulle det vara möjligt att skugga någon.” Och den mörke skrattade bistert.

För att mildra intrycket tillade den äldre mannen: ”Vi bevakar tyvärr ofta utan att ens veta varför.”

”Vi poliser är skeptiker”, återupptog den mörke plötsligt, och bytte ämne. ”Du har dina idéer. Men vi upprätthåller den existerande samhällsordningen. Ta den stora revolutionen. Vilken idérörelse! Fjorton år efter revolutionen hade folk det sämre än någonsin. Läs Taine... Vi poliser är konservativa genom själva naturen hos våra plikter. Skepsis är den enda filosofi som är möjlig för vårt yrke. Ingen kan trots allt välja sin väg. Det finns ingen viljans frihet. Allting är förutbestämt av saker och tings utveckling.”

Han började dricka vin direkt ur flaskan, med minen hos en stoiker. Och när han korkade igen flaskan, sa han: ”Renan sa att nya idéer alltid kommer för tidigt. Och det stämmer.”

Med det kastade han en misstänksam blick på min hand, som jag av en slump hade placerat på dörrhandtaget. För att lugna honom stoppade jag ner handen i fickan. Så dags fick den gamle mannen återigen sin hämnd: han talade om baskerna, deras språk, kvinnor, huvudprydnader, och så vidare. Vi närmade oss stationen i Hendaye.

”Här bodde Déroulède, vår nationella romantiker. Han behövde bara se Frankrikes berg. En Don Quijote i sitt spanska hem.” Den mörka karlen log nedlåtande. ”Var vänlig och följ med mig till stationsintendenturen, monsieur.”

I Irún riktade en fransk polis en fråga till mig, men min vakt gav honom ett frimurartecken och

ledde mig snabbt genom stationens korridorer.

”*C'est fait avec discrétion n'est-ce pas?*” [Det gjorde vi diskret, eller hur?], frågade den mörke mig. ”Ni kan ta spårvagn från Irún till San Sebastián. Ni måste försöka se ut som en turist för att inte väcka den spanska polisens misstankar, de är mycket misstänksamma. Och från och med nu känner jag inte er, eller hur?”

Vi skildes kyligt åt.

Från San Sebastián, där jag blev förtjust över havet och förskräckt över priserna, reste jag till Madrid, och befann mig så slutligen i en stad där jag inte kände någon och ingen kände mig. Och eftersom jag inte talade spanska, så kunde jag inte ha varit ensammare ens i Sahara eller i Peter-Paul-fästningen. Det enda som återstod var konstens språk. De två krigsåren hade fått mig att glömma att något sådant som konst existerade. Med en svältandes iver besökte jag de ovärderliga skatterna på Madrids museum, och kände återigen av det ”eviga” i denna konst. Rembrandt, Ribera. Med sin naiva glädje över livet var Bochs målningar verk av ett geni. En gammal vaktmästare gav mig ett förstoringsglas så att jag skulle kunna titta på de små bondefigurerna, åsnorna och hundarna i Miels målningar. Här fanns ingen känsla av krig, allting satt tryggt på plats. Färgerna hade sitt eget okontrollerade liv.

Så här skrev jag i min anteckningsbok när jag var på muséet: ”Före kriget växte det upp en ny konst mellan oss och dessa gamla konstnärer – men utan att på minsta sätt skymma dem eller minska deras betydelse. En mer innerlig, mer individualistisk konst med fler nyanser, på samma gång både mer subjektiv och mer intensiv. Kriget med sina masslidelser och lidanden kommer troligen att sopa bort dessa stämningar och denna stil för lång tid framåt – men det kan aldrig innebära att man helt enkelt återvänder till de gamla formerna, oavsett hur vackra de var – till den anatomiska och botaniska perfektionen, till Rubens lår (även om lår kommer att spela en stor del i efterkrigstidens nya konst, som ivrigt kommer att längta efter liv). Det är svårt att förutsäga, men nog måste det uppstå en ny konst ur de exempellösa erfarenheter som har fyllt nästan alla civiliserade människors liv.”

Med hjälp av en ordbok läste jag de spanska tidningarna på mitt hotell, i väntan på svar på de brev som jag hade skickat till Schweiz och Italien. Jag hoppades fortfarande på att få komma dit. På min fjärde dag i Madrid fick jag ett brev från Paris med adressen till en fransk socialist, Gabier. Han var direktör i ett försäkringsbolag, men trots sitt borgerliga yrke visade han sig stå i hård opposition mot sitt partis patriotiska politik. Av Gabier fick jag veta att det spanska partiet helt och hållet dominerades av den franska patriotiska socialismen. Den enda allvarligare oppositionen fanns i Barcelona, bland syndikalisterna. Socialistpartiets sekreterare, Anguillano, som jag hade tänkt besöka, satt av ett fängelsestraff på 15 dagar på grund av att han hade talat respektlöst om något katolskt helgon. Förr i världen skulle Anguillano helt enkelt ha bränts på bål.

Jag väntade på svar från Schweiz, och lärde mig under tiden spanska glosor och besökte muséet. 9 november kom städerskan på det lilla pensionat som Gabier hade placerat mig på in i rummet och kallade förskrämt ut mig i korridoren. Där ute stod två unga män med ett utseende som inte gick att ta fel på, och de bad mig på ett inte särskilt trevligt sätt att följa med dem. Vart? Till polisstationen i Madrid, så klart. När vi väl kom dit satte de mig i ett hörn.

”Är jag alltså arresterad?”, frågade jag.

”*Si, para una hora, dos horas* [ja, en timme eller två].”

Utan att byta ställning satt jag på prefekturen i sju timmar. Klockan nio på kvällen förde de mig en våning upp. Jag befann mig framför ett ganska väl befolkat Olympen.

”För exakt vad har ni arresterat mig?”

Denna enkla fråga gjorde olympierna svarslösa. De ställde upp olika hypoteser. En av dem hänvisa-

de till svårigheterna för utlänningar att få pass till Ryssland av den ryska regeringen.

”Ni skulle bara veta hur mycket pengar vi lägger ner på att ställa våra anarkister inför rätta”, sa en annan och vädjade till mitt medlidande.

”Men jag kan väl inte ställas till svars både för vad den ryska polisen och de spanska anarkisterna gör?”

”Givetvis, givetvis, det var bara ett exempel.”

”Vad har ni för åsikter?”, frågade chefen till sist, efter att ha funderat ett tag.

Jag förklarade mina uppfattningar på ett så lättfattligt sätt som jag kunde.

”Där ser ni!”, sa de.

Till slut informerade chefen mig via tolken att jag anmodades att omedelbart lämna Spanien, och att min frihet fram tills dess jag lämnade landet skulle utsättas för ”vissa begränsningar”. ”Era åsikter är alltför avancerade för Spanien”, sa han öppenhjärtigt, fortfarande via tolken.

Vid midnatt förde en polisagent mig till fängelset i en bil. Mina tillhörigheter genomsöktes naturligtvis i mitten av fängelsets ”stjärna”, där de fem flyglarna, var och en fyra våningar hög, möttes. Trapporna var gjorda av järn och upphöjda. Den alldeles speciella tystnad som det är i ett fängelse på natten, fylld av tunga utdunstningar och mardrömmar. Bleka glödlampor i korridorerna. Allting bekant, allt detsamma. Dånet från järndörren när den öppnades. Ett stort rum i halvmörker, tunga fängelsedofter, en bedrövlig och frånstötande säng. Sedan dånet från dörren när den stängdes. Hur många gånger hade jag blivit satt i fängelse? Jag öppnade en liten lucka i fönstret bakom gallren. Ett svalt luftdrag blåste in. Utan att klä av mig lade jag mig ner och drog överrocken över mig. Först då började jag inse det orimliga i allt som hade hänt. I fängelse – i Madrid! Jag hade aldrig kunnat drömma om något sådant. Izvolskij hade gjort ett bra jobb. I Madrid! Jag låg på sängen i Madrids ”mönster”fängelse och skrattade allt vad jag kunde, skrattade tills jag somnade.

När jag tog min promenad förklarade fångarna för mig att det fanns två sorters celler i fängelset – gratiscellerna och de som man betalade för. En cell i första klass kostade 1½ pesetas per dag, andra klass kostade 75 centimes. Varje fånge hade rätt till en betald cell, men hade inte rätt att vägra en gratis cell. Min cell var betald, i första klass. Jag skrattade återigen hjärtligt. Men det var trots allt logiskt. Varför skulle det vara jämlikhet i fängelset, i ett samhälle som helt och hållet var byggt på ojämlikhet? Jag fick också veta att de som satt i betalda celler fick gå ut två gånger varje dag i en timmes tid, medan de andra bara fick en halv timme. Detta var naturligtvis också helt rätt. Lungorna hos en tjuv från regeringen som betalar 1½ pesetas per dag har rätt till en större del frisk luft än lungorna hos en strejkande som andas gratis.

På tredje dagen kallades jag upp till antropometrisk mätning,[1] och blev tillsagd att stryka tryckfärg på fingrarna och sätta fingeravtrycken på ett papper. Jag vägrade. Då använde man ”våld”, men med utstuderad artighet. Jag tittade ut genom fönstret medan vakten artigt målade min hand, finger för finger, och tryckte dem ett tiotal gånger på olika kort och papperslappar, först höger hand och sedan vänster. Sedan ombads jag sätta mig ner och ta av mina stövlar. Jag vägrade. Det visade sig svårare att klara av fötterna, och administrationen gick runt mig och var rådvilla. Till slut fick jag oväntat gå och tala med Gabier och Anguillano, som hade kommit för att hälsa på mig. Anguillano hade släppts ur fängelset – ett annat fängelse – föregående dag. De berättade att de hade satt till alla krafter för att få till stånd min frigivning. I korridoren träffade jag fängelseprästen, som uttryckte sina katolska sympatier med min pacifism och tillade tröstande: ”*Paciencia, paciencia*.” [Tålamod, tålamod.] Jag hade hursomhelst inget annat att göra.

På morgonen den tolfte dagen fick jag från polisagenten höra att jag samma kväll skulle avresa till

[1] **Antropometri** = läran om kroppens måttförhållanden. – öa.

Cádiz, och frågade om jag ville betala för järnvägsbiljetten. Men jag hade ingen lust att resa till Cádiz och vägrade bestämt att betala biljetten. Det räckte att man måste betala för inkvarteringen i ”mönster”fängelset.

Så på kvällen avreste vi från Madrid mot Cádiz. Reskostnaderna stod den spanska kungen för. Men varför Cádiz? Jag tittade återigen på kartan. Cádiz ligger längst ut på Europas sydvästra halvö. Från Berezov med renskjuts via Uralbergen och St Petersburg, så på en omväg till Österrike, från Österrike via Schweiz till Frankrike, från Frankrike till Spanien, och slutligen över hela den pyreneiska halvön till Cádiz, med en huvudriktning från nordost till sydväst. Där kontinenten tar slut och havet börjar. *Paciencia!*

Polisagenterna som åtföljde mig gjorde inte minsta försök att omge resan med något mysterium. Tvärtom berättade de min historia i detalj för alla som var intresserade, och gav mig samtidigt de allra bästa vitsord: inte falskmyntare utan en herreman, tyvärr med olämpliga åsikter. Alla tröstade mig med att klimatet i Cádiz var mycket fint.

”Hur hittade ni mig?”, frågade jag agenterna.

”Mycket lätt. Med hjälp av telegram från Paris.”

Precis som jag trodde. Polisen i Madrid hade fått ett telegram från prefekturen i Paris: ”En farlig anarkist, den och den, korsade gränsen vid San Sebastián. Tänker slå sig ner i Madrid.” Så polisen i Madrid hade väntat på mig, hade letat överallt, och var upprörda eftersom de inte hittade mig på en hel vecka. Den franska polisen hade artigt följt mig till gränsen. Beundraren av Montaigne och Renan hade till och med frågat mig: ”*C'est fait avec discrétion n'est-ce pas?*” – och sedan hade samma polis telegraferat till Madrid att en farlig ”anarkist” hade rest via Irún till San Sebastián!

En viktig roll i allt detta spelades av den så kallade juridiska polisen, Bidet-”Fauxpas”. Han hade med liv och lust gått in för att skugga och utvisa mig. Han skilde sig från sina kollegor bara genom sin oförskämdhet och elakhet. Han försökte tala till mig i en ton som inte ens tsarens hemliga polis tillät sig använda. Mina samtal med honom slutade alltid med ett utbrott. När jag lämnade honom kände jag alltid hans hatiska blick i ryggen. Vid mötet med Gabier i fängelset uttryckte jag min övertygelse om att arresteringen av mig hade avtalats på förhand av Bidet-”Fauxpas”, och tack vare min lyckträff cirkulerade detta namn snart i den spanska pressen.

Mindre än två år senare gjorde ödet att jag fick ett helt oväntade nöje på herr Bidets bekostnad. På sommaren 1918 fick jag i ett telefonsamtal till krigskommissariatet höra att Bidet – Dundraren Bidet! – satt fängslad i ett sovjetiskt fängelse. Jag kunde inte tro mina öron. Men det verkade som om den franska regeringen hade placerat honom på militärbeskickningen för att spionera och konspirera mot Sovjetrepubliken, och han hade varit slarvig nog att åka fast. Det gick inte att tänka sig att hämndens gudinna skulle kunna ge mig större tillfredsställelse, i synnerhet om man lägger till det faktum att den franska inrikesministern Malvy, som hade skrivit under utvisningsordern mot mig, strax därefter själv förvisades från Frankrike av regeringen Clémenceau anklagad för en pacifistisk komplott. Vilket sammanträffande, som avsett för en filmintrig!

När Bidet fördes till mig i kommissariatet kände jag först inte igen honom. Dundraren hade förvandlats till en vanlig, och till råga på allt luggsliten dödlig. Jag tittade häpet på honom.

”*Mais oui, monsieur*”, sa han och bugade sig, ”*c'est moi*.” [Ja herrn, det är jag.]

Ja, det var Bidet. Men hur hade det gått till? Jag var ärligt förvånad. Bidet höll ut händerna filosofiskt, och anmärkte med vissheten hos en stoisk polis, ”*C'est la marche des évènements*.” [Det är händelsernas gång.] Exakt – en lysande formulering! Framför mina ögon framträdde den mörka fatalist som hade följt mig till San Sebastián: ”Det finns ingen viljans frihet. Allting är förutbestämt.”

”Men, herr Bidet, ni var inte särskilt artig mot mig i Paris.”

”Jag måste tyvärr medge det, herr folkkommissarie. Jag har ofta tänkt på det medan jag har suttit i min cell. Ibland gör det en man gott”, tillade han menande, ”att bekanta sig med ett fängelse från insidan. Men jag hoppas ändå att mitt beteende i Paris inte ska leda till några obehagliga konsekvenser för mig.”

Jag lugnade honom.

”När jag återvänder till Frankrike ska jag byta arbete.”

”Ska ni, herr Bidet? *On revient toujours à ses premiers amours*.” [Man återvänder alltid till sin första kärlek.] (Jag har beskrivit denna scen för mina vänner så ofta att jag minns vårt samtal som vore det igår.) Senare fick Bidet återvända till Frankrike i samband med ett utbyte av fångar. Jag vet ingenting om hans vidare öden.

Men vi måste återvända från krigskommissariatet till Cádiz.

Efter att ha rådfrågat guvernören informerade prefekten i Cádiz mig att jag klockan åtta nästa morgon skulle skickas till Havanna, dit av en ren slump en ångare avgick nästa dag.

”Vart?”

”Till Havanna.”

”Ha-va-nna?”

”Havanna.”

”Jag kommer inte att resa frivilligt.”

”Då tvingas vi placera dig i fängsligt förvar på fartyget.”

Den tyska konsulns sekreterare, en av prefektens vänner som var med vid samtalet som tolk, rådde mig att ”acceptera verkligheten” (*sich mit den Realitäten abzufinden*).

Pacienca, pacienca! Men det här var bara för mycket. Jag sa återigen att det inte dög. Åtföljd av detektiver rusade jag genom den förtjusande staden utan att knappt se den. Jag begav mig till telegrafen och skickade ”il”-telegram till Gabier, Anguillano, chefen för hemliga polisen, inrikesministeriet, premiärminister Romanones, de liberala tidningarna, de republikanska deputerade, och tog upp varenda argument som kunde få plats i ett telegram. Därefter skrev jag brev åt alla tänkbara håll. ”Tänk dig, kära vän”, skrev jag till den italienska deputerade Serrati, ”att du befinner dig i Tver under den ryska polisens överinseende, och att du ska utvisas till Tokyo, till ett ställe du aldrig har tänkt dig att åka – ungefär sådan är min situation i Cádiz strax innan min påtvingade resa till Havanna.” Sedan ilade jag tillbaka till prefekturen tillsammans med detektiverna. På min enträgna begäran och min bekostnad telegraferade prefekten till Madrid att jag hellre än att resa till Havanna föredrog att stanna i fängelset i Cádiz tills båten till New York anlände. Jag ville inte ge upp. Det var en spännande dag.

Samtidigt utfrågade den republikanska deputerade Castrovido regeringen i Cortes angående min arrestering och landsförvisning. Det inleddes en diskussion i tidningarna. Vänstern angrep polisen, men fördömde i egenskap av vänner till Frankrike min pacifism. Högern sympatiserade med min ”tyskvänlighet” (hade jag inte kastats ut från Frankrike?), men de var rädda för min anarkism. Ingen kunde förstå någonting av denna förvirring. Trots allt tilläts jag stanna i Cádiz tills nästa båt till New York anlände. Det var en stor seger.

Några veckor därefter bevakades jag av polisen i Cádiz. Men det var en helt lugn, faderlig bevakning, helt olik den i Paris. Under de sista två månaderna av min vistelse där hade jag lagt ner en hel del energi på att försöka slingra mig ifrån deckarna. Jag kunde åka iväg ensam i en taxi, gå in på en

mörk biograf, hoppa in i tunnelbanevagnen i sista ögonblicket, hoppa ut ur den lika snabbt, och så vidare. Detektiverna var också på alerten och fortsatte jakten på alla sätt. De kunde hugga en taxi framför näsan på mig, bevaka ingången till bion, och rusa ut ur spårvagnen eller tunnelbanevagnen som en raket, till passagerarnas och konduktörernas ilska. För min del handlade det strängt taget om konst för konstens egen skull. Min politiska verksamhet skedde helt öppet inför polisen, men detektivernas förföljelser irriterade mig och väckte min tävlingsinstinkt.

I Cádiz meddelade istället detektiven mig att han skulle återvända vid en viss tidpunkt, och jag måste tålmodigt invänta honom på hotellet. Han, å sin sida, bevakade bestämt mina intressen, hjälpte mig att handla, uppmärksammade mig på hål i trottoaren. När försäljaren av kokta räkor krävde två *reales* för ett dussin, så svor han ilsket åt honom, hytte med näven, och sprang till och med ut ur kaféet efter honom och ställde till med ett uppträde framför fönstren så att det samlades en folkmassa runt dem.

Jag försökte utnyttja tiden. Jag läste om Spaniens historia på biblioteket, lärde mig spanska böjningar, och fräschade upp mitt engelska ordförråd inför resan till USA. Dagarna gick nästan omärkligt, och fram emot kvällen noterade jag sorgset att dagen för min avresa närmade sig, medan jag gjorde få framsteg i mina studier. Jag var alltid ensam på biblioteket – om man inte räknade med bokmaskarna som hade ätit upp en stor del av 1700-talsböckerna. Ibland krävdes det stor ansträngning för att tyda ett namn eller en siffra.

I min anteckningsbok från denna tid finns följande notering: ”En historiker som skriver om den spanska revolutionen beskriver hur en del politiker just innan den folkliga rörelsens seger kallade den för brottslig och galen, men efteråt trängde sig fram till ledningen. Dessa skickliga herrar, berätta den gamla historikern, uppträdde under alla efterföljande revolutioner och skrek alltid högre än alla andra. Spanjorerna kallar dessa smarta filurer för '*panzistas*' – efter ordet för 'mage'. Det är välbekant att vår gamla vän Sancho Panza härrör från samma ord. Namnet är svårt att översätta, men svårigheten är språklig snarare än politisk. Typen finns i hela världen.” Efter 1917 har jag haft många tillfällen att upptäcka det.

Det är anmärkningsvärt att tidningarna i Cádiz inte hade några uppgifter om kriget, som om det inte existerade. När jag uppmärksammade mina kamrater på den fullständiga avsaknaden av militära rapporter i den mest populära tidningen, *El Diario de Cádiz*, svarade de överraskat, ”Är det sant? Verkligen? Men, det stämmer ju!” De hade inte ens märkt det själva tidigare. Striderna pågick trots allt någonstans på andra sidan Pyrenéerna. Till och med jag började glömma kriget.

Båten till New York avgick från Barcelona. Jag lyckades utverka tillåtelse att resa dit för att möta min familj. I Barcelona blev det nya svårigheter med prefekturen, nya protester och telegram, och nya detektiver. Min familj anlände – de hade också haft problem i Paris. Men nu var allt bra. Vi gick på sightseeing i Barcelona, åtföljda av detektiver. Pojkarna tyckte om havet och frukten. Vi hade alla förlikat oss med tanken att resa till Amerika. Mina försök att få komma till Schweiz via Italien ledde ingen vart. Förvisso fick jag till sist tillåtelse att resa dit efter påtryckningar från de italienska och schweiziska socialisterna, men först sedan jag och min familj hade gått ombord på den spanska båten som skulle avsegla från Barcelona 25 december. Dröjsmålet var givetvis medvetet. I detta avseende organiserade Izvolskij saker och ting mycket bra.

Dörrarna till Europa stängdes bakom mig i Barcelona. Polisen satte mig och min familj ombord på det spanska transatlantiska kompaniets ångare *Monserrat*, som levererade sin döda och levande last till New York på sjutton dagar. Sjutton dagar! På Christoffer Columbus' tid skulle den tiden ha låtit frestande (Columbus monument höjer sig över hamnen i Barcelona). Men vid den här tiden på året var havet mycket gropigt, och vår båt gjorde allt för att påminna oss om det mänskliga livets bräcklighet. *Monserrat* var en gammal skorv som var föga lämpad för oceantrafik. Men under kriget gjorde den neutrala spanska flaggan att det var mindre risk att bli sänkt. Det spanska bolagets biljettpriser var höga, och de tillhandahöll dålig inkvartering och ännu sämre mat.

Befolkningen ombord på ångaren var mångfärgad och inte särskilt tilltalande i sin variation. Det fanns ganska många desertörer från olika länder, till största delen ganska ansedda män. En konstnär bär iväg sina målningar, sin talang, sin familj och sin egendom under uppsikt av sin gamle far, för att komma så långt ifrån stridslinjerna som möjligt. En boxare, som också är romanförfattare och kusin till Oscar Wilde, erkänner öppet att han föredrar att slå sönder amerikanska käkar framför att låta en tysk hugga honom med en kniv i magen. En mästare i biljard, en oklanderlig gentleman, är förbaskad på att värnplikten hade utsträckts till hans åldersgrupp. För vad? För denna meningslösa slakt! Och han uttrycker sin sympati – för Zimmerwalds åsikter. De andra är av liknande sort: desertörer, äventyrare, spekulanter, eller helt enkelt ”oönskade” som kastas ut ur Europa. Vem skulle ens drömma om att frivilligt korsa Atlanten vid denna tid på året ombord på en eländig liten spansk båt?

Det är svårare att begripa sig på passagerarna i tredje klass. De ligger tätt tillsammans, rör sig mycket lite, säger mycket lite – för de har inte mycket att äta – och är mycket dystra eftersom de seglar från en bitter och hatisk fattigdom till en annan fattigdom som för tillfället är höljd i ovisshet. USA arbetar för att kämpa mot Europa och behöver ny arbetskraft, men det måste vara arbetare utan trakom, utan anarkism och andra sådana sjukdomar.

För pojkarna är båten ett oändligt område för upptäckter. De hittar alltid någonting nytt.

”Vet du att brandmannen är jättesnäll? Han är 'republiker'.” Eftersom de ständigt flyttar från ett land till ett annat, talar de en sorts eget språk.

”Republikan? Hur kunde ni förstå honom?”

”Men han förklarar allting så bra. Han sa 'Alfonso!', och så 'piff-piff'.”

”Åhå, då är han säkert republikan”, höll jag med. Pojkarna tar med några russin från Malaga och andra delikatesser till brandmannen. Vi presenteras för varandra. Republikanen är omkring 20 år, och han verkar ha väldigt bestämda uppfattningar om monarkin.

1 januari 1917: Alla ombord på båten gratulerar varandra på det nya året. Jag har tillbringat två av krigets nyår i Frankrike, det tredje tillbringar jag mitt ute på havet. Vad har 1917 i sitt sköte?

Söndagen 13 januari: Vi närmar oss New York. Klockan tre på morgonen vaknar alla. Vi har stannat. Det är mörkt. Kallt. Blåsigt. Regn. Iland ett vått berg av byggnader. Den nya världen!

Kapitel 22. New York.

Här befann jag mig i New York, prosans och fantasins stad, den kapitalistiska automatiseringens stad, med gator som var en seger för kubismen, och med dollar som moralisk filosofi. New York imponerade mycket på mig, ty mer än någon annan stad i världen var den ett fullkomligt uttryck för vår moderna tid.

Av alla sagor som har uppstått kring mig har de flesta att göra med mitt liv i New York. I Norge, som jag bara passerade som hastigast, hittade de fyndiga journalisterna på att jag arbetade som torskrensare. I New York, där jag bodde under två månader, påstod tidningarna att jag arbetade i alla möjliga yrken, det ena mer fantastiskt än det andra. Om alla de äventyr som tidningarna tillskriver mig skulle sättas ihop i en enda bok, så skulle det bli en mycket mer underhållande biografi än den jag skriver.

Men jag måste göra mina amerikanska läsare besvikna. Min enda sysselsättning i New York var som revolutionär socialist. Detta var innan kriget för ”frihet” och ”demokrati”, och på den tiden var min sysselsättning inte mer klandervärd än en langares. Jag skrev artiklar, redigerade en tidning, och talade vid arbetarmöten. Jag stod upp till halsen i arbete, och kände mig följaktligen inte som någon främling. Jag studerade ihärdigt USA:s ekonomiska historia på ett av New Yorks bibliotek. Siffrorna över den amerikanska exportens tillväxt under kriget förbluffade mig, de var i själva verket en fullkomlig uppenbarelse. Och samma siffror inte bara förutbestämde USA:s intervention i kriget, utan också den avgörande roll som USA skulle spela i världen efter kriget. Jag skrev flera artiklar och höll flera föreläsningar om detta på den tiden. Sedan dess har frågan om ”USA mot Europa” varit ett av mina huvudintressen. Och även nu studerar jag detta ytterst noga, och hoppas kunna ägna en särskild bok om det. Om man ska förstå mänsklighetens framtida öde är detta den allra viktigaste frågan.

Dagen efter min ankomst till New York skrev jag i den ryska tidningen *Novij Mir* (*Den nya världen*): ”Jag lämnade ett Europa som vältrade sig i blod, men jag lämnade det med en djup känsla av en kommande revolution. Och det var utan demokratiska 'illusioner' som jag klev i land i denna tillräckligt gamla Nya värld.” Tio dagar senare sa jag så här inför det internationella välkomstmötet: ”Det är ett faktum av yppersta vikt att Europas ekonomiska liv fullkomligt skjuts i sank, medan USA:s välstånd ökar. När jag avundsjukt tittar på New York – jag som fortfarande tänker på mig som europé – frågar jag mig: 'Kommer Europa att klara av det? Kommer det inte att sjunka ner i en kyrkogård? Och kommer inte det ekonomiska och kulturella centrum att förflyttas till USA?'” Och trots framgångarna för den så kallade ”europeiska stabiliseringen”, så är denna fråga lika relevant idag.

Jag föreläste på ryska och tyska i olika delar av New York, Philadelphia och andra närbelägna städer. Min engelska var ännu sämre än vad den är idag, så jag kunde inte tänka mig att hålla offentliga tal på engelska. Och ändå har jag stött på hänvisningar till att jag höll tal på engelska i New York. Bara häromdagen beskrev en redaktör på en av Konstantinopels tidningar ett av dessa uppdiktade uppträdanden som han bevittnade som student i USA. Jag erkänner att jag inte hade modet att berätta för honom att hans egen fantasi hade lurat honom. Men ack! Ännu mer bestämt upprepade han samma minne i sin tidning.

Vi hyrde en lägenhet i arbetarkvarteren och möblerade den på avbetalning. Lägenheten kostade 18 dollar per månad, och var utrustad med alla möjliga bekvämligheter som vi européer inte var vana vid: elektriskt ljus, gasspis, badrum, telefon, automatisk hiss och till och med ett sopnedkast. Dessa saker vann fullkomligt över pojkarna till New York. Under en tid var telefonen deras främsta intresse. Vi hade inte haft denna mystiska apparat vare sig i Wien eller Paris.

Fastighetsskötaren i huset var färgad. Min hustru betalade honom tre månader i förskott, men han

lämnade inget kvitto eftersom husvärden hade tagit med sig kvittoblocket dagen innan, för att verifiera räkenskaperna. När vi flyttade in två dagar senare upptäckte vi att den färgade mannen hade rymt med flera av hyresgästernas hyrespengar. Utöver pengarna hade vi anförtrott honom en del av våra tillhörigheter. Hela händelsen upprörde oss, det var en dålig start. Men vi hittade trots allt våra saker, och när vi öppnade trälådan som innehöll vårt porslin, hittade vi till vår förvåning våra pengar undanstoppade där, noggrant inlindade i papper. Fastighetsskötaren hade tagit pengar från de hyresgäster som redan hade fått kvitton. Han hade ingenting emot att råna hyresvärden, men var omtänksam nog att inte råna hyresgästerna. En känslig figur, minsann. Min hustru och jag blev djupt rörda av hans omtanke, och vi tänker alltid på honom med tacksamhet. Denna lilla händelse fick en symptomatisk betydelse för mig – det föreföll som den lyfte på ett hörn av den slöja som dolde frågan om de ”svarta” i USA.

Under dessa månader var USA upptaget med att förbereda sig för krig. Som vanligt kom den bästa hjälpen från pacifisterna. Deras vulgära tal om fördelen med fred till skillnad från krig, avslutades alltid med ett löfte om att stöda kriget om det blev ”nödvändigt”. Det var innebörden i Bryans kampanj. Socialisterna sjöng samma visa som pacifisterna. Det är ett välkänt axiom att pacifister är mot kriget enbart i tider av fred. När tyskarna inledde ett obegränsat ubåtskrig, blockerades järnvägarna av berg av militärt materiel och det fyllde järnvägsstationerna och hamnarna i östra USA. Priserna steg omedelbart, och jag fick bevittna hur tusentals kvinnor – mödrar i världens mest välbeställda stad – kom ut på gatorna, välte bord och bröt sin in i affärerna. Hur kommer det att bli i resten av världen?, frågade jag mig.

3 februari kom det sedan länge väntade avbrytandet av diplomatiska förbindelser med Tyskland. Den chauvinistiska kören sjöng för varje dag allt högre. Pacifisternas tenor och socialisternas falsett störde inte den allmänna harmonin. Men jag hade sett samma sak i Europa, och den amerikanska patriotismens mobilisering var bara en upprepning av vad jag hade upplevt förut. Jag noterade de olika stegen i processen i min ryska tidning, och begrundade dumheten hos personer som var så långsamma att lära sig sin läxa.

Genom kontorsfönstret såg jag vid ett tillfälle en gammal man med variga ögon och spretigt grått skägg stanna framför en soptunna och plocka upp en brödkant. Han provade först att bryta brödet med händerna, sedan bet han i den förstenade brödbiten och slog den slutligen flera gånger mot tunnan. Men brödbiten gav inte efter. Till sist tittade han sig omkring som om han var rädd eller generad, stoppade sitt fynd under sin urblekta rock och lufsade iväg längs St Mark's Place. Denna lilla episod ägde rum 2 mars 1917. Men den störde inte på något sätt den härskande klassens planer. Kriget var oundvikligt, och pacifisterna var tvungna att stöda det.

En av de första personer jag träffade i New York var Bucharin. Han hade kort dessförinnan förvisats från Skandinavien. Han hade känt oss medan vi var i Wien, och välkomnade oss med den barnsliga glädje som var så typisk för honom. Trots att det var sent och vi var väldigt trötta, envisades Bucharin med att redan första dagen dra med oss på det offentliga biblioteket. Det var inledningen på en nära vänskap som – från Bucharins sida – utvecklades till en allt starkare hängivenhet till mig, fram till 1923 när den plötsligt förvandlades till sin motsats.

Bucharins natur är sådan att han alltid måste vara hängiven någon. Under sådana förhållanden blir han bara förmedlare av någon annans handlingar och tal. Man måste alltid hålla ett öga på honom, så att han inte helt omärkligt hamnar under inflytande av någon annan som är din raka motsats, på samma sätt som andra människor hamnar under en bil. Då kommer han att förlöjliga sin tidigare idol med samma gränslösa entusiasm som han strax dessförinnan hade höjt honom till skyarna. Jag tog aldrig Bucharin på fullt allvar, och jag lämnade honom ifred, vilket i själva verket betydde åt andra. Efter Lenins död blev han Zinovjevs förmedlare, och därefter Stalins. Just när jag skriver dessa rader genomgår Bucharin ännu en kris, och andra för mig ännu så länge okända tankar vinner insteg i honom.

Fru Kollontaj befann sig vid denna tidpunkt i USA, men hon reste en hel del och jag träffade inte henne särskilt ofta. Under kriget svängde hon kraftigt åt vänster, och gick utan att stanna upp från mensjevikernas led till bolsjevikernas yttersta vänsterflygel. Hennes kunskap i främmande språk och hennes temperament gjorde henne till en värdefull agitator. Men hennes teoretiska ståndpunkter hade alltid varit lite förvirrade. Under hennes tid i New York var inget tillräckligt revolutionärt för henne. Hon brevväxlade med Lenin och höll honom informerad om vad som hände i USA, inklusive min verksamhet, och betraktade alla fakta och åsikter genom sitt ultraradikala filter. Lenins svar återspeglade denna ytterst värdelösa information. Under sin kamp mot mig har inte epigonerna tvekat att senare utnyttja yttranden som Lenin av misstag har gjort, yttranden som han själv har tagit tillbaka i både ord och handling. I Ryssland intog Kollontaj ända från början en ultravänsteristisk ståndpunkt, inte bara mot mig utan även mot Lenin. Hon stred många gånger mot ”Lenin-Trotskijs” regim, bara för att senare så rörande vika sig för Stalins regim.

I sina åsikter låg USA:s socialistiska parti långt bakom till och med den europeiska patriotiska socialismen. Men den överlägsna minen hos den amerikanska pressen – som vid denna tid fortfarande var neutral – gentemot det ”dåraktiga” Europa, återspeglades också i de amerikanska socialisternas uppfattningar. Personer som Hillquit välkomnade chansen att spela en amerikansk socialistisk ”farbror”, som i det avgörande ögonblicket skulle komma till Europa och mäkla fred mellan den Andra internationalens stridande fraktioner. Än idag ler jag när jag minns den amerikanska socialismens ledare. De var immigranter som hade spelat en viss roll i Europa i sin ungdom, men under den förvirring som uppstod när de kämpade för att nå framgång tappade de mycket snabbt de teoretiska antaganden de hade haft med sig. I USA finns en stor klass av framgångsrika och delvis framgångsrika läkare, advokater, tandläkare, ingenjörer och liknande som delar sin värdefulla fritid mellan konserter av europeiska berömdheter och det amerikanska socialistpartiet. Deras inställning till livet består av delar och fragment av den visdom som de sög åt sig under sin studietid. Eftersom de har bil, väljs de alltid till viktiga kommittéer, kommissioner och partidelegationer. Det är mentaliteten hos denna fåfänga publik som sätter sin prägel på den amerikanska socialismen. De tycker att Wilson var mycket mer auktoritativ än Marx. Och strängt taget är de bara olika sorters ”brackor”, som kombinerar sin affärsverksamhet med tråkiga söndagspredikningar om mänsklighetens framtid. Dessa människor lever i små nationella kotterier, där idégemenskapen oftast fungerar som täckmantel för affärsförbindelser. Varje kotteri har sin egen ledare, oftast den bracka som är rikast. De accepterar alla åsikter, så länge de inte undergräver deras traditionella auktoritet, och – Gud förbjude! – inte hotar deras personliga bekvämlighet. Brackornas bracka är Hillquit, en perfekt socialistisk ledare för framgångsrika tandläkare.

Min första kontakt med dessa personer räckte för att väcka deras öppna hat mot mig. Även om mina känslor för dem troligen var mindre intensiva, så var de inte heller särskilt varma. Vi tillhörde olika världar. För mig verkade de tillhöra den mest ruttna delen av den värld som jag kämpade och fortfarande kämpar mot.

Den gamle Eugene Debs var en förgrundsfigur inom den äldre generationen, eftersom hans socialistiska ideal hade en outsläcklig inre glöd. Även om han var romantiker och predikant, och inte på något sätt politiker eller ledare, så var han en ärlig revolutionär. Trots det gav han efter för påverkan från personer som i varje avseende var hans undermän. Hillquits knep var att hålla kvar Debs på sin vänsterflank samtidigt som han bibehöll en affärsmässig vänskap med Gompers. Debs hade en fängslande personlighet. Var gång vi träffades omfamnade han mig och kysste mig. Den gamle mannen tillhörde inte ”torrisarna”. När brackorna utropade en blockad mot mig, deltog inte Debs i den. Han drog sig bara bedrövad tillbaka.

Ända från början deltog jag i *Novij Mirs* redaktion. Personalen innefattade, utöver Bucharin och mig, Volodarskij, som senare mördades av socialistrevolutionärerna i Petrograd, och Tjudnovskij, som senare sårades utanför Petrograd och så småningom dödades i Ukraina. Tidningen var centrum för den internationalistiska revolutionära propagandan. Det fanns rysktalande medlemmar inom

socialistpartiets samtliga nationella förbund, och många inom den ryska föreningen talade engelska. På detta sätt hittade *Novij Mirs* åsikter fram till bredare kretsar bland de amerikanska arbetarna. Den officiella socialismens pampar blev oroliga. Intrigerna blev allt våldsammare mot denna europeiska immigrant som, sa man, alldeles nyligen hade kommit till USA, inte förstod amerikanernas psykologi, och försökte pracka på de amerikanska arbetarna sina fantastiska idéer. Kampen blev bitter. Inom den ryska föreningen knuffades de ”gamla beprövade” brackorna snabbt åt sidan. Inom den tyska föreningen förlorade den gamle Schlüter, chefredaktör för *Volkszeitung*, och vapenbroder till Hillquit. alltmer inflytande till den unge redaktören Lore, som delade våra uppfattningar. Letterna var med oss till sista man. Den finska föreningen närmade sig oss. Vi trängde gradvis in i den mäktiga judiska föreningen, med sitt fjortonvånings palats varifrån 200.000 exemplar av *Forward* spyddes ut varje dag – en tidning som doftade unket av en sentimentalt kälkborgerlig socialism, alltid beredd att göra de mest svekfulla förräderier.

Socialistpartiet, och i synnerhet vår revolutionära flygel, hade inte några särskilt starka band eller inflytande bland de amerikanska arbetarna. Partiets engelskspråkiga tidning, *The Call*, redigerades på ett menlöst pacifistiskt och neutralt sätt. Vi bestämde oss för att börja ge ut en stridbar marxistisk veckotidning. Förberedelserna var i full gång – när den ryska revolutionen kom emellan!

Efter att det hade varit misstänkt tyst i två eller tre dagar, kom de första förvirrade rapporterna om upproret i Petrograd. Den kosmopolitiska arbetarklassen i New York blev ytterst upphetsad. Man hoppades och vågade inte hoppas. Den amerikanska pressen var alldeles villrådig. Journalister, intervjuare, reportrar kom från alla håll till *Novij Mirs* kontor. Under en period stod vår tidning i centrum för New York-pressens intresse. Telefonsamtalen från de socialistiska tidningsredaktionerna och organisationerna tog aldrig slut.

”Det har kommit ett telegram som säger att Petrograd har utsett en regering med Gutjkov och Miljukov. Vad betyder det?”

”Att vi imorgon kommer att få se en regering med Miljukov och Kerenskij.”

”Jaså? Och sedan?”

”Sedan? Då kommer vi.”

”Åhå!”

Detta upprepades dussintals gånger. Nästan alla jag talade med tog mina ord som ett skämt. Vid ett specialmöte med ”hedervärda och mycket hedervärda” ryska socialdemokrater läste jag upp ett dokument där jag hävdade att proletariatet oundvikligen skulle gripa makten under den ryska revolutionens andra stadium. Detta gav upphov till ungefär samma reaktion som när en sten kastas i en vattenpöl full med uppblåsta och tröga grodor. Dr Ingermann tvekade inte att förklara att jag var okunnig om den politiska räknekonstens fyra första regler, och att det inte var värt att slösa bort fem minuter på att tillbakavisa mina vansinniga drömmar.

Arbetarmassorna bemötte förhoppningarna om en revolution på ett helt annat sätt. Osedvanligt stora och entusiastiska möten hölls över hela New York. Överallt ledde nyheten om att den röda fanan svajade över Vinterpalatset till våldsamma hurrarop. Inte bara de ryska immigranterna utan även deras barn, som knappt kunde ryska, kom till mötena för att andas in en återspegling av revolutionens glädje.

Hemma såg de mig bara korta stunder. De hade ett eget komplicerat liv. Min fru byggde ett bo, och barnen hade nya vänner. Den närmaste var dr M:s chaufför. Läkarens hustru tog med min fru och pojkarna på bilturer, och var mycket vänlig mot dem. Men hon var en vanlig dödlig, medan chauffören var en trollkarl, en jätte, en stålman! Med en handviftning fick han bilen att lyda hans minsta kommando. Att sitta bredvid honom var en stor ynnest. När de gick på tesalong frågade pojkarna ängsligt sin mamma, ”Varför kommer inte chauffören med in?”

Barn har en förvånansvärt stor förmåga att anpassa sig till nya omgivningar. I Wien bodde vi mesta tiden i arbetarkvarteren, och mina pojkar bemästrade fullständigt dialekten i Wien, utöver ryska och tyska. Dr Alfred Adler noterade med största tillfredsställelse att de talade samma dialekt som Wiens gamla droskkuskar. I skolan i Zürich tvingades pojkarna övergå till Zürich-dialekt, som var det språk som användes i de lägre årskurserna, medan tyska studerades som ett främmande språk. I Paris övergick pojkarna plötsligt till franska, och de behärskade det på några månader. Många gånger avundades jag dem hur lätt de pratade franska. Trots att de tillbringade knappt en månad i Spanien och på den spanska båten, så räckte det för att de skulle lägga sig till med de mest användbara orden och uttrycken. Och i New York gick de på en amerikansk skola under två månader, och behärskade sedan engelska tillräckligt. Efter februarirevolutionen gick de i skola i Petrograd. Men skollivet var oorganiserat, och de utländska språken försvann ur deras minnen snabbare än de hade tillägnat sig dem. Men de talade ryska som utlänningar. Vi blev ofta överraskade när vi märkte att de byggde upp ryska meningar som om de var en direkt översättning från franska – och ändå kunde de inte bilda meningen på franska. Således präglades våra utrikes vandringar in i barnens hjärnor lika outplånligt som handskrift på pergament.

När jag ringde min hustru från tidningsredaktionen och berättade att Petrograd befann sig mitt i en revolution, låg yngsta pojken till sängs med difteri. Han var nio år gammal, men förstod definitivt – och hade gjort det sedan länge – att revolution betydde amnesti, att få återvända till Ryssland och tusentals andra välsignelser. Han hoppade upp och dansade i sängen till revolutionens ära. Det var ett tecken på att han höll på att bli frisk.

Vi var ivriga att få komma iväg med första bästa båt. Jag rusade från konsulat till konsulat för att skaffa papper och visa. Dagen innan vår avresa tillät läkaren sjuklingen att få gå ut på en promenad. Min fru lät honom gå ut 1½ timme, och började packa. Hur många gånger hade hon inte gått igenom samma procedur! Men pojken var spårlöst borta. Jag var på redaktionen. Tre oroliga timmar, sedan kom ett telefonsamtal till min hustru. Först en okänd mansröst, och sedan Serjozjas röst: ”Jag är här.” ”Här” betydde en polisstation på andra sidan New York. Pojken hade utnyttjat sin första promenad för att lösa en fråga som hade oroat honom sedan en tid: fanns verkligen Första gatan? (Vi bodde på 164:e gatan, om jag inte misstar mig.) Men han hade gått vilse, hade börjat fråga sig fram, och någon hade tagit honom till polisstationen. Tack och lov kom han ihåg vårt telefonnummer.

När min hustru kom till stationen en timme senare tillsammans med vår äldre son, hälsades hon glatt som en sedan länge väntad gäst. Serjozja spelade schack med polismännen, och hans ansikte var alldeles rött. För att dölja sin förlägenhet över det överdrivna officiella intresset, tuggade han ihärdigt på några svarta amerikanska tuggummin tillsammans med sina nya vänner. Han kommer fortfarande ihåg telefonnumret till vår lägenhet i New York.

Det vore en stor överdrift att säga att jag lärde mig mycket om New York. Jag kastade mig in i den amerikanska socialismens frågor alltför snabbt, och stod omedelbart upp till halsen i arbete med det. Den ryska revolutionen kom så snabbt att jag bara lyckades fånga den övergripande rytmen i det monster som kallas New York. Jag reste mot Europa, med känslan av att bara som hastigast ha fått kika in i det gjuteri där människans öde smids. Min enda tröst var tanken att jag kanske skulle kunna återvända. Inte ens nu har jag givit upp hoppet om det.

Kapitel 23. I ett koncentrationsläger

25 mars tittade jag in på den ryska generalkonsulns kontor i New York. Så dags hade tsar Nicolaus' porträtt tagits ner från väggen, men den gamla regimens tunga atmosfär av rysk polisstation hängde kvar i väggarna. Efter de vanliga fördröjningarna och argumenten gav generalkonsuln order om att mina papper skulle utfärdas för resan till Ryssland. Även när jag fyllde i frågeformuläret på det brittiska konsulatet fick jag veta att de brittiska myndigheterna inte skulle sätta några hinder i vägen för min återresa till Ryssland. Allting var i ordning.

Tillsammans med några andra ryssar avseglade jag och min familj 27 mars med den norska båten *Kristianiafjord*. Vi översvämmades av blommor och tal när vi avreste, eftersom vi skulle resa till revolutionens land. Vi hade pass och visa. Revolution, blommor och visa var balsam för våra nomadsjälar. I Halifax inspekterade de brittiska örlogsmyndigheterna ångaren, och poliskonstaplar gjorde en summarisk undersökning av amerikanernas, norrmännens och holländarnas papper. Ryssarna däremot utsattes för ett fullkomligt korsförhör, och man frågade om våra övertygelser, våra politiska planer och så vidare. Jag vägrade definitivt att gå in på sådana diskussioner med dem. ”Ni kan få reda allt ni vill om min identitet, men inget mer.” Den brittiska örlogspolisen bestämde ännu inte över rysk politik. Det förhindrade dock inte detektiverna, Machen och Westwood, från att göra efterforskningar bland de andra passagerarna efter att två försök till korsförhör hade misslyckats. De hävdade envist att jag var en farlig socialist.

Hela ärendet var så skandalöst, en så klar diskriminering av ryska revolutionärer, till skillnad från den behandling som beviljades andra passagerare som inte hade oturen att tillhöra en nation som var allierad till England, att en del av ryssarna skickade en våldsam protest till de brittiska myndigheterna. Jag anslöt mig inte till dem, eftersom jag inte såg någon mening i att gå till Belsebub för att klaga på Satan. Men vid den tidpunkten kunde vi inte förutse framtiden.

3 april kom brittiska officerare eskorterade av matroser ombord på *Kristianiafjord*, och krävde i den lokala amiralens namn att jag, min familj och fem andra passagerare skulle lämna båten. Vi försäkrades att hela frågan skulle klaras upp i Halifax. Vi hävdade att ordern var olaglig och vägrade lyda, varvid matroserna kastade sig över oss, och medan en stor del av passagerarna ropade ”skamligt!” bar de iväg oss till en skeppsbåt, som under eskort av en kryssare förde oss till Halifax. Medan en grupp matroser höll fast mig, sprang min äldste pojke för att hjälpa mig och slog en av officerarna med sin lilla knytnäve. ”Ska jag slå honom igen, pappa?”, ropade han. Han var elva år, och det var hans första lektion i brittisk demokrati.

Polisen lämnade min fru och barnen i Halifax, medan resten av oss fördes med tåg till Amherst, ett läger för tyska fångar. Här blev vi i expeditionen utsatta för en kroppsvisitation av en sort som jag aldrig tidigare hade upplevt, inte ens på Peter-Paul-fästningen. På tsarens fästning skedde i alla fall avklädningen och visitationen i avskildhet, medan våra demokratiska allierade här utsatte oss för denna skamliga förödmjukelse inför ett dussintal män. Jag minns fortfarande sergeant Olsen, en rödbrusig skandinavisk kanadensare, en kriminell polistyp, som ledde undersökningen. De slynglar som på avstånd hade beordrat detta visste mycket väl att vi var oförvitliga ryska revolutionärer på väg tillbaka till vårt av revolutionen befriade land.

Först nästa morgon berättade lägerkommendanten, överste Morris, som svar på våra upprepade krav och protester, den officiella orsaken till vår arrestering: ”Ni är farliga för den nuvarande ryska regeringen”, sa han helt kort. Översten, som uppenbarligen inte var särskilt vältalig, hade uppvisat en misstänkt upphetsad min hela morgonen. ”Men den ryska regeringens företrädare i New York utfärdade pass till oss till Ryssland”, protesterade vi, ”och den ryska regeringen måste väl få ta hand om sig själv.” Överste Morris tänkte efter en stund, medan han tuggade med käkarna, och tillade, ”Ni är farliga för de allierade överhuvudtaget.”

Man lade aldrig fram någon skriftlig order för vår arrestering. Men översten förklarade, att vi ju var politiska emigranter som uppenbarligen hade lämnat landet av goda skäl, och alltså inte borde bli överraskade över det som hade hänt. För honom existerade helt enkelt inte den ryska revolutionen. Vi försökte förklara att tsarens ministrar som på sin tid hade gjort oss till politiska emigranter, nu själva satt i fängelse, förutom de som hade flytt till andra länder. Men det var för svårt för översten, som hade gjort karriär i de brittiska kolonierna och under boerkriget. Jag visade inte tillbörlig respekt när jag talade med honom, och bakom min rygg brukade han morra, ”Om jag bara hade haft hand om honom på den sydafrikanska kusten!” Det var hans favorituttryck.

Min hustru var formellt inte politisk emigrant, eftersom hon hade lämnat Ryssland med ett lagligt pass. Men hon arresterades ändå, tillsammans med våra två pojkar, nio respektive elva år gamla. Jag överdriver inte när jag säger att pojkarna blev arresterade. Först försökte de kanadensiska myndigheterna skilja dem från deras mor och sätta dem på ett barnhem. Min hustru blev helt förkrossad av denna möjlighet, och förkunnade att hon aldrig skulle låta dem skilja på henne och pojkarna. Och det var bara tack vare hennes protester som pojkarna placerades tillsammans med henne i en engelsk-rysk polisagents hem. För att förhindra att de skickade ”olagliga” brev och telegram, tillät denna tjänsteman bara barnen att gå ut tillsammans med en följeslagare, till och med när de var utan sin mor. Först elva dagar senare tilläts min hustru och barnen flytta till ett hotell, på villkor att de varje dag anmälde sig på polisstationen.

Koncentrationslägret i Amherst låg i ett gammalt och förfallet järnverk som hade blivit beslagtaget från sin tyska ägare. Sovbritsarna löpte i dubbla rader i tre våningar på var sida av salen. Vi var omkring 800 som bodde under dessa förhållanden. Det är inte svårt att föreställa sig hur luften var i detta improviserade sovrum på nätterna. Det var hopplöst trångt i gångarna, och männen fick armbåga sig fram, man låg ner, steg upp igen och spelade kort eller schack. Många av dem var konsthantverkare, vissa av dem mycket skickliga. Jag har fortfarande en del av de saker som tillverkades av fångarna i Amherst lagrade i Moskva. Trots fångarnas heroiska ansträngningar att hålla sig moraliskt och fysiskt friska hade fem av dem blivit galna. Vi tvingades äta och sova i samma rum som dessa sinnessjuka män.

Av de 800 fångarna, i vars sällskap jag tillbringade nästan en månad, var kanske 500 matroser från tyska båtar som hade sänkts av engelsmännen. Ungefär 200 var arbetare som hade fastnat i Kanada på grund av kriget, och ett hundratal var officerare och civila fångar från borgarklassen. Vårt förhållande till de tyska fångarna avgjordes definitivt utifrån hur de reagerade på det faktum att vi hade arresterats som revolutionära socialister. Officerarna och underofficerarna, som hade sin förläggning bakom en trävägg, stämplade oss omedelbart som fiender. De meniga däremot bemötte oss alltmer vänskapligt.

Hela månaden som jag tillbringade där var som ett enda kontinuerligt massmöte. Jag berättade för fångarna om den ryska revolutionen, om Liebknecht, om Lenin, och om den gamla internationalens sammanbrott, och USA:s intervention i kriget. Utöver dessa tal hade vi ständiga gruppdiskussioner. Vår vänskap blev för varje dag allt varmare. Utifrån deras inställning gick det att dela in gemene man bland fångarna i två grupper: de som sa ”Inget mer sådant, vi måste få slut på det en gång för alla” – det var de som drömde om att komma ut på gator och torg – och de andra som sa ”Vad har det med mig att göra? Nej, de kommer inte att få tag på mig igen.”

”Hur tänker ni gömma er för dem?”, frågade andra. Kolgruvearbetaren Babinskij, en lång blåögd man från Schlesien, kunde säga ”Jag och min hustru och barnen kommer att bosätta oss i en tät skog, och bygga fällor runt huset, och jag kommer aldrig att gå ut utan mitt gevär. De skulle bara våga komma nära oss!”

”Kommer du inte ens att släppa in *mig*, Babinskij?”

”Nej, inte ens dig. Jag litar inte på någon.”

Matroserna gjorde allt för att underlätta livet för mig, och det var bara tack vare ständiga protester som jag förbehöll mig rätten att stå i led för att få mat och göra min andel av tvångsarbetet att sopa golv, skala potatis, diska porslin och skura det gemensamma tvättrummet.

Relationerna mellan de meniga och officerarna, där vissa till och med i fängelset upprätthöll en sorts disciplin för sina män, var kyliga. Till slut klagade officerarna på min antipatriotiska propaganda till lägerkommendanten, överste Morris. Den brittiska översten tog omedelbart ställning för Hohenzollerns patrioter och förbjöd mig att hålla fler offentliga tal. Men det hände inte förrän under de sista dagarna av vår vistelse i lägret, och stärkte bara min vänskap med matroserna och arbetarna, som besvarade överstens order med en skriftlig protest med 530 underskrifter. En folkomröstning av denna sort, som genomfördes mitt framför sergeant Olsens hårdhänta övervakning, var mer än tillräcklig kompensation för alla umbäranden i Amherst.

Under hela tiden som vi satt arresterade i lägret vägrade myndigheterna hårdnackat oss rätten att kommunicera med den ryska regeringen. Man vidarebefordrade inte våra telegram till Petrograd. Vi gjorde ett försök att telegrafera till den brittiska premiärministern Lloyd George för att protestera mot detta förbud, men telegrammet stoppades. Överste Morris hade blivit van vid en förenklad form av ”prövningsföreläggande” i kolonierna. Kriget gav honom ännu mer skydd. Han gick så långt att han krävde att jag skulle avstå från att kommunicera med den ryska konsuln via min hustru, annars skulle jag inte få träffa henne igen. Det kan låta otroligt men det är faktiskt sant. Under sådana villkor avstod jag från att träffa min hustru. Konsuln hade givetvis inte heller bråttom att hjälpa oss. Han inväntade instruktioner, och det föreföll som om de dröjde.

Jag måste medge att jag inte ens idag har klart för mig det hemliga maskineri som låg bakom vår arrestering och frisläppande. Den brittiska regeringen måste ha satt upp mig på sin svarta lista medan jag var aktiv i Frankrike. Den gjorde allt för att hjälpa tsarens regering att kasta ut mig från Europa, och det måste ha varit med stöd av denna svarta lista, uppbackad med rapporter om min antipatriotiska verksamhet i USA, som britterna arresterade mig i Halifax. När nyheten om min arrestering nådde den revolutionära ryska pressen utfärdade den brittiska ambassaden i Petrograd, som uppenbarligen inte förväntade sig att jag snart skulle komma tillbaka, ett officiellt uttalande till pressen i Petrograd, att ryssarna som hade arresterats i Kanada reste ”med stöd från den tyska ambassaden, för att störta den provisoriska ryska regeringen”. Det var åtminstone uppriktigt sagt. *Pravda*, som gavs ut under Lenins ledning, svarade Buchanan 16 april, och tveklöst kom det från Lenins hand: ”Kan man ens för ett ögonblick tro på uttalandet att Trotskij, ordförande för arbetardeputerades sovjet i St Petersburg 1905 – en revolutionär som i åratal oegennyttigt har stått i revolutionens tjänst – att denna man har någonting att göra med intriger som understöds av den tyska regeringen? Det är ett uppenbart, exempellöst och illvilligt förtal av en revolutionär. Varifrån har du fått dina upplysningar, herr Buchanan? Varför avslöjar du inte det? Sex man bar iväg kamrat Trotskij i armarna och benen, allt i namn av vänskap mot den provisoriska ryska regeringen.”

Den provisoriska regeringens roll i allt detta är mindre klar. Man behöver inte bevisa att Miljukov, som då var utrikesminister, i hjärta och själ var för att jag arresterades. Så tidigt som 1905 förde han en bitter kamp mot ”trotskismen”, det är faktiskt han som har myntat begreppet. Men han var beroende av sovjeten, och måste vara försiktig eftersom hans allierade ännu inte hade börjat hetsa mot bolsjevikerna.

I sina memoarer säger Buchanan att ”Trotskij och andra ryska flyktingar hölls kvar i Halifax tills man hade fastslagit vad den provisoriska regeringen ville göra med dem.” Enligt den brittiska ambassadören informerades Miljukov genast om att vi hade arresterats. Den brittiska ambassadören hävdar att han så tidigt som 8 april överlämnade en begäran från Miljukov till sin regering om att vi skulle frisläppas. Men två dagar senare drog samma Miljukov tillbaka sin begäran och uttryckte förhoppningen att vår vistelse i Halifax skulle bli långvarig. ”Det var alltså den provisoriska regeringen”, sammanfattar Buchanan, ”som var ansvarig för deras fortsatta kvarhållande.” Det låter

mycket likt sanningen. Det enda Buchanan glömde förklara i sina memoarer är vad som hände med det tyska stöd som jag antogs ha accepterat för att störta den provisoriska regeringen? Och det är inte att undra på – ty så fort jag anlände till Petrograd tvingades Buchanan säga i pressen att han inte kände till något om detta stöd. Aldrig tidigare hade folk ljugit så mycket som under ”det stora frihetskriget”. Om lögner skulle kunna explodera, så skulle vår planet ha exploderat till damm långt innan fredsfördraget i Versailles.

Till slut ingrep sovjeten, och Miljukov tvingades ge sig. 21 april slog timmen för vår befrielse från koncentrationslägret. Men till och med när vi släpptes fria utsattes vi för övervåld. Vi beordrades att packa våra saker och gå med eskort. När vi frågade varför vägrade de säga någonting. Fångarna blev arga eftersom de trodde att vi skulle föras till en fästning. Vi begärde att få träffa närmaste ryska konsul, men de vägrade återigen. Vi hade all anledning att inte lita på dessa havets stråtrövare, och vi vidhöll att vi inte skulle gå frivilligt innan de hade sagt vart vi skulle. Kommendanten beordrade tvångsåtgärder. Soldater ur eskorten bar ut vårt bagage, men vi stannade envist i våra kojer. Det var först när eskorten ställdes inför uppgiften att bära ut oss, på samma sätt som vi hade tagits från ångaren en månad tidigare, mitt ibland en massa uppretade matroser, som kommendanten gav efter och berättade för oss, på sitt typiska engelskt koloniala sätt, att vi skulle avsegla på en dansk båt till Ryssland. Det ryckte i överstens blåröda ansikte. Han kunde inte tåla tanken att vi undkom honom. Om vi bara hade varit på den afrikanska kusten!

När vi fördes bort från lägret gav våra medfångar oss ett imponerande avsked. Medan officerarna låste in sig på sin förläggning, och bara några få kikade genom springorna mellan brädorna, så radade matroserna och arbetarna upp sig i gångarna på båda sidor, och en improviserad orkester spelade revolutionär musik, medan vänliga händer sträcktes fram från alla håll. En av fångarna höll ett kort tal som hyllade den ryska revolutionen och förbannade den tyska monarkin. Jag minns än idag med glädje att vi mitt under brinnande krig förbrödrades med tyska matroser i Amherst. Långt senare fick jag vänliga brev från dem, avsända från Tyskland.

Machen, den brittiska poliskonstapel som hade arresterat oss, var närvarande vid avresan. Som avsked varnade jag honom för att mitt första ärende i den konstituerande församlingen skulle bli att informera utrikesminister Miljukov om den engelsk-kanadensiska polisens skandalösa behandling av ryska medborgare. ”Jag hoppas”, sa Machen snabbt till svar, ”att du aldrig kommer in i den konstituerande församlingen.”

Kapitel 24. I Petrograd

Resan från Halifax till Petrograd var långtråkig, som att resa genom en tunnel – och det var faktiskt en tunnel till revolutionen. Det enda jag minns av resan genom Sverige är ransoneringskorten för bröd, de första jag någonsin hade sett. I Finland mötte jag Vandervelde och De Man på tåget, de var också på väg till Petrograd.

”Känner du igen oss?”, frågade De Man.

”Det gör jag – trots att folk ändrar sig en hel del i tider av krig.” Och vårt samtal slutade med detta inte särskilt artiga svar.

I sin ungdom hade De Man försökt vara marxist, och hade även kämpat mot Vandervelde. Under kriget gjorde han sig av med sin ungdomliga dårskap inom politiken, och efter kriget slängde han även bort dem inom teorin. Han blev företrädare för sin regering och ingenting annat. Vad Vandervelde anbelangar – så var han den minst viktiga i Internationalens ledning. Han blev vald till ordförande bara därför att varken en tysk eller fransman kunde inneha posten. Som teoretiker kunde han bara sammanställa uppgifter. Han manövrerade mellan de olika socialistiska strömningarna på samma sätt som hans regering manövrerade mellan stormakterna. Han hade aldrig något anseende bland ryska marxister, och som talare var han som mest en lysande medelmåtta. När kriget kom bytte han posten som Internationalens ordförande mot posten som kunglig minister. I min tidning i Paris bekämpade jag Vandervelde obevekligt. Som svar vädjade han till de ryska revolutionärerna att sluta fred med tsarismen. Nu var han på väg till Petrograd för att erbjuda den ryska revolutionen att inta tsarismens plats i de allierades led. Vi hade ingenting att säga till varandra.

I Bjeloostrov, järnvägsstationen vid finska gränsen, välkomnades vi av en delegation från de förenade internationalisterna [kallades också *mezjrajontsi* eller interdistriktskommittén – öa] och bolsjevikernas centralkommitté. Det kom ingen från mensjevikerna – inte ens från deras ”internationalistiska” flygel (Martov etc). Jag omfamnade min gamla vän Uritskij, som jag hade mött i Sibirien i början av seklet. Han hade varit korrespondent i Skandinavien för Paristidningen *Nasje Slovo*, och hade varit vårt band till Ryssland under kriget. Ett år efter vårt möte i Bjeloostrov mördades Uritskij av en ung socialistrevolutionär.[1] Det var i denna välkomstdelegation som jag för första gången mötte Karachan, som senare blev en berömd sovjetisk diplomat. Bolsjevikernas företräddes av Fjodorov, en metallarbetare som strax efteråt blev ordförande för arbetardelen av Petrogradsovjeten.

Redan innan vi nådde Bjeloostrov hade jag i de ryska tidningarna läst att Tjernov, Tsereteli och Skobelev hade gått med i den provisoriska koalitionsregeringen. Det stod genast klart hur de politiska grupperingarna formerade sig. Framför oss låg en oförsonlig kamp som vi, tillsammans med bolsjevikerna, genast måste inleda mot mensjevikerna och populisterna.

Vi fick ett fantastiskt välkomnande på den finska bangården i Petrograd. Uritskij och Fjodorov höll tal, och jag svarade genom att försvara behovet av en andra revolution – vår egen revolution. När de plötsligt lyfte upp mig i luften tänkte jag på Halifax, där jag hade varit med om samma sak, men denna gång var det vänner som bar mig. Det fanns massor av banderoller runt omkring oss. Jag såg min hustrus upprörda min, och pojkarnas bleka och ängsliga ansikten. De var inte säkra på om det som pågick var bra eller dåligt, revolutionen hade redan lurat dem en gång.

I slutet av plattformen, alldeles bakom mig, upptäckte jag De Man och Vandervelde. De höll sig avsiktligt i bakgrunden, uppenbarligen därför att de var rädda att blanda sig med folkmassorna. Rysslands nya socialistiska ministrar hade inte ordnat något välkomnande för sina belgiska kollegor.

[1] Det socialistrevolutionära partiet utgjorde den populistiska rörelsens vänsterflygel. De skilde sig från socialdemokraterna och marxisterna överhuvudtaget genom att hävda att proletariatet och bönderna hade identiska intressen, och genom att använda terroristiska metoder mot den tsaristiska regeringen. – engelska översättarens anmärkning.

Vanderveldes roll bara dagen innan var alltför färsk i alla minne.

Omedelbart efter välkomnandet på stationen hamnade jag i en virvel där människor och händelser snurrade förbi lika snabbt som skräp i en forsande älv. De viktigaste händelserna blir också de som är minst laddade med personliga minnen, ty på så sätt skyddar sig minnet mot att bli överbelastat. Jag tror att jag for direkt från stationen till mötet med sovjetens exekutivkommitté. Den dåvarande ständiga ordföranden Tjcheidze hälsade ganska avmätt på mig. Bolsjevikerna krävde att jag skulle väljas in i exekutivkommittén, i kraft av att jag hade varit sovjetens ordförande 1905. Det ställde till oreda i kommittén. Mensjevikerna och populisterna viskade sinsemellan. De hade en överväldigande majoritet i alla de revolutionära institutionerna. Till sist bestämde man att jag skulle få vara med som rådgivare. Jag fick mitt medlemskort och ett glas te med svart bröd.

Till och med jag och min hustru delade pojkarnas förvirring över att höra ryska på Petrograds gator och se ryska skyltar i affärsfönstren. Vi hade varit borta från huvudstaden i 10 år. När vi lämnade staden var vår äldste son just över ett år, den yngre pojken hade fötts i Wien.

Garnisonen i Petrograd var enorm, men inte längre helt och hållet lojal. Soldaterna sjöng revolutionära sånger när de marscherade och hade röda band på sina vapenrockar. Det verkade lika otroligt som en dröm. Spårvagnarna var fulla av soldater. På de stora avenyerna pågick fortfarande exercis. Gevärsskyttar hukade sig ned för att skjuta, sprang ett stycke i formering, och hukade sig sedan ner igen. Kriget, detta gigantiska monster, stod fortfarande bakom revolutionen och kastade sin skugga över den. Men massorna trodde inte längre på kriget, och det verkade som om exercisen pågick bara på grund av att ingen hade tänkt på att sätta stopp för den. Fortsatt krig var en omöjlighet, men varken liberalerna (kadeterna) eller den så kallade ”revolutionära demokratins” ledare hade insett det. De var livrädda för att släppa ententens kjol.

Tsereteli kände jag bara ytligt, Kerenskij inte alls och Tjcheidze lite bättre. Skobelev var en av mina gamla elever. Tjernov hade jag haft många duster med under diskussionerna utomlands. Gotz träffade jag för första gången. Och det var sovjetdemokratins härskande grupp.

Tsereteli var utan tvekan huvudet högre än de andra. Jag mötte honom första gången under Londonkongressen 1907, då han representerade den socialdemokratiska gruppen i den andra duman. Redan då var han en utmärkt talare vars moraliska hederlighet gjorde ett starkt intryck. Åren av straffarbete i Sibirien hade ökat hans politiska anseende. Han återvände till den revolutionära scenen som en mogen man och intog omedelbart en framstående plats bland sina kollegor och allierade. Han var den ende bland mina motståndare som man kunde ta på allvar. Men såsom ofta är fallet i historien krävdes det en revolution för att visa att Tsereteli inte var revolutionär. För att undvika att gå vilse bland alla svårigheter måste man närma sig den ryska revolutionen från en internationell snarare än rysk utgångspunkt. Men Tsereteli närmade sig revolutionen utifrån sina erfarenheter i Georgien och den andra duman. Hans politiska åskådning visade sig vara hopplöst inskränkt, hans skolning ytligt litterär. Han hade en djup respekt för liberalismen. Han betraktade revolutionens oemotståndliga dynamik med ögonen hos en halvt utbildad borgare, som var orolig för kulturens säkerhet. För honom såg de uppväckta massorna ut som en upprorisk pöbel. Redan efter att han hade sagt några ord insåg jag att han var en fiende. Lenin kallade honom för en ”tjockskalle”. Det var grymt men passande – Tsereteli var en begåvad och ärlig men begränsad person.

Lenin kallade Kerenskij för en ”ynklig skrävlare”. Det finns inte ens nu mycket att tillägga till det. Kerenskij var och är fortfarande en tillfällig figur, det historiska ögonblickets härskande gunstling. När en mäktig revolutionsvåg drar med sig jungfruliga massor som ännu inte har lärt sig att skilja på saker och ting, så höjer den oundvikligen på sin vågtopp hjältar för dagen, hjältar som omedelbart förblindas av sin egen strålglans. Kerenskij följde i spåren på fader Gapon och Chrustaljov. Han förkroppsligade undantaget i ett för övrigt oavbrutet orsakssammanhang. Hans

bästa tal var bara som att praktfullt ”krossa vatten i en mortel”.[2] 1917 kokade vattnet upp och blev till ånga, och ångan bildade en gloria.

Skobelev blev delaktig inom politiken under min vägledning medan han var student i Wien. Han lämnade redaktionen på *Pravda* i Wien för att resa hem till Kaukasus och försöka bli vald till den fjärde duman. Det lyckades han med. I duman hamnade han under mensjevikernas inflytande, och när februarirevolutionen började tillhörde han dem. Vi hade för länge sedan tappat kontakten med varandra. När jag kom till Petrograd fann jag att han var nybliven arbetsminister. Han kom stoltserande till mig i exekutivkommittén och frågade vad jag tyckte om det hela. Jag svarade: ”Jag tror att vi mycket snart kommer att besegra dig.” Det är inte länge sedan Skobelev skrattande påminde mig om denna vänskapliga förutsägelse, som besannades sex månader senare. Strax efter segern i oktober förklarade han sig vara bolsjevik. Lenin och jag var mot att han skulle få gå med i partiet. För närvarande är han givetvis stalinist – och visar att saker och ting därmed är som de ska vara.

Med svårighet lyckades jag, min hustru och mina barn få ett rum på gästgivargården Kiev. Under vår andra dag där kom en glänsande ung officer på besök. ”Känner du inte igen mig?” Det gjorde jag inte. ”Jag är Loghinov.” Och när jag tittade på den belevade unge officeren, mindes jag en ung smed från 1905, medlem i en kampenhet som hade deltagit i gatustrider med polisen, och som hade fäst sig vid mig med en ungdoms hela glöd. Efter 1905 tappade jag bort honom. Först nu i Petrograd fick jag reda på att han egentligen inte var proletären Loghinov, utan en student vid teknologiska institutet, en man vid namn Serebrovskij, som kom från en välbärgad familj men i sina unga år hade anslutit sig till arbetarna. Under reaktionsperioden blev han färdig ingenjör och fjärmade sig från revolutionen. Under kriget hade han blivit direktör för två av de största fabrikerna i Petrograd. Februarirevolutionen skakade om honom och fick honom att minnas sitt förflutna. Han hade läst i tidningarna om min återkomst, och nu stod han framför mig och krävde enträget att jag och min familj utan dröjsmål skulle flytta hem till honom. Efter viss tvekan gick vi med på det.

Serebrovskij och hans unga hustru ägde en jättelik lyxig lägenhet som var passande för en direktör. De hade inga barn. Allting väntade på oss där. I den halvsvultna och förfallna staden kändes det som att vara i himlen. Men när vi började prata politik ändrade sig saker och ting snabbt. Serebrovskij var patriot. Efteråt fick vi höra att han hatade bolsjevikerna bittert, och han ansåg att Lenin var tysk agent. Ända från början gick jag mot honom, och han blev omedelbart mer försiktig. Men det gick inte att bo i samma hus som honom, så vi lämnade dessa gästfria men så vitt vi ansåg främmande människors hem, och återvände till vårt rum på gästgiveriet. En tid senare bjöd Serebrovskij åter hem våra pojkar till sig. Han bjöd på te och marmelad och pojkarna berättade tacksamma om sina intryck av Lenins tal under ett offentligt möte, medan deras ansikten blossade av glädje över småpratet och marmeladen.

”Men Lenin är tysk spion”, sa deras värd.

Vad! Kunde någon verkligen ha yttrat dessa ord? Pojkarna lämnade te och marmelad och hoppade upp. ”Det var verkligen fult sagt”, förkunnade den äldre av dem, och letade i sitt magra ordförråd efter de rätta orden. Nu var det värdens tur att känna sig förolämpad, och med det tog deras bekantskap slut. Efter segern i oktober erbjöd jag Serebrovskij att delta i sovjetarbetet. Arbetet i sovjeten fick honom, likt så många andra, att ansluta sig till kommunistpartiet. Idag sitter han med i Stalins centralkommitté, och han är en av regimens stöttepelare. Om han kunde misstas för proletär 1905, så är det desto lättare att missta honom för bolsjevik nu.

Efter julidagarna, som jag återkommer till senare, myllrade huvudstadens gator av förtal mot bolsjevikerna. Jag arresterades av Kerenskijs regering, och två månader efter återkomsten från landsflykten befann jag mig åter på Krestij-fängelset. Överste Morris på Amherst måste ha läst

[2] En rad ur den engelska 1600-talsförfattaren Ben Jonsons pjäs ”Djävulen är en åsna”. Kan väl närmast jämföras med svenskans ”slå in öppna dörrar”. – öa.

morgontidningen med tillfredsställelse, och han var inte den ende som kände det så. Men pojkarna var sura. Vad var det här för revolution, frågade de sin mamma med förebråelse i rösten, om pappa först kunde hamna i koncentrationsläger och sedan i fängelse? Deras mor lugnade dem med att detta inte var den verkliga revolutionen. Men det hade smugit sig in en skeptisk bitterhet i deras sinnen.

När den ”revolutionära demokratin” släppte mig ur fängelset slog vi oss ner i en liten lägenhet, som vi hyrde av änkan till en liberal journalist. Lägenheten låg i ett stort borgerligt hus. Förberedelserna inför oktoberrevolutionen var i full gång. Jag utsågs till ordförande för Petrogradsovjeten. Pressen angrep mig på alla tänkbara sätt. Hemma omgavs vi av en vägg av ökande fientlighet och hat. Vår kokerska, Anna Osipovna, tvingades utstå angrepp från hemmafruarna när hon gick till hushållskommittén för att få ut vår brödranson. Min son förföljdes i skolan och kallades ”ordförande”, efter sin far. När min hustru kom hem från arbetet på trävaruarbetarnas fackförening tittade fastighetsskötaren på henne med ögon fulla av hat. Det var ren tortyr att gå upp för trapporna. Vår hyresvärd frågade ständigt i telefonen om hennes möbler var i gott förvar. Vi ville flytta – men vart? Det fanns inga lediga lägenheter i hela staden.

Situationen blev alltmer outhärdlig, men en vacker dag upphörde blockaden lika plötsligt som om någon hade upphävt den med en allsmäktig hand. När fastighetsskötaren nu mötte min hustru så bugade han sig lika djupt som inför de allra mest betydelsefulla hyresgästerna. I hushållskommittén fick vi brödet utan dröjsmål eller hotelser. Ingen slängde längre igen dörren i ansiktet på oss. Vad var det för trollkarl som hade åstadkommit denna förändring? Det var Nikolaj Markin. Jag måste berätta om honom, ty det var tack vare honom, eller snarare en hel massa Markin, som oktoberrevolutionen segrade.

Markin var matros i Östersjöflottan, artillerist och bolsjevik. Till en början kände vi inte till hans existens – det låg inte för honom att framhäva sig själv. Markin var ingen talare, han hade svårt för ord. Dessutom var han blyg och butter, med den vresighet som berodde på en tillbakahållen inre kraft. Han var helgjuten, och av den renaste metall. Jag visste inte ens om att han fanns när han började ta hand om min familj. Han lärde känna våra pojkar, bjöd dem på te och smörgåsar i kaféet på Smolnij, och ordnade överhuvudtaget fram de små nöjen till dem som det var så svårt att få tag i under denna svåra tid. Utan att göra något väsen av sig kom han förbi och hörde efter om allt var bra. Jag hade inte en aning om hans existens. Av pojkarna och Anna Osipovna fick han höra att vi bodde mitt i fiendens läger. Markin besökte fastighetsskötaren och hushållskommittén, inte ensam tror jag utan tillsammans med en grupp matroser. Han måste ha varit övertygande, ty plötsligt var allting omkring oss helt förändrat. På så sätt fanns det redan innan oktoberrevolutionen en proletariatets diktatur i vårt hus. Först långt efteråt fick vi reda på att matrosen, våra barns vän, hade ordnat allt detta.

I samma ögonblick som sovjeten blev bolsjevikisk, berövades den, i samråd mellan tryckeriägarna och den centrala exekutivkommittén som var mot oss, sin tidning. Vi behövde en ny tidning. Jag diskuterade frågan med Markin. Han försvann i mörkret, ringde de samtal som behövdes, talade med sättarna, och efter några dagar hade vi en tidning. Vi kallade den *Arbetaren och soldaten*. Markin tillbringade dagar och nätter för att ordna med saker och ting. Under oktoberdagarna dök hans bastanta figur, med sitt mörka och buttra huvud, alltid upp på de allra farligaste ställena och i de mest kritiska ögonblicken. Han visade sig bara hos mig för att rapportera att allt var bra och höra efter om jag behövde någonting. Han hade utvidgat sitt verksamhetsområde – han höll på att upprätta proletariatets diktatur i Petrograd.

Gatans drägg hade börjat plundra de välförsedda vinbutiker som fanns i huvudstaden. Bakom denna farliga rörelse låg någon som försökte dränka revolutionen i spritens ångor. Markin insåg genast faran och började bekämpa den. Han vaktade vinbutikerna, och när det inte gick att bevaka dem förstörde han dem. I höga stövlar vadade han upp till knäna i floder av de finaste viner och bland krossade flaskor. Vinet flöt nerför de öppna avloppen ner till Neva, och färgade snön. Fyllbultar låg

på magen och lapade i sig från rännstenen. Han kom hem till våra två andäktigt väntande pojkar, fullständigt genomblöt och doftande av de allra mest utsökta viner. Markin slog tillbaka kontra-revolutionens alkoholangrepp.

När jag fick ansvaret för ministeriet för utrikes affärer verkade det helt omöjligt att få igång det. Hela staben, från biträdande ministern till skrivmaskinisterna, saboterade för oss. Lådorna var låsta och nyckeln var borta. Jag kallade in Markin, som kände till tekniken bakom direkta aktioner. Två eller tre diplomater fick tillbringa 24 timmar inlåsta, och nästa dag kom Markin med nycklarna och bjöd in mig på ministeriet. Men jag var fortfarande upptagen av revolutionens allmänna göromål på Smolnij, så under en tid blev Markin inofficiell utrikesminister. Han lärde sig snabbt hur kommissariatet fungerade, gallrade med fast hand ut de förnäma och tjuvaktiga diplomaterna, organiserade om kontoret, beslagtog varor som fortfarande kom från utlandet i diplomaternas väskor och gav till de hemlösa, plockade fram de mest lärorika dokumenten ur arkiven, och gav på eget ansvar ut dem som broschyrer med sina egna kommentarer. Markin hade ingen akademisk skolning, och hans stavning och grammatik var ingalunda perfekt. Hans kommentarer var ibland helt oväntade. Men på det hela taget träffade han huvudet på den diplomatiska spiken, och där det mest behövdes. Baron von Kühlmann och greve Czernin kastade sig ivrigt över Markins gula broschyrer i Brest-Litovsk.

Så började inbördeskriget. Markin fick fylla många luckor. Nu kom det på hans lott att upprätta diktaturen i östra Ryssland. Han förde befäl över en flottilj på Volga och drev fienden framför sig. När jag fick höra att det var Markin som befann sig det ställe där det var kritiskt och farligt, då kände jag mig lättad och uppmuntrad. Men hans timme hade kommit. Vid Kama överraskades Nikolaj Georgijevitj Markin av en fiendekula, och den starke sjömannen föll. När jag nåddes av telegrammet om hans död kändes det som om en granitpelare rasade framför mig. På barnens bord stod hans foto där han bar matrosmössan med röda band.

”Pojkar, pojkar! Markin är död!”

Två bleka ansikten förvreds plötsligt i smärta framför mig. De hade känt sig som en jämlike med den buttre Nikolaj. Han hade invigt dem i sina planer och i sitt livs hemligheter. Med tårar i ögonen hade han berättat för den nioårige Serjozja att kvinnan som han hade älskat så länge och innerligt hade övergivit honom, och att det var därför han så ofta var dyster och tvär till sinnes. Med en förskräckt viskning och med tårar i ögonen hade Serjozja anförtrott hemligheten till sin mor. Denna ömma vän, som hade öppnat sitt hjärta för pojkarna som om de var hans jämlikar, var på samma gång en gammal sjöbjörn och revolutionär, en verklig hjälte, som i de mest fantastiska sagorna. Kunde det verkligen vara sant att Markin, som hade lärt dem att använda pistol och gevär i ministeriets källare var död? Efter att ha nåtts av dessa dystra nyheter skakade två små kroppar av snyftningar under täcket i nattens stillhet. Bara deras mor hörde deras otröstliga snyftningar.

Livet var en virvelvind av massmöten. När jag anlände till Petrograd var alla revolutionära talare antingen hesa eller utan röst. 1905 års revolution hade lärt mig att spara på rösten, och tack vare det föll jag nästan aldrig ur ledet. Det hölls möten på fabriker, skolor och läroverk, på teatrar, på cirkus, på gator och torg. Jag kom oftast hem helt utmattad efter midnatt. I halvvaket tillstånd kom jag på de bästa argumenten mot mina motståndare, och vid sjutiden på morgonen, eller ibland tidigare, blev jag dragen ur sängen av den avskydda, outhärdliga knackningen på dörren: det var ett möte i Peterhof, eller också skulle jag åka med motorbåt till Kronstadt, dit matroserna hade kallat mig. Varje gång kändes det som om jag inte skulle klara av det nya mötet, men det fanns alltid någon reservkraft att ta till, och jag kunde tala en timme eller två medan delegationer från andra fabriker eller distrikt samlades kring mig, och sa att tusentals arbetare på tre eller kanske fem andra ställen hade väntat på mig i flera timmar. Så tålmodigt den uppvaknande massan under dessa dagar väntade på den nya världen!

Massmötena i *Cirque Moderne* var mycket speciella för mig. Även mina motståndare tyckte det, men de betraktade dem i ett annat ljus. De såg cirkusen som min speciella fästning, och de försökte

inte ens hålla tal där. Men när jag angrep försoningspolitikerna i sovjeten, avbröt de mig med bittra utrop: ”Detta är inte din Moderna cirkus.” Det blev en riktig refräng.

Jag talade oftast på cirkusen på kvällen, ibland ganska sent på kvällen. Publiken bestod av arbetare, soldater, hårt arbetande mödrar, gatpojkar – huvudstadens mest förtryckta. Lokalen var fylld till bristningsgränsen. Människorna satt tätt sammanpressade. Småpojkar satt på fädernas axlar, spädbarnen låg vid mammornas bröst. Ingen rökte. Teaterns balkonger riskerade att rasa under publikens tyngd. Jag fick tränga mig fram till talarstolen genom en smal gång i folkmassan, och ibland blev jag buren från arm till arm ovanför massan. Luften var tung av utandningar och förväntningar, och den fullkomligt exploderade av de våldsamma tjut som var så typiska för *Cirque Moderne*. Vart jag än vände mig, ovanför mig och runt mig, pressade det på från armbågar, bröstkorgar och huvuden. Så fort jag sträckte ut handen kunde jag röra vid någon, och en tacksam rörelse till svar lät mig förstå att jag inte skulle oroa mig, inte avbryta mitt tal, utan fortsätta. Ingen talare, oavsett hur utmattad han var, kunde stå emot den elektriska spänningen i denna lidelsefulla människomassa. De ville veta, förstå, hitta vägen. Ibland verkade det som om jag med hela min varelse kunde känna folkmassans intensiva kunskapsbegär, denna massa som hade smält samman till ett enda väsen. Alla de argument och ord som jag hade tänkt ut i förväg fick vika undan för detta oemotståndliga tryck av samhörighet och inlevelse, och istället sprang andra ord, andra argument, helt oväntat fram fullt stridsberedda ur mitt undermedvetna, överraskande för talaren men nödvändiga för dessa människor. Vid sådana tillfällen kändes det som om jag lyssnade på talaren utifrån, försökte hålla jämna steg med hans tankar, och var rädd att jag precis som en sömngångare skulle ramla ner från taket när jag hörde mitt medvetna resonemang.

Sådan var *Cirque Moderne*. Den hade sitt eget ansikte, på samma gång hetsigt, ömt och rasande. Spädbarnen ammade fredligt de bröst från vilka entusiastiska eller hotfulla rop kom. Hela folkmassan var sådan, som spädbarn som med sina torra läppar hängde fast vid revolutionens bröstvårtor. Men det var ett spädbarn som mognade snabbt.

Det var ännu svårare att lämna *Cirque Moderne* än att komma in i den. Folkmassan var ovillig att avbryta sin nyfunna enhet, den vägrade att skingra sig. I ett tillstånd av utmattat halvt medvetande flöt jag fram på ett oräkneligt antal armar ovanför människorna, för att komma till utgången. Ibland kunde jag i massan se mina två döttrars ansikte, de bodde alldeles intill med sin mor. Den äldre var 16 år, den yngre 15. Jag hann knappt vinka åt dem som svar på deras upphetsade blickar, eller trycka deras varma händer på vägen ut, innan folkmassan skilde oss åt igen. När jag hade kommit utanför följde cirkusen efter mig. Gatan levde upp av ropen och trampandet av fötter. Så öppnades en dörr, jag drogs in och den stängdes bakom mig. Det var mina vänner som knuffade in mig i balettdansösen Ksesjinskajas palats, som tsar Nikolaus hade bygg åt henne. Där hade bolsjevikernas generalstab installerat sig, och soldater i grå rockar satt på sidenmadrasserade möbler eller trampade med sina tunga stövlar kring på golven som inte hade polerats på länge. Här kunde jag vänta tills folkmassan hade skingrats, och sedan kunde jag gå ut igen.

En kväll när jag gick hem i mörkret längs de folktomma gatorna efter mötet, hörde jag fotsteg bakom mig. Samma sak hade hänt kvällen innan, och ville jag minnas även kvällen dessförinnan. Med handen på min revolver vände jag mig snabbt om och gick några steg tillbaka.

”Vad vill du?”, frågade jag barskt. Jag såg ett ungt, hängivet ansikte.

”Låt mig skydda dig. En del av de som kommer till cirkusen är fiender.” Det var studenten Poznanskij. Från denna stund vek han aldrig från min sida. Under alla revolutionsåren stod han alltid till min tjänst med specialuppdrag av olika sort, alltid ansvarsfyllda. Han vakade över min personliga säkerhet, organiserade sekreterarhjälp under de militära fältkampanjerna, upptäckte glömda krigsförråd, skaffade nödvändiga böcker, trollade fram kampgrupper från ingenting, kämpade själv vid fronten, och senare också i oppositionens led. Han befinner sig i landsförvisning. Jag hoppas att framtiden åter ska föra oss samman.

3 december talade jag inför publiken i *Cirque Moderne*, och rapporterade om sovjetregeringens arbete. Jag förklarade hur viktigt det var att vi hade publicerat tsarismens och Kerenskijs diplomatiska brevväxling. Jag berättade för mina trogna åhörare hur sovjetens försonliga politiker, som svar på mitt hävdande att folket inte kan gjuta sitt blod för överenskommelser som det inte hade undertecknat, inte läst och inte sett, hade ropat till mig: ”Tala inte till oss i denna ton, detta är inte Moderna cirkusen.” Och jag upprepade hur jag hade svarat dem: ”Jag har bara en ton, en revolutionär ton, och jag tänker tala i denna ton till möten med folket och till er, till de allierade och till tyskarna.” Tidningsrapporterna från detta tal anger att det blev långvariga applåder. Mina band till *Cirque Moderne* tog slut först i februari, när jag reste till Moskva.

Kapitel 25. Om förtalare

När jag anlände till Petrograd i början av maj 1917 pågick kampanjen för fullt om den ”plomberade järnvägsvagn” som Lenin reste med genom Tyskland. De nya socialistiska ministrarna hade lierat sig med Lloyd George, som hade vägrat att låta Lenin resa in i Ryssland. Och samma herrar förföljde nu Lenin för att han hade rest genom Tyskland. Erfarenheterna under min återresa kompletterade Lenins erfarenheter med bevis på motsatsen. Men det hindrade inte att även jag blev skottavla för samma förtal. Buchanan var den som satte bollen i rullning. I ett öppet brev till utrikesministern (i maj var det inte längre Miljukov utan Teresjtjenko) beskrev jag min resa över Atlanten. Mitt resonemang kulminerade i denna fråga: ”Anser ni, herr minister, att det är i sin ordning att England representeras av en person som har skämt ut sig med så skamlöst falska anklagelser, och som inte har lyft ett finger för att ge sig själv upprättelse?”

Det kom inget svar, och jag hade heller inte förväntat mig något. Men Miljukovs tidning trädde fram och försvarade sin allierades ambassadör, och upprepade själv anklagelsen. Jag bestämde mig för att brännmärka förtalarna så allvarligt som jag kunde. Den första allryska sovjetkongressen sammanträdde just. 5 juni var salen fylld till bredden. Mot slutet av mötet reste jag mig att göra ett personligt uttalande. Gorkijs tidning, som var fientligt inställd till bolsjevikerna, rapporterade nästa dag om mina avslutningsord, och beskrev scenen på följande sätt:

> ”Miljukov anklagar oss för att vara den tyska regeringens betalda agenter. Från denna den revolutionära demokratins tribunal ber jag den ärliga ryska pressen [här vänder sig Trotskij mot pressläktaren] att återge mina exakta ord: fram tills dess Miljukov drar tillbaka sin anklagelse kommer hans panna att prydas av skamfläcken hos en oärlig förtalare.”
>
> Trotskijs uttalande [fortsätter artikeln] yttrades med kraft och värdighet, och möttes av enhälliga ovationer från hela mötet. Hela kongressen, utan åtskillnad, applåderade våldsamt under flera minuter.

Och ändå bestod kongressen till nio tiondelar av våra motståndare. Men som senare händelser skulle visa var denna framgång flyktig. Det var en av parlamentarismens speciella paradoxer. Nästa dag försökte *Retj (Talet)* ta upp den kastade handsken genom att publicera ett påstående att den tyska patriotiska tidningen *Verein* i New York hade givit mig 10.000 dollar för att störta den provisoriska regeringen. Det var i alla fall rättframt skrivet. Jag måste förklara att jag två dagar innan jag reste till Europa hade haft ett avskedsmöte med de tyska arbetarna i New York, som jag hade föreläst för ett flertal gånger, tillsammans med mina amerikanska, ryska, lettiska, judiska, litauiska och finska vänner. Under mötet hölls en insamling till den ryska revolutionen. Vi samlade ihop sammanlagt 310 dollar, varav 100 dollar överlämnades av de tyska arbetarna via mötets ordförande. Påföljande dag fördelade jag, med mötesorganisatörernas tillåtelse, dessa 310 dollar bland fem emigranter som skulle återvända till Ryssland och saknade pengar till resan. Det är historien bakom *Rejts* 10.000 dollar. Vid den aktuella tidpunkten berättade jag denna historia i Gorkijs tidning, *Novaja Zjizn* (27 juni), och avslutade artikeln med denna sensmoral:

> För att ge förebygga framtida tillfällen, anser jag det lämpligt att till uppbyggelse för lögnare, förtalare, kadet-reportrar[1] och skurkar överhuvudtaget, slå fast att jag under hela mitt liv aldrig vid ett enda tillfälle har haft tillgång till 10.000 dollar, eller ens en tiondel av den summan. Jag är rädd att denna bekännelse kan förstöra mitt rykte bland kadeternas anhängare mycket mer än herr Miljukovs insinuationer, men jag har för länge sedan försonat mig med tanken på att leva utan den liberala borgarklassens gillande.

Efter detta dog de förtalande lögnerna bort. Jag sammanfattade hela kampanjen i en broschyr, ”Till förtalarna”, och skickade den till tryckning. En vecka senare inleddes julidagarna, och 23 juli arres-

[1] Det konstitutionellt-demokratiska partiet, som hade grundats av professor Miljukov, är i vardagsspråk känt som ”kadet”-partiet (efter de två begynnelsebokstäverna K-D) och dess medlemmar som ”kadeter”. På ryska är ordet nästan likvärdigt med ”liberal”. – engelske översättarens anmärkning.

terades jag av den provisoriska regeringen, anklagad för att stå i den tyska kejsarens tjänst. Utredningen sköttes av jurister som hade härdats under den tsaristiska regimen. De var inte vana vid att handskas med fakta eller argument på ett ärligt sätt. Det var dessutom omvälvande tider. När jag fick reda på vad åklagaren hade för material, blev jag så road av dess hjälplösa idioti att det tog udden av min ilska mot den avskyvärda anklagelsen. I de preliminära utredningsprotokollen från 1 september skrev jag:

> I betraktande av det faktum att det första dokument som har företetts (vittnesmålet från korpral Jermoljenko, som med hjälp från justitiedepartementet är den som har lett förföljelserna mot mitt parti och mig) otvivelaktigt är ett medvetet påhittat dokument, som inte är ägnat att klargöra fallet utan illvilligt fördunkla saker och ting; och i betraktande av det faktum att utredaren herr Alexandrov uppsåtligt har bortsett från de viktigaste frågorna och omständigheterna kring detta dokument, som om det utsattes för en närmare undersökning otvivelaktigt skulle visa att de bevis som denna för mig okända person Jermoljenko presenterar är falska; i betraktande av allt detta anser jag det moraliskt och politiskt förnedrande att delta i denna utredning, och jag reserverar mig på samma gång min rätt att avslöja den verkliga innebörden i anklagelsen inför offentligheten på alla de sätt som står till mitt förfogande.

Anklagelsen drunknade snart i de större händelser som svalde inte bara utredarna utan hela det gamla Ryssland, med hennes ”nya” hjältar som Kerenskij.

Jag trodde inte att jag skulle behöva återkomma till denna fråga. Men det finns en författare som 1928 plockade upp och understödde detta gamla förtal. Han heter Kerenskij. 1928, det vill säga elva år efter de revolutionära händelser som hastigt och lustigt lyfte upp honom på vågkammen och med lika stor naturnödvändighet sopade undan honom, försäkrade Kerenskij oss att Lenin och andra bolsjeviker var agenter för den tyska regeringen, fick pengar från den, och genomförde dess hemliga order för att se till att den ryska armén led nederlag och den ryska staten slets sönder. Han berättar om detta in i minsta detalj i sin underhållande bok, i synnerhet på sidorna 290-310.[2] Utifrån vad som hände 1917 hade jag redan tidigare en ganska klar uppfattning om Kerenskijs intellektuella och moraliska kaliber, men jag hade aldrig kunnat tro att det var möjligt att han idag, efter allt som hände, skulle ha modet att upprepa anklagelsen. Men det var just vad han gjorde.

Han skriver: ”Det är *ett otvivelaktigt, fastslaget historiskt faktum* att Lenin under krigets mest avgörande ögonblick förrådde Ryssland.” Vem och var tillhandahölls dessa otvivelaktiga fakta? Kerenskij inleder med en pretentiös historia om hur den tyska generalstaben värvade spioner bland de ryska krigsfångarna och föste in dem i de ryska arméerna. En av dessa verkliga eller självutnämnda spioner (många gånger visste de inte själva vad de var) presenterade sig inför Kerenskij för att berätta om hela detta spionsystem. Men, anmärker Kerenskij dystert, ”dessa avslöjanden hade ingen speciell betydelse”. Exakt. Redan utifrån hans egen redogörelse kan man se hur en småfifflare försöker hålla honom i ledband. Hade denna händelse någon koppling till Lenin eller överhuvudtaget till bolsjevikerna? Inte på något sätt. Som Kerenskij själv medger hade händelsen ingen speciell betydelse. Men varför tar han då upp den? Bara för att fylla ut sin berättelse och få sina andra avslöjanden att verka viktigare. Precis som sin angivare vill Kerenskij helt enkelt hålla läsaren i ledband.

Ja, skriver han, det första fallet saknade betydelse, men från en annan källa fick de ”mycket värdefull” information, som ”*bortom allt tvivel bevisade* att bolsjevikerna stod i kontakt med den tyska generalstaben.” Märk väl, ”bortom allt tvivel”. Sedan följer: ”Även det sätt och de medel med vilka denna kontakt upprätthölls skulle kunna slås fast.” *Skulle kunna* slås fast? Det låter svävande. Slogs de fast? Vi vill veta det omedelbart. Men låt oss vara tålmodiga: det tog elva år för detta avslöjande att mogna i upphovsmannens själsliga djup.

---

[2] Citaten ovan är översatta direkt från den ryska upplagan av Kerenskijs bok, och sidhänvisningarna är till den upplagan. Kerenskijs bok kom ut i engelsk upplaga under titeln *The Catastrophe*, och gavs ut i New York av D Appleton & Co. I den upplagan finna ovan nämnda citat på sidan 229-233. – engelske översättarens anmärkning.

”I april kom en ukrainsk officer vid namn Jarmoljenko till general Alexejev i militärhögkvarteret.” Vi har hört detta namn tidigare. Han är en avgörande figur i hela denna affär. Vi märker också att Kerenskij inte kan vara precis ens när han saknar intresse att vara inexakt. Namnet på den lilla skurk som han drar fram på scenen är inte ”Jarmoljenko” utan ”Jermoljenko”.[3] Det var åtminstone det namn under vilket han registrerades av Kerenskijs rättsliga utredare.

Korpral Jermoljenko (Kerenskij talar medvetet vagt om honom som ”officer”) påstod alltså inför högkvarteret att han var tysk agent, och skulle avslöja de verkliga tyska agenterna. De bevis som denna stora patriot, som till och med den borgerliga pressen – trots att den var bittert fientlig gentemot bolsjevikerna – snabbt tvingades beteckna som en skum och misstänkt person, bevisade alltså slutgiltigt och en gång för alla att Lenin inte bara var en av historiens största figurer utan också stod i Ludendorffs sold. Hur kunde korpral Jermoljenko avslöja denna hemlighet, och vilka bevis lade han fram för att trollbinda Kerenskij? Enligt Jermoljenkos vittnesmål hade han fått instruktioner från den tyska generalstaben att bedriva separatistisk propaganda i Ukraina. ”Han fick”, förtäljer Kerenskij, ”all(!) nödvändig information rörande hur han skulle upprätthålla kontakten med de ledande(!) tyska representanterna, rörande de banker(!) genom vilka nödvändiga medel hade vidarebefordrats, och namnen på de mer viktiga agenterna, som innefattade många ukrainska separatister och Lenin.”

Allt detta finns skrivet ord för ord i det stora verket. Nu känner vi åtminstone till hur den tyska generalstaben betedde sig mot sina spioner. När en okänd och halvt läskunnig korpral sökte till deras spioneriarbete, så gav de inte honom rollen som underordnad officer i den tyska underrättelsetjänsten och observerade honom under en period. Nej, de satte honom i kontakt med ”ledande tyska representanter”, bekantade honom genast med hela nätverket av tyska agenter och gav honom till och med en lista på de banker – inte en utan alla banker – via vilka de skickade sina hemliga tyska penningmedel. Säga vad man vill, men man kan inte undvika intrycket att den tyska staben agerade fullständigt idiotiskt. Men det beror på att vi inte får se den tyska staben som den egentligen var, utan som den beskrivs av de två korpralerna ”Max och Moritz”[4] – den militära korpralen Jermoljenko och den politiska korpralen Kerenskij.

Men kanske kunde Jermoljenko, trots att han var okänd, ointelligent och hade en låg rang, ha suttit på en hög post inom det tyska spionerisystemet? Kerenskij vill få oss att tro det. Men vi råkar känna till inte bara Kerenskijs bok, utan också hans källor. Jermoljenko är enfaldigare än Kerenskij. I sitt vittnesmål, där han lät som en liten äventyrare, uppgav Jermoljenko vad han kostade: den tyska staben gav honom exakt 1.500 rubel – dåtidens ytterst lågt värderade rubel – för alla omkostnader för att avskilja Ukraina och störta Kerenskij. I sitt vittnesmål (som nu har blivit publicerat) tillägger han öppet att han förgäves hade klagat bittert mot att tyskarna var så snåla. ”Varför så lite?”, protesterade Jermoljenko, men de ”ledande personerna” slog dövörat till hans vädjanden. Jermoljenko berättar däremot inte huruvida han förhandlade med Ludendorff, Hindenburg, kronprinsen eller kejsaren själv. Han vägrar envist att namnge de ”ledande” herrar som hade givit honom 1.500 rubel för att bryta sönder Ryssland, och bekosta resekostnader, tobak och sprit. Vi dristar oss att gissa att pengarna framförallt gick åt till sprit, och att han sedan de tyska pengarna hade runnit bort ur korpralens fickor, utan att vända sig till de banker han hade fått höra om i Berlin, istället modigt besökte den ryska generalstabens högkvarter för att få mer patriotisk hjälp. Det är mycket troligt att han på vägen dit plockades upp av någon officer i den ryska underrättelsetjänsten som var inblandad i förföljelserna mot bolsjevikerna, och att det sannolikt var av denna officer han fick sin inspiration. Som ett resultat av detta fanns det så att säga två olika livsuppfattningar i korpralens trångsynta skalle: å ena sidan kunde han inte stå emot sin känsla av att ha blivit utsatt för en

[3] På ryska representeras "ja" och "je" av tecknen: ”Я” respektive ”E”. ö a..

[4] **Max och Moritz** (**Max und Moritz** i original), huvudpersoner i ett antal sedelärande bildberättelser (idag ofta klassade som ”serier”) från 1865, skrivna och tecknade av den tyske konstnären och seriepionjären Wilhelm Busch (1832-1908). – uppgifter från wikipedia.

orättfärdig behandling av den tyska löjtnant som hade kastat till honom 1.500 rubel och inte en kopek till, å den andra vågade han inte glömma att ”ledande tyska representanter” hade tagit upp honom som medlem i hela det tyska spionerisystemet, inklusive alla dess agenter och banker.

Och vilka var de ”många ukrainska separatister” som Jermoljenko avslöjade för Kerenskij? Kerenskijs bok säger ingenting om det. För att ge ytterligare tyngd åt en del av Jermoljenkos bedrövliga lögner, lägger Kerenskij bara till några egna. Enligt Jermoljenkos vittnesmål nämnde han bara en separatist, nämligen Skoropis-Joltuchovskij. Men Kerenskij håller tyst om detta namn, ty om han hade nämnt det skulle han i så fall ha blivit tvungen att erkänna att Jermoljenko inte hade någonting att avslöja. Namnet Joltuchovskij var ingen hemlighet. Under kriget hade tidningarna nämnt det vid ett flertal tillfällen. Och han försökte heller inte dölja sina band till den tyska generalstaben. Så tidigt som i slutet av 1914 hade jag i Paristidningen *Nasje Slovo* brännmärkt den lilla grupp av ukrainska separatister som anslöt sig till de tyska militära myndigheterna. Jag namngav dem alla, inklusive Joltuchovskij. Men vi får veta att Jermoljenko inte bara hade nämnt ”många ukrainska separatister” utan också Lenin. Varför han fick reda på separatisterna går kanske att förstå, eftersom Jermoljenko skickades dit för att bedriva separatistisk propaganda. Men varför nämna Lenin för honom? Kerenskij svarar inte på det, och det är inte på grund av något överseende.

Det finns ingen rim och reson i att Jermoljenko drar in namnet Lenin. Den person som inspirerade Kerenskij säger att han värvades som betald tysk spion med ”patriotiska” mål, berättar hur han krävde en utökning av sina ”hemliga medel” (1.500 krigsrubel), hur han fick upplysningar om sina framtida plikter, som spionage, att spränga broar etc. Enligt hans vittnesmål fick han sedan veta (från vem?) – och detta har ingenting alls att göra med den historia han just har berättat – att han skulle arbeta i Ryssland men ”inte ensam”, att ”Lenin och hans anhängare arbetade med samma(!) inriktning där.” Det är ordagrant ur hans edliga försäkran. Alltså skulle en liten agent som sysslade med att spränga broar utan något praktiskt skäl invigas i en så hemlig förbindelse som den mellan Lenin och Ludendorff. Mot slutet av sitt vittnesmål lägger Jermoljenko plötsligt till, fortfarande utan någon uppenbar förbindelse till resten av historien, men uppenbarligen på direkt anmodan av någon annan person: ”Jag fick reda på [från vem?] att Lenin deltog på möten i Berlin (med den tyska generalstabens representanter) och att han bodde hemma hos Skoropis-Joltuchovskij, *vilket jag senare fick reda på själv*.” Och det är allt. Inte ett ord för att förklara *hur* han hade fått reda på det.

Utredaren Alexandrov visade inte minsta intresse för detta lilla ”faktum” i Jermoljenkos vittnesmål. Han frågade inte en enda fråga om *hur* korpralen fick reda på att Lenin var i Berlin under kriget och att han hade bott hos Skoropis-Joltuchovskij. Eller kanske Alexandrov ställde frågan – han kunde knappast låta bli att ställa den – men fick ett svar som var lika oklart som en kos råmande, och därför beslutade sig för att överhuvudtaget inte ha med denna episod i protokollet. Troligen! Måste vi inte fråga oss angående denna rövarhistoria: vilken idiot kommer att tro på den? Men det verkar som om det finns så kallade statsmän som låtsas tro på den och uppmanar sina läsare att också tro på den.

Är det allt? Ja, det är det. Den militära korpralen har inget mer att säga. Den politiska korpralen har bara hypoteser och gissningar. Vi ska följa honom genom dessa. ”Den provisoriska regeringen”, berättar Kerenskij, ”stod inför ett svårt problem – att fortsätta utreda de spår som Jermoljenko pekade på, följa i fotspåren på de agenter som reste fram och tillbaka mellan Lenin och Ludendorff, och ta dem på bar gärning med bindande bevis.”

Denna braskande mening vävs samman av två trådar: osanning och feghet. Det är första gången namnet Ludendorff kommer upp. Jermoljenko nämner inte en enda tysk vid namn: korpralens huvud utmärkte sig för sin begränsade kapacitet. Med utstuderad tvetydighet talar Kerenskij om agenterna som reste fram och tillbaka mellan Lenin och Ludendorff. Å ena sidan låter det som om han hänvisar till redan kända agenter som bara behövde tas på bar gärning, å den andra ser det ut

som om Kerenskij bara funderade på agenter i största allmänhet. Om han tänkte sig att ”följa i deras fotspår”, så var problemet att kunna följa okända, anonyma, övernaturliga fotspår. Genom sina verbala knep visar han bara sin egen Akilleshäl, eller med mindre klassiska ord sin egen ”åsnehov”.

Enligt Kerenskij var utredningen så hemlig att bara fyra ministrar kände till den. Inte ens den stackars justitieministern, Perevjerzov, blev upplyst om den. Det är innebörden i ett verkligt ”statsmannalikt” tillvägagångssätt! Medan den tyska generalstaben avslöjade för kreti och pleti inte bara vad bankerna de litade på hette, utan till och med sina förbindelser till det största revolutionära partiets ledare, så gjorde Kerenskij motsatsen. Frånsett sig själv kunde han bara hitta tre tillräckligt garvade ministrar för att följa Ludendorffs agenter i fotspåren.

”Uppgiften blev ytterst svår, komplicerad och utdragen”, klagar Kerenskij. Vi är beredda att tro honom. Men till sist kröntes hans patriotiska ansträngningar med framgång. Kerenskij säger rent ut: ”Vår framgång var i alla fall förödande för Lenin. Hans förbindelser med Tyskland slogs obestridligt fast.”

Låt oss lägga detta på minnet: ”slogs obestridligt fast”. Hur och av vem?

Det är här som Kerenskij för in två välkända polska revolutionärer i sin kriminalroman, Ganetsky och Kozlovsky, och en viss madame Sumenson, som ingen vet någonting om och vars själva existens återstår att fastställa. Dessa tre påstås vara kontaktpersonerna ifråga. Vad har Kerenskij för grund att hävda att den bortgångna Kozlovsky och Ganetsky, som fortfarande är i livet, var mellanhänder mellan Ludendorff och Lenin? Det får vi inte veta. Jermoljenko nämnde inte ens dessa namn. De dyker upp i Kerenskijs bok på samma sätt som de dök upp i tidningarna under julidagarna 1917, lika plötsligt som *deus ex machina*,[5] där den tsaristiska underrättelsetjänsten spelade maskinens roll.

Så här låter Kerenskijs berättelse: ”Den bolsjevikiska tyska agenten från Stockholm, som hade med sig dokumenten som odiskutabelt bevisade förbindelserna mellan Lenin och det tyska överkommandot, skulle arresteras vid den rysk-svenska gränsen. Vi kände exakt till dokumenten.”

Agenten visar sig vara Ganetsky. Alltså arbetade de fyra ministrarna, av vilka premiärministern givetvis var klokast, inte förgäves: den bolsjevikiska agenten från Stockholm hade med sig dokument som Kerenskij redan på förhand kände till (”kände till exakt”) – dokument som innehöll obestridliga bevis för att Lenin var agent för Ludendorff. Men varför låter inte Kerenskij oss dela hans hemliga kunskap om dessa dokument? Varför kastar han inte lite ljus, om än med bara några ord, över vad de handlade om? Varför säger han inte, eller ens antyder, hur han fick reda på innehållet i dessa dokument? Varför förklarar han inte hur den bolsjevikiska agenten tänkte när han bar omkring dokument som bevisade att bolsjevikerna var tyska agenter? Kerenskij säger inte ord om detta. Kan vi inte ånyo fråga oss: vilken idiot kommer att tro honom?

Men det visar sig att agenten från Stockholm aldrig blev arresterad. De anmärkningsvärda dokument som Kerenskij ”kände till exakt” 1917 men som ännu 1928 är okända för hans läsare, blev aldrig uppbringade. Den bolsjevikiska agenten var på väg mot den svenska gränsen, men kom aldrig fram. Varför? Därför att justitieminister Perevjerzov, som inte kunde följa honom i hälarna, släppte ut Jermoljenkos stora hemlighet alltför snabbt. Och segern som var så nära, och så lätt!

”De två månaders arbete som den provisoriska regeringen (huvudsakligen Teresjtjenko) hade lagt ner på att avslöja de bolsjevikiska intrigerna slutade med ett *misslyckande*.” Ja, det är Kerenskijs exakta ord: ”slutade med ett misslyckande”. På sidan innan sa han att ”[v]år framgång var... förödande för Lenin”, hans band till Ludendorff ”slogs obestridligt fast”, men nu får vi läsa att ”två månaders arbete... slutade med ett misslyckande”. Ger inte allt detta intryck av ganska tvivelaktiga

[5] ***Deus ex machina*** (latin ”gud ur maskinen”) är en oväntad, onaturlig eller osannolik karaktär, föremål eller händelse som plötsligt introduceras i ett fiktivt verk eller drama för att hantera en situation eller intrig. – uppgift från wikipedia.

pajaskonster?

Men trots att de fyra ministrarna som följde i fotspåren på den legendariska madame Sumenson misslyckades, så tappar inte Kerenskij modet. Han förkunnar stolt förbindelserna mellan bolsjevikerna och Ludendorff: ”*i fullt medvetande om mitt ansvar inför historien* kan jag bara upprepa allmänna åklagarens ord i Petrograds lokala domstol.” Detta är höjdpunkten. Det var så här han framträdde i talarstolarna 1927 för att hänföra borgerliga frivilliga, vänsterns ställföreträdare, gymnasiestudenterna och de demokratiska unga damerna: ”i fullt medvetande om mitt ansvar inför historien”. Här står han i sin fulla längd, den oförliknelige politiska korpralen, Narcissus Kerenskij. Och några sidor efter detta högtidliga löfte, ytterligare en oförsonlig bekännelse: ”Vi, den provisoriska regeringen, förlorade på detta sätt för alltid(!) chansen att på ett avgörande sätt bevisa Lenins förräderi, på grundval av skriftligt material.”

”Förlorade... för alltid”. Ingenting återstår så av hela det byggnadsverk som restes på Jermoljenkos axlar, förutom ett hedersord inför historien.

Men det är inte slut ens där. Kerenskijs osanningar och feghet visar sig ännu mer slående i hur han behandlar mitt fall. När han avslutar den lista över tyska agenter som arresterades på hans order, anmärker han anspråkslöst: ”Några dagar senare arresterades Trotskij och Lunatjarskij.” Detta är det enda ställe där han innefattar mig i det tyska spionsystemet. Han gör det utstuderat svävande, utan någon vältalighet, och utan några ”hedersord”. Det finns goda skäl till det. Kerenskij kan inte undvika att nämna mig, ty hans regering arresterade förvisso mig utifrån samma anklagelse som den riktade mot Lenin. Men han vill inte – och kan inte – dröja vid bevisen mot mig, eftersom regeringen i mitt fall avslöjade sin tidigare omnämnda ”åsnehov” på ett mycket uppseendeväckande sätt.

Det enda bevis som utredaren Alexandrov lade fram mot mig var påståendet att jag hade rest tillsammans med Lenin i en plomberad järnvägsvagn. Den tsaristiska rättvisans gamla vakthund hade inte en aning om att Lenins medresenär i det plomberade tåget inte var jag utan mensjevikernas ledare, Martov, och att jag anlände en månad efter Lenin från New York, via ett kanadensiskt koncentrationsläger och Skandinavien. Anklagelserna mot bolsjevikerna samlades ihop av så bedrövliga och usla handelsresenärer i lögner att de inte ens ansåg det nödvändigt att titta i tidningarna när och hur Trotskij hade återvänt till Ryssland. Jag avslöjade utredaren där och då. Jag kastade hans ynkliga små papper på honom och vände ryggen åt honom. Sedan skickade jag en protest till den provisoriska regeringen. Kerenskijs brottsliga skuld mot sina läsare är på denna punkt särskilt grov. Han vet hur skandalöst hans domstols anklagelser mot mig föll samman. Och det är därför han, även om han i förbigående inkluderar mig i det tyska spionerisystemet, inte säger ett ord om hur han själv och hans tre ministrar hade följt mig i fotspåren genom Tyskland, samtidigt som jag satt i ett koncentrationsläger i Kanada.

”Om Lenin inte hade fått stöd från den tyska propagandaapparatens och spionerisystemets hela materiella och tekniska styrka”, uttrycker sig förtalaren i allmänna ordalag, ”så skulle han aldrig ha lyckats krossa Ryssland.” Kerenskij vill tro att den gamla regimen (och han med den) störtades av tyska spioner och inte av det revolutionära folket. Det måste vara trösterikt att ha en historisk filosofi som framställer livet i ett stort land som en leksak i händerna på en spionorganisation som upprätthölls av landets grannar! Men om Tysklands militära och tekniska styrka på några få månader kunde störta Kerenskijs demokrati och med konstgjorda medel sätta bolsjevismen i dess ställe, varför har då inte ententens materiella och tekniska apparat på tolv år lyckats störta denna konstgjort underhållna bolsjevism? Men låt oss nu inte dras in i den historiska filosofins sfär, utan låt oss hålla oss till fakta. Hur uttrycktes Tysklands materiella och finansiella stöd i verkligheten? Kerenskij säger inte ett ord om det. 1917 gav bolsjevikerna ut en ynklig liten tidning, likadan som den som de hade givit ut 1912, före kriget. De delade ut flygblad. De hade agitatorer. Med andra ord var vi ett revolutionärt parti. Var visade sig då hjälpen från det tyska spionerisystemet? Inte heller om detta finns det ett ord i Kerenskijs bok. Och vad skulle man för övrigt kunna säga om det?

Vi har undersökt Kerenskijs bevis ”inför historien”, har undertryckt vårt äckel och tagit till en försonande ironi som ibland är lika nödvändig som citroner mot skörbjugg. Vi har inte bortsett från ett enda argument eller ett enda övervägande, trots de tvivel som förföljde oss under hela denna analys: var det verkligen värt besväret att rota igenom detta skräp. Ludendorff, Hindenburg och många andra ledare och arbetare i den tyska generalstaben lever fortfarande. De är samtliga fiender till bolsjevikerna. Vad hindrar dem från att avslöja den gamla hemligheten? Socialdemokraterna har makten i Tyskland idag, och de har tillgång till de gamla arkiven. Om Ludendorff berättade om sina förbindelser med Lenin för Jermoljenko, så finns det med säkerhet många människor i Tyskland som känner till åtminstone lika mycket som anförtroddes den ryska korpralen. Varför håller alla dessa oförsonliga fiender till bolsjevikerna och oktoberrevolutionen tyst?

Det är sant att Kerenskij nämner Ludendorffs memoarer. Men det framkommer bara ett enda faktum från dessa memoarer: Ludendorff hoppades att revolutionen i Ryssland skulle medföra att den ryska armén föll samman – först februarirevolutionen och sedan oktoberrevolutionen. Det behövdes inga memoarer för att påvisa detta hans tankesätt. Det räcker med det faktum att han tillät en grupp ryska revolutionärer resa genom Tyskland. Från Ludendorffs sida var det ett äventyr som berodde på den svåra militära situationen i Tyskland. Lenin utnyttjade Ludendorffs plan för att på så sätt gynna sin egen. Ludendorff sa till sig själv: ”Lenin kommer att störta patrioterna, och sedan ska jag strypa Lenin och hans vänner.” Och Lenin sa till sig själv: ”Jag ska resa igenom i Ludendorffs järnvägs-vagn, men jag ska betala tillbaka på mitt eget sätt.”

Det krävdes inga deckartalanger som Kerenskijs för att bevisa att två motsatta historiska planer vid en viss punkt korsade varandras vägar, och att denna punkt var den ”plomberade järnvägsvagnen”. Faktum är historia. Sedan dess har historien haft tid att kontrollera räkenskaperna. 25 oktober (7 november) 1917 grep bolsjevikerna makten. Exakt ett år senare störtade de tyska massorna, under mäktigt inflytande från den ryska revolutionen, Ludendorff och hans herrar. Och tio år senare försökte en demokratisk Narcissus, vars känslor hade sårats av historien, ge nytt liv till ett idiotiskt förtal – inte mot Lenin, utan mot en stor nation och dess revolution.

Kapitel 26. Från juli till oktober

4 juni läste bolsjevikfraktionen upp min deklaration om Kerenskijs förberedelser för en offensiv vid fronten inför sovjetkongressen. Vi hade påpekat att offensiven var ett äventyr som hotade arméns själva existens. Men den provisoriska regeringen hade blivit alltmer berusad av sina långa tal. Revolutionen hade väckt upp soldaterna, men ministrarna betraktade dem som lera, som de kunde forma som de ville. Kerenskij reste runt vid fronten, uppmanade och hotade trupperna, knäböjde, kysste marken – gjorde med andra ord alla möjliga clownkonster, men kunde inte besvara en enda av de frågor som plågade soldaterna. Han hade lurat sig själv med billiga effekter, och efter att ha skaffat sig sovjetkongressens stöd beordrade han en offensiv. Just det elände som bolsjevikerna hade varnat för uppstod, och då blev de utsedda till syndabockar. De förföljdes våldsamt. Under kadetpartiets beskydd pressade reaktionen på från alla håll, och krävde våra huvuden på ett fat.

Massornas förtroende för den provisoriska regeringen var ohjälpligt förbi. Under detta andra skede i revolutionen gick Petrograd återigen alltför långt före täten. Under julidagarna drabbade denna förtrupp öppet samman med Kerenskijs regering. Det handlade ännu inte om något uppror, utan bara en långtgående sondering av terrängen. Men redan under sammanstötningen i juli blev det uppenbart att Kerenskij inte hade någon ”demokratisk” armé bakom sig, och att det bara var kontrarevolutionen som stödde honom mot oss.

Under mötet i Tauriska palatset 3 juli fick jag höra om kulspruteregementets demonstration och dess vädjan till de övriga trupperna och till fabriksarbetarna. Nyheterna kom som en överraskning för mig. Demonstrationen hade varit spontan men påföljande dag gick den längre, och nu deltog vårt parti. Tauriska palatset översvämmades av människor. De hade en enda paroll: ”All makt åt sovjeterna!”

Framför palatset hade en grupp män med misstänkt utseende hållit sig på avstånd från folkmassan, och de grep jordbruksministern Tjernov och satte honom i en bil. Folkmassan tittade likgiltigt på, deras sympati låg i alla fall inte hos ministern. Nyheten om gripandet av Tjernov och hotet mot honom nådde palatset. Populisterna beslutade sig för att använda kulsprutebestyckade pansarbilar för att rädda sin ledare. De hade blivit nervösa när deras popularitet sjönk. De ville visa sig beslutsamma. Jag beslutade mig för att försöka åka med Tjernov i bilen från folkmassan och försöka befria honom senare. Men en bolsjevik, Raskolnikov, som var löjtnant i östersjöflottan, och som hade tagit med matroserna från Kronstadt till demonstrationen, krävde upphetsat att vi skulle befria Tjernov genast, så att folk inte skulle kunna säga att han hade arresterats av Kronstadtmatroserna. Jag bestämde mig för att försöka uppfylla Raskolnikovs önskan. Jag ska låta honom tala för sig själv. I sina memoarer skriver den impulsiva löjtnanten:

> Det är svårt att säga hur länge oron bland massorna skulle ha fortsatt, om det inte hade varit för kamrat Trotskijs ingripande. Han hoppade upp på bilens motorhuv, och med en energisk handviftning, som när man är trött på att vänta, krävde han att det skulle bli tyst. Alla lugnade omedelbart ner sig, och det blev dödstyst. Med hög, tydlig och klingande röst höll Lev Davidovitj ett kort tal, och slutade med ”de som är för att använda våld mot Tjernov räcker upp handen”. Ingen öppnade munnen, ingen sa ett ord i protest. ”Medborgare Tjernov, du är fri”, sa Trotskij när han högtidligt vände sig om och med en handrörelse erbjöd honom att lämna bilen. Tjernov var halvdöd och halvt vid medvetande. Jag hjälpte ut honom ur bilen, och med en utmattad, uttryckslös min och tveksamma, ostadiga steg gick han upp för trapporna och försvann i palatsets entré. Nöjd med sin seger gick Lev Davidovitj iväg med honom.

Om man bortser från den onödigt patetiska tonen beskriver han scenen riktigt. Trots det påstod den fientliga pressen att jag hade gripit Tjernov för att lyncha honom. Tjernov höll ängsligt tyst. Hur skulle en ”folkets” minister kunna erkänna att det inte var hans popularitet som räddade hans liv, utan ingripandet från en bolsjevik?

Delegation efter delegation krävde, i demonstranternas namn, att exekutivkommittén skulle ta mak-

ten. Tjcheidze, Tsereteli, Dan och Gotz satt som statyer i presidiet. De svarade inte delegationerna utan tittade tomt upp i himlen eller växlade oroliga och svårtolkade blickar. Den ena bolsjeviken efter den andra talade till stöd för arbetarnas och soldaternas delegationer. Presidiets medlemmar höll tyst. De väntade – men på vad? Timmarna gick. Så, mitt i natten genljöd palatset plötsligt av triumferande trumpetstötar. Presidiets medlemmar vaknade till liv som om de hade fått en elektrisk stöt. Någon rapporterade högtidligt att Wolhynienregementet[1] hade anlänt från fronten för att ställa sig till den centrala exekutivkommitténs förfogande. ”Demokratin” kunde inte lita på en enda enhet i Petrogradgarnisonen. Så de tvingades vänta på en väpnad enhet från fronten.

Nu förändrades hela situationen. Delegationerna kördes ut. Bolsjevikerna fick inte tala. Demokratins ledare tog hämnd för den skräck som massorna hade utsatt dem för. Exekutivkommitténs tal berättade om ett väpnat uppror som hade blivit kväst av trupper som var lojala mot revolutionen. Bolsjevikerna sades vara ett kontrarevolutionärt parti. Allt detta på grund av att ett enda Wolhynienregemente anlände. Tre och en halv månad senare deltog samma regemente helhjärtat i störtandet av Kerenskijs regering.

På morgonen 5 juli träffade jag Lenin. Massornas offensiv hade slagits tillbaka. ”Nu kommer de att skjuta oss en efter en”, sa Lenin. ”Nu har deras tillfälle kommit.” Men han överskattade motståndaren – inte hans ondska utan hans mod och handlingskraft. De sköt inte ner oss en efter en, även om det var nära. Bolsjeviker misshandlades och dödades på gatorna. Militärkadetter plundrade Ksesjinskajapalatset och *Pravdas* tryckeri. Hela gatan framför tryckeriet var fullt av manuskript, bland annat förstördes min pamflett ”Till förtalarna”. Den långtgående rekognosceringen i juli hade förvandlats till strid från bara en sida. Fienden vann så lätt, eftersom inte vi kämpade. Partiet fick betala dyrt för det. Lenin och Zinovjev höll sig gömda. Omfattande arresteringar, följda av misshandel, blev vardagsmat. Kosacker och militärkadetter beslagtog de fängslades pengar, med motiveringen att det var ”tyska pengar”. Många av våra sympatisörer och halvt anhängare vände ryggen åt oss. I Tauriska palatset blev vi utmålade som kontrarevolutionärer och ställdes faktiskt utanför lagen.

Situationen inom partiets ledande kretsar var lika illa. Lenin var borta. Kamenevs flygel lyfte på huvudet. Många – inklusive Stalin – lät helt enkelt händelserna ha sin gång, så att de i efterhand skulle kunna visa på sin visdom. Den bolsjevikiska gruppen i den centrala exekutivkommittén kände sig utlämnad i Tauriska palatset. Trots att jag ännu inte var medlem i partiet skickade de en delegation till mig för att be mig att hålla ett tal till dem om läget. Min formella anslutning till partiet hade skjutits upp till den annalkande kongressen. Jag gick givetvis villigt med på att tala med dem. Mitt samtal med den bolsjevikiska gruppen knöt moraliska band av en sort som bara uppstår under fiendens allra hårdaste slag. Jag sa att vi efter denna kris kunde förvänta oss ett snabbt uppsving, att massorna skulle vara dubbelt så hårt knutna till oss när de fick bekräftat att vår beskrivning av verkligheten stämde. Jag sa också att det var nödvändigt att noga titta på alla revolutionärer, ty under stunder som dessa vägdes personer på en våg som inte visade fel. Än idag minns jag med glädje den värme och tacksamhet som medlemmarna visade mig när jag lämnade dem. ”Lenin är borta”, sa Muralov, ”och av de andra är det bara Trotskij som håller huvudet högt.”

Om jag hade skrivit dessa memoarer under andra omständigheter – även om jag knappast skulle ha skrivit dem alls under andra omständigheter – så är det tveksamt om jag skulle ha tagit med en hel del av det som jag skriver på dessa sidor. Men jag kan inte bortse från de omfattande organiserade lögner om historien som epigonerna sprider. Mina vänner sitter i fängelse eller är landsförvisade. Jag tvingas tala om mig själv på ett sätt som jag aldrig skulle ha gjort under andra omständigheter. För mig handlar det inte bara om den historiska sanningen utan också om en fortfarande pågående politisk kamp.

[1] **Wolhynien** är en provins i Ukraina. – öa.

Det var vid denna tid som min oupplösliga kämpande såväl som politiska vänskap med Muralov inleddes. Jag måste åtminstone säga några ord om denne man. Muralov är en gammal bolsjevik, och han upplevde revolutionen 1905 i Moskva. 1906 hamnade han i de Svarta hundras pogromer i Serpuchov – vilka som vanligt organiserades under polisens beskydd. Muralov är en storslagen jätte, lika orädd som han är snäll. Tillsammans med några andra befann han sig mitt bland fiender som hade omringat Zemstvoadministrationens byggnad. Muralov kom ut från byggnaden med en revolver i handen och gick lugnt fram mot folkmassan. Den backade lite. Men de Svarta hundras stöttrupper blockerade vägen, och droskkuskarna började skrika glåpord mot honom. ”Flytta på er”, beordrade jätten utan att sakta farten och höjde handen med revolvern. Flera män kastade sig över honom. Han sköt en av dem och sårade en annan. Folkmassan drog sig tillbaka igen. Med samma lugna steg skar sig Muralov genom folkmassan som en isbrytare, och gick och gick ända till Moskva.

Den efterföljande rättegången varade i två år, och trots den ursinniga reaktion som härjade i landet blev han frikänd. Muralov var agronom till yrket, tjänade under det imperialistiska kriget som soldat i ett bilkompani, ledde kampen i Moskva under oktoberrevolutionen, och blev efter segern den förste befälhavaren för Moskvas militärregion. Under det revolutionära kriget var han orädd marskalk, alltid lugn, enkel och oberörd. Under sina fälttåg var han ständigt ett outtröttligt levande exempel. Han gav råd angående jordbruket, deltog i slåttern, och använde sin lediga tid till att bota både folk och kreatur. I de allra svåraste lägena utstrålade han lugn, värme och förtroende. Efter krigsslutet försökte jag och Muralov alltid tillbringa vår fritid tillsammans. Vi förenades av vårt jaktintresse, och genomkorsade norr och söder efter björn och varg, eller fasaner och trapp. För tillfället jagar Muralov i Sibirien, som förvisad oppositionsmedlem.

Under julidagarna 1917 höll Muralov som vanligt huvudet högt, och var en uppmuntran för många andra. Under dessa dagar krävdes en hel del självkontroll för att kunna gå med beslutsamma steg i Tauriska palatsets korridorer och salar utan att böja på huvudet. Vi löpte gatlopp mellan ursinniga blickar, ondsinta viskningar, tandagnissel och demonstrativa armbågar som verkade säga: ”Titta! Titta!” Ingen kan känna en större ilska än den högfärdiga och bortskämda ”revolutionära” kälkborgare, som börjar känna att den revolution som plötsligt har lyft honom till toppen är på väg att hota hans tillfälliga storslagenhet.

Under dessa dagar var vägen till exekutivkommitténs matsal ett litet Golgata. Där kunde man få te, och smörgåsar av svart bröd med ost eller röd kaviar. Det sistnämnda fanns det gott om i Smolnij och senare i Kreml. Till middag bestod menyn av grönsakssoppa med ett stort stycke kött. Den som skötte serveringen var en soldat vid namn Grafov. När förföljelserna mot bolsjevikerna var som värst, och Lenin påstods vara tysk spion och var tvungen att gömma sig i en hydda, märkte jag att Grafov brukade ge mig en varmare kopp te eller en bättre smörgås än de andra, samtidigt som han undvek att titta på mig. Uppenbarligen sympatiserade han med bolsjevikerna, men var tvungen att dölja det för sina överordnade. Jag började titta mig omkring mer noggrant. Grafov var inte den ende: hela den underordnade personalen i Smolnij – vaktmästare, budbärare, väktare – lutade avgjort åt bolsjevikerna. Då kände jag att vår sak var till hälften vunnen. Men ännu så länge bara till hälften.

Pressen bedrev en särskilt giftig och oärlig kampanj mot bolsjevikerna, en kampanj som i detta avseende bara har överträffats av Stalins kampanj mot oppositionen några år senare. I juli gjorde Lunatjarskij några tvetydiga uttalanden som pressen givetvis tolkade som att han avsvor sig bolsjevismen. En del tidningar tillskrev mig liknande uttalanden. 10 juli ställde jag ett brev till den provisoriska regeringen, där jag slog fast min totala enighet med Lenin. Brevet avslutades så här: ”Av allt vad jag sagt, står det klart att ni logiskt sett inte kan utesluta mig från den arresteringsorder som har utfärdats mot Lenin, Kamenev och Zinovjev. Ni kan inte heller hysa någon tvekan om att jag är en lika kompromisslös motståndare till den provisoriska regeringen som mina ovannämnda kamrater.” Från detta brev drog herrar ministrar den förväntade slutsatsen, och arresterade mig för att vara tysk

agent.

När Tsereteli i maj jagade matroserna och avväpnade kulspruteregementena, varnade jag honom för att den dag troligen inte var avlägsen när han skulle tvingas söka hjälp från matroserna mot någon general som förberedde bödelns snara för revolutionen. I augusti uppenbarade sig en sådan general i form av Kornilov. Tsereteli bad om hjälp från Kronstadts blåjackor, och de sa inte nej. Kryssaren *Aurora* seglade upp i Neva. Jag satt på fängelset Krestij när jag såg min förutsägelse bekräftas så snabbt. Matroserna på *Aurora* skickade en speciell delegation till fängelset för att be om mitt råd: skulle de försvara Vinterpalatset eller storma det? Jag rådde dem att skjuta upp uppgörelsen med Kerenskij tills de hade gjort slut på Kornilov. ”Det som är vårt kommer inte att komma undan.”

”Kommer det inte det?”

”Det kommer det inte.”

Medan jag satt i fängelse kom min hustru och mina söner och besökte mig. Vid den tiden hade pojkarna gjort sina egna politiska erfarenheter. De tillbringade sommaren på en pensionerad överstes lantgård. Det kom ofta besökare, främst officerare, och när de satt och drack vodka brukade de smäda bolsjevikerna. Under julidagarna nådde smädelserna sin höjdpunkt. (Vissa av officerarna reste strax därefter söderut, där de framtida ”vita” trupperna höll på att samlas.) När under en måltid en ung patriot kallade Lenin och Trotskij för tyska spioner, anföll min äldre son pojken med en stol och den yngre med en bordskniv. De vuxna skilde dem åt, och pojkarna, som grät hysteriskt, låste in sig på sina rum. De höll i hemlighet på att förbereda sig för att ta sig till Petrograd till fots för att ta reda på vad som hände med bolsjevikerna. Som tur var kom deras mor och lugnade ner dem och tog dem därifrån. Men saker och ting såg inte bättre ut i staden. Tidningarna fördömde bolsjevikerna, deras far satt i fängelse – revolutionen var definitivt en besvikelse. Men det förhindrade dem inte att med förtjusning se min hustru i hemlighet smyga till mig en pennkniv genom gallret i fängelsets besöksrum. Jag lugnade dem genom att säga att den verkliga revolutionen inte hade ägt rum ännu.

Mina döttrar drogs in i det politiska livet. De deltog på mötena *på Cirque Moderne*[2] och var med under demonstrationerna. Under julidagarna blev de omringade av en pöbel, en av dem tappade sina glasögon och båda tappade sina hattar, och båda blev rädda att de skulle förlora sin far som de just hade fått träffa på nytt.

Under Kornilovs framryckning mot Petrograd hängde fängelsesystemet på en skör tråd. Alla insåg att om Kornilov trängde in i staden, så skulle han omedelbart slakta de bolsjeviker som Kerenskij hade fängslat. Den centrala exekutivkommittén var också rädd för att fängelserna skulle kunna bli angripna av huvudstadens vitgardistiska element. En stor truppenhet avdelades att vakta Krestij. Den visade sig naturligtvis vara bolsjevikisk och inte ”demokratisk”, och var redo att släppa oss när som helst. Men en sådan handling hade varit signalen till omedelbart uppror, och tiden var inte mogen för det. Istället började regeringen själv släppa oss fria, av samma orsak som de hade kallat in de bolsjevikiska matroserna för att vakta Vinterpalatset. Jag for direkt från Krestij till den nybildade kommittén för revolutionens försvar, där jag satt tillsammans med samma herrar som hade satt mig i fängelse som agent för Hohenzollern, och som fortfarande inte hade dragit tillbaka denna anklagelse. Jag måste ärligt medge att populisternas och mensjevikernas uppträdande gjorde att man önskade att Kornilov skulle ta dem i nackskinnet och skaka om dem. Men denna önskan var inte bara vanvördig, utan också opolitisk. Bolsjevikerna intog sina poster, och stod överallt i första ledet. Erfarenheterna från Kornilovs uppror kompletterade julidagarna: än en gång visade Kerenskij och hans anhang att de inte hade några egna styrkor som stödde dem. Den armé som stod upp mot Kornilov var oktoberrevolutionens blivande armé. Vi utnyttjade faran till att beväpna samma arbetare som Tsereteli hade avväpnat med sådan rastlös iver.

[2] Teatersalong nära Peter Paulfästningen. – övers anm.

Under dessa dagar låg huvudstaden tyst. Man väntade på Kornilovs ankomst: en del förhoppningsfullt och andra med skräck. Pojkarna hörde någon säga, ”Han kanske kommer imorgon”, och på morgonen tittade de ut genom fönstret innan de hade klätt på sig, för att se om han hade kommit. Men Kornilov kom aldrig. Massornas revolutionära uppsving var så kraftfullt att hans myteri helt enkelt smälte bort och dunstade. Men inte utan att lämna spår efter sig: myteriet gynnade bolsjevikernas syften.

”Vedergällningen kommer snabbt”, skrev jag under Kornilovdagarna. ”Vårt jagade, förföljda, förtalade parti har aldrig vuxit så snabbt som på senare tid. Och denna utveckling kommer snart att sprida sig från huvudstaden till landsorten, från städerna till landsbygden och armén... Utan att för en minut upphöra med proletariatets klassorganisering, utan tvärtom fullkomligt fullfölja denna roll, så kommer vårt parti att under förtryckets eld bli den verkliga ledaren, de förtryckta, krossade, lurade och förföljda massornas stöd och hopp.”

Vi hann knappt med den stigande vågen. Antalet bolsjeviker i Petrogradsovjeten ökade från dag till dag. Vi utgjorde nästan hälften av medlemmarna i sovjeten, men ändå satt det inte en enda bolsjevik i presidiet. Vi ställde frågan om att välja om sovjetens presidium. Vi erbjöd oss att bilda en koalition med mensjevikerna och populisterna. Senare fick vi veta att Lenin inte tyckte om det, eftersom han var rädd för att det tydde på att vi lutade mot försoning. Men det blev ingen kompromiss. Trots att vi nyligen hade kämpat tillsammans mot Kornilov tackade Tsereteli nej till en koalition i presidiet.

Vi hade hoppats på det. Nu kunde bara en lista av kandidater längs partilinjer lösa frågan. Jag frågade om Kerenskij var med på våra motståndares lista. Formellt var han medlem av presidiet, även om han aldrig var närvarande i sovjeten och på alla sätt visade att han inte brydde sig om den. Frågan överraskade presidiet. Kerenskij var varken omtyckt eller respekterad, men det var omöjligt att inte vilja kännas vid sin premiärminister. Efter att ha diskuterat med varandra svarade presidiets medlemmar: ”Givetvis gör han det.” Vi kunde inte önskat oss bättre. Här är ett utdrag ur protokollet: ”Vi var övertygade om att Kerenskij inte längre satt med i presidiet [stormande applåder], men nu förstår vi att vi misstog oss. Kerenskijs skugga reser sig mellan Tjcheidze och Zavadje. När ni ombeds att godkänna presidiets politiska gruppering, så kom ihåg att ni därmed ombeds att godkänna Kerenskijs politik [stormande applåder].” Detta fick ytterligare omkring ett hundratal tidigare vacklande delegater över på vår sida.

Sovjeten bestod av betydligt över ettusen medlemmar. Omröstningarna genomfördes genom att man gick ut genom dörrarna. Upphetsningen var enorm, ty det som stod på spel var inte bara presidiet, utan själva revolutionen. Jag gick omkring i korridorerna tillsammans med en grupp vänner. Vi räknade med att vi skulle sakna ett hundratal röster för att få majoritet, och var beredda på att se det som en framgång. Men det visade sig att vi fick hundra röster mer än koalitionen mellan socialist-revolutionärer och mensjeviker. Vi var segrare. Jag blev ordförande. I sitt avskedstal uttryckte Tsereteli en förhoppning om att vi skulle bli kvar i sovjeten hälften så länge som de hade lett revolutionen. Med andra ord tillskrev vår motståndare oss ett kreditkonto på högst tre månader.

De gjorde en allvarlig felräkning. Vi marscherade orubbligt mot makten.

Kapitel 27. Den avgörande natten

Revolutionens tolfte timme närmade sig. Smolnij förvandlades till en fästning. I vindsvåningen fanns ett dussin kulsprutor eller två, som den gamla exekutivkommittén hade lämnat kvar efter sig. Befälhavaren på Smolnij, kapten Grekov, var öppet fientlig. Å andra sidan kom kulsprutekompaniets ledare till mig och berättade att hans män mangrant stod på bolsjevikernas sida. Jag gav någon – kanske Markin – order om att inspektera kulsprutorna. Det visade sig att de hade misskötts och var i dålig kondition – soldaterna hade blivit slarviga eftersom de inte hade för avsikt att försvara Kerenskij. Jag lät hämta ett nytt och mer tillförlitligt kulspruteregemente till Smolnij.

24 oktober,[1] tidigt en gråmulen morgon. Jag strövade omkring i byggnaden från våning till våning, delvis för att röra mig och delvis för att säkerställa att allt var i ordning och uppmuntra de som behövde det. Soldater drog sina kulsprutor längs Smolnijs oändliga och fortfarande delvis mörka korridorer, med ett hjärtligt skrammel och trampet av fötter – det var det nya regementet som jag hade kallat på. De få socialistrevolutionärer och mensjeviker som var kvar på Smolnij tittade med sömniga, skrämda ansikten på oss. I deras öron lät sången från vapnen olycksbådande, och en efter en lämnade de raskt Smolnij. Vi hade nu fullständigt kontroll över byggnaden som beredde sig på att höja ett bolsjevikiskt huvud över staden och landet.

Tidigt på morgonen sprang två arbetare, en man och en kvinna, ihop med mig i trappan, flämtande efter sin språngmarsch från partiets tryckeri. Regeringen hade stängt partiets centralorgan och Petrogradsovjetens tidning. Tillsammans med militärkadetter hade regeringsagenter förseglat tryckeriet. Under en kort stund gjorde nyheterna oss förskräckta, så stark är de juridiska formaliteternas makt över sinnet.

”Kan vi inte bryta förseglingarna?”, frågade kvinnan.

”Bryt dem”, svarade jag, ”och för er säkerhet ska vi skicka med en pålitlig eskort.”

”Det finns en bataljon ingenjörssoldater alldeles här intill. Soldaterna kan säkert hjälpa oss”, sa den kvinnliga tryckeriarbetaren tryggt.

Den militärrevolutionära kommittén utfärdade omedelbart en order: ”(1) De revolutionära tidningarnas tryckeri ska åter öppnas. (2) Redaktionerna och sättarna ska uppmanas att fortsätta att ge ut tidningarna. (3) Äran att försvara de revolutionära tryckerierna från kontrarevolutionära angrepp ska anförtros de tappra soldaterna i Litovskijregementet och sjätte ingenjörsbataljonens reserv.” Därefter fungerade tryckerierna utan avbrott, och båda tidningarna fortsatte att komma ut.

Den 24 fick vi problem på telefonstationen. Militärkadetter hade befäst sig där, och under deras beskydd gick telefonoperatörerna mot sovjeten och vägrade koppla våra samtal vidare. Det var det första, enstaka exemplet på sabotage. Den militärrevolutionära kommittén skickade en grupp matroser till telefonstationen, och de placerade två små kanoner vid ingången. Telefonerna började fungera igen. På så sätt inleddes övertagandet av de administrativa organen.

I ett litet hörnrum på tredje våningen i Smolnij satt kommittén i oavbrutna möten. Rapporter om trupprörelser, soldaternas och arbetarnas inställning, agitationen på garnisonerna, pogromplaner som organiserats, de borgerliga politikernas och utländska ambassadernas intriger, händelserna i Vinterpalatset – alla dessa rapporter kom dit, och även rapporter från de tidigare sovjetpartiernas konferenser. Informationer kom från alla möjliga håll – arbetare, soldater, officerare, vaktmästare, socialistiska militärkadetter, tjänare, fruar till lägre tjänstemän. Många berättade rent strunt, men en del gav oss mycket viktig och värdefull information.

---

[1] Enligt den julianska almanackan, som vid denna tidpunkt fortfarande var officiell almanacka i Ryssland; 6 november enligt den almanacka som användes i resten av Europa. Det förklarar varför revolutionen ibland kallas oktoberrevolutionen och ibland novemberrevolutionen. – Trotskijs anmärkning.

På hela veckan hade jag knappt varit utanför Smolnij. Nätterna tillbringade jag på en soffa utan att klä av mig, och sov bara korta stunder. Jag väcktes hela tiden av kurirer, observatörer, cykelbud, telegrafister och ständiga telefonsamtal. Det avgörande ögonblicket var nära. Det var uppenbart att det inte längre fanns någon återvändo.

På kvällen den 24 for den revolutionära kommitténs medlemmar ut till olika distrikt, och jag lämnades ensam. Senare anlände Kamenev. Han var mot upproret, men hade kommit för att tillbringa den avgörande natten med mig. Under denna natt satt vi tillsammans i det lilla hörnrummet, som var så likt en kommandobrygga på ett skepp.

Det finns en liten telefonhytt i det stora tomma rum som angränsar till vårt, och telefonen ringer oupphörligt för att meddela mer eller mindre viktiga saker. Varje signal understryker den spända tystnaden. Det är lätt att föreställa sig de svagt upplysta, övergivna gatorna i Petrograd, som piskas av höstvindarna från havet. Borgarklassen och ämbetsmännen kryper ihop i sina sängar, och försöker lista ut vad som pågår på de farliga och mystiska gatorna. Arbetarkvarteren är tysta och man sover spänt som i ett krigsläger. I tsarens palats debatterar kommissioner och konferenser maktlöst, och demokratins levande spöken beblandar sig med monarkins fortfarande vacklande spöken. Nu och då kastas salarnas sidentyg och förgyllning i mörker – man har börjat få brist på kol. I de olika distrikten håller grupper av arbetare, soldater och matroser vakt. De unga proletärerna har gevär och patronbälten på axlarna. Gatuposteringarna värmer sig vid eldar på gatorna. Huvudstaden, som under denna höstnatt lyfter huvudet för att gå från en epok till en annan, har hela sitt liv samlat kring ett antal telefoner.

Rapporterna från alla distrikt, förorter och tillfartsvägar samlas i rummet på tredje våningen. Det verkar som om vi har förutsett allting, ledarna är på plats, kommunikationerna är säkrade, vi verkar inte ha glömt någonting.

Låt oss än en gång gå igenom det hela. Denna natt är avgörande. Bara föregående kväll sa jag med övertygelse, i min rapport till den andra sovjetkongressens delegater: ”Om ni står fast kommer det inte att bli något inbördeskrig, våra fiender kommer att kapitulera direkt, och ni kommer att inta den plats som rättmätigt tillhör er.” Det är ingen tvekan om segern, den är så säker som ett upprors seger någonsin kan vara. Men ändå är dessa timmar spända och fyllda av oro, ty den kommande natten är avgörande. Samtidigt som regeringen föregående dag hade mobiliserat kadetterna, gav den order till kryssaren *Aurora* att segla ut på Neva. Det var samma bolsjevikiska matroser som Skobelov med mössan i hand bad skydda Vinterpalatset mot Kornilov. Matroserna bad den militärrevolutionära kommittén om råd, och följaktligen ligger *Aurora* kvar där hon var igår. Ett telefonsamtal från Pavlovsk meddelar att regeringen har skickat ett detachement artilleri därifrån, en bataljon stöttrupper från Tsarskoje Selo, och officersstudenter från Peterhofs militärhögskola. Kerenskij har dragit ihop militärkadetter, officerare och kvinnliga stöttrupper i Vinterpalatset. Jag beordrar kommissarierna att placera tillförlitliga försvarstrupper längs tillfartsvägarna till Petrograd och skicka agitatorer för att möta de avdelningar som regeringen har kommenderat ut. Våra instruktioner och rapporter går via telefon, och regeringsagenter skulle kunna snappa upp dem på vägen. Men kan de fortfarande kontrollera våra kommunikationer?

”Om ni inte kan stoppa dem med ord, så använd vapen. Ni svarar för detta med era liv.”

Jag upprepar dessa ord gång på gång. Men jag tror ännu inte på styrkan i min order. Revolutionen är fortfarande alltför tillitsfull, alltför generös, optimistisk och lättsinnig. Den föredrar att hota med vapnen hellre än att verkligen använda dem. Den hoppas fortfarande på att allt kan lösas med ord, och ännu så länge har den varit framgångsrik med det – de fientliga elementen går upp i rök inför dess heta andedräkt. Tidigare på dagen (den 24) utfärdades en order om att använda vapen och obönhörligt slå ned första tecken på gatupogromer. Våra fiender vågar inte ens tänka på att gå ut på gatorna, de har gått och gömt sig. Gatorna är våra, våra kommissarier bevakar tillfarterna till Petrograd. Officersskolan och artilleristerna har inte svarat på regeringens order. Bara en del av

Oranienbaums kadetter har lyckats ta sig igenom vårt försvar, men jag har följt deras rörelser över telefon. Till slut skickar de sändebud till Smolnij. Regeringen har sökt efter stöd förgäves. Marken gungar under dess fötter.

Smolnijs yttre försvar har förstärkts med en ny avdelning kulspruteskyttar. Vi står i ständig kontakt med resten av garnisonen. De vakthavande kompanierna i samtliga regementen ligger i larmberedskap. Kommissarierna är på plats. Varje garnisonsenhet har delegationer i Smolnij, som står till militärrevolutionära kommittéens förfogande, att använda i händelse av att kontakten med enheterna avbryts. Väpnade avdelningar från distrikten marscherar på gatorna, ringer på dörrarna eller öppnar dörrarna utan att ringa, och tar över den ena institutionen efter den andra. Nästan överallt möts avdelningarna av vänner som otåligt har väntat på dem. Vid järnvägstationerna bevakar speciellt utsedda kommissarier ankommande och avgående tåg, och i synnerhet truppförelser. Ingenstans ifrån kommer oroande nyheter. Alla viktigare platser i staden överlämnas till oss nästan utan motstånd, utan strid, utan förluster. Över telefon får vi bara höra: ”Vi är här!”

Allt väl. Det kunde inte ha gått bättre. Nu kan jag lämna telefonen. Jag sätter mig på soffan. Den nervösa anspänningen släpper. En dov känsla av trötthet kommer över mig.

”Ge mig en cigarett”, säger jag till Kamenev. (På denna tid rökte jag fortfarande, om än sporadiskt.) Jag tar ett eller två bloss, men med orden ”Det fattades bara det!” svimmar jag. (Från min mor ärvde jag en viss benägenhet till svimningsanfall när jag drabbades av fysisk smärta eller sjukdom. Det var därför en del amerikanska läkare kallade mig epileptiker.) När jag vaknar till sans, ser jag Kamenevs skrämda ansikte ovanför mig.

”Ska jag hämta någon medicin?”, frågar han.

”Det vore mycket bättre”, svarar jag efter ett ögonblicks betänketid, ”om du hämtade något att äta.” Jag försöker minnas när jag åt senast, men kan inte komma ihåg det. Det var i alla fall inte igår.

Nästa morgon kastade jag mig över de borgerliga och mensjevikiska tidningarna. De innehöll inte ett ord om upproret. Tidningarna hade rört upp himmel och jord om hur beväpnade soldater skulle gå till aktion, om plundringar, floder av blod, en revolt, och nu hade de helt enkelt inte märkt att ett uppror faktiskt ägde rum. Pressen tog våra förhandlingar med generalstaben för sanna, och våra diplomatiska uttalanden som tecken på vacklan. På order från Smolnij togs under tiden den ena institutionen efter den andra över av grupper av soldater, matroser och Röda garden, utan förvirring, utan gatustrider, nästan utan eldgivning eller blodsutgjutelse.

Borgarna i Petrograd gnuggade sina skrämda ögon under den nya regimen. Var det verkligen möjligt att bolsjevikerna hade gripit makten? En delegation från stadsduman sökte upp mig och frågade ett antal oefterhärmliga frågor. ”Har ni för avsikt att ta till militära aktioner? I så fall, vilka och när?” Duman skulle vilja veta det ”inte mindre än 24 timmar i förväg”. Vilka åtgärder hade sovjeten vidtagit för att garantera säkerheten och ordningen? Och så vidare.

Jag svarade med att förklara den dialektiska synen på revolutionen, och inbjöd duman att skicka en delegat till den militärrevolutionära kommittén för att delta i dess arbete. Det skrämde dem mer än själva upproret. Jag avslutade som vanligt i en anda av väpnat självförsvar. ”Om regeringen använder järn, så kommer den att besvaras med stål.”

”Kommer ni att upplösa oss därför att vi är mot att överföra makten till sovjeterna?”

Jag svarade: ”Den nuvarande duman återspeglar gårdagen: om det blir konflikt, så kommer vi att föreslå folket att de ska utse en ny duma utifrån frågan om makten.” Delegationen lämnade på samma sätt som den hade kommit, men efterlämnade en känsla av att segern var säkrad. Någonting hade förändrats under natten. Tre veckor tidigare hade vi fått majoriteten i Petrogradsovjeten. Vi var nästan inte mer än en fana – inga tryckerier, penningmedel eller avdelningar. Bara kvällen innan hade regeringen beordrat att den militärrevolutionära kommittén skulle arresteras, och de var i full

gång med att leta efter våra adresser. Idag kommer en delegation från stadsduman till den ”arresterade” militärrevolutionära kommittén för att fråga om dumans öde.

Regeringen sammanträdde fortfarande i Vinterpalatset, men den var bara en skugga. Politiskt hade den upphört att existera. Under dagen den 25 omringades Vinterpalatset av våra trupper. Klockan ett på eftermiddagen gjorde jag ett uttalande om situationen till Petrogradsovjeten. Tidningarna återgav det så här: ”I militärrevolutionära kommitténs namn förklarar jag att den provisoriska regeringen inte längre existerar. [*Applåder.*] En del ministrar har arresterats. [*Hurrarop!*] Resten kommer att arresteras inom några få dagar eller timmar. [*Applåder*.] Den revolutionära garnisonen, som står till den militärrevolutionära kommitténs förfogande, har upplöst förparlamentets möte. [*Stormande applåder.*] Vi har varit vakna hela natten och via telefon följt hur de revolutionära soldaternas och arbetarnas avdelningar i tysthet genomförde sina uppgifter. Befolkningen sov fredligt och visste inte att en makt just då ersattes av en annan. Järnvägstationerna, postkontoren, telegrafstationerna, Petrograds Telefonbolag, och Statsbanken har ockuperats. [*Stormande applåder*.] Vinterpalatset är ännu inte intaget, men dess öde kommer att beseglas inom några få minuter. [*Applåder*.]”

Denna redogörelse kan ge en felaktig uppfattning om stämningen under mötet. Mina minnen kan fylla i detaljerna. När jag rapporterade om den maktövergång som hade ägt rum under natten blev det en kort stunds spänd tystnad. Sedan började applåderna, inte stormande utan ganska eftertänksamt. Församlingen tänkte intensivt och avvaktade. Medan arbetarklassen förberedde sig för kampen hade den gripits av en obeskrivlig entusiasm, men när vi klev över tröskeln till makten lämnade denna tanklösa entusiasm plats för oroliga tankar. Här visade de en säker historisk instinkt. Framför oss låg med all sannolikhet den gamla världens hårda motstånd, det skulle bli strid, svält, kyla, ödeläggelse, blod och död. ”Kommer vi att klara allt detta?”, frågade många sig. Det var orsaken till dessa ögonblick av orolig eftertanke. ”Vi kommer att klara det!”, svarade de alla. Nya faror väntade långt i framtiden. Men nu erfor vi känslan av en stor seger, och det sjöng i vårt blod. Dessa känslor fick sitt uttryck i det tumultartade välkomnande som Lenin fick, när han för första gången på fyra månader framträdde inför mötet.

Medan jag och Lenin väntade på sovjetkongressens öppnande vilade vi sent samma kväll i ett rum intill mötessalen, ett rum som var helt tomt sånär som på ett antal stolar. Någon hade brett ut en filt på golvet åt oss, och någon annan – jag tror att det var Lenins syster – hade skaffat oss kuddar. Vi låg sida vid sida, kropp och själ slappnade av. Det var en välförtjänt vila. Vi kunde inte sova, så vi talades vid med låg röst. Först nu hade Lenin försonat sig med tanken på att upproret hade skjutits upp. Hans farhågor hade skingrats. Det fanns en ovanlig uppriktighet i hans röst. Han ville veta allt om de blandade styrkorna av rödgardister, matroser och soldater som hade placerats ut överallt. ”Vilken underbar syn: en arbetare med gevär, som sida vid sida med en soldat värmer sig framför en eld på gatan!”, upprepade han med djup rörelse. Äntligen hade arbetarna och soldaterna funnit varandra!

”Och Vinterpalatset?”, sa han plötsligt. ”Det har inte intagits ännu. Är det någon fara med det?” Jag steg upp för att ringa och fråga hur operationerna framskred där, men han försökte hindra mig. ”Ligg kvar, jag skickar efter någon som tar reda på det.” Men vi fick inte vila särskilt länge. Sovjetkongressens möte inleddes i salen intill. Uljanova, Lenins syster, kom springande till mig.

”Dan talar. De frågar efter dig.”

Med en röst som hela tiden bröts rasade Dan mot konspiratörerna och förutsade att upproret oundvikligen skulle falla samman. Han krävde att vi skulle bilda en koalition med socialistrevolutionärerna och mensjevikerna. De partier som bara dagen innan hade suttit vid makten, som hade förföljt oss och kastat oss i fängelse, krävde att vi, nu när vi hade störtat dem, skulle komma överens med dem.

Jag svarade Dan, och därmed även revolutionens gårdag: ”Det som har ägt rum är inte en konspi-

ration utan ett uppror. Folkmassornas uppror behöver inte rättfärdigas. Vi har stärkt arbetarnas och soldaternas revolutionära energi. Vi har öppet härdat massornas vilja till uppror. Vårt uppror har segrat. Och nu ombeds vi ge upp vår seger, och sluta en överenskommelse. Med vilka? Ni är ynkliga, splittrade individer, ni är bankrutt, er tid är slut. Gå dit ni hör från och med nu – gå till historiens sophög!”

Detta var den sista repliken i den långa dialog som hade inletts 3 april, med Lenins ankomst till Petrograd.

Kapitel 28. ”Trotskismen” 1917

Efter 1904 stod jag utanför båda de socialdemokratiska fraktionerna. Jag gick genom revolutionen 1905-07 arm i arm med bolsjevikerna. Under reaktionsåren försvarade jag revolutionära metoder i de internationella marxistiska tidskrifterna mot mensjevikerna. Men jag hoppades fortfarande att mensjevikerna skulle röra sig åt vänster, och jag gjorde flera försök att ena partiet. Det var inte förrän under kriget som jag slutgiltigt blev övertygad om att mensjevikerna var helt förlorade. I början av mars 1917 skrev jag i New York en rad artiklar som behandlade den ryska revolutionens klasskrafter och perspektiv. Samtidigt skickade Lenin från Genève sina ”Brev från fjärran” till Petrograd.[1] Och trots att vi skrev från olika delar av världen och åtskildes av en ocean, så gjorde vi båda samma analys och förutsägelser. I alla principiella frågor, såsom inställningen till bönderna, till borgarklassen, den provisoriska regeringen, kriget och världsrevolutionen, var våra uppfattningar identiska. På själva historiens prövosten testades här förhållandet mellan ”trotskismen” och leninismen. Och det genomfördes som ett kemiskt rent experiment. På den tiden kände jag inte till Lenins ståndpunkt. Jag argumenterade utifrån mina egna antaganden och revolutionära erfarenheter, och jag ställde upp samma perspektiv och föreslog samma strategiska linje som Lenin.

Men kanske frågan var helt klar för alla på den tiden, och kanske lösningen var allmänt accepterad? Tvärtom. Under den perioden, det vill säga före 4 april 1917, då han för första gången uppträdde på scenen i Petrograd, var Lenins ståndpunkt hans egen personliga, och den delades inte av någon annan. Inte en enda av de partiledare som befann sig i Ryssland hade för avsikt att göra proletariatets diktatur – en socialistisk revolution – till ett omedelbart mål för sin politik. Partikonferensen som sammanträdde strax innan Lenins ankomst, och som bestod av ett trettiotal bolsjeviker, visade att ingen av dem tänkte sig något annat än demokrati. Inte att undra på att protokollen fortfarande är hemlighållna! Stalin var för att stöda Gutjkovs och Miljukovs provisoriska regering, och för att slå ihop bolsjevikerna och mensjevikerna. Samma ståndpunkt, eller till och med en ännu mer opportunistisk, intogs av Rykov, Kamenev, Molotov, Tomskij, Kalinin och resten av dagens ledare och halvledare. Under februarirevolutionen gav Jaroslavskij, Ordzjonikidze, den ukrainska exekutivkommitténs ordförande Petrovskij och andra ut en tidning i Jakutsk tillsammans med mensjevikerna, en tidning vid namn *Socialdemokraten*, i vilken de förde fram den mest vulgära och lantliga sortens opportunism. Om de artiklar som Jaroslavskij redigerade i *Socialdemokraten* skulle återges idag, så skulle de utplåna honom som politisk tänkare, om ett sådant slut vore möjligt för honom. Sådana är ”leninismens” nuvarande väktare.

Givetvis har de under olika perioder i sina liv upprepat Lenins ord och gester efter honom. Men i början av 1917 var de utelämnade till sig själva. Den politiska situationen var besvärlig. Nu hade de chansen att visa vad de hade lärt sig i Lenins skola och vad de klarade av utan Lenin. Låt dem nämna en enda av dem som självständigt nådde fram till de identiska ståndpunkter som Lenin i Genève och jag i New York nådde fram till. De kan inte nämna ett enda namn. *Pravda* som kom ut i Petrograd, och fram till Lenins ankomst redigerades av Stalin och Kamenev, kännetecknades av begränsad förståelse, blindhet och opportunism. Och ändå rörde sig partimassorna precis som arbetarklassen i sin helhet spontant mot en kamp om makten. Det fanns ingen annan väg för vare sig partiet eller landet.

Under reaktionsåren krävdes teoretiskt förutseende för att hålla fast vid framtidsutsikterna på en permanent revolution. I mars 1917 krävdes troligen bara politiskt förnuft för att föra fram parollen om att kämpa om makten. Inte en enda av de nuvarande ledarna visade sådant förutseende eller förnuft i mars 1917. Inte en enda av dem gick utöver de småborgerliga vänsterdemokraternas ståndpunkt. Inte en enda av dem klarade historiens prövning.

[1] Trotskijs artiklar liksom Lenins ”Brev från fjärran” finns på MIA – ö a.

Jag kom till Petrograd en månad efter Lenin – det var exakt så länge som jag hade hållits kvar i Kanada av Lloyd George. Vid den tidpunkten hade situationen i partiet förändrats betydligt. Lenin hade vädjat till massorna mot deras eländiga ledare. Han hade inlett en systematisk kamp mot de ”'gamla bolsjeviker', som”, skrev han under dessa dagar, ”vid flera tillfällen spelat en bedrövlig roll i vårt partis historia genom att tanklöst upprepa en *inlärd* formel i stället för att undersöka den nya, levande verklighetens säregenhet.”[2] Kamenev och Rykov försökte göra motstånd. Stalin klev tyst åt sidan. Inte en enda av de artiklar som Stalin skrev om denna period visar att han försökte omvärdera sin tidigare politik och komma fram till Lenins ståndpunkt. Han höll helt enkelt tyst, eftersom han hade blivit alltför misskrediterad genom sitt olycksaliga ledarskap under revolutionens första månad. Han föredrog att dra sig undan i bakgrunden. Han steg aldrig fram offentligt för att försvara Lenins åsikter. Han stod bara i bakgrunden och väntade. Under de mest avgörande månaderna då upproret förbereddes teoretiskt och politiskt, existerade Stalin helt enkelt inte i politisk mening.

När jag anlände fanns det många socialdemokratiska organisationer i landet som omfattade både bolsjeviker och mensjeviker. Det var det naturliga resultatet av de ståndpunkter som Stalin så väl som Kamenev och andra hade intagit, inte bara under revolutionens inledande skede utan också under kriget – även om Stalins åsikt under kriget inte var känd för någon. Han har inte ägnat en rad åt denna ganska viktiga fråga. Idag hamrar Kommunistiska internationalens läroböcker i hela världen – bland ungkommunister i Skandinavien och pionjärer i Australien – in att Trotskij 1912 gjorde ett försök att förena bolsjeviker och mensjeviker. Men de nämner inte en enda gång det faktum att Stalin i mars 1917 förespråkade enhet med Tseretelis parti, och att det var först i mitten på detta år som Lenin lyckades slita partiet ur det träsk dit de tillfälliga ledarna – dagens epigoner – hade drivit det. Det faktum att inte en enda av dem från början hade insett revolutionens innebörd och riktning framställs nu som en speciellt dialektisk djupsinnighet, till skillnad från trotskismens irrlära, som var djärv nog att inte bara förstå gårdagen utan också förutse morgondagen.

När jag vid min ankomst till Petrograd sa till Kamenev att ingenting skiljde mig från Lenins berömda ”Aprilteser”, som bestämde partiets nya inriktning, så blev den förres enda svar, ”Tror jag det!” Innan jag formellt anslöt mig till partiet deltog jag i utarbetandet av de viktigaste bolsjevikiska dokumenten. Det föll aldrig någon in att kräva att jag skulle fördöma ”trotskismen”, som jag under epigonernas förfalloperiod har ombetts tusentals gånger, av Cachin, Thälmann och andra av oktoberrevolutionens snyltare. Den enda gången trotskismen och leninismen nämndes sida vid sida under dessa dagar var i partiets ledning, när de under aprildagarna anklagade LENIN för trotskism. Kamenev gjorde det öppet och envist. Andra gjorde det mer försiktigt, bakom scenen. Många ”gamla bolsjeviker” sa till mig när jag kom till Ryssland: ”Nu firas det på *din* gata.” Jag var tvungen att argumentera att Lenin inte hade anammat min ståndpunkt, utan hade utvecklat sin egen, och att händelseutvecklingen, genom att ersätta algebra med aritmetik, hade visat att våra åsikter i huvudsak var identiska. Och det var vad som verkligen hände.

Under våra första möten, och än mer efter julidagarna, gav Lenin under den lugna ytan och den ”torra och sakliga” enkelheten intryck av en enorm inre koncentration. Under dessa dagar verkade den rörelse som hade funnit sin symbol i Kerenskij vara allsmäktig. Bolsjevismen verkade bara vara en ”obetydlig grupp”, och officiellt behandlades den som en sådan. Partiet insåg inte själv vilken makt det skulle få nästa dag, men Lenin ledde det bestämt fram mot sina stora uppgifter. Jag tog itu med arbetet och hjälpte honom.

Två månader före oktoberrevolutionen skrev jag: ”I våra ögon är internationalismen ingen abstrakt uppfattning, som bara existerar för att ständigt och jämt förrådas (som den är för Tsereteli och Tjernov), utan en omedelbart förhärskande, djupt praktisk princip. Utan en europeisk revolution kan vi inte få till stånd bestående, avgörande framgångar.”[3] På den tiden kunde jag ännu inte sätta

[2] Lenin, *Valda verk i 10 band*, bd 6, s 323.
[3] Trotskijs skrift, *Vad härnäst – resultat och framtidsutsikter* (från september 1917), finns på MIA.

Stalins namn, såsom varande filosofen bakom ”socialism i ett land”, jämte Tseretelis och Tjernovs namn. Jag avslutade min artikel med orden: ”Permanent revolution eller permanent slakt! Det är genom denna kamp som mänsklighetens framtid avgörs.” Detta publicerades i partiets centrala organ den 7 september, och gavs senare ut som pamflett. Varför höll då mina nuvarande kritiker tyst om min kätterska paroll om en permanent revolution? Var befann de sig? En del, som Stalin, väntade försiktigt och kikade sig omkring. Andra, som Zinovjev, gömde sig under bordet. Men en ännu viktigare fråga är: hur kunde Lenin tyst acceptera min kätterska propaganda? I teoretiska frågor godtog han inte likgiltighet eller släpphänthet: hur kunde han tillåta att ”trotskismen” förespråkades i partiets centrala organ?

Vid Petrogradkommitténs möte 1 november 1917 (protokollen från detta i ordets varje mening historiska möte är fortfarande hemlighållna) sa Lenin, att efter att Trotskij hade blivit övertygad om att det var omöjligt att enas med mensjevikerna, så ”har det inte funnits någon bättre bolsjevik.” Med detta visade han klart – och inte första gången – att det inte var teorin om den permanenta revolutionen som skilde oss, utan den snävare men ytterst viktiga frågan om inställningen till mensjevismen.

När Lenin två år efter revolutionen tittade tillbaka på den, skrev han: ”När bolsjevismen grep makten och skapade sovjetrepubliken, så drog den till sig de bästa elementen inom de socialistiska strömningar som stod närmast den.”[4] Kan det finnas ens skuggan av tvivel att Lenin, när han så avsiktligt talade om de bästa representanterna för *de strömningar som stod bolsjevismen närmast*, främst tänkte på det som nu kallas den ”historiska trotskismen”? Ty vilka stod närmare den än den strömning som jag representerade? Och vilka andra kunde Lenin tänka på? Kanske Marcel Cachin? Eller Thälmann? När Lenin betraktade partiets senaste utveckling i sin helhet, så såg han inte trotskismen som en fientlig eller främmande strömning inom socialismen, utan tvärtom som den strömning som låg närmast bolsjevismen.

Som vi ser liknar inte den faktiska utvecklingen av teorierna inom partiet alls den felaktiga karikatyr som epigonerna har skapat, genom att utnyttja Lenins död och den reaktionära vågen.

[4] Inte lyckats hitta detta citat i *Collected Works* – ö a.

Kapitel 29. Vid makten

Detta var märkvärdiga dagar såväl i landets liv som de enskilda personernas liv. Både vad gäller samhälleliga motsättningar och den personliga förmågan nådde anspänningen en höjdpunkt. Massorna skapade en epok och ledarna kände att de steg för steg gick i takt med historien. Nationens öde för en hel historisk period framåt berodde på de beslut som togs och de order som gavs. Och ändå togs dessa beslut utan särskilt mycket diskussion. Jag kan knappt säga att de ens övervägdes och tänktes igenom tillräckligt, de improviserades nästan fram. Men de var inte sämre för det. Trycket från händelserna var så fruktansvärt, och det arbete som låg framför oss var så uppenbart, att de viktigaste besluten kom naturligt, som av sig själv, och uppfattades just i denna anda. Vägen var förutbestämd, det enda som behövdes var att peka ut vilket arbete som behövde utföras. Det krävdes inga argument, och mycket få vädjanden. Utan tvivel eller tvekan uppfattade massorna det som föreslogs utifrån situationens karaktär. Under händelserna tryck blev det helt enkelt ”ledarnas” uppgift att formulera vad som motsvarade folkets behov och historiens krav.

Marxismen ser sig som det medvetna uttrycket för en omedveten, historisk process. Men denna – i historisk-filosofisk och inte psykologisk mening – ”omedvetna” historiska process sammanfaller bara med sitt medvetna uttryck under sina höjdpunkter, då trycket från massornas inneboende elementära krafter spränger den samhälleliga slentrianen och ger ett segerrikt uttryck åt den historiska utvecklingens djupaste behov. Och i sådana ögonblick sammansmälter tidsperiodens högsta teoretiska medvetande med de omedelbara handlingar som utförs av de mest förtryckta massorna, de som befinner sig allra längst från teorin. Denna skapande förening mellan det medvetna och det omedvetna kallas vanligtvis ”inspiration”. Revolutionen är historiens inspirerade raseri.

Varje verklig författare känner till kreativa ögonblick, då något starkare än honom själv vägleder hans hand, varje verklig talare upplever tillfällen när något starkare än hans vardagstillvaro talar genom honom. Det kallas ”inspiration”. Den har sitt ursprung i en skapande ansträngning från ens samlade krafter. Det omedvetna höjer sig ur sin djupa källa och formar medvetandet som det vill, och de förenas i en högre syntes.

På samma sätt genomsyras ibland den personliga aktivitet som är förbunden med massornas rörelse av den största själsliga livskraft. Det gällde för ledarna under oktoberdagarna. Organismens dolda styrka, dess djupast rotade instinkter, dess från djurvärlden nedärvda väderkorn – alla reste sig och sprängde den mentala slentrianen för att förena sina krafter med högre historiskt-filosofiska abstraktioner i revolutionens tjänst. Dessa två processer – den individuella och massans – hade sin grund i det medvetnas förening med det omedvetna: instinktens – viljans viktigaste drivkraft – förening med tankens högre teorier.

Utåt sett var det inte särskilt imponerande: män gick omkring trötta, hungriga och otvättade, oraka-de och med rödsprängda ögon. Och efteråt kunde ingen av dem komma ihåg särskilt mycket om dessa avgörande dagar och timmar.

Här är ett utdrag ur de anteckningar som min hustru gjorde betydligt senare:

> Under de sista dagarna inför Oktober bodde vi på Tauridgatan. Lev Davidovitj stannade dagar i sträck på Smolnij. Jag fortsatte mitt arbete i snickeriarbetarnas fackförening, där bolsjevikerna hade ledningen, och atmosfären var spänd. Varje arbetstimme var fylld av diskussioner om upproret. Fackordföranden försvarade ”Lenin-Trotskijs ståndpunkt” (som den kallades då), och vi hjälptes åt i vår agitation. Frågan om upproret diskuterades överallt – på gatorna, under måltiderna, vid tillfälliga möten på trappan till Smolnij. Vi åt knappt, sov knappt och arbetade nästan 24 timmar per dygn. Vi träffade nästan aldrig våra pojkar, och jag oroade mig för dem under oktoberdagarna. Ljova och Serjozja var de enda ”bolsjevikerna” på sin skola, utom en tredje som de kallade ”sympatisör”. Mot dessa tre stod en massiv grupp avkomlingar från den härskande demokratin – kadeter och socialistrevolutionärer. Och som brukligt är i sådana situationer beledsagades kritiken av praktiska argument. Mer än en gång var rektorn tvungen att dra fram mina söner

ur en hög ”demokrater”, som höll på att puckla på dem. Pojkarna följde trots allt bara sina fäders exempel. Rektorn var kadet, och bestraffade följaktligen alltid mina söner med ett ”Ta era mössor och gå hem!” Efter revolutionen var det omöjligt för pojkarna att stanna på den skolan, så de fick gå på en ”folkskola” istället. Allting var enklare och mer primitivt där, men det gick att andas friare.

L D och jag var sällan hemma. Pojkarna kom hem från skolan, och när de upptäckte att ingen var hemma tyckte de att de inte heller behövde stanna innanför fyra väggar. Demonstrationerna, sammandrabbningarna och skottlossningen som förekom under dessa dagar, gjorde oss oroliga för dem, eftersom de var så revolutionära... Under våra korta möten berättade de glatt: ”Idag var vi tillsammans med några kosacker i en spårvagn och såg dem läsa pappas appell, 'Bröder kosacker!'”

”Nå?”
”De läste den och skickade dem vidare till andra. Det var bra!”
”Bra?”
”Ja, bra.”

En bekant till L D, ingenjören K, hade en stor familj med barn i alla möjliga åldrar, guvernant och så vidare. Han erbjöd sig att ta hand om pojkarna hos sig, där det fanns någon som kunde se efter dem. Jag nappade genast på erbjudandet med tacksamhet. Jag var tvungen att besöka Smolnij ungefär fem gånger varje dag för att genomföra olika uppdrag för L D. Vi kom inte hem till Tauridgatan förrän sent på kvällen. På morgonen skildes vi åt igen, L D gick till Smolnij och jag till fackföreningen. När händelserna nådde sin kulmen lämnade vi nästan inte Smolnij. Under flera dagar i sträck kom inte L D till Tauridgatan ens för att sova. Och jag stannade också ofta på Smolnij. Vi sov på soffor och stolar utan att klä av oss. Vädret var inte särskilt varmt, det var höst. Dagarna var torra och mulna och vinden kom i bistra, kalla vindpustar. Huvudgatorna var tysta och övergivna. Och i denna stillhet kändes en intensiv vaksamhet. Smolnij bubblade över. Den enorma entrén glittrade av de tusentals ljusen i de magnifika ljuskronorna. Dag och natt var den fullsmockad med människor. Tillvaron i verkstäder och fabriker var spänd, men gatorna hade lugnat ner sig. Det var stilla, som om staden hade dragit in huvudet mellan axlarna av rädsla.

Jag minns att jag en morgon den andra eller tredje dagen efter upproret kom in på ett rum i Smolnij och hittade Vladimir Iljitj [Lenin] tillsammans med Led Davidovitj. Om jag minns rätt var även Dzerzjinskij, Joffe och en grupp andra där. Deras ansikten var grågröna av sömnbrist, ögonen var rödsprängda, kragarna smutsiga och rummet var fullt av rök... Någon satt vid ett bord omgiven av folk som väntade på order. Lenin och Trotskij satt också mitt i en väntande folkmassa. På mig verkade det som om de delade ut sina order i sömnen. Det låg något sömngångaraktigt i hur de talade och rörde sig. Under ett ögonblick kändes det som om jag upplevde alltihopa i en dröm, och att revolutionen riskerade att gå om intet om ”de” inte fick en god natts sömn och satte på sig rena kragar. Drömmen hängde nära ihop med dessa kragar. Jag minns att jag nästa dag mötte Lenins syster, Maria Ilinisjna, och snabbt påminde henne att Vladimir Iljitj behövde en ren krage. ”Oh ja, naturligtvis”, svarade hon skrattande. Men då hade det här med rena kragar redan upphört att förfölja mig som en mardröm.

Vi griper makten, åtminstone i Petrograd. Lenin har fortfarande inte haft tid att byta krage, men hans ögon är helt vakna, även om ansiktet ser trött ut. Han betraktar mig vänligt, med den sorts förlägna blyghet som hos honom tyder på förtrolighet. ”Vet du”, säger han tvekande, ”att från förföljelser och ett underjordiskt liv, så plötsligt komma till makten...” Han tystnar för att hitta rätt ord, och övergår plötsligt till tyska medan han snurrar med handen ovanför huvudet, ”*es schwindelt*”. Vi tittar på varandra och skrattar lätt. Alltihopa tar bara en minut eller två, sedan övergår vi helt enkelt ”till nästa fråga”.

Vi måste bilda en regering. Vi utser några av oss medlemmar i centralkommittén. Ett snabbt möte öppnas i ett hörn i rummet.

”Vad ska vi kalla dem”, frågar Lenin medan han tänker högt. ”Vad som helst utom ministrar, det är ett så uruselt, utnött ord.”

”Vi skulle kunna kalla dem kommissarier”, föreslår jag, ”men det finns för många kommissarier nu. Kanske 'högsta kommissarier'? Nej, 'högsta' låter inte heller bra. Men kanske 'folkkommissarier'?

”'Folkkommissarier'? Tja, det kan duga”, säger Lenin och samtycker. ”Och regeringen i sin helhet?”

”En sovjet, så klart... folkkommissariernas råd, kanske?”

”Folkkommissariernas råd?”, säger Lenin och tar upp det. ”Det är utmärkt, det luktar revolution lång väg!”

Lenin var inte särskilt intresserad av revolutionens estetik, och uppskattade inte dess ”romantiska kvalitéer”. Men så mycket djupare kände han revolutionen i sin helhet, och så mycket mer omisskännligt definierade han dess ”doft”.

”Men”, frågade Vladimir Iljitj mig helt oväntat en gång under dessa första dagar – ”om vitgardisterna dödar dig och mig? Kommer Sverdlov och Bucharin att klara av att sköta det hela?”

”Kanske de inte kommer att döda oss”, replikerade jag skrattande.

”Fan vet vad de kan göra”, sa Lenin, och skrattade i sin tur.

I mina hågkomster om Lenin från 1924, berättade jag för första gången om denna händelse. Efteråt fick jag höra att medlemmarna i det som då var en ”trojka” – Stalin, Zinovjev och Kamenev – blev väldigt förolämpade av den, även om de inte vågade motsäga den. Men faktum kvarstår att Lenin bara nämnde Sverdlov och Bucharin. Han tänkte inte på några andra.

Eftersom han med bara korta avbrott hade tillbringat femton år utomlands i exil, kände Lenin bara till de av partiets främsta personer som bodde i Ryssland från brevväxling med dem eller från sina få möten med dem utomlands. Det var först efter revolutionen som han kunde betrakta dem på nära håll och i faktiskt arbete. Följaktligen måste han revidera sina gamla uppfattningar, som grundade sig på andrahandsuppgifter, eller bilda sig nya. Lenin var en man med hög moralisk resning, och kunde inte tänka sig att vara likgiltig inför människor. Han var tänkare, observatör och strateg, och drabbades av utbrott av entusiasm för folk. Krupskaja nämner också detta drag hos honom i sina memoarer. Lenin bedömde aldrig en person utifrån en hastig blick, och gjorde aldrig några genomsnittsbedömningar. Hans ögon var som mikroskop, de förstorade de egenskaper som i ett visst ögonblick kom in i hans synfält. Han blev ofta förälskad i människor, i ordets fulla mening. Och vid sådana tillfällen brukade jag reta honom: ”Jag vet, jag vet, du har en ny romans.” Lenin insåg denna egenskap hos sig, och brukade skratta till svar, lite förlägen men också lite arg.

Under 1917 förändrades Lenin inställning till mig flera gånger. Först bemötte han mig lite reserverat, försiktigt. Julidagarna förde oss plötsligt mycket nära varandra. När jag, till skillnad från majoriteten av de ledande bolsjevikerna, föreslog bojkott av förparlamentet, skrev Lenin till mig från sin tillflyktsort: ”Bravo, kamrat Trotskij!”[1] Senare drog han, utifrån tillfälliga och helt missvisande uppgifter, slutsatsen att jag förhalade det väpnade upproret, och denna misstanke återspeglades i flera av hans brev under oktober. Hans hållning till mig blev däremot allt tydligare, varmare och alltmer vänskaplig, när vi under själva revolutionen vilade ut på golvet i det halvmörka och tomma rummet. Följande dag föreslog han under mötet med partiets centralkommitté, att jag skulle väljas till ordförande för folkkommissariernas råd. Jag rusade upp och protesterade – förslaget kom så oväntat och var så olämpligt. Men Lenin var envis: ”Varför inte? Du ledde Petrogradsovjeten som grep makten.” Jag krävde att förslaget skulle förkastas, utan debatt. Mitt förslag bifölls. Under de hetsiga diskussionerna vid Petrogradkommitténs möte första november, utropade Lenin: ”Det finns ingen bättre bolsjevik än Trotskij.” Dessa ord betydde en hel del när de kom från honom. Det är inte att undra på att protokollen från det möte där de yttrades fortfarande inte har blivit offentliggjorda.

Maktövertagandet innebar att frågan om mitt regeringsarbete kom upp. Märkligt nog hade jag aldrig tänkt på det. Trots erfarenheterna 1905 hade det aldrig fallit mig in att knyta min framtid till frågan

[1] Se Lenin, *Valda verk i 3 band*, bd 2, s 324 – övers anm.

om makten. Ända sedan min ungdom, eller rättare sagt ända sedan min barndom, hade jag drömt om att bli författare. Senare underordnade jag mitt litterära arbete, liksom allt annat arbete, under revolutionen. Frågan om partiets erövrande av makten var alltid aktuell för mig. Ett oräkneligt antal gånger skrev och talade jag om den revolutionära regeringens program, men jag funderade aldrig på mitt eget arbete efter maktövertagandet. Så det överraskade mig.

Efter att vi hade gripit makten försökte jag hålla mig utanför regeringen, och erbjöd mig att ta hand om ledningen av pressen. Det är fullt möjligt att det berodde på en reaktion på anspänningen innan segern. Månaderna som föregick den hade helt och hållet bestått av förberedelser inför revolutionen. Varje fiber i mitt väsen var spänd till bristningsgränsen. Lunatjarskij har någonstans skrivit att Trotskij gick omkring som ett elektriskt batteri, och alla som stötte ihop med honom fick en stöt. 25 oktober kunde jag slappna av. Jag kände mig som en kirurg som hade avslutat en svår och farlig operation – jag måste tvätta mina händer, ta av mig mitt förkläde och vila.

Lenin befann sig i ett annat läge. Han hade just anlänt från sin tillflyktsort, efter att ha tillbringat tre och en halv månad avskuren från allt verkligt, praktiskt ledningsarbete. Det ena sammanföll med det andra, och det ökade bara min önskan att dra mig undan bakom scenen ett tag. Men Lenin ville inte höra talas om det. Han krävde att jag skulle ta hand om kommissariatet för inrikes ärenden, och sa att den viktigaste uppgiften för närvarande bestod av att slå tillbaka kontrarevolutionen. Jag protesterade, och tog bland andra argument upp frågan om mitt ursprung. Var det mödan värt att ge våra fiender ytterligare ett vapen som mitt judiska ursprung?

Lenin tappade nästan behärskningen: ”Vi genomför en stor internationell revolution. Vad har sådana struntsaker för betydelse?”

Vi inledde ett godmodigt käbbel. ”Utan tvekan är revolutionen stor”, svarade jag, ”men det finns fortfarande kvar en hel del idioter.”

”Men vi går väl inte i takt med idioterna?”

”Troligen inte, men ibland måste man ta hänsyn till dumheten. Varför skapa ytterligare problem redan från början?”

Jag har redan haft tillfälle att påpeka att den nationella frågan, som är så viktig i Rysslands liv, nästan inte hade någon som helst personlig betydelse för mig. Redan i min tidiga ungdom hade nationella fördomar bara förbryllat mitt förnuft, och givit upphov till förakt och till och med fått mig att må moraliskt illa. Min marxistiska skolning fördjupade denna känsla, och förvandlade min ståndpunkt till aktiv internationalism. Mitt liv i så många länder, min bekantskap med så många språk, politiska system och kulturer, hjälpte mig att införliva denna internationalism i mitt kött och blod. Om jag 1917 och senare då och då tog upp mitt judiska ursprung som ett argument mot någon utnämning, så var det bara av politiska hänsyn.

Jag vann över Sverdlov och andra medlemmar i centralkommittén till min sida. Lenin var i minoritet. Han ryckte på axlarna, suckade, skakade förebrående på huvudet och tröstade sig med tanken att vi alla skulle bli tvungna att kämpa mot kontrarevolutionen, oavsett vilket regeringsdepartement vi satt i. Men Sverdlov gick också kraftigt mot att jag skulle gå över till pressen. Bucharin, sa han, var mannen för det. ”Lev Davidovitj borde ställas mot resten av Europa. Låt honom ta hand om utrikes ärenden.”

”Vad har vi för utrikes ärenden nu?”, svarade Lenin. Men till slut gick han motvilligt med på det, och jag gav lika motvilligt mitt samtycke. Och på detta sätt kom jag med Sverdlovs hjälp att under tre månader leda Sovjetunionens diplomati.

Kommissariatet för utrikes ärenden innebar i själva verket att jag slapp arbeta i ministerierna. Jag föreslog nästan alltid att de kamrater som erbjöd sig att hjälpa till skulle söka sig ett mer tillfredsställande område för sin energi. I sina memoarer gav en av dem senare en ganska mustig redogörel-

se för ett samtal som han hade med mig strax efter sovjetregeringens bildande. ”Vad tror du vi kommer att få för diplomatiskt arbete?”, sa jag enligt hans redogörelse till honom. ”Jag kommer att utfärda några revolutionära proklamationer till världens folk och sedan slå igen butiken.” Min sagesman blev genuint sårad av min brist på diplomatiskt medvetande. Jag överdrev naturligtvis min åsikt avsiktligt, eftersom jag ville betona det faktum att vårt främsta intresse vid denna tidpunkt inte var diplomati.

De viktigaste uppgifterna var att vidareutveckla oktoberrevolutionen, utvidga den till hela landet, slå tillbaka Kerenskijs och general Krasnov angrepp på Petrograd, och bekämpa kontrarevolutionen. Dessa problem löste vi utanför ministerierna, och mitt samarbete med Lenin var hela tiden nära och kontinuerligt.

Lenins rum i Smolnij låg på andra sidan byggnaden från mitt rum. Korridoren som förenade dem, eller snarare skilde dem, var så lång att Lenin skämtsamt föreslog att vi skulle upprätta kommunikationer med cykel. Vi hade kontakt över telefon, och flera gånger varje dag promenerade jag till Lenins rum genom den ändlösa korridoren som såg ut som en myrstack. En ung matros som kallades Lenins sekreterare sprang hela tiden mellan oss med Lenins noter, som bestod av två eller tre bestämt uttryckta meningar, med de viktigaste orden understrukna två eller tre gånger och en fråga som ställdes rakt på sak. Många gånger åtföljdes noterna av utkast till förordningar som krävde omedelbara kommentarer. I folkkommissariernas råds arkiv finns en mängd dokument från denna period, en del skrivna av Lenin, och en del av mig – Lenins texter med mina ändringsförslag, eller mina förslag med Lenins tillägg.

Under den första perioden – grovt räknat fram till augusti 1918 – var jag aktiv i folkkommissariernas råds allmänna arbete. Under perioden i Smolnij var Lenin otålig att besvara alla problem på det ekonomiska, politiska, administrativa och kulturella området med förordningar. Här vägleddes han inte av någon längtan efter byråkratiska metoder, utan snarare en strävan att uttrycka partiprogrammet i regeringens direktiv. Han visste att de revolutionära påbuden bara delvis blev genomförda. För att kunna garantera att åtgärderna blev fullständigt utförda och kontrollerade krävdes en fungerande apparat såväl som tid och erfarenhet. Ingen kunde säga hur mycket tid vi skulle få på oss. Under den första perioden var påbuden egentligen mer propaganda än verkliga administrativa åtgärder. Lenin hade bråttom att berätta för folk vad den nya makten var, vad den var ute efter, och hur den tänkte genomföra sina mål. Han gick från fråga till fråga med en underbar, aldrig sinande energi. Han sammankallade små konferenser, utsåg experter att göra undersökningar, och satte sig själv in i litteraturen. Och jag hjälpte honom.

Lenins hade en stark övertygelse om att det arbete han utförde hade ett oavbrutet sammanhang. Som stor revolutionär insåg han betydelsen av historiska traditioner. Det var omöjligt att på förhand säga om vi skulle bli kvar vid makten eller störtas. Alltså var det nödvändigt att, oavsett vad som hände, göra våra revolutionära erfarenheter så tydliga som möjliga för alla människor. Andra skulle komma, och med hjälp av det vi hade skissat upp och påbörjat skulle de ta ytterligare ett steg framåt. Detta var innebörden i det lagstiftande arbete som genomfördes under den första perioden. Det var därför Lenin så envist och otåligt krävde att socialismens och materialismens klassiker snarast möjligt skulle ges ut i rysk översättning. Han var angelägen om att resa så många revolutionära monument som möjligt, även av den allra enklaste sort, såsom byster eller minnestavlor i alla städer, och om möjligt även i alla byar, så att det som hade hänt skulle bli kvar i människornas fantasi, och lämna djupast möjliga avtryck i minnet.

Folkkommissariernas råd[2] bytte till en början ofta medlemmar, och dess möten kännetecknades av

[2] Folkkommissariernas sovjet (råd) är verkställande och ledande organ för Sovjetunionens centrala exekutivkommitté. Centrala exekutivkommittén fungerar som lagstiftande organ mellan sovjetkongressernas möten. Denna kommitté, som ibland kallas allryska centrala exekutivkommittén, ska inte sammanblandas med ”centralkommittén” som ofta omnämns i texten, och som är det ryska kommunistpartiets centrala ledande organ. – engelska övers. anm.

att lagstiftningsarbetet i mycket hög grad improviserades fram. Allt måste göras från början. Det fanns inga ”föregångare”, eftersom historien inte erbjöd några. Lenin satt outtröttligt som ordförande i sovjeten under fem till sex timmar i sträck, och folkkommissarierna höll möten varje dag. Som regel togs frågorna upp utan att förberedas, och nästan alltid som brådskande ärenden. Oftast kände varken sovjetens medlemmar eller ordförande till innehållet i den fråga som diskuterades innan mötet öppnades. Debatten blev alltid förkortad, och det var bara tillåtet med tio minuter för den inledande rapporten. Ändå förstod Lenin alltid vilken inriktning som var nödvändig. För att spara tid skickade han mycket korta noter till de närvarande medlemmarna, och bad om information i den ena eller andra frågan. Dessa noter skulle vara mycket intressanta för att visa på det stora skriftliga elementet i den lagstiftande teknik som användes i Lenins folkkommissariers råd. Men tyvärr har de flesta av dem försvunnit, eftersom svaret i allmänhet skrevs på baksidan, och noten vanligtvis förstördes med en gång av ordföranden. I ett lämpligt ögonblick tillkännagav Lenin sina resolutioner, alltid med medveten skärpa. Efter det upphörde diskussionerna eller ersattes av praktiska förslag. I slutändan användes oftast Lenins ”punkter” som grundval för förordningen.

Bortsett från andra kvalitéer krävdes det en enorm kreativ inbillningsförmåga för att kunna leda detta arbete. En av de mest värdefulla egenskaperna i denna inbillningsförmåga är styrkan att tydligt kunna föreställa sig hur folk, föremål och händelser verkligen är, även om man aldrig har sett dem. Att kombinera olika små detaljer i ytterkanten, komplettera dem med hjälp av oskrivna lagar om samband och sannolikhet, och på så sätt återskapa en viss del av människans liv i all sin konkreta realism, och grunda alltihop på livserfarenheter och teori – det är den inbillningsförmåga som en lagstiftare, administratör, ledare måste ha, i synnerhet under revolutionära perioder. Lenins styrka var framförallt denna förmåga att föreställa sig saker realistiskt.

Jag behöver knappast påpeka att det smög sig in många misstag och motsägelser i detta febrila, nyskapande lagstiftningsarbete. Men i det stora hela kommer Lenins förordningar från Smolnij-perioden, det vill säga revolutionens mest stormiga och kaotiska period, att gå till historien som ett budskap om en ny värld. Inte bara sociologer och historiker, utan också framtida lagstiftare, kommer att kunna hämta inspiration från denna källa.

Samtidigt blev de praktiska problemen – särskilt inbördeskrigets problem, livsmedelsförsörjningen och transporterna – alltmer överhängande. Speciella tillfälliga kommissioner tillsattes för att ta itu med dessa nya frågor för första gången och sätta fart på ett eller annat ministerium som hjälplöst stod och stampade inför problemet. Jag tvingades leda många av dessa kommissioner: kommissionen för livsmedelsförsörjning – där Tsiurupa satt med och för första gången drogs med i regeringsarbetet – transportkommissionen, den för publicering, och andra.

Med undantag för fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk tog det diplomatiska arbetet mycket lite av min tid. Verksamheten visade sig dock bli lite mer komplicerad än vad jag hade väntat mig. Redan under de första dagarna fann jag mig helt oväntat i diplomatiska förhandlingar med Eiffeltornet! Under upproret hade vi varit alltför jäktade för att bry oss om de utländska radiostationerna. Men som folkkommissarie för utrikes ärenden var jag nu tvungen att bevaka den kapitalistiska världens reaktion på revolutionen. Jag behöver inte nämna att vi inte fick några gratulationer. Även om regeringen i Berlin kunde tänka sig att flörta med bolsjevikerna, så startade den störsändningar från sin radiostation i Nauen i samband med att stationen i Tsarskoje Selo sände mitt uttalande om segern över Kerenskijs trupper. Men om Berlin och Wien fortfarande vacklade mellan fiendskap mot revolutionen och förhoppningar om att sluta en gynnsam fred, så upprepade resten av världen – inte bara de krigförande, utan också de neutrala länderna – på sina respektive språk hur det gamla Rysslands härskande klasser som vi hade störtat reagerade. I denna kör utmärkte sig Eiffeltornet genom sitt ursinne. På denna tid talade det till och med ryska, och försökte uppenbarligen vädja direkt till det ryska folkets hjärta. Ibland när jag lyssnade på Parisradion, tänkte jag att Clémenceau i egen hög person måste sitta uppe i tornet. Jag kände honom tillräckligt väl som journalist för att känna igen hans anda, om än inte hans stil. Hatet i radiosändningarna kvävde nästan sig själv med

sin bitterhet. Illviljan nådde sin kulmen. Ibland verkade det som om Eiffeltornets radioskorpion skulle sticka sig själv i huvudet med sin svans.

Vi hade tillgång till stationen i Tsarskoje Selo, så det gick inte att tvinga oss till tystnad. Under flera dagar dikterade jag svar på Clémenceaus glåpord. Jag kände till tillräckligt mycket om Frankrikes politiska historia för att kunna beskriva de viktigaste huvudpersonerna i inte alltför smickrande termer. Jag påminde dem om vissa bortglömda fakta i deras tidigare historia, till att börja med Panama-affären. Under flera dagar rasade en hård duell mellan Paris och stationen i Tsarskoje Selo. Etern är en neutral substans, och den överförde plikttroget båda sidors argument. Och vad hände? Inte ens jag hade väntat mig så snabba resultat. Plötsligt ändrade Paris sitt tonfall. Fortsättningsvis uttryckte den sig på ett visserligen fientligt men ändå artigt sätt. Senare påminde jag mig många gånger med tillfredsställelse att jag inledde min diplomatiska bana med att lära Eiffeltornet vett och etikett.

18 november fick jag ett oväntat besök i Smolnij av general Judson, som var chef på den amerikanska beskickningen. Han informerade mig om att han ännu så länge inte kunde tala med mig i den amerikanska regeringens namn, men hoppades att allt skulle vara ”okej”. Tänkte sovjetregeringen slutföra kriget tillsammans med de allierade? Jag svarade att de förestående förhandlingarna skulle ske helt öppet, och att de allierade därmed själva kunde se hur de utvecklade sig och ansluta sig till dem när de ville. Som avslutning sa den fredsälskande generalen: ”Tiden för protester och hot mot sovjetmakten är förbi, om det någonsin har funnits en sådan tid.” Men som vi vet gör en svala ingen sommar, inte ens om den har en generals rang.

Mitt första och sista möte med den franska ambassadören, Noulens, ägde rum i början av december. Han hade tidigare varit deputerade för Radikalpartiet, och hade sänts ut för att upprätta vänskapliga relationer med februarirevolutionen. Han hade ersatt Paléologue, som var uttalad monarkist och dessutom – inte bara till namnet – bysantin. Den franska republiken hade använt honom för att upprätthålla sin vänskap med tsaren. Varför Noulens valdes och ingen annan vet jag inte. Men han höjde inte precis mina tankar om de personer som styrde mänsklighetens öde. Den konferens som han hade tagit initiativ till ledde ingenstans. Efter att under en period ha tvekat anslöt sig Clémenceau till taggtrådsregimens sida.

Jag hade inget vänskapligt samtal med den franska beskickningens chef, general Niessel, i mitt rum på Smolnij. Hans aktioner bakom linjerna hade visat att han var aggressiv. Under Kerenskij hade han vant sig vid att bestämma, och han ville inte lära sig av med denna ovana. Till att börja med fick jag be honom att lämna Smolnij. Snart blev vårt förhållande till beskickningen ännu mer besvärligt. Beskickningens informationsbyrå hittade på de mest avskyvärda påståenden mot revolutionen. De fientliga tidningarna började trycka dagliga telegram ”från Stockholm”, det ena påhittigare, hatfullare och dummare än det andra. När vi frågade redaktörerna för tidningarna om vilken källan var till telegrammen från ”Stockholm”, så pekade de ut den franska militärbeskickningen. Jag bad om en officiell förklaring från general Niessel, och 22 december svarade han med ett i sanning anmärkningsvärt dokument:

> Ett stort antal journalister av olika politisk uppfattning besöker militärbeskickningen för att få information. Jag har befogenhet att ge dem information om militära händelser på västfronten, om Thessaloniki, Asien och situationen i Frankrike. Vid ett[?] av dessa samtal tog sig en[?] av de unga officerarna friheten att föra vidare ett rykte som florerade i staden[?] och vars ursprung sades vara Stockholm...

Som avslutning lovade generalen vagt ”att vidta åtgärder för att förhindra sådana förbiseenden[?] i framtiden.”

Det var bara för mycket. Vi hade inte lärt radiostationen i Paris hyfs och vett bara för att låta general Niessel bygga ett nytt torn av lögner i Moskva. Samma dag skrev jag till Niessel:

1. Eftersom den propagandabyrå som kallas ”informations”-byrån på den franska militärbeskickningen, har fungerat som källa och har spridit avsiktligt falska rykten, i syfte att sprida förvirring och kaos hos allmänheten, måste den omedelbart stängas.
2. Vi kräver att den ”unga officer” som hittade på de lögnaktiga rapporterna genast ska lämna ryskt territorium. Jag kräver att ni utan dröjsmål meddelar mig namnet på denna officer.
3. Anläggningen som tar emot radiotelegram ska avlägsnas från beskickningen.
4. De franska officerare som befinner sig vid inbördeskrigets operationsplatser ska omedelbart återkallas till Petrograd, i en order som ska publiceras i pressen.
5. Jag kräver att ni informerar mig om alla åtgärder som beskickningen vidtar utifrån detta brev.

   Folkkommissarie för utrikes ärenden

   L Trotskij.

Den ”unga officeraren” förlorade sin anonymitet och fick lämna Ryssland som syndabock. Radioanläggningen avlägsnades. Informationsbyrån stängdes. Officerarna återkallades till centrum. Men detta var bara enkla förpostfäktningar. Sedan jag hade gått över till krigskommissariatet lämnade det plats för en kortvarig och osäker vapenvila. Den alltför rättframme general Niessel efterträddes av den inställsamma general Lavergne. Men vapenvilan varade inte särskilt länge. Precis som den franska diplomatin blev den franska militärbeskickningen snart centrum för en hel rad sammansvärjningar och väpnade angrepp på sovjetmakten. Men det utvecklade inte i det öppna förrän efter Brest-Litovsk, under Moskvaperioden på våren och hösten 1918.

Kapitel 30. I Moskva

Undertecknandet av fredsfördraget i Brest-Litovsk innebar att jag kunde utträda ur kommissariatet för utrikes ärenden utan att fick någon politisk betydelse. Under tiden hade Tjitjerin anlänt från London för att efterträda mig. Jag hade känt Tjitjerin sedan länge. Under den första revolutionen lämnade han sin post som diplomatisk tjänsteman och gick över till socialdemokratin. Som mensjevik deltog han aktivt i arbetet inom partiets ”hjälpgrupper” utomlands. Vid krigsutbrottet intog han en hårdnackat patriotisk ståndpunkt, som han försökte försvara i sina många brev från London. Ett eller två av dessa brev föll på min lott. Men mycket snart närmade han sig internationalisterna och blev aktiv korrespondent för *Nasje Slovo*, som jag redigerade i Paris. Till sist hamnade han i engelskt fängelse. Jag krävde att han skulle friges. Förhandlingarna drog ut på tiden. Jag hotade med repressalier mot engelsmännen. ”Det ligger trots allt något i Trotskijs argument”, skrev den brittiska ambassadören Buchanan i sin dagbok, ”att om vi ger oss själva rätten att arrestera ryssarna för att de bedriver pacifistisk propaganda i ett land som har föresatt sig att fortsätta kriget, så har han lika stor rätt att arrestera brittiska undersåtar som bedriver krigspropaganda i ett land som har föresatt sig att sluta fred.”

Tjitjerin släpptes fri. Han anlände till Moskva vid ett mycket lämpligt tillfälle, och med en suck av lättnad överlämnade jag den diplomatiska ledningen till honom. Jag besökte aldrig ministeriet på den tiden. Vid sällsynta tillfällen rådgjorde Tjitjerin med mig på telefon. Först 13 mars tillkännagavs min avgång från kommissariatet för utrikes ärenden offentligt, samtidigt som man tillkännagav min utnämning till krigskommissarie och ordförande för Högsta krigsrådet, som på mitt initiativ hade bildats strax dessförinnan.

Så fick Lenin som han ville i alla fall. Han utnyttjade bara mitt erbjudande att avgå i samband med motsättningarna i fråga om Brest-Litovsk för att genomföra sin ursprungliga tanke, som ruckats på för att möta de förändrade omständigheterna. När den inhemska fienden övergick från sammansvärjningar till att bilda arméer och upprätta fronter, uttryckte Lenin önskemålet att jag skulle ta ansvar för de militära operationerna. Nu hade han vunnit över Sverdlov till sin sida. Jag försökte argumentera mot det. ”Vem kan vi annars utse? Ge mig ett namn”, stod Lenin på sig. Jag tänkte på det ett ögonblick, och gav sedan efter.

Var jag redo för militärt arbete? Givetvis inte. Jag hade inte ens haft förmånen att tjänstgöra i tsarens armé. Under värnpliktsåren hade jag suttit i fängelse, befunnit mig i förvisning och varit utomlands. 1906 berövade domstolen mig alla civila och militära rättigheter. Under några få månader som jag tillbringade på Balkan under krigen i Serbien, Bulgarien och senare Rumänien, kom jag i närmare kontakt med militära frågor. Men jag närmade mig fortfarande dessa frågor politiskt snarare än militärt. Världskriget hade gjort alla, inklusive mig, förtrogen med militära frågor. Mitt dagliga arbete på *Nasje Slovo* och arbetet som skribent för *Kievskaja Mysl* uppmuntrade mig att systematisera mina nya kunskaper och observationer. Men där var det viktiga hur kriget var en fortsättning av politiken, och hur armén var ett verktyg för den. Frågorna om militär organisering och teknik befann sig för min del fortfarande i bakgrunden. Å andra sidan hade mitt intresse väckts för arméns psykologi på förläggningarna, i skyttegravarna, på fältsjukhusen och liknande. Detta blev senare mycket värdefullt.

I de parlamentariska länderna sätts ofta krigs- och örlogsministerierna i händerna på advokater och journalister, vilka precis som jag i huvudsak har sett armén från fönstren på sina redaktioner – som dock är mycket bekvämare än vad mina var. Och ändå fanns det en uppenbar skillnad. I de kapitalistiska länderna handlar det om att bibehålla den befintliga armén – strängt taget att upprätthålla en politisk rökridå för militarismens självbärande system. Hos oss handlade det om att fullkomligt sopa undan resterna av den gamla armén, och i dess ställe, under pågående eldgivning, bygga upp en ny armé som det inte gick att hitta ritningen till i några läroböcker. Detta räcker för att förklara

att jag kände mig osäker om mitt militära arbete, och bara gick med på att överta det därför att det inte fanns någon annan som kunde göra det.

Jag betraktade aldrig mig själv i något avseende som strateg, och jag hade inte tålamod med den sorts strategiska dilettanteri som översvämmade partiet efter revolutionen. Det stämmer att jag vid tre tillfällen – under kriget mot Denikin, under försvaret av Petrograd och under kriget mot Pilsudski – intog en oberoende strategisk ståndpunkt och försvarade den, först mot överkommandot och sedan mot centralkommitténs majoritet. Men i dessa fall bestämdes min strategiska ståndpunkt utifrån politiska och ekonomiska överväganden, snarare än rent strategiska. Man bör kanske påpeka att avgörande strategiska frågor trots allt inte kan avgöras på något annat sätt.

Mitt förändrade arbete sammanföll med att regeringen flyttade. Att centralregeringen överfördes till Moskva var givetvis ett slag för Petrograd. Nästan alla var mot förflyttningen och motståndet leddes av Zinovjev, som vid denna tid hade blivit ordförande för Petrogradsovjeten. Han fick stöd från Lunatjarskij, som hade avgått ur regeringen några få dagar efter revolutionen, på grundval av att han inte ville bära ansvaret för (den påstådda) ödeläggelsen av St Basil-katedralen i Moskva. Nu var han tillbaks på sin post, och var ovillig att skiljas från Smolnij som ”revolutionens symbol”.

Andra lade fram mer seriösa argument. Majoriteten var framförallt oroliga för den dåliga inverkan som flytten kunde få på arbetarna i Petrograd. Dåtidens fiender spred rykten om att vi hade förbundit oss att överlämna Petrograd till kejsar Wilhelm. Tvärtom hävdade Lenin och jag bestämt att förflyttningen av regeringen till Moskva var för att inte bara garantera regeringens, utan också Petrograds säkerhet. Frestelsen att erövra den revolutionära huvudstaden och regeringen i ett enda snabbt slag måste vara stark för både Tyskland och de allierade. Att erövra ett svältande Petrograd utan regeringen var en helt annan sak. Till sist upphörde motståndet och centralkommitténs majoritet röstade för att flytta regeringen. Det skedde 12 mars 1918. För att mildra intrycket av att vi klassade ner oktobers huvudstad, stannade jag kvar i Petrograd under en vecka eller två. Järnvägsadmininistrationen höll kvar mig på stationen under några extra timmar. Sabotaget minskade men var fortfarande avsevärt. Jag anlände till Moskva dagen efter att jag hade utsetts till krigskommissarie.

Med sin medeltida mur och oräkneliga förgyllda kupoler var Kreml en total paradox i egenskap av den revolutionära diktaturens fästning. Förvisso hade inte heller Smolnij, som tidigare hade varit privatskola för adelns flickor, varit avsedd för arbetar-, soldat- och bondedeputerade. Innan mars 1918 hade jag aldrig varit i Kreml. Jag kände inte heller till Moskva särskilt väl, med undantag för en enda byggnad, Butirskij-fängelset, i vars torn jag hade tillbringat sex månader under den kalla vintern 1898-99. Som besökare kunde jag kanske beundrande ha beskådat antikviteterna i Kreml, Ivan den förskräckliges palats med sitt tronrum. Men nu var vi tvungna att inrätta oss här för lång tid framåt. De nära, dagliga kontakterna med två historiska motsatser, två oförsonliga kulturer, var både förvirrande och roande. När jag körde längs den träbelagda gatan förbi Nikolajevskijpalatset, tittade jag ofta åt sidan på tsarklockan och tsarkanonen. Det tunga moskovitiska barbariet stirrade på mig från klockans öppning och kanonens mynning. På ett ställe som detta skulle prins Hamlet kunna ha sagt: ”Ur led är tiden. Ve, att jag är den som föddes att vrida den rätt igen!” Men vi hade ingenting gemensamt med Hamlet. Till och med när de viktigaste frågorna diskuterades lät Lenin talarna bara få två minuter var. Man kunde kanske fundera en minut eller två över motsättningarna i ett efterblivet lands utveckling, och låta tankarna vandra om Kremls förflutna medan man rusade från ett möte till ett annat – men inte längre än så.

Före revolutionen var Kavalerskijbyggnaden mitt emot Potjesjnijpalatset bostad för ämbetsmännen i Kreml. Hela den nedre våningen beboddes av befälhavande officer. Hans lägenhet hade nu delats upp i flera mindre. Lenin och jag slog oss ner på varsin sida om korridoren, och delade samma matsal. På den här tiden var maten i Kreml urusel. Istället för färskt kött serverades saltat kött. Mjölet och korngrynen var fulla av sand. Det enda som det var gott om var röd kaviar, eftersom den inte

längre gick på export. Denna oundvikliga kaviar färgade de första åren av revolutionen, och inte bara för mig.

Klockspelet i Spasskij-tornet byggdes om. Istället för att spela ”Gud bevare tsaren”, ringde de gamla klockorna nu ”Internationalen” långsamt och eftertänksamt varje kvart. Bilinfarten gick genom en välvd tunnel under Spasskij-tornet. Över tunneln satt en ålderdomlig ikon med en topp av krossat glas. Framför ikonen satt en sedan länge slocknad lampa. Ofta när man kom ut från Kreml fastnade ögonen på ikonen, samtidigt som man hörde klockklangen av ”Internationalen” uppifrån. Och över tornet med sin klocka höjde sig precis som tidigare en tvåhövdad förgylld örn, frånsett att dess krona hade avlägsnats. Jag föreslog att man skulle sätta upp hammaren och skäran ovanför örnen, så att den nya tiden skulle titta ner från Spasskij-tornets höjd. Men av en eller annan anledning blev det aldrig gjort.

Lenin och jag träffades dussintals gånger varje dag i korridoren, och besökta varandra för att tala igenom saker och ting. Ibland varade dessa samtal hela tio till femton minuter – en lång tid för oss. På den här tiden var Lenin ganska pratsam – med Lenins mått mätt, förstås. Det fanns så många nya saker, för oss helt främmande saker, att förbereda sig för. Vi var tvungna att ställa om oss själva och de andra för att passa de nya förhållandena, och följaktligen kände vi behov av att gå från det särskilda till det allmänna och sedan tillbaka. Den lilla misstämning som hade uppstått med anledning av meningsskiljaktigheterna om Brest-Litovsk[1] hade skingrats utan att lämna några spår. Lenin var mycket vänlig och omtänksam mot både mig och min familj. Han stannade ofta våra pojkar i korridoren för att leka med dem.

Möblerna i mitt rum var av karelsk björk. Ovanför eldstaden satt en klocka dekorerad med Kupido och Psyche, och den ringde varje timme med en tunn, silvrig klang. Ingenting i rummet passade med arbete. Varenda stol utstrålade en doft av den härskande klassens sysslolösa liv. Men jag besökte till och med min lägenhet i förbifarten, än mer som jag under dessa år bara sov i den under mina korta besök till Moskva från fronten.

Jag tror att det var redan den första dagen efter att jag hade kommit till Petrograd. Lenin och jag satt och pratade mitt bland all denna karelska björk då vi avbröts av Kupido och hans Psyche och deras sjungande silverklockor. Vi tittade på varandra som om vi båda hade tänkt på samma sak. Det förflutna lyssnade på oss och stod och lurade borta i hörnet. Vi var omgivna av det på alla kanter, och behandlade det utan respekt men också utan fiendskap, snarare med an anstrykning av ironi. Det vore fel att låta påskina att vi vande oss vid omgivningarna i Kreml. Vår tillvaro var alltför livlig för det, vi hade inte tid att vänja oss vid någonting. Vi betraktade omgivningarna i ögonvrån, och sa i vår fantasi till alla Kupido och Psyche, med ett samtidigt både ironiskt och uppmuntrande tonfall: ”Ni trodde inte vi skulle komma? Kan inte hjälpas! Vänj er vid oss nu!” Vi fick våra omgivningar att anpassa sig till oss.

Den gamla stabens lägre skikt fick behålla sina poster. De var lite förskräckta när de tog emot oss. Den tidigare regimen hade varit hård, och tjänsterna daterade sig tillbaka till livegenskapens dagar, och hade gått i arv från far till son. Bland de oräkneliga passopperna och andra betjänter i Kreml fanns många gamla män som under sin tid hade betjänat flera kejsare. En av dem, Stupisjin, en liten slätrakad man, var en plikttrogen figur som på sin tid hade varit fruktad av alla de andra betjänterna. Nu tittade de yngre på honom med respekt blandad med en ny uppstudsighet. Han hasade sig outtröttligt längs korridorerna, ställde tillbaka stolar, dammade av dem, och försökte överhuvudtaget upprätthålla den gamla ordningens yttre. Till middag fick vi tunn grönsakssoppa och opolerat bovete, som serverades på tallrikar dekorerade med örnar. ”Titta! Vad gör han?” viskade Serjozja till sin mor. Den gamle mannen rörde sig som en skugga bakom stolarna och vred tyst på tallrikarna åt ena eller andra hållet. Serjozja var den första som gissade rätt: den tvåhövdade örnen på tallrikens

[1] Förklaras i de följande kapitlen – engelska översättarens anmärkning.

kant måste vara uppåt för att vara vänd mot gästen.

”Lade du märke till gamle Stupisjin?”, frågade jag Lenin.

”Hur kan man undvika att märka honom?”, svarade han med ett milt ironiskt tonfall.

Ibland tyckte man synd om dessa gamla män som hade ryckts upp med rötterna från sin naturliga miljö. Inom kort var Stupisjin mycket fäst vid Lenin. När han flyttade till en annan byggnad närmare folkkommissariernas råd, överförde Stupisjin sin tillgivenhet till min hustru och mig, eftersom han märkte att vi uppskattade ordning och värderade hans omsorger.

Hela tjänarstaben upplöstes snart. De unga anpassade sig snabbt till de nya förhållandena. Stupisjin ville inte ha pension, så han förflyttades till ett stort palats som hade förvandlats till museum. Han kom ofta till Kavalerskijbyggnaden för att besöka oss. Senare blev han dörrvakt framför Andrejevskijsalen, under kongresser och konferenser. Det var alltid ordning och reda runt honom. Han uppfyllde samma plikter som han hade gjort under tsarernas och storhertigarnas mottagningar, bortsett från att det nu rörde sig om Kommunistiska internationalen. Som klockorna i Spasskij-tornet blev det hans öde att byta melodi från tsarens till revolutionens hymn. När den gamle mannen 1926 dog en långsam död på sjukhus, skickade min hustru presenter till honom och han grät av tacksamhet.

Det sovjetiska Moskva tog emot oss på ett kaotiskt sätt. Moskva hade tydligen sitt eget folkkommissariernas råd under ledning av historikern Pokrovskij, den siste person i världen som skulle ha en sådan post. Moskvasovjetens auktoritet omfattade hela Moskvaregionen, vars gränser ingen kunde definiera. I norr gjorde den anspråk på provinsen Archangelsk, i söder provinsen Kursk. Så i Moskva hittade vi alltså en regering som hade makt, om än en högst tveksam sådan, över större delen av Sovjetunionens territorium. Den traditionella antagonismen mellan Moskva och Petrograd överlevde oktoberrevolutionen. En gång i tiden hade Moskva varit en stor by och Petrograd en stad. Moskva representerade jordägarna och handelsmännen, medan Petrograd företrädde militären och ämbetsmännen. Moskvas invånare betraktades som fullblodsryssar, slavofiler,[2] gästvänliga – med andra ord själva hjärtat av Ryssland. Petrograd var europeiskt, opersonligt, egoistiskt, landets byråkratiska hjärna. Moskva utvecklade textilindustrin, Petrograd metallindustrin. Dessa motpoler utgjorde litterära överdrifter av faktiska skillnader. Vi kände dem med en gång. Lokalpatriotismen spillde till och med över på infödda Moskvabolsjeviker. En specialkommission bildades med mig som ordförande för att reglera förhållandena med Moskvas folkkommissarieråd. Det var ett egendomligt arbete. Vi analyserade tålmodigt och noggrant de regionala kommissariaten, och överförde till centralregeringen det som egentligen tillhörde den. Vart efter arbetet framskred blev det alldeles uppenbart att det var onödigt med en andra Moskvaregering. Moskoviterna insåg själva att de måste avskaffa sitt folkkommissarieråd.

För andra gången i den ryska historien blev Moskvaperioden en samlingens tid för regeringen, och för upprättandet av administrativa organ. Lenin gav nu uttryck för otålighet, ironi och ibland rent av bittert hån och viftade folk åt sidan som fortsatte att besvara alla frågor ned propagandaformler. ”Var tror du att du befinner dig, karl? I Smolnij?”, kunde han skrika åt dem med en våldsamhet som lindrades av hans goda humör. ”Rena Smolnij”, kunde han avbryta en talare som talade utanför ämnet. ”Vakna upp, är du snäll. Vi är inte på Smolnij, vi har gått framåt sedan dess.” Lenin sparade aldrig på kärnfulla ord om det förflutna, när det var nödvändigt att förbereda för framtiden. I detta arbete gick vi framåt arm i arm. Lenin var ytterst metodisk. Jag var till och med pedantisk. Vi förde en outtröttlig kamp mot slarv och all sorts slapphet. På mitt förslag infördes stränga regler mot för sen ankomst och om möten öppnades försent. Steg för steg ersattes kaos av ordning.

Innan mötena där vi skulle diskutera viktiga principfrågor (som blev än viktigare på grund av

[2] **Slavofil**, anhängare av en nationalistisk, konservativ kulturrörelse i Ryssland på 1800-talet. Ordet kan också användas om älskare av slavisk kultur. – uppgifter från wikipedia.

konflikter mellan ministerierna), krävde Lenin enträget i telefon att jag skulle bekanta mig med frågan på förhand. Den nuvarande floran av litteratur om meningsskiljaktigheterna mellan Lenin och Trotskij är full av lögnaktiga böcker. Det är klart att det förekom meningsskiljaktigheter. Men betydligt oftare kom vi till samma slutsats efter att ha bytt några ord i telefon, eller annars oberoende av varandra. När det var uppenbart att vi var av samma uppfattning i en viss fråga, visste vi att vi skulle få de nödvändiga besluten antagna. Men ibland när Lenin var rädd för att det skulle kunna bli hård opposition mot något av hans projekt, så brukade han påminna mig i telefon: ”Glöm inte att komma till mötet! Jag ska se till att du får tala först.” Jag talade under några minuter, och Lenin brukade säga ”Riktigt!” ett par gånger under mitt tal, och det avgjorde omröstningen. Inte på grund av att de andra var rädda för att gå emot oss – vid den här tiden fanns det inga spår av den nuvarande praktiken att följa de överordnades linje och den motbjudande rädslan att utsätta sig själv för fara genom ett olämpligt ord eller omröstning – utan därför att ju mindre byråkratisk undergivenhet det finns, ju större auktoritet har ledningen.

När jag var oense med Lenin, så inte bara kunde det utan uppstod faktiskt ibland hetsiga diskussioner. Men när vi var överens var debatten alltid kortvarig. Om vi av någon anledning inte hade haft möjlighet att tala igenom saker och ting i förväg, så skickade vi noter till varandra under mötet, och om det ur dessa framgick att det fanns meningsskiljaktigheter mellan oss, så styrde Lenin diskussionen så att frågan blev uppskjuten. Ibland slog jag an en humoristisk ton i mina noter där jag var oense med honom, och jag kunde se hur Lenin skakade av skratt när han läste dem. Han hade lätt för att skratta, speciellt när han var trött. Det var ett av hans barnsliga drag, det fanns många barnsliga drag hos denne manligaste av män. Jag betraktade honom roat medan han kämpade hårt för att komma över ett skrattanfall och försökte leda mötet på ett ytterst allvarligt sätt. Då blev hans kindben ännu mer framträdande än vanligt av ansträngningen.

Krigskommissariatet, där jag hade huvuddelen av mitt arbete – inte bara mitt militära arbete utan även partiarbetet och det litterära och andra arbeten – låg utanför Kreml. Jag hade bara min bostad i Kavalerskijbyggnaden. Ingen kom för att träffa oss där. Folk som ville träffa mig i något tjänsteärende kom till krigskommissariatet. Ingen hade en tanke på att bara hälsa på, vi var alldeles för upptagna för det. Vi kom hem från arbetet ungefär vid femtiden. Vid sju var jag tillbaka på krigskommissariatet för kvällsmötena. När revolutionen långt senare hade lugnat ner sig, ägnade jag kvällarna åt teoretiskt och litterärt arbete.

Min hustru arbetade i kommissariatet för utbildning och fick ansvar för museer och gamla monument. Under inbördeskriget blev det hennes uppgift att kämpa för dessa monument. Det var ingen lätt uppgift. Varken de vita eller de röda trupperna var särskilt hågade att vara försiktiga med historiska byggnader, palats på landsbygden eller gamla kyrkor. Det ledde till många diskussioner mellan krigskommissariatet och ministeriet för museer. De som vaktade palatsen och kyrkorna anklagade trupperna för bristande respekt för kulturen, och de militära kommissarierna anklagade vakterna för att föredra döda ting framför levande människor. Utåt såg det ut som om jag var indragen i ett ändlöst departementsgräl med min fru. Många skämtade med oss om detta.

Nu kommunicerade jag mest med Lenin på telefon. Våra samtal var mycket talrika och rörde alla möjliga saker. Ministerierna störde honom ofta med klagomål mot Röda armén, och Lenin ringde omedelbart upp mig. Fem minuter senare ville han få reda på om jag kunde träffa en ny kandidat till folkkommissariatet för jordbruk eller inspektion, och säga vad jag tyckte om honom. En timme senare ville han veta om jag hade tittat på den teoretiska diskussionen om proletär kultur, och om jag tänkte göra ett motangrepp mot Bucharin. Sedan kunde frågan gälla: kunde krigsministeriet på sydfronten anslå lastbilar för att transportera livsmedel till stationerna? En halvtimme senare kom Lenin med en undran om jag följde motsättningarna inom det svenska kommunistpartiet. Och så här var det varenda dag jag var i Moskva.

Så fort Tyskland ryckte fram, förändrades plötsligt fransmännens hållning – åtminstone de mer

förståndigas. De hade insett hur idiotiskt deras tal var om att vi hade en hemlig överenskommelse med Hohenzollern. De förstod lika klart som vi att vi inte kunde engagera oss i något krig. Vissa av de franska officerarna krävde till och med att vi skulle skriva under freden för att vinna tid. Denna tanke försvarades speciellt energiskt av en fransk underrättelseofficer, aristokrat och rojalist med ett konstgjort öga, som erbjöd sig att genomföra de farligaste uppdragen.

General Lavergne hade ersatt Niessel, och gav mig ofta råd på ett försiktigt och älskvärt sätt – föga värdefulla råd men synbarligen välmenta. Enligt honom accepterade den franska regeringen att vi slöt fred i Brest-Litovsk, och var bara angelägna om att osjälviskt erbjuda oss sin hjälp att bygga upp vår armé. Han erbjöd sig att till mitt förfogande ställa franska officerare från de många delegationer som återvände från Rumänien. Två av dessa, en överste och en kapten, inkvarterades mitt emot krigskommissariatets byggnad, så att jag alltid skulle ha dem lätt tillgängliga. Jag måste erkänna att jag misstänkte dem för att vara bättre på militärt spioneri än på militär administration. De överlämnade skriftliga rapporter, som jag i och med den tidens förvirring inte ens hade tid att läsa igenom.

En episod under denna korta ”vapenvila” var när jag presenterades för de allierades militära delegationer. De var många, och var och en av dem bestod av ett antal soldater. Ett tjugotal representanter kom in i mitt lilla rum. Lavergne presenterade dem. Ett par av dem yttrade några lustigheter. En italiensk general med ett godmodigt utseende utmärkte sig genom att gratulera mig för att vi hade lyckats rensa Moskva från banditer. ”Nu”, sa han med ett charmerande leende, ”kan man bo lika tryggt i Moskva som i vilken annan huvudstad som helst.” Jag anmärkte att det var något av en överdrift. Efter det visste vi bokstavligen inte vad vi skulle säga till varann. Besökarna kunde inte komma sig för att resa sig och gå, och jag visste inte hur jag skulle bli av med dem. Till sist räddade general Lavergne oss ur denna besvärliga situation genom att fråga om jag hade någonting emot att de militära representanterna inte skulle uppta mer av min tid. Jag svarade, att jag visserligen var ovillig att skiljas från ett så utsökt sällskap men inte vågade säga emot. Alla har varit med om händelser i sitt liv som man kan påminna sig med ett något förläget skratt. Mitt möte med de allierades militärdelegationer var en sådan händelse.

Gradvis tog de militära frågorna allt mer av min tid i anspråk, inte minst därför att jag måste börja med ABC. Vad gällde det tekniska området och operationerna, ansåg jag att min uppgift främst var att sätta rätt man på rätt plats, och sedan låta honom använda sina kunskaper. Mitt politiska och organisatoriska arbete att bygga upp armén sammanföll fullständigt med partiets arbete. Det hade inte varit möjligt att lyckas på något annat sätt.

Bland krigskommissariatets partiarbetare fanns arméläkaren Sklijanskij. Trots sin ungdom (1918 var han knappt 26 år) var han känd för att vara systematisk, strävsam, och ha förmåga att uppskatta folk och situationer – med andra ord de kvalitéer som utmärker en administratör. Efter att ha rådgjort med Sverdlov, som var ovärderlig i dessa frågor, valde jag Sklijanskij till min ställföreträdande. Jag hade aldrig anledning att ångra det. Det innebar ett stort ansvar att vikariera för mig eftersom jag befann mig vid fronten under större delen av tiden. I min frånvaro ledde Sklijanskij förhandlingarna i det revolutionära krigsrådet, kommissariatets löpande ärenden, först och främst att se till frontens behov, och företrädde slutligen krigskommissariatet i försvarsrådet, där Lenin satt som ordförande.

Om det går att jämföra någon med Lazare Carnot under den franska revolutionen, så är det Sklijanskij. Han var alltid exakt, outtröttlig, alert och välinformerad. Huvuddelen av krigskommissariatets order undertecknades av honom. Och eftersom dessa order publicerades i de centrala organen och lokala tidningar, blev hans namn vida känt. Precis som alla allvarliga och målmedvetna administratörer fick han många fiender. Inte så få medelmåttiga pampar retade sig på hans ungdomliga egenskaper. I all tysthet underblåste Stalin detta. Sklijanskij utsattes för förstulna angrepp, speciellt när jag var bortrest. Lenin kände Sklijanskij mycket väl genom försvarsrådet, och försva-

rade honom alltid med stor entusiasm. ”En storartad arbetare”, sa han ständigt, ”en utomordentlig arbetare”. Sklijanskij höll sig borta från intrigerna och arbetade. Han lyssnade på kvartermästarnas rapporter, samlade information från industrin, höll räkning på patronerna, som det ständigt var brist på. Han rökte oavbrutet, talade i telefon, ringde upp de högsta befälen och förberedde uppgifter till försvarsrådet. Man kunde ringa upp honom två eller tre på natten,bara för att finna honom vid sitt skrivbord på kommissariatet. ”När sover du?”, brukade jag fråga. Han svarade med ett skämt.

Det är med tillfredsställelse jag erinrar mig att krigsministeriet var nästan helt befriat från de personliga klickar och käbbel som drabbade de andra ministerierna så hårt. Arbetets anspänning, ledningens auktoritet, det kloka urvalet av personal (utan hänsyn till svågerpolitik eller överseende) – och andan av sträng lojalitet – det var detta som fick det tungrodda, inte särskilt välbalanserade och mycket heterogena maskineriet att ändå arbeta oavbrutet. Och mycket av det var Sklijanskijs förtjänst.

Inbördeskriget hindrade mig från att arbeta i folkkommissariernas råd. Jag bodde i en järnvägsvagn eller i en bil. Efter veckor och månader av resor hade jag så helt tappat kontakten med det löpande regeringsarbetet att jag inte hann sätta mig in i det under mina korta besök i Moskva. Men de viktigaste frågorna beslutades i politbyrån. Ibland återvände jag speciellt till politbyråns möten, som svar på att Lenin hade kallat på mig. Eller ibland sammankallade jag, via Sverdlov, ett extra möte med politbyrån för att diskutera viktiga frågor som jag hade med mig från fronten. Under dessa år rörde min brevväxling med Lenin nästan bara frågor om inbördeskriget. Det handlade om korta noter eller långa telegram, som antingen kompletterade tidigare samtal eller lade grunden till framtida konversationer. Trots deras affärsmässiga korthet visar dessa dokument bättre än något annat de faktiska relationerna bland de ledande bolsjevikerna. Jag kommer inom en nära framtid att publicera denna omfattande korrespondens, med nödvändiga kommentarer. Det kommer att bli ett dödligt genmäle mot Stalinskolans historiker.

När Wilson – bland sina andra kraftlösa professorsutopier – planerade en försoningskonferens mellan Rysslands alla regeringar, skickade Lenin ett kodat telegram till mig på sydfronten: ”Wilson föreslår vapenstillestånd och bjuder in alla Rysslands regeringar till en konferens... Det får troligen bli du som får resa till Wilson.” Motsättningarna vid tiden för Brest-Litovsk hindrade inte Lenin från att på nytt vända sig till mig när det var nödvändigt att lösa en viktig diplomatisk uppgift, trots att jag vid denna tidpunkt var fullständigt uppslukad av mitt militära arbete. Som alla känner till blev det inget med Wilsons fredsansträngningar, så jag fick aldrig tillfälle att resa till konferensen.

Frånsett hundratals vittnesmål från Lenin själv, finns en livfull redogörelse av Maxim Gorkij om Lenins inställning till mitt arbete under kriget: ”I det han slog näven i bordet utropade han: 'Visa mig en annan man som är i stånd att på ett år skapa en mönstergill armé, ja och vinna de militära specialisternas högaktning. Vi har en sådan man. Vi har allt, och ni kommer att få se underverk!”

Enligt Gorkij sa Lenin under samma samtal: ”Ja, ja, jag vet. De ljuger en hel del angående mina relationer till honom. Det verkar som om de ljuger speciellt mycket om Trotskij och mig.” Vad skulle Lenin ha sagt idag, då lögnerna om våra ömsesidiga relationer trots fakta, dokument och logik har blivit en statskult?

När jag sa nej till kommissariatet för inrikes ärenden på andra dagen efter revolutionen, tog jag bland annat upp rasfrågan. Man skulle kunna tro att denna faktor skulle leda till större problem när det gäller krigsärenden, än i fråga om civila myndigheter. Men Lenin visade sig ha rätt. Under revolutionens *uppgångs*fas fick denna fråga aldrig den minsta betydelse. De vita försökte naturligtvis utveckla antisemitiska teman i sin propaganda i Röda armén, men de misslyckades kapitalt. Det finns många vittnesmål om det, även i den vita pressen. I ”Den ryska revolutionens arkiv”, som gavs ut i Berlin, återger en vit skribent följande slående episod: ”En kosack som besökte oss sårades av gliringarna om att han inte bara hade tjänat, utan också stridit under en judes – Trotskijs – kommando, och han genmälde med hetta: 'Inte alls. Trotskij är ingen jude. Trotskij är en kämpe.

Han är vår... ryss!... Det är Lenin som är kommunist, jude, men Trotskij är vår... en kämpe... ryss... vår egen!”

Samma tema finns i ”Hästarmén” av Babel, den mest talangfulla av våra unga författare. Frågan om mitt judiska ursprung blev betydelsefull först sedan jag hade blivit utsatt för politiska förföljelser. Antisemitismen reste sitt huvud samtidigt med antitrotskismen. Båda härrör ur samma källa – den småborgerliga reaktionen mot oktoberrevolutionen.

Kapitel 31. Förhandlingarna i Brest-Litovsk

Förordningen som tillkännagav vår vilja att sluta fred antogs av Sovjetkongressen 26 oktober, när vi bara hade kontroll över Petrograd. 7 november skickade jag med radio en vädjan till de allierade länderna och till centralmakterna, och uppmanade dem att sluta en allmän fred. Via sina representanter meddelade de allierades regeringar den ryske överbefälhavaren general Duchonin, att vidare steg i riktning mot separata förhandlingar skulle leda till ”allvarliga konsekvenser”. Jag besvarade detta hot med en vädjan till alla arbetare, soldater och bönder. Det var en bestämd vädjan: när vi störtade vår borgarklass, så var det inte för att vår armé skulle gjuta sitt blod på order från en främmande borgarklass.

22 november skrev vi under en överenskommelse om eld upphör längs hela fronten, från Östersjön till Svarta havet. Återigen uppmanade vi de allierade att delta i fredsförhandlingarna tillsammans med oss. Vi fick inget svar, men inte heller några nya hot. De allierades regeringar verkade inte ha lärt sig någonting. Fredsförhandlingarna inleddes 9 december, sex veckor efter att vi hade antagit förordningen om fred. Det gav länderna i ententen gott om tid att avgöra sin inställning i frågan. Redan från början gjorde vår delegation ett formellt uttalande som slog fast principerna om en demokratisk fred.

Den motsatta sidan krävde att mötet skulle ajourneras. Gång på gång sköt de upp återupptagandet av konferensen. När delegationen för fyrnationers-alliansen skulle utforma svaret till oss tvingades de hantera alla möjliga interna svårigheter. Till sist kom svaret 25 december. Regeringarna i fyrnationers-alliansen ”skrev under på” formeln om demokratisk fred – inga annekteringar, inga krigsskadestånd, och folkens självbestämmande. 28 december hölls en jättelik demonstration i Petrograd till stöd för en demokratisk fred. Även om massorna inte litade på tyskarnas svar, så betraktade de det som en stor moralisk seger för revolutionen. Följande morgon återvände vår delegation från Brest-Litovsk med de orimliga krav som Kühlmann hade lagt fram från centralmakterna.

”För att kunna förhala förhandlingarna, måste det finnas någon som kan förhala”, sa Lenin. På hans envisa inrådan gav jag mig iväg till Brest-Litovsk. Jag erkänner att jag kände mig som om jag fördes till en tortyrkammare. Jag har alltid känt en viss skygghet för att umgås med främmande människor som jag inte har något gemensamt med, och det kändes särskilt klart vid detta tillfälle. Jag kan absolut inte förstå revolutionärer som med glädje accepterar poster som ambassadörer och känner sig som fisken i vattnet i de nya omgivningarna.

I Brest-Litovsk behandlades den första sovjetiska delegationen, som leddes av Joffe, på ett mycket insmickrande sätt av tyskarna. Prins Leopold från Bayern tog emot dem som sina ”gäster”. Delegationerna åt middag och kvällsmat tillsammans. General Hoffmann måste med avsevärt intresse ha betraktat den kvinnliga delegaten Vitzenko, som hade dödat general Sacharov. Tyskarna satte sig mellan våra män och försökte lirka ur dem så mycket informationer de kunde. Den första delegationen bestod av en arbetare, en bonde och en soldat. De hade blivit delegater av en ren slump, och var inte alls beredda på sådana här trick. Bonden, en gammal man, uppmuntrades till och med dricka mer vin än vad han tålde.

General Hoffmanns stab gav ut en tidning som kallades *Russkij Vjestnik* [*Den ryska kuriren*] till de ryska krigsfångarna. Till en början omnämnde den bolsjevikerna med rörande sympati. ”Våra läsare frågar oss vem Trotskij är”, informerade Hoffmann sina ryska fångar i tidningen, och berättade med beundrande tillgivenhet om min kamp mot tsarismen, och om min tyska bok **Ryssland under revolutionen**. ”Hela den revolutionära världen blev stormförtjusta över hans framgångsrika flykt.” Och längre fram: ”Strax efter tsarismens störtande när Trotskij hade återvänt efter en lång landsflykt kastade tsarismens hemliga vänner honom i fängelse.” Med andra ord fanns det inga mer glödande revolutionärer än Leopold av Bayern och preussaren Hoffmann.

Men denna idyll varade inte länge. Vid Brest-Litovskkonferensens möte 7 februari, som inte på minsta sätt liknade en idyll, anmärkte jag med hänvisning till de tidigare händelserna: ”Vi är böjda att beklaga de alltför tidiga komplimanger vi fick av den officiella tyska och österrikiska pressen. De behövdes inte för att fredsförhandlingarna skulle bli framgångsrika.”

Även i denna affär var socialdemokratin bara en skugga till Hohenzollerns och Hapsburgs regeringar. Scheidemann, Ebert och andra försökte först klappa oss nedlåtande på ryggen. Tidningen *Arbeiter-Zeitung* i Wien skrev 15 december vältaligt, att ”duellen mellan Trotskij och Buchanan symboliserar vår tids mäktiga kamp, proletariatets kamp mot kapitalet.” Medan Kühlmann och Czernin försökte strypa den ryska revolutionen i Brest-Litovsk, kunde austromarxisterna bara se en ”duell” mellan Trotskij och – Buchanan! Än idag kan man inte annat än betrakta detta hyckleri med avsky.

”Trotskij”, skrev Hapsburg-marxisterna, ”är bemyndigad företrädare för den ryska arbetarklassens fredliga vilja, en arbetarklass som försöker slita av den gyllene järnkedja med vilken det engelska kapitalet klavbundit den.” Socialdemokratins ledare kedjade sig frivilligt fast vid det tysk-österrikiska kapitalet, och hjälpte deras regeringar att med tvång kedja fast den ryska revolutionen. När Lenin och jag under de allra svåraste perioderna under Brest-Litovsk-förhandlingarna kom över ett exemplar av Berlin-tidningen *Vorwärts* eller Wien-tidningen *Arbeiter-Zeitung*, så pekade vi tyst ut för varandra rader understrukna med färgpenna, tittade ett kort ögonblick på varann, och vände oss sedan bort med en omättlig känsla av skam för de personer som bara en kort tid dessförinnan hade varit våra kamrater i Internationalen. Alla som medvetet har gått igenom detta skede inser att oavsett vilka skiftningar den politiska situationen genomgår så är socialdemokratin historiskt död.

För att få slut på denna opassande maskerad, frågade jag i våra egna tidningar om den tyska staben inte kunde vara så goda att berätta för de tyska soldaterna något om Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg. Vi gav ut ett speciellt flygblad om detta till de tyska soldaterna, och general Hoffmanns *Vjestnik* bet sig i tungan. Omedelbart efter min ankomst till Brest-Litovsk protesterade Hoffmann mot vår propaganda bland trupperna. Jag vägrade diskutera frågan, och föreslog att generalen kunde fortsätta med sin egen propaganda bland de ryska trupperna – förhållandena var desamma, den enda skillnaden var hur propagandan såg ut. Jag påminde honom också om att våra olika uppfattningar i ganska viktiga frågor var kända sedan länge, och att de till och med hade intygats av en tysk domstol – som under kriget hade dömt mig till fängelse för ohörsamhet. Denna otillbörliga påminnelse orsakade en smärre sensation. Flera av de adliga herrarna tappade nästan hakan. Kühlmann vände sig till Hoffmann och frågade, ”Vill ni svara?” På vilket Hoffmann genmälde, ”Nej, det räcker.”

I egenskap av ordförande för den sovjetiska delegationen beslutade jag att omedelbart sätta stopp för den förtrolighet som helt omärkligt hade upprättats under de inledande diskussionerna. Via vår militära representant lät jag meddela att jag inte önskade bli presenterad för prinsen av Bayern. Det togs ad notam. Jag krävde därefter skilda middagar och kvällsmål, under förevändning att vi var tvungna att hålla möten under pauserna. Det accepterades också i tysthet. I sin dagbok 7 januari skrev Czernin: ”Under ledning av Trotskij anlände alla ryssarna innan middagen. De bad genast om ursäkt för att de inte fortsättningsvis tänkte deltaga vid de gemensamma måltiderna. Och de höll sig i allmänhet utom synhåll. Det verkar blåsa andra vindar än sist.” Den spelade vänligheten lämnade plats för ett officiellt och formellt uppträdande. Det kom särskilt lägligt eftersom vi var tvungna att gå från akademiska förberedelser till den konkreta frågan om ett fredsfördrag.

Kühlmann var vida överlägsen Czernin, och troligen alla andra diplomater som jag har träffat efter kriget. Han gav intryck av att vara karaktärsfast, med ett praktiskt sinne som låg långt över genomsnittet, och med en illvilja som var tillräcklig för att inte bara omfatta oss – här mötte han sin like – utan även sina kära allierade. Under diskussionen i frågan om de ockuperade områdena, sträckte sig Kühlmann i sin fulla längd, höjde rösten och sa: ”*Vårt* tyska territorium är, tack gode gud, inte

ockuperat av främmande trupper någonstans!", varvid Czernin blev grön i ansiktet och sjönk ihop. Kühlmann riktade sig medvetet till honom. Deras förhållande var långtifrån fridfullt och vänskapligt. Under den senare diskussionen om Persien, som på båda sidor var ockuperat av utländska arméer, anmärkte jag att vi inte kände någon skadeglädje över att det var Persiens territorium och inte vårt som var ockuperat, eftersom Persien till skillnad från Österrike-Ungern inte stod i allians med någon. På detta hoppade Czernin nästan upp och utropade, "*Unerhört!*" ("exempellöst"). Till synes riktades detta utrop till mig, men egentligen riktades det mot Kühlmann. Sådana händelser var vanliga.

Duktiga schackspelare som sedan en längre tid bara har mött sämre spelare tappar en del av sin skicklighet. På samma sätt var Kühlmann, som under kriget bara hade stött på österrikisk-ungerska, turkiska, bulgariska och neutrala diplomatiska undersåtar, benägen att underskatta sina revolutionära motståndare och spela slarvigt. Speciellt i början överraskade han mig med att använda så primitiva metoder och ha så bristande insikt i sina motståndares psykologi.

När jag gick till mitt första möte med diplomaterna var jag mycket orolig, och kände mig obehaglig till mods. Medan jag hängde upp min rock i tamburen hamnade jag ansikte mot ansikte med Kühlmann. Jag kände inte honom till utseendet. Han presenterade sig och tillade genast att det var "mycket roligt" att jag kom, eftersom det var bättre att ha med chefen att göra än med hans sändebud. Hans ansikte vittnade om hur nöjd han var med detta "fina" drag, som var uttänkt att imponera på en uppkomling. Det kändes som om jag hade trampat på något smutsigt. Omedvetet ryggade jag ett steg bakåt. Kühlmann insåg sitt misstag, och intog försvarsställning, och hans ton blev genast mer formell. Men det hindrade honom inte att i min närvaro använda samma metod mot ledaren för den turkiska delegationen, en diplomat av den gamla skolan. När Kühlmann presenterade sina kollegor för mig, väntade han tills den turkiska delegaten var ett steg bort, och sa sedan till mig med en förtrolig viskning, som han var säker på att de andra skulle höra: "Han är den bäste diplomaten i Europa." När jag berättade det för Joffe, svarade han skrattande: "Han gjorde exakt samma sak vid vårt första möte." Det såg definitivt ut som om Kühlmann gav den "bäste diplomaten" en platonisk gottgörelse för vissa icke platoniska utpressningar. Det är också möjligt att han försökte slå två flugor i en smäll, genom att påpeka för Czernin att han inte ansåg honom vara den bäste diplomaten – näst efter honom. 28 december sa Kühlmann till Czernin, enligt den senares redogörelse: "Kejsaren är den enda intelligenta personen i Tyskland." Man kan tänka sig att dessa ord inte var så mycket ämnade för Czernins öron som för kejsarens. Diplomaterna hjälpte utan tvekan varandra att få de smickrande orden att nå sin slutstation. *Flattez, flattez, il en restera toujours quelque chose!*

Det var första gången jag hade stått ansikte mot ansikte med detta samhällsskikt. Jag hade givetvis inte ens tidigare haft några illusioner om den. Jag misstänkte ganska starkt att "lerkrukor inte brändes av gudar". Men jag måste medge att jag hade trott att den övergripande nivån var högre. Mina intryck av det första mötet var ungefär så här: människor skattar andra lågt, och sig själva inte högre.

I detta sammanhang kan följande händelse vara av visst intresse. På Victor Adlers tillskyndan – vid denna tid försökte Victor Adler på varje sätt visa att han personligen var välvilligt inställd till mig – föreslog greve Czernin att mitt bibliotek, som hade blivit kvar i Wien i början av kriget, skulle skickas till Moskva. Biblioteket var av stort intresse, ty under de långa åren i exil hade jag samlat ihop en stor samling av rysk revolutionär litteratur. Jag hade knappt hunnit uttrycka min tacksamhet, med vissa förbehåll, innan diplomaten bad mig att undersöka fallet med två österrikiska fångar som han påstod behandlades illa. Denna omedelbara och betonade övergång från biblioteket till fångarna, som givetvis inte var meniga utan officerare från kretsen närmast greve Czernin, var bara alltför fräck. Jag svarade kortfattat, att om Czernins uppgifter var riktiga, så var det naturligtvis min plikt att göra allt som krävdes, men att det inte hade något med mitt bibliotek att göra. I sina memoarer beskriver Czernin denna händelse någorlunda riktigt, utan att förneka att han hade försökt knyta frågan om fångarna till biblioteket. Tvärtom verkar han anse det vara helt naturligt. Han avslutar sin

berättelse med de tvetydiga orden: ”Han vill uppenbarligen ha biblioteket.” Jag kan tillägga att jag omedelbart efter att ha fått biblioteket, lämnade över det till en av utbildningsinstitutionerna i Moskva.

De historiska omständigheterna ville att delegater från den mest revolutionära regim som mänskligheten någonsin lärt känna kom att sitta vid samma diplomatiska bord som representanter från de härskande klassernas mest reaktionära skikt. Att våra motståndare fruktade den explosiva kraften hos förhandlingarna med bolsjevikerna, framgick av det faktum att de hellre ville avbryta förhandlingarna än förlägga dem till ett neutralt land. I sina memoarer säger Czernin rakt ut, att i ett neutralt land skulle bolsjevikerna med hjälp av sina internationella förbindelser ha tagit kommandot under förhandlingarna. Officiellt använde han förevändningen att England och Frankrike omedelbart skulle ha inlett intriger i ett neutralt land, ”både öppet och bakom kulisserna”. Jag genmälde att vi i vår politiska praktik inte behövde agera bakom kulisserna, eftersom detta gamla diplomatiska vapen tillsammans med många andra saker hade avskaffats av det ryska folket efter det segerrika upproret 25 oktober. Men vi tvingades vika oss för ett ultimatum, och blev kvar i Brest-Litovsk.

Bortsett från några få isolerade byggnader utanför den gamla staden som beboddes av den tyska staben, så existerade strängt taget inte Brest-Litovsk längre. Staden hade i maktlöst ursinne bränts ner till grunden av tsarens trupper när de slog till reträtt. Hoffmann måste ha valt denna plats till sin stab därför att han visste att han skulle kunna hålla greppet om stabsmedlemmarna där. Möblerna såväl som maten var enkla, och vakterna utgjordes av tyska soldater. För dem var vi budbärare av fred, och de tittade på oss med hopp. Ett högt taggtrådsstängsel omgav stabsbyggnaderna. På mina morgonpromenader stötte jag hela tiden på skyltar: ”Ryssar som återfinns här kommer att skjutas.” Det syftade naturligtvis på fångarna, men jag frågade mig själv om det inte också gällde oss, som var halvt fångar här, och jag vände om. Det fanns en utmärkt, strategisk väg som gick genom staden Brest-Litovsk. Under de första dagarna av vår vistelse gjorde vi utflykter med stabens bilar, och en dag hamnade en av medlemmarna i vår delegation i konflikt med en tysk sergeant. Hoffmann skickade ett formellt klagomål till mig, Jag svarade att vi hädanefter avstod från att använda de bilar som ställts till vårt förfogande. Förhandlingarna drog ut på tiden. Alla var tvungna att diskutera med sina respektive regeringar per telegram, och ofta fungerade inte teleledningarna. Det är omöjligt att säga om det berodde fysiska orsaker eller om avbrotten var ett påhitt för att göra det möjligt för våra motståndare att vinna tid. Hursomhelst var det vanligt med pauser mellan mötena, och ibland varade de i flera dagar. Under en av dessa gjorde jag en resa till Warszawa. Staden befann sig under tyskt miltärt styre. Invånarna visade stort intresse för de sovjetiska diplomaterna, men visade det mycket försiktigt eftersom ingen visste hur det hela skulle sluta.

Dröjsmålen i förhandlingarna var till vår fördel. Det var mitt verkliga syfte med resan till Brest-Litovsk. Men jag kan inte ensam ta åt mig äran för detta. Mina medarbetare hjälpte till så gott de kunde. ”Det finns gott om tid här”, skriver Czernin dystert i sin dagbok. ”Än är det turkarna som inte är klara, än är det bulgarerna, och än ryssarna – och mötena ajourneras igen, eller avbryts just när de har börjat.” När österrikarna stötte på problem med den ukrainska delegationen började de, å sin sida, förhala förhandlingarna. Det förhindrade givetvis inte Kühlmann och Czernin från att i sina offentliga uttalanden anklaga bara den ryska delegationen för att försöka dra ut på förhandlingarna. Jag protesterade envist mot detta, men förgäves.

När förhandlingarna närmade sig sitt slut återstod inget av det klumpiga beröm som den officiellt inspirerade pressen till en början hade tillåtit sig att ge bolsjevikerna – och förutom den underjordiska pressen var alla tidningar officiella. *Tägliche Rundschau*, till exempel, inte bara klagade på att ”Trotskij i Brest-Litovsk hade skapat sig en plattform för att göra sin röst hörd i hela världen”, och följaktligen krävde att de skulle avslutas snarast möjligt. Den hävdade också att ”varken Lenin eller Trotskij vill ha fred, vilket med all sannolikhet skulle innebära antingen galgen eller fängelse för dem.” Den socialdemokratiska pressen lät i stort sett likadan. Scheidemann, Ebert, Stampfer och deras anhang ansåg att vårt värsta brott var förhoppningarna om en revolution i Tyskland. Dessa

herrar trodde definitivt inte att revolutionen inom några månader skulle ta dem i kragen och placera dem vid makten.

Jag hade under lång tid inte haft möjlighet att läsa tyska tidningar, och jag började därför med stort intresse göra det på nytt i Brest-Litovsk. De behandlade fredsförhandlingarna mycket propagandistiskt. Men tidningarna räckte inte för att fylla min tid. Jag beslutade mig för att utnyttja min påtvingade ledighet till fullo, eftersom jag kunde förutse att det inte skulle bli möjligt igen inom den närmaste framtiden. Vi hade med oss ganska många stenografer, som en gång hade arbetat i statsduman, och jag började från minnet diktera ett utkast till oktoberrevolutionens historia. Efter några få möten växte det fram en bok som i första hand var ämnad för utländska arbetare. Det var helt nödvändigt att förklara för dem vad som hade hänt. Lenin och jag hade mer än en gång diskuterat det, men ingen av oss hade haft tid. Och jag hade absolut inte förväntat mig att Brest-Litovsk skulle bli platsen för detta litterära arbete. Lenin blev mycket glad när jag hade med mig ett färdigt manuskript om den ryska revolutionen tillbaka. Vi ansåg båda att det var en blygsam pant för en framtida revolutionär kompensation för den hårda freden. Boken blev inom kort översatt till ett dussintal europeiska och asiatiska språk.[1]

Trots att Kommunistiska internationalens samtliga partier följde i ryssarnas fotspår och tryckte oräkneliga upplagor av denna bok, så hindrade det inte epigonerna att efter 1923 förkunna att den var en av trotskismens giftiga utlöpare. Idag befinner den sig på Stalins svarta lista. Denna lilla händelse var ett av uttrycken för de ideologiska förberedelserna av termidor. Den kunde bara segra genom att kapa den röda tråden till Oktober.

Motståndarnas diplomater hittade också sätt att fördriva sin lediga tid i Brest-Litovsk. Enligt greve Czernins dagbok så inte bara jagade han, utan vidgade också sina kunskaper genom att läsa memoarer från den franska revolutionen. Han försökte finna tröst i att jämföra bolsjevikerna med jakobinerna. Hapsburg-diplomaten skrev: ”Charlotte Corday sa: 'Jag dödade ett vilddjur, inte en människa.' Bolsjevikerna kommer att försvinna, och vem vet, det kanske fortfarande finns en Corday för Trotskij.” På den tiden kände jag naturligtvis inte till den skenheliga grevens själfulla funderingar. Men jag tvivlar inte på att de var uppriktiga.

Till en början kan det vara svårt att exakt förstå vad den tyska diplomatin hade för syfte med att den 25 december först föreslå demokratiska formuleringar, bara för att några dagar senare visa sin vilddjursaptit. Uppenbarligen tog den tyska regeringen en ganska stor risk när den gick med på en teoretisk diskussion om nationernas självbestämmande, som främst utvecklades på Kühlmanns eget initiativ. Det måste redan från början ha stått klart för Hohenzollerns diplomater, att de nog inte skulle uppnå några stora segrar i den riktningen. Kühlmann ville exempelvis visa att erövringen av Polen, Litauen, de baltiska områdena och Finland bara var en sorts ”självbestämmande” för dessa länder, eftersom deras vilja uttrycktes genom de ”nationella” organ som de tyska ockupationsmyndigheterna hade upprättat. Det var inte lätt att bevisa. Men Kühlmann gav sig inte. Han frågade mig envist om jag inte medgav att till exempel Nizam i Haidarabad uttryckte sitt eget folks vilja. Jag svarade, att om de brittiska trupperna lämnade Indien, så skulle sannolikt inte den gode Nizam stå upprätt i mer än 24 timmar. Kühlmann ryckte häftigt på axlarna. General Hoffmann knorrade. Tolken översatte. Stenograferna antecknade, och diskussionen fortsatte i all oändlighet.

Hemligheten bakom tyska diplomaternas uppträdande var uppenbarligen att Kühlmann var övertygad om att vi var beredda att spela detta spel. Han måste ha resonerat så här: ”Bolsjevikerna kom till makten genom att förespråka fred. De kan bara behålla makten på villkor att de sluter fred. Förvisso har de förbundit sig till en fred på demokratisk grundval. Men vad ska då diplomater finnas till för? Om jag, Kühlmann, översätter bolsjevikernas revolutionära formuleringar till ett ungefärligt

[1] Trotskij syftar på skriften *Den ryska arbetarerevolutionen. Från novemberrevolutionen till Brestfreden*, som översattes till många språk, inklusive svenska (Frams förslag 1918). Finns på MIA.

diplomatiskt språk, så kommer de att ge mig möjlighet att – givetvis under ett annat namn – lägga vantarna på provinser och folk. I världens ögon kommer de tyska annekteringarna att vara sanktionerade av den ryska revolutionen. Och bolsjevikerna kommer att få sin fred." Utan tvekan närde Kühlmann dessa förhoppningar därför att han hade blivit missledd av våra liberaler, mensjeviker och populister, som hade framställt förhandlingarna i Brest-Litovsk som en teater med roller som hade tilldelats redan på förhand.

När vi gjorde helt klart för våra kavaljerer i Brest-Litovsk, att det för oss inte handlade om att på ett hycklande sätt dölja en överenskommelse bakom kulisserna, utan att det gällde principer som styrde de ömsesidiga förhållandena mellan folk, så reagerade Kühlmann (som genom sin första ståndpunkt redan hade bundit upp sig) som om vi hade brutit någon underförstådd överenskommelse, som i verkligheten bara existerade i hans fantasi. Han vidhöll envist de demokratiska principerna från 25 december. Han var så övertygad om sin förmåga att vränga ord, att han hoppades kunna visa världen att vitt var samma sak som svart. På sitt eget klumpiga sätt spelade greve Czernin andra fiolen efter Kühlmann, och tog under hans ledning på sig att så fort situationen blev allvarlig göra ännu mer arroganta och cyniska uttalanden. På så sätt hoppades han dölja sin egen svaghet. General Hoffmann däremot, var ett uppfriskande inslag under förhandlingarna. Med en rätt så uppenbar brist på förståelse för diplomatins spetsfundigheter, placerade generalen vid flera tillfällen sina soldatstövlar på bordet där diskussionerna ägde rum. För vår del tvivlade vi aldrig på att Hoffmanns stövel var det enda som vi behövde ta hänsyn till under dessa förhandlingar.

Men det fanns tillfällen då generalen gjorde rent politiska inlägg i diskussionerna, och han gjorde dem på sitt eget sätt. Efter att fullständigt ha förlorat tålamodet under den segslitna frågan om folkens självbestämmande, infann han sig en vacker morgon – det var 14 januari – med en portfölj fullpackad med ryska tidningar, främst från det socialistrevolutionära partiet. Hoffmann läste ryska utmärkt. I korta, avhuggna meningar, som om han morrade mot någon eller gav order, anklagade generalen bolsjevikerna för att undertrycka yttrande- och mötesfriheten, och för att bryta mot demokratins principer. Samtidigt citerade han med gillande ur artiklar av ett terroristiskt parti som sedan 1902 hade förpassat en stor del av generalens ryska meningsfränder till den andra sidan. Generalen kritiserade oss skarpt och upprört för att vår regering stödde sig på våld. För att komma från honom lät det verkligen storartat. Czernin skrev i sin dagbok: "Hoffmann höll sitt olyckliga tal. Han hade förberett det under flera dagar, och är mycket stolt över resultatet."

Jag svarade Hoffmann, att i ett klassamhälle grundar sig varje regering på våld. Den enda skillnaden var att general Hoffmann använde förtryck för att skydda de stora egendomsägarna, medan vi gjorde det för att försvara arbetarna. Under några minuter förvandlades fredskonferensen till en marxistisk propagandalektion för nybörjare. "Det som förvånar och stöter de andra ländernas regeringar", sa jag, "är att vi inte arresterar strejkande arbetare utan kapitalister som utsätter arbetarna för lockout, att vi inte skjuter bönder som kräver jord, utan arresterar godsägare och officerare som försöker skjuta bönderna." Hoffmanns ansikte blev högrött.

Efter varje sådan incident brukade Kühlmann med skadeglad artighet fråga om Hoffmann hade något ytterligare att tillägga i den föreliggande frågan. Generalen svarade kort: "Nej, inget mer!" och tittade rasande ut genom fönstret. I denna samling diplomater, generaler och amiraler från Hohenzollerns, Hapsburgs, sultanens och Coburgs kretsar fick diskussionen om att använda revolutionärt våld något ljuvligt pikant över sig. En del av de adliga och dekorerade herrarna lyckades under dessa diskussioner bara se förvirrade ut och titta först på mig och sedan på Kühlmann och Czernin. De ville att någon för guds skull skulle förklara vad det hela egentligen handlade om! Bakom scenen hamrade Kühlmann utan tvekan i dem att vi inte skulle överleva mer än några veckor, och att denna korta period skulle utnyttjas för att sluta en "tysk" fred, som bolsjevikernas efterträdare skulle tvingas gå med på.

Lika överlägsen som min ställning var Kühlmanns under principdiskussionerna, lika överlägsen var

general Hoffmanns ställning i militära frågor. Det var därför generalen så otåligt försökte begränsa alla frågor till militära styrkeförhållanden, medan Kühlmann förgäves ansträngde sig för att få en utifrån krigskartan baserad fred att framstå som om den grundades på någon sorts principer. För att dämpa effekten från Hoffmanns uttalanden, sa Kühlmann vid ett tillfälle att en soldat oundvikligen uttrycker sig kärvare än en diplomat. Jag svarade att ”vi medlemmar i den ryska delegationen inte tillhör den diplomatiska skolan, utan hellre betraktar oss som revolutionens soldater”, och att vi följaktligen föredrog soldatens barska språk.

Men Kühlmanns diplomatiska artighet var helt och hållet relativ. Den lösning han hade tänkt sig var uppenbarligen omöjlig att få till stånd om vi inte samarbetade, och det var just det vi inte gjorde. ”Vi är revolutionärer”, förklarade jag för Kühlmann, ”men vi är också realister, och föredrar att tala öppet om annekteringar istället för att ersätta dessa ord med pseudonymer.” Det var efter det inte förvånande att Kühlmann ibland skulle kasta av sig sin diplomatiska mask och morra ilsket. Jag kan fortfarande minnas hur hans röst lät när han sa att Tyskland verkligen var angeläget om att återupprätta vänskapliga förhållanden med sin *mäktiga* granne i öster. Ordet ”mäktiga” yttrades så hånfullt och provocerande att till och med Kühlmanns allierade ryckte till. Dessutom var Czernin livrädd för att förhandlingarna skulle bryta samman. Jag antog utmaningen och påminde dem än en gång om vad jag hade sagt i mitt första tal. ”Vår ställning är inte sådan att vi kan bestrida, och inte heller vill vi förneka”, sa jag 10 januari, ”det faktum att vårt land har försvagats av den politik som drevs av de klasser som fram till helt nyligen styrde landet. Men ett lands ställning i världen avgörs inte bara av tillståndet för dess nuvarande tekniska apparat, utan också av de möjligheter som den rymmer, precis som Tysklands ekonomiska styrka inte kan mätas utifrån det nuvarande tillståndet för livsmedelsleveranserna. En bred och vidsynt politik vilar på förmågan till utveckling, på de uppväckta inre krafter som förr eller senare kommer att visa sin styrka.”

Vid ett möte med den allsovjetiska centrala exekutivkommittén mindre än nio månader efter detta (3 oktober 1918) påminde jag om Kühlmanns utmaning i Brest-Litovsk och sa: ”Ingen av oss känner någon skadeglädje för att Tyskland just nu genomlider en fruktansvärd katastrof.” Det behövs inga fler bevis för att huvuddelen av denna katastrof förbereddes av den militära och civila diplomatin i Brest-Litovsk.

Ju mer exakt vi utformade våra frågor, ju större övertag hade Hoffmann över Kühlmann. De dolde inte längre sin fiendskap – i synnerhet inte generalen. När jag som svar på ett av hans återkommande angrepp, utan några dolda avsikter nämnde den tyska regeringen, avbröt Hoffmann mig med en röst som var hes av ilska: ”Jag företräder inte den tyska regeringen här, utan det tyska överkommandot.” Det lät som om någon hade kastat en sten genom en glasruta. Jag tittade runt bordet på våra motståndare. Kühlmann såg helt skärrad ut och satt och tittade ner. Czernin hade ett uttryck som var en blandning av förlägenhet och skadeglädje. Jag svarade att det inte var upp till mig att bedöma de ömsesidiga förhållandena mellan det tyska kejsardömets regering och dess överkommando, men att jag bara var bemyndigad att förhandla med dess regering. Kühlmann gnisslade tänderna när han noterade mitt förkunnande och höll med om det.

Det går inte att överdriva hur omfattande meningsmotsättningarna var mellan den tyska diplomatin och överkommandot. Kühlmann försökte bevisa att de ockuperade områdena genom sina godkända nationella organ ”själva” redan hade ”bestämt” till Tysklands förmån. Å andra sidan förklarade Hoffmann att det med tanke på frånvaron av godkända organ i dessa områden inte gick att dra tillbaka de tyska trupperna. Argumenten var rakt motsatta men ledde till samma praktiska slutsats.

Här försökte Kühlmann använda ett knep som först verkade helt otroligt. I ett skrivet svar (som tillkännagavs av von Rosenberg) på en rad frågor som vi hade fört fram, förkunnade han att de tyska trupperna inte kunde dras tillbaka från de ockuperade områdena förrän kriget var slut på västfronten. Av detta drog jag slutsatsen att trupperna skulle dras tillbaka *efter* krigsslutet, och krävde en mer exakt tidsangivelse. Kühlmann blev ytterst uppbragt. Han hade uppenbarligen räknat

med att formuleringen skulle lugna oss. Med andra ord ville han dölja annekteringarna med hjälp av – en lek med ord! När det misslyckades förklarade han via Hoffmann att trupperna inte skulle dras tillbaka varken *före* eller *efter*.

I slutet av januari försökte jag – utan att hoppas på någon framgång – få tillåtelse att besöka Wien för att samtala med företrädare för det österrikiska proletariatet. Jag tror att den österrikiska socialdemokratin mer än någon annan fruktade tanken på ett sådant besök. Min begäran avslogs givetvis, med den otroliga motiveringen att jag inte var bemyndigad att föra sådana förhandlingar. Jag svarade Czernin så här:

> Herr minister: Jag vidarebefordrar härmed en kopia på brevet från legationskonsul greve Czakki, daterat den 26:e innevarande månad, som uppenbarligen anses vara ett svar på mitt telegram från den 24:e dennes. Jag önskar härmed informera er att jag noterar den i detta brev angivna vägran att ge mig tillåtelse att besöka Wien för att genomföra förhandlingar med företrädare för det österrikiska proletariatet i syfte att få till stånd en demokratisk fred. Jag tvingas föra till protokollet att detta svar, med en rent formell motivering, döljer er ovilja att tillåta personliga förhandlingar mellan företrädare för Rysslands arbetar- och bonderegering och det österrikiska proletariatet. Vad gäller hänvisningen i brevet till att jag saknar befullmäktigade befogenheter att föra sådana förhandlingar – en hänvisning som är både formellt och faktiskt felaktig – vill jag uppmärksamma er, herr minister, på det faktum att det bara är min regering som kan avgöra omfattningen och karaktären på mina befogenheter.

Under förhandlingarnas slutskede utgjordes Kühlmanns och Czernins trumfkort av att Radan i Kiev,[2] som var fientligt inställd till Moskva, agerade självständigt. Dess ledare företrädde den ukrainska varianten av kerenskism, och skilde sig bara från sin storryska förebild genom att vara mer lantlig. Radans delegater i Brest-Litovsk hade av naturen bara utsetts att ledas vid näsan av de kapitalistiska diplomaterna. Kühlmann och Czernin ägnade sig båda åt denna sysselsättning med en föraktfull beskyddarmin. De diplomatiska dumbommarna kände det som om de gick på moln, så upprymda blev de av tanken på att Hohenzollerns och Hapsburgs två handfasta firmor tog dem på allvar. När den ukrainska delegationens ledare Golubovitj satte sig ner efter att ha gjort sina behöriga kommentarer, och noggrant delade på frackens långa skört, var man nästan rädd för att han skulle smälta på fläcken av den enorma glädje och beundran som strömmade genom honom.

Czernin noterar själv i sin dagbok att han till sist lyckades egga ukrainarna att göra ett öppet fientligt uttalande mot den sovjetiska delegationen. Men ukrainarna överdrev det hela. Under en kvart travade deras talare oförskämdheter och övermod på varandra, så att till och med den samvetsgranna tyska tolken blev förlägen, eftersom han inte riktigt lyckades hitta tonhöjden i denna sorts stämgaffel. När Hapsburg-greven beskriver denna scen, skriver han att jag var förvirrad, blek, skakade och att droppar av kallsvett samlades i ansiktet. Bortsett från dessa överdrifter måste jag erkänna att scenen var ytterst pinsam – inte som Czernin tror på grund av att jag tyckte att det var oroande att våra landsmän förolämpade oss i närvaro av utlänningar, utan på grund av den vanvettiga självförnedring som en person som trots allt kom från ett av revolutionens representativa organ utsatte sig inför högfärdiga aristokrater som bara föraktade honom. Det flöt som en fontän av svulstiga tarvligheter och ett kryperi som kvävdes av sin egen förtjusning ur munnen på dessa bedrövliga nationella demokrater, som för ett ögonblick hade fått makten. Kühlmann, Czernin, Hoffmann och de andra andades tungt, likt spelare på en kapplöpningsbana som hade satsat på den vinnande hästen. Den ukrainska delegaten tittade efter varje mening på sina herrar som om han tittade efter uppmuntran, och ur anteckningarna läste han alla de smädelser som hans delegation hade förberett under 48 timmars gemensamma ansträngningar. Det går inte att förneka att det var en av de mest avskyvärda scener jag någonsin har bevittnat. Men inte ens under denna korseld av

[2] Radan, en församling av representanter för olika offentliga organisationer i Ukraina, inrättades efter februarirevolutionen, och påstod sig vara talesman för den ukrainska nationen. Sedan den hade störtats av bolsjevikerna, stödde Radan den tyska ockupationen. När ockupationen väl hade blivit befäst upplöste tyskarna Radan och utropade Herman Skoropadskij till landets ende härskare. – eng övers anmärkn.

förolämpningar och skadeglada blickar tvivlade jag för ett ögonblick på att dessa överambitiösa lakejer inom kort skulle kastas ut genom dörren av sina segerrika herrar, som i sin tur snart skulle kastas bort från de säten som de hade innehaft i flera århundraden.

Samtidigt ryckte de revolutionära sovjetiska trupperna framgångsrikt fram genom Ukraina, och kämpade sig fram mot Dnjepr. Samma dag som frågan avgjordes, och det var uppenbart att de ukrainska delegaterna hade slutit en överenskommelse med Kühlmann och Czernin om att sälja ut Ukraina, så intog de sovjetiska trupperna Kiev. När Radek telegraferade om situationen i den ukrainska huvudstaden misstog den tyska telegrafisten vem han riktade sig till, och tillkännagav: ”Kiev har dött.” 7 februari uppmärksammade jag centralmakternas delegationer på att jag hade fått ett telegram från Lenin, som informerade oss om att de sovjetiska trupperna 29 januari hade ockuperat Kiev, att Rada-regeringen hade övergivits av alla och hade gått under jorden, att de ukrainska sovjeternas centrala exekutivkommitté hade utropats till landets högsta maktorgan och hade intagit sin plats i Kiev, och att den ukrainska regeringen hade ingått en federation med Ryssland, och att de var total eniga i inhemska och utrikespolitiska frågor. Vid nästa möte sa jag till Kühlmann och Czernin att de underhandlade med en regering vars hela territorium utgjordes av Brest-Litovsk. (Enligt fördraget skulle denna stad återlämnas till Ukraina.) Men den tyska regeringen, eller snarare det tyska överkommandot, hade vid denna tidpunkt redan beslutat sig för att ockupera Ukraina med tyska trupper. Centralmakternas diplomati skulle bara skaffa fram passet så att de kom in. Ludendorff arbetade storartat för att förbereda Hohenzollern-arméns slutgiltiga dödskamp.

Vid denna tidpunkt satt det en person i ett tyskt fängelse som de socialdemokratiska politikerna anklagade för att ha galna och utopiska idéer, och Hohenzollerns domare anklagade honom för statsförräderi. Denne fånge skrev:[3] ”Även om Brest-Litovsk skulle leda till en fred med framtvingad kapitulation så är resultatet ändå inte lika med noll. Tack vare de ryska delegaterna har Brest-Litovsk blivit en revolutionär domstol vars domslut hörs vitt och brett. Den har blottställt centralmakterna, den har avslöjat tyskarnas vinningslystnad, deras sluga lögner och hyckleri. Den har fällt en förödande dom över den tyska [socialdemokratiska] majoritetens fredspolitik – en politik som inte är mer cynisk än skenheligt hycklande. Den har visat sig mäktig nog att få till stånd massrörelser i flera olika länder. Och dess tragiska sista handling – interventionen mot revolutionen – har fått socialismen att darra i varje del av sitt väsen. Tiden kommer att utvisa vad de nuvarande segrarnas sådd leder till för skörd. De kommer inte att bli nöjda.”

[3] Karl Liebknecht, *Politische Aufzeichnungen aus seinem Nachlass*, Verlag Die Aktion 1921, s 51.

Kapitel 32. Fred

Under hela hösten kom delegater från fronten till Petrogradsovjeten för att säga, att om inte freden var undertecknad till 1 november, så skulle soldaterna komma från skyttegravarna för att sluta fred på sitt eget sätt. Det blev parollen vid fronten. Soldaterna lämnade skyttegravarna i mängder. Oktoberrevolutionen bromsade detta tillfälligt, men inte länge.

Efter februarirevolutionen hade soldaterna upptäckt att de hade styrts av gänget kring Rasputin, som hade dragit in dem i ett fruktansvärt och meningslöst krig. De såg ingen anledning att fortsätta kriget bara för att de blev tillsagda att göra det av en viss ung advokat vid namn Kerenskij. De ville komma hem till sina familjer och sin jord, och till revolutionen som hade lovat dem jord och frihet men hittills bara hade hållit kvar dem i kalla och vidriga hål vid fronten. Kerenskij blev förnärmad av soldaterna, arbetarna och bönderna och kallade dem ”upproriska slavar”. Han lyckades inte förstå en liten sak – att en revolution är just det: att slavar gör uppror och vägrar att vara slavar. Buchanan, skyddspatronen och makten bakom Kerenskij, var oförsiktig nog att i sina memoarer berätta för oss vad krig och revolution innebar för honom och hans sort. Flera månader efter oktoberrevolutionen beskrev Buchanan på följande sätt Ryssland 1916 – det fruktansvärda år då tsarens arméer led nederlag och det ekonomiska livet bröt samman, ett år av brödköer och med en regering som hoppade bock så fort Rasputin gav order. ”I ett av de många vackra sommarhus vi besökte” (Buchanan skriver om sin resa på Krim 1916) ”fick vi inte bara bröd och salt på ett silverfat. När vi for iväg hittade vi i vårt fordon en låda med ett dussin flaskor av den gamla Bourgogne som jag hade lovprisat under lunchen. Det är fruktansvärt ledsamt att titta tillbaka på dessa lyckliga svunna dagar(!) och tänka på all den misär och de olyckor som har drabbat de som visade oss sådan vänlighet och gästvänlighet.”

Buchanan talar inte om soldaternas lidande i skyttegravarna, eller de svältande mödrarna i brödköerna, utan om de olyckor som drabbade de tidigare ägarna till vackra sommarhus på Krim, som ägde silverfat och Bourgogne-vin. När man läser dessa sällsamt skamlösa rader kan man bara säga: oktoberrevolutionen var inte förgäves. Det var inte förgäves att den sopade undan inte bara Romanov utan även Buchanan och Kerenskij.

När jag för första gången korsade gränsen på väg till Brest-Litovsk, kunde inte våra sympatisörer i skyttegravarna uppbåda särskilt mycket protester mot Tysklands fullkomligt orimliga krav eftersom skyttegravarna var nästan övergivna. Efter Buchanans och Kerenskijs experiment vågade ingen tala om att fortsätta kriget ens under vissa förutsättningar. Fred, fred till varje pris! Senare, under en av mina resor tillbaka från Brest-Litovsk till Moskva, försökte jag övertala en av representanterna från fronten i den centrala exekutivkommittén att ge vår delegation lite stöd med ett eldigt tal. ”Omöjligt”, svarade han, ”helt omöjligt. Vi skulle inte kunna återvända till skyttegravarna. De skulle inte förstå oss och skulle säga att vi fortsätter att lura dem precis som Kerenskij.”

Det var uppenbart att det inte gick att fortsätta kriget. Det fanns inte ens skuggan av oenighet mellan Lenin och mig i denna fråga. Vi var båda lika häpna över Bucharin och de andra förespråkarna av ett ”revolutionärt krig”. Men det fanns en annan lika viktig fråga. Hur långt kunde Hohenzollernregeringen gå i kampen mot oss? I ett brev till en av sina vänner skrev Czernin, att om de hade varit starka nog, så hade de skickat sina trupper mot Petrograd för att återupprätta ordningen där istället för att förhandla med bolsjevikerna. Det saknades förvisso inte illvilja. Men var de starka nog? Kunde Hohenzollern skicka sina trupper mot revolutionärer som ville ha fred? Hur hade februarirevolutionen och senare oktoberrevolutionen påverkat den tyska armén? Hur snabbt skulle denna påverkan visa sig? På dessa frågor fanns det ännu inga svar. Vi var tvungna att försöka utröna det under förhandlingarnas gång. Följaktligen måste vi dra ut på förhandlingarna så mycket som möjligt. Vi måste ge de europeiska arbetarna tid att på ett riktigt sätt ta åt sig den sovjetiska revolutionens verklighet, inklusive dess fredspolitik. Och det var ännu viktigare eftersom ententens och den

ryska ”försonliga” och borgerliga pressen redan på förhand framställde fredsförhandlingarna som en komedi med sinnrikt fördelade roller.

Till och med vissa i den tidens opposition inom den tyska socialdemokratin, som hade en benägenhet att se sina egna svagheter återspeglas hos oss, talade om att bolsjevikerna arbetade hand i hand med den tyska regeringen. Och denna version måste ha varit ännu mer trovärdig i Frankrike och England. Det var uppenbart att om ententens *borgarklass* och socialdemokratin lyckades sprida en felaktig bild av oss bland arbetarmassorna, så skulle det bli lättare för de allierades att genomföra en framtida militära invasion. Så jag krävde envist, att om det skulle visa sig bli helt oundvikligt att skriva under en separat fred, så måste vi innan vi skrev under den till varje pris ge arbetarna i Europa ett slående och ovedersägligt bevis på den dödliga fiendskap som fanns mellan oss och de tyska härskande klasserna. Det var dessa överväganden som gav mig idén om en politisk demonstration i Brest-Litovsk under parollen: ”Vi avslutar kriget, vi hemförlovar armén, men vi skriver inte under freden.” Om den tyska imperialismen inte kan skicka trupper mot oss – resonerade jag – så kommer det att innebära en enorm seger med långtgående konsekvenser. Men om Hohenzollern fortfarande kunde slå mot oss, så skulle vi alltid kunna kapitulera i tid. Jag överlade med de andra medlemmarna i delegationen, bland andra Kamenev, och fann att de stödde mig, och jag skrev ett brev till Lenin med den innebörden. Han svarade: ”Vi kan diskutera det när du kommer till Moskva.”

”Det bästa som kan hända”, svarade Lenin på mina argument, ”är att det visar sig att Hoffmann inte är stark nog för att skicka trupper mot oss. Men hoppet om det är svagt. Han kommer att hitta speciellt utvalda regementen av rika bayerska bönder. Och hur många behöver han? Du säger själv att skyttegravarna står tomma. Vad händer om tyskarna återupptar striderna?”

”Då kommer vi att tvingas underteckna freden, men då kommer alla att inse att vi inte hade något val. Med denna enda handling kommer vi att slå ett avgörande slag mot ryktena om våra hemliga förbindelser med Hohenzollern.”

”Det finns naturligtvis vissa fördelar med det. Men det är för riskabelt. Om vi behöver gå under för att säkerställa den tyska revolutionens seger, så får vi göra det. Den tyska revolutionen är oändligt mycket viktigare än vår. Men när kommer den? Ingen vet. Och för tillfället finns inget viktigare än vår revolution. Den måste skyddas till varje pris.”

Fråga komplicerades ytterligare av tillståndet i partiet. Den förhärskande inställningen i partiet, åtminstone inom ledningen, var oförsonligt mot att skriva under fredsvillkoren i Brest-Litovsk. De stenografiska rapporter om förhandlingarna som publicerades i vår press intensifierade dessa stämningar. Det skarpaste uttrycket för detta var den ”vänster”kommunistiska grupperingen, som förde fram parollen om revolutionärt krig.

För varje dag blev den inre partikampen allt intensivare. Tvärtemot senare utspridda sagor fördes inte kampen mellan Lenin och mig, utan mellan Lenin och den överväldigande majoriteten av partiets främsta organisationer. I de viktigaste frågorna, som huruvida vi befann oss i en position där vi kunde föra ett revolutionärt krig och om den revolutionära makten överhuvudtaget fick skriva under överenskommelser med imperialisterna, var jag oförbehållsamt överens med Lenin. Precis som honom besvarade jag den första frågan nekande och den andra jakande.

Den första diskussionen om dessa meningsskiljaktigheter inför en större publik ägde rum 21 januari vid ett möte för aktiva partiarbetare. Där framfördes tre ståndpunkter. Lenin ansåg att vi skulle försöka dra ut på förhandlingarna, och i händelse av ett ultimatum omedelbart kapitulera. Jag ansåg att vi borde avbryta förhandlingarna även om vi riskerade en ny tysk framryckning, så att vi om vi tvingades kapitulera skulle göra det först när vi ställdes inför uppenbara våldshandlingar. Bucharin krävde krig för att sprida revolutionen. Lenin förde vid detta möte en bitter kamp mot förespråkarna för revolutionärt krig, även om han också kritiserade mitt förslag. Anhängarna av revolutionärt krig

fick 32 röster, Lenin 15 och jag 16. Men dessa siffror återspeglar egentligen inte stämningarna i partiet. ”Vänstern” var ännu starkare inom de översta skikten, om än inte bland massorna. Detta faktum gjorde att min formulering tillfälligt kunde segra. De som delade Bucharins uppfattning såg mitt förslag som ett steg i deras riktning. Å andra sidan trodde Lenin, med rätta, att ett uppskjutande av det slutgiltiga beslutet skulle främja hans slutliga seger.

Vid denna tidpunkt behövde vårt parti, precis som arbetarna i Västeuropa, någon sorts synligt bevis för sakernas verkliga tillstånd. Lenin befann sig i minoritet i alla styrande organ i partiet och staten. Som ett svar på en inbjudan från sovjetkommissarierna uttryckte över tvåhundra lokala sovjeter sina åsikter om krig och fred. Av dem förklarade sig bara två stora sovjeter – Petrograd och Sevastopol (den senare med en del invändningar) – öppet vara för fred. Å andra sidan röstade flera av de stora arbetarcentra, som Moskva, Jekaterinburg, Charkov, Jekaterinoslav, Ivanovo-Voznesensk, Kronstadt etc, med överväldigande majoritet för att avbryta förhandlingarna. Samma inställning var förhärskande i våra partiorganisationer, och givetvis bland vänstersocialistrevolutionärerna. Lenins uppfattning kunde bara ha genomdrivits med hjälp av en splittring av partiet och en statskupp. Men för varje dag skulle Lenin med nödvändighet få allt fler anhängare. Under dessa omständigheter fungerade faktiskt formuleringen ”varken krig eller fred” som en bro till Lenins ståndpunkt. Och det var via denna bro som partimajoriteten, eller åtminstone dess ledning, gick över.

”Kör för det, låt oss anta att vi faktiskt har vägrat att skriva under en fred, och tyskarna svarar med en framryckning. Vad tänker du göra då?”, frågade Lenin mig

”Vi skriver under freden inför spetsen av en bajonett. Situationen kommer att vara uppenbar för hela världen.”

”Men kommer du i så fall att stöda parollen om revolutionärt krig?”

”Under inga som helst omständigheter.”

”I så fall kommer det inte att bli ett så farligt experiment. Vi riskerar bara att förlora Estland och Lettland.” Och med ett illmarigt skrockande tillade Lenin: ”Av hänsyn till en god fred med Trotskij, är det värt att förlora Lettland och Estland.” Det var hans favorituttryck under flera dagar.

Det var vid detta avgörande möte 22 januari som centralkommittén antog mina förslag: att förhala förhandlingarna; i händelse av ett tyskt ultimatum förklara kriget för avslutat, men vägra att skriva under freden; att därefter agera i enlighet med vad omständigheterna krävde. Sent på kvällen 25 januari hölls ett gemensamt möte mellan bolsjevikernas och ”vänster”socialistrevolutionärernas (som då var våra allierade) centralkommittéer, och med överväldigande majoritet antogs samma formulering. Som var brukligt på den tiden, förkunnade vi att detta beslut från båda centralkommittéerna skulle bli folkkommissariernas råds beslut.

31 januari telegraferade jag till Lenin i Smolnij från Brest-Litovsk:

> Bland de oräkneliga rykten och redogörelser som når den tyska pressen har det funnits ett absurt påstående att vi demonstrativt tänker vägra att skriva under fredsfördraget, att det finns meningsmotsättningar bland bolsjevikerna i denna fråga, och så vidare. Jag syftar på ett telegram som kom från Stockholm, och citerade *Politiken* som sin källa. Om jag inte misstar mig, är *Politiken* Höglunds organ. Kan du fråga honom varför hans redaktörer publicerar sådant absurt nonsens, om det nu är sant att en sådan redogörelse stod i tidningen? Eftersom den borgerliga pressen är full av allt möjligt illvilligt skvaller, så kommer nog inte tyskarna att fästa särskilt mycket avseende vid denna rapport. Men här är källan en vänstertidning, som har en redaktör i Petrograd. Det ger rapporten en viss auktoritet som bara kan förvirra våra motståndare.
>
> Den österrikiska och tyska pressen är full av rapporter om ohyggligheter i Petrograd, Moskva och hela Ryssland, om hundratals och tusentals döda, knatter från maskingevär, etc. Det är absolut nödvändigt att utse en sansad person som kan utfärda dagliga rapporter om tillståndet i landet, och offentliggöra dem via

telegrambyrån i Petrograd och radion. Det vore bra om kamrat Zinovjev kunde ta på sig det. Det är ytterst viktigt, och rapporterna ska först av allt skickas till Vorovskij och Litvinov. Det kan göras via Tjitjerin.

Vi har hittills bara haft ett enda formellt möte. Tyskarna fördröjer förhandlingarna, uppenbarligen på grund av sin egen inhemska kris. Den tyska pressen har börjat skrika att vi egentligen inte vill ha fred och bara vill sprida revolutionen till andra länder. Dessa åsnor är inte förmögna att förstå, att det bara är på grund av att vi vill gynna den europeiska revolutionen som tidigast möjliga fred är av yttersta betydelse för oss.

Har det vidtagits några åtgärder för att kasta ut den rumänska ambassaden? Jag tror att kungen av Rumänien är i Österrike. Enligt en rapport i en tysk tidning förvarar vi inte den rumänska statskassan i Moskva, utan den rumänska statsbankens guldförråd. Det offentliga Tysklands sympatier ligger givetvis helt och hållet hos Rumänien.

Din Trotskij

Denna not kräver en mindre förklaring. Telegram från Brest-Litovsk ansågs vara säkra för avlyssning. Men vi hade all anledning att tro att tyskarna i Brest-Litovsk läste vår korrespondens som gick via direkt ledning. Vi respekterade deras tekniska kunnighet tillräckligt mycket för att tro det. Det var omöjligt att kryptera alla våra meddelanden, och vi ansåg inte att kryptering var tillräckligt säkert. Samtidigt gjorde *Politiken* oss en otjänst genom att sprida denna olägliga om än korrekta information. Av denna orsak skrevs mitt telegram inte så mycket för att varna Lenin om att man hade skvallrat om vårt hemliga beslut utomlands, som att försöka leda tyskarna på villospår. Jag använde det ytterst oartiga ordet ”åsnor” om tidningsmännen bara för att få meddelandet att låta helt ”naturligt”. Jag vet inte hur mycket min krigslist lyckades lura Kühlmann. Hursomhelst verkade min deklaration 10 februari för våra motståndare framstå som helt oväntad. I Czernins dagbok från 11 februari kan vi läsa: ”Trotskij vägrar skriva under. Kriget är slut men det är inte fred.”

Det är svårt att tro, men 1924 försökte Stalins och Zinovjevs skola framställa det som om jag hade agerat *tvärtemot* partiets och regeringens beslut i Brest-Litovsk. Förfalskarna brydde sig inte ens om att titta i de gamla protokollen och läsa sina egna uttalanden. 11 februari, dagen efter min deklaration i Brest-Litovsk, talade Zinovjev i Petrogradsovjeten och bedyrade att ”vår delegation har hittat den rätta utvägen från situationen som den nu är.” Och det var Zinovjev som lade fram den resolution som antogs av en majoritet med alla mot en – mensjevikerna och socialistrevolutionärerna lade ner sina röster – och godkände vägran att skriva under fredsfördraget.

Efter att jag hade avlagt min rapport till den centrala exekutivkommittén, lade Sverdlov, å bolsjevikfraktionens vägnar, 14 februari fram en resolution som inleddes med orden: ”Efter att ha hört och noga övervägt fredsdelegationens rapport, ger centrala exekutivkommittén sitt fulla samtycke till dess representanters agerande i Brest-Litovsk.” Det fanns inte en enda parti- eller lokal sovjetorganisation som inte uttryckte sitt gillande med sovjetdelegationens uppträdande under perioden 11-15 februari. Vid partikongressen i mars 1918 förkunnade Zinovjev: ”Trotskij har rätt när han säger att han handlade i enlighet med de beslut som centralkommitténs majoritet tagit. Ingen försökte förneka det.” Avslutningsvis rapporterade Lenin själv vid samma kongress att ”i centralkommittén... togs ett beslut att inte skriva under freden.”[1] Inget av detta har hindrat att det i Kommunistiska internationalen har slagits fast en ny tes att Trotskij ensam var ansvarig för vägran att skriva under freden i Brest-Litovsk.

Varken vi eller den tyska regeringen ansåg det självklart om den efter oktoberstrejkerna i Tyskland och Österrike skulle besluta sig för en offensiv, som det idag i efterhand framställs av många ”intelligenta” personer. 10 februari kom de tyska och österrikisk-ungerska delegationerna i Brest-Litovsk fram till slutsatsen att ”vi måste acceptera den situation som har föreslagits i Trotskijs deklarationer.” Bara general Hoffmann var mot det. Vid den avslutande konferensen påföljande dag talade, enligt Czernin, Kühlmann med fullständig övertygelse om behovet att *de facto* acceptera

[1] Lenin *Collected* Works, vol 27, ”Speech on the Question of Elections to the Central Committee”, March 8.

freden. Ekon från detta nådde omedelbart fram till oss. Hela vår delegation återvände till Moskva med intrycket att tyskarna inte skulle inleda en offensiv. Lenin var mycket nöjd med resultatet.

”Och kanske de kommer att lura oss?”, frågade han fortfarande.

Vi ryckte på axlarna. Efter allt att döma såg det inte ut så.

”Nå, om det stämmer, så är allt gott och väl”, sa Lenin. ”Vi har bevarat skenet och kriget är slut.”

Men två dagar innan tidsfristen på en vecka för tyskarnas svar löpte ut, fick vi i ett telegram från general Samojlov, som hade stannat i Brest-Litovsk, veta att tyskarna via general Hoffmann hade meddelat att de från och med midnatt 18 februari skulle anse sig vara i krig med Ryssland, och att de därför hade bett honom att lämna Brest-Litovsk. Lenin fick telegrammet först. Jag befann mig i rummet, där en konferens hölls med vänstersocialistrevolutionärerna. Utan ett ord gav Lenin mig telegrammet. Jag förstod av hans ansiktsuttryck att någonting var i görningen. Han påskyndade samtalet med socialistrevolutionärerna, så att han kunde diskutera situationen när de hade gått.

”De har lurat oss trots allt... Vann fem dagar... Detta vilddjur kommer inte att missa någonting. Då återstår bara att skriva under de gamla villkoren, under förutsättning att tyskarna går med på att lämna dem precis som de är.”

Precis som tidigare insisterade jag på att Hoffmann faktiskt skulle få inleda en offensiv, så att arbetarna i Tyskland, liksom i resten av de allierades länder, skulle få höra om offensiven som ett faktum snarare än ett hot.

”Nej”, svarade Lenin, ”vi har inte råd att förlora en enda timme. Vi har genomfört provet. Hoffmann vill och kan strida. Det är omöjligt att dröja. Odjuret hoppar snabbt.”

Vid partikongressen i mars, sa Lenin: ”vi [det vill säga Lenin och jag] kom överens om att vi skulle hålla ut till ett tyskt ultimatum, men efter detta ultimatum skulle vi ge oss.”[2] Jag beskrev överenskommelsen tidigare. Lenin lät bli att angripa min ståndpunkt inför partiet bara därför att jag lovade att inte stöda förespråkarna för revolutionärt krig. De officiella representanterna för denna grupp – Uritskij, Radek, och, tror jag, Ossinskij – kom till mig och erbjöd en ”enad front”. Jag gjorde helt klart för dem att våra ståndpunkter inte hade någonting gemensamt. När det tyska överkommandot varskodde om att vapenstilleståndet hade upphört, så påminde Lenin om vår överenskommelse. Jag svarade att jag med ultimatum inte bara hade menat ett muntligt uttalande, utan en faktisk tysk offensiv som inte skulle lämna några tvivel om de verkliga relationerna mellan länderna.

Vid mötet med centralkommittén 17 februari lade Lenin fram den första frågan till omröstning: ”Om den tyska offensiven blir ett faktum och det inte äger rum någon revolutionär omvälvning i Tyskland, ska vi fortfarande inte skriva under freden?” Bucharin och hans anhängare besvarade denna avgörande fråga genom att lägga ner sina röster. Krestinskij agerade på samma sätt. Joffe röstade mot fred. Lenin och jag röstade för. Nästa dag röstade jag mot att omedelbart skicka ett telegram som meddelade att vi var beredda att skriva under freden, som Lenin föreslog. Men under dagen fick vi telegram som meddelade att tyskarna hade inlett en offensiv, erövrat våra militära förråd och ryckte fram mot Dvinsk. Samma kväll röstade jag för Lenins telegram. Det var inte längre någon tvekan om att uppgiften om den tyska offensiven skulle spridas ut över hela världen.

21 februari fick vi nya villkor från Tyskland, uppenbarligen utformade i det direkta syftet att göra det omöjligt att skriva under freden. När vår delegation återvände till Brest-Litovsk hade som bekant dessa villkor blivit ännu hårdare. Alla, inklusive Lenin, hade det bestämda intrycket att tyskarna hade kommit överens med de allierade om att krossa sovjeterna, och att en fred på västfronten skulle byggas på den ryska revolutionens benknotor. Om det stämde så var det uppenbart att inga som helst eftergifter från vår sida hade gjort någon nytta. Utvecklingen i Finland och Ukraina

[2] Lenin, *Collected Works*, band 27, ”Svar på debatten om centralkommitténs politiska rapport. 8 mars”. Övers anm.

förändrade ställningen starkt till förmån för krig. Varje timme förde med sig något ogynnsamt. Nyheterna nådde oss om en tysk landstigning i Finland och de finska arbetarnas oordnade flykt. Jag mötte Lenin i korridoren nära hans rum. Han var oerhört upprörd. Jag har aldrig varken före eller efter sett honom sådan igen.

”Ja, vi måste kämpa”, sa han, ”även om vi inte har något att kämpa med. Det verkar inte finnas någon annan utväg.”

Men när jag 10 eller 15 minuter senare besökte hans rum sa han: ”Nej, vi kan inte ändra vår politik. Militära aktioner från vår sida kan inte rädda revolutionen i Finland, men de skulle helt säkert krossa oss. Vi ska hjälpa de finska arbetarna på alla sätt vi kan, men vi måste göra det utan att överge freden. Jag är inte säker på att det kommer att rädda oss nu. Men det är hursomhelst den enda möjliga vägen till räddning.”

Jag var ytterst skeptisk till att det gick att säkra freden ens om vi kapitulerade fullständigt. Men Lenin beslutade sig för att prova tanken på kapitulation till det yttersta. Eftersom han inte hade majoriteten i centralkommittén, och beslutet berodde på min röst, så avstod jag från att rösta för att säkra honom en rösts majoritet. Jag sade det rent ut när jag förklarade varför jag inte röstade. Jag resonerade som så, att om vi inte skulle få fred genom att ge upp, så skulle vi ordna partiets front för ett väpnat försvar av revolutionen som vi tvingats till av våra fiender.

”Det förefaller mig”, sa jag till Lenin på tu man hand, ”som om det vore politiskt klokt om jag lämnade in min avskedsansökan som kommissarie för utrikes ärenden.”

”Varför det? Jag hoppas verkligen inte att vi ska införa sådana parlamentariska metoder.”

”Men om jag avgick, så skulle det för tyskarna vara ett tecken på att vi ändrar vår politik radikalt, och det skulle stärka deras tilltro till vår vilja att faktiskt skriva under fredsfördraget den här gången.”

”Det ligger någonting i det”, svarade Lenin medan han tänkte över det. ”Det är ett allvarligt politiskt skäl.”

Under centralkommitténs möte 22 februari rapporterade jag att den franska militära beskickningen hade överlämnat franska och engelska erbjudanden om hjälp i kriget mot Tyskland. Jag talade för att godta detta erbjudande, givetvis under villkor att vi skulle vara helt självständiga i utrikespolitiska frågor. Bucharin yrkade bestämt att vi inte kunde sluta några uppgörelser med imperialisterna. Lenin kom kraftfullt till min hjälp och centralkommittén antog min resolution med 6 röster mot 5. Så vitt jag minns, använde Lenin följande ord i resolutionen: ”Att kamrat Trotskij bemyndigas att acceptera hjälp från de franska imperialistiska banditerna mot de tyska banditerna.” Han föredrog alltid formuleringar som inte lämnade något utrymme för tvivel.

När jag hade lämnat mötet hann Bucharin ifatt mig i en av Smolnijs långa korridorer, slog armarna om mig och började gråta. ”Vad håller vi på med?”, utbrast han. ”Vi förvandlar partiet till en dynghög.” Bucharin har överhuvudtaget lätt för att gråta, och tycker om realistiska uttryck. Men vid denna tidpunkt var situationen verkligen på väg att bli tragisk. Revolutionen befann sig mellan hammaren och städet.

3 mars undertecknade vår delegation fredsfördraget utan att ens läsa det. Freden i Brest-Litovsk föregrep många av Clémenceaus tankar, och var som bödelns snara. 22 mars stadfästes fördraget av den tyska riksdagen. De tyska socialdemokraterna gav på förhand sitt godkännande till de framtida principerna i Versailles. De oberoende [socialisterna] röstade mot det. De inledde just den fåfänga utvecklingskurva som så småningom skulle föra dem tillbaka till utgångspunkten.

Vid partiets sjunde kongress (mars 1918) gjorde jag en återblick på den väg vi redan tillryggalagt, och beskrev min ståndpunkt detaljerat och klart nog:

> Om vi verkligen hade velat uppnå den mest gynnsamma freden, så skulle vi ha gått med på den så tidigt som i november förra året. Men ingen [utom Zinovjev] höjde sin röst för det. Vi var alla för att agitera, för att få arbetarklasserna i Tyskland, Österrike-Ungern och hela Europa att resa sig. Men bara om våra tidigare förhandlingar med tyskarna upplevdes som verkliga kunde de få någon revolutionär betydelse. Redan i samband med den allryska sovjetkongressen rapporterade jag till den bolsjevikiska fraktionen hur den förre österrikiska ministern Gratz sa att tyskarna bara behövde någon förevändning för att ställa oss inför ett ultimatum. De trodde att vi själva inbjöd till det... att vi på förhand förstod att vi skulle skriva under *vad som helst*, att vi bara spelade en revolutionär komedi.
>
> Om vi under dessa omständigheter hade vägrat att skriva under freden, skulle vi riskerat att förlora Tallinn och andra områden. Om vi å andra sidan hade skrivit under alltför snabbt, hade vi riskerat att förlora världsproletariatets stöd, eller åtminstone större delen av det. Jag var en av de som trodde att tyskarna inte skulle rycka fram, men att om de ändå gjorde det vi skulle ha tid att skriva under freden även om det innebar ännu hårdare villkor. I sinom tid skulle alla ha blivit övertygade om att det inte fanns någon annan utväg.

Det är värt att lägga märke till att Liebknecht vid samma tid skrev från fängelset: ”Det kan på intet sätt sägas att den nuvarande lösningen på problemet inte är lika gynnsam för den framtida utvecklingen som en kapitulation i Brest-Litovsk hade varit i början av februari. Tvärtom. En sådan kapitulation skulle ha ställt det tidigare motståndet i sämsta möjliga belysning, och skulle ha fått det slutgiltiga underkastandet att framstå som '*vis haud ingrata*' [ungefär: välkommet våld – övers anm]. Den himmelskriande cynismen och brutala naturen hos tyskarnas slutliga aktion *har avlägsnat alla sådana misstankar*.”

Liebknecht utvecklades oerhört under kriget. Han lyckades lägga en avgrund mellan sig själv och Haases ärligt talat karaktärslösa natur. Vi behöver inte påpeka att Liebknecht var en revolutionär med oändligt mod. Men först nu höll han på att utvecklas till en strateg. Det visade sig både i frågor om hans personliga liv och i den revolutionära politiken. Tankar på personlig säkerhet var honom helt främmande. Efter arresteringen av honom skakade många av hans vänner huvudet åt hans självuppoffrande ”hänsynslöshet”. Lenin var tvärtom alltid mycket mån om ledningens säkerhet. Han ledde generalstaben och mindes alltid att man under ett krig måste se till att överkommandot fungerade. Liebknecht var som en general som själv ledde sina trupper i strid.

Av denna liksom flera andra orsaker hade han svårt att förstå strategin i Brest-Litovsk. Först ville han att vi helt enkelt skulle utmana ödet och gå framåt och möta det. På den tiden fördömde han upprepade gånger ”Lenin och Trotskijs politik”, och gjorde i denna fråga helt rimligt ingen skillnad mellan Lenins och min ståndpunkt. Men senare började han se politiken i Brest-Litovsk i ett annat ljus. I början av maj skrev han: ”Framförallt en sak är viktig för de ryska sovjeterna – och det är definitivt inte demonstrationer och utmärkelser, utan en hård och bister makt. För det behöver de intelligens och tid såväl som energi. Intelligens så att de kan skaffa sig den tid som behövs för även den mest intelligenta energi.” Detta är ett fullständigt erkännande av det riktiga i Lenins politik för Brest-Litovsk, som helt och hållet gick ut på att vinna tid.

Sanningen kommer fram men dumheten är lika hårdnackad. I en bok om Sovjetrysslands första år, ”Svälten i Sovjetryssland”,[3] tillskriver den amerikanske professorn Fischer mig uppfattningen att sovjeterna aldrig kommer att gå i krig med de borgerliga regeringarna, och inte heller sluta fred med dem. Liksom många andra kopierade Fischer denna idiotiska formulering från Zinovjev och epigonerna, och lade till sin egen brist på förståelse. Mina försenade kritiker har för länge sedan tagit mitt förslag i Brest-Litovsk ur sitt sammanhang och förvandlat det till en allmängiltig formel för att så mycket lättare kunna reducera det till en orimlighet. Men då har de inte märkt att ett tillstånd av ”varken fred eller krig”, eller mer exakt varken freds*fördrag* eller krig i sig själv inte är ett onaturligt tillstånd. Just dessa relationer existerar idag mellan Sovjetryssland och världens största

[3] H H Fischer, *The Famine in Soviet Russia; the Operations of the American Relief Administration*, New York: The MacMillan Company, 1927.

länder – USA och Storbritannien.[4] Det var visserligen inte vår önskan att det skulle bli så, men det förändrar inte faktum.

Dessutom finns det ett land som vi har upprättat just dessa förhållanden av ”varken fred eller krig” med på eget initiativ – jag talar om Rumänien. När mina kritiker tillskriver mig en allmängiltig formel som de framställer som fullkomligt orimlig, så verkar de helt okunniga om det faktum att de själva återskapar denna ”orimliga” formel i Sovjetunionens relationer med många andra länder.

Hur bedömde Lenin själv historien i Brest-Litovsk när den väl var över? Lenin ansåg det i allmänhet inte värt att nämna tillfälliga meningsskiljaktigheter med mig. Men mer än en gång talade han om ”den oerhörda propagandistiska betydelsen av Brest-Litovskförhandlingarna.” (Exempelvis i sitt tal 15 maj 1918.)[5] Vid partikongressen ett år senare anmärkte Lenin: ”Dessutom gjorde den extrema isoleringen från Västeuropa och alla övriga länder att vi inte fick något objektivt material för att bedöma hur snabbt den proletära revolutionen i väst kunde utvecklas och i vilka former det kunde ske. Denna komplicerade situation gjorde att frågan om Brestfreden framkallade åtskilliga meningsskiljaktigheter inom vårt parti.”[6]

Då återstår bara frågan om hur mina senare kritiker och anklagare själva uppträdde under dessa dagar. Bucharin kämpade under nästan ett helt år våldsamt mot Lenin och mig, och hotade att splittra partiet. Kujbysjev, Jaroslavskij, Bubnov och flera av stalinismens nuvarande stöttepelare höll med honom. Zinovjev krävde tvärtom att vi omedelbart skulle skriva under freden och avsvärja oss de propagandistiska möjligheterna i Brest-Litovsk. Lenin och jag fördömde enhälligt denna ståndpunkt. Kamenev höll med om min formulering när vi var i Brest-Litovsk, men anslöt sig till Lenin när han återvände till Moskva. Rykov var inte med i centralkommittén vid denna tid, och deltog alltså inte i de beslutande konferenserna. Dzerzjinskij var mot Lenin men anslöt sig till honom vid den sista omröstningen. Vilken inställning hade Stalin? Som vanligt ingen. Han bara väntade och kalkylerade. ”Den gamle mannen hoppas fortfarande på fred”, nickade han åt mig, med syftning på Lenin. ”Han kommer inte att få någon.” Efteråt gick han till Lenin och gjorde säkert samma sorts anmärkning om mig. Han talade aldrig öppet. Ingen var heller särskilt intresserad av hans motsägelser. Mitt främsta mål – att få världsproletariatet att se vårt agerande i frågan om freden i bästa möjliga ljus – var utan tvekan av sekundär betydelse för Stalin. Han var bara intresserad av ”fred i ett land”, precis som han senare var intresserad av ”socialism i ett land”. Under den avgörande omröstningen anslöt han sig till Lenin. Först flera år senare utarbetade han något som kan likna en egen ”synpunkt” om händelserna i Brest-Litovsk, och det bara för att gynna sin kamp mot trotskismen.

Vi behöver knappast dröja längre vid detta. Jag har redan ägnat ett oproportionerligt stort utrymme åt motsättningarna om Brest-Litovsk. Men det verkade nödvändigt att blotta åtminstone en av de omdiskuterade händelserna i sin helhet, att visa vad som verkligen hände, och hur det framställdes senare. Och med det ville jag placera epigonerna på sin rätta plats. Vad gäller Lenin kan ingen seriös människa misstänka att min inställning till honom vägleddes av en känsla som på tyska heter ”Rechthaberei” [rättshaveri]. Långt före alla andra gav jag ett omdöme om Lenins roll under Brest-Litovskdagarna. 3 oktober 1918 sa jag vid ett extraordinärt möte med sovjetregeringens högre organ: ”Jag ser det som min plikt, att inför denna behöriga församling säga, att i den timma då många av oss, inklusive jag, tvivlade på om det var tillrådligt att skriva under freden i Brest-Litovsk, då hävdade kamrat Lenin envist, med anmärkningsvärt förutseende och mot vårt motstånd, att vi måste få till stånd den för att klara oss igenom tills världsproletariatets revolution kommer.

---

[4] Skrevs innan de diplomatiska förbindelserna nyligen återupptogs mellan Sovjetryssland och Storbritannien – eng övers anm.

[5] Lenin, *Collected Works*, vol CW 27 sid 382 ”Report On The Current Situation To The Moscow Regional Conference Of The R.C.P.(B)”.

[6] Lenin, *Valda verk i 10 band*, bd 8, s 392, ”Centralkommitténs verksamhetsberättelse den 18 mars”.

Och nu måste vi medge att vi hade fel.”

Jag behövde inte vänta på epigonernas senkomna gudomliga uppenbarelser för att inse Lenins geniala politiska mod, som räddade proletariatets diktatur under Brest-Litovskdagarna. Med de just citerade orden tog jag på mig en större del av ansvaret för andra misstag än vad jag egentligen behövde göra. Jag gjorde det för att vara ett exempel för andra. Här noterar de stenografiska rapporterna ”långvariga ovationer”. Partiet ville på detta sätt visa att det förstod och uppskattade min hållning gentemot Lenin, en inställning som var fri från varje tillstymmelse till avund eller småsinthet. Jag insåg bara alltför väl vad Lenin betydde för revolutionen, historien och för mig personligen. Han var min läromästare. Det betyder inte att jag upprepade hans ord och gester lite senare, utan att jag lärde från honom för att självständigt komma fram till samma beslut.

Kapitel 33. En månad i Svijazjsk

Våren och sommaren 1918 blev osedvanligt hårda. Först då gjorde sig efterdyningarna till kriget kännbara. Ibland kändes det som om allting gled undan och föll sönder, som om det inte fanns någonting att hålla tag i, ingenting att luta sig mot. Man undrade om ett så förtvivlat land, så ekonomiskt utmattat, så ödelagt, hade kvar tillräckligt mycket livskraft för att kunna stöda en ny regim och försvara sitt oberoende. Det fanns ingen mat. Det existerade ingen armé. Järnvägarna befann sig i totalt kaos. Statsapparaten höll just på att ta form. Sammansvärjningar kokades ihop överallt.

I väster var Polen, Litauen, Lettland, Vitryssland och en stor del av Storryssland ockuperat av tyskarna. Pskov låg i deras händer. Ukraina blev en tysk-österrikisk koloni. På sommaren 1918 anstiftade franska och engelska agenter ett uppror bland de tjeckoslovakiska regementena (som utgjordes av tidigare krigsfångar) vid Volga. Det tyska överkommandot lät via sin militärattaché meddela att om de vita närmade sig Moskva från öster, skulle tyskarna komma från väster, i riktning från Orsja och Pskov, för att förhindra uppkomsten av en ny östfront. Vi befann oss mellan hammaren och städet. I norr ockuperade fransmännen och britterna Murmansk och Archangelsk, och hotade att rycka fram mot Vologda. I Jaroslavl inledde vitgardisterna en revolt, organiserad av Savinkov och anstiftad av den franska ambassadören Noulens och den engelska representanten Lockhart, i syfte att förena trupperna i norr med tjeckoslovakerna och vitgardisterna vid Volga, via Vologda och Jaroslavl. I Uralbergen härjade Dutovs rövarband helt fritt. I söder, vid Don, spred sig ett uppror under ledning av general Krasnov, som vid den tiden stod i direkt förbund med tyskarna. Vänstersocialistrevolutionärerna organiserade i juli en konspiration och mördade greve Mirbach. Samtidigt försökte de inleda ett uppror på östfronten. De ville tvinga in oss i krig med Tyskland. Fronten i inbördeskriget antog alltmer formen av en snara som slöt sig allt hårdare kring Moskva.

När Simbirsk föll togs beslut om att jag skulle resa till Volga, där vi stod inför den största faran. Jag började iordningställa ett specialtåg – och på den tiden var det inte någon lätt uppgift. Allting saknades, eller rättare sagt visste ingen var vi kunde hitta saker och ting. Den allra enklaste sak blev en komplicerad improvisation. På den tiden kunde jag inte i min vildaste fantasi tro att jag skulle bli tvungen att bo på detta tåg i två och ett halvt år. Jag lämnade Moskva 7 augusti, fortfarande omedveten om att Kazan hade fallit dagen innan. Det var först på vägen som jag fick höra denna mycket oroande nyhet. Hastigt hopsamlade röda trupper hade lämnat sina ställningar utan strid och hade blottat Kazans försvar. Delar av staben visade sig vara förrädare, och resten hade överraskats och hade flytt i säkerhet så gott de kunde under hård beskjutning. Ingen visste var befälhavaren eller de andra högre officerarna befann sig. Mitt tåg stannade i Svijazjsk, den närmaste större stationen innan Kazan. Där kom revolutionens öde att hänga på en skör tråd under en hel månad. Denna månad var en mäktig läroperiod för mig.

Armén i Svijazjsk utgjordes av truppavdelningar som hade dragit sig tillbaka från Simbirsk och Kazan, och av hjälptrupper som hade kastats in från alla möjliga håll. Varje enhet levde sitt eget liv, det enda de hade gemensamt var beredvilligheten att slå till reträtt – så överlägsen var fienden både vad gäller organisering och erfarenhet. En del vita kompanier som bestod enbart av officerare utförde mirakel. Själva marken verkade vara fylld av panik. De nya röda trupperna anlände energiska till mods, men smittades omedelbart av den slöhet som berodde på reträtten. Rykten började gå bland bönderna att sovjeterna var dödsdömda. Präster och handelsmän började sticka upp huvudena. De revolutionära elementen i byarna gick under jorden. Allting höll på att rasa samman, det fanns inget att hålla fast i. Situationen verkade hopplös.

Här, just utanför Kazan, kunde man på en liten remsa jord se alla de många faktorer som finns i mänsklighetens historia, och hitta argument mot den fega historiska fatalism som i verkligheten alltid gömmer sig bakom en passiv lag om orsak och verkan, och ständigt bortser från den allra viktigaste faktorn – levande och aktiva människor. Hur mycket mer behövdes för att störta revo-

lutionen? Dess territorium var till ytan inte större än Moskvas gamla furstendöme. Den hade nästan ingen armé. Den var omringad av fiender. Efter Kazan stod Nizjnij-Novgorod på tur, och därifrån låg vägen praktiskt taget helt öppen till Moskva. Revolutionens öde avgjordes vid Svijazjsk. Och i det allra mest avgörande ögonblicket vilade det på en enda bataljon, ett enda kompani, en enda kommissaries mod. Kort sagt hängde det verkligen på en tråd. Och så fortsatte det, dag in och dag ut.

Trots allt räddades revolutionen. Vad krävdes för det? Mycket lite. Massornas förtrupp måste inse hur dödligt farlig situationen var. Den första förutsättningen för att kunna lyckas var att inte dölja någonting, inte leka med massorna utan kalla saker och ting vid sitt rätta namn. Revolutionen var fortfarande alldeles för sorglös, segern i oktober hade gått så lätt. Samtidigt hade den inte med ett enda penndrag kunnat avlägsna alla de umbäranden som hade orsakat den. Den första spontana framåtandan höll på attta slut. Fienden nådde framgångar med hjälp av militär organisering, vilket just var vad vi saknade. Men utanför Kazan skaffade sig revolutionen det.

Propagandan i hela landet underhölls av telegram från Svijazjsk. Sovjeterna, partiet, fackföreningarna, alla skaffade de fram nya trupper och skickade tusentals kommunister till fronten vid Kazan. Större delen av partiet visste inte hur man hanterade vapen, men de ville vinna och det var det viktigaste. De gav arméns mjuka kropp en ryggrad.

Befälhavare för östfronten var överste Vatzetis, som hade haft befäl över en lettisk gevärsskyttedivision. Det var den enda enhet som fanns kvar av den gamla armén. De lettiska lantarbetarna, arbetarna och fattigbönderna hatade de baltiska friherrarna. Under kriget mot tyskarna hade tsarismen utnyttjat denna fiendskap, och de lettiska regementena hade varit tsararméns bästa trupper. Efter februarirevolutionen hamnade de nästan till sista man under bolsjevikiskt inflytande, och de spelade en viktig roll under oktoberrevolutionen. Vatzetis var initiativrik, energisk och fyndig. Han hade utmärkt sig under vänstersocialistrevolutionärernas uppror. Under hans ledning ställdes lätt artilleri upp framför konspiratörernas högkvarter, och det räckte med två eller tre salvor bara för att skrämmas och utan några skadade för att få dem att ta till flykten. Efter Muravijovs förräderi ersatte Vatzetis honom i öster. Till skillnad från de andra officerarna från militärhögskolan tappade han aldrig bort sig i revolutionens kaos, utan kastade sig glatt in i den, vädjade, uppmanade och gav order även när det fanns föga hopp om att de skulle utföras. Medan regeringens övriga ”specialister” mer än något annat var rädda för att överskrida sina befogenheter, utfärdade Vatzetis i sina mest inspirerade ögonblick order som om sovjetkommissarierna och den centrala exekutivkommittén inte existerade. Omkring ett år senare anklagades han för tvivelaktiga intriger och förbindelser, men det fanns egentligen inget allvar i dessa anklagelser. Kanske grabben hade läst Napoleons biografi innan han gick för att sova, och anförtrott sina ambitiösa drömmar till två eller tre unga officerare. Idag är Vatzetis professor vid militärhögskolan.

Under reträtten från Kazan 6 augusti var han en av de sista att lämna stabshögkvarteret när de vita redan var på väg in i byggnaden. Han lyckades fly och nådde Svijazjsk på omvägar. Han hade förlorat Kazan men inte sin optimism. Vi gick igenom de mer viktiga frågorna tillsammans, utsåg den lettiska officeren Slavin till befälhavare över femte armén och tog farväl. Vatzetis återvände till stabshögkvarteret och jag blev kvar i Svijazjsk.

Bland partiarbetarna som anlände med samma tåg som jag fanns en man vid namn Gusev. Han kallades ”gammalbolsjevik” på grund av att han hade deltagit i revolutionen 1905. Under de tio följande åren hade han dragit sig tillbaka till ett borgerligt liv, men liksom så många andra återvände han till revolutionen 1917. Senare avlägsnade jag och Lenin honom från det militära arbetet på grund av en del småaktiga intriger, och han plockades omedelbart upp av Stalin. Hans speciella fallenhet idag är att förfalska inbördeskrigets historia, och hans främsta egenskap i detta arbete är hans likgiltiga cynism. Precis som resten av Stalins skola tittar han aldrig tillbaka på vad han har skrivit eller sagt förut. I början av 1924, när kampanjen mot mig redan var ganska uppenbar,

spelade Gusev rollen som trög förtalare. Men trots att det hade gått 6 år var hågkomsterna från dagarna i Svijazjsk fortfarande alltför färska i minnet, och de bromsade till och med honom. Detta är vad han då sa om händelserna utanför Kazan:

> Kamrat Trotskijs ankomst innebar en avgörande förändring av situationen. När Trotskijs tåg anlände till den ensligt belägna stationen Svijazjsk uppstod en stark vilja att segra, ta initiativ och på ett välplanerat sätt utföra alla militära uppgifter.
>
> Redan från första dagen kände alla vid denna station, som var fylld av järnvägsvagnar från otaliga regementen, och där även den politiska avdelningens och kommissariatets högkvarter fanns, att man hade kommit till en vändpunkt. Samma sak gjorde sig gällande bland trupperna vid den femton verst långa fronten. Det stod först av allt klart på disciplinens område. Det var särskilt och framför allt lämpligt och nödvändigt med kamrat Trotskijs stränga metoder... under denna period av gerillakrig, dålig disciplin och lantlig egoism. Det gick inte att uppnå något med hjälp av övertalning. Och dessutom fanns det inte tid till det. Under de tjugofem dagar kamrat Trotskij tillbringade i Svijazjsk utfördes ett enormt arbete. Den femte arméns desorganiserade och degenererade regementen förvandlades till kämpande trupper, och förbereddes inför erövringen av Kazan

Förrädarna fanns i staben och bland befälhavarna, ja överallt. Fienden visste var han skulle slå till och gjorde det nästan alltid med säkerhet. Det var nedslående. Strax efter min ankomst besökte jag batterierna vid fronten. Placeringen av artilleriet förklarades för mig av en erfaren officer, en man med ett ansikte som hade härdats av vinden och med ogenomträngliga ögon. Han bad om tillåtelse att för ett ögonblick lämna mig för att ge order via fälttelefon. Några få minuter senare föll två granater femtio steg bakom mig och en tredje mycket nära oss. Jag hann knappt slänga mig ner och blev översköljd av jord. Officeren stod blickstilla en bit bort, alldeles blek under solbrännan. Märkligt nog misstänkte jag ingenting då, jag trodde bara att det var en olycka. Två år senare kom jag plötsligt ihåg hela händelsen, och när jag påminde mig den in i minsta detalj slog det mig att officeren var en fiende, och att han vid något lämpligt tillfälle hade talat med fiendens batterier över telefon och meddelat dem var de skulle skjuta. Han utsatte sig för en dubbel risk – att dödas tillsammans med mig av de vitas granater, eller att bli skjuten av de röda. Jag har ingen aning om vad som hände med honom senare.

Knappt hade jag återvänt till min järnvägsvagn förrän jag hörde gevärseld överallt runt mig. Jag rusade fram till dörren. Ett flygplan från de vita cirklade runt över oss, och försökte uppenbarligen träffa tåget. Tre bomber föll i en stor cirkel, den ena efter den andra, men ställde inte till med någon skada. Från taken på vårt tåg sköt man med gevär och kulsprutor mot fienden. Flygplanet steg utom skotthåll, men gevärselden fortsatte – det verkade som om alla var berusade. Med största svårighet lyckades jag få stopp på beskjutningen. Möjligen hade samma officer meddelat när jag skulle återvända till tåget. Men det kan också ha funnits andra källor.

Ju mer hopplös den militära situationen blev för revolutionen, ju mer utbrett blev förräderiet. Vi måste till varje pris få slut den automatiska tröghet som reträtten orsakade, en tröghet där männen inte längre tror på att de kan stanna, göra helt om och slå fienden i magen. Jag hade med mig 50 unga män från partiet i Moskva på tåget. De överträffade sig själva, ryckte in och hjälpte till men smälte genom sitt hänsynslösa mod och totala oerfarenhet samman inför mina ögon. Ställningen näst intill dem hölls av det fjärde lettiska regementet. Av den lettiska divisionens alla regementen var detta det som hade drabbats allra värst. Trupperna låg i leran under regnet och krävde avlösning, men det fanns ingen avlösning att tillgå. Regementets befälhavare och kommitté skickade mig ett uttalande med innebörden, att om inte regementet omedelbart avlöstes skulle det innebära ”farliga konsekvenser för revolutionen”. Det var ett hot. Jag kallade in regementets befälhavare och kommitténs ordförande till min järnvägsvagn. De höll trumpet fast vid sitt uttalande. Jag förklarade dem arresterade. Tågets förbindelseofficer, som nu är befälhavare på Kreml, avväpnade dem i min kupé. Vi var bara två personer i staben på tåget, resten kämpade vid fronten. Om de arresterade männen hade gjort motstånd, eller om regementet hade beslutat sig för att försvara dem och hade

lämnat fronten så kunde situationen ha blivit desperat. Vi hade tvingats överge Svijazjsk och bron över Volga. Om fienden hade erövrat mitt tåg så skulle det otvivelaktigt ha fått effekter på armén. Vägen till Moskva hade legat öppen. Men fängslandet gick lugnt till väga. I en order till armén förkunnade jag att regementets befälhavare skulle ställas inför en revolutionär domstol. Regementet stannade på sin post. Befälhavaren dömdes bara till fängelse.

Kommunisterna förklarade, uppmanade och tjänade som exempel, men agitation kunde inte ensamt radikalt förändra truppernas inställning, och situationen gav inte tillräcklig med tid för det. Vi tvingades besluta om hårdare åtgärder. Jag utfärdade en order som trycktes på mitt tåg och spreds i hela armén: ”Jag vill varna för att om några enheter slår till reträtt utan order, så kommer de första som skjuts att vara enhetens kommissarie och därefter befälhavaren. Modiga och oförskräckta soldater kommer att utses i deras ställe. Fegisar, ynkryggar och förrädare kommer inte att undgå kulan. Detta lovar jag högtidligt i närvaro av hela Röda armén.”

Förändringen skedde naturligtvis inte på en gång. Enskilda trupper fortsatte att dra sig tillbaka utan orsak eller bröt samman inför första hårdare angrepp. Svijazjsk låg öppet för anfall. En ångbåt hölls redo för staben på Volga. Tio cykelburna man ur min besättning på tåget vaktade vägen mellan stabshögkvarteret och ångbåtsbryggan. Femte arméns militärsovjet föreslog att jag skulle förflyttas till floden. Det var ett klokt förslag, men jag var rädd för att det skulle få en dålig inverkan på den redan nervösa och osäkra armén. Just då blev situationen vid fronten ännu värre. Det nya regemente som vi hade litat på lämnade sin post med kommissarien och befälhavaren i spetsen och erövrade ångbåten med vapenmakt, och tänkte segla mot Nizjnij-Novgorod.

En våg av bestörtning svepte längs fronten. Alla tittade mot floden. Situationen verkade nästan hopplös. Staben stannade på sin post, trots att fienden bara var en eller två kilometer bort och granater exploderade i närheten. Jag talade med den oumbärliga Markin. Han tog med sig ett antal väl beprövade män och gick ombord på en improviserad kanonbåt och seglade fram till ångbåten med desertörerna, och krävde under vapenhot att de skulle ge sig. Allting hängde på detta ögonblick, ett enda gevärsskott skulle ha räckt för att leda till katastrof. Men desertörerna gav upp utan motstånd. Ångbåten la till vid kajen och desertörerna steg iland. Jag utsåg en fältdomstol som dömde befälhavaren, kommissarien och flera meniga till döden – mot kallbrand krävs glödande järn. Jag förklarade situationen för regementet utan att dölja eller linda in någonting. Ett antal kommunister placerades i regementet, som återvände till stridslinjen med nya befälhavare och en ny anda. Allt hände så snabbt att fienden inte hann dra fördel av oron i våra led.

Vi måste bygga upp ett flygvapen. Jag ringde upp en pilot, Akasjev, som trots att han var övertygad anarkist arbetade med oss. Akasjev visade sin initiativförmåga och samlade snabbt ihop en flygskvadron. Med dess hjälp fick vi till sist en fullständig bild av fiendens front, femte arméns befälhavare hade kommit ut ur mörkret. Flygarna gjorde dagliga flygräder mot Kazan och staden greps av vanvettig oro. En tid därefter, efter att Kazan hade erövrats, fick jag bland andra dokument tag på en dagbok från en borgerlig flicka som genomlevde belägringen. Sidorna var fyllda av beskrivningar av den panik som våra flygare orsakade, omväxlande med beskrivningar av flickans kärleksaffärer. Livet gick vidare. Tjeckiska officerare tävlade med ryska. Affärer som hade inletts i salongerna i Kazan fortsatte och fullbordades i källarutrymmen som fungerade som bombskydd.

28 augusti inledde de vita en kringgående rörelse. Överste Kappel, som senare blev en hyllad vit general, trängde i skydd av mörkret tillsammans med starka trupper bakom våra linjer och erövrade en liten järnvägsstation, rev upp spåren och högg ner telegrafstolparna. Efter att på detta sätt ha skurit av vår reträttväg, trängde han fram för att angripa Svijazjsk. Om jag inte misstar mig ingick Savinkov i Kappels stab. Detta drag överraskade oss fullständigt. Vi var rädda för att rubba den redan ostadiga fronten, så vi drog bara tillbaka två eller tre kompanier. Befälhavaren på mitt tåg mobiliserade återigen alla han kunde komma över, både på tåget och stationen, till och med kocken. Vi hade gott om gevär, kulsprutor och handgranater. Tågets besättning bestod av bra kämpar. Man-

skapet intog ställning omkring en verst från tåget. Slaget varade ungefär åtta timmar, och båda sidor led förluster. Efter att ha uttömt sina krafter drog sig fienden till slut tillbaka. De brutna förbindelserna med Svijazjsk hade oroat Moskva och hela linjen. Små enheter skyndade till vår hjälp. Linjen reparerades snabbt och nya avdelningar anslöt sig till armén. På den tiden rapporterade tidningarna i Kazan att jag hade blivit avskuren, arresterats, dödats, flugit iväg i ett flygplan – men att min hund hade fångats som trofé. Detta trogna djur fångades senare längs inbördeskrigets alla fronter. Oftast var det en chokladbrun hund, men ibland en Sankt Bernhardshund. Själv tog jag det hela med ro eftersom jag aldrig har haft någon hund.

När jag gjorde min nattliga runda i stabshögkvarteret klockan tre på morgonen under den mest kritiska natten i Svijazjsk, hörde jag en välbekant röst från stabsrummet: ”Han kommer att spela sitt spel tills han fångas, och kommer att ödelägga sig själv och oss alla. Sanna mina ord.” Jag stannade på tröskeln. Framför mig satt två unga officerare från generalstaben vid ett bord och studerade noggrant en karta. Mannen som talade stod med ryggen mot mig, böjd över bordet. Han måste ha sett oron i sina kompanjoners ansikten, ty han vände sig snabbt om mot dörren. Det var Blagonravov, före detta löjtnant i tsarens armé, en ung bolsjevik. En blandning av skräck och skam verkade få hans ansikte att frysa fast. I egenskap av kommissarie var det hans plikt att upprätthålla moralen hos arméns specialister. Istället eggade han här, i detta kritiska ögonblick, upp dem mot mig och uppmanade dem att desertera. Jag hade tagit honom på bar gärning, och jag kunde knappt tro mina ögon och öron.

1917 hade Blagonravov varit en kämpande revolutionär. Han var kommissarie på Peter Paul-fästningen under revolutionen, och deltog senare i kuvandet av militärkadetternas uppror. Under Smolnij-perioden anförtrodde jag honom viktiga uppgifter, och han genomförde dem bra. ”Från en sådan löjtnant”, hade jag en gång skämtsamt sagt till Lenin, ”kan det en dag till och med uppstå en Napoleon. Han har till och med rätt namn för det: Blago-nravov, nästan som Bona-parte.”[1] Lenin skrattade åt denna oväntade jämförelse. Därefter blev han tankfull, och med sina kindben ännu mer framträdande än vanligt sa han allvarligt, nästan hotfullt: ”Nå, jag tror att vi kommer att klara av Bonaparte, gör inte du det?”

”Allt ligger i Guds händer”, svarade jag skämtsamt. Jag hade skickat samme Blagonravov till öst när folket där överraskades av Muravijovs förräderi. När jag förklarade uppgiften för Blagonravov i Lenins mottagningsrum i Kreml, svarade han som om han var deprimerad: ”Saken är den att revolutionen är på nedgång.” Det var i mitten av 1918. ”Är det möjligt att du redan är slut?”, frågade jag honom ilsket. Blagonravov samlade ihop sig, ändrade tonen och lovade att göra allt som behövdes. Jag blev lugnad.

Och nu hade jag i denna ytterst allvarliga stund avslöjat honom på vippen att begå öppet förräderi!

Vi gick ut i korridoren så att vi inte behövde diskutera det inför officerarna. Blagonravov var blek och darrade, med handen höjd till mössan. ”Snälla, överlämna mig inte till domstolen”, upprepade han förtvivlat. ”Ge mig anstånd så kan du skicka mig till fronten som menig.” Min profetia hade inte slagit in. Här stod min kandidat till Napoleon framför mig som en rädd hare. Han avsattes från sin post och skickades iväg på mindre ansvarsfullt arbete.

Revolutionen förtär människor och personligheter. De modiga förintas och de mindre hårda bryts ned mentalt. Idag sitter Blagonravov med i staben för det Statliga Politiska Rådet (”GPU”),[2] och är en av den nuvarande regimens stöttepelare. Han måste ha lärt sig att hata den ”permanenta revolutionen” medan han fortfarande befann sig i Svijazjsk.

Revolutionens öde hängde på en skör tråd mellan Svijazjsk och Kazan. Den enda reträttvägen gick

[1] På ryska betyder ”blago-navrov” ”välvillig” eller ”väluppfostrad” – eng övers anm.
[2] GPU är en förkortning av ”Gosudarstvennoje Polititjeskoje Upravlenje”), med andra ord ”Statliga Politiska Rådet”, som är den sovjetiska hemliga polisens organisation – eng övers anm.

ner i Volga. Arméns revolutionära sovjet informerade mig att frågan om min säkerhet i Svijazjsk begränsade deras handlingsfrihet, och krävde att jag omedelbart skulle gå ombord på en båt på floden. De var tvungna att ställa detta krav – ända från början hade jag klargjort att min närvaro i Svijazjsk inte på något sätt skulle få försvåra eller hämma arméns överkommando. Under alla mina uppehåll vid olika fronter höll jag mig alltid till denna regel. Så jag fogade mig i beslutet och flyttade till floden, dock inte till passagerarbåten som hade iordningställts för mig, utan till en torpedbåt. Fyra små torpedbåtar hade med stora svårigheter förts upp till Volga via Marijnsks kanalsystem. Vid denna tidpunkt hade även en del av flodångarna beväpnats med kanoner och maskingevär.

Under Raskolnikovs kommando planerade flottiljen ett anfall mot Kazan samma natt. Båtarna var tvungna att passera två höga uddar där de vita hade placerat sina batterier. Bortanför uddarna böjde floden av och blev bredare, och där var fiendens flotta stationerad. På motsatta flodbanken låg Kazan öppen. Planen var att passera uddarna i skydd av mörkret, förstöra fiendens flotta och kustbatterier och bombardera staden.

Flottiljen lade ut i stridsformation med släckta lanternor, som en tjuv om natten. Två gamla Volgalotsar, båda med små tunna skägg, stod bredvid kaptenen. De hade tvingats ombord och var livrädda varenda minut, de hatades oss och förbannade sitt öde, samtidigt som de hela tiden darrade som asplöv. Nu hängde allt på dem. Kaptenen påminde dem då och då om att han skulle skjuta dem båda två på fläcken om de satte skeppet på grund. Vi hade just kommit i jämnhöjd med udden som syntes svagt i mörkret, när en kulsprutesalva smattrade över floden som en piska. Ett kanonskott följde från kullen. Vi fortsatte tyst. Bakom oss och nedifrån besvarades elden. Ett flertal kulor trummade mot pansarplåten på bryggan som skyddade oss till midjan. Vi böjde oss ner och däcksunderofficerarna sjönk ihop och spejade ut i mörkret och viskade spänt med kaptenen. När vi hade passerat udden var vi inom skotthåll. Bakom oss på motsatta stranden syntes ljusen från Kazan. Tung skottlossning pågick bakom oss, uppifrån och nedifrån.

Mindre än 200 meter på höger sida, dolda av de bergiga flodbankarna, låg fiendens flotta. Båtarna skymtade som en vag massa. Raskolnikov beordrade kanonerna att öppna eld mot båtarna. Torpedbåtens metallskrov stönade och gnisslade vid det första skottet från kanonen. Vi rörde oss stötvis, som om järnskötet födde granater under fruktansvärda smärtor. Plötsligt skingrades nattmörkret som av en lysgranat – en av våra granater hade satt eld på en oljepråm. En oväntad, ovälkommen men lysande fackla höjde sig över Volga. Nu började vi skjuta mot kajen. Kanonerna på kajen syntes tydligt, men de besvarade inte elden. Uppenbarligen hade skyttarna flytt. Hela floden var upplyst. Det fanns ingen bakom oss. Vi var ensamma. Tydligen hade fiendens artilleri skurit av vägen för resten av våra båtar. Vår torpedbåt syntes lika tydligt på den upplysta floden som en fluga på en vit tallrik. Inom kort skulle vi hamna i en korseld från uddarna och kajen. Det fick oss att rysa. Och ovanpå alltihop tappade vi kontrollen över vår båt. Rodret hade gått sönder, troligen av ett skott. Vi försökte vrida rodret för hand, men den trasiga kedjan trasslade in sig i rodret och det blev oanvändbart. Vi tvingades stoppa motorerna. Båten drev sakta mot flodbanken vid Kazan när vi stötte på en gammal, halvt sjunken pråm. Eldgivningen upphörde. Det var ljust som mitt på dagen och tyst som på natten.

Vi satt i en fälla. Det enda som var obegripligt var det faktum att vi inte bombarderades med granater. Vi insåg inte vilken ödeläggelse och panik vår räd hade orsakat. Slutligen beslutade de unga befälhavarna att knuffa bort oss från pråmen och styra båten genom att omväxlande köra vänster och höger motor. Det visade sig fungera. Med oljefacklan fortfarande brinnande rörde vi oss mot udden. Det kom inga skott. När vi hade passerat udden sänkte sig mörkret över oss igen. En matros som hade svimmat fördes upp från maskinrummet. Batteriet på höjden avlossade inte ett enda skott. Uppenbarligen såg ingen oss, och troligen fanns där ingen som kunde se oss. Vi var räddade. Ett lätt ord att skriva, ”räddade”. Cigaretter tändes. De förkolnade resterna av en av våra improviserade kanonbåtar låg sorgset på ena stranden. Vi hittade några få skadade meniga på de andra båtarna. Först då upptäckte vi att fören på vår torpedbåt snyggt och elegant hade genomborrats av en tre

tums granat. Det var just innan gryningen. Alla kände det som om vi hade blivit födda på nytt.

Det ena följde på det andra. En flygare som just hade anlänt med goda nyheter fördes till mig. En avdelning ur den Andra armén under ledning av kosacken Azin hade kommit upp till Kazan från nordost. De hade erövrat två pansarbilar, försatt två kanoner ur stridbart skick, drivit en fiendeavdelning på flykten och intagit två byar tolv verst från Kazan. Flygaren återvände genast med instruktioner och en vädjan. Kazan klämdes i en kniptång. Från våra underrättelseagenter hade vi fått höra att vår nattliga räd hade knäckt de vitas motstånd. Fiendens flotta hade blivit nästan helt ödelagd, och kustbatterierna hade tystats. Ordet ”torpedbåt” på Volga hade samma effekt på de vita som ordet ”stridsvagn” lite senare fick på de unga röda trupperna utanför Petrograd. Rykten spreds att bolsjevikerna hade tyskar som stred med dem. De besuttna klasserna började fly i horder från Kazan. Arbetardistrikten sträckte återigen på sig. En revolt bröt ut i krutfabrikerna. Aggressiva stämningar visade sig bland våra trupper.

Månaden i Svijazjsk var proppfull av spännande händelser. Någonting hände varje dag. I detta avseende låg nätterna oftast inte långt efter dagarna. Det var första gången ett krig hade utspelat sig så nära inpå mig. Det var ett litet krig, på vår sida var bara omkring 25-30.000 man inblandade. Men ett litet krig skiljer sig från ett stort bara i omfattning. Det var som en levande modell av ett krig. Det lilla kriget var en stor skola.

Under tiden hade situationen utanför Kazan förändrats till oigenkännlighet. Med stöd av arbetarkommunister från Petrograd, Moskva och andra ställen omvandlades brokiga grupper till reguljära truppenheter. Regementena blev stabilare. I enheterna fick kommissarierna betydelse som revolutionära ledare, diktaturens direkta företrädare. Domstolarna visade alla att revolutionen, när den hotades av en dödlig fara, krävde de yttersta offer. Propaganda, organisation, revolutionära exempel och förtryck ledde på några få veckor till de nödvändiga förändringarna. En vacklande, opålitlig och förfallande massa förvandlades till en verklig armé. Vårt artilleri hade eftertryckligt visat sin överlägsenhet. Vår flotta kontrollerade floden. Våra piloter dominerade i luften. Jag tvivlade inte längre på att vi skulle inta Kazan.

1 september fick jag så plötsligt ett kodat telegram från Moskva: ”Kom genast. Vladimir Iljitj sårad, vet ej hur allvarligt ännu. Fullständig ordning råder. 31 augusti 1918, Sverdlov.” Jag reste genast. Stämningen inom partiet i Moskva var dyster och olycklig, men de var helt orubbliga. Den som uttryckte denna beslutsamhet bäst var Sverdlov. Läkarna sa att Lenins liv inte var i fara, och utlovade ett snabbt tillfrisknande. Jag muntrade upp partiet med utsikterna av framgångar i öster och återvände omedelbart till Svijazjsk.

Kazan erövrades 10 september. Två dagar senare intog vår Första armé Simbirsk. Första arméns befälhavare, Tuchatjevskij, hade i slutet av augusti lovat att han skulle inta Simbirsk senast 12 september. När staden hade intagits skickade han ett telegram. ”Ordern utförd. Simbirsk intagen.” Under tiden hade Lenin tillfrisknat. Han skickade ett jublande gratulationstelegram. Saker och ting förbättrade längs hela fronten.

Femte armén leddes nu av Ivan Nikititj Smirnov. Det var oerhört viktigt. Smirnov var urtypen för en fulländad och färdig revolutionär. Han hade anslutit sig 30 år tidigare och hade aldrig fått eller sökt avlösning. Under de mörkaste reaktionsåren fortsatte Smirnov att gräva underjordiska gångar. När de rasade in tappade han inte modet, utan började om på nytt. Ivan Nikititj var alltid en pliktens man. I detta avseende liknar en revolutionär en god soldat, och det är därför en revolutionär kan bli en bra soldat. Ivan Nikititj lydde bara sin sanna natur, och var alltid modellen för ståndaktighet och mod, utan den grymhet som så ofta beledsagar dem. Arméns bästa soldater började se honom som sitt exempel. ”Ingen var mer respekterad än Ivan Nikititj”, skrev Larissa Reisner i sin beskrivning av belägringen av Kazan. ”Man kände att han i de mest kritiska ögonblicken skulle vara allra starkast och modigast.” Smirnov saknade varje spår av pedanteri. Folk underkastade sig hans auktoritet än mer villigt som den inte alls var uppenbar eller diktatorisk, om än helt odiskutabel.

Kommunisterna i Femte armén som grupperade sig kring Smirnov utgjorde en särskild politisk familj, som än idag flera år efter att femte armén har hemförlovats spelar en roll i landets liv. I revolutionens lexikon har ”en femte-arméman” en speciell betydelse. Det betecknar en verklig revolutionär, en plikttrogen och framförallt samvetsgrann person. Efter inbördeskrigets slut tog manskapet i Femte armén tillsammans med Smirnov med sig allt sitt hjältemod till ekonomins område, och hamnade nästan utan undantag i oppositionens led. Smirnov stod i ledningen för militärindustrin, och därefter intog han posten som kommissarie för post och telegrafkommunikationer. Idag är han landsförvisad till Kaukasus. Många av hans hjältemodiga kamrater i Femte armén befinner sig i fängelse och i Sibirien. Men revolutionen förtär människor och personligheter! Enligt de senaste rapporterna har till och med Smirnov blivit knäckt av kampen och förespråkar kapitulation.

Larissa Reisner, som kallade Ivan Nikititj ”Svijazjsks samvete”, var själv framstående både i Femte armén och i revolutionen i stort. Denna fina unga kvinna susade fram över den revolutionära himlen som en brinnande meteor, och förblindade många. Med sin uppenbarelse som en olympisk gudinna kombinerade hon ett skarpsinnigt och ironiskt intellekt med en krigares mod. Efter att de vita hade erövrat Kazan smög hon in i fiendens läger för att rekognoscera, förklädd till bondekvinna. Men hennes yttre var alltför ovanligt, och hon arresterades. Under ett korsförhör med en japansk underrättelseofficer utnyttjade hon en paus för att smita ut genom en dåligt bevakad dörr och rymde. Efter det ägnade hon sig åt underrättelsearbete. Senare tjänstgjorde hon på krigsfartyg och deltog i strider. Hennes korta berättelser om inbördeskriget är litteratur. Hon kunde skriva med lika stor förtjusning om industrierna i Ural som om arbetarnas uppror i Ruhr. Hon var ivrig att få se och känna till allt, och vara med om allting. På några få år blev hon en första klassens författare. Men efter att ha gått oskadd genom eld och vatten, gick denna revolutionens Pallas plötsligt under i tyfus i Moskvas lugna omgivningar, innan hon ens hade fyllt trettio.

Den ene utmärkte arbetaren efter den andre anslöt sig. Under eldgivning lärde sig manskapet på en vecka. Armén tog form på ett strålande sätt. Revolutionens bottennivå – när Kazan föll – låg nu bakom oss. Samtidigt ägde en väldig förändring rum bland bönderna. De vita lärde muzjikerna politikens ABC. Under de följande sju månaderna befriade Röda armén ett område på nästan en miljon kvadratkilometer, med en befolkning på fyrtio miljoner. Revolutionen gick återigen framåt. När de vita flydde från Kazan tog de med sig republikens guldreserv, som hade förvarats där sedan general Hoffmanns offensiv i februari. Långt senare tog vi tillbaka den, tillsammans med amiral Koltjak.

När jag till sist fick möjlighet att ta ögonen från Svijazjsk, lade jag märke till att det hade ägt rum en del förändringar i Europa. Den tyska armén befann sig i ett hopplöst läge.

Kapitel 34. Vårt tåg

Nu är det dags att berätta om ”Predrevojensovjetens tåg”.[1] Under revolutionens mest pressande år var mitt personliga liv oupplösligt knutet till tågets liv. Tåget var å andra sidan oupplösligt knutet till Röda arméns liv. Tåget förenade fronten med basen, löste brådskande problem på plats, skolade, vädjade, levererade, belönade och straffade.

En armé kan inte byggas upp utan repressalier. Det går inte att leda människomassor in i döden om inte arméledningen har dödsstraffet i sin arsenal. Så länge dessa illvilliga svanslösa apor som är så stolta över sina tekniska framsteg – de djur som vi kallar människor – så länge de bygger arméer och för krig, kommer befälen att tvingas ställa soldaterna inför valet mellan en möjlig död vid fronten eller en oundviklig död i eftertruppen. Och ändå kan inte arméer bygga på rädsla. Tsarens armé föll inte samman på grund av att den saknade repressalier. Kerenskijs försök att rädda den genom att återinföra dödsstraffet innebar bara att han gav den dödsstöten. På ruinerna av det stora kriget byggde bolsjevikerna en ny armé. Dessa fakta behöver inte förklaras för de som har ens den minsta kunskap om historiens språk. Den nya arméns starkaste kitt var oktoberrevolutionens idéer, och tåget levererade detta kitt till fronten.

I provinserna Kaluga, Voronezj och Rjazan fanns tiotusentals bönder som inte hade svarat på sovjeternas första inkallelseorder. Kriget pågick långt därifrån, rekryteringen till krigstjänst var ineffektiv, och följaktligen togs inte inkallelsen på allvar. De som inte inställde sig kallades desertörer. Det blev nödvändigt att inleda en hård kampanj mot dessa skolkare. Rjazans krigskommissariat lyckades samla ihop omkring 15.000 sådana desertörer. När vi passerade Rjazan bestämde jag mig för att ta en titt på dem. En del av vår personal försökte avråda mig. ”Någonting kan hända”, varnade de mig. Men allt gick fint. Männen kallades ut från sina förläggningar. ”Kamrater desertörer, kom till mötet. Kamrat Trotskij har kommit för att tala med er.” De sprang ut upphetsade, uppsluppna, nyfikna som skolpojkar. Jag hade tänkt mig dem mycket värre, och de hade tänkt mig mer fruktansvärd. Inom några minuter var jag omgiven av en jättelik folkmassa av otyglade, fullständigt odisciplinerade, men inte alls fientliga män. ”Kamraterna desertörer” tittade så nyfiket på mig att det såg ut som om ögonen skulle hoppa ut ur skallen på dem. Jag klättrade upp på ett bord på gården, och talade till dem under ungefär en och en halv timme. Det var en osedvanligt lyhörd publik. Jag försökte lyfta upp dem i deras egna ögon. Avslutningsvis bad jag dem höja sina händer som uttryck för sin lojalitet till revolutionen. Inför mina ögon såg jag de nya idéerna tränga in i dem. De var verkligt entusiastiska. De följde mig till bilen, slukade mig med ögonen, inte skräckfyllt som tidigare utan hänfört, och skrek så högt de kunde. De ville knappt släppa iväg mig. Jag fick med viss stolthet höra senare, att ett av de bästa sätten att lära dem var att påminna dem: ”Vad lovade ni kamrat Trotskij?” Senare kämpade regementen av ”desertörer” från Rjazan utmärkt på flera fronter.

Jag minns andra året i St Pauls realskola i Odessa. De 40 pojkarna i denna klass skilde sig inte materiellt från någon annan grupp av 40 pojkar. Men när Burnande med sitt mystiska kors i pannan, skolinspektör Mayer, skolinspektör Vilhelm, uppsyningsman Kaminskij och direktör Schwannebach med all kraft slog mot de modigare och mer kritiska pojkarna, så lyfte skvallerbyttorna och de avundsjuka tjockskallarna genast på huvudet och ledde de andra bakom sig.

Varje regemente, varje kompani, består av personer med olika egenskaper. De intelligenta och självuppoffrande är i minoritet. I den motsatta ändan finns ett litet antal som är fullständigt demoraliserade, skolkare och medvetet fientliga. Mellan dessa två minoriteter finns den stora mellangruppen, de obeslutsamma, de vacklande. Och när de bättre elementen har fallit i strid eller sopats åt sidan, och skolkarna och fienderna får överhanden faller enheten samman. I sådana fall vet inte den stora mellangruppen vem de ska följa, och i ögonblick av fara grips de av panik. 24 februari 1919 sa jag

[1] Militärrevolutionära rådsordförandens tåg – övers anm.

till en grupp unga befälhavare som hade samlats i Pelarsalen i Moskva: ”Ge mig tre tusen desertörer, kalla dem ett regemente. Jag kommer att ge dem en kämpande befälhavare, en bra kommissarie, dugliga officerare till bataljonerna, kompanierna och plutonerna – och dessa tre tusen desertörer kommer inom loppet av fyra veckor att utgöra ett utmärkt regemente... Under de senaste veckorna”, tillade jag, ”testade vi detta på nytt i praktiken vid fronten vid Narva och Pskov, där vi lyckades förvandla några uppsplittrade fragment till utmärkta stridsenheter.”

Med undantag för några förhållandevis korta perioder, bodde jag under 2½ år i en järnvägsvagn som tidigare hade använts av en av kommunikationsministrarna. Vagnen var välutrustad för ministerns bekvämlighet, men knappast lämplig för arbete. Där tog jag emot de som kom med rapporter, höll konferenser med lokala militära och civila myndigheter, läste telegram, dikterade order och artiklar. Från den gjorde jag långa resor längs fronten i bilar tillsammans med mina medarbetare. På fritiden dikterade jag min bok mot Kautsky [*Kommunismen och terrorn (anti-Kautsky)* – ö a] och en del andra verk. Under dessa år vande jag mig till synes för alltid att skriva och tänka ackompanjerad av Pullmanhjul och fjädrar.

Mitt tåg organiserades i all hast i Moskva på kvällen den 7 augusti 1918. På morgonen reste jag med det till Svijazjsk på väg mot den tjeckoslovakiska fronten. Tåget omorganiserades och förbättrades hela tiden och fick utvidgade funktioner. Redan 1918 hade det blivit en flygande administrativ apparat. Det innehöll ett sekretariat, en tryckpress, en telegrafstation, en radiostation, ett elkraftverk, ett bibliotek, ett garage och ett bad. Tåget var så tungt att det behövde två lok. Senare delades det upp i två tåg. När vi tvingades stanna en längre stund vid något frontavsnitt, fungerade ett av loken som kurir, medan det andra ständigt hade ångan uppe. Fronten ändrade sig ständigt och man fick inte ta några risker.

Jag har inte tillgång till tågets historia. Den har begravts i försvarsdepartementets arkiv. En gång i tiden noterades den samvetsgrant av mina unga assistenter. Till utställningen om inbördeskriget utarbetades ett diagram över tågets rörelser, och det brukade dra många besökare, vilket tidningarna rapporterade om på den tiden. Senare hamnade det på muséet om inbördeskriget. Idag måste det vara gömt tillsammans med hundratals och tusentals andra föremål, som plakat, proklamationer, order, fanor, fotografier, filmer, böcker och tal som återspeglar inbördeskrigets viktigaste ögonblick och på ett eller annat sätt är knutet till min del i det.

Mellan 1922 och 1924, det vill säga innan förtrycket mot oppositionen inleddes, hann det militära förlaget ge ut fem volymer av mina verk om armén och inbördeskriget. Historien om tåget behandlas inte i dessa böcker. Jag kan bara delvis rekonstruera tågets rörelser från de ortsnamn som återfinns i ledarartiklarna i tågets tidning *V Pouti* [”På väg”] – Samara, Tjeljabinsk, Vjatka, Petrograd, Balasjov, Smolensk, Samara igen, Rostov vid Don, Novotjerkask, Kiev, Zjitomir, och så vidare i all oändlighet. Jag har inte de exakta siffrorna på hur lång sträcka tåget tillryggalade under inbördeskriget. En not i mina militära böcker nämner 36 resor på sammanlagt 105.000 kilometer. En av mina gamla reskamrater [Blumkin[2]] skriver att han från minnet beräknar att vi under tre år reste 5½ varv runt jorden – det vill säga en sträcka som är dubbelt så lång som den ovan angivna. Det innefattar inte de tusentals kilometer som vi reste med bil från järnvägslinjen till hjärtat av fronten. Eftersom tåget alltid körde till de mest kritiska punkterna, så utgör diagrammet över resorna en ganska exakt och uttömmande bild av de olika fronternas relativa betydelse. Det största antalet resor gjordes 1920, krigets sista år. Det företogs särskilt många resor till sydfronten, ty under denna period var det den mest envisa, farliga och mest vidsträckta av alla fronter.

Vad försökte Militärrevolutionära rådsordförandens tåg uppnå på inbördeskrigets fronter? Det övergripande svaret är uppenbart: det försökte uppnå seger. Men vilket var dess bidrag till fronterna? Vilka var dess metoder? Vilka var de omedelbara målen med de oändliga resorna från ena

[2] Skjuten av Stalin pga sitt besök hos mig i Konstantinopel – not från svenska utgåvan -37.

änden av landet till den andra? Det handlade inte bara om inspektionsresor. Nej, tågets arbete rörde helt och hållet uppbygget av armén, dess utbildning, administration och förråd. Vi byggde en helt ny armé, och dessutom under pågående beskjutning. Det gällde inte bara vid Svijazjsk, där tåget tillbringade sin första månad, utan på alla fronter. Från band av friskaror, flyktingar från de vita, bönder som mobiliserats i angränsande distrikt, avdelningar av arbetare som skickades från industricentra, grupper av kommunister och fackföreningsfolk – från dessa skapade vi kompanier, bataljoner, nya regementen och ibland hela divisioner. Till och med efter nederlag och reträtter kunde den lösliga panikslagna folkmassan på två eller tre veckor omvandlas till en effektiv stridskraft. Vad krävdes för det? På samma gång både mycket och lite. Det krävdes bra befälhavare, några få dussin erfarna kämpar, ett dussin kommunister som var redo att göra uppoffringar, stövlar till de barfota, ett badhus, en energisk propagandakampanj, mat, underkläder, tobak och tändstickor. Tåget tog hand om allt detta. Vi hade alltid ett antal nitiska kommunister i reserv för att fylla luckorna, ett hundratal eller så goda kämpar, ett mindre lager stövlar, läderjackor, mediciner, maskingevär, fältkikare, kartor, klockor och alla möjliga sorters gåvor. Tågets befintliga materiella resurser var naturligtvis magra i jämförelse med arméns behov, men de fylldes hela tiden på.

Men – och det är ännu viktigare – tiotals och hundratals gånger spelade dessa resurser rollen som den skyffel kol som behövs för att i ett visst ögonblick hindra elden från att slockna. Det fanns en telegrafstation på tåget. Vi hade direktkontakt med Moskva, och min ställföreträdare där, Sklijanskij, skrev ner vilka brådskande behov av krigsförråd som armén, ibland en enda division eller till och med ett enskilt regemente hade. De levererades med en hastighet som inte hade varit möjlig utan mitt ingripande. Detta är givetvis inte det exakt rätta sättet att göra saker och ting – en pedant skulle säga att det måste finnas ett system bakom leveranserna av förråd, precis som på övriga militära områdena. Det är helt riktigt. Jag är själv benägen att vara överdrivet pedantisk. Men poängen är att vi inte ville gå under innan vi hade byggt upp ett system som löpte friktionsfritt. Det var därför systemet måste ersättas av improvisationer, särskilt under den första perioden – så att vi senare skulle kunna bygga upp ett system på denna grundval.

Under alla mina resor åtföljdes jag av de främsta funktionärerna inom arméns viktigaste administrativa avdelningar, speciellt proviant- och ammunitionsavdelningarna. Våra intendenter härstammade från den gamla armén De försökte arbeta på det gamla sättet och det gick ännu sämre nu, eftersom förhållandena var oändligt mycket värre. Under resorna tvingades många av de gamla specialisterna lära sig nya sätt, och de nya lärde sig av levande erfarenheter. Efter att ha gjort en inspektionsrunda av en division och avgjort dess behov på plats, höll jag en konferens i stabsvagnen eller restaurangvagnen och bjöd in så många representanter som möjligt, även från underbefälen och de meniga, liksom från lokala partiorganisationer, sovjetadministrationen och fackföreningarna. På så sätt fick vi en bild av situationen som var varken falsk eller färgad. Dessa konferenser ledde alltid till omedelbara praktiska resultat. Oavsett hur svaga den lokala administrationens organ var, så lyckades de alltid dra åt svångremmen och dra ner på sina egna behov för att bidra lite till armén.

De viktigaste uppoffringarna gjorde de lokala organisationerna. En grupp kommunister hämtades från dem och placerades omedelbart i ett opålitligt regemente. Material anskaffades till skjortor och sockor, läder till halvsulningar, och 50 kilo olja eller smör. Men de lokala tillgångarna räckte givetvis inte. Efter konferensen skickade jag telegrafiska rekvisitioner till Moskva, med hänsyn till vad centrum kunde leverera. I god tid kunde divisionen därmed få vad den desperat behövde. Befälhavarna och kommissarierna vid fronten lärde sig av tågets erfarenheter hur de skulle ta itu med sitt eget arbete – vare sig de förde befäl, utbildade, skötte leveranserna eller administrerade lag och rätt – inte uppifrån, utifrån ståndpunkterna hos stabens höjdare, utan underifrån, utifrån kompaniets eller plutonens ståndpunkt, de unga och nya rekryternas ståndpunkt.

Gradvis upprättades ett mer eller mindre effektivt maskineri för leveranserna till fronten och arméerna. Men detta system kunde inte ensamt tillfredsställa alla behov. Till och med den mest perfekta organisation kommer ibland att klicka under ett krig, och i synnerhet under ett manövre-

rande krig som helt och hållet baseras på rörelse – ibland, tyvärr!, i helt oförutsedd riktning. Och man får inte glömma att vi stred utan förråd. Så tidigt som 1919 fanns ingenting kvar i de centrala lagren. Skjortor skickades direkt från fabrikerna till fronten. Men det allra svåraste var tillgången på gevär och ammunition. Ammunitionsfabrikerna i Tula kunde bara fylla de dagliga behoven. Inte en enda vagn med patroner kunde skickas iväg utan speciell tillåtelse från högsta befälhavaren. Tillgången på ammunition var ständigt som en spänd sträng. Ibland brast den, och det ledde till förluster av både människoliv och terräng.

Utan ständiga förändringar och improvisationer hade vi absolut inte kunna föra kriget. Tåget tog initiativ till dem samtidigt som det reglerade dem. Om vi gav en impuls till fronten och den omedelbara eftertruppen, så såg vi till att leda in den även i de vanliga kanalerna. Jag vill inte säga att vi alltid lyckades. Men som inbördeskriget visade, så uppnådde vi det allra viktigaste – seger.

Särskilt viktiga var resorna till frontavsnitt där de befälhavande officerarnas förräderi hade givit upphov till katastrof. 23 augusti 1918, under den mest kritiska perioden utanför Kazan, fick jag ett kodat telegram från Lenin och Sverdlov. ”22 augusti 1918. Svijazjsk. Till Trotskij. Även om förräderierna på fronten vid Saratov upptäcktes i tid, har de ändå skapat en ytterst farlig vacklan. Vi anser det vara helt oundgängligt att du omedelbart reser dit, ty din ankomst till fronten har effekt på soldaterna och hela armén. Låt oss gemensamt organisera dina besök till övriga fronter. Svara i kod och ange vilket datum du avreser. Lenin, Sverdlov.”

Jag ansåg att jag inte kunde lämna Svijazjsk, eftersom fronten vid Kazan skulle ha blivit osäker om tåget avreste, och fronten hade nog med problem som det var. Kazan var på alla sätt viktigare än Saratov. Lenin och Sverdlov höll snart med mig om det. Jag avreste till Saratov först sedan Kazan hade återerövrats. Men telegram som detta nådde tåget under alla skeden av resan. Kiev och Vjatka, Sibirien och Krim kunde klaga på att deras situation var besvärlig, och krävde att tåget skulle skynda till deras hjälp, i tur och ordning eller på samma gång.

Kriget utvecklade sig i landets utkanter, ofta på de mest avlägsna delarna av den 8.000 kilometer långa fronten. Regementen och divisioner kunde bli avskurna från resten av världen under flera månader i sträck. Mycket ofta hade de inte ens telefonutrustning för sin egen interna kommunikation, och sjönk ofta ner i hopplöshet. För dem var tåget en budbärare från andra världar. Vi hade alltid med oss ett lager telefoner och ledningar. En radioantenn hade monterats på en av vagnarna i vårt tåg, så att vi kunde ta emot radiomeddelanden från Eiffeltornet, Nauen och andra radiostationer, totalt tretton stycken, givetvis först och främst Moskva. Tåget hade alltid upplysningar om vad som hände i resten av världen. De viktigaste telegrammen publicerades i tågets tidning, och kommenterades i förbigående i artiklar, flygblad och order. Kapps kupp, sammansvärjningar hemma, valen i England, skördeutsikterna, och den italienska fascismens bedrifter analyserades omgående, och knöts till händelserna på fronten i Astrakan eller vid Archangelsk.

Artiklarna telegraferades också till Moskva, och sändes med radio därifrån till pressen i hela landet. Tågets ankomst satte den mest isolerade enhet i kontakt med hela armén, och förde in den inte bara i hela landets, utan hela världens liv. Alarmerande rykten och tvivel skingrades, och manskapets anda stärktes. Förbättringen av moralen kunde vara i flera veckor, ibland ända tills tåget återvände. I mellantiden gjorde medlemmar ur det militärrevolutionära rådet vid fronten eller ur armén liknande resor, men i mindre skala.

Mitt litterära och annat arbete hade varit omöjligt utan hjälp från mina stenografer, Glazman och Sjermuks, och den unge assistenten Netjajev. De arbetade dag och natt medan tåget var på väg, trots att det i och med krigets febertillstånd förbisåg alla säkerhetsföreskrifter och rusade över söndriga syllar i 70 kilometer i timmen eller mer, så att kartan som hängde från taket for fram och tillbaka som en gunga. Jag betraktade tacksamt den hand som, trots de ständiga skakningarna och rycken, kunde skriva sina stenogram så fint. När jag en halvtimme senare fick utskriften behövdes inga rättelser. Detta var inget vanligt arbete, det tog formen av hjältemodiga uppoffringar. Senare fick

Glazman och Sjermuks betala dyrt för sina offer i revolutionens tjänst. Glazman drevs till självmord av stalinisterna och Sjermuks har låsts in i den sibiriska vildmarken.

En del av tåget utgjorde ett enormt garage med flera bilar och en bensintank. Det gjorde att vi kunde resa flera hundra verst från järnvägslinjen. En grupp handplockade skarpskyttar och kulspruteskyttar, mellan tjugo och trettio man, bemannade lastbilarna och de mindre bilarna. Ett par kulsprutepistoler hade också placerats i min bil. Ett rörligt krig är fullt av överraskningar. På stäppen riskerade vi ständigt att stöta på kosackband. Bilarna med maskingevär garderade mot det, åtminstone när stäppen inte hade förvandlats till ett lerhav. En gång på hösten 1919, i provinsen Voronezj, kunde vi bara köra i 3 km/tim. Bilarna sjönk ner djupt i den svarta, regndränkta jorden. Trettio man tvingades hoppa ur sina bilar för att knuffa fram dem. Och en gång när vi korsade en flod fastnade vi mitt i floden. I ett raseriutbrott skyllde jag allting på den lågt byggda bilen som min utmärkta chaufför, en estländare vid namn Puvi, ansåg vara världens bästa bil. Han vände sig om mot mig, lyfte handen till sin mössa, och sa på bruten ryska: ”Jag vill anföra att ingenjörerna inte förutsåg att vi skulle bli tvungna att segla på vatten.”

Trots den besvärliga situationen ville jag omfamna honom för hans kyligt passande ironi.

Tåget var inte bara en militärt administrativ och politisk institution, utan också en kämpande organisation. I många avseenden var det mer ett pansartåg än ett stabshögkvarter på hjul. Det var faktiskt bepansrat, eller åtminstone var motorerna och kulsprutevagnarna det. Hela besättningen kunde hantera vapen. Samtliga bar läderuniform, som alltid får män att se ytterst imponerande ut. På vänster arm just nedanför axeln bar alla ett stort omsorgsfullt präglat metallemblem, som hade blivit populärt i armén. Vagnarna stod i förbindelse med varandra med hjälp av telefon och ett signalsystem. För att hålla manskapet alerta under resorna var det ofta larmövningar, både dag och natt. Väpnade avdelningar sattes av tåget som ”landstigningsstyrkor”. Åsynen av en läderklädd avdelning på ett farligt ställe fick alltid en överväldigande effekt. När armén fick reda på att tåget befann sig bara några få kilometer bakom frontlinjen, så uppammade till och med de mest nervösa enheterna, i synnerhet deras befäl, all sin styrka. I en oviss situation som står och väger kan en enda liten vikt avgöra. Under sina 2½ år av resor spelade tåget och dess avdelningar många gånger denna roll. När vi tog ombord ”landstigningsstyrkan” då den återkom var det ofta någon som saknades. Totalt förlorade tåget omkring 15 man i dödade och sårade, oräknat de som anslöt sig till enheter på fältet och de som vi blev av med. Exempelvis överfördes en del av vår besättning till den grupp som bildade det nya, mönstergilla pansartåget som bar namnet Lenin. En annan grupp anslöt sig till fälttrupperna utanför Petrograd. För sitt deltagande i striderna mot Judenitj dekorerades tåget i sin helhet med Röda fanans orden.

Ibland blev tåget avskuret och beskjutet med granater eller flygbombat. Inte att undra på att det omgavs av en legendbildning om både verkliga och fantiserade segrar. Från tid till annan bad ett divisions-, brigad- eller till och regementsbefäl mig att stanna i hans stabshögkvarter en extra halvtimme och bara fördriva tiden, eller följa med honom i bil eller till häst till något avlägset frontavsnitt, eller till och med bara skicka några man från tåget med förråd och gåvor, så att nyheten om tågets ankomst kunde spridas vitt och brett. ”Det kommer att vara lika bra som att ha en division i reserv”, brukade befälhavarna säga. Nyheten om tågets ankomst nådde också fiendens linjer. Folk tänkte sig tåget mycket mer fruktansvärt än vad det egentligen var. Men det ökade bara dess inverkan på moralen.

Tåget ådrog sig fiendens hat och vi var stolta över det. Socialistrevolutionärerna planerade flera gånger att förstöra det. Vid rättegången mot socialistrevolutionärerna berättade Semjonov, som organiserade mordet på Volodarskij och mordförsöket på Lenin, och också deltog i förberedelserna att förstöra tåget, i detalj om detta. Ett sådant företag erbjöd uppriktigt sagt knappast några större svårigheter, förutom att socialistrevolutionärerna vid denna tidpunkt var politiskt försvagade och hade tappat tron på sig själva och inte längre hade särskilt mycket inflytande inom den yngre

generationen.

Under en av våra resor söderut förstördes tåget vid stationen i Gorkij. Mitt i natten kastades jag plötsligt ut ur sängen och fick den krypande känsla man har under en jordbävning, att marken glider undan under fötterna och att det inte finns någon fast punkt någonstans. Fortfarande halvsovande grep jag tag i sängens sidor. Det bekanta dunkandet hade med ens upphört. Vagnen hade vält och stod helt still. I nattens tystnad hördes bara en enda, ynklig röst. De tunga dörrarna till vagnen var så böjda att de inte gick att öppna, och jag kunde inte komma ut. Ingen kom, vilket oroade mig. Var det fienden? Med en revolver i handen hoppade jag ut genom fönstret och kolliderade med en man med lykta. Det var tågets befälhavare som inte hade lyckats komma i kontakt med mig.

Vagnen stod i en backe med tre hjul djupt begravda i järnvägsbanken och de tre andra högt ovanför spåret. Fronten och bakändan på vagnen hade skrynklats ihop. Gallerverket i vagnens front hade klämt fast en vakt, och det var hans ynkliga röst, som liknade ett barnskrik, som jag hade hört i mörkret. Det var inte lätt att få loss honom under gallret som täckte honom. Till allas förvåning klarade han sig undan med blåmärken och ett ärr. Allt som allt förstördes åtta vagnar. Restaurang-vagnen, som användes som samlingslokal i tåget, var bara en hög blanka flisor. Ett antal man hade läst eller spelat schack medan de väntade på att få börja sin vakt, men de hade lämnat samlingslokalen vid midnatt, tio minuter innan olyckan. Godsvagnarna med böcker, utrustning och gåvor till fronten var också illa åtgångna. Ingen i manskapet var allvarligt skadad. Olyckan berodde på en felaktigt inställd växel, men om det berodde på slarv eller var medvetet lyckades vi aldrig få reda på. Som tur var passerade tåget just en station och körde bara i 30 km/tim.

Utöver sina speciella plikter utförde tågets besättning många andra uppgifter. De gav hjälp under hungersnöd, epidemier, propagandakampanjer och vid internationella kongresser. Tåget fick stå fadder för ett jordbruksdistrikt och flera barnhem. Dess kommunistiska lokalorganisation gav ut sin egen tidning, *Na Strasje* (”På vakt”). Många äventyr och händelser under kampen finns nedtecknade på dess sidor, men liksom så många andra redogörelser har jag tyvärr inte tillgång till dem i mina nuvarande researkiv.

När jag avreste för att förbereda en offensiv mot Wrangel, som hade förskansat sig i Krim, skrev jag i tågets tidning *V Pouti*, 27 oktober 1920:

> Vårt tåg är återigen på väg mot fronten.
>
> Kämparna på vårt tåg stod utanför Kazans murar under de svåra veckorna 1918, när vi kämpade om kontrollen över Volga. Den striden är för länge sedan slut. Idag närmar sig sovjetmakten Stilla havet.
>
> Kämparna på vårt tåg kämpade tappert utanför Petrograds murar. Petrograd har räddats och har därefter besökts av många representanter för världsproletariatet.
>
> Vårt tåg har mer än en gång besökt västfronten. Idag har en preliminär fred undertecknats med Polen.
>
> Kämparna på vårt tåg befann sig på Don-stäpperna när först Krasnov och därefter Denikin närmade sig Sovjetryssland från söder. Krasnovs och Denikins dagar är för länge sedan över.
>
> Nu återstår bara Krim, som den franska regeringen har omvandlat till sin fästning. Den vita garnisonen i denna franska fästning står under befäl av en inhyrd tysk-rysk general, baron Wrangel.
>
> Vännerna på vårt tåg inleder ett nytt fälttåg. Låt det bli det sista.

Fälttåget på Krim blev faktiskt det sista under inbördeskriget. Några få månader senare hemförlovades tåget. Från dessa sidor skickar jag mina vänskapliga hälsningar till alla mina tidigare kamrater.

Kapitel 35. Petrograds försvar

Sexton arméer kämpade på sovjetrepublikens revolutionära fronter. Den stora franska revolutionen hade nästan lika många – fjorton. Och var och en av dessa sexton arméer hade sin egen korta men slående historia. Bara omnämnandet av numret på någon av dessa arméer väcker minnet av anmärkningsvärda berättelser. Var och en av arméerna hade sin egen tydliga om än ständigt föränderliga karaktär.

Den sjunde armén försvarade den västra anmarschvägen till Petrograd. Det långvariga stilleståndet hade satt ned dess moral. Vaksamheten hade minskat. De bästa arbetarna, till och med hela avdelningar, drogs bort och skickades till frontens mer aktiva avsnitt. En revolutionär armé behöver ständigt fylla på entusiasmen, och när den tvingas göra på stället marsch så slutar det nästan alltid med en olycka, och ofta med en katastrof. Sjunde armén var inget undantag.

I juni intog en avdelning vita trupper den viktiga fästningen vid namn ”Krasnaja Gorka” (Den röda kullen) i Finska viken. Några få dagar senare återtogs den av en styrka röda marinsoldater. Då avslöjades att sjunde arméns stabsbefälhavare, överste Lundqvist, hade lämnat över all information till de vita. Det fanns andra konspiratörer som arbetade nära honom. Det skakade armén i grunden.

I juli utnämndes general Judenitj till överbefälhavare för de vitas nordvästra armé, och han erkändes av Koltjak som deras representant. Med hjälp av England och Estland upprättades i augusti den ryska ”nordvästra regeringen”. Den engelska flottan i Finska viken lovade att stöda Judenitj. Hans offensiv inleddes vid en tidpunkt då vi var mycket hårt pressade på andra fronter. Denikin hade intagit Orjol och hotade Tula, som var centrum för ammunitionstillverkningen. Därifrån var det inte långt till Moskva. Söder krävde all vår uppmärksamhet. Just då fick det första kraftiga slaget från väster den sjunde armén fullständigt ur balans, och den började drivas tillbaka nästan utan att göra motstånd, och övergav sina vapen och förråd när den flydde. Ledarna i Petrograd, speciellt Zinovjev, berättade hela tiden om fiendens fantastiska utrustning – automatgevären, stridsvagnarna, flygplanen, de brittiska pansarskeppen på deras flank och så vidare. Lenin drog slutsatsen att vi bara kunde kämpa mot Judenitjs modernt utrustade officersarmé till priset av att blottlägga och försvaga de övriga fronterna, speciellt den södra. Men det var omöjligt, och följaktligen återstod enligt hans uppfattning bara en sak att göra: överge Petrograd och förkorta fronten. Lenin var övertygad om att denna amputation var helt nödvändig, och han försökte vinna resten av ledarna för sin ståndpunkt. När jag kom till Moskva gick jag bestämt mot denna plan. Judenitj och hans herrar skulle inte nöja sig med Petrograd, de ville stämma möte med Denikin i Moskva. I Petrograd skulle Judenitj få oerhörda industriella resurser och trupper. Dessutom skulle det inte finnas några verkliga hinder i vägen för honom mellan Petrograd och Moskva. Så jag bestämde mig för att vi till varje pris måste rädda Petrograd, och fick stöd framförallt från invånarna i Petrograd. Krestinskij, som vid den tiden satt i politbyrån, ställde sig på min sida. Jag tror att även Stalin stödde min ståndpunkt. Under de följande 24 timmarna angrep jag upprepade gånger Lenin, tills han till sist sa: ”Nåväl, låt oss försöka!”

15 oktober antog politbyrån min resolution om situationen vid fronterna: ”I betraktande av den allvarliga militära faran måste vi vidta alla åtgärder för att verkligen omvandla Sovjetryssland till ett krigsläger. Partiet och fackföreningarna måste genomföra en mönstring och varenda parti-, fackförenings- och sovjetmedlem måste inkallas, i akt och mening att använda dem i krigstjänst.” Det åtföljdes av en rad praktiska åtgärder. Angående Petrograd sa resolutionen: ”Får inte evakueras.” Samma dag skrev jag utkastet till ett dekret till försvarsrådet: ”Att försvara Petrograd till sista blodsdroppen, att inte frivilligt vika en tum, och om nödvändigt föra striderna på stadens gator.” Jag hade inga som helst tvivel om, att även om den vita armén på 25.000 soldater skulle lyckas tränga in i staden med en miljon invånare, så var den dömd att förintas om den skulle möta ett ordentligt och välorganiserat motstånd på gatorna. I synnerhet med tanke på en möjlig intervention från Estlands

och Finlands sida, ansåg jag det samtidigt nödvändigt att planera för att dra tillbaka armén och arbetarna mot sydväst, eftersom det var den enda möjligheten att rädda blomman av Petrograds proletariat från fullständig utrotning.

Den 16:e reste jag till Petrograd. Nästa dag skrev Lenin till mig:

> 17 oktober, 1919. Kamrat Trotskij, igår kväll tog försvarsrådet ett beslut och skickade det till dig i kod... Som du ser antogs din plan. Men tillbakadragandet av Petrograds arbetare söderut avvisas givetvis inte (det sägs mig att du utvecklade det för Krasin och Rykov), men om vi skulle diskutera det innan det blir nödvändigt så skulle det dra uppmärksamheten från kamp till slutet. Om man skulle försöka överflygla Petrograd och skära av det, så kommer det naturligtvis att medföra motsvarande förändringar som du genomför på plats... Jag bifogar ett upprop som jag skrev på försvarsrådets förslag. Jag gjorde det i all hast, och det är *inte särskilt bra. Det är bättre att du sätter mitt namn under din appell*. Hälsningar.
>
> Lenin[1]

Enligt mig visar detta brev definitivt att även de mest våldsamma meningsmotsättningarna mellan Lenin och mig, som är oundvikliga i ett arbete av sådan omfattning, övervanns i praktiken, och inte lämnade ett spår på våra personliga relationer eller vårt gemensamma arbete. Det slår mig att om det hade varit jag och inte Lenin, som i oktober 1919 hade försvarat tanken att överge Petrograd, så hade det idag funnits mängder av skrifter, på alla upptänkliga språk, som avslöjade denna fördärvliga yttring av ”trotskismen”.

Under hela 1918 tvingade de allierade på oss ett inbördeskrig, förment i syfte att besegra den tyska kejsaren. Men nu var det 1919. Tyskland var för länge sedan besegrat. Ändå fortsatte de allierade att lägga ut hundratals miljoner på att sprida död, svält och sjukdomar i revolutionens land. Judenitj var en av de *condottieri* [legoknektar – övers anm] som stod i Englands och Frankrikes sold. Hans eftertrupp stöddes av Estland, hans vänstra flank täcktes av Finland. De allierade krävde att dessa två länder, som revolutionen hade befriat, skulle hjälpa till att slakta den. Det fördes oändliga förhandlingar i Helsingfors och Tallinn, vågskålen svängde än hit och än dit. Vi betraktade oroligt de två små länder som utgjorde en fientligt sinnad kniptång runt Petrograds huvud.

Första september skrev jag en varning i *Pravda*: ”Inte minst viktig av de divisioner som vi nu förflyttar till fronten vid Petrograd, är Basjkir-ryttarna. Om den finska borgarklassen försöker angripa Petrograd, så kommer de Röda Basjkirerna att rycka fram under stridsropet: 'Till Helsingfors!'”

Basjkir-kavalleriet hade bildats strax dessförinnan. Till en början hade jag planerat att förflytta det till Petrograd bara under några månader, så att männen från stäppen skulle få chansen att under en period bo i stadens kulturella omgivningar, komma i närmare kontakt med arbetarna, och besöka klubbar, möten och teatrar. Till detta lade sig nu ett nytt och ännu mer angeläget skäl – att skrämma den finska borgarklassen med skräcken för en Basjkir-invasion.

Men våra varningar vägde lättare än Judenitjs snabba framgångar. Han intog Luga 13 oktober, Krasnoje Selo och Gatjina den 16:e, och ryckte fram mot Petrograd så att han skulle kunna skära av järnvägslinjen mellan Petrograd och Moskva. På den tionde dagen av sin offensiv nådde Judenitj så långt som Tsarskoje Selo. Hans ridande spejare kunde se den gyllene kupolen på St Isaacs-katedralen från kullarna.

Den finländska radion föregrep händelserna och rapporterade att Petrograd hade intagits av Judenitjs trupper. De allierades ambassadörer i Helsingfors rapporterade detta officiellt till sina regeringar. Nyheten spred sig över hela världen att det röda Petrograd hade fallit. En svensk tidning skrev om ”en veckas feber i världen med anledning av Petrograd”. De härskande kretsarna i Finland var speciellt upphetsade. Regeringen såväl som militären förespråkade en invasion. Ingen ville låta villebrådet glida ur händerna. Som förväntat lovade den finländska socialdemokratin att förhålla sig

[1] Lenin, *Collected Works*, bd 44, s 294-95.

”neutral”. En vit historiker skriver: ”Frågan om invasion diskuterades nu enbart från den finansiella sidan.” Allt som återstod var att stadfästa garantier på 50 miljoner franc – det var blodspengarna för Petrograd på de allierades marknad.

Frågan om Estland var inte mindre överhängande. 17 oktober skrev jag till Lenin: ”Om vi som jag hoppas räddar Petrograd, kommer vi att befinna oss i en position där vi kan göra slut på Judenitj. Svårigheten är hans asylrättigheter i Estland. Estland måste stänga gränsen för honom. Om han ändå går in måste vi förbehålla oss rätten att invadera Estland i hälarna på Judenitj.” Detta förslag antogs efter att vår armé hade börjat driva tillbaka Judenitj, men det tog ett tag innan vi kunde börja med det.

I Petrograd visade det sig att ledarna var ytterst demoraliserade. Allting var i upplösning. Trupperna drevs tillbaka och splittrades i mindre enheter. De befälhavande officerarna hoppades på kommunisterna, kommunisterna hoppades på Zinovjev, men Zinovjev var bara ytterst förvirrad. Sverdlov sa till mig: ”Zinovjev är paniken personifierad.” Och Sverdlov förstod sig på folk. Under gynnsamma stunder, när det med Lenins ord ”inte fanns något att frukta”, kunde Zinovjev med lätthet klättra till sjunde himlen. Men när saker och ting gick snett, sträckte han ut sig – bokstavligt och inte bildligt – på en soffa och suckade. Ända sedan 1917 hade jag haft många tillfällen att övertyga mig själv om att Zinovjev inte hade några mellanlägen, det var antingen sjunde himlen eller soffan. Denna gång hittade jag honom på soffan. Det fanns också modiga män kring honom – Lasjevitj till exempel – men även de stod handfallna. Alla kunde känna det, och det fick effekter överallt. Jag ringde från Smolnij och beordrade fram en bil från ett militärgarage. Den kom inte i tid, och jag kunde i den ansvariga verkstadstjänstemannens röst höra den apati, hopplöshet och resignation som hade gripit till och med de lägre skikten inom administrationen. Det krävdes exceptionella åtgärder, ty fienden stod vid porten. Som vanligt i sådana trångmål vände jag mig till min tågbesättning – personer som man kunde lita på i alla väder. De kontrollerade upp, utövade påtryckningar, upprättade förbindelser, avlägsnade de som var odugliga och fyllde igen luckorna. Jag sökte mig två eller tre våningar under den officiella apparaten, som hade blivit fullständigt demoraliserad, till partiets distriktsorganisationer, verkstäderna, fabrikerna och garnisonerna.

Alla förväntade sig att staden inom kort skulle överges till de vita, och folk var rädda för att ådra sig alltför mycket uppmärksamhet. Men så fort massorna började inse att Petrograd inte skulle överges, och om så behövdes skulle försvaras inifrån, på gator och torg, så förändrades stämningarna. De mer modiga och självuppoffrande visade sig. Grupper av män och kvinnor med verktyg för att gräva skyttegravar fyllde verkstäder och fabriker. På den tiden såg Petrograds arbetare bedrövliga ut. Deras ansikten var gråa av undernäring, kläderna hängde i trasor, skorna, ibland omaka par, gapade av hål.

”Kamrater, vi tänker inte överge Petrograd!”

”Nej.” Speciellt kvinnornas ögon brann av iver. Mödrar, hustrur, döttrar var ovilliga att lämna sina sjabbiga men varma bon. ”Nej, vi tänker inte ge upp”, svarade kvinnorna med ljusa röster, och de grep sina spadar som gevär. Inte så få av dem beväpnade sig även med gevär eller intog sina platser vid kulsprutorna. Hela staden delades upp i sektorer som kontrollerades av staber bestående av arbetare. Mer viktiga punkter omgärdades med taggtråd. Ett antal punkter valdes ut för artilleriet, och skotthåll markerades ut på förhand. Omkring 60 kanoner placerades ut dolda på öppna torg och i de mer viktiga gatukorsningarna. Kanaler, trädgårdar, murar, stängsel och hus befästes. Skyttegravar grävdes i stadens utkanter och längs Neva. Hela södra delen av staden förvandlades till en fästning. Barrikader restes på många gator och torg. En ny anda spred sig från arbetardistrikten till garnisonerna, till enheterna i eftertruppen och till och med till armén i fält.

Judenitj var bara 10-15 verst från Petrograd, på samma Pulkovo-kullar dit jag hade rest två år tidigare, då revolutionen som just hade tagit makten kämpade för livet mot Kerenskijs och Krasnovs trupper. Återigen hängde Petrograds öde på en tråd, och vi måste omedelbart och till varje pris bryta

reträttens tröghet.

18 oktober utfärdade jag en order, om att ”inte skicka falska rapporter om hårda strider när den verkliga sanningen är fullständig panik. Lögner kommer att bestraffas som förräderi. I det militära arbetet accepteras misstag, men inte lögner, bedrägeri och självbedrägeri.” Som vanligt ansåg jag att man i en påfrestande situation måste berätta den hårda sanningen för armén och landet, och jag avslöjade den vansinniga reträtt som ägde rum varje dag. ”Ett skyttekompani blev oroliga för ett hot från fienden mot dess flank. Regementets befälhavare gav order om att dra sig tillbaka. Regementet lunkade iväg 8-10 verst och nådde Alexandrovka. En närmare kontroll visade att trupperna i flanken var våra egna... Men det flyende regementet var trots allt inte så illa. Med självförtroendet återupprättat vände det genast tillbaka, och sprang eller joggade, svettiga trots kylan, 8 verst på en timme, drev bort den fåtaliga fienden, och återerövrade sina gamla ställningar med bara små förluster.”

Under denna korta episod fick jag för första och enda gången under hela kriget spela rollen som regementsbefälhavare. När de retirerande trupperna kom fram till divisionens högkvarter i Alexandrovka, satt jag upp på första bästa häst jag kunde lägga beslag på och vände om trupperna. Under de första minuterna var det bara förvirring. Inte alla förstod vad som hände, och en del fortsatte att retirera. Men jag jagade den ena soldaten efter den andra till häst, och fick dem att vända om. Först då märkte jag att min ordonnans Kozlov, en rysk bonde och själv gammal soldat, sprang efter mig. Han var utom sig av upphetsning. Han svingade sin revolver och sprang helt vild längs trupperna och upprepade mina vädjanden och skrek för allt vad han var värd: ”Mod, pojkar, kamrat Trotskij leder er.” Männen ryckte nu fram lika snabbt som de tidigare hade retirerat. Inte en enda av dem blev efter. Efter två verst började det söta, kväljande visslandet från kulor att höras, och de första sårade föll. Regementets befälhavare förändrades till oigenkännlighet. Han fanns på de farligaste ställena, och innan regementet hade tagit tillbaka ställningarna som det själv hade övergivit hade han blivit sårad i båda benen. Jag återvände till stabshögkvarteret på en lastbil. På vägen plockade vi upp sårade. Vi hade givit stimulans och av hela min själ kunde jag känna att vi skulle rädda Petrograd.

Här skulle jag ett ögonblick vilja dröja vid en fråga som läsaren redan måste ha frågat sig själv flera gånger: när har en person som har ansvar för hela armén rätt att utsätta sig för farorna av faktiska strider? Mitt svar är att det inte finns några absoluta regler för det, varken i freds- eller krigstid. Allt beror på omständigheterna. Officerare som följde med mig på mina resor längs fronten anmärkte ofta: ”På den gamla tiden visade sig inte ens divisionsbefäl på sådana här ställen.” De borgerliga journalisterna kallar detta ”självhävdelse”, och översätter på så sätt något som övergår deras förstånd till ett språk de känner igen. Villkoren för Röda armén skapande, dess personalsammansättning, och inbördeskrigets själva karaktär krävde just detta beteende. Allt byggdes upp på nytt – disciplin, kamptraditioner och militär auktoritet. Precis på samma sätt som vi (speciellt under den första perioden) inte kunde försörja armén med förråd från ett enda centrum och enligt en enda plan, så kunde vi inte ingjuta revolutionär entusiasm i armén, som samlades ihop under pågående eldgivning, med hjälp av cirkulär eller halvt anonyma appeller. Vi var tvungna att skaffa oss auktoritet i soldaternas ögon, så att vi nästa dag kunde rättfärdiga de högre befälens hårda krav. När det saknas traditioner är slående exempel avgörande. Personligt risktagande var en oundviklig fara på vägen till seger.

Befälsstaben hade drabbats av en rad misslyckanden, och behövdes skakas om, förnyas och fräschas upp. Det krävdes stora förändringar bland kommissarierna. Samtliga enheter stärktes inifrån genom att tillföra kommunister, och nya enheter började anlända. Kadettskolorna skickades till frontposteringarna. På två eller tre dagar skärptes försörjningslinjerna, som hade blivit alldeles för långsamma. Röda arméns meniga fick lite närande mat, bytte smutskläder och stövlar, lyssnade till ett tal eller två, tog sig samman och blev helt nya personer.

21 oktober var en avgörande dag. Våra trupper hade dragit sig tillbaka till Pulkovo-höjderna. Om vi

drog oss tillbaka ännu mer skulle striderna föras in på stadens gator. Dittills hade de vita ryckt fram utan att möta något egentligt motstånd. Den 21:a fattade vår armé bestämt posto och erbjöd ett våldsamt motstånd. Fiendens framryckning stoppades. Den 22:a tog Röda armén till offensiven. Judenitj hade tid att föra fram reserver och förstärka sina linjer. Striderna blev bittra, men på kvällen den 23:e hade vi återtagit Tsarskoje Selo och Pavlovsk. Samtidigt började femtonde armén pressa på från söder och hotade de vitas eftertrupp och högra flank. Då kom vändpunkten. Våra enheter blev överraskade av offensiven och var förbittrade över alla nederlag, och började tävla med varandra i fråga om självuppoffringar och hjältemod. De led stora förluster. De vitas överkommando hävdade att våra förluster var större än deras. Det är mycket möjligt, eftersom de var mer erfarna och hade mer vapen. Men det gjordes större uppoffringar på vår sida. Unga arbetare och bönder, militärkadetter från Moskva och Petrograd, var helt hänsynslösa med sina liv. De ryckte fram mot kulsprutor och angrep stridsvagnar med revolvrar i hand. De vitas generalstab skrev om de rödas ”heroiska vansinne”.

Under de föregående dagarna hade det knappast tagits några krigsfångar. Det var ovanligt med vita desertörer. Nu började plötsligt antalet desertörer och fångar att öka. 24 oktober, efter att jag hade insett hur bittra striderna var, utfärdade jag en order: ”Gud nåde den ovärdiga soldat som höjer sin kniv mot en försvarslös krigsfånge eller desertör!”

Vår framryckning fortsatte. Estländarna och finländarna övervägde inte längre att intervenera. På två veckor drevs de omringade vita trupperna helt demoraliserade tillbaka till den estniska gränsen. När de korsade gränsen avväpnades de av den estniska regeringen. Inte någon i London eller Paris gav dem den minsta tanke. Det som så sent som igår hade varit ententens ”nordvästra armé” gick nu under av köld och hunger. 14.000 vita soldater drabbades av tyfus och strömmade in på fältsjukhusen. Det blev slutet på ”en veckas feber i världen med anledning av Petrograd”.

Senare klagade de vitas ledare högljutt på amiral Cowan, som de sa hade brutit sitt löfte att ge dem tillräckligt stöd från Finska viken. Dessa klagomål är minst sagt överdrivna. Tre av våra fyra torpedbåtar sänktes av minor under en nattlig expedition, och tog med sig 550 unga matroser. Den brittiske amiralen bör åtminstone tillskrivas det. I dagsordern till armén och flottan som sörjde den allvarliga förlusten stod det:

> Röda krigare! På samtliga fronter stöter ni på engelsmännens fientliga sammansvärjningar. De kontrarevolutionära trupperna skjuter på er med engelska vapen. I förråden i Sjenkursk och Onega på syd- och västfronten finns upplag av engelsk tillverkning. De fångar ni har tillfångatagit bär uniformer som är tillverkade i England. Kvinnor och barn i Archangelsk och Astrakan lemlästas och dödas av engelska piloter med hjälp av engelska bomber. Engelska båtar bombarderar våra kuster...
>
> Men till och med idag, då vi strider bittert mot Englands legoknekt Judenitj, kräver jag att ni aldrig glömmer att det finns två England. Jämsides med profitens, våldets, mutornas och blodtörstens England finns arbetarnas, den själsliga kraftens, de höga idealens och den internationella solidaritetens England. Det är det usla och oärliga England som kämpar mot oss. Det arbetande folkets England är med oss. (Order till armén och flottan, 24 oktober 1919. Nr 159.)

För oss hängde socialistisk skolning nära ihop med kampen. Tankar som slår rot i sinnet under eldgivning stannar där säkert och för alltid.

Hos Shakespeare omväxlar tragedin med komedin, av samma orsak som det storslagna i livet blandas med det småaktiga och tarvliga. Vid denna tidpunkt hade Zinovjev orkat resa sig från soffan och klättra till andra eller tredje himlen, och han överlämnade följande dokument å Kommunistiska internationalens vägnar:

> Räddandet av det röda Petrograd var en ovärderlig tjänst till världsproletariatet. och följaktligen till Kommunistiska internationalen. Du, kära kamrat Trotskij, intar givetvis första platsen i kampen om Petrograd. I Kommunistiska internationalens exekutivkommittés namn överlämnar jag till dig dessa fanor,

> med begäran om att du ger dem till de enheter i den Röda armén som under ditt befäl har gjort sig mest förtjänta av dem. Ordförande för Kommunistiska internationalens exekutivkommitté – G Zinovjev.

Jag fick liknande dokument från Petrogradsovjeten, från fackföreningar och andra organisationer. Jag överlämnade fanorna till regementena och dokumenten arkiverades av mina sekreterare. De stannade kvar i arkiven tills de en tid senare avlägsnades när Zinovjev började sjunga nya sånger och i en annan tonart.

Det är idag svårt att beskriva eller ens påminna sig det utbrott av glädje som följde på segern utanför Petrograd, ett jubel som var än större eftersom vi just hade börjat nå avgörande framgångar även på sydfronten. Revolutionen gick återigen med höjt huvud. I Lenins ögon var segern över Judenitj ännu viktigare eftersom han i mitten av oktober hade trott att det var helt uteslutet. Politbyrån beslutade att tilldela mig Röda fanans order för försvaret av Petrograd. Det försatte mig i en mycket brydsam situation. Jag hade varit tveksam till att införa revolutionära ordnar eftersom det inte var särskilt länge sedan vi hade avskaffat den gamla regimens ordnar. När jag införde Röda fanans orden, hoppades jag att den skulle vara en ytterligare stimulans till dem för vilka medvetenheten om revolutionär plikt inte var tillräckligt. Lenin stödde mig i detta. Utmärkelsen inrättades och utdelades, åtminstone på den tiden, för förtjänster i strid. Och nu fick jag den. Om jag avsade mig den skulle jag nedvärdera den utmärkelse som jag så ofta hade givit till andra. Jag hade inget annat att göra än att böja mig för beslutet.

Apropå det, kommer jag ihåg en händelse som jag först en tid därefter kunde se i sitt rätta ljus. I slutet av politbyråns möte förde en mycket generad Kamenev fram förslaget att tilldela Stalin denna utmärkelse. ”Varför det?”, frågade en tydligt irriterad Kalinin. ”Jag kan inte förstå varför Stalin skulle få den.” De lugnade ner honom med ett skämt, och förslaget antogs. Efter mötet kastade sig Bucharin över Kalinin: ”Fattar du inte? Det är Lenins idé. Stalin klarar sig inte om han inte har det som någon annan har. Han skulle aldrig förlåta det.” Jag förstod Lenin, och inombords höll jag med honom.

Utdelningen av medaljen genomfördes mycket imponerande på Stora Operan, där jag rapporterade om den militära situationen vid ett gemensamt möte med de största sovjetinstitutionerna. När ordföranden mot slutet ropade upp Stalins namn försökte jag applådera. Två eller tre tveksamma handklappningar följde. En sorts kylig häpenhet smög genom salen. Den var speciellt uppenbar efter de tidigare ovationerna. Stalin var klokt nog inte själv närvarande.

Jag var oerhört mycket mer nöjd med att hela mitt tåg tilldelades Röda fanans medalj. ”Under den sjunde arméns hjältemodiga kamp mellan 17 oktober och 3 november”, skrev jag i ordern 4 november, ”spelade medlemmarna i vårt tåg en förtjänstfull roll. Kamraterna Kliger, Ivanov och Zastar föll i strid. Kamraterna Prede, Draudin, Purin, Tjernijavtzev, Kuprijevitj och Tesnek sårades. Kamraterna Adamson, Purin och Kiselis lider av granatchock. Jag nämner inte fler namn, ty om jag gjorde det skulle alla behöva nämnas. Medlemmarna i vårt tåg spelade en mycket viktig roll för den slående förändring som ägde rum vid fronten.”

Några månader efteråt frågade Lenin mig på telefon: ”Har du läst Kirdetzovs bok?” Namnet sa mig ingenting. ”Han är en vit, en fiende. Han skriver om Judenitjs framryckning mot Petrograd.” Jag måste här tillägga att Lenin i allmänhet höll bättre uppsikt över de vitas böcker än vad jag gjorde. En dag senare frågade han mig på nytt: ”Har du läst den?”

”Nej.”

”Vill du att jag ska skicka den till dig?” Men jag sa att jag hade boken, eftersom Lenin och jag fick samma nyutgivna böcker från Berlin. ”Du måste läsa det sista kapitlet. Det är ett erkännande från fienden. Det säger en del om dig också.” Men av någon anledning fick jag aldrig tillfälle att läsa boken. Märkligt nog hittade jag den i Konstantinopel, och kom ihåg Lenins krav att jag skulle läsa det sista kapitlet. Så här bedömde en av Judenitjs ministrar sin fiende:

> 16 oktober anlände Trotskij hastigt till fronten vid Petrograd, och inför hans brinnande energi försvann förvirringen i de rödas stab. Några få timmar innan Gatjina föll försökte han fortfarande hindra de vitas framryckning, men när han märkte att det var omöjligt lämnade han snabbt staden för att organisera försvaret av Tsarskoje Selo. De tunga reserverna hade ännu inte anlänt, men han samlade snabbt ihop Petrograds alla militärkadetter, mobiliserade hela den manliga befolkningen i Petrograd, och drev med maskingevär[?!] tillbaka Röda arméns enheter till sina ställningar, och upprättade med hjälp av energiska åtgärder försvarsställningar på alla vägar till Petrograd...
>
> Trotskij lyckades i Petrograd organisera grupper av arbetarkommunister, män med starka sinnen, och kastade in dem där kampen var som hårdast. Enligt vittnesmål från Judenitjs stab var det dessa grupper, men inte[?] Röda arméns enheter och bataljonerna av matroser och kadetter, som kämpade som lejon. De angrep stridsvagnarna med sina bajonetter, och trots att de mejades ner i drivor av stålmonstrens förödande eldgivning, fortsatte de att försvara sina ställningar.

Vi drev aldrig fram Röda arméns trupper med maskingevär. Men vi räddade verkligen Petrograd.

Kapitel 36. Militäroppositionen

Grundvalen för det framgångsrika uppbygget av Röda armén var ett riktigt förhållande mellan proletariatet och bönderna i hela landet. Senare, 1923, uppfanns den idiotiska legenden om att jag ”underskattade” bönderna. I själva verket var jag mellan 1918 och 1921 tvungen att ta itu med landsbygdens problem mycket mer nära och direkt än någon annan, eftersom armén i huvudsak byggdes upp av bönder, och genomförde sitt arbete i ständig beröring med deras liv. Frågan är alltför stor för att kunna diskuteras särskilt omfattande här. Så jag tänker inskränka mig till två eller tre tydliga exempel.

22 mars 1919 krävde jag i ett telefon att centralkommittén ”skulle besluta om en officiell utredning i Volgaregionen från den centrala exekutivkommitténs sida, och utse en behörig kommission från centralkommittén och den centrala exekutivkommittén. Kommissionens arbete ska vara att stärka Volgabönderna tilltro till den centrala sovjetmakten, rätta till de mest iögonenfallande lokala olagligheterna och bestraffa de skyldiga sovjetrepresentanterna, och samla ihop klagomål och material som ska användas som grundval för bindande förordningar till förmån för 'mellan'-bönderna.”

Det är intressant att notera att detta telefonsamtal hölls med ingen mindre än Stalin, och det var för honom jag förklarade hur betydelsefull frågan om mellanbonden var. Samma år valdes Kalinin på min tillskyndan till ordförande för den centrala exekutivkommittén, i egenskap av en person som stod nära mellanbönderna och var bekant med deras speciella behov. Men ännu viktigare är det faktum att jag så tidigt som i februari 1920, påverkad av mina egna iakttagelser av hur bönderna i Ural levde, enträget förespråkade en förändring av den ekonomiska politiken.[1] I centralkommittén lyckades jag bara få ihop fyra röster mot motståndarsidans elva. Vid denna tid var Lenin oförsonligt mot att avskaffa tvångsrekvisitionerna av livsmedel. Stalin röstade givetvis mot mig. Förändringen till den nya ekonomiska politiken genomfördes enhälligt bara ett år senare, men till de mullrande tonerna av upproret i Kronstadt och en hotfull atmosfär inom hela armén.

Huvuddelen av de principiella frågor och svårigheter som under de följande åren uppstod i samband med sovjeternas konstruktiva arbete, stötte vi för första gången på inom det militära området, och dessutom i koncentrerad form. Som regel var vi tvungna att hitta lösningar på rak arm, och eventuella misstag ledde till omedelbar vedergällning. Om det fanns någon opposition så prövades den i handling, och direkt. Härav följde på det hela taget den inre logiken i Röda arméns utveckling, och frånvaron av våldsamma hopp från ett system till ett annat. Om vi hade haft mer tid för diskussioner skulle vi troligen ha gjort betydligt fler misstag.

Och ändå förekom stridigheter i partiet, och ofta ytterst hårda sådana. Saker och ting kunde inte ha varit annorlunda. Arbetet var så nytt, svårigheterna så stora. Samtidigt som vi tvingades bygga upp nya regementen höll den gamla armén fortfarande på att falla sönder och sådde krigiskt hat i hela landet. Tsarens officerare drevs ut ur armén, ibland helt skoningslöst. Vi tvingades engagera samma officerare som instruktörer i Röda armén. Åtminstone under den första perioden förkroppsligade kommittéerna i de gamla regementena själva revolutionen. Men i de nya regementena kunde vi inte tolerera kommittésystemet, eftersom det ledde till upplösning. Förbannelserna mot den gamla disciplinen ringde fortfarande i öronen på oss när vi började införa den nya. På kort tid var vi tvungna att gå från frivillig värvning till värnplikt, från grupper av friskaror till en riktig militär organisation. Vi tvingades ständigt bekämpa friskarornas metoder – en kamp som krävde yttersta tålamod och ovilja att kompromissa, ibland också mycket hårda åtgärder. Den irreguljära krig-föringen och dess kaos var ett uttryck för det bondeelement som låg bakom revolutionen, medan

[1] Detta dokument finns i sin helhet som bilaga i *Den nya kursen*(1924), som finns på MIA. Det diskuteras också utförligt i kapitel 38 i denna bok.

kampen mot detta kaos också var en kamp för den proletära statens organisering i motsats till den primitiva, småborgerliga anarki som undergrävde den. Men den irreguljära krigföringens metoder och sätt återspeglades också inom partiets led.

Den militära oppositionen antog en mer eller mindre definitiv form under de första månaderna av Röda arméns uppbygge. Dess grundläggande tankar var att försvara valmetoder och protestera mot att värva experter, införa militär disciplin, centralisera armén och så vidare. Oppositionen försökte utarbeta en allmän teoretisk formel för sin ståndpunkt. De hävdade bestämt att en centraliserad armé kännetecknar en kapitalistisk stat. Revolutionen skulle inte bara utplåna ställningskrig utan också en centraliserad armé. Själva kärnan i revolutionen var dess förmåga att röra sig, utdela hårda slag och genomföra manövrar. Dess kampförmåga förkroppsligades i små, självständiga avdelningar bestående av olika vapenslag. De skulle inte vara knutna till någon bas. Deras operationer skulle helt och hållet bero på stödet från en vänligt inställd befolkning, de skulle kunna röra sig fritt bakom fiendens linjer, etc. Kort sagt förkunnades ett *småskaligt krig* vara revolutionens taktik.

Det hela var ytterst abstrakt och egentligen bara en idealisering av vår egen svaghet. Inbördeskrigets verkliga erfarenheter vederlade mycket snabbt dessa förutfattade meningar. Under striderna visade sig en central organisation och strategi mycket snabbt och klart vara överlägsen lokala improvisationer, militär separatism och federalism.

I Röda armén tjänstgjorde tusentals, och senare tiotusentals, gamla officerare. Med deras egna ord hade många av dem bara två år senare betraktat moderata liberaler som extrema revolutionärer, medan bolsjevikerna i deras ögon tillhörde den fjärde dimensionen. ”Vi skulle verkligen inte tro oss själva och vårt parti”, skrev jag mot oppositionen på den tiden, ”och den moraliska kraften i våra idéer och den revolutionära moralens dragningskraft om särskilt mycket, om vi inte tror att vi kan vinna över tusen sinom tusen 'specialister', inklusive militära sådana.” Förvisso uppnådde vi vårt mål, om än inte utan svårigheter och gnissel.

Kommunisterna anpassade sig med vissa svårigheter till det militära arbetet. Här var urvalet och skolningen avgörande. Redan innan vi stod utanför Kazan i augusti 1918, telegraferade jag till Lenin: ”Bara kommunister som kan lyda ska skickas hit, sådana som är beredda att utsätta sig för umbäranden och är redo att dö. Lättviktiga agitatorer är inte välkomna här.” I Ukraina ett år senare grasserade anarkismen till och med i partiets led, och jag skrev i en order till fjortonde armén: ”Jag vill varna för att varje kommunist som av partiets utsetts att ansluta sig till arméns led, därmed blir en del av Röda armén och har samma rättigheter och skyldigheter som alla andra soldater i Röda armén. Kommunister som befinns skyldiga till lagöverträdelser och brott mot de revolutionära militära skyldigheterna kommer att bli dubbelt bestraffade, ty de förseelser som kan tolereras från en oupplyst och oskolad person kan inte accepteras från en medlem i ett parti som leder världens arbetande klasser.” Det uppstod naturligtvis mycket motsättningar om denna fråga, och det saknades inte missnöje.

Till militäroppositionen hörde exempelvis Pjatakov, statsbankens nuvarande direktör. Han brukade ansluta sig till varenda opposition, bara för att sluta som regeringstjänsteman. För tre eller fyra år sedan, när Pjatakov och jag tillhörde samma grupp, förutsade jag på skoj att Pjatakov i händelse av en bonapartistisk statskupp redan nästa dag skulle gå till kontoret med sin portfölj. Nu kan jag mer på allvar tillägga, att om det inte äger rum så är det bara därför att det inte sker någon bonapartistisk statskupp och inte på grund av Pjatakov. Han hade ett betydande inflytande i Ukraina. Det var inte av en slump utan därför att han är en ganska väl skolad marxist, speciellt på ekonomins område, och han är otvivelaktigt en god administratör med en stark vilja. Under de första åren uppvisade Pjatakov en revolutionär energi, som dock senare förvandlades till byråkratisk konservatism. För att bekämpa hans halvanarkistiska uppfattningar gav jag honom redan från början en viktig post, så att han skulle bli tvungen att gå från ord till handling. Denna metod är inte ny men är mycket effektiv. Hans administrativa sinne tvingade honom snart att tillämpa just de metoder som han hade bekäm-

pat med ord. Sådana förändringar var vanliga.

Alla militäroppositionens bästa delar drogs snart in i arbetet. Samtidigt erbjöd jag de mest obevekliga möjlighet att organisera några regementen enligt sina egna principer, och lovade för egen del att ge dem alla nödvändiga resurser. Bara en enda distriktsgrupp från Volga godtog utmaningen, och organiserade ett regemente som inte på något sätt skilde sig från de andra. Röda armén segrade på alla fronter, och så småningom smälte oppositionen bort.

Det militära arbetet i Tsaritsyn leddes av Vorosjilov, och det hade en speciell plats inom Röda armén och militäroppositionen. De revolutionära trupperna stod huvudsakligen under ledning av tidigare underbefäl från bönderna i norra Kaukasus. I och med den starka fientligheten mellan kosackerna och bönderna från stäpperna i söder fick inbördeskriget i denna region en särskild grymhet. Det genomsyrade byarna och ledde till att hela familjer fullständigt utplånades. Det var ett bondekrig med djupa rötter i den lokala jorden, och dess muzjikgrymhet var betydligt större än i alla andra delar av landet. Kriget skapade en hel del trogna friskaror som var mästare på lokala mindre sammandrabbningar, men oftast misslyckades när de var tvungna att genomföra militära uppgifter i större skala.

Vorosjilovs liv är en illustration av en arbetarrevolutionärs bana, med insatser som strejkledare, underjordiskt arbete, fängelse och landsförvisning. Likt många av dagens övriga härskare var Vorosjilov bara en nationellt revolutionär demokrat av arbetarursprung, inget mer. Det visade sig allra tydligast under det imperialistiska stora kriget, och senare under februarirevolutionen. I de officiella biografierna över Vorosjilov är åren 1914-17 ett enda stort tomrum, precis som för huvuddelen av de nuvarande ledarna. Hemligheten bakom detta tomrum är att de flesta av dessa personer var patrioter under kriget, och avbröt sitt revolutionära arbete. Under februarirevolutionen stödde Vorosjilov (precis som Stalin) Gutjkovs och Miljukovs regering från vänster. De var extremt revolutionära demokrater, men på inget sätt internationalister. De bolsjeviker som var patrioter under kriget blev som regel demokrater efter februarirevolutionen, och är idag anhängare till Stalins nationella socialism. Vorosjilov är inget undantag.

Även om Vorosjilov kom från Luganskarbetarnas privilegierade översta skikt, så liknade han i sina vanor och intressen alltid mer en småägare än en proletär. Efter oktoberrevolutionen blev han en naturlig samlingspunkt för underofficerarnas och friskarornas opposition mot den centraliserade militära organisationen, som krävde militära kunskaper och vidgade vyer. Sådant var Tsaritsynoppositionens ursprung.

I Vorosjilovs kretsar omnämnde man med hat ”specialisterna”, de som hade gått ut militärhögskolan, de högre staberna och Moskva. Men eftersom friskarornas ledare inte hade några egna militära kunskaper, så hade de alla en egen ”specialist” i närheten, som givetvis var av underordnad rang och envist vidhöll sin ståndpunkt mot de som var duktigare och bättre informerade. Inställningen hos de militära ledarna i Tsaritsyn gentemot befälen på den södra fronten skilde sig nästan inte från deras inställning gentemot de vita. Deras kontakter med centrum i Moskva bestod bara av ständiga krav på ammunition. Våra resurser var magra och allt som producerades skickades omedelbart till arméer-na. Men ingen gjorde av med så mycket gevär och ammunition som armén i Tsaritsyn. Så fort deras krav avslogs skrek Tsaritsyn högt om ”förräderi från Moskvaspecialisternas sida”. De hade en egen representant i Moskva, en matros vid namn Zjivodjor, som hade till uppgift att pressa fram förnödenheter till deras armé. När vi skärpte disciplinen blev Zjivodjor bandit. Jag tror att han senare fångades och sköts.

Under några månader befann sig Stalin i Tsaritsyn, och byggde upp sin opposition mot mig med hjälp av Vorosjilov och hans närmaste medarbetare. Redan då var det en framträdande del av hans arbete. Men han agerade så att han närsomhelst kunde dra sig tillbaka.

Dagligen fick jag klagomål mot Tsaritsyn från överkommandot eller befälhavarna vid fronten: order

blir inte genomförda, det går inte att få reda på vad som händer där, det går inte ens att få svar på frågor. Lenin såg med oro på hur konflikten utvecklade sig. Han kände Stalin bättre än jag och misstänkte uppenbarligen att Tsaritsyns omedgörlighet i hemlighet iscensattes av Stalin. Situationen blev outhärdlig. Jag bestämde mig för att upprätta ordningen. Efter en ny sammandrabbning mellan överkommandot och Tsaritsyn drev jag igenom att Stalin kallades hem. Det gjordes med hjälp av Sverdlov, som reste med ett specialtåg för att hämta hem Stalin. Lenin var angelägen om att begränsa konflikten så mycket som möjligt, och det hade han naturligtvis rätt i. För egen del ägnade jag knappast Stalin en tanke. 1917 flimrade han förbi mig som en knappt synlig skugga. I stridens hetta glömde jag oftast bort att han existerade. Jag bekymrade mig över armén i Tsaritsyn därför att jag behövde en pålitlig vänsterflank på den södra fronten, och jag gav mig av dit för att ordna det till varje pris. På vägen träffade jag Sverdlov. Han frågade försiktigt vad jag tänkte göra, och föreslog sedan att jag skulle tala med Stalin, som råkade resa med samma tåg som Sverdlov.

”Vill du verkligen avskeda allihopa?”, frågade Stalin mig i överdrivet ödmjuk ton. ”Det är fina pojkar!”

”Dessa fina pojkar kommer att ödelägga revolutionen, och den har inte tid att vänta på att de blir vuxna”, svarade jag. ”Jag vill bara locka med mig Tsaritsyn i Sovjetryssland.”

Några få timmar senare träffade jag Vorosjilov. Staben var alldeles förskräckt. Enligt ryktena kom Trotskij med en stor sopkvast och en hel massa tsaristiska generaler för att ersätta friskarornas ledare, som, måste jag tillägga, när jag anlände i all hast hade döpt om sig till regements-, brigad- och divisionsbefäl. Jag frågade Vorosjilov: hur såg han på order från fronten och överkommandot? Han svarade öppenhjärtigt: Tsaritsyn ansåg det bara nödvändigt att genomföra de order som de ansåg vara riktiga. Det var för mycket. Jag svarade att om han inte till punkt och pricka genomförde de order och militära uppgifter som han tilldelats, så skulle jag omedelbart skicka honom med en konvoj till Moskva för att ställas inför en revolutionär domstol. Jag avskedade ingen, utan nöjde mig med att de formellt lovade att följa order. Majoriteten av kommunisterna i Tsaritsynarmén stödde mig helt uppriktigt, och inte bara av rädsla. Jag besökte alla enheter och uppmuntrade friskarorna. Bland dem fanns många utmärkta soldater som bara behövde ett ordentligt ledarskap. I och med det återvände jag till Moskva.

Under hela denna historia fanns ingen personlig motvilja eller illvilja. Jag tror att jag ärligt kan säga att personliga överväganden aldrig har spelat någon roll i mitt politiska arbete. Men under den stora kamp vi förde var insatserna alltför stora för att jag kunde ta hänsyn till sidofrågor. Som ett resultat av det trampade jag många gånger någon på tårna när det handlade om personlig motvilja, favoriserande eller fåfänga. Stalin plockade nogsamt upp de personer som jag hade trampat på tårna. Han hade tid och personligt intresse av att göra det. Från denna tidpunkt blev den härskande kretsen i Tsaritsyn ett av hans främsta vapen. Så fort Lenin blev sjuk döpte Stalin med hjälp av sina allierade om Tsaritsyn till Stalingrad. Folkets majoritet hade inte en aning om vad namnet betydde. Och om Vorosjilov idag är medlem i politbyrån, så är det enda skälet – jag kan inte se något annat – att jag 1918 tvingade honom till underkastelse genom att hota att skicka honom med konvoj till Moskva.

Jag tror att det kan vara av intresse att åskådliggöra detta kapitel om vårt militära arbete, eller snarare kampen om det i partiet, med några utdrag ur partiets brevväxling vid denna tid, som hittills aldrig har blivit publicerade. 4 oktober 1918 skrev jag i ett telegram till Lenin och Sverdlov från Tambov:

> Jag insisterar kategoriskt på att Stalin återkallas. Tsaritsyn-fronten i dålig kondition trots överflöd på trupper... Trots det skall jag låta honom [Vorosjilov] behålla befälet över tionde Tsaritsyn-armén, men då under förutsättning att han lyder under Sytin, södra arméns befälhavare. Tsaritsyniterna har till dags dato inte ens lyckats skicka operationsrapporter till Kozlov. Jag beordrade dem att skicka operations- och rekognoceringsrapporter två gånger dagligen. Om detta inte sker imorgon kommer jag att ställa Vorosjilov och Minin inför rätta, och jag kommer att kungöra det i en order till armén... Mycket lite tid

> kvar för offensiv innan vägarna blir oframkomliga både till fots och till häst... Finns ingen tid för diplomatiska förhandlingar.

Stalin återkallades. Lenin förstod att jag bara vägleddes av militära hänsyn. Samtidigt oroades han givetvis av meningsmotsättningarna och försökte släta över våra relationer. 23 oktober skrev han till mig i Balasjov:

> Idag återvände Stalin med nyheter om tre stora segrar från våra trupper utanför Tsaritsyn. [”Segrarna” hade i själva verket bara tillfällig betydelse – Trotskijs anmärkning.] Stalin har övertalat Vorosjilov och Minin, som vi anser vara mycket värdefulla och helt oersättliga arbetare, att inte lämna utan helt och fullt lyda centrums order. Den enda orsaken till deras missnöje är enligt honom de enorma dröjsmålen med leveranser av granater och patroner, eller att de till och med helt uteblir. Bristen på ammunition leder till att den tvåhundratusen man starka kaukasiska armén, som är i god kondition, också håller på att gå under. [Denna armé av friskaror rasade strax därefter samman av ett enda slag, och avslöjade sin totala oförmåga – Trotskijs anmärkning.] Stalin är angelägen om att få arbeta på södra fronten... Han hoppas att i faktiskt arbete kunna visa att hans uppfattning är korrekt... När jag informerar dig, Lev Davidovitj, om dessa Stalins uttalanden, anhåller jag om att du överväger dem och för det första svarar om du är villig att tala igenom frågan med Stalin personligen – han går med på att besöka dig för det – och för det andra, om du anser det möjligt att avlägsna slitningarna med hjälp av vissa konkreta villkor och arrangera det gemensamma arbete som Stalin så gärna vill utföra. Vad mig beträffar, så anser jag det nödvändigt att göra alla ansträngningar för att arbeta tillsammans med Stalin.
>
> LENIN.[2]

Jag svarade att jag var helt överens, och Stalin utsågs till medlem i det revolutionära militära rådet på sydfronten. Tyvärr ledde inte kompromissen till något resultat. I Tsaritsyn blev inte saker och ting ett dyft bättre. 14 december telegraferade jag till Lenin från Kursk: ”Det går inte att lämna Vorosjilov på hans post efter hans ogiltigförklarande av alla försök till kompromiss. Måste skicka ett nytt revolutionärt militärt råd med en ny befälhavare till Tsaritsyn, och förflytta Vorosjilov till Ukraina.”

Detta förslag accepterades utan motstånd. Men det blev inte bättre i Ukraina. Redan tidigare hade den rådande anarkin gjort det reguljära militära arbetet mycket svårt där, och nu gjorde Vorosjilovs motstånd, återigen med Stalin bakom sig, arbetet helt omöjligt.

10 januari 1919 skickade jag följande meddelande till Sverdlov, som då var ordförande för den centrala exekutivkommittén, från järnvägsstationen i Grizaj: ”Måste kategoriskt slå fast att Tsaritsyn-linjen som ledde till att Tsaritsyn-armén fullständigt upplöstes inte kan tolereras i Ukraina... Stalins, Vorosjilovs och Ruchimovitjs linje innebär katastrof för hela vår sak. TROTSKIJ.”

Lenin och Sverdlov, som såg Tsaritsyngruppens arbete bara på håll, försökte fortfarande uppnå en kompromiss. Tyvärr har jag inte tillgång till deras telegram, men 11 januari svarade jag Lenin: ”Det krävs naturligtvis en kompromiss, men ingen rutten sådan. Alla Tsaritsyniter har faktiskt samlats i Charkov... Jag anser att Stalins stöd till Tsaritsyn-tendensen är mycket farligt, värre än varje svek eller förräderi från de militära specialisternas sida... TROTSKIJ.”

”*Det krävs en kompromiss, men ingen rutten sådan*.” Fyra år senare återgälde Lenin denna mening, nästan ord för ord, apropå samme Stalin. Det var inför tolfte kongressen. Lenin gjorde sig redo för att fullständigt besegra gruppen kring Stalin, och inledde sitt angrepp på linjen i den nationella frågan. När jag föreslog en kompromiss svarade Lenin: ”Stalin kommer att göra en rutten kompromiss och sedan kommer han att svika oss.”

I ett brev till centralkommittén i mars 1919 svarade jag Zinovjev, som flörtade tvetydigt med militäroppositionen: ”Jag kan inte analysera den personliga psykologin för att avgöra till vilken grupp inom militäroppositionen Vorosjilov bör räknas, men jag vill säga att det enda jag själv kan

[2] Inte lyckats hitta i *Collected Works* – översättarens anmärkning.

ångra i förhållande till honom är mina långvariga försök, 2-3 månader, att lösa frågan med hjälp av förhandlingar, övertalning och personliga förbindelser, när arbetet istället krävde ett bestämt, administrativt beslut. Ty tionde arméns problem var trots allt ändå inte att förändra Vorosjilovs uppfattningar, utan att på kortast möjliga tid säkra en militär seger."

30 maj fick Lenin ihärdiga krav från Charkov att det skulle upprättas en separat ukrainsk armégrupp under Vorosjilovs befäl. Lenin telegraferade mig angående detta till Kantemirovkas järnvägsstation. 1 juni svarade jag honom: "Vissa ukrainares krav att slå samman andra, trettonde och åttonde ukrainska arméerna under Vorosjilovs ledning är helt oförsvarliga. Vi behöver ingen operativ enhet för hela Donjets-regionen, utan en allmän enhet mot Denikin... Vorosjilovs idé om en militär- och matdiktatur [i Ukraina] är resultatet av Donjets-'separatismen', som är riktad mot Kiev [dvs den ukrainska regeringen] och sydfronten... Jag är övertygad om att ett genomförande av denna plan bara skulle förvärra kaoset och helt ta död på militärens ledarskap. Var vänlig och kräv av centralkommittén att Vorosjilov och Mezjlauk genomför den uppgift de tilldelats... TROTSKIJ."

Samma dag telegraferade Lenin Vorosjilov: "All agitation måste genast upphöra och allt arbete ställas på en militär grundval... Glöm alla planer på separata grupper och liknande försök att på ett förtäckt sätt rekonstruera den ukrainska fronten... LENIN."[3]

Efter erfarenheterna av hur svårt det var att hantera de odisciplinerade separatisterna, sammankallade Lenin samma dag ett möte med politbyrån, och fick följande beslut antaget. Det skickades omedelbart till Vorosjilov och alla berörda personer: "1 juni sammanträdde centralkommitténs politbyrå, och helt i enlighet med Trotskij förkastade den bestämt ukrainarnas planer att ena de andra, åttonde och trettonde arméerna och skapa en separat Donjets-enhet. Vi kräver att Vorosjilov och Mezjlauk genomför sin omedelbara uppgift... Imorgon eller övermorgon kommer Trotskij att kalla er till Izijum och utfärda mer detaljerade order... På centralkommittébyråns direktiv. LENIN."[4]

Nästa dag tog centralkommittén upp frågan om en armébefälhavare, Vorosjilov, som på eget bevåg hade tagit huvuddelen av de militära förnödenheter som erövrats från fienden till sin egen armé. Centralkommittén beslutade: "Att beordra kamrat Rakovskij att telegrafera detta till kamrat Trotskij i Izijum och be honom att vidta de mest energiska åtgärder för att överföra dessa förnödenheter så att de kan stå till republikens revolutionära militära råds förfogande." Samma dag informerade Lenin mig via telegram: "Dybenko och Vorosjilov tar sig friheter med militär egendom. Totalt kaos, ingen verklig hjälp ges till basen i Don. LENIN."[5] Det som hände i Ukraina var med andra ord bara en upprepning av den praktik som jag hade bekämpat i Tsaritsyn.

Det är inte att undra på att mitt militära arbete gav mig så många fiender. Jag tittade inte åt sidan, knuffade undan de som hindrade militära framgångar, eller trampade i hastigheten de ouppmärksamma på tårna och var alltför upptagen för att be om ursäkt. En del människor kommer ihåg sådana saker. De missnöjda och de vars känslor hade blivit sårade hittade till Stalin eller Zinovjev, eftersom dessa två alltid underblåste oförrätter. Varje bakslag vid fronten fick de missnöjda att öka trycket mot Lenin. Redan då leddes dessa intriger bakom scenen av Stalin. Det framfördes promemorior som kritiserade vår militärpolitik, mitt förtroende för "specialisterna", den hårda behandlingen av kommunister och så vidare. Befälhavare som hade tvingats avgå eller besvikna röda "marskalkar" skickade in den ena rapporten efter den andra som pekade på vår vanskliga strategi, överkommandots sabotage, och mycket annat.

Lenin var alltför upptagen av den övergripande ledningen för att kunna göra resor till fronterna eller delta i försvarsdepartementets dagliga arbete. Större delen av tiden befann jag mig vid fronten, och det underlättade bakdantarnas aktiviteter i Moskva. Deras ihärdiga kritik oroade givetvis ibland

[3] Lenin, *Collected Works*, bd 44, s 240.
[4] *Ibid*, bd 44, s 241.
[5] Inte lyckats hitta i *Collected Works* – översättarens anmärkning.

Lenin. När jag någon gång besökte Moskva hade han samlat på sig mycket tvivel och frågor. Men efter en halvtimmes samtal hade vår ömsesidiga förståelse och totala solidaritet återupprättats. Under ett möte med sovjetkommissarierna efter våra motgångar i öst, när Koltjak närmade sig Volga, skrev Lenin en lapp till mig (jag hade kommit till mötet direkt från tåget): ”Om vi skulle sparka alla specialisterna och utse Lasjevitj till överbefälhavare?” Lasjevitj var en gammalbolsjevik som hade befordrats till sergeant under det ”tyska” kriget. Jag svarade på samma lapp: ”Barnsligheter!” Lenin tittade illmarigt på mig under sina buskiga ögonbryn, med en uttrycksfull grimas som verkade säga: ”Du är väldigt hård mot mig.” Men innerst inne tyckte han om korthuggna svar som inte lämnade något utrymme för tvivel. Vi träffades efter mötet. Lenin frågade mig en del saker om fronten.

”Du frågar”, sa jag, ”om det inte är bättre att sparka ut alla de gamla officerarna? Men vet du hur många vi har i armén nu?”

”Nej.”

”Inte ens på ett ungefär?”

”Jag vet inte.”

”Inte mindre än 30.000.”

”Va?”

”Inte mindre än 30.000. På varje förrädare finns det hundra pålitliga. För var och en som deserterar blir två eller tre dödade. Hur ska vi ersätta alla dem?”

Några dagar senare höll Lenin ett tal om svårigheterna att bygga det socialistiska samhället. Detta är vad han sa: ”När kamrat Trotskij nyligen informerade mig om att vi har flera tiotusentals officerare i vårt militära departement, så fick jag en konkret föreställning om vari hemligheten med att utnyttja vår fiende ligger:... att bygga upp kommunism av tegelstenar, som kapitalisterna valt ut mot oss!”[6]

Under partikongressen som hölls ungefär samtidigt steg Lenin i min frånvaro – jag befann mig vid fronten – fram, och försvarade lidelsefullt min militärpolitik mot oppositionens kritik. Av denna orsak har protokollen från den åttonde kongressens militära del än idag inte publicerats.

En gång besökte Menzjinskij mig vid fronten. Jag hade känt honom sedan länge. Under reaktionsåren tillhörde han den yttersta vänstern, vperjodisterna som de kallades efter namnet på sin tidning (Bogdanov, Lunatjarskij och andra). Menzjinskij själv lutade åt den franska syndikalismen. Vperjodisterna organiserade en marxistisk skola i Bologna för 10-15 ryska arbetare som på ett ”illegalt” revolutionärt sätt hade tagit sig från Ryssland. Det var 1910. Under ungefär två veckor höll jag en kurs där om pressen, och höll också konferenser angående partiets taktik. Där träffade jag Menzjinskij som hade kommit från Paris. Intrycket från honom kan bäst av allt beskrivas som inget intryck alls. Han verkade framförallt som en skugga av en ofullständig person, eller snarare ett dåligt utkast till ett ofullbordat porträtt. Det finns sådana personer. Bara emellanåt avslöjade ett inställsamt leende eller ett hemlighetsfullt glitter i ögonen hans iver att övervinna sin obetydlighet. Jag vet inte vad han gjorde under oktoberdagarna, eller om han gjorde något alls. Men under livet och rörelsen efter maktövertagandet skickades han till finansministeriet. Han uppvisade inga egna initiativ, eller snarare tillräckligt för att avslöja sin inkompetens. Senare tog Dzerzjinskij över honom. Dzerzjinskij hade en enorm vilja, lidelse och hög moral. Han dominerade Tjekan.[7] Ingen lade märke till Menzjinskij, som i all tysthet arbetade med sina papper. Det var inte förrän Dzerzjinskij mot slutet av sitt liv skiljdes från sin ställföreträdare Unschlicht, som han föreslog att

[6] Lenin, *Valda verk i 10 band*, bd 8, s 373.

[7] ”Tjrezvytjajnaja Kommisia” (Extraordinära kommissionen), känd under förkortningen tjekan, hade polisiära och juridiska uppgifter, i huvudsak i samband med försvaret av revolutionen. Tjekans funktioner har efter omorganiseringen övertagits av GPU (Statens politiska byrå) – engelska översättarens not.

man skulle utnämna Menzjinskij till den lediga posten, eftersom han inte kunde hitta någon annan. Förslaget väckte allmän förvåning. ”Men vem annars?”, sa Dzerzjinskij som ursäkt. ”Det finns ingen annan.” Men Stalin stödde Menzjinskij. Stalin stödde i allmänhet folk som existerade politiskt tack vare regeringsapparaten. Och så blev Menzjinskij Stalins sanna skugga i GPU. Efter Dzerzjinskijs död blev Menzjinskij inte bara ledare för GPU utan också medlem i centralkommittén. På byråkratins scen kan följaktligen skuggan av en ofullbordad person se ut som en riktig människa.

Men för tio år sedan försökte Menzjinskij hitta sig ett annat verksamhetsområde. Han kom till mig i tåget med en rapport om arméns speciella departement. Efter att ha avslutat sitt officiella besök började han stamma och skrapa med fötterna, med det där inställsamma leendet som gör att man känner sig både orolig och villrådig på samma gång. Slutligen ställde han en fråga till mig: var jag medveten om att Stalin genomförde en väldigt komplicerad intrig mot mig?

”Va!” sa jag fullständigt förvirrad – så långt var jag från att fundera över eller befara något sådant.

”Ja, han antyder för Lenin och en del andra att du samlar personer kring dig som är speciellt fientligt inställda till Lenin.”

”Du måste vara galen Menzjinskij. Vakna upp. Och vad mig anbelangar vill jag inte ens tala om det.” Menzjinskij gick iväg hostande, med axlarna uppdragna av förlägenhet. Efter den dagen tror jag att han började leta efter andra områden.

Efter en timmes arbete eller så började det kännas som om något var fel. Denne man hade oroat mig med sitt dunkla tal lika säkert som om jag hade svalt en glasbit med maten. Jag började påminna mig olika händelser och kopplade ihop dem, och där inför mina ögon framträdde Stalin i ett nytt ljus. Betydligt senare sa Krestinskij till mig om Stalin: ”Han är en dålig människa med gula ögon.” Det var denna hans *moraliska gulhet* som hade slagit mig för första gången efter Menzjinskijs besök. När jag senare reste till Moskva på ett kort besök, åkte jag som vanligt först till Lenin. Vi talade om fronten. Lenin tyckte om att höra konkreta detaljer, små fakta och flyktiga observationer som förde honom direkt till sakens kärna, utan att gå som katten kring het gröt. Han kunde inte tåla att man närmade sig verkligheten på omvägar. Han hoppade över alla mellanled och ställde sina egna speciella frågor, och jag svarade honom och beundrade den skicklighet med vilken han trängde genom fakta. Vi skrattade. Lenin var oftast på gott humör. Jag skulle inte heller vilja beskriva mig själv som en dyster person. Till sist berättade jag för honom om Menzjinskijs besök vid sydfronten: ”Är det verkligen möjligt att det kan ligga någon sanning i det?”, frågade jag. Jag märkte att Lenin omedelbart blev upprörd och han rodnade. ”Bara strunt”, upprepade han, om än inte särskilt övertygande.

”Jag vill bara veta en sak”, sa jag. ”Skulle du ens för ett ögonblick kunna tro något så förfärligt som att jag samlade ihop personer för att gå mot dig?”

”Strunt”, svarade Lenin, men denna gång på ett så bestämt sätt att jag kände mig lugnad. Det lilla moln som hade hängt över oss verkade skingras, och vi skildes som vanligt som vänner. Men jag insåg att Menzjinskij inte talade i nattmössan. Om Lenin förnekade det utan att berätta allt, så var det bara för att han ville undvika en konflikt, ett personligt gräl.

Och där var jag helt överens med honom.

Men uppenbarligen sådde Stalin split. Det var först långt senare som jag insåg hur systematiskt han hade gjort det – nästan bara det. Ty Stalin gjorde aldrig något ordentligt arbete. ”Stalins främsta egenskap är att vara lat”, berättade Bucharin en gång, ”och hans näst främsta är en oförsonlig avundsjuka mot alla som vet mer eller gör saker bättre än han. Han försökte till och med undergräva Iljitj.”

Kapitel 37. Meningsskiljaktigheter om krigsstrategin

På dessa sidor kommer jag inte att återge Röda arméns historia eller historien om dess slag. Båda dessa teman är olösligt knutna till revolutionens historia och går långt utöver en självbiografis ramar och kommer troligen att bli ämne för en annan bok. Men jag kan inte förbigå de politiska och strategiska meningsskiljaktigheter som uppstod under inbördeskrigets lopp. Revolutionens öde berodde på hur de militära operationerna gick. Vartefter tiden gick drogs centralkommittén mer och mer in i krigets problem, och bland annat de strategiska frågorna. De högsta befälsposterna innehades av militära experter av den gamla skolan som saknade en förståelse för sociala och politiska förhållanden. De erfarna revolutionära politiker som utgjorde partiets centralkommitté saknade militära kunskaper. De övergripande strategiska uppfattningarna var oftast resultatet av ett kollektivt arbete, och gav som alltid i sådana fall upphov till oenighet och konflikter.

Centralkommittén delades av strategiska motsättningar vid fyra tillfällen. Med andra ord fanns det lika många motsättningar som det fanns fronter. Här kan jag bara ta upp dem helt kort, och för läsaren bara presentera kärnpunkten i frågorna som de framstod för militärledningen. Samtidigt kan jag i förbigående sopa undan en del senare påhitt om mig.

Den första häftiga diskussionen i centralkommittén ägde rum på sommaren 1919, och handlade om situationen på östra fronten. Högsta befälhavare vid denna tidpunkt var Vatzetis, som jag nämnde i kapitlet om Svijazjsk. Jag inriktade mina ansträngningar på att få Vatzetis att tro på sig själv, sina rättigheter och sin auktoritet. Utan det går det inte att föra befäl. Vatzetis' uppfattning var att vi efter de stora segrarna mot Koltjak skulle avstå från att rusa alltför långt österut, till andra sidan Uralbergen. Han ville att östfronten skulle stanna vid bergen över vintern. Det skulle göra det möjligt för oss att dra tillbaka några divisioner från öst och förflytta dem till sydfronten, där Denikin var på väg att bli en större fara. Jag stödde denna plan. Men den stötte på hårt motstånd från Kamenev, som var befälhavare på östfronten och tidigare hade varit överste i generalstaben i tsarens armé, liksom från två medlemmar i militärrådet, båda gamla bolsjeviker – Smilga och Lasjevitj. De hävdade bestämt att Koltjak var så kraftigt besegrad att det bara behövdes några få trupper för att följa efter honom, och att det viktigaste var att hindra honom från att få ett andrum, eftersom han annars skulle återhämta sig under vintern och vi skulle vara tvungna att starta om fälttåget i öster på nytt till våren. Hela frågan hängde alltså på en riktig bedömning av tillståndet för Koltjaks armé och eftertrupp. Redan då ansåg jag att sydfronten var mycket viktigare och farligare än den östra. Detta bekräftades helt och fullt senare.

Men det visade sig att befälet på östfronten hade rätt i fråga om bedömningen av Koltjaks armé. Centralkommittén tog ett beslut mot det högsta befälet, och därmed mot mig, eftersom jag stödde Vatzetis. Deras motivering var att den strategiska ekvationen hade flera okända faktorer, men att en av de viktigaste och kända faktorerna var behovet att upprätthålla överbefälhavarens fortfarande nya auktoritet. Centralkommitténs beslut visade sig vara riktigt. Trupperna i öst lösgjorde en del trupper till sydfronten och fortsatte samtidigt sin framryckning i hälarna på Koltjak in i centrala Sibirien. Det ledde till förändringar i överkommandot. Vatzetis avskedades och Kamenev insattes i hans ställe.

Meningsmotsättningen var i sig själv av praktisk natur, och fick givetvis inte minsta betydelse för mina relationer till Lenin. Men utifrån dessa små och tillfälliga meningsskiljaktigheter vävde ränksmidarna sina nät. 4 juni 1919 skrev Stalin från sydfronten, och försökte skrämma Lenin med att den militära ledningen var farlig. ”Hela frågan är nu”, skrev han, ”om centralkommittén har tillräckligt mod för att dra de rätta slutsatserna. Är centralkommittén tillräckligt karaktärsfast och beslutsam?” Innebörden i dessa rader är uppenbar. Tonen i dem visar att Stalin hade ställt frågan mer än en gång, och att han lika många gånger hade stött på Lenins motstånd. Vid denna tid var jag omedveten om allt detta. Jag hade varken tid eller lust att gå in på frågan, och föreslog

centralkommittén att jag kunde avgå för att få slut på det hela. 5 juli svarade centralkommittén så här:

> Efter att ha tänkt igenom och noggrant diskuterat kamrat Trotskijs uttalande har centralkommitténs organisationsbyrå och politbyrå kommit till den enhälliga slutsatsen att man inte kan godta hans avgång, den kan överhuvudtaget inte komma på fråga. Centralkommitténs organisationsbyrå och politbyrå kommer att göra allt i sin makt för att göra arbetet vid sydfronten, som kamrat Trotskij själv har valt, och som för närvarande är det svåraste, farligaste och viktigaste arbetet, bekvämare för kamrat Trotskij och mer fruktbart för republiken. I sin ställning som krigskommissarie och ordförande i det militära rådet är kamrat Trotskij fullständigt bemyndigad att agera som medlem i sydfrontens militärrevolutionära råd tillsammans med kommissarien för sydfronten, som han själv utsett och centralkommittén bekräftat. Centralkommitténs organisationsbyrå och politbyrå ger kamrat Trotskij fria händer att med vilka medel som helst vidtaga de ändringar av den militära politiken som han anser nödvändiga, och om han så önskar föregripa partikongressen. LENIN, KAMENEV, KRESTINSKIJ, KALININ, SEREBRJAKOV, STALIN, STASSOVA.

Detta beslut bär bland annat Stalins namn. Trots att han smidde sina ränker bakom scenen, och anklagade Lenin för bristande mod och beslutsamhet, hade inte Stalin ryggrad nog att öppet gå mot honom i centralkommittén. Som redan nämnts höll sydfronten på att bli det viktigaste avsnittet i inbördeskriget. Fiendens styrkor utgjordes av två oberoende delar: kosacker – i synnerhet i provinsen Kuban – och den vita frivilligarmén, som hade rekryterats från hela landet. Kosackerna ville mest av allt försvara sina gränser mot arbetarnas och böndernas angrepp. Frivilligarmén ville erövra Moskva. Så länge de frivilliga bildade en gemensam front med kosackerna från Kuban i norra Kaukasus så sammanföll deras intressen. Men Denikin hade svårt, i själva verket var det omöjligt, att få kosackerna att lämna provinsen Kuban. Vårt överkommando närmade sig frågan om sydfronten på ett abstrakt strategiskt sätt, och bortsåg från dess sociala grundvalar. Provinsen Kuban var de frivilligas främsta bas. Överkommandot beslutade därför att rikta ett avgörande mot denna bas från Volga. De resonerade så här: Låt Denikin rusa iväg och försöka nå Moskva i ledningen för sina arméer. Under tiden kommer vi att sopa undan hans bas i Kuban bakom honom. Då kommer Denikin att bli hängande i luften och vi kommer att överraska honom med två tomma händer. Det var den övergripande strategiska planen. Om det inte hade varit inbördeskrig så hade det varit en korrekt plan. Men när planen tillämpades på den verkliga sydfronten, visade den sig vara enbart teoretisk, och var till stor hjälp för fienden. Denikin hade tidigare inte lyckats övertyga kosackerna om att genomföra ett utdraget fälttåg mot norr, men fick nu hjälp av att vi slog till mot kosackernas läger söderifrån. Därefter kunde inte kosackerna längre försvara sig på sitt eget territorium. Vi hade själva knutit deras öde till frivilligarméns.

Trots noggranna förberedelser och en ansamling av trupper och tekniska medel, så lyckades inte våra operationer. Kosackerna utgjorde ett nästan oövervinnligt bålverk i Denikins eftertrupp. De verkade fastvuxna i marken, och höll tag i den med näbbar och klor. Vår offensiv fick hela kosackbefolkningen på fötter. Vi slösade tid och energi och lyckades bara driva alla som kunde bära vapen i armarna på den vita armén. Under tiden svepte Denikin genom Ukraina och fyllde sina led, ryckte fram norrut, intog Kursk och Orjol och hotade Tula. Om Tula hade fallit så skulle det ha inneburit en katastrof, eftersom vi i så fall hade förlorat gevär- och ammunitionstillverkningen.

Den plan jag förespråkade ända från början var den rakt motsatta. Jag krävde att vårt första slag skulle skära av de frivilliga från kosackerna, lämna kosackerna ifred, och istället inrikta alla våra krafter mot de frivilliga. Enligt denna plan skulle huvudslaget inte komma från Volga och mot Kuban, utan från Voronezj mot Charkov och Donjets-området. Denna del av landet delar norra Kaukasus från Ukraina, och bönderna och arbetarna stod här helt och hållet på Röda arméns sida. Om Röda armén hade ryckt fram åt detta håll, så hade den skurit som en varm kniv genom smör. Kosackerna skulle ha stannat kvar för att skydda sina gränser mot främlingarna, men vi skulle inte ha rört dem. Frågan om kosackerna skulle ha varit annorlunda, av mer politisk än militär art. Men först av allt måste vi särskilja denna strategi från att jaga Denikins frivilligarmé på flykten. Till slut

antogs planen, men inte förrän Denikin hade börjat hota Tula, som det hade varit ännu mer riskabelt att förlora än Moskva. Vi slösade bort flera månader, led onödiga förluster och genomlevde ett antal mycket hotfulla veckor.

I förbigående bör jag påpeka att de strategiska meningsskiljaktigheterna om sydfronten hade ett mycket nära samband med frågan om att uppskatta eller ”underskatta” bönderna. Min plan utgick från förhållandet mellan arbetarna och bönderna å ena sidan och kosackerna å den andra. Utifrån detta resonemang ställde jag min plan mot överkommandots akademiska schema, som stöddes av centralkommitténs majoritet. Om jag hade lagt en tusendel av de ansträngningar som har gjorts för att försöka bevisa min ”underskattning” av bönderna, så kunde jag ha använt motsättningarna om sydfronten för att bygga upp en lika absurd anklagelse mot inte bara Zinovjev, Stalin och resten, utan även mot Lenin.

Den tredje strategiska konflikten uppkom i samband med Judenitjs offensiv mot Petrograd. Denna händelse har beskrivits i ett tidigare kapitel, och vi behöver inte gå igenom den igen. Jag vill bara tillägga att Lenin, under inverkan av den mycket allvarliga situationen i söder, varifrån det främsta hotet kom, och även under inverkan av rapporter från Petrograd om Judenitj-arméns oerhörda tekniska utrustning, hade börjat tro att det skulle bli nödvändigt att förkorta fronten genom att överge Petrograd. Detta var troligen det enda tillfälle då Zinovjev och Stalin stödde mig mot Lenin. Och några dagar senare övergav han själv sin uppenbarligen felaktiga plan.

Den sista, och otvivelaktigt mest våldsamma, meningsskiljaktigheten rörde den polska frontens öde på sommaren 1920. Som bevis för att vi hade för avsikt att krossa Polen på hösten 1920, citerade den dåvarande brittiska premiärministern Bonar Law mitt brev till de franska kommunisterna i underhuset. Ett liknande påstående finns i en bok av den avlidne polska krigsministern Sikorsky, men denna gång understöds det med hänvisning till ett av mina tal vid internationalens kongress i januari 1920. Allt detta är rent dravel från början till slut. Jag uttryckte naturligtvis aldrig min sympati med Pilsudskis Polen, det vill säga ett förtryckets Polen under täckmantel av patriotiskt frasmakeri och hjältemodigt skrävel. Det är lätt att plocka fram ett antal uttalanden med innebörden att vi, i händelse av att Pilsudski skulle tvinga på oss ett krig, inte tänkte stanna halvvägs. Dessa uttalanden var en del av hela inramningen. Men att utifrån det dra slutsatsen att vi ville ha krig med Polen, eller ens förberedde oss för det, är att ljuga inför fakta och vanligt bondförnuft. *Vi gjorde allt för att undvika kriget*. Vi skydde inga medel för att uppnå detta mål. Sikorsky medger att vi genomförde en utomordentligt ”skicklig” fredspropaganda. Han förstår inte, eller låtsas att han inte förstår, att hemligheten bakom denna skicklighet var mycket enkel: det var bara så att vi av all makt försökte garantera freden, till och med till priset av betydande eftergifter. Jag ville kanske mer än någon annan undvika detta krig, eftersom jag alltför väl insåg hur svårt det skulle bli att föra det efter tre års oupphörligt inbördeskrig. Sikorskys bok klargör att den polska regeringen medvetet och beslutsamt inledde kriget trots våra outtröttliga försök att bevara freden, försök som gjorde vår utrikespolitik till en kombination av tålamod och pedagogisk envishet. Vi ville verkligen ha fred. Pilsudski tvingade på oss kriget. Att vi kunde föra det berodde helt och hållet på att den stora majoriteten av folket hade sett hela vår diplomatiska duell, och var fullständigt övertygade om att kriget hade tvingats på oss. Och där hade de helt rätt.

Landet gjorde ännu en i sanning heroisk ansträngning. Polackernas erövring av Kiev, i sig själv utan militär betydelse, gjorde oss en stor tjänst: den väckte landet. Återigen tvingades jag göra rundresor till arméer och städer, och mobilisera trupper och förnödenheter. Vi återerövrade Kiev. Därefter började våra framgångar. Polackerna slogs tillbaka med en snabbhet som jag aldrig hade förutsett, eftersom jag knappt kunde tro på den dumdristighet som låg bakom Pilsudskis fälttåg. Men efter de inledande framgångarna överdrev även vi de möjligheter som hade öppnat sig för oss. Det började sprida sig och stärkas en uppfattning att det krig som hade inletts som ett försvarskrig skulle förvandlas till ett angrepps- och revolutionärt krig. Det finns givetvis ingen principiell orsak till att jag skulle vara mot en sådan utveckling. Frågan gällde helt enkelt styrkeförhållandena. Den okända

faktorn var de polska arbetarnas och böndernas inställning. En del av våra polska kamrater, som den bortgångna J Markhlevsky, en av Rosa Luxemburgs medarbetare, övervägde situationen ytterst nyktert. Hans bedömning var en viktig faktor i min önskan att så snabbt som möjligt slippa kriget. Men det fanns också andra röster. Det fanns stora förhoppningar om ett uppror bland de polska arbetarna. Hursomhelst bestämde sig Lenin för att föra kriget till slut, ända fram till Warszawa, för att hjälpa de polska arbetarna att störta Pilsudskis regering och gripa makten. Regeringens klara beslut fångade snabbt överkommandots och befälets fantasi på västfronten. När jag gjorde ett av mina regelbundna besök i Moskva fann jag att uppfattningarna var starkt för att fortsätta kriget ”till slutet”. Jag var bestämt mot det. Polackerna bad redan om fred. Jag ansåg att vi hade nått höjdpunkten på våra framgångar, och att vi om vi gick längre missbedömde vår styrka, och skulle riskera att omvandla den seger vi redan hade uppnått till en förlust. Efter Fjärde arméns enorma ansträngning att avverka 650 kilometer på fem veckor, rörde den sig framåt bara på grund av tröghet. Allting hängde på nerver som var som tunna trådar. Ett enda kraftigt slag skulle räcka för att skaka om vår front och förvandla vår oöverträffade och exempellösa offensiva framstöt – till och med Foch tvingades medge det – till ett katastrofalt nederlag. Jag krävde att vi omedelbart skulle sluta fred, innan armén blev utmattad. Så vitt jag minns fick jag bara stöd av Rykov. Alla de andra vanns under min frånvaro över av Lenin. Således beslutade man att fortsätta offensiven.

Till skillnad från under Brest-Litovskperioden hade rollerna helt och hållet kastats om. *Då* var det jag som ville skjuta upp undertecknandet av freden, och att vi till och med till priset att förlora en del territorium skulle ge det tyska proletariatet tid att förstå situationen och få med ett ord i laget. *Nu* var det Lenin som krävde att vår armé skulle fortsätta framryckningen och ge det polska proletariatet tid att bedöma situationen och resa sig med vapen i hand. Kriget i Polen bevisade från motsatt sida det som bevisades av kriget efter Brest-Litovsk: att man mäter händelser under ett krig med andra mätstickor än under en revolutionär massrörelse. Medan arméernas handlingar mäts i dagar och veckor, så mäts folkmassornas rörelser vanligtvis i månader och år. Om man inte tar hänsyn till denna skillnad i tempo, så bryter krigets kugghjul bara kuggarna av de revolutionära kugghjulen istället för att sätta dem i rörelse. Hursomhelst var det vad som hände under det korta Brest-Litovskkriget och det stora polska kriget. Vi gick förbi och över vår egen seger till ett tungt nederlag.

Man bör lägga märke till att en av orsakerna till de oerhörda proportioner som katastrofen utanför Warszawa antog, var hur befälet för sovjetarméns södra grupp agerade när armén förflyttade sig i riktning mot Lvov (Lemberg). Den viktigaste politiska figuren i det revolutionära militära rådet i denna arégrupp var Stalin. Han ville till varje pris gå in i Lvov samtidigt som Smilga och Tuchatjevskij gick in i Warszawa. Det finns människor som till och med kan ha sådana ambitioner! När farorna för Tuchatjevskijs arméer blev uppenbara, och överkommandot beordrade de sydvästra arméerna att ändra riktning för sin framryckning för att slå de polska arméerna i flanken utanför Warszawa, så fortsatte det sydvästra kommandot, uppmuntrade av Stalin, att rycka fram rakt västerut. Ty var det inte viktigare att själva erövra Lvov än att hjälpa ”andra” att ta Warszawa? Först efter upprepade order och hot ändrade sydvästra kommandot riktning för sin framryckning. Men de få dagarnas fördröjning hade redan haft en ödesdiger effekt.

Våra arméer drevs tillbaka 400 kilometer eller mer. Efter de föregående dagarnas strålande segrar ville ingen förlika sig med situationen. När jag återvände från Wrangels front upptäckte jag att Moskva var för ett andra krig i Polen. Nu hade till och med Rykov gått över till andra sidan. ”När vi väl har inlett det”, sa han, ”måste vi föra det till slutet.” Västfrontens kommando uppmuntrade förhoppningarna. Det hade anlänt tillräckliga reserver, artilleriet hade fyllts på, och så vidare. Önsketänkande är tankens fader. ”Vad har vi på västfronten?”, genmälde jag. ”Bara moraliskt besegrade enheter till vilka vi nu har tillfört otränade människomassor. Det går inte att strida med en sådan armé. Eller mer exakt, en sådan armé kan man sätta in i försvarsstrider medan man drar sig tillbaka och förbereder en ny armé i eftertruppen. Men det vore vansinne att tro att en sådan armé kan resa sig till en segerrik framryckning längs en väg som är beströdd med dess egna spillror.” Jag förkun-

nade att en upprepning av det misstag som vi redan hade begått skulle kosta oss tio gånger så mycket, och att jag inte skulle underkasta mig det föreslagna beslutet, utan skulle vädja till partiet. Även om Lenin formellt försvarade en fortsättning av kriget, så gjorde han det denna gång utan sin tidigare övertygelse och påstridighet. Lenin tog intryck av min starka övertygelse om att det var nödvändigt att sluta fred, även om den skulle bli hård. Han föreslog att vi skulle skjuta upp beslutet tills jag hade haft möjlighet att besöka västfronten och skaffa mig ett direkt intryck av arméernas tillstånd efter reträtten. För mig var det ett tecken på att Lenin redan var med mig.

Jag fann att högkvarteret vid fronten var för ett nytt krig. Men det fanns ingen övertygelse, det återspeglade helt enkelt inställningen i Moskva. Ju längre ner jag kom i den militära hierarkin – från armén till divisionen, regementet, kompaniet – ju mer insåg jag omöjligheten av ett anfallskrig. Jag skrev ett brev till Lenin om det i vanlig skrift, utan att ens spara någon kopia, medan jag gjorde min inspektionsresa. De två eller tre dagar som jag tillbringade vid fronten räckte för att övertyga mig om den slutsats jag hade med mig från Moskva. Jag återvände, och politbyrån bestämde sig nästan enhälligt för att omedelbart sluta fred.

De strategiska felberäkningarna under det polska kriget fick avsevärda historiska konsekvenser. Polen och Pilsudski trädde oväntat stärkta ur kriget. I motsats till det drabbades den polska revolutionen av ett förkrossande slag. Den gräns som upprättades i fredsfördraget i Riga skar av sovjetrepubliken från Tyskland, ett faktum som senare kom att få stor betydelse i båda ländernas liv. Lenin förstod naturligtvis bättre än någon annan innebörden i ”Warszawa”-misstaget, och han återvände mer än en gång till det både i tanke och ord.

I epigonernas litteratur beskrivs Lenin nu ungefär i samma ljus som Suzdals ikonmålare beskrev Kristus och helgonen: istället för en idealbild erbjuds vi en nidbild. Hur mycket än ikonmålarna försökte höja sig över sig själva, så skapade de bara en återspegling av sin egen smak, och som ett resultat målade de en idealiserad bild av sig själva. Eftersom epigonledarnas auktoritet upprätthålls genom att förbjuda folk att tvivla på deras ofelbarhet, så framställs inte Lenin i epigonernas litteratur som en revolutionär strateg som var ett geni att bedöma situationen, utan som en mekanisk robot som tog ofelbara beslut. Det var jag som använde ordet *geni* om Lenin första gången, vid en tidpunkt då ingen annan vågade uttala det. Ja, Lenin var så mycket geni som en människa kan vara. Men han var ingen automatisk räknemaskin som aldrig gjorde misstag. Han gjorde dem mindre ofta än någon annan i hans ställning. Men han gjorde dem, även allvarliga sådana, motsvarande den väldiga omfattningen på allt hans arbete.

Kapitel 38. Övergången till den nya ekonomiska politiken och mitt förhållande till Lenin

Nu närmar jag mig den sista perioden under mitt samarbete med Lenin, en period som blir ännu mer betydelsefull av det faktum att den innehöll grundvalarna till epigonernas senare seger. Efter Lenins död skapades en komplicerad litterär struktur med många förgreningar, med det enda syftet att förvränga historien om våra ömsesidiga relationer. Det har främst åstadkommits genom att måla upp en bild av ständig kamp mellan två ”principer”, isolera de tillfällen då vi inte var överens från det förflutna, göra en stor sak av enskilda polemiska uttryck, och mest av allt med hjälp av rena påhitt. Kyrkans historia som den skrevs ner av de medeltida apologeterna är ett mönster av vetenskaplig behandling jämfört med epigonernas historiska analyser. Deras arbete underlättades en aning av det faktum, att jag högt och tydligt sa till när jag var oense med Lenin, och till och med vädjade till partiet när jag ansåg det nödvändigt. När epigonerna var oense med Lenin, vilket hände mycket mer ofta än i mitt fall, höll de däremot vanligtvis antingen tyst, eller (som Stalin) tjurade och gömde sig några dagar på landsbygden någonstans i närheten av Moskva.

I de flesta fall nådde jag och Lenin oberoende av varandra fram till beslut som i allt väsentligt var identiska. Några få ord räckte för att få till stånd en ömsesidig förståelse. När jag tyckte att politbyrån eller folkkommissariernas råd var på väg att ta ett felaktigt beslut, brukade jag skicka en kort not till Lenin på en bit papper. Han brukade svara: ”Helt rätt. Lägg fram ditt förslag.” Ibland frågade han mig om jag höll med om hans förslag, och krävde att jag skulle stöda honom i mitt tal. Tid efter annan kom han över telefon överens med mig hur någon fråga skulle hanteras, och om det var viktigt brukade han enträget kräva: ”Var snäll och lova att du kommer.” I de fall då vi arbetade hand i hand – vilket var det vanliga i principiella frågor – höll de som var missnöjda med beslutet, bland dem de nuvarande epigonerna, tyst. Många gånger var Stalin, Zinovjev eller Kamenev oense med mig i någon mycket viktig fråga, men så fort de hörde att Lenin delade min uppfattning tystnade de. Vi kan betrakta ”elevernas” beredvillighet att förkasta sina egna idéer till förmån för Lenins idéer hur vi vill, men denna beredvillighet innebar uppenbarligen ingen garanti för att de skulle kunna komma fram till samma slutsatser även utan Lenin. I denna bok får mina meningsskiljaktigheter med Lenin en betydelse som de egentligen aldrig hade. Det finns två orsaker till det: våra meningsmotsättningar var undantag och väckte därför uppmärksamhet. Efter Lenins död förstorade epigonerna dem till oerhörda proportioner, och de blev en självständig politisk faktor som inte på något sätt hängde ihop med någon av oss.

Jag har i ett eget kapitel givit en detaljerad redogörelse för mina meningsskiljaktigheter med Lenin angående freden i Brest-Litovsk. Nu ska jag nämna en annan meningsmotsättning som vi hade under några månader i slutet av 1920, just innan övergången till den Nya ekonomiska politiken.

Det går inte att förneka att den så kallade fackföreningsdiskussionen under en tid fördunklade vårt förhållande. Båda två var vi alltför mycket revolutionärer och alltför mycket politiker för att kunna eller ens vilja skilja det personliga från det allmänna. Det var under denna diskussion som Stalin och Zinovjev fick vad man kan kalla sin lagliga möjlighet att bekämpa mig i det öppna. De gjorde allt för att utnyttja situationen till det yttersta. För dem var det en övning inför sin framtida kampanj mot ”trotskismen”. Men det var just denna sida av saken som störde Lenin mest, och han försökte på alla sätt förhindra den.

Diskussionens politiska innehåll fick så mycket bråte kastat på sig att jag inte avundas de framtida historiker som ska försöka få reda på sanningen i frågan. Långt efter händelsen, det vill säga efter Lenins död, upptäckte epigonerna att min ståndpunkt vid den tiden var en ”underskattning av bönderna”, och att jag i det närmaste var fientlig mot den Nya ekonomiska politiken. Detta var i själva verket grundvalen för alla senare angrepp mot mig. Men egentligen var naturligtvis roten till diskussionen den rakt motsatta, och för att kunna visa det måste jag gå tillbaka ett tag.

På hösten 1919 var 60% av våra lokomotiv ”sjuka”, och man räknade med att denna siffra på våren 1920 oundvikligen skulle stiga till 75%. Det var våra bästa experters bestämda uppfattning. Under sådana förhållanden förlorade järnvägstrafiken all mening: de 25% halvt friska lokomotiven räckte bara till för att täcka järnvägarnas egna transportbehov, eftersom de var beroende av skrymmande timmer som bränsle. Ingenjör Lomonosov, som under dessa månader var ansvarig för transportsystemet, visade regeringen ett diagram över den epidemi som hade drabbat lokomotiven. Han pekade på en framräknad punkt 1920, och förkunnade: ”Här dör de.”

”Vad ska man göra?”, frågade Lenin.

”Det finns inga mirakel”, svarade Lomonosov. ”Inte ens bolsjevikerna kan utföra mirakel.” Vi tittade på varandra, ännu mer betryckta eftersom ingen av oss kände till hur transportsystemet fungerade tekniskt, eller hur sådana dystra beräkningar fungerade tekniskt. ”Ändå måste vi försöka utföra ett mirakel”, muttrade Lenin torrt och sammanbitet.

Men under de följande månaderna blev situationen allt värre. De faktiska förhållandena var orsak nog, men det är också mycket troligt att vissa ingenjörer gjorde så att transportsituationen skulle passa deras diagram. Jag tillbringade vintern 1919-20 i Ural och ledde det ekonomiska arbetet. Lenin skickade ett telegram och föreslog att jag skulle ta ansvaret för transporterna och försöka förbättra dem med hjälp av krisåtgärder. Jag svarade att jag accepterade hans förslag.

Från Ural tog jag med mig en hel del ekonomiska observationer, som kunde sammanfattas i en övergripande slutsats: vi måste överge krigskommunismen. I mitt praktiska arbete hade jag blivit övertygad om att krigskommunismens metoder (som vi hade påtvingats av inbördeskriget) hade gjort sitt, och att vi för att kunna återuppliva det ekonomiska livet till varje pris måste införa ett element av personligt intresse. Med andra ord måste vi i viss mån återupprätta hemmamarknaden. Jag lade fram ett förslag i centralkommittén om att ersätta livsmedelsrekvisitionerna med en skatt på spannmål och skapa möjligheter för ett utbyte av varor.

”Den nuvarande politiken med rekvisition efter bestämda konsumtionsnormer, kollektivt ansvar för leveransen av produkter och för en jämn fördelning av industriprodukter, framkallar en tilltagande nedgång i jordbruksproduktionen, en atomisering av industriproletariatet och hotar att fullständigt upplösa landets ekonomiska liv.” På detta sätt formulerade jag min uppfattning i det uttalade som jag lade fram i centralkommittén i februari 1920.

”Men i allmänhet”, fortsatte uttalandet, ”hotar landets livsmedelsresurser att uttömmas, något som inte kan avhjälpas av förbättringar av rekvisitionsapparaten. De ekonomiska upplösningstendenserna kan bekämpas medföljande metoder:
1) Ersätt överskottsrekvisitionerna med en mot produktionskvantiteten svarande avgift (en form av progressiv skatt på jordbruksinkomsten) och så beskaffad att det ändå blir mer fördelaktigt att öka utsädesarealen eller effektivisera odlingen.
2) Inrätta en stramare förbindelse mellan leveransen av industriprodukter till bönderna och den av dem levererade kvantiteten säd, inte enbart per kommun och stad, utan också per lantbruk.”[1]

Dessa förslag var mycket försiktiga. Men de grundläggande förslagen i den Nya ekonomiska politiken som antogs ett år senare gick till en början inte längre. I början av 1920 gick Lenin bestämt mot mitt förslag. Det förkastades i centralkommittén med 11 röster mot 4. Den senare händelseutvecklingen visade att centralkommitténs beslut var felaktigt. Jag tog inte upp frågan på partikongressen, som genomfördes under parollen om krigskommunismen. Under hela det påföljande året kämpade landets ekonomiska liv i en återvändsgränd. Mitt gräl med Lenin uppstod ur denna återvändsgränd. När förslaget om ett marknadssystem förkastades, krävde jag att ”krigs”-metoderna skulle tillämpas ordentligt och systematiskt, så att det gick att uppnå verkliga ekonomiska förbättringar. Under det

[1] Detta dokument finns i sin helhet som bilaga i *Den nya kursen* (finns på MIA).

krigskommunistiska systemet, där åtminstone i princip alla resurser är nationaliserade och fördelas i enlighet med regeringens order, kunde jag inte se att fackföreningarna hade någon självständig roll. Om industrins grund är att staten garanterar att arbetarna har tillgång till alla nödvändiga produkter, så måste fackföreningarna ingå i det system som staten har för att sköta industrin och fördela produkterna. Detta var den verkliga innebörden i frågan om att göra fackföreningarna till en del av statsapparaten, en åtgärd som obönhörligt härrörde ur det krigskommunistiska systemet. Det var i den meningen jag försvarade den.

Grundvalen för mitt arbete att organisera transporterna utgjordes av de krigskommunistiska principer som godkändes av nionde kongressen. Järnvägsarbetarnas fackföreningar hade nära band till departementets administrativa apparat. Den militära disciplinen infördes i hela transportsystemet. Jag knöt den militära administrationen, som vid denna tid var den starkaste och mest disciplinerade av alla, nära till transportadministrationen. Det innebar vissa viktiga fördelar, i synnerhet eftersom militära transporter i och med inledningen av kriget med Polen återigen fick största betydelse. Varje dag gick jag från krigskommissariatet, vars operationer förstörde järnvägarna, till transportkommissariatet, där jag inte bara försökte rädda järnvägarna från fullkomligt sammanbrott, utan också öka deras effektivitet.

För mig var året av arbete med transporterna ett år av skolning. De grundläggande frågorna när det gällde en socialistisk organisering av det ekonomiska livet fick sitt mest koncentrerade uttryck inom transportsektorn. De många olika lokomotiv- och vagntyperna krånglade till järnvägarnas funktion och arbetet på reparationsverkstäderna. Det inleddes omfattande förberedelser för att standardisera transportsystemet, som innan revolutionen hade kontrollerats i lika stor del av staten och privata företag. Lokomotiven klassificerades i grupper, reparationsarbetet organiserades mer systematiskt, och verkstäderna började få exakta order utifrån sin tekniska utrustning. Programmet för att öka transporterna till förkrigsnivån skulle genomföras på 4½ år. De antagna åtgärderna blev en otvetydig framgång. Under våren och sommaren 1920 började transportsystemet återhämta sig från förlamningen. Lenin missade aldrig ett tillfälle att påpeka att järnvägarna var återställda. Pilsudski inledde kriget i förhoppning om att Polen skulle uppnå sitt mål genom att vårt transportsystem skulle falla samman, men det blev inte fallet därför att järnvägstransporterna hade börjat pekat stadigt uppåt. Resultaten uppnåddes med hjälp av utomordentliga administrativa åtgärder som med naturnödvändighet utgick från såväl transportsystemets svåra ställning som det krigskommunistiska systemet själv.

Men arbetarmassorna hade genomlidit tre års inbördeskrig, och var mer och mer obenägna att underkasta sig militära kommandometoder. Lenins osvikliga politiska instinkter sa honom att vi hade nått ett avgörande ögonblick. Medan jag utifrån rent ekonomiska överväganden och på basis av krigskommunismen försökte få fackföreningarna att genomföra ännu större ansträngningar, började Lenin utifrån politiska överväganden röra sig mot att lätta på det militära trycket. Inför tionde kongressen kolliderade våra linjer. En diskussion bröt ut i partiet. Den hade i själva verket inte med saken att göra. Partiet funderade över hur fort fackföreningarna skulle omvandlas till en del av statsapparaten, medan kärnfrågan egentligen handlade om bröd för dagen, bränsle, råvaror till industrierna. Partiet argumenterade febrilt om ”kommunismens skola” medan det viktiga egentligen var den ekonomiska katastrof som hängde över landet. Upproren i Kronstadt och i provinsen Tambov bröt in i diskussionen som en sista varning. Lenin skisserade de första försiktiga teserna om en övergång till den Nya ekonomiska politiken. Jag skrev omedelbart under på dem. För mig var de bara ett förnyande av det förslag som jag hade lagt fram ett år tidigare. Diskussionen om fackföreningarna förlorade omedelbart all betydelse. Vid kongressen deltog inte Lenin i dispyten, utan lät Zinovjev leka med hylsan till en avlossad patron. Under diskussionen vid kongressen varnade jag för att majoritetens fackföreningsresolution inte skulle överleva till nästa kongress, eftersom den nya ekonomiska inriktningen skulle kräva en fullständig förändring av den fackliga strategin. Och det dröjde inte många månader förrän Lenin formulerade helt nya principer för fackföreningarnas

roll och syfte, på grundval av den nya ekonomiska politiken. Jag gav hans resolution mitt oreserverade stöd. Vår stabila front återupprättades. Lenin var rädd för att diskussionerna som hade varat i två månader, skulle leda till att det upprättades permanenta fraktioner i partiet, som skulle förbittra relationerna och försvåra arbetet.

Men jag avblåste alla konferenser med de som delade mina uppfattningar i fackföreningsfrågan medan kongressen pågick. Några få veckor efter kongressen var Lenin säker på att jag var lika angelägen som han om att upplösa de tillfälliga fraktioner som inte längre hade någon principiell grund. Lenin kände det som om en tyngd hade lyfts från hans axlar. Han utnyttjade en oförskämd anmärkning som Molotov, som just hade valts in i centralkommittén, riktade mot mig, för att anklaga honom för mer entusiasm än förnuft, och tillade där och då: ”Kamrat Trotskijs lojalitet i interna partirelationer är helt oklanderlig.” Han upprepade det flera gånger. Det var uppenbart att han på detta sätt inte bara angrep Molotov utan också någon annan, ty Stalin och Zinovjev försökte på ett konstgjort sätt förlänga den atmosfär som rådde under dispyten.

På Zinovjevs initiativ och helt mot Lenins vilja fördes Stalin vid den tionde kongressen fram som kandidat till posten som partiets generalsekreterare. Partiet trodde att han hade stöd från hela centralkommittén. Men ingen lade så mycket vikt vid denna utnämning. Under Lenin kunde den av tionde kongressen inrättade posten som generalsekreterare aldrig få någon politisk, utan bara teknisk betydelse. Ändå hade Lenin sina farhågor. ”Denna kock kommer bara att laga kryddstarka rätter”, brukade han säga om Stalin. Det var därför som Lenin under ett av centralkommitténs första möten enträget betonade ”Trotskijs lojalitet”. Det var ett angrepp mot en hemlig intrig.

Lenins anmärkning gjordes inte i förbigående. Under inbördeskriget uttryckte Lenin, i handling och inte i ord, ett så fullständigt förtroende för mig att en människa varken kan kräva eller få mer. Tillfället fick han av militäroppositionen, som leddes bakom scenen av Stalin. Under kriget hade jag praktiskt taget obegränsade maktbefogenheter. De revolutionära domstolarna höll sina möten i mitt tåg, fronterna var underställda mig, liksom fronternas hjälpbaser – och under vissa perioder bestod nästan hela den del av republikens territorium som inte var ockuperat av de vita av baser och befästningar. De som råkade bli överkörda av militärens hjul hade släktingar och vänner som gjorde vad de kunde för att ge dem hjälp. Inlagor, klagomål och protester kom till Moskva från olika håll, och samlades speciellt hos den centrala exekutivkommitténs presidium.

Den första episoden hängde samman med händelser som hade ägt rum så tidigt som under månaden vid Svijazjsk. Jag har redan berättat om incidenten med befälhavaren för det fjärde lettiska regementet som jag ställde inför rätta för att ha hotat att dra sig tillbaka från sina ställningar. Domstolen dömde befälhavaren till fem års fängelse. Flera månader senare började skrivelser komma in som vädjade att han skulle friges. Trycket mot Sverdlov var särskilt hårt. Han frågade politbyrån. Jag beskrev kort den aktuella militära situationen, då regementsbefälhavaren hade hotat mig med ”farliga konsekvenser för revolutionen”. Under min berättelse blev Lenin gråare och gråare i ansiktet. Jag hade knappt hunnit avsluta min historia förrän han ropade med en kvävd, hes röst som visade att han var upphetsad: ”Låt honom sitta inne. Låt honom bli kvar där!” Sverdlov tittade på oss båda och sa, ”Jag tror också det.”

En andra och mycket mer betecknande episod, hängde samman med avrättningarna av befälhavaren och kommissarien som drog tillbaka sitt regemente från sina ställningar, med vapenhot erövrade en ångbåt och förberedde sig för att ge sig iväg till Nizjnij-Novgorod. Regementet hade upprättats i Smolensk under ledning av motståndare till min militära politik som senare skulle bli dess mest glödande anhängare. Men vid denna tidpunkt var deras protester högljudda. På min begäran tillsatte centralkommittén en kommission, som enhälligt slog fast att de militära myndigheternas handlande var helt riktigt, och att situationen hade krävt det. Men de dunkla ryktena fortsatte. Vid flera tillfällen kände jag att källan till dem inte fanns långt från politbyrån, men jag var alltför upptagen för att hinna genomföra en utredning eller trassla ut intrigerna. Vid ett möte med politbyrån anmärkte jag

bara en gång, att om det inte hade varit för de skoningslösa åtgärderna vid Svijazjsk så hade vi inte kunnat hålla våra möten. ”Absolut”, inflikade Lenin, och började genast mycket snabbt, som han alltid gjorde, skriva med rött bläck längst ner på ett blankt papper med folkkommissariernas råds stämpel. Lenin satt ordförande, så mötet avbröts. Två minuter senare gav han mig pappret.

RSFSR
Ordförande för
folkkommissariernas råd,
Moskva, Kreml.
..... juli 1919.

Kamrater, väl medveten om kamrat Trotskijs order är jag så övertygad, så fullkomligt övertygad, om det riktiga, lämpliga och nödvändiga för vår saks gagn, i de av kamrat Trotskij utfärdade befallningarna, att jag ger dem mitt totala stöd.
V ULJANOV/LENIN

”Jag kan de dig hur många sådana här formulär som du vill”, sa Lenin. Under så allvarliga förhållanden som inbördeskriget, då det var nödvändigt att ta snabba och oåterkalleliga beslut som ibland skulle kunna bli felaktiga, skrev Lenin på förhand under på alla beslut som jag kunde anse nödvändiga i framtiden. Och det var beslut som kunde betyda liv eller död. Kan man tänka sig att en person kan uttrycka större förtroende för en annan? Lenin kunde bara ha kommit på själva tanken på detta ovanliga dokument därför att han visste mer än mig, eller misstänkte var källan till intrigerna fanns och ansåg det nödvändigt att slå tillbaka mot den med kraft. Men han tog bara en sådan risk därför att han var så starkt övertygad om att jag inte kunde bli illojal eller missbruka makten. Hans förtroende för mig uttrycktes fullt ut i dessa rader. Epigonerna letar förgäves efter ett sådant dokument i sin ägo. Om Stalin kan hitta något i sina arkiv så kan det bara vara Lenins ”testamente”, som Stalin har dolt för partiet – det ”testamente” där Stalin utpekas som illojal och förmögen till maktmissbruk. Det räcker att ställa dessa två texter mot varandra – den obegränsade moraliska fullmakt som Lenin gav mig, och det moraliska ”vargpass”[2] som han utfärdade till Stalin – för att till fullo inse hans inställning till oss två.

[2] Namnet ”vargpass” användes till vardags i det tsaristiska Ryssland på de dokument, också kända som ”transportbevis”, som utfärdades till kriminella istället för ett pass. Det gjorde dem till utstötta som inte tilläts stanna särskilt länge på ett ställe. – engelska översättarens anmärkning.

Kapitel 39. Lenins sjukdom

Jag tog ut min första ledighet på våren 1920, innan Kommunistiska internationalens andra kongress, och tillbringade två månader nära Moskva. Jag använde tiden till medicinsk behandling (jag började för första gången ta min hälsa på allvar), utarbetade det manifest som skulle fungera som ersättning för ett program för Kommunistiska internationalen, och gick på jakt. Efter åren av spänning kände jag behov av vila. Men jag var inte van vid det, och promenader gav inte mer avkoppling då än vad de gör idag. Det lockande med jakt är att den fungerar på samma sätt på sinnet som ett grötomslag gör på en varböld.

En söndag i början av maj 1922 gick jag och fiskade med nät i en av Moskvaflodens gamla kanaler. Det regnade och gräset var vått, och jag halkade och stukade fotleden. Det var inget allvarligt och jag behövde bara tillbringa några dagar till sängs. Den tredje dagen kom Bucharin på besök.

”Ligger du också till sängs?”, utropade han skrämt.

”Och vem mer?”, frågade jag.

”Lenin är mycket sjuk. Han har haft ett slaganfall och kan varken gå eller tala. Läkarna är alldeles villrådiga.”

Lenin visade alltid stort intresse för sina kollegors hälsa, och citerade ofta en gammal emigrant: ”De gamla kommer att dö och de unga kommer att kapitulera.”

”Hur många av oss känner till Europa, vad världens arbetarrörelse är? Så länge vi är de enda som har gjort revolution”, sa han ofta, ”går det inte att ersätta de internationella erfarenheterna i partiets översta kretsar.” Lenin själv betraktades som en person med god hälsa, och den verkade vara en av revolutionens mest orubbliga grundvalar. Han var ständigt i farten, vaken och med ett jämnt och glatt humör. Bara någon enstaka gång märkte jag alarmerande symptom. Under Kommunistiska internationalens första kongress blev jag förvånad över hans trötta ansiktsuttryck, svaga röst och bleka leende. Mer än en gång sa jag till honom att han lade ner för mycket tid på oviktiga frågor. Han höll med, men sa att han inte kunde låta bli. Ibland klagade han över huvudvärk, alltid i förbigående och lite förläget. Men två eller tre veckors vila räckte för att han skulle bli återställd. Det verkade som om Lenin var outtröttlig.

Mot slutet av 1921 försämrades hans tillstånd. 7 december skickade han en not till medlemmarna i politbyrån: ”Jag reser bort idag. Trots att jag dragit ner på arbetet och vilar mer, har sömnlösheten förvärrats djävulskt under de senaste dagarna. Jag är rädd att jag inte kan tala varken vid partikongressen eller sovjetkongressen.”[1] Lenin började tillbringa en hel del tid i en by nära Moskva. Men han följde arbetets utveckling mycket noga. Vid den tiden var förberedelserna inför Genèvekonferensen i full gång. 23 januari 1923 skrev Lenin till politbyråns medlemmar:

> Jag har just fått två brev från Tjitjerin (daterade 20:e och 22:a). Han frågar om det inte vore önskvärt att mot lämplig ersättning gå med på några små förändringar i konstitutionen, nämligen att de snyltande elementen skulle få representanter i sovjeterna. Det skulle vara för att göra amerikanerna nöjda. Enligt min uppfattning visar Tjitjerins förslag att han omedelbart måste skickas på sanatorium. Varje eftergift i detta avseende, överenskommelse om uppskov, etc, kommer enligt min uppfattning att vara ett allvarligt hot mot förhandlingarna.[2]

Varje ord i detta brev, det sätt på vilket den politiska skoningslösheten präglas av spjuveraktig välvillighet, visar en livs levande Lenin.

Hans hälsa blev allt sämre. I mars hade han allt oftare huvudvärk. Läkarna hittade dock ingen

[1] Inte återfunnet i *Collected Works*. Brevet funnet i Trotskijs arkiv. – övers anm.
[2] Lenin, *Collected Works*, bd 45, s 449.

organisk sjukdom, och föreskrev en långvarig vila. Lenin slog sig ner för gott i en by utanför Moskva. Och det var där han fick sitt första slaganfall, i början av maj. Det verkar som om Lenin hade blivit sjuk två dagar innan Bucharins besök. Varför fick jag inte reda på det? Vid den tiden tänkte jag aldrig på att bli misstänksam. ”Vi ville inte störa dig”, berättade Bucharin, ”och väntade för att se hur hans sjukdom utvecklade sig.” Bucharin var helt uppriktig, och upprepade bara vad de ”överordnade” hade fått honom att tro. På denna tid var Bucharin fäst vid mig på sitt typiska ”bucharinska” sätt, halvt hysteriskt och halvt barnsligt. Han avslutade sin redogörelse för Lenins sjukdom med att kasta sig ner på min säng och mumla, medan han slog armarna om mig över täcket: ”Bli inte sjuk, jag bönfaller dig, bli inte sjuk... Det finns två personer vars död jag fruktar... Lenins och din.” Jag fick honom vänligt att samla sig och återfå balansen. Han hindrade mig från att koncentrera mig på den oro som hans nyheter hade orsakat. Slaget var enormt. Det verkade som om revolutionen höll andan.

> De första ryktena om Lenins sjukdom [skriver N I Sedova i sina anteckningar] viskades fram. Det föreföll som om ingen trodde att Lenin någonsin kunde bli sjuk. Många visste att han spänt övervakade de andras hälsa, men det verkade som om han själv var immun mot sjukdomar. Nästan alla revolutionärer av den gamla generationen hade någon hjärtsjukdom, försvagade av de överdrivna påfrestningar som de blev utsatta för. Läkarna brukade klaga: ”Nästan alla har motorer som misständer.”
>
> ”Det finns bara två hjärtan som är i god form”, sa professor Lev Davidovitj, ”Lenins och ditt. Med ett sådant hjärta kan man leva tills man är hundra.” Undersökningar av utländska experter bekräftade detta – att av alla hjärtan som de undersökte i Moskva var det bara Lenins och Trotskijs som fungerade mycket bra. När Lenins plötsligt försämrade hälsa blev allmänt känd, var det som en förändring i revolutionen själv. Var det verkligen möjligt att Lenin kunde bli sjuk och dö, precis som alla andra? Det var fruktansvärt att höra att Lenin hade tappat förmågan att röra sig och tala. Jag kunde inte hjälpa att jag bestämt trodde att han skulle övervinna det, resa sig och bli frisk.

Det var känslan hos hela partiet.

När jag långt senare tittade tillbaka, mindes jag med förvåning att jag inte hade fått nyheten om Lenins sjukdom förrän på tredje dagen. Vid den tiden tänkte jag inte på det. Men det kunde inte vara någon slump. De som under långt tid hade förberett sig för att bli mina motståndare – framförallt Stalin – var angelägna om att vinna tid. Lenins sjukdom var av den arten att den närsomhelst kunde få ett tragiskt slut. Imorgon, eller till och med idag, kunde frågorna om ledarskapet bli avgörande. Det var viktigt för mina motståndare att vinna tid för förberedelser, om än bara en dag. De sammanträdde i hemlighet och sonderade olika utvägar. Man får anta att trojkan (Stalin-Zinovjev-Kamenev) redan hade bestämt sig för att gå mot mig. Men Lenin hämtade sig. Med hjälp av sin oböjliga vilja gjorde hela hans organism en enorm ansträngning. Hjärnan som sviktade på grund av blodbrist, som hade förlorat förmågan att knyta ihop ljud och bokstäver, fick plötsligt nytt liv.

I slutet av maj gjorde jag en fiskeresa till ett ställe ungefär 80 verst från Moskva. Stället råkade ha ett sanatorium som var uppkallat efter Lenin. Barnen gick med mig längs sjön och frågade hur Lenin mådde, och gav mig blommor och ett brev till honom. Lenin som ännu inte kunde skriva. Han dikterade några få rader till sin sekreterare: ”Vladimir Iljitj har bett mig att skriva till dig att han välkomnar ditt förslag att ta med en present från honom till barnen på sanatoriet vid stationen i Podsolnetjnaja. Vladimir Iljitj ber också att du ska säga till de små att han tackar så mycket för deras vänliga brev och blommor, och är ledsen att han inte kan tacka ja till deras inbjudan. Han tvivlar inte på att han snabbt skulle tillfriskna i deras sällskap.”

I juli var Lenin åter på benen, och även om han officiellt inte återvände till arbetet förrän i oktober, så höll han ögonen på allt och studerade allt. Under sin konvalescens riktade han bland annat uppmärksamheten på rättegången mot socialistrevolutionärerna. De hade mördat Volodarskij och Uritskij, hade sårat Lenin svårt och hade gjort två försök att spränga mitt tåg. Vi kunde inte ta lätt på det. Även om vi inte såg det utifrån våra fienders idealistiska synvinkel, så insåg vi ”individens roll i historien”. Vi kunde inte blunda för den fara som hotade revolutionen om vi skulle låta våra

fiender skjuta ner en efter en i partiets ledning.

Våra växelvarma humanistiska vänner har mer än en gång förklarat för oss att de kan inse att det är nödvändigt med vedergällning i allmänhet, men att avrätta en infångad fiende var att överskrida gränsen för nödvändigt självförsvar. De krävde att vi skulle visa ”storsinthet”. Clara Zetkin och andra europeiska kommunister som vid denna tid fortfarande vågade säga vad de tänkte i motsättning till Lenin och mig, insisterade att vi skulle skona männen som stod inför rätta. De föreslog att vi skulle begränsa straffen till fängelse. Det verkade vara den enklaste lösningen. Men i tider av revolution får frågan om vedergällning mot individer en mycket speciell karaktär, mot vilken humanistiska generaliseringar faller platt till marken. Då gäller kampen den faktiska makten, en kamp på liv och död – eftersom det är vad revolutionen handlar om. Vilken innebörd kan, under sådana förhållanden, fängelse ha för människor som om några veckor hoppas gripa makten och fängsla och krossa personerna som sitter vid rodret? Utifrån den mänskliga personlighetens absoluta värde, måste revolutioner liksom krig ”fördömas” – precis som mänsklighetens historia i stort. Och ändå har själva tanken om personligheten utvecklats som resultat av revolutioner, en process som ännu är långtifrån klar. För att tanken om personligheten ska kunna bli en realitet och den halvt föraktfulla tanken om ”massorna” inte längre ska vara motsatsen till den filosofiskt privilegierade tanken om ”personligheten”, så måste revolutionens kran eller mer exakt en rad revolutioner lyfta massorna till en ny historisk nivå. Huruvida detta är en bra eller dålig metod utifrån den normativa filosofin, det vet jag inte, och jag måste erkänna att jag inte är intresserad av att få veta det. Men jag vet bestämt att det är det enda sätt som mänskligheten hittills kommit på.

Dessa överväganden är ingalunda ett försök att ”rättfärdiga” den revolutionära terrorn. Att försöka rättfärdiga den skulle vara att bry sig om de som anklagar. Och vilka är de? De som organiserade och utnyttjade den stora världsslakten? De nyrika som erbjuder den ”okända soldaten” doften från sina cigarrer efter maten? Pacifisterna som bekämpade kriget bara när det inte var krig, och som är redo att upprepa sin avskyvärda maskerad? Lloyd George, Wilson och Poincaré som ansåg sig ha rätt att låta tyska barn svälta för Hohenzollerns – och sina egna – brott? De engelska konservativa eller de franska republikanerna som på tryggt avstånd underblåste inbördeskrigets flammor samtidigt som de försökte slå mynt av dess blod? Denna uppräkning kan fortsätta i all oändlighet. För mig handlar det inte om filosofiska rättfärdiganden utan snarare politiska förklaringar. Revolutionen är en revolution bara därför att den begränsar alternativen till liv eller död. Går det att tänka sig att personer som varje halvsekel löser frågan om Alsace-Lorraines oberoende med hjälp av ett berg av människokroppar kan återuppbygga sina samhälleliga relationer med något annat än parlamentariskt buktaleri? I alla händelser har ingen ännu så länge visat hur det kan göras. Vi bröt ner de gamla stenarnas motstånd med hjälp av stål och dynamit. Och när våra fiender sköt mot oss, i allmänhet med gevär från de mest civiliserade och demokratiska länderna, svarade vi med samma mynt. Bernard Shaw skakade förebrående sitt skägg mot båda parter, men ingen brydde sig om hans heliga argument.

På sommaren 1922 fick frågan om vedergällning en speciellt trängande aktualitet, eftersom den berörde ledarna i ett parti som sida vid sida hade stridit mot tsarismen med oss, men efter oktoberrevolutionen hade vänt terrorns vapen mot oss. Desertörer från socialistrevolutionärernas led avslöjade att de värsta terroraktionerna inte anstiftades av enskilda personer, som vi till en början var benägna att tro, utan av partiet, även om det inte tog risken av att formellt ta på sig ansvaret för de mord det begick. Domstolens dödsstraff var oundvikligt, men att genomföra det innebar lika oundvikligt hämnd i form av en våg av terror. Att begränsa straffet till fängelse, även ett långvarigt fängelsestraff, var detsamma som att uppmuntra terroristerna, eftersom de var de sista att tro på att Sovjet skulle överleva. Det enda alternativet var att göra genomförandet av straffet avhängigt om partiet skulle fortsätta sin terroristiska kamp eller ej. Med andra ord måste partiledarna hållas som gisslan.

Mitt första möte med Lenin efter hans tillfrisknande var under rättegången mot socialistrevolutionä-

rerna. Han gick omedelbart och med lättnad på mitt förslag: ”Helt rätt, det finns inga andra alternativ.” Hans tillfrisknande var uppenbarligen uppmuntrande för honom. Men han hade fortfarande en inre oro. ”Du förstår”, sa han helt villrådig, ” jag kunde varken tala eller skriva, och jag måste lära mig allt från början.” Och han tittade frågande på mig.

I oktober återvände Lenin officiellt till arbetet. Han ledde mötena i politbyrån och folkkommissariernas råd, och i november höll han programtal, av allt att döma till ett högt pris för hans blodkärl. Han verkade känna de nästan omärkliga trådarna i en sammansvärjning som vävdes bakom vår rygg i samband med hans sjukdom. Epigonerna brände ännu inte broarna bakom sig, men här och där sågade de igenom bjälkarna och gömde dynamitgubbar. Närhelst de fick möjlighet gick de mot mig, som om de övade sig i att vara självständiga och noggrant förberedde sådana uppvisningar. När Lenin blev mer indragen i arbetet började han med oro se de förändringar som hade ägt rum under de föregående månaderna, men han sa inget om dem av rädsla för att förvärra situationen. Han förberedde sig för att tillbakavisa ”trojkan”, och inledde med att göra det i enskilda frågor.

Bland alla de arbeten jag ledde som en del av partiarbetet – det vill säga privat och inofficiellt – fanns den antireligiösa propagandan, som Lenin var mycket intresserad av. Han bad mig enträget att inte glömma det arbetet. Medan han var sjuk hade han på något sätt fått reda på att Stalin manövrerade mot mig i detta arbete genom att förnya apparaten som skötte den antireligiösa propagandan och förflytta arbetet från mig. Från landet skickade Lenin ett brev till politbyrån där han, synbarligen utan att det behövdes, hänvisade till min bok om Kautsky och lovordade författaren, utan att nämna sig vare honom eller boken vid namn. Jag måste erkänna att jag vid den tiden inte gissade att det var ett inlindat sätt av Lenin att säga att han fördömde Stalins manövrar mot mig. Under tiden hade Jaroslavskij, jag tror under täckmantel av att vara min ställföreträdande, förts fram för att ta hand om den antireligiösa propagandan. När Lenin återvände till arbetet och hörde talas om det gick han vid ett av politbyråns möten till våldsamt angrepp på Molotov – och via honom Stalin: ”Jar-os-lavskij? Vet du inte vad Jar-os-lavskij är? Men det skulle få en höna att klucka. Han kommer aldrig att klara av det arbetet”, och så vidare. För en oinvigd kan Lenins giftigheter verka överdrivna. Men det handlade inte om att Lenin inte tålde Jaroslavskij, utan snarare partiledningen. Händelser som denna var inte ovanliga.

Om man tittar noggrannare så ser man att Stalin ända från det ögonblick han kom i kontakt med Lenin, och i synnerhet efter oktoberrevolutionen, alltid stod i dämpad och vanmäktig men just därför också lättretlig opposition till honom. På grund av sin oerhörda avundsjuka och ärelystnad kunde inte Stalin undgå att hela tiden märka sin intellektuella och moraliska underlägsenhet. Till synes försökte han närma sig mig. Inte förrän långt senare insåg jag innebörden i hans försök att upprätta något som kunde likna förtrolighet mellan oss. Men jag stöttes bort av just de egenskaper som kom att bli hans styrka när revolutionsvågen sjönk tillbaka – hans inskränkta intressen, hans empirism, hans vulgära psyke, hans speciella småstadsaktiga cynism som marxismen hade befriat från många fördomar, men utan att ersätta dem med en djup och helt genomtänkt åskådning. Att döma av en del av hans flyktiga anmärkningar, som då verkade oväsentliga men i själva verket inte var det, försökte Stalin hitta stöd hos mig mot Lenin, vars kontroll han fann så tröttsam. Vid varje sådant försök drog jag mig instinktivt undan och gick vidare. Jag tror att detta är grunden till hans kyliga och till en början fega men helt igenom förrädiska hat mot mig. Han samlade systematiskt personer kring sig som var lika honom, eller helt enkelt kompisar som ville leva sina liv utan att störas av svårbegripliga problem, eller sådana vars känslor hade sårats. Både de första, andra och tredje grupperna var stora.

Utan tvivel var det bekvämare för Lenin att i det dagliga rutinarbetet lita till Stalin, Zinovjev och Kamenev än på mig. Lenin strävade alltid efter att spara sin egen såväl som alla andras tid. Han försökte minimera den energi som gick åt för att övervinna gnissel. Jag hade mina egna uppfattningar, mitt eget sätt att arbeta och genomföra ett beslut när det väl var taget. Lenin kände till det mycket väl och respekterade det. Det var därför han alltför väl kände till att jag inte passade att

utföra uppdrag. När han behövde personer för att genomföra sina förhållningsorder vände han sig till någon annan. Under vissa perioder, i synnerhet när Lenin och jag var oense, fick det troligen hans assistenter att tro att de stod honom särskilt nära. Exempelvis erbjöd han Rykov och Tsiurupa att bli hans ställföreträdare som ordförande för folkkommissariernas råd och lade senare till även Kamenev. Jag tyckte det var ett gott val. Lenin behövde praktiskt lagda, lydiga assistenter. Jag passade inte i den rollen, och jag var bara tacksam för att Lenin inte erbjöd mig posten. Långt från att betrakta det som bristande förtroende för mig, såg jag det tvärtom som en avgörande och smickrande uppskattning av mig och våra ömsesidiga relationer. Senare fick jag tillfälle att bli helt övertygad om detta. Under perioden mellan sitt första och andra slaganfall kunde Lenin bara arbeta hälften så mycket som tidigare. Han fick under hela denna period små men ändå illavarslande varningstecken från sina blodkärl. När han under ett av politbyråns möten reste sig upp för att ge någon en not – Lenin utväxlade alltid på detta sätt korta meddelanden för att snabba på arbetet – så vacklade han till lite. Jag märkte det bara därför att hans ansiktsuttryck ändrade sig. Det var en av många varningar från hans livsviktiga centra. Lenin hade inga illusioner om det. Han funderade hela tiden ur alla synvinklar på hur arbetet skulle gå utan honom och efter honom. Det måste ha varit då som han i tanken formulerade det dokument som senare skulle bli känt som hans ”testamente”. Och det var vid denna tidpunkt – under de sista veckorna innan hans andra slaganfall – som Lenin och jag hade ett långt samtal om mitt arbete i framtiden. På grund av samtalets politiska betydelse återgav jag det omedelbart till ett antal personer (Rakovskij, I N Smirnov, Sosnovskij, Preobrazjenskij och andra). Om bara därför, så minns jag samtalet mycket klart.

Det gick till så här. Centralkommittén för bildningsarbetarnas fackförening skickade en delegation till Lenin och mig med begäran om att jag utöver mina övriga plikter skulle ta över utbildningskommissariatet, på samma sätt som jag hade tagit över transportkommissariatet ett år tidigare. Lenin ville höra vad jag ansåg om det. Jag sa till honom, att svårigheterna på utbildningsområdet precis som på andra områden skulle komma från den administrativa apparaten. ”Ja, vår byråkratism är verkligen ofantlig”, svarade Lenin och fortsatte min tankegång. ”När jag återvände till arbetet blev jag alldeles bestört... Just därför ska du inte – eller åtminstone tycker jag det – dras in i något arbete på departementen utöver det militära arbetet.” Lenin fortsatte att presentera sin plan med lidelsefull övertygelse. Han hade begränsade krafter att lägga ner på ledningen. Han hade tre ställföreträdare. ”Du känner dem. Kamenev är naturligtvis en skicklig politiker, men hur är han som administratör? Tsiurupa är sjuk. Rykov är kanske administratör, men han måste återvända till Högsta ekonomiska rådet. Du måste bli ställföreträdare. Situationen är sådan att vi måste omgruppera personalen på ett radikalt sätt.” Återigen pekade jag på ”apparaten” som till och med gjorde mitt arbete i försvarsdepartementet allt svårare. ”Nå, det kommer att bli din chans att skaka om apparaten”, replikerade Lenin snabbt, med anspelning på ett uttryck som jag själv använt en gång. Jag svarade att jag inte bara syftade på byråkratin i de statliga institutionerna, utan även i partiet, att orsaken till problemen låg i att de två apparaterna hade smält samman och att de inflytelserika grupper som hade samlats kring hierarkin av partisekreterare ömsesidigt skyddade varandra. Lenin lyssnade uppmärksamt, och bekräftade mina förslag med de djupa brösttoner, som han bara använde när han var övertygad om att den person han talade med förstod honom helt och fullt, och han kunde åsidosätta alla sedvanliga samtalsformer och direkt beröra det viktigaste och mest oroväckande. Lenin funderade en stund och frågade sedan rakt på sak: ”Det vill säga, jag föreslår en kamp mot sovjetbyråkratismen, och du föreslår att man även skall innefatta byråkratismen inom partiets organisationsbyrå?” Jag skrattade åt denna oväntade anmärkning, ty jag hade inte haft en så bestämd formulering i åtanke. ”Jag förmodar det.” Organisationsbyrån betydde själva hjärtat på Stalins apparat.

”Gott”, fortsatte Lenin, uppenbart nöjd över att vi hade kallat saker och ting vid dess rätta namn, ”då föreslår jag att vi bildar ett block mot byråkratin i allmänhet och mot organisationsbyrån i synnerhet.”

”Det är ett sant nöje att bilda ett block med en hederlig man”, svarade jag.

Vi kom överens om att träffas igen senare. Lenin föreslog att jag skulle tänka över frågans organisatoriska sida. Han planerade att skapa en kommission knuten till centralkommittén för att bekämpa byråkratin. Vi skulle båda bli medlemmar. Kommissionen skulle huvudsakligen vara en hävstång för att knäcka Stalins fraktion eftersom den var byråkratins ryggrad, och skapa sådana förhållanden i partiet att jag skulle kunna bli Lenins ställföreträdande och, som han hade för avsikt, efterträda honom på posten som ordförande för folkkommissariernas råd.

Utifrån detta framgår den fulla innebörden i det så kallade ”testamentet”. Lenin namnger bara sex personer, och karakteriserar dem med några få, väl avvägda ord. Utan tvekan var hans syfte med testamentet att underlätta mitt arbete i ledningen. Han ville naturligtvis göra det med minsta möjliga gnissel. Han talar om alla med största varsamhet, och mildrar de mest förödande omdömena. På samma gång försöker han med reservationer undvika att alltför tydligt peka ut vem han ville anvisa den främsta platsen. Bara i hans analys av Stalin förnimmer man en annan ton, och i den senare tillagda efterskriften blir denna ton fullständigt förkrossande.

Som i förbigående skriver Lenin om Zinovjev och Kamenev, att deras kapitulation 1917 ”inte var någon tillfällighet”, med andra ord låg dem i blodet. Uppenbarligen kan inte sådana personer leda revolutionen, men de ska inte förebrås för sitt förflutna. Bucharin är inte marxist utan skolastiker, men han är en sympatisk person. Pjatakov är en skicklig administratör, men en mycket dålig politiker. Det är dock fullt möjligt att dessa två, Bucharin och Pjatakov, fortfarande kan lära sig. Mest talangfull är Trotskij. Hans brist är ett alltför stort självförtroende. Stalin är grov, illojal och kan missbruka makten som han får från partiapparaten. Stalin bör förflyttas för att undvika en splittring. Det är innebörden i ”testamentet”. Det kompletterar och klargör det förslag som Lenin gav mig under vårt sista samtal.

Lenin lärde känna Stalin först efter oktoberrevolutionen. Han uppskattade hans ståndaktighet och praktiska sinne, som är till tre fjärdedelar slughet. Men ändå slog Lenin ständigt mot Stalins okunnighet, mot hans snäva politiska horisont och mot att han moraliskt var så ovanligt ohyfsad och hänsynslös. Stalin valdes till posten som partiets generalsekreterare mot Lenins vilja. Lenin fogade sig bara så länge han själv ledde partiet. Men när han återvände till arbetet med försämrad hälsa efter sitt första slaganfall, ägnade han sig åt hela frågan om ledarskapet. Det förklarar samtalet med mig. Också testamentet berodde på detta. De sista raderna i detta skrevs 4 januari. Efter det gick ytterligare två månader under vilka situationen definitivt tog form. Lenin förberedde sig nu inte bara för att förflytta Stalin från posten som generalsekreterare, utan även på att förklara honom oduglig inför partiet. I frågan om monopolet på utrikeshandeln, den nationella frågan, frågan om partiregimen, arbetar- och bondeinspektionen och kontrollkommissionen, förberedde han sig systematiskt för att i samband med tolfte kongressen utdela ett förkrossande slag mot Stalin som en personifiering av byråkratin, det ömsesidiga beskyddandet av varandra bland tjänstemännen, det godtyckliga styret och den allmänna ohövligheten.

Skulle Lenin ha kunna genomföra den omgruppering av partiledningen som han planerade? Vid denna tidpunkt skulle han otvivelaktigt ha kunnat det. Det fanns flera tidigare likartade fall, och ett av dessa var särskilt färskt i minnet och betecknande. I november 1922, medan Lenin fortfarande återhämtade sig och bodde på landet, och medan jag var bortrest från Moskva, antog centralkommittén enhälligt ett beslut som utdelade ett obotligt slag mot monopolet på utrikeshandeln. Oberoende av varandra slog både Lenin och jag larm, och skrev sedan till varandra för att samordna våra aktioner. Några få veckor senare tog centralkommittén tillbaka sitt beslut lika enhälligt som de hade antagit det. 21 december skrev Lenin jublande till mig: ”Kamrat Trotskij. Det verkar som om vi har kunnat inta ställningarna utan att avlossa ett enda skott, enbart med hjälp av manövrar. Jag föreslår att vi inte skall stanna upp och att vi skall fortsätta offensiven”. Om vi gemensamt hade agerat mot centralkommittén i början av 1923, så skulle det utan skuggan av ett tvivel ha givit oss segern. Jag tvekar dessutom inte på, att om jag vid den tolfte kongressen hade framträtt som ”ett block mellan Lenin och Trotskij” mot Stalins byråkrati, så skulle jag ha segrat

även om inte Lenin hade deltagit direkt i kampen. Hur hållbar denna seger hade varit är förstås en helt annan fråga. För att avgöra det måste man ta hänsyn till en rad objektiva processer i landet, inom arbetarklassen och i partiets självt. Det är ett speciellt och stort tema. Lenins fru sa 1927, att om han hade levt så skulle han troligen ha suttit i ett av Stalins fängelser. Men 1922-23 var det fortfarande möjligt att erövra ledningen med hjälp av ett öppet angrepp mot den fraktion som snabbt höll på att bildas av nationalistiska socialistiska tjänstemän, de som hade bemäktigat sig apparaten, de orättmätiga arvtagarna till Oktober, bolsjevismens epigoner. Det främsta hindret var Lenins hälsa. Han förväntades hämta sig igen som han hade gjort efter det första slaganfallet, och delta vid den tolfte kongressen precis som han hade gjort vid den elfte. Vid denna tidpunkt var det bara Lenin och jag som helt och hållet kände till tanken på ”ett block mellan Lenin och Trotskij” mot apparatmännen och byråkraterna, även om politbyråns övriga medlemmar vagt misstänkte det. Lenins brev om den nationella frågan och hans testamente var fortfarande inte kända. Ett självständigt agerande från min sida skulle ha tolkats som, eller mer exakt framställts som, en personlig kamp från min sida om Lenins plats i partiet och staten. Bara tanken på det fick mig att rysa. Jag bedömde att det skulle ha lett till en sådan demoralisering i våra led att vi till och med i händelse av min seger skulle få betala ett alltför smärtsamt pris. I alla planer och beräkningar fanns en avgörande osäkerhetsfaktor – Lenin och hans fysiska hälsa. Skulle han kunna lägga fram sina egna uppfattningar? Hade han fortfarande tid? Skulle partiet förstå att det handlade om att Lenin och Trotskij gemensamt kämpade för revolutionens framtid, och inte att Trotskij kämpade om den sjuke Lenins position? På grund av Lenins alldeles särskilda ställning i partiet blev osäkerheten om hans personliga hälsa en osäkerhet om hela partiets hälsa. Den svävande situationen förlängdes. Och dröjsmålet spelade bara epigonerna i händerna, i och med att Stalin i egenskap av generalsekreterare under hela mellanperioden blev apparatens hovmästare.

Det var i början av mars 1923. Lenin låg till sängs i sitt rum i den stora sessionsbyggnaden. Det andra slaganfallet var inte långt borta, det föregicks av en rad mindre symptom. Själv var jag sedan flera veckor fjättrad vid sängen med ryggskott i den tidigare Kavalerskij-byggnaden, där vi hade vår lägenhet. Kremls enorma gårdsplan skilde mig från Lenin. Varken jag eller Lenin kunde nå telefonen. Dessutom hade läkarna strängt förbjudit Lenin att ringa några telefonsamtal. Lenins två kvinnliga sekreterare, Fotjeva och Glasser, fungerade som sambandsofficerare. De berättade följande för mig: Vladimir Iljitj var mycket upprörd över Stalins förberedelser inför den kommande partikongressen, speciellt hans fraktionella intriger i Georgien. ”Vladimir Iljitj förbereder en bomb mot Stalin vid kongressen” det var Fotjevas ord, ordagrant. Ordet ”bomb” var Lenins, inte hennes. ”Vladimir Iljitj ber dig ta hand om det georgiska fallet. Då skulle han känna sig trygg.” 5 mars dikterade Lenin detta brev till mig:

> Ärade kamrat Trotskij:
>
> Det är min innerliga önskan att du skall ta på dig försvaret av den georgiska frågan i partiets centralkommitté. Denna fråga ”förföljs” nu av Stalin och Dzerzjinskij, och jag litar inte på deras opartiskhet. Tvärtom. Jag skulle känna mig lugn om du gick med på att ta på dig försvaret. Om du av någon anledning skulle vägra, så återlämna hela frågan till mig. Jag skulle ta det som ett tecken på att du inte accepterar.
>
> Med de bästa kamratliga hälsningar, LENIN[3]

Vad hade gjort frågan så akut? – frågade jag. Det visade sig att Stalin hade svikit Lenins förtroende. För att säkra sig stöd i Georgien hade han agerat bakom Lenins rygg, och hade utan hela centralkommitténs vetskap med hjälp av Ordzjonikidze och inte utan stöd från Dzerzjinskij genomfört en organiserad statskupp mot den bästa delen av partiet, och felaktigt gömt sig bakom centralkommitténs auktoritet. Eftersom Lenins sjukdom gjorde det omöjligt för honom att träffa andra kamrater, hade Stalin utnyttjat detta och givit honom felaktig information. Lenin instruerade sina sekreterare

[3] Lenin, *Collected Works*, bd 45, s 607.

att samla ihop allt material de kunde om den georgiska frågan och bestämde sig för att komma med ett öppet uttalande. Det är svårt att säga vad som chockade Lenin mest – Stalins personliga illojalitet eller hans grova och byråkratiska politik i den nationella frågan. Troligen var det en kombination av båda. Lenin gjorde sig redo för kamp, men han var rädd för att han inte skulle kunna tala vid kongressen, och det bekymrade honom. Varför inte tala igenom frågan med Zinovjev och Kamenev? – frågade sekreterarna honom. Men Lenin viftade otåligt undan dem. Han förutsåg, att om han drog sig tillbaka så skulle Zinovjev och Kamenev sluta upp bakom Stalin och bilda en trojka mot mig, och på så sätt förråda honom. ”Råkar du känna till Trotskijs uppfattning i Georgien-frågan?”, frågar Lenin. ”Vid plenarmötet talade Trotskij i enlighet med dina uppfattningar”, svarar Glasser, som var sekreterare vid detta möte.

”Är du säker?”

”Absolut. Trotskij anklagade Ordzjonikidze, Vorosjilov och Kalinin för att inte förstå den nationella frågan.”

”Bekräfta det på nytt”, kräver Lenin.

Under centralkommitténs möte i mitt hus påföljande dag, överlämnade Glasser en anteckning med en kort sammanfattning av mitt tal från föregående dag, och frågade: ”Förstod jag dig rätt?”

”Vad ska du med det till?”, frågade jag. ”Till Vladimir Iljitj”, svarade Glasser. ”Ja, det är rätt”, svarade jag. Stalin betraktade vår ordväxling oroligt, men vid denna tidpunkt var jag fortfarande omedveten om vad det handlade om. ”Sedan Lenin hade läst min brevväxling med dig”, berättade Glasser senare, ”fullständigt strålade han... 'Nu är det en helt annan sak.' Och han beordrade mig att ge dig alla manuskript som skulle utgöra hans *bomb* till den tolfte kongressen.” Lenins avsikter stod nu helt klara för mig. Med hjälp av exemplet med Stalins politik ville han på ett skoningslöst visa för partiet faran med en byråkratisk omvandling av diktaturen.

”Imorgon reser Kamenev till partikonferensen i Georgien”, sa jag till Fotjeva. ”Jag kan sätta in honom i Lenins manuskript så att han handlar rätt i Georgien. Fråga Vladimir Iljitj om det.” En kvart senare återkom Fotjeva med andan i halsen:

”Det kommer överhuvudtaget inte på fråga.”

”Varför?”

”Vladimir Iljitj säger: 'Kamenev skulle visa brevet för Stalin, och denne skulle göra en rutten kompromiss för att senare kunna svika'.”

”Har det verkligen gått så långt att Vladimir Iljitj inte längre tror att vi kan ingå en kompromiss med Stalin ens om den rätta linjen?”

”Ja, han litar inte på Stalin, han vill gå emot honom öppet inför hela partiet. Han förbereder en bomb.”

Omkring en timma efter detta samtal återkom Fotjeva med en not från Lenin adresserad till en gammal revolutionär, Mdivani, och andra motståndare till Stalins politik i Georgien. Lenin skrev: ”Jag följer ert fall av hela mitt hjärta. Jag är indignerad över Ordzjonikidzes ohyfsade sätt och Stalins och Dzerjinskijs överseende med detta: Jag förbereder nu anteckningar och ett tal för Er.”[4] Kopian på noten var inte bara ställd till mig, utan även Kamenev. Det förvånade mig.

”Så då har Vladimir Iljitj ändrat sig?”, frågade jag.

”Ja, han blir sämre för varje timme. Du får inte tro på läkarnas lugnande uttalanden. Han kan bara tala med största svårighet... Den georgiska frågan oroar honom fruktansvärt. Han är rädd att han ska

[4] Lenin, *Collected Works*, bd 45, s 608.

bli förlamad innan han hinner göra något. När han överlämnade denna not sa han: 'Innan det är försent... måste jag komma ut öppet innan en lämplig tidpunkt!'"

”Men innebär det att jag kan tala med Kamenev?”

”Tydligen.”

”Be honom komma till mig.”

Kamenev kom en timme senare. Han var alldeles bortkommen. Tanken på en trojka – Stalin, Zinovjev, Kamenev – var känd sedan länge. Spjutspetsen var riktad mot mig. Konspiratörernas plan var att de, efter att ha uppbådat tillräckligt stöd inom organisationen, skulle krönas som Lenins rättmätiga arvtagare. Denna lilla not grusade fullständigt deras plan. Kamenev visste inte vad han skulle göra, och medgav det öppet. Jag gav honom Lenins manuskript så att han kunde läsa dem. Kamenev var en tillräckligt erfaren politiker för att omedelbart inse att det för Lenin inte bara handlade om Georgien utan Stalins hela roll i partiet. Kamenev gav mig ytterligare fakta. Han hade just träffat Nadezjda Konstantinovna Krupskaja, på hennes begäran. Hon berättade ytterst upprörd: ”Vladimir har just dikterat ett brev till Stalin, där han bryter alla förbindelser med honom.” Den omedelbara orsaken var av halvt personlig karaktär. Stalin hade försökt isolera Lenin från alla informationskällor, och hade i samband därmed varit mycket ohyfsad mot Nadezjda Konstantinovna. ”Men du känner Vladimir”, tillade Krupskaja. ”Han skulle aldrig ha bestämt sig för att bryta alla personliga förbindelser om han inte hade ansett det nödvändigt att krossa Stalin politiskt.” Kamenev var alldeles blek och upprörd. Marken skakade under hans fötter. Han visste inte vad han skulle göra, eller åt vilket håll han skulle vända sig. Det är mycket troligt att han helt enkelt var rädd för att jag skulle handla ovänligt mot honom.

Jag gav honom min uppfattning om situationen. ”Ibland”, sa jag, ”kan människor av rädsla för en inbillad fara sätta sig i en verklig fara. Kom ihåg, och säg det till alla andra, att det sista jag vill är att starta en strid om organisatoriska förändringar vid kongressen. Jag är för att bevara status quo. Om Lenin kommer på benen innan kongressen, vilket tyvärr inte är så stor chans, kommer jag och han att diskutera frågan på nytt. Jag är mot att förflytta Stalin och utesluta Ordzjonikidze och sparka Dzerzjinskij från transportkommissariatet. Men jag är överens med Lenin i kärnfrågan. Jag vill ha en radikal förändring av politiken i den nationella frågan, ett slut på Stalins förföljelser av sina georgiska motståndare, ett slut på det administrativa förtrycket av partiet, en mer bestämd politik i frågan om industrialiseringen, och ett ärligt samarbete i de högre centra. Stalins resolution i den nationella frågan är värdelös. Den ställer den dominerande nationens överlägsna och oförskämda förtryck på samma nivå som de små, svaga och underutvecklade nationaliteternas protester och motstånd. Jag gav min resolution formen av förändringar till Stalins resolution, för att göra det lättare för honom att ändra sin politiska linje. Men det måste ske en omedelbar och radikal förändring. Dessutom måste Stalin skriva till Krupskaja och be om ursäkt för sin ohövlighet och ändra sitt beteende. Låt honom inte ta sig vatten över huvudet. Det får inte bli några fler intriger, utan ärligt samarbete. Och du”, och här vände jag mig till Kamenev, ”när du är vid konferensen i Tbilisi, måste du ordna med en fullständig omsvängning av politiken gentemot Lenins georgiska anhängare i den nationella frågan.”

Kamenev suckade lättad. Han gick med på alla mina förslag. Han var bara rädd för att det skulle vara svårt att få bukt med Stalin: ”Han är ohyfsad och lynnig.”

”Jag skulle tro”, svarade jag, ”att Stalin inte har något alternativ nu.” Senare samma kväll informerade Kamenev mig att han hade träffat Stalin på landsbygden, och att han hade accepterat alla villkor. Krupskaja hade redan fått ett brev med en ursäkt från honom, men hon kunde inte visa det för Lenin eftersom han hade blivit sämre. Jag fick ett intryck av att Kamenevs ton var en annan än när vi skildes några timmar tidigare. Det var först senare som jag insåg att förändringen berodde Lenins försämrade tillstånd. På vägen till Tbilisi, eller omedelbart efter sin ankomst, fick Kamenev

ett krypterat telegram från Stalin, som berättade att Lenin återigen var förlamad och oförmögen att tala och skriva. Under konferensen i Georgien genomförde Kamenev Stalins politik mot Lenin. Befäst av detta personliga förräderi hade trojkan blivit ett faktum.

Lenins offensiv var inte bara riktad mot Stalin personligen, utan mot hela hans stab, och först och främst hans assistenter Dzerzjinskij och Ordzjonikidze. Båda två omnämns hela tiden i Lenins korrespondens om den georgiska frågan. Dzerzjinskij var en starkt och explosivt lidelsefull person. Hans energi hölls hela tiden i topp med hjälp av ständiga elektriska stötar. I varenda debatt, även om småsaker, hetsade han upp sig, näsborrarna fladdrade, ögonen blixtrade och hans röst blev så spänd att den ofta brast. Men trots denna nervösa anspänning fick Dzerzjinskij aldrig några likgiltiga pauser. Han befann sig alltid i samma tillstånd av spänd mobilisering. Lenin jämförde honom en gång med en kraftfull fullblodshäst. Dzerzjinskij blev blint förälskad i allt han höll på med, och han försvarade sina medarbetare mot kritik och inblandning med en passionerad fanatism som inte på något sätt var personlig, ty han gick helt och hållet upp i sitt arbete.

Dzerzjinskij hade inga egna uppfattningar. Han betraktade sig aldrig som politiker, åtminstone inte så länge Lenin levde. Vid flera tillfällen sa han till mig: ”Jag kanske inte är någon dålig revolutionär men jag är ingen ledare, statsman eller politiker.” Det var inte bara ödmjukhet. Hans bedömning av sig själv var i huvudsak riktig. I politiska frågor behövde Dzerzjinskij alltid någon som vägledde honom. Under många år hade han följt Rosa Luxemburg, och tillsammans med henne hade han inte bara kämpat mot den polska patriotismen, utan även mot bolsjevismen. 1917 anslöt han sig till bolsjevikerna. Lenin sa till mig med stor glädje, ”Det återstår inga spår av de gamla stridigheterna.” Under de första två eller tre åren drogs Dzerzjinskij speciellt till mig. Under sina sista år stödde han Stalin. I sitt ekonomiska arbete fick han gjort saker på ren vilja – han vädjade, uppmanade och lyfte upp folk med sin egen entusiasm. Han hade inga grundade uppfattningar om den ekonomiska utvecklingen. Han delade Stalins alla misstag och försvarade dem med all den lidelse han var förmögen till. Han dog praktiskt taget stående, direkt efter att han hade lämnat den plattform utifrån vilken han så passionerat hade fördömt oppositionen.

Stalins andra allierade, Ordzjonikidze, tyckte Lenin att man skulle utesluta ur partiet på grund av hans byråkratiska godtycke i Kaukasus. Jag argumenterade mot det. Lenin svarade mig via sin sekreterare: ”Åtminstone i två år.” Föga kunde han misstänka att Ordzjonikidze skulle bli ledare för kontrollkommissionen, som Lenin hade tänkt sig skulle bekämpa Stalins byråkrati och förkroppsliga partiets samvete!

Frånsett de övergripande politiska målen var det omedelbara målet för den politiska kampanj som Lenin inledde att skapa bästa möjliga villkor för mitt arbete i ledningen, antingen sida vid sida med honom om han tillfrisknade eller i hans ställe om han skulle duka under för sin sjukdom. Men kampen som aldrig slutfördes eller ens genomfördes delvis fick det exakt motsatta resultatet. Lenin lyckades bara *förklara* krig mot Stalin och hans anhängare, och till och med detta blev bara känt för de direkt inblandade, och inte för partiet i sin helhet. Efter den första varningen slöt Stalins fraktion – vid denna tid var fraktionen ännu bara en trio – leden ännu tätare. Den osäkra situationen fortsatte. Stalins stod i ledningen för apparaten. Där genomfördes ett konstgjort urval med våldsam fart. Ju svagare trojkan kände sig i principiella frågor ju mer fruktade de mig – eftersom de ville bli av med mig – och ju hårdare tvingades de dra åt alla skruvar och muttrar i stats- och partimaskineriet. Mycket senare, 1925, sa Bucharin till mig som svar på min kritik av förtrycket i partiet: ”Vi har ingen demokrati därför att vi är rädda för dig.”

”Försök låta bli att vara rädda”, erbjöd jag som råd, ”och låt oss arbeta ordentligt.” Men mitt råd var förgäves.

1923 var det första året av ett intensivt men fortfarande tyst undertryckande och besegrande av det bolsjevikiska partiet. Lenin kämpade med sin fruktansvärda sjukdom. Trojkan kämpade med partiet. Atmosfären var laddad, och framemot hösten övergick spänningen i en ”diskussion” om oppositio-

nen. Revolutionens andra kapitel hade inletts – kampen mot trotskismen. I själva verket rörde det sig om en kamp mot leninismens ideologiska arv.

Kapitel 40. Epigonernas sammansvärjning

Det var under de första veckorna 1923, och den tolfte kongressen närmade sig. Det fanns föga hopp om att Lenin skulle kunna deltaga. Frågan var vem som skulle hålla den viktigaste politiska rapporten. Vid politbyråns möte sa Stalin, ”Trotskij naturligtvis.” Han fick omedelbart stöd från Kalinin, Rykov och, uppenbarligen mot sin vilja, Kamenev. Jag protesterade.

”Partiet skulle känna sig illa till mods om någon av oss på ett personligt sätt skulle försöka ta den sjuke Lenins plats. Låt oss klara oss utan en inledande politisk rapport denna gång, och säga det vi behöver säga i samband med de olika punkterna på dagordningen. Dessutom”, tillade jag, ”finns det skillnader mellan oss i den ekonomiska frågan.”

”Jag ser inga skillnader”, svarade Stalin, medan Kalinin tillade: ”Politbyrån antar dina förslag i nästan alla frågor.” Zinovjev var bortrest till Kaukasus. Frågan lämnades olöst. Hursomhelst gick jag med på att rapportera om industrin.

Stalin visste att han hotades av en storm från Lenins håll, och han försökte på alla sätt ställa in sig hos mig. Han upprepade att den politiska rapporten borde framföras av centralkommitténs mest inflytelserika och populära medlem efter Lenin, det vill säga Trotskij, och att partiet förväntade sig det och inte skulle förstå något annat. Hans spelade försök till vänlighet var ännu mer motbjudande än hans öppna fientlighet, särskilt som hans motiv var så uppenbara.

Zinovjev återvände snart från Kaukasus. Vid denna tid hölls hela tiden täta fraktionsmöten bakom ryggen på mig. Zinovjev krävde att han skulle få hålla den politiska rapporten. Kamenev frågade ”gammalbolsjevikerna”, vars majoritet någon gång hade lämnat partiet i 10-15 år: ”Ska vi låta Trotskij bli den person som är bemyndigad att leda partiet och staten?” De började rota fram mitt förflutna och mina tidigare meningsskiljaktigheter med Lenin. Det blev Zinovjevs specialitet. Samtidigt blev Lenins hälsa allt sämre, så därifrån hotade inte längre någon fara. Trojkan beslutade sig för att Zinovjev skulle avge den politiska rapporten. Jag hade inga invändningar när frågan efter vederbörliga förberedelser bakom scenen lades fram inför politbyrån. Allting bar prägeln av ett tillfälligt arrangemang. Det fanns inga uppenbara meningsmotsättningar, lika lite som det gick att återfinna någon självständig linje i trojkans politik. Till en början antogs mina teser om industrin utan diskussion. Men när det verkade säkert att det inte fanns någon chans att Lenin skulle återkomma till arbetet, så gjorde trojkan en helomvändning, skrämda av de alltför fredliga förberedelserna inför kongressen. De sökte efter en möjlighet att ställa upp sig mot mig inom partiets övre kretsar. I sista ögonblicket innan kongressen föreslog Kamenev att det skulle läggas till ett stycke om bönderna i min redan antagna resolution. Det är meningslöst att dröja vid ändringsförslagets innehåll, som var utan teoretisk och politisk betydelse, och bara var avsett att ”provocera” och ge grundval för än så länge dolda anklagelser om mitt ”underskattande” av bönderna. Tre år efter brytningen med Stalin berättade Kamenev med sin vanliga godmodiga cynism om hur de hade kokat ihop denna anklagelse, som ingen av upphovsmännen naturligtvis tog på allvar.

Det är välbekant att det är hopplöst att använda abstrakta moraliska kriterier inom politiken. Den politiska moralen utgår från politiken själv, och är en av dess funktioner. Bara den politik som tjänar ett stort historiskt syfte kan tillförsäkra sig moraliskt oförvitliga metoder. Å andra sidan leder sänkta politiska mål oundvikligen till moraliskt förfall. Det är välkänt att Figaro överhuvudtaget vägrade skilja mellan politik och intriger. Och han levde innan den parlamentariska eran! När den borgerliga demokratins moralister försöker se källan till den usla politiska moralen i den revolutionära diktaturen som sådan, kan man bara deltagande rycka på axlarna. Det vore lärorikt att göra en filmupptagning av den moderna parlamentarismen, om än bara under ett år. Men kameran skulle inte stå jämte deputeradekammarens ordförande när en patriotisk resolution blir antagen, utan på ett helt annat ställe: i bankkontoren och industrimännens kontor, på redaktionernas privata rum, i

prinsarnas och kyrkans palats, i de politiska damernas salonger, på ministerierna – och låt samtidigt kamerans öga registrera den hemliga brevväxlingen mellan partiledarna. Det är däremot helt rätt att säga, att man bör ställa helt andra krav på den revolutionära diktaturens moral jämfört med parlamentarismens. Diktaturens skarpa vapen och metoder kräver bra sårrengöringsmedel. En smutsig toffel är inget att frukta, men en oren rakhyvel är mycket farlig. I mina ögon var ”trojkans” metoder ett tecken på politiskt förfall.

Den största svårighet som konspiratörerna stod inför var att gå mot mig öppet inför folkmassorna. Arbetarna var bekanta med Zinovjev och Kamenev och lyssnade gärna på dem. Men deras agerande 1917 var fortfarande alltför färskt i allas minne. De hade inget moraliskt anseende i partiet. Stalin var nästan okänd utanför den trånga kretsen av gamla bolsjeviker. En del av mina vänner brukade säga till mig: ”De kommer aldrig att våga gå mot dig öppet. I folks sinne är du alltför olösligt knuten till Lenins namn. Det går inte att sudda ut oktoberrevolutionen, eller Röda armén, eller inbördeskriget.” Jag höll inte med om det. Inom politiken, och i synnerhet den revolutionära politiken, spelar välkända namn med ett erkänt anseende en mycket viktig, ibland enorm, men ändå inte avgörande roll. När det kommer till kritan avgörs en persons anseende av mer djupgående processer bland massorna. Under revolutionens uppgång stärktes bolsjevikerna av förtalet mot dem. Under revolutionens nedgång gav förtalet mot samma personer segervapnen till den termidorianska reaktionen.

De objektiva processerna i landet och på världsscenen hjälpte mina motståndare. Men deras uppgift var trots det inte enkel. Partiets litteratur, press och agitatorer levde fortfarande på minnena från gårdagens händelser som stått under Lenins och Trotskijs tecken. Man var tvungna att vrida allt detta 180 grader, men givetvis inte på en gång utan i omgångar. För att visa omfattningen av denna omsvängning är det nödvändigt att ge åtminstone några få illustrationer av den rådande tonen i partipressen mot revolutionens ledande figurer.

14 oktober 1922, vid en tidpunkt då Lenin hade återvänt till arbetet efter sitt första slaganfall, skrev Radek i *Pravda*: ”Om kamrat Lenin kan kallas revolutionens förnuft, som är förhärskande genom att överföra sin vilja, så kan kamrat Trotskij karakteriseras som en järnvilja tyglad av förnuft. Trotskijs tal lät som klockan som kallar till arbetet. Vårt arbetes betydelse och mening, och innebörden i de senaste årens arbete framgår mycket klart.” Och så vidare. Det är sant att Radeks översvallande personlighet var omtalad. Han kunde säga en sak och följa den med en helt annan. Mycket viktigare är det faktum att dessa rader trycktes i partiets centrala organ medan Lenin fortfarande levde utan att det skorrade i någons öron.

1923, när trojkans sammansvärjning redan var ett faktum, var Lunatjarskij en av de första att försöka höja Zinovjevs prestige. Men hur tog han itu med det? ”Givetvis”, skrev han i sin skiss över Zinovjev, ”har Lenin och Trotskij blivit vår epoks mest populära (antingen älskade eller hatade) personer, kanske i hela världen. Inför dem hamnar Zinovjev i bakgrunden, men så har ju också Lenin och Trotskij under lång tid i våra led betraktats som personer med sådana gåvor, så obestridliga ledare, att ingen blev särskilt förvånade över deras häpnadsväckande utveckling under revolutionen.”

Jag citerar dessa tveksamt smakfulla, svulstiga lovtal bara därför att de utgör delar av den övergripande bilden, eller om ni så önskar som bevis inför en domstol. Det bär mig emot att behöva åberopa ett tredje vittne, Jaroslavskij, vars lovord kanske är ännu mer olidliga än hans smädelser. Denne man spelar nu en mycket viktig roll i partiet, och visar med sitt obetydliga format hur djupt ledarskapet har sjunkit. Jaroslavskij uppnådde sin nuvarande ställning helt och hållet tack vare sitt förtal mot mig. I egenskap av partihistoriens officiella förvanskare framställer han det förflutna som en ständig kamp från Trotskijs sida mot Lenin. Naturligtvis ”underskattade” Trotskij bönderna, han ”ignorerade” bönderna, ”märkte inte” bönderna. Men i februari 1923 – det vill säga vid en tidpunkt då Jaroslavskij måste ha känt till mina relationer till Lenin och min syn på bönderna, så beskrev

han, i en lång artikel om inledningen av min litterära aktivitet (1900-1902), mitt förflutna så här:

> Kamrat Trotskijs lysande litteraturpublicistiska verksamhet förvärvade honom en världsomfattande ryktbarhet som 'pamflettförfattarnas furste', som han beskrevs av den engelske författaren Bernard Shaw. De som har följt hans verksamhet under de senaste tjugofem åren ser klart och tydligt att hans begåvning som pamflettförfattare och polemiker utvecklades... blomstrade med särskild glans...[och så vidare, och så vidare] Säkerligen har många sett fotografiet på den unge Trotskij...[etc] Under detta hårsvall och bakom dessa välvda ögonbryn virvlade redan då en ström av drömmar, tankar, känslor som ibland fick Trotskij att hamna lite vid sidan av historiens breda väg, som ibland tvingade honom att ta en lång omväg, eller som tvärtom ibland fick honom att oförskräckt gå en väg som alla avrådde honom att ta. Men under allt detta sökande förblev han hela tiden fullkomligt hängiven revolutionens sak, en man född till folktalare, med en skarp och ändå smidig tunga som krossade varje fiende... [Och så vidare.]

”Med förtjusning läste de sibiriska kamraterna dessa briljanta artiklar”, skriver Jaroslavskij överdrivet översvallande, ”och väntade otåligt på att de skulle ges ut. Bara några få visste vem författaren var, och de som kände Trotskij anade vid denna tid aldrig att han skulle bli en av de erkända ledarna för världens mest revolutionära armé och största revolution.” Och att jag skulle underskatta bönderna behandlas om möjligt ännu sämre av Jaroslavskij. Mitt första litterära verk tillägnades bönderna. Så här skriver Jaroslavskij om det:

> Trotskij kunde inte bo i en sibirisk by utan att undersöka de allra minsta detaljerna i dess liv. Först av allt riktar han sin uppmärksamhet mot den sibiriska byns administrativa apparat. I en rad artiklar gör han en lysande karakterisering av denna apparat... Runt sig såg Trotskij bara byn. Han led av dess brister. Han blev betryckt över att den levde i ett andligt mörker, över dess laglöshet.

Jaroslavskij kräver att mina artiklar om livet på landsbygden ska tas med i läroböckerna. Och allt detta i februari 1923, samma månad som man för första gången hittar på att jag skulle försumma landsbygden. Men då var Jaroslavskij i Sibirien, och följaktligen inte så välinformerad om den nya ”leninismen”.

Det sista exemplet jag vill åberopa kommer från Stalin själv. Så tidigt som vid revolutionens första årsdag skrev han en artikel som, om än förtäckt, riktades direkt mot mig. För att förklara, måste man komma ihåg att Lenin under förberedelserna inför oktoberrevolutionen hade gått under jorden i Finland. Kamenev, Zinovjev, Rykov och Kalinin var mot upproret, och ingen visste något om Stalin. Som ett resultat förknippade partiet oktoberrevolutionen i huvudsak med mitt namn. Stalin försökte mildra detta intryck genom att ställa centralkommitténs övergripande ledarskap mot mig. Men för att överhuvudtaget kunna göra denna bedömning godtagbar tvingades han skriva:

> Allt praktiskt arbete med att organisera upproret utfördes under omedelbar ledning av Petrogradsovjetens ordförande, kamrat Trotskij. Man kan med visshet slå fast att partiet huvudsakligen och framförallt har kamrat Trotskij att tacka för garnisonens snabba övergång till sovjetens sida och det djärva utförandet av den militärrevolutionära kommitténs arbete.

Stalin skrev så här bara därför att inte ens han på den tiden kunde skriva på något annat sätt. Det krävdes åratals av frenetiska angrepp innan Stalin vågade säga offentligt: ”Kamrat Trotskij spelade inte och kunde inte spela någon särskild roll varken i partiet eller under oktoberrevolutionen.” När någon pekade ut motsättningen för honom svarade han bara med att bli dubbelt så ohyfsad.

”Trojkan” kunde inte på några villkor sätta upp sig själv mot mig. De kunde bara sätta upp Lenin mot mig. Men det krävdes att Lenin inte längre kunde gå emot trojkan. Med andra ord, för att deras kampanj skulle lyckas måste antingen Lenin vara dödligt sjuk, eller så måste hans balsamerade kropp ligga i ett mausoleum. Men inte ens det räckte. Det krävdes att även jag var försatt ur stridbart skick under kampanjen. Det skedde på hösten 1923.

Jag berör inte historiens filosofi, utan återger mitt liv mot bakgrund av de händelser med vilka det hängde samman. Men jag kan inte låta bli att notera hur tillmötesgående bisaker är mot historiens lagar. I stort sett handlar hela den historiska processen om hur de historiska lagarna bryts mot det

oväntade. Med biologins språk kan man säga att de historiska lagarna förverkligas med hjälp av det oväntades naturliga urval. På denna grundval utvecklar sig den medvetna mänskliga aktivitet som utsätter det oväntade för en process av naturligt urval.

Men nu måste jag avbryta min berättelse för att säga något om min vän Ivan Vasiljevitj Zajtsev, från byn Kalosjino vid floden Dubna. Denna trakt är känd under namnet Zabolotje (Bortom träsken), och är som namnet antyder rik på vilt. Floden Dubna ställer stora delar av marken under vatten. Träsk, sjöar och grunda kärr omgivna av vass sträcker ut sig i en bred remsa i nästan 40 kilometer. På våren besöks stället av gäss, storkar, alla möjliga sorters änder, storspov, beckasiner och träskets alla andra gäster. Två kilometer längre bort i de små skogarna, mellan kullar och torvmossar, kluckar morkullor över blåbärssnåren. Ivan Vasiljevitj ror sin kanot med en enda kort åra i den smala rännan mellan träskbankarna. Rännan hade grävts någon gång för längesedan, kanske för två- eller tre-hundra år sedan eller ännu längre, och den måste muddras varje år för att förhindra att den växte igen. Vi måste lämna Kalosjino vid midnatt för att komma fram till tältet innan gryningen. För varje steg lyfter torvmossen sin gungande buk. En gång i tiden skrämde det mig. Men Ivan Vasiljevitj sa redan vid mitt första besök: gå utan att vara rädd. Folk drunknar i sjön men ingen har någonsin dött i träsket.

Kanoten är så lätt och skakig att det är säkrare att ligga helt stilla på rygg, i synnerhet om det blåser. Roddare står vanligtvis på knäna för säkerhets skull. Bara Ivan Vasiljevitj står upp, trots att han är förlamad i ett ben. Ivan Vasiljevitj är ändernas herre i dessa trakter. Hans far, farfar och farfars far var alla andjägare. Troligen tillhandahöll någon av hans förfäder änder, gäss och svanar till Ivan den förskräckliges bord. Zajtsev är inte intresserad av moripor, morkullor eller storspov, ”Tillhör inte mitt skrå”, brukar han säga flyktigt. Men han kan allt om änder, dess fjäderskrud, läte och själ. Ivan Vasiljevitj står i sin båt och plockar upp en, två och tre fjädrar ur vattnet, och förkunnar efter att ha tittat på dem:

”Vi borde ro till Gusjtjino, ankan vilade där på kvällen.”

”Hur vet du det?”

”Fjädern flyter på vattnet, förstår du, den är inte genomblöt ännu. En ny fjäder: anden flög på kvällen, och det enda ställe hon kan flyga till är Gusjtjino.”

Och medan de andra jägarna får hem ett par änder eller två, så har jag och Ivan med oss fem eller till och med åtta par. Förtjänsten är hans, men jag får äran. Så är det ofta i livet. I tältet i vassen brukade Ivan Vasiljevitj sätta sina grova handflator mot läpparna och börja låta som en and, så kärleksfullt att till och med den mest försiktiga andrake [andhanne – övers anm] som hade beskjutits flera gånger, ändå dukar under för lockelsen och seglar in runt tältet eller med ett plumsande landar i vattnet några meter bort, så att man faktiskt skäms för att skjuta den. Zajtsev märker allt, vet allt, känner allt. ”Gör dig redo”, viskar han till mig, ”andraken kommer rakt mot dig.” Jag ser vingarnas två kommatecken långt bort ovanför träden, men kan inte lista ut att det är en andrake – sådana mysterier är bara öppna för Ivan Vasiljevitj, andskråets stormästare. Men andraken kommer faktiskt mot mig. Om man missar utstöter Ivan Vasiljevitj ett lågt, artigt mummel – men det är bättre att aldrig ha blivit född än att höra det mumlet bakom sig.

Före kriget arbetade Zajtsev på en textilfabrik. Nuförtiden reser han till Moskva på vintern och arbetar som brandman, eller på ett kraftverk. Under de första revolutionsåren ägde det rum strider över hela landet, skogar och torvmassor stod i brand, fälten var tomma och änderna slutade flyga. Zajtsev hade sina tvivel om den nya regimen. Men efter 1920 återvände änderna i stora mängder, och Ivan Vasiljevitj gav sitt fulla erkännande till sovjetmakten.

Ungefär två kilometer bort tillverkade en liten sovjetisk fabrik vekar under ett år. Direktören var den tidigare lokföraren på mitt militärtåg. Zajtsevs hustru och dotter brukade få med sig omkring 30 rubel i månaden var hem. Det var en omätlig rikedom. Men inom kort hade fabriken försett hela

trakten med vekar och sedan stängdes den, och änderna blev återigen grunden för familjens välstånd.

En dag i maj befann sig Ivan Vasiljevitj bland hedersgästerna på scenen på en stor teater i Moskva. Han satt på första raden, med sitt lama ben under sig. Han var lite generad, men som alltid ytterst värdig, och lyssnade på mitt tal. Han hade bjudits in av Muralov, med vilken jag brukade dela jaktens glädjestunder och sorger. Ivan Vasiljevitj var mycket nöjd med min rapport, hade förstått alltihopa och berättade om den hemma i Kalosjino. Detta befäste vänskapen mellan oss tre ännu mer. Det bör noteras att de gamla jägarna, speciellt från Moskvatrakten, är mycket bortskämda. De frotterade sig med de stora i världen och är mästare på att smickra, ljuga och skrävla. Men Ivan Vasiljevitj är annorlunda. Han är ytterst enkel, uppmärksam och har en stark personlig värdighet. Det beror på att han i själ och hjärta inte är handelsman utan konstnär.

Lenin jagade också med Zajtsev, och Ivan Vasiljevitj brukade alltid peka ut i vilket träskjul Lenin hade legat i höet. Lenin var passionerat intresserad av jakt, men jagade sällan. När han gjorde det blev han ofta upphetsad, trots att han hade en så god självkontroll när det gällde viktiga saker. Precis som goda strateger oftast är urusla schackspelare, så kan personer med genial politisk träffsäkerhet vara medelmåttiga skyttar. Jag minns hur Lenin nästan förtvivlat, som om han var medveten om att det var något som inte gick att reparera, klagade för mig hur han under ett drev hade missat en räv på tjugofem stegs avstånd. Jag förstod honom och mitt hjärta svällde av sympati.

Lenin och jag fick aldrig tillfälle att jaga tillsammans, trots att vi flera gånger kom överens om det och hade gjort upp bestämda planer. Under de första åren efter revolutionen fanns det i allmänhet ingen tid för sådant. Lenin kunde ibland lämna Moskva och komma ut i friska luften, men jag var nästan aldrig ledig från järnvägsvagnen, staberna eller bilen, och jag höll inte en enda gång mitt jaktgevär i handen. Under senare år, efter inbördeskriget, dök det alltid upp något oförutsett för den ena eller andra av oss så att vi inte kunde hålla vår överenskommelse. Senare började Lenins hälsa svikta. Kort innan han hamnade till sängs kom vi överens om att träffas vid floden Sjosja i provinsen Tver. Men Lenins bil körde fast på landsvägen och jag väntade förgäves på honom. När han hade återhämtat sig efter det första slaganfallet, kämpade han envist för att få jaga. Slutligen gav hans läkare med sig, på villkor att han inte överansträngde sig. Under en agronomkonferens smög han sig fram till Muralov. ”Du och Trotskij brukar ofta jaga tillsammans, eller hur?”

”Ibland.”

”Och går det bra?”

”Ibland.”

”Ni kan väl ta mig med er?”

”Men får du resa?”, frågar Muralov försiktigt.

”Självklart får jag det... Så tar ni mig med er?”

”Hur skulle jag kunna vägra er, Vladimir Iljitj?”

”Jag slår en signal, eller hur?”

”Vi ser fram mot det.”

Men Lenin ringde aldrig. Istället ringde hans sjukdom en andra gång. Därefter döden.

Hela denna utvikning har varit nödvändig för att förklara hur och varför jag en söndag i oktober 1923 befann mig i Zaboltje, bland vassen på en mosse. Det hade varit en aning nattfrost och jag satt i tältet med filtstövlar på fötterna. Men morgonsolen smälte frosten och mossen tinade upp. Bilen väntade på mig vid strandkanten. Chauffören, Davidov, som jag hade gått skuldra vid skuldra med under hela inbördeskriget, var som vanligt ivrig att få höra vad jag hade fått för byte. Jag behövde

gå högst hundra steg från kanoten till bilen. Men så fort jag klev på mossen med mina filtstövlar hamnade mina fötter i kallt vatten. När jag hoppade upp i bilen var fötterna alldeles iskalla. Jag satte mig bredvid Davidov och tog av mig stövlarna, och försökte värma fötterna med hjälp av värmen från motorn. Men förkylningen blev mig övermäktig. Jag tvingades stanna till sängs. Efter influensan fick jag någon sorts elakartad feber. Läkarna beordrade mig att stanna i sängen, och på detta sätt tillbringade jag resten av hösten och vintern. Det betyder att jag var sjuk under hela diskussionen om ”trotskismen” 1923. Man kan förutse revolutioner eller krig, men det går inte att förutse konsekvenserna av en andjakt på hösten.

Lenin låg sjuk i Gorki, och jag i Kreml. Epigonerna utvidgade kretsen av sammansvurna. Till en början gick de fram försiktigt och inställsamt, och gjorde sina lovord allt giftigare. Till och med Zinovjev, som var mest otålig, lindade in sitt förtal med förbehåll. ”Alla känner till kamrat Trotskijs auktoritet”, sa Zinovjev vid partikonferensen i Petrograd 15 december 1923, ”liksom hans förtjänster. Men ett fel är ett fel. När jag gjorde ett misstag läxade partiet upp mig skarpt nog.” Och så vidare med det fega men ändå aggressiva tonfall som under en lång period kännetecknade konspiratörerna. Först sedan de sonderat terrängen och intagit fler ställningar blev de djärvare.

Det skapades en hel vetenskap för att fabricera ett konstgjort anseende, sammanställa fantastiska biografier och lovorda de utnämnda ledarna. En speciell liten vetenskap ägnades frågan om hederspresidiet. Sedan oktober hade det varit sed att välja Lenin och Trotskij till hederspresidiet. I de dagliga samtalen, artiklarna, dikterna och folkvisorna omnämndes dessa båda namn tillsammans. Nu var det nödvändigt att dela på namnen, åtminstone mekaniskt, så att det senare skulle gå att ställa det ena mot det andra politiskt. Nu började presidiet omfatta politbyråns samtliga medlemmar. Sedan började man placeras på listan i bokstavsordning. Senare övergavs bokstavsordningen till förmån för den nya ledarhierarkin. Första plats tilldelades Zinovjev – och där föregick Petrograd med gott exempel. Lite senare kom hederspresidierna att inrättas här och var utan Trotskij. Detta hälsades alltid med stormiga protester från mötesdeltagarna, och ibland tvingades ordföranden förklara att det var ett misstag att mitt namn saknades. Men tidningarna höll givetvis tyst om det. Sedan började första platsen ges till Stalin. Om inte ordföranden var smart nog att gissa vad som krävdes av honom, så blev han undantagslöst rättad i tidningarna. Karriärer skapades och förstördes i enlighet med hur namnen arrangerades i hederspresidiet. Detta ihållande och systematiska arbete rättfärdigades med behovet att bekämpa ”ledarkulten”. Vid Moskvakonferensen i januari 1924 sa Preobrazjenskij till epigonerna: ”Ja, vi är mot ledarkulten, men vi är också mot att, istället för en kult av en ledare, praktisera en kult av andra som bara har mindre resning.”

”Det var hårda dagar”, skriver min fru i sina memoarer, ”då Lev Davidovitj kämpade hårt mot resten av politbyråns medlemmar. Han var ensam och sjuk, och tvingades kämpa mot dem alla. På grund av hans sjukdom hölls mötena i vår lägenhet. Jag satt i sovrummet intill och hörde hans tal. Han talade med hela sitt väsen. Det verkade som om han för varje tal förlorade lite av sin styrka, så mycket 'blod' talade han med. Och som svar hörde jag kyliga, likgiltiga svar. Allting var naturligtvis avgjort på förhand, så vad fanns det för anledning att hetsa upp sig? Efter varje möte steg L D:s feber. Han kom ut från sitt arbetsrum och var alldeles genomsvettig, klädde av sig och gick till sängs. Hans sängkläder och kläder måste torkas som om han hade blivit dränkt i ett häftigt regn. På den tiden var det ofta möten och de hölls i L D:s rum, vars bleka gamla matta i mina drömmar tog formen av en levande panter: mötena på dagarna blev mardrömmar. Sådant var det första skedet av kampen, innan den började föras i det öppna.”

Under Zinovjevs och Kamenevs senare kamp mot Stalin avslöjades hemligheterna från denna period av medlemmarna i sammansvärjningen själva. För det var en verklig sammansvärjning. Det bildades en hemlig politisk byrå med sju medlemmar. Den utgjordes av alla medlemmar i den officiella politbyrån utom jag, och innefattade även Kujbysjev, som nu är ordförande för Högsta ekonomiska rådet. Alla frågor avgjordes på förhand i detta hemliga centrum, där medlemmarna var bundna av ömsesidiga löften. De förband sig att inte gå i polemik mot varandra och på samma gång

leta efter möjligheter att angripa mig. Det fanns lokala centra inom de lokala organisationerna, och de löd under en hård disciplin under ”de sju” i Moskva. De använde speciella koder för att kommunicera. Det rörde sig om en välorganiserad olaglig grupp inom partiet, som till en början riktades mot en enda person. Urvalen till ansvariga poster i partiet och staten skedde systematiskt utifrån ett enda kriterium: mot Trotskij. Under det långvariga ”avbrott” som uppstod på grund av Lenins sjukdom, genomfördes detta arbete outtröttligt men ännu dolt, så att de minerade broarna i händelse av att Lenin skulle tillfriskna kunde bevaras orörda. Konspiratörerna agerade med hjälp av antydningar. Kandidater till de olika posterna var tvungna att gissa vad man ville ha av dem. De som ”gissade rätt” klättrade upp för stegen. Under detta krig utvecklades en speciell sorts ”karriärism”, som senare ogenerat tog sig namnet ”antitrotskism”. Lenins död befriade konspiratörerna och tillät dem träda fram öppet. Personalurvalet skedde nu ett steg lägre på stegen. Det gick nu inte att bli direktör på en fabrik, lokal partisekreterare, ordförande i en exekutivkommitté på landsbygden, bokhållare eller maskinskriverska om man inte hade bevisat att man var antitrotskist.

De partimedlemmar som höjde rösten i protest mot sammansvärjningen blev offer för lömska angrepp, som gjordes av helt ovidkommande och ofta helt påhittade orsaker. Däremot enade sig nu de moraliskt osäkra element som under de första fem åren skoningslöst hade drivits ut ur partiet om en enda fientlig anmärkning mot Trotskij. Från och med slutet av 1923 genomfördes samma arbete inom Kommunistiska internationalens alla partier. Vissa ledare avsattes medan andra utsågs i deras ställe bara utifrån sin inställning till Trotskij. Det genomfördes ett energiskt konstgjort urval, inte av de bästa utan de som passade bäst. Den allmänna linjen blev att ersätta självständiga och begåvade personer med medelmåttor som helt och hållet hade apparaten att tacka för sina poster. Det yppersta uttrycket för apparatens medelmåttighet var att Stalin själv avancerade till sin ställning.

Kapitel 41. Lenins död och maktförskjutningen

Man frågade mig ofta, och jag får fortfarande ofta frågan: ”Hur kunde du förlora makten?” I de flesta fall döljer frågan en naiv uppfattning om makten som något materiellt som man kan tappa som en klocka eller en anteckningsbok. Men när de revolutionärer som ledde maktövertagandet vid en viss tidpunkt börjar förlora makten, antingen fredligt eller genom en katastrof, så är detta faktum i själva verket ett tecken antingen på ett minskande inflytande för vissa tankar och stämningar inom de härskande revolutionära kretsarna, eller på en nedgång för de revolutionära stämningarna bland massorna. Eller båda saker på samma gång. Partiets ledande grupper kom från det underjordiska arbetet och inspirerades av de revolutionära tendenser som ledarna under den inledande perioden hade formulerat klart och genomfört fullständigt och framgångsrikt i praktiken. Det var just detta som gjorde dem till partiledare, och via partiet ledare för arbetarklassen, och via arbetarklassen till ledare för landet. På så sätt hade vissa individer samlat makten i sina händer. Men omärkligt förlorade idéerna från den första revolutionstiden sitt inflytande över den del av partiet som hade den direkta makten i landet.

I landet själv ägde det rum processer som kan sammanfattas under det övergripande namnet reaktion. Dessa processer bredde också i varierande grad ut sig inom arbetarklassen, inklusive dess parti. Det skikt som utgjorde maktapparaten utvecklade sina egna mål och försökte underordna revolutionen under dem. En spricka uppstod mellan ledarna som uttryckte klassens historiska linje och kunde se utöver apparaten, och apparaten själv – en jättelik, ohanterlig, brokig massa som med lätthet sög in den vanliga kommunisten. Till en början var denna spricka mer psykologisk än politisk. Gårdagen var alltför färsk i minnet, Oktobers paroller hade inte haft tid att försvinna ur minnet, och den första periodens ledare hade fortfarande alltför stark auktoritet. Men bakom de traditionella formerna utvecklades en annan psykologi. De internationella framtidsperspektiven började förblekna. Vardagsrutinerna uppslukade folk fullständigt. Istället för att tjäna de gamla målen skapade de nya metoderna nya mål, och framförallt en ny psykologi. I mångas ögon började den tillfälliga situationen se ut som slutmålet. En ny typ började växa fram.

När det kommer till kritan består revolutionärer av samma samhälleliga stoff som andra människor. Men de måste ha vissa mycket annorlunda personliga kvalitéer för att den historiska processen ska kunna plocka ut dem från de övriga till en särskild grupp. Den revolutionära typen formas gradvis genom att sluta sig samman, arbeta teoretiskt, kämpa under en bestämd fana, lyda under en kollektiv disciplin. Det är helt berättigat att säga att den bolsjevikiska typen är psykologiskt helt skild från den mensjevikiska. Ett tillräckligt erfaret öga kunde med liten felmarginal skilja en bolsjevik från en mensjevik bara genom deras yttre.

Men det betyder inte att en bolsjevik alltid och i allting var en bolsjevik. Det är bara några få förunnat att införliva en viss filosofisk åskådning i sin kropp och själ, att få den att dominera ens medvetande och samordna den med ens sinnesuppfattningar. Bland arbetarmassorna är klassinstinkten en ersättning, som under kritiska perioder kan bli ytterst känslig. Men många av de revolutionärer i partiet och staten som har sitt ursprung bland massorna har för länge sedan brutit med dem, och har genom sin ställning hamnat i en särskild och speciell klass. Deras klassinstinkt har dunstat bort. Å andra sidan saknar de den teoretiska stabilitet och inställning som krävs för att kunna se processen i sin helhet. Deras psykologi har många svaga punkter, och de förändrade omständigheterna gör att den lättare genomsyras av en främmande och fientlig ideologisk påverkan. Under den underjordiska kampen, upproren och inbördeskriget var denna sorts personer bara soldater i partiet. Deras medvetande ljöd bara av en enda sträng, i full samklang med partiets stämgaffel. Men när spänningarna väl var över och revolutionens nomader blev bofasta, så vaknade och utvecklades hos dem genomsnittsmänniskans egenskaper, den självbelåtne tjänstemannens sympatier och intressen.

Ganska ofta hörde jag enstaka kommentarer från Kalinin, Vorosjilov, Stalin eller Rykov som väckte oro. Varifrån kommer detta? – frågade jag mig – ur vilken källa väller de fram? När jag kom till möten där grupper stod och pratade, så slutade de ofta när de såg mig. Det sades ingenting som riktades direkt mot mig i dessa samtal, ingenting mot partiets principer. Men de hade en moraliskt förslappad, självbelåten och banal inställning. Folk började känna ett behov av att lufta de nya stämningarna för varandra – stämningar där kälkborgerligt skvaller hade en mycket framstående plats. Dittills hade de insett att det var opassande, inte bara i Lenins eller min närvaro utan även när de var tillsammans. När exempelvis Stalin blev vulgär, brukade Lenin utan att lyfta huvudet från sina papper titta sig runt som för att se om någon mer hade tyckt att anmärkningen var frånstötande. I sådana fall räckte det med en snabb blick eller ett visst röstläge för att visa att vi var helt överens om denna psykologiska bedömning.

Det var inte av moraliska skäl som jag undvek att delta i det nya härskande skiktets allt vanligare förströelser, utan på grund av att jag avskydde att utsätta mig för sådana tråkigheter. Jag var inte intresserad av att besöka varandras hem, ständigt och jämt gå på balett, eller delta i dryckesslag där de som inte var med slets i stycken. Den nya härskande gruppen kände att jag inte passade in i detta levnadssätt, och de försökte inte ens vinna över mig. Det var därför många gruppsamtal upphörde så fort jag närmade mig. Deltagarna avbröt dem smått förlägna och med viss bitterhet mot mig. Detta var om ni så önskar ett definitivt tecken på att jag hade börjat förlora makten.

Här begränsar jag mig till frågans psykologiska sida och bortser från dess samhälleliga grund, det vill säga förändringarna i det revolutionära samhällets struktur. Till syvende och sist är det naturligtvis dessa förändringar som är avgörande. Men i verkliga livet är det deras psykologiska återspegling man stöter på. De inre händelserna utvecklades ganska sakta och underlättade de små förvandlingarna inom det övre skiktet, och gav ingen öppning för att visa upp de två oförsonliga ståndpunkterna inför massorna. Man måste också tillägga att de nya stämningarna under lång tid, faktiskt fortfarande, doldes bakom de traditionella formlerna. Detta gjorde det ännu svårare att avgöra hur långt processen hade gått. Termidorsammansvärjningen i slutet av 1700-talet hade förberetts av revolutionens tidigare förlopp, och bröt ut i ett enda slag och antog omedelbart en blodig form. Vår termidor var utdragen. Giljotinen ersattes – åtminstone för ett tag – av intriger. Förfalskningen av historien systematiserades enligt löpandebandsprincipen, och blev ett sätt att ge det officiella partiet nya ideologiska vapen. Lenins sjukdom och förväntningarna på hans återkomst till ledningen förlängde den tillfälliga situationen på obestämd tid, och den varade med ett avbrott under två år. Om revolutionen hade varit på uppåtgående så hade fördröjningen spelat oppositionen i händerna. Men på internationell nivå led revolutionen det ena nederlaget efter det andra. Därmed spelade fördröjningen den nationella reformismen i händerna, genom att automatiskt stärka Stalinbyråkratin mot mig och mina politiska vänner.

Det var just dessa psykologiska orsakssammanhang som låg bakom den helt igenom kälkborgerliga, okunniga och helt enkelt enfaldiga förföljelsen av teorin om den permanenta revolutionen. Över en flaska vin eller på väg hem från baletten kunde den ene självbelåtna byråkraten säga till den andra: ”Han har fått den permanenta revolutionen på hjärnan.” Beskyllningarna mot mig för bristande sällskaplighet, individualism och för att vara aristokratisk hade ett nära samband med dessa stämningar. ”Man kan inte bara och alltid vara för revolutionen, utan man får väl tänka lite på sig själv också” – denna stämning översattes till ”Ned med den permanenta revolutionen.” I ögonen på dessa personer antog upproret mot marxismens hårda teoretiska krav och revolutionens stränga politiska krav gradvis formen av en kamp mot ”trotskismen”. Under denna paroll frigjorde sig småborgaren inom bolsjeviken. Det var därför jag förlorade makten, och det var detta som avgjorde sättet på vilket det ägde rum.

Jag har redan sagt att Lenin från sin dödsbädd förberedde ett slag mot Stalin och hans allierade Dzerzjinskij och Ordzjonikidze. Lenin värderade Dzerzjinskij högt. Brytningen inleddes när Dzerzjinskij insåg att Lenin inte tyckte att han kunde leda det ekonomiska arbetet. Det var detta

som kastade honom i armarna på Stalin, och det var då Lenin beslutade sig för att angripa honom som en av Stalins anhängare. Vad gäller Ordzjonikidze ville Lenin utesluta honom ur partiet på grund av hans uppträdande som om han vore generalguvernör. Noten där Lenin lovade att helt och fullt stödja de georgiska bolsjevikerna mot Stalin, Dzerzjinskij och Ordzjonikidze ställdes till Mdivani. Dessa fyra personers öden visar helt klart de djupgående förändringar i partiet som Stalins fraktion genomdrivit. Efter Lenins död blev Dzerzjinskij ledare för det högsta ekonomiska rådet, dvs ansvarig för alla statliga industrier. Ordzjonikidze, som stod på listan för uteslutning, har blivit utsedd till ledare för den centrala kontrollkommissionen. Stalin har, tvärtemot Lenins önskan, inte bara blivit kvar som generalsekreterare, utan har också fått oerhörd makt av apparaten. Slutligen befinner sig Budu Mdivani, som Lenin stödde mot Stalin, i fängelse i Tobolsk. En liknande ”omgruppering” har genomförts i hela partiets ledning och i Internationalens alla partier utan undantag. Det är inte bara en klyfta av teorier som skiljer epigonernas tidsålder från Lenins, utan också en genomgripande omvandling av partiorganisationen.

Stalin har varit det främsta verktyget för denna omvandling. Han är begåvad med praktisk läggning, en stark vilja och uthållighet i att genomföra sina syften. Hans politiska horisont är begränsad och hans teoretiska arsenal primitiv. Hans samlade arbete ”Leninismens grunder”, där han försökte hylla partiets teoretiska traditioner, är fullt av misstag av en sort som begås av andraårsstudenter. Hans okunskap i främmande språk tvingar honom att följa andra länders politiska liv utifrån uppgifter i andra hand. Hans tankar är envetet empiriska och saknar all kreativ fantasi. För partiets ledande grupp (i de bredare kretsarna var han överhuvudtaget inte känd) verkade han alltid vara en person vars öde det var att spela andra och tredje fiolen. Och det faktum att han idag spelar första fiolen är inte så mycket en sammanfattning av mannen som av denna övergångsperiod av politiska bakslag i landet. Helvétius sa för länge sedan: ”Varje period har sina stora personer, och om de saknas så uppfinner den dem.” Stalinismen är framför allt den opersonliga apparatens automatiska arbete på revolutionens nedgång.

Lenin dog den 21 januari 1924. För honom var döden bara en befrielse från ett fysiskt och moraliskt lidande. Han måste ha upplevt det som outhärdligt förödmjukande att vara så helt hjälplös, och i synnerhet att förlora sin talförmåga samtidigt som han var vid fullt medvetande. Han klarade inte av läkarnas nedlåtande ton, deras banala skämt och deras falska uppmuntran. Så länge han kunde tala ställde han i förbigående testfrågor till läkarna, avslöjade deras motsägelser, krävde ytterligare förklaringar, och bläddrade själv i medicinska böcker. Här precis som alltid annars strävade han efter klarhet. Den ende medicinskt kunniga person han kunde tåla var Fjodor Alexandrovitj Guetier. Han var en bra läkare och en god människa, utan några rikemansmanér, och var verkligen fäst vid Lenin och Krupskaja och tillgiven mot dem. Under den period då Lenin inte lät någon annan läkare komma nära honom, fortsatte Guetier att besöka honom. Under revolutionsåren var Guetier också en nära vän och husläkare för min familj. Tack vare honom fick vi alltid tillförlitlig och intelligent information om Vladimir Iljitjs tillstånd, som ett tillägg och rättelse till de opersonliga officiella rapporterna.

Mer än en gång frågade jag Guetier om Lenins intellekt skulle vara oförstört om han tillfrisknade. Guetier svarade ungefär så här: han skulle tröttna fortare, hans arbete skulle inte ha kvar sin tidigare klarhet, men en virtuos skulle fortsätta att vara en virtuos. Under perioden mellan det första och andra slaganfallet bekräftades denna förutsägelse till fullo. I slutet av politbyråns möten gav Lenin intryck av att vara en hopplöst trött man. Musklerna i ansiktet hängde, ögonen förlorade glimten,och till och med hans enorma panna verkade krympa, samtidigt som hans axlar sjönk ner kraftigt. Hans ansiktsuttryck och hela skepnad kunde sammanfattas i ett enda ord: trött. Vid sådana gräsliga tillfällen verkade Lenin vara en dömd man. Men efter en god natts sömn återfick han sin tankekraft. De artiklar som skrevs mellan hans två slaganfall är i nivå med hand bästa arbeten. Källan var densamma men flödet minskade. Inte ens efter det andra slaganfallet övergav Guetier allt hopp. Men hans rapporter blev alltmer pessimistiska. Sjukdomen drog ut på tiden. Utan ont uppsåt

eller nåd drev naturens blinda krafter denne store sjuke man in i ett vanmäktigt tillstånd varifrån det inte fanns någon återvändo. Lenin kunde inte och skulle inte ha kunnat leva vidare som invalid. Men ändå gav vi inte upp hoppet om att han skulle tillfriskna.

Samtidigt var jag själv fortfarande opasslig. ”På läkarnas bestämda uppmaning”, skriver N I Sedova, ”skickades L D ut på landet. Där besökte Guetier sjuklingen, och vårdade honom med en uppriktig omsorg. Han var inte intresserad av politik, men han led med oss utan att veta hur han skulle uttrycka sin sympati. Förföljelserna av L D överraskade honom. Han förstod dem inte, och väntade och oroade sig. I Archangelskoje talade han upprört med mig om att vi måste ta L D till Suchumi. Till slut bestämde vi oss för det. Resan – som var lång i sig själv, via Baku, Tbilisi och Batum – förlängdes ytterligare av snöhindren som täckte spåren. Men resan var rogivande. Ju längre vi kom från Moskva ju mer kunde vi frigöra oss från den depression som vi hade upplevt där på senare tid. Men trots det hade jag en känsla av att jag gjorde sällskap med en svårt sjuk man. Ovissheten prövade ens tålamod: vilken sorts liv skulle vi få i Suchumi? Skulle vi omges av fiender eller vänner?”

21 januari befann vi oss på stationen i Tbilisi, på väg till Suchumi. Jag satt tillsammans med min hustru i arbetsrummet i min vagn, och som var vanligt på den tiden hade jag hög feber. Det knackade på dörren och min trogne assistent Sjermuks, som gjorde sällskap med mig till Suchumi, steg på. Hans hållning när han steg in, hans likbleka ansikte när han räckte mig en papperslapp och tittade förbi mig med stel blick, gjorde att jag anade en katastrof. Det var ett dechiffrerat telegram från Stalin som berättade att Lenin hade avlidit. Jag lämnade det till min hustru, som redan hade gissat det.

Myndigheterna i Tbilisi fick snart ett liknande telegram. Nyheten om Lenins död spred sig snabbt i allt vidare ringar. Jag ringde till Kreml. På min förfrågan svarade man: ”Begravningen blir på lördag, du hinner inte tillbaka, vi råder dig att fortsätta din behandling.” Jag hade alltså inget val. I själva verket ägde inte begravningen rum förrän på söndag, och jag kunde med lätthet ha hunnit till Moskva tills dess. Hur otroligt det än kan låta, så ljög man till och med för mig om datum för begravningen. Konspiratörerna hade helt riktigt räknat med att jag inte skulle tänka på att bekräfta det, och senare kunde de alltid hitta på en lämplig förklaring. Jag vill erinra om att nyheterna om Lenins sjukdom inte kom fram till mig förrän efter tre dagar. Det handlade om ett system. Målet var att ”vinna tid”.

Kamraterna i Tbilisi begärde att jag omedelbart skulle skriva om Lenins död. Men jag hade bara en enda angelägen önskan: att få vara ifred. Jag förmådde inte sträcka mig efter pennan. Den korta texten i telegrammet från Moskva ringde fortfarande i mitt huvud. De som hade samlats vid tåget väntade på ett svar. De hade rätt. Tåget hejdades i en halv timme, och jag skrev några rader till farväl: ”Lenin är borta. Lenin finns inte mer.” De få handskrivna sidorna skickades med telegram.

”Vi var helt förbi när vi kom fram”, skriver min fru. ”Det var första gången vi var i Suchumi. Mimosan stod i full blom – det finns gott om dem där. Underbara palmer. Kamelior. Det var januari och i Moskva var det bitande kallt. Abchaserna gav oss ett vänligt mottagande vid vår ankomst. I vilohemmets matsal fanns två porträtt på väggen. Ett – draperat i svart – av Vladimir Iljitj, det andra av L D. Vi hade lust att ta ner det senare, men trodde att det skulle se alltför demonstrativt ut.”

I Suchumi tillbringade jag långa dagar liggande på balkongen ut mot havet. Trots att det var januari var solen varm och ljus. Det fanns jättelika palmer mellan balkongen och det glittrande havet. Till den ständiga feberkänslan sällade sig tankar på Lenins död. Jag gick i tankarna igenom alla skeden i mitt liv: mina möten med Lenin, våra meningsskiljaktigheter, diskussionerna, närmandet, arbetsgemenskapen. Enskilda händelser avtecknade sig levande som i en dröm. Gradvis antog det hela allt fastare former. Jag gjorde mig en förvånande klar bild av de ”lärjungar” som var trogen sin lärare i det lilla, men inte i det stora. Samtidigt som jag andades in havsluften insöp jag med hela min själ vissheten om att min opposition mot epigonerna var historiskt rätt.

27 januari 1924. Över palmerna och havet rådde tystnad under den blå sänghimlen. Plötsligt bröts den av av artillerisalvor. Kanonaden kom någonstans nerifrån, från havsstranden. Det var Suchumis hälsning till ledaren som i denna stund begravdes i Moskva. Jag tänkte på honom och kvinnan som varit hans livskamrat under så många år, och genom honom fått sin världsuppfattning. Nu begravde hon honom. Hur ensam hon måste känna sig bland de miljoner sörjande som omgav henne – sörjande, men inte som hon sörjde. Jag tänkte på Nadezjda Konstantinovna Krupskaja. Jag ville sända henne en hälsning, några vänliga och deltagande ord. Men jag kunde inte förmå mig att göra det. Ord verkade så intetsägande inför det som hade hänt. Jag var rädd att de bara skulle låta som schabloner. Så jag blev rörd av glädje när jag några dagar senare fick ett brev från Nadezjda Konstantinovna. Det lät så här:

> Käre Lev Davidovitj.
>
> Jag skriver till dig för att berätta, att Vladimir Iljitj när han ungefär en månad innan han dog läste igenom din bok stannade upp där du sammanfattar Marx och Lenin, och bad mig läsa det för honom igen. Han lyssnade mycket uppmärksamt, och ville sedan titta igenom det igen.
>
> Och det är en annan sak jag vill berätta för dig. Den inställning V I hade till dig när du kom från Sibirien till oss i London behöll han oförändrad ända fram till sin död.
>
> Jag önskar dig hälsa och kraft, Lev Davidovitj, och jag omfamnar dig varmt.
>
> N Krupskaja.

I den bok som Lenin ögnade igenom före sin död jämförde jag Lenin med Marx. Jag kände bara alltför väl till Lenins inställning till Marx, en blandning av elevens tacksamma kärlek och en hänförelse som trotsade avståndet i tid och rum. Under historiens lopp blev förhållandet mellan läraren och eleven som mellan en teoretisk föregångare och den första som förverkligar hans idéer. I min artikel upphävde jag den traditionella hänförelsen på avstånd. För mig var Marx och Lenin, så nära förbundna historiskt och ändå så olika, människoandens två mäktigaste manifestationer. Och jag gladde mig vid tanken på att Lenin hade läst mina rader om honom uppmärksamt strax före sin död, ty precis som för mig var Marx för honom den mäktigaste vågskålen för att mäta en människas personlighet.

Och nu läste jag Krupskajas brev med rörelse. Hon erinrade om två ytterligheter i mina förbindelser med Lenin – den tidiga oktobermorgon 1902 då jag, efter att ha flytt från Sibirien, väckte Lenin från sin hårda säng i London, och den dag i slutet av december 1923, då Lenin två gånger hade läst min karakteristik av hans livsverk. Mellan dessa två tidpunkter hade det förflutit två decennier – först gemensamt arbete, därefter bittra fraktionsstrider, sedan återigen gemensamt arbete på en högre historisk grundval. Med Hegels ord: tes, antites, syntes. Och nu vittnade Krupskaja om att Lenins inställning till mig, trots den långdragna perioden av antites, förblev ”London”-inställningen, det vill säga hjärtligt stöd och vänskaplig sympati, men nu på ett högre historiskt plan. Inför historiens domstol kan inte bedragarnas alla böcker uppväga denna lilla not som Krupskaja skrev några dagar efter Lenins död, om det så vore det enda dokument som fanns.

Jag citerar ännu en gång ur min hustrus anteckningar: ”Avsevärt försenade av snön började tidningarna komma med minnestalen, dödsrunorna och artiklarna. Våra vänner väntade sig att L D skulle komma till Moskva, och trodde att han skulle avbryta sin resa för att återvända till Moskva. Ingen kunde ju tänka sig att Stalins telegram hade stoppat hans återkomst. Jag minns brevet från min son, som vi fick i Suchumi. Han var helt chockad över Lenins död, och trots att han led av en förkylning och hade hög feber så gick han i sin inte särskilt varma rock till Pelarsalen för att betyga sin aktning, och väntade, väntade och väntade otåligt på att vi skulle komma. I hans brev kunde vi känna hans bittra förvirring och osäkra förebråelser.”

En delegation från centralkommittén bestående av Tomskij, Frunze, Pjatakov och Gusev besökte mig i Suchumi för att tillsammans med mig göra förändringar i försvarsdepartementets personal.

Det var en ren fars. Förnyelsen av försvarsdepartmentets personal hade sedan en tid pågått för fullt bakom ryggen på mig, och nu handlade det helt enkelt om att iaktta dekorum.

Det första slaget i försvarsdepartementet riktades mot Sklijanskij. Han blev den förste att drabbas av Stalins hämnd för dennes nederlag utanför Tsaritsyn, hans misslyckande på sydfronten och hans äventyr utanför Lvov. Ränksmideriet lyfte sitt ormhuvud. För att utrota Sklijanskij – och senare mig – hade man några få månader tidigare placerat en ambitiös men talanglös intrigmakare vid namn Unschlicht i försvarsdepartementet Sklijanskij avskedades och i hans ställe utsågs Frunze, som var befälhavare över arméerna i Ukraina. Frunze var en seriös person. Eftersom Frunze tidigare hade avtjänat straffarbete i Sibirien var hans auktoritet i partiet högre än Sklijanskijs. Dessutom hade han uppvisat en obestridlig talang för militärt ledarskap under kriget. Men som militär administratör var han klart underlägsen Sklijanskij. Han hade alldeles för lätt att ryckas med av abstrakta scheman, han var dålig på att bedöma karaktärer, och han hamnade alltför lätt under experternas inflytande, speciellt andra rangens experter.

Men jag måste avsluta historien om Sklijanskij. Med Stalins typiska oförskämdhet förflyttades han, utan att ens rådfrågas, till ekonomiskt arbete. Dzerzjinskij var glad att bli av med Unschlicht, sin ställföreträdare i GPU, och få en första klassens administratör som Sklijanskij till industrin, och han gav honom ansvar för textilsektorn. Sklijanskij ryckte på axlarna och kastade sig in i sitt nya arbete. Några månader senare beslutade han sig för att besöka USA, se sig omkring, studera och köpa maskiner. Innan han avreste besökte han mig för att säga adjö och be om råd. Vi hade arbetat hand i hand under inbördeskriget. Men våra samtal hade inte handlat om partiet utan oftast om trupp-enheter, militära regler, att påskynda officerarnas avancemang, tillgången på koppar och aluminium till militärfabrikerna, uniformer och livsmedel. Vi var båda alltför upptagna för det. Efter att Lenin hade blivit sjuk, när epigonernas komplotter började tränga in i försvarsdepartementet, avstod jag från att diskutera partifrågor, särskilt med militärstaben. Situationen var mycket oklar, motsätt-ningarna var bara i sin linda, och bildandet av fraktioner i armén dolde många faror. Senare blev jag själv sjuk. Under detta möte med Sklijanskij på sommaren 1925 stod jag inte längre i ledningen för försvarsdepartementet, så då talade vi om allt möjligt.

”Berätta”, frågade Sklijanskij, ”vad är Stalin?”

Sklijanskij kände Stalin mycket väl själv. Han ville att jag skulle förklara innebörden av Stalin och hans framgångar. Jag funderade ett tag.

”Stalin”, sa jag, ”representerar partiets mest framträdande medelmåttighet.” Denna definition framstod för mig av sig själv för första gången i sin fulla betydelse, psykologiskt såväl som socialt. Sklijanskijs ansiktsuttryck visade omedelbart att jag hade hjälpt min utfrågare att beröra något viktigt.

”Vet du”, sa han, ”det är förvånande hur medelmåttan, den självbelåtna medelmåttigheten på senare tid har trängt fram på alla områden. Och allt detta finner sin ledare i Stalin. Var kommer det ifrån?”

”Det är en första reaktion på de första revolutionsårens enorma sociala och psykologiska anstränga-ningar. En framgångsrik kontrarevolution kan skapa sina stora personligheter. Men det första skedet, termidor, kräver medelmåttor som inte ser längre än sina egna näsor. Deras styrka är deras politiska blindhet, precis som kvarnhästen som tror att han rör sig uppåt när han i själva verket bara trampar ner drivhjulet. En häst som ser kan inte genomföra ett sådant arbete.”

Under detta samtal insåg jag för första gången med absolut klarhet frågan om termidor – med, skulle jag kunna säga, en sorts fysisk övertygelse. Jag kom överens med Sklijanskij om att återvända till frågan när han kom tillbaka från Amerika. Bara några få veckor senare fick vi via telegram veta att Sklijanskij hade drunknat i en sjö i USA under en båtresa. Livets grymheter finner sig många vägar.

Urnan med Sklijanskijs aska fördes till Moskva. Alla var övertygade om att den skulle begravas i muren till Kreml vid Röda torget, som hade blivit revolutionens minnestempel. Men centralkommitténs sekretariat beslutade att begrava Sklijanskij utanför staden. Sklijanskijs avskedsbesök till mig hade uppenbarligen uppmärksammats och noterats. Hatet sträckte sig ända till begravningsurnan. Förminskandet av Sklijanskij var en del av den övergripande kampen mot den ledning som säkrade segern under inbördeskriget. Medan han levde tror jag inte att Sklijanskij brydde sig om var han skulle begravas. Men centralkommitténs beslut tog formen av personlig och politisk tarvlighet. Jag kastade min känsla av motvilja åt sidan, och ringde upp Molotov. Men beslutet gick inte att ändra. Historien har fortfarande att säga sin mening om det.

På hösten 1924 började min feber åter stiga. Vid denna tidpunkt hade en annan debatt blossat upp, denna gång i enlighet med en på förhand avtalad plan. I Leningrad, Moskva och på landsbygden hade hundratals och tusentals hemliga konferenser hållits för att förbereda den så kallade ”diskussionen”, det vill säga förbereda en systematisk och välorganiserad förföljelsekampanj, som denna gång inte riktades mot oppositionen utan mot mig personligen. När de hemliga förberedelserna var klara bröt, på en signal från *Pravda*, kampanjen mot trotskismen ut samtidigt överallt, på varje sida och kolumn, i varje spricka och hörn. Det var på sitt sätt ett mäktigt spektakel. Förtalet var som ett vulkanutbrott. Det blev en enorm chock för de stora partimassorna. Jag låg till sängs med feber och höll tyst. Press och talare gjorde inget annat än avslöjade trotskismen, även om ingen exakt visste vad det betydde. Dag efter dag grävde de fram händelser från det förflutna, polemiska utdrag från Lenins artiklar tjugo år tidigare, förvrängde, förfalskade och stympade dem, och framställde det i allmänhet som om det hade ägt rum bara dagen innan. Ingen kunde förstå det hela. Om det verkligen var sant så måste Lenin ha vetat om det. Men ägde inte oktoberrevolutionen rum efter det? Var det inte inbördeskrig efter revolutionen? Hade inte Trotskij tillsammans med Lenin arbetat för att skapa Kommunistiska internationalen? Hängde inte Trotskijs porträtt överallt jämte Lenins? Men förtalet vällde fram i en kall lavaström. Det lade sig som en tyngd på medvetandet, och var ännu mer förödande för viljan.

Istället för att betrakta Lenin som en revolutionär ledare började man se honom som ledare för en kyrklig hierarki. Mot mina protester byggdes ett mausoleum på Röda torget, ett monument som missklädde och var stötande för det revolutionära medvetandet. De officiella böckerna om Lenin förvandlades till liknande mausoleer. Hans idéer splittrades upp i citat att använda i hycklande predikningar. Hans balsamerade kropp användes som vapen mot den levande Lenin – och mot Trotskij. Massorna var förbluffade, villrådiga och skrämda. Genom själva sin omfattning blev den okunniga lögnkampanjen en politisk kraft. Den överväldigade, tryckte ner och demoraliserade massorna. Partiet dömdes till tystnad. En regim upprättades som varken mer eller mindre var apparatens diktatur över partiet. Med andra ord upphörde partiet att vara ett parti.

På morgonen fick jag tidningarna till mig i sängen. Jag tittade igenom nyhetstelegrammen, och artikelrubrikerna och vem som hade skrivit dem. Jag kände dem mycket väl. Jag kände till deras inre tankar, vad de var förmögna att säga och vad de hade beordrats att säga. Majoriteten av dem hade blivit utmattade av revolutionen. En del var helt enkelt trångsynta fanatiker som hade låtit sig luras. Andra var unga ”karriärister” som hade bråttom att visa sig ovärderliga. Alla motsade varandra och sig själva. Men förtalet dök hela tiden upp i pressen: det ylade och skrek, och dränkte motsättningarna och ytligheten i sitt eget oväsen. Det lyckades tack vare bara sin mängd.

”L D:s andra sjukdomsattack”, skriver N I Sedova, ”sammanföll med en ofantlig förföljelsekampanj mot honom, som vi upplevde lika intensivt som om vi hade lidit av en elakartad sjukdom. *Pravdas* sidor verkade ändlösa, och varje rad i tidningen, till och med varje ord, var en lögn. L D höll tyst. Men vad det kostade på för honom att hålla tyst! Vänner besökte honom på dagarna och ofta även på kvällen. Jag minns hur en av dem frågade om han hade läst dagens tidning. Han svarade att han inte läste tidningarna längre. Och det är sant att han bara tog upp dem, skummade igenom dem, och sedan kastade dem ifrån sig. Det verkade som om det räckte att titta på dem för att han skulle veta

vad de innehöll. Han kände alltför väl till vilka kockar som hade tillagat denna rätt, och till på köpet samma rätt varje dag. Han brukade säga att tidningsläsandet på den tiden kändes som att köra ner en flaskborste i halsen. Om L D hade bestämt sig för att svara så kanske han kunde ha tvingat sig att läsa dem. Men han förblev tyst. På grund av den allvarliga stressen fortsatte hans förkylning. Han var blek och mager. Vi undvek att tala om förföljelserna inom familjen, men det fanns inget annat tala om. Jag kommer ihåg hur jag kände mig när jag varje dag gick till arbetet på utbildnings-kommissariatet. Det kändes som att löpa ett gatlopp. Men inte en enda gång tillät sig någon att göra obehagliga insinuationer. Jämsides med den lilla härskande gruppens fientliga tystnad fanns de flesta av mina kollegors otvivelaktiga sympati. Partiets arbete verkade vara kluvet i två delar: det inre, dolda livet och det yttre livet bara för syns skull, och de två delarna stod i absolut motsättning till varandra. Bara några få modiga själar vågade visa vad majoriteten tyckte i själ och hjärta, de som dolde sina sympatier bakom en 'monolitisk' omröstning.”

Det var under denna period som mitt brev till Tjcheidze mot Lenin publicerades. Denna episod utspelade sig april 1913. Bakgrunden var att den officiella bolsjevikiska tidningen som gavs ut i St Petersburg hade lagt beslag på namnet på tidningen som jag gav ut i Wien, ”Pravda – en arbetar-tidning”. Det ledde fram till en av de hårda konflikter som är så vanliga i emigranternas liv. I ett brev till Tjcheidze, som en gång stod mellan bolsjevikerna och mensjevikerna, ventilerade jag min ilska mot bolsjevikernas centrum och Lenin. Två eller tre veckor senare skulle jag otvivelaktigt ha censurerat mitt brev hårdare. Ett eller två år senare skulle jag ha betraktat det som kuriosa. Men detta brev skulle komma att röna ett egendomligt öde. Medan det var på väg hamnade det i händerna på polisdepartementet. Fram till oktoberrevolutionen låg det i polisens arkiv, varefter det flyttades till kommunistiska partiets historiska institut. Lenin var mycket väl medveten om brevet. Precis som jag betraktade han det bara som ”förra årets snö” och inget annat. Mängder av diverse olika brev hade blivit skrivna under åren av exil! 1924 grävde epigonerna fram brevet ur arkiven och slungade det på partiet, som på den tiden till tre fjärdedelar bestod av nya medlemmar. Det var inte någon slump att man valde denna tidpunkt, några månader efter Lenins död. Förhållandena var dubbelt viktiga. För det första kunde inte Lenin längre ställa sig upp och kalla dessa herrar vid sina rätta namn, och för det andra plågades folkmassorna av sorgen efter sin avlidna ledare. Utan att ha någon aning om partiets förflutna läste folket Trotskijs fientliga anmärkningar om Lenin, och blev förstummade. Visserligen hade anmärkningarna fällts för tolv år sedan, men inför dessa osminkade citat bortsåg man från tideräkningen. Epigonernas användande av mitt brev till Tjcheidze är ett av världshistoriens största bedrägerier. De franska reaktionärernas förfalskade dokument i fallet Dreyfuss är ingenting jämfört med den politiska förfalskning som Stalins och hans anhängare har gjort sig skyldiga till.

Förtalet kan bli en maktfaktor bara när det svarar mot ett historiskt krav. Jag sa till mig själv att det måste ha ägt rum någon förändring i de samhälleliga förhållandena eller politiska stämningarna, för att förtalet skulle kunna få en så enorm omfattning. Jag måste analysera innehållet i detta förtal. Eftersom jag låg till sängs hade jag gott om tid för det. Varifrån kom anklagelsen att Trotskij vill ”plundra bönderna” – en formulering som reaktionära jordbrukare, kristna socialister och fascister alltid hade riktat mot socialister i allmänhet och kommunister i synnerhet? Varifrån härstammade den förbittrade hetsen mot den marxistiska teorin om den permanenta revolutionen, varifrån kom det nationalistiska skrytet och löftet att bygga socialismen i ett enskilt land? Vilka delar av folket kräver dessa reaktionära tarvligheter? Och slutligen, hur och varför uppstod denna sänkning av den teoretiska nivån, denna urartning till politiska dumheter? Medan jag låg till sängs gick jag igenom mina gamla artiklar, och stötte då på dessa rader som jag skrev 1909, under den reaktionära Stolypin-regimens höjdpunkt:

> När historiens utvecklingskurva pekar uppåt, blir det allmänna tänkandet mer skarpsinnigt, modigare och mer påhittigt. Det fångar fakta i flykten, samtidigt som det generaliserar dem... Men när den politiska kurvan pekar nedåt dukar det allmänna tänkandet under för dumhet. Den ovärderliga gåvan att göra

politiska generaliseringar försvinner spårlöst. Dumheten blir allt fräckare och hånar oförskämt alla försök till verkliga generaliseringar. Den känner att den har kontrollen och börjar använda sina egna metoder.

En av dess viktigaste metoder är förtal.

Jag sa till mig själv: vi genomlever en tid av reaktion. Det pågår en politisk förskjutning mellan klasserna, liksom en förändring av klassmedvetandet. Efter den stora kraftutvecklingen kommer nu bakslaget. Hur långt kommer det att gå? Förvisso inte tillbaka till utgångspunkten. Men ingen kan på förhand visa vart det leder. Det kommer att avgöras av kampen mellan de inre krafterna. Först måste man förstå vad som händer. Reaktionens djupa, molekylära processer gör sig nu påminda. De har som mål att likvidera eller i varje fall försvaga det allmänna medvetandets beroendeförhållande till oktoberrevolutionens idéer, paroller och levande gestalter. Det är innebörden i det som nu äger rum. Så låt oss inte bli alltför subjektiva, eller gräla eller känna oss förnärmade över att historien utvecklar sig på ett så invecklat och komplicerat sätt. Att förstå vad som händer är redan att till hälften garantera segern.

Kapitel 42. Partikampens sista fas

I januari 1925 entledigades jag från mitt arbete som folkkommissarie för försvaret. Beslutet hade noggrant förberetts med hjälp av den föregående kampen. Näst efter oktoberrevolutionens traditioner fruktade epigonerna inbördeskrigets traditioner och mina band till armén. Jag lämnade ifrån mig den militära posten utan strid, till och med med en känsla av lättnad, eftersom jag därmed avhände mina motståndare möjligheten att sprida insinuationer angående mina militära avsikter. Från början hade epigonerna hittat på dessa fantasier för att rättfärdiga sina handlingar, men sedan började de nästan tro på dem. Ända sedan 1921 hade mina personliga intressen inriktat sig på ett annat område. Kriget var slut, armén hade minskat från 5.300.000 till 600.000 man. Det militära arbetet blev byråkratiskt. De ekonomiska frågorna hamnade i förgrunden. Från och med då kriget upphörde hade dessa frågor upptagit min tid och uppmärksamhet i mycket större utsträckning än militära frågor.

I maj 1925 utsågs jag till ordförande för koncessionskommittén, ledare för den elektrotekniska styrelsen, och ordförande för industrins vetenskapstekniska styrelse. Dessa tre poster hade på inget sätt något inbördes sammanhang. De valdes ut bakom ryggen på mig och hade en alldeles speciell avsikt: att isolera mig från partiet, överlasta med mig löpande frågor, ställa mig under en speciell kontroll och så vidare. Jag gjorde ändå ett ärligt försök att arbeta i enlighet med den nya ordningen. När jag började arbeta i dessa tre för mig helt obekanta institutioner begravdes jag naturligtvis i arbete upp till öronen. Jag var speciellt intresserad av de tekniska vetenskapsinstituten, som i och med industrins centraliserade karaktär hade vuxit fram i ganska stor skala i Sovjetryssland. Jag besökte oförtrutet en hel mängd laboratorier, tittade med stort intresse på experiment, lyssnade till förklaringar från de främsta vetenskapsmännen, studerade på fritiden läroböcker i kemi och hydrodynamik, och kände mig till hälften som administratör och till hälften student. Det var inte för inte som jag i min ungdom hade planerat att gå universitetskurser i fysik och matematik. Jag tog ledigt från politiken och koncentrerade mig på naturvetenskapliga och tekniska frågor. I egenskap av ledare för den elektrotekniska styrelsen besökte jag kraftverk som höll på att byggas, och gjorde en resa till Dnjepr, där man påbörjat ett omfattande förberedelsearbete för att bygga ett vattenkraftverk. Två roddare tog med mig till forsarna i en fiskebåt, längs Zaporozjtsi-kosackernas gamla färdväg. Detta äventyr var givetvis bara av fritidsintresse. Men jag blev djupt intresserad av projektet i Dnjepr, både utifrån ekonomisk och teknisk synvinkel. Jag organiserade en grupp amerikanska experter, som senare utvidgades med tyska experter, för att garantera att beräkningarna för kraftverket stämde, och försökte relatera mitt nya arbete inte bara till de nuvarande ekonomiska kraven utan också till socialismens grundläggande problem. Under min kamp mot att betrakta de ekonomiska frågorna utifrån en trög nationell vinkel (”oberoende” med hjälp av en självtillräcklig isolering) presenterade jag tanken att utveckla ett system av jämförelsetal mellan sovjetekonomin och världsekonomin. Det var ett resultat av att vi behövde kunna orientera oss på ett riktigt sätt på världsmarknaden, och var tänkt att tjäna import- och exportbehoven och koncessionspolitiken. Projektet med jämförelsetal uppstod obönhörligt ur att vi insåg att de enskilda länderna var underkastade världens produktivkrafter, och innebar i grund och botten ett angrepp på den reaktionära teorin om ”socialismen i ett land”.

Jag behandlade de frågor jag stötte på i mitt nya arbete i offentliga rapporter, och publicerade böcker och pamfletter. Mina motståndare varken kunde eller brydde sig om att ta strid på detta fält. De sammanfattade situationen i formuleringen: Trotskij har skapat sig ett nytt slagfält. Den elektrotekniska styrelsen och de vetenskapliga institutionerna började oroa sig nästan lika mycket som försvarsdepartementet och Röda armén hade gjort tidigare. Stalins apparat följde mig i hälarna. Varenda praktisk åtgärd jag vidtog gav upphov till en komplicerad intrig bakom scenen. Varje teoretisk slutsats spädde på den löjliga myten om ”trotskismen”. Mitt praktiska arbete utfördes under omöjliga förhållanden. Det är ingen överdrift att säga att det mesta av Stalin och hans med-

hjälpare Molotovs verksamhet ägnades åt att sabotera för mig. Det blev praktiskt taget omöjligt för de institutioner jag ledde att få nödvändiga ekonomiska resurser. Folk som arbetade där började oroa sig för sin framtid, eller åtminstone för sina yrkeskarriärer.

Mitt försök att få en politisk semester var dömt att misslyckas. Epigonerna kunde inte stanna halvvägs. De var alltför rädda för vad de redan hade åstadkommit. Gårdagens förtal var en börda som hängde över dem och tvingade dem till dubbelt förräderi idag. Till sist krävde jag att få befrias från ledningen för den elektrotekniska styrelsen och de vetenskapstekniska institutionerna. I koncessionskommittén fanns inte samma utrymme för intriger, eftersom varje koncession i sista hand avgjordes av politbyrån.

Samtidigt hade partiförhållandena nått en ny kris. Under kampens första skede hade det bildats en trojka mot mig, men den var långtifrån enhetlig. I teoretiskt och politiskt avseende var troligen både Zinovjev och Kamenev överlägsna Stalin. Men båda saknade den lilla detalj som kallas karaktär. Under sin exil tillsammans med Lenin hade de skaffat sig en internationell inställning som var bredare än Stalins, men det stärkte inte deras ställning. Tvärtom försvagades den. Den politiska tendensen gick i riktning mot en självtillräcklig nationell utveckling, och den gamla ryska patriotismens formulering, ”Vi kommer att begrava fienden under våra mössor”, översattes nu oförtrutet till ett nytt socialistiskt språk. I byråkratins ögon innebar Zinovjevs och Kamenevs försök att, om än i begränsad omfattning, försvara en internationell ståndpunkt, att de förvandlades till andra rangens ”trotskister”. För att erövra apparatens förtroende förde de därför en ännu mer frenetisk kampanj mot mig,. Men deras ansträngningar var förgäves. Apparaten upptäckte snabbt att Stalin var deras man. Inom kort märkte Zinovjev och Kamenev att de stod i fientlig motsättning till Stalin. När de försökte dra sin inbördes dispyt från trojkan till centralkommittén, upptäckte de att Stalin hade en orubblig majoritet.

Kamenev betraktades som Moskvas officiella ledare. Men eftersom partimajoriteten hade stått bakom oppositionen hade partiorganisationen med Kamenevs hjälp rensats ut 1923, och därefter präglades Moskvakommunisternas gräsrötter av en bister tystnad. När Kamenev nu försökte gå mot Stalin upptäckte han att han hängde i luften. Situationen i Leningrad[1] var annorlunda. Kommunisterna i Leningrad hade skyddats från 1923 års opposition med hjälp av Zinovjevapparatens tunga lock. Men nu blev det deras tur. Åtgärderna som gynnade de rika bönderna – de så kallade kulakerna – och politiken som inriktades på socialism i ett land hade väckt arbetarna i Leningrad till liv. Arbetarnas klassprotester kom samtidigt som Zinovjevs tjänstemannaopposition. Sålunda uppstod en ny opposition, och under den första perioden var en av dess medlemmar Nadezjda Konstantinovna Krupskaja. Till allas förvåning, inte minst deras egen, såg sig Zinovjev och Kamenev tvungna att ord för ord upprepa oppositionens kritik, och inom kort räknades de in bland ”trotskisterna”. Det är inte förvånande att man i våra kretsar ansåg att det var minst sagt paradoxalt med närmare relationer till Zinovjev och Kamenev. Inom oppositionen fanns det många som var emot ett sådant block. De var visserligen få, men en del ansåg det till och med möjligt att bilda ett block med Stalin mot Zinovjev och Kamenev. En av mina närmaste vänner, Mratjkovskij, gammal revolutionär och en av inbördeskrigets bästa befäl, talade mot block överhuvudtaget och förklarade sin inställning på ett klassiskt sätt: ”Stalin kommer att bedraga oss, och Zinovjev kommer att smita undan.” Men dessa frågor avgörs till syvende och sist inte av psykologiska utan av politiska överväganden. Zinovjev och Kamenev tillstod öppet att ”trotskisterna” ända sedan 1923 hade haft rätt i sin kamp mot dem. De antog vår plattforms grundläggande principer. Under sådana omständigheter måste vi bilda ett block med dem, i synnerhet som tusentals revolutionära arbetare i Leningrad stod bakom dem.

Jag hade inte träffat Kamenev på tre år (utom i samband med officiella möten), med andra ord

[1] St Petersburg, som under kriget hade fått byta namn till Petrograd, hade döpts om till Leningrad. – eng översättarens not.

sedan den kväll under sin resa till Georgien då han lovade att försvara min och Lenins ståndpunkt, men efter att ha fått höra om Lenins allvarliga tillstånd hade gått över på Stalins sida. Redan vid vårt första möte deklarerade Kamenev: ”Det räcker att du och Zinovjev uppträder i samma talarstol, så kommer partiet genast att inse var det har sin verkliga centralkommitté.” Jag kunde inte låta bli att skratta åt en sådan byråkratisk optimism. Uppenbarligen underskattade Kamenev den nedbrytande effekt som trojkans aktivitet hade haft under de föregående tre åren. Jag påpekade det för honom, utan att ta minsta hänsyn till hans känslor. Den revolutionära nedgång som hade inletts i slutet av 1923, det vill säga efter den revolutionära rörelsens nederlag i Tyskland, hade fått internationellt genomslag. I Ryssland pågick reaktionen mot Oktober i full fart. Partiapparaten anslöt sig mer och mer till högern. Under sådana förhållanden vore det barnsligt att tro, att vi bara behövde ena oss för att segern skulle falla i knät på oss som en mogen frukt. ”Vi måste sikta långt framåt”, upprepade jag dussintals gånger för Kamenev och Zinovjev. ”Vi måste förbereda oss på en långdragen och svår kamp.” I sin första iver accepterade mina nya bundsförvanter modigt denna formulering. Men de höll inte ut så länge. Deras entusiasm svalnade, från dag till dag och timme till timme. Mratjkovskij bedömning av deras personligheter visade sig vara riktig. Zinovjev smet trots allt iväg, men långt ifrån alla hans anhängare följde med honom. Hans helomvändning tillfogade hursomhelst legenden om ”trotskismen” ett obotligt sår.

På våren 1926 gjorde jag och min hustru en resa till Berlin. Läkarna i Moskva kunde inte förklara min fortsatt höga feber och ville inte ta på sig hela ansvaret. Sedan en tid hade de uppmanat mig att resa utomlands. Jag var lika ivrig att komma ur denna återvändsgränd, eftersom febern gång efter annan hade förlamat mig i avgörande ögonblick, och fungerade som min motståndares mest trogna allierade. Frågan om mitt besök utomlands behandlades i politbyrån, som slog fast att den utifrån de informationer den hade och den allmänna politiska situationen ansåg min resa vara ytterst riskabel, men att den överlämnade det slutliga beslutet till mig. Uttalandet åtföljdes av ett meddelande från GPU som antydde att min resa var olämplig. Utan tvekan var politbyrån rädd för att partiet skulle hålla den ansvarig om det skulle hända något med mig medan jag var utomlands. Tanken på att jag skulle tvingas i landsflykt, och dessutom till Konstantinopel, hade ännu inte uppstått i Stalins polishjärna. Det är möjligt att politbyrån också var orolig för att jag skulle konsolidera oppositionen utomlands medan jag var där. Efter att ha diskuterat med mina vänner beslutade jag hursomhelst att resa.

Det var inga svårigheter att ordna arrangemangen med den tyska ambassaden, och i mitten av april reste jag och min hustru iväg med ett diplomatiskt pass i namnet Kuzmjenko, medlem i utbildningskommissariatets ukrainska kollegium. Vi åtföljdes av min sekreterare Sjermuks, den tidigare befälhavaren på mitt tåg, och en representant från GPU. Zinovjev och Kamenev tog avsked från mig med rörelse. De tyckte inte om tanken på att bli kvar öga mot öga med Stalin.

Under åren innan kriget hade jag lärt känna Hohenzollerns Berlin mycket väl. På den tiden hade staden sitt eget mycket säregna utseende, som ingen kunde kalla tilltalande men som många kallade imponerande. Berlin hade förändrats. Nu hade det inget utseende alls, åtminstone inget som jag kunde upptäcka. Staden höll långsamt på att hämta sig från en långdragen och allvarlig sjukdom, vars förlopp hade beledsagats av många kirurgiska ingrepp. Inflationen hade upphört, men den stabilare D-marken var bara ett sätt att mäta den övergripande blodfattigdomen. Överallt kunde man känna fattigdomen, på gatorna, i affärerna, i de promenerandes ansikten, och också en otålig, ofta ivrig önskan att resa sig igen. Den förfärliga fattigdomen hade slukat den tyska grundligheten och renligheten under de svåra krigsåren, efter nederlaget och efter stråtröveriet i Versailles. Den mänskliga myrstacken återställde envist men utan glädje de ingångar, utgångar, korridorer och lagerlokaler som hade krossats av krigets stövel. Man kunde känna en underström av fatalism i gatornas rytm, i de passerandes rörelser och gester: ”Det hjälper inte. Livet är en oändlig period av hårt arbete. Vi måste börja om från början.”

Under några veckor genomgick jag medicinska undersökningar på en privat klinik i Berlin. Under

sitt sökande efter orsaken till den mystiska febern, skickade läkarna mig från den ena till den andra. Slutligen framkastade en halsspecialist hypotesen att orsaken var mina halsmandlar, och föreslog att de skulle avlägsnas. Diagnostikerna och terapeuterna, som var medelålders män med en medicinsk grund, tvekade. Men kirurgen, som hade erfarenheter från kriget, behandlade dem med ett förödande förakt. Han lät påskina att det nuförtiden var lika lätt att ta bort halsmandlarna som att raka bort en mustasch. Jag tvingades gå med på det.

Assistenterna gjorde sig beredda att binda mig, men kirurgen beslutade sig för att nöja sig med moraliska garantier. Bakom hans uppmuntrande munterhet kunde jag känna en spänd och kontrollerad iver. Det var en mycket obehaglig upplevelse att ligga på bordet och kvävas av sitt eget blod. Åtgärden tog mellan 40 och 50 minuter. Allting gick bra – om man bortser från att operationen uppenbarligen var meningslös, eftersom febern återkom ett tag efteråt.

Men tiden jag tillbringade i Berlin var inte bortkastad, åtminstone inte den jag tillbringade på sjukhuset. Jag grävde ner mig i tyska tidningar, som jag knappt hade haft tillgång till sedan augusti 1914. Varje morgon fick jag en bunt tyska och utländska tidningar, och när jag hade läst dem kastade jag dem på golvet. Specialisterna som besökte mig tvingades gå på en matta av tidningar av alla möjliga sorters politisk färg. Det var faktiskt den första chansen jag hade haft att sätta mig in i den tyska republikens hela politiska skala. Jag måste erkänna att jag inte hittade någonting överraskande. Republiken som det militära nederlagets hittebarn, republikanerna som Versaillestvångets skapelse, socialdemokraterna som verkställare av novemberrevolutionen, som de själva hade undertryckt, Hindenburg som demokratisk president – allmänt sett var det precis vad jag hade förväntat mig. Ändå var det mycket lärorikt att få möjlighet att se det på nära håll.

1 maj gjorde jag och min hustru en resa i bil genom staden. Vi besökte de viktigaste stadsdelarna, tittade på demonstrationståg, läste plakat, lyssnade till tal, körde till Alexanderplatz och blandade oss med folkmassorna. Jag hade sett mer imponerande och prydligare Första maj-demonstrationer, men det var länge sedan jag hade kunnat röra mig i en folkmassa utan att dra till mig uppmärksamhet, känna mig som en del av en namnlös helhet, lyssna och titta. En enda gång sa vår ledsagare till mig försiktigt: ”Där säljer de foton på dig.” Men det gick inte på dessa foton att känna igen Kuzmjenko, medlem i utbildningskommissariatets kollegium. Om greve Westarp, Herman Müller, Stresemann,[2] greve Reventlow, Hilferding eller någon annan som var mot att släppa in mig i Tyskland skulle läsa dessa rader, så får jag upplysa dem om att jag inte på något sätt ropade några klandervärda paroller, satte inte upp några upprörande affischer, att jag överhuvudtaget bara var en observatör som väntade på att genomgå en operation några dagar senare.

Vi besökte också ”vinfestivalen” utanför staden. Här fanns det massor av människor, men trots att det var vår i luften, och trots att stämningarna förhöjdes av sol och vin, så hängde de senaste årens skugga över festligheterna, liksom över de som försökte ha roligt. Tittade man bara närmare, så såg alla ut som långsamt tillfrisknande konvalescenter. Deras glädje var en stor ansträngning för dem. Vi tillbringade några timmar bland folkmassorna, tittade, talade, åt korv från papperstallrikar, och drack till och med öl, som vi efter 1917 hade glömt bort hur det smakade.

Jag återhämtade mig snabbt efter operationen, och funderade på när vi skulle resa hem. Då hände en oväntad sak, som än idag förbryllar mig. Omkring en vecka innan min planerade avresa uppenbarade sig två män i sjukhusets korridor. De hade det omisskännliga utseende som visade att de var poliser till yrket. När jag tittade ut genom fönstret, upptäckte jag ytterligare ett halvdussin liknande personer, som även om de skilde sig lite grann från varandra ändå var påfallande lika. Jag uppmärksammade Krestinskij på det. Några minuter senare knackade en av underläkarna på dörren och tillkännagav – på chefens begäran – upphetsat att jag riskerade att utsättas för ett mordförsök. ”Inte av polisen, väl?”, frågade jag och pekade på de många agenterna. Läkaren framkastade förslaget att

[2] Skrevs innan Stresemanns död. – eng översättarens anmärkning.

polisen var där för att förhindra attentatet. Två-tre minuter senare anlände en poliskommissarie (*polizeirat*) och berättade för Krestinskij att polisen faktiskt hade fått informationer om planer på ett attentat mot mig, och hade vidtagit extraordinära skyddsåtgärder. Det var stor uppståndelse på hela sjukhuset. Sjuksköterskorna berättade för varandra och för patienterna att Trotskij befann sig på sjukhuset, och att flera bomber därför skulle kastas mot byggnaden. Den atmosfär som uppstod var föga passande för att tillfriskna. Jag ordnade med Krestinskij så att jag omedelbart kunde avresa till den sovjetiska ambassaden. Gatan framför sjukhuset hade barrikaderats av polisen. Jag eskorterades av polisbilar.

Den officiella versionen av händelsen löd ungefär så här: en tysk monarkist som hade arresterats i samband med en nyligen avslöjad sammansvärjning hade berättat för undersökningsdomarna – påstods det i alla fall – att ryska vitgardister planerade ett mordförsök inom kort på Trotskij, som sades befinna sig i Berlin. De tyska diplomaterna som hade ordnat min resa, hade medvetet avstått från att meddela polisen om den eftersom det fanns så många monarkister bland dem. Polisen trodde inte särskilt mycket på monarkistens historia, men kontrollerade ändå hans påstående att jag befann mig på sjukhuset. Till deras stora förvåning visade sig upplysningarna stämma. Eftersom man också frågade läkarna, fick jag två varningar på samma gång – en från underläkaren och en från poliskommissarien. Huruvida det verkligen planerades ett attentat, och om polisen verkligen fick reda på min ankomst från den arresterade monarkisten, kan jag än idag inte svara på.

Men jag misstänker att det var mycket enklare. Man kan anta att de diplomatiska cirklarna inte lyckades bevara ”hemligheten”, och polisen, som hade blivit sårade av att man inte litade på dem, bestämde sig för att visa, antingen för Stresemann eller för mig, att man inte kunde ta bort halsmandlar utan deras hjälp. Oavsett orsaken så vände de upp och ner på sjukhuset samtidigt som jag förflyttades till ambassaden med ett kraftfullt skydd mot mina hypotetiska fiender. Vaga och svaga ekon av denna historia hittade sig fram till den tyska pressen, men det verkar som om ingen lutade åt att tro på dem.

Min vistelse i Berlin sammanföll med vissa viktiga händelser i Europa: generalstrejken i England och Pilsudskis statskupp i Polen. Båda dessa händelser skärpte avsevärt mina meningsskiljaktigheter med epigonerna, och avgjorde redan på förhand den fortsatta kampens stormiga utveckling. Jag bör nämna några ord om detta ämne.

Stalin, Bucharin, och till en början även Zinovjev, betraktade det diplomatiska blocket mellan de sovjetiska fackföreningarnas övre skikt och de brittiska fackföreningarnas ledning (*General Council*) som kronan på verket av sin politik. Stalins lantliga inskränkthet fick honom att tro att Purcell och de andra fackföreningsledarna var beredda eller förmögna att i händelser av svårigheter stöda sovjetrepubliken mot den brittiska borgarklassen. De brittiska fackföreningsledarna å sin sida tyckte, med ett visst berättigande, att det med tanke på den brittiska kapitalismens kris och massornas ökande missnöje vore klokt av dem att täcka upp sin vänsterflygel med hjälp av en officiell men till intet förpliktigande vänskap med de sovjetiska fackföreningarnas ledning. Båda sidor gick som katten kring het gröt, och undvek till största delen att kalla saker och ting vid sitt rätta namn. Stora händelser har mer än en gång knäckt en rutten politik. Generalstrejken i England i maj 1926 visade sig inte bara vara en stor händelse i Englands liv, utan även i vårt partis inre liv.

Englands öde efter kriget var fängslande. Hennes radikalt förändrade läge i världen måste med nödvändighet leda till lika stora förändringar av hennes inre förhållanden. Det var uppenbart, att även om Europa och England under en mer eller mindre lång tid skulle lyckas återställa en viss samhällsbalans, så skulle England bara kunna uppnå denna balans med hjälp av en rad allvarliga konflikter och omvälvningar. Jag ansåg det troligt att kampen inom kolindustrin i England, av alla ställen, skulle leda till en generalstrejk. Utifrån detta antog jag att den grundläggande motsättningen mellan arbetarklassens gamla organisationer och dess nya historiska uppgifter skulle avslöjas inom en nära framtid. Medan jag under vintern och våren 1925 befann mig i Kaukasus skrev jag en bok

om detta – ”Vart går England?” Boken riktade sig till största delen mot politbyråns officiella uppfattning, och deras förhoppningar om att det brittiska General Council skulle utvecklas åt vänster, och att kommunismen gradvis och smärtfritt skulle tränga in i det brittiska Labour-partiets och fackföreningarnas led. Delvis för att undvika onödiga problem, och delvis för att kolla upp mina motståndare, överlämnade jag manuskriptet till politbyrån. Eftersom det rörde sig om en förutsägelse snarare än kritik i efterhand, så vågade ingen av politbyråns medlemmar uttala sig. Boken passerade censuren orörd och publicerades precis som den hade skrivits. Strax därefter utkom den också på engelska. Den brittiska socialismens ledare betraktade den som en utlännings fantasier, som inte kände till den brittiska verkligheten, som kunde drömma om att överföra den ”ryska” generalstrejken till de brittiska öarna. Denna bedömning kunde räknas i dussintals, till och med hundratals, först och främst från MacDonald själv, som utan tvivel fick första pris i fråga om politiska banaliteter. Men inom några månader övergick kolgruvearbetarnas strejk i en generalstrejk. Jag hade inte förväntat mig att min förutsägelse skulle bekräftas så snabbt. Om generalstrejken bevisade att den marxistiska förutsägelsen hade rätt gentemot de brittiska reformisternas hemmagjorda bedömningar, så innebar General Councils uppträdande under generalstrejken ett sammanbrott för Stalins förhoppningar på Purcell. På sjukhuset samlade jag ivrigt ihop och kontrollerade upp alla uppgifter om hur generalstrejken utvecklade sig, i synnerhet om förhållandena mellan massorna och deras ledare. Karaktären på artiklarna i *Pravda* fick det att vända sig i magen på mig. Deras främsta intresse var att skyla över sammanbrottet och rädda sitt ansikte. Och det kunde de bara uppnå genom att cyniskt förvränga fakta. Det bästa beviset på att en revolutionär politiker har förfallit intellektuellt är att han bedrar massorna.

När jag återvände till Moskva krävde jag att vi omedelbart skulle bryta blocket med det brittiska General Council. Efter sin vanliga oundvikliga vacklan anslöt Zinovjev sig till mig. Radek var mot. Stalin höll fast vid blocket, till och med dess blotta skugga, allt vad han orkade. De brittiska fackliga ledarna väntade tills deras akuta interna kris var över, och gjorde sig sedan med en allt annat än ridderlig spark kvitt sin generösa men virriga bundsförvant.

Samtidigt skedde lika viktiga händelser i Polen. I ett ursinnigt försök att hitta en utväg inledde småbourgeoisin ett uppror och lyfte upp Pilsudski på sin sköld. Kommunistpartiets ledare Varski bestämde att det höll på att växa fram ”en proletariatets och böndernas demokratiska diktatur”, och uppmanade partiet att stöda Pilsudski. Jag kände Varski sedan länge. När Rosa Luxemburg levde kanske han klarade av att försvara sin plats i de revolutionäras led. Men på egen hand hade han alltid varit ett intet. Efter en långvarig tvekan förkunnade han 1924 att han äntligen hade insett ”trotskismens” gissel, med andra ord att underskatta böndernas betydelse för den demokratiska diktaturens seger. Som belöning för sin hörsamhet fick han posten som ledare, och han väntade otåligt på ett tillfälle att använda de sporrar som det tagit så lång tid för honom att erövra. I maj 1926 fick han sin chans, men skämde bara ut sig själv och smutskastade partiets fana. Han klarade sig givetvis ostraffad. Stalins apparat skyddade honom från de polska arbetarnas vrede.

Under året 1926 blev kampen inom partiet allt intensivare. På hösten gick oppositionen till och med till öppet angrepp på de lokala partimötena. Apparaten slog tillbaka med ursinne. Istället för en idékamp fick vi uppleva administrativa åtgärder: via telefon kallades partibyråkrater till de lokala arbetarmötena, bilar körde upp utanför möteslokalerna och tutade, och när någon ur oppositionen steg upp i talarstolen uppstod ett välregisserat buande och visslande. Den härskande fraktionen utövade påtryckningar genom att mekaniskt koncentrera sina styrkor, och med hjälp av hot och repressalier. Innan partimassorna hade haft möjlighet att höra, förstå eller säga någonting, skrämdes de av risken för splittring och katastrof. Oppositionen tvingades slå till reträtt. 16 oktober utfärdade vi en deklaration där vi förkunnade, att även om vi ansåg att våra uppfattningar var rättfärdiga och reserverade oss rätten att kämpa för dem inom partiets ram, så avstod vi från alla aktiviteter som kunde öka risken för splittring. Uttalandet från 16 oktober riktade sig inte till apparaten utan till partimassorna. Det uttryckte vår strävan att stanna i partiet och fortsatta att tjäna det. Trots att

stalinisterna redan påföljande dag bröt vapenvilan, så vann vi ändå tid. Under vintern fick vi ett visst andrum som lät oss genomföra en mer genomgripande teoretisk analys av många frågor.

Redan i början av 1927 var Zinovjev beredd att kapitulera, om inte helt och hållet så åtminstone gradvis. Men så kom de häpnadsväckande händelserna i Kina. Den kriminella naturen på Stalins politik var slående. Den sköt upp Zinovjevs kapitulation ett tag, liksom de som följde honom.

Epigonernas ledarskap i Kina trampade på bolsjevismens samtliga traditioner. Mot sin vilja tvingades det kinesiska kommunistpartiet ansluta sig till det borgerliga Guomindang-partiet och underkasta sig dess militära disciplin. Det var förbjudet att bilda sovjeter. Kommunisterna fick rådet att tygla jordbruksrevolutionen, och avstå från att beväpna arbetarna utan borgarklassen tillåtelse. Långt innan Chiang Kai-shek krossade arbetarna i Shanghai och samlade makten i den militära klickens händer, varnade vi för att denna utveckling var oundviklig. Sedan 1925 hade jag krävt att kommunisterna skulle lämna Guomindang. Stalins och Bucharins politik inte bara förberedde och underlättade krossandet av revolutionen. Med hjälp av statsapparaten skyddade de också Chiang Kaisheks kontrarevolutionära agerande från vår kritik. Vid ett partimöte i Pelarsalen i april 1927 försvarade Stalin fortfarande koalitionen med Chiang Kai-shek och krävde att vi skulle tro på honom. Fem eller sex dagar senare dränkte Chiang Kai-shek arbetarna i Shanghai och kommunist-partiet i blod.

En våg av uppståndelse svepte över partiet. Oppositionen reste sitt huvud. Och de oppositionella struntade i alla regler om ”konspiration” – vid den tiden var vi i Moskva tvungna att försvara de kinesiska arbetarna mot Chiang Kai-shek med hjälp av ”konspirations”-metoder – och kom till mig i mängder i koncessionskommitténs byggnad. Många yngre kamrater trodde att den stalinistiska politikens fullständiga bankrutt med nödvändighet måste innebära att oppositionens seger närmade sig. Under de första dagarna efter Chiang Kaisheks statskupp tvingades jag hälla mer än en spann kallt vatten över huvudet på mina unga – och inte alltid så unga – vänner. Jag försökte visa dem att oppositionen inte kunde segra på grundval av den kinesiska revolutionens *nederlag*. Det faktum att våra förutsägelser visade sig vara riktiga kanske kan dra till oss ettusen, femtusen eller till och med tiotusen nya anhängare. Men för miljonmassorna var det viktigaste inte våra förutsägelser, utan det faktum att det kinesiska proletariatet blev krossat. Efter den tyska revolutionens nederlag 1923, och krossandet av den engelska generalstrejken 1925, kunde den nya katastrofen i Kina bara öka massornas besvikelse över den internationella revolutionen. Och det var denna besvikelse som var den främsta psykologiska grunden till Stalins nationellt reformistiska politik.

Inom kort var det uppenbart att vi som fraktion otvivelaktigt hade stärkts – det vill säga vi hade blivit intellektuellt mer eniga, och större antalsmässigt. Men Chiang Kaisheks svärd kapade den navelsträng som förband oss med makten. Och hans slutgiltigt misskrediterade ryska allierade, Stalin, behövde nu bara komplettera krossandet av arbetarna i Shanghai genom att utrota oppositionen i partiet. Oppositionens ryggrad bestod av en grupp gamla revolutionärer. Men vi var inte längre ensamma. Hundratals och tusentals revolutionärer ur den nya generationen samlades runt oss. Denna nya generation hade väckts av revolutionen, den hade deltagit i inbördeskriget, den stod i givakt inför auktoriteten hos Lenins centralkommitté. Först efter 1923 hade den börjat tänka självständigt, kritisera, tillämpa marxistiska metoder på den nya utvecklingen, och, vilket är ännu mycket svårare, lära sig att ta revolutionära initiativ. Idag finns tusentals sådana unga revolutionärer som skaffar sig politiska erfarenheter genom att studera teori i den stalinistiska regimens fängelser och landsförvisning.

Oppositionens ledning mötte denna avslutning med öppna ögon. Vi insåg bara alltför väl att det inte gick att göra våra teorier till allmängods för den nya generationen med hjälp av diplomati och undanflykter, utan bara genom öppen kamp som inte drog sig för några praktiska konsekvenser. Vi gick för att möta ett oundvikligt nederlag, men var övertygade om att vi röjde vägen för våra idéers seger i en mer avlägsen framtid.

Fysiskt våld har alltid spelat och spelar fortfarande en stor roll i mänsklighetens historia. Ibland fyller det en progressiv roll, men oftare en reaktionär. Dess karaktär beror på vilken klass som använder detta våld, och i vilket syfte. Men det är långt från att tro att våld kan lösa *alla* problem och övervinna *alla* hinder. Det går att hindra en progressivt historisk utveckling med hjälp av väpnat våld, men det går inte att stoppa de progressiva tankarnas framgångar för evigt. När det handlar om att kämpa för viktiga principer kan revolutionärer därför bara följa en enda princip: *Fais ce que dois, advienne que purra* [ungefär: gör vad du måste, så får vi se hur det går – övers anm].

Ju närmare vi kom den femtonde kongressen, som skulle hållas i slutet av 1927, ju mer kände partiet att det stod vid en historisk skiljeväg. Oron var utbredd i dess led. Trots en fruktansvärd terror ville partiet lyssna på oppositionen. Det var bara möjligt med hjälp av olagliga metoder. Hemliga möten hölls på olika ställen i Moskva och Leningrad. De besöktes av manliga och kvinnliga arbetare och studenter, som i grupper om tjugo till ett- eller tvåhundra samlades för att lyssna på någon företrädare för oppositionen. På en dag kunde jag gå på två, tre och ibland fyra sådana möten på en dag. Oftast hölls de i någon arbetares lägenhet. Två små rum fullpackade med människor och talaren på golvet mellan de två rummen. Ibland kunde alla sitta på golvet, men oftast hölls diskussionen stående, av brist på utrymme. Ibland kom representanter från den centrala kontrollkommissionen till dessa möten och krävde att alla skulle lämna rummen. De inbjöds att deltaga i diskussionen. Om de störde så kastades de ut. Allt som allt deltog omkring 20.000 personer på dessa möten i Moskva och Leningrad. Antalet ökade. Oppositionen förberedde med stor skicklighet ett stort möte i Tekniska högskolans samlingssal, som man hade ockuperat inifrån. Salen var fullsatt med 2.000 personer, samtidigt som en enorm folkmassa stod ute på gatan. Administrationen lyckades inte hindra mötet. Kamenev och jag talade i ungefär två timmar. Till sist utfärdade centralkommittén ett upprop till arbetarna att bryta upp oppositionens möten med våld. Uppropet var bara en fasad för de noggrant förberedda angrepp på oppositionen som utfördes av militära enheter under GPU:s ledning. Stalin ville lösa konflikten på ett blodigt sätt. Vi upphörde tillfälligt med de stora mötena. Men det var först efter demonstrationen 7 november.

I oktober 1927 höll den centrala exekutivkommittén sitt möte i Leningrad. För att hylla tilldragelsen organiserade myndigheterna en massdemonstration. Men genom en oförutsedd slump tog demonstrationen en helt oväntad vändning. Zinovjev och jag och några andra i oppositionen körde runt i staden i bil, för att skaffa oss intryck av stämningen och antalet i demonstrationen. Mot slutet av vår resa närmade vi oss Tauriska palatset, där det hade ställts upp lastbilar som läktare för den centrala exekutivkommitténs medlemmar. Vår bil stannade strax innan en rad poliser. Det gick inte att komma förbi. Innan vi hann bestämma oss för hur vi skulle komma ut från återvändsgränden, skyndade sig befälhavaren fram till vår bil och erbjöd sig utan någon undermening att eskortera oss till läktarna. Innan vi hann övervinna vår tvekan öppnade två led av poliser en väg för oss till den sista lastbilen, som fortfarande var ledig. När massorna fick höra att vi stod på den sista läktaren förändrades demonstrationens karaktär. Folk började ointresserade gå förbi de första lastbilarna utan att ens svara på hälsningarna från dem, och skyndade sig till vår läktare. Snart hade en grupp av tusentals personer samlats kring vår lastbil. Arbetare och soldater stannade, tittade upp, ropade sina hälsningar, och tvingades sedan gå vidare eftersom de bakom otåligt tryckte på. En grupp poliser som skickades till vår lastbil för att återställa ordningen fångades av den allmänna stämningen och vidtog inga åtgärder. Ett hundratal av apparatens pålitliga underhuggare skickades ut bland folkmassorna. De försökte vissla ut oss men deras isolerade busvisslingar dränktes i folkets jubel. Ju längre detta fortsatte ju mer outhärdlig blev situationen för demonstrationens officiella ledare. Till slut kom den centrala exekutivkommitténs ordförande och några av dess mest framstående medlemmar ner från den första läktaren, där det bara fanns en enorm tomhet, till vår läktare som stod allra sist och var ämnad till de minst viktiga gästerna. Men inte ens denna djärva åtgärd kunde rädda situationen, ty folk fortsatte att ropa namn – och det var inte namnen på de som officiellt hade makten.

Zinovjev blev genast optimistisk, och förväntade sig viktiga resultat av denna manifestation. Jag delade inte hans impulsiva bedömning. Arbetarmassorna i Leningrad visade sitt missnöje i form av ett platoniskt stöd till oppositionens ledare, men de var ännu inte förmögna att hindra apparaten från att göra processen kort med oss. Jag gjorde mig inga illusioner om det. Å andra sidan var det uppenbart att demonstrationen skulle få den härskande fraktionen att inse att de måste skynda sig att krossa oppositionen, så att massorna skulle ställas inför ett fullbordat faktum.

Nästa milstolpe blev demonstrationen i Moskva till minne av oktoberrevolutionens 10-årsminne. I de flesta fall bestod demonstrationens organisatörer, författarna till jubileumsartiklarna och talarna av personer som antingen hade stått på andra sidan barrikaderna under händelserna i oktober, eller helt enkelt hade sökt skydd under familjens tak tills de kunde förstå vad som hade hänt, och de hade anslutit sig till revolutionen först sedan segern var säkrad. Det var med nöje snarare än bitterhet som jag läste artiklarna och lyssnade till radiotalen där dessa snyltgäster anklagade mig för att förråda oktoberrevolutionen. När man förstår hur den historiska processen utvecklar sig och hur ens motståndare kontrolleras av krafter som han inte känner till, då får inte ens de mest vedervärdiga, svekfulla och skändliga handlingar någon makt över ens sinne.

Oppositionen beslutade sig för att delta i demonstrationen med sina egna plakat och egna paroller. De var inte på något sätt riktade mot partiet. De löd till exempel: ”Kamp mot högern – mot kulakerna, nepmännen och byråkraterna”... ”Låt oss fullfölja Lenins testamente”... ”Mot opportunismen, mot splittring, och för det leninistiska partiets enhet.” Idag utgör dessa paroller Stalinfraktionens officiella trosbekännelse. 7 november slet man oppositionens plakat ur händerna på dem och slog dem i bitar, och de som bar dem misshandlades av speciellt organiserade enheter. De officiella ledarna hade lärt sig läxan från Leningrad, och denna gång var de mycket bättre förberedda. Massorna visade tecken på obehag. Det var med oro de anslöt sig till demonstrationen. Två aktiva grupper reste sig över det oroliga och förvirrade folket – oppositionen och apparaten. Ökänt icke-revolutionära och ibland rent fascistiska element kom nu till apparatens hjälp som frivilliga i kampen mot ”trotskisterna” på gatorna i Moskva. En polisman som låtsades ge en varning, sköt öppet mot min bil. En berusad tjänsteman från brandkåren skrek förbannelser och hoppade upp på fotsteget på min bil och slog sönder fönstret. För alla som kunde se var händelserna på Moskvas gator 7 november uppenbarligen en övning inför termidor.

En liknande demonstration ägde rum i Leningrad. Zinovjev och Radek hade begett sig dit, men de greps av en specialenhet, och under förevändning att skydda dem från massan stängdes de in i en byggnad under hela demonstrationen. Samma dag skrev Zinovjev till oss i Moskva: ”All tillgänglig information tyder på att detta illdåd kommer att gynna vår sak avsevärt. Vi är ivriga att få höra vad som hände med er. Alla kontakter [det vill säga hemliga diskussioner med arbetarna] förlöper mycket bra här. Det är en stor förändring till vår fördel. För tillfället har vi inte för avsikt att resa.” Det var den sista oppositionella gnistan av energi från Zinovjevs sida. Nästa dag befann han sig i Moskva och yrkade bestämt att vi måste kapitulera.

Den 16 november begick Joffe självmord. Hans död blev en kil i den tilltagande kampen.

Joffe var en mycket sjuk man. Han hade förts tillbaka från Japan, där han var sovjetisk ambassadör, i ett allvarligt tillstånd. Det sattes många hinder i vägen för att han skulle skickas utomlands, och hans vistelse där blev alltför kort. Även om den gav välgörande resultat så räckte det inte. Joffe blev min ställföreträdare i koncessionskommittén och alla tunga rutinuppgifter föll på hans lott. Krisen i partiet oroade honom väldigt mycket. Det som oroade honom mest var förräderiet. Flera gånger var han beredd att kasta sig in i stridens mitt. Jag var bekymrad över hans hälsa och försökte hålla honom tillbaka. Joffe var särskilt ursinnig över kampanjen mot teorin om den permanenta revolutionen. Han kunde inte tåla att de som bara njöt revolutionens frukter hetsade mot de som, långt före de andra, hade förutsett revolutionens gång och karaktär. Joffe berättade för mig om sitt samtal med Lenin – det ägde rum 1919, om jag inte misstar mig – om den permanenta revolutionen. Lenin sa

till honom: ”Ja, Trotskij visade sig ha rätt.” Joffe ville publicera detta samtal, men jag försökte så gott jag kunde avråda honom. Jag kunde föreställa mig den lavin av hets som skulle drabba honom. Joffe var synnerligen envis och bakom sitt mjuka yttre dolde han en oföränderlig vilja. Vid varje nytt utbrott av aggressiv okunnighet och politiskt förräderi, kom han till mig med härjad och upprörd uppsyn, och upprepade: ”Jag måste offentliggöra det.” Jag argumenterade återigen att ett sådant ”bevis av ett vittne” inte kunde förändra något, att man måste omskola partiets nya generation och sikta långt framåt.

Joffe hade inte kunnat fullfölja sin kur utomlands, och för varje dag blev hans fysiska kondition allt sämre. Framåt hösten tvingades han sluta arbeta och var därmed helt och hållet slagen till marken. Hans vänner reste återigen frågan om att skicka honom utomlands, men denna gång vägrade centralkommittén blankt. Stalinisterna förberedde sig nu för att skicka de oppositionella i en helt annan riktning. Min uteslutning från centralkommittén och sedan från partiet förbluffade Joffe mer än någon annan. Till hans personliga och politiska vrede fogades den bittra insikten om sin egen fysiska hjälplöshet. Joffe kände osvikligt att revolutionens framtid stod på spel. Det stod inte längre i hans makt att kämpa och ett liv åtskilt från kamp betydde inget för honom. Så han drog sin sista slutsats.

Vid den tiden hade jag redan flyttat från Kreml och hem till min vän Bjeloborodov, som ännu formellt var folkkommissarie för inrikes angelägenheter, även om GPU:s agenter var i hälarna på honom var han än rörde sig. Bjeloborodov var på besök i sin hembygd Ural, där han försökte nå arbetarna i kampen mot apparaten. Jag ringde till Joffes lägenhet för att fråga om hans hälsotillstånd. Han svarade själv, telefonen stod bredvid hans bädd. Först senare insåg jag att det fanns något konstigt och alarmerande i hans röst. Han bad mig komma till honom. Tillfälligheter gjorde att jag inte kunde göra det omedelbart. Under dessa stormiga dagar anlände kamrater oupphörligen till Bjeloborodovs hus för att diskutera med mig om viktiga saker. En eller två timmar senare informerade en obekant röst mig på telefon: ”Adolf Abramovitj har skjutit sig. Det finns ett paket åt dig på hans sängbord.” I Bjeloborodovs hus fanns det alltid några oppositionella militärer på post för att följa mig runt omkring i staden. Vi satte i all hast av till Joffe. Som svar på vårt ringande och knackande frågade någon bakom dörren efter våra namn och öppnade först efter en stund. Det pågick något mystiskt på insidan. När vi gick in såg jag Adolf Abramovitjs lugna och oändligt ömma ansikte mot en blodbestänkt kudde. B, medlem av GPU:s styrelse, stod vid Joffes skrivbord. Paketet var borta från sängbordet. Jag krävde att det omedelbart skulle lämnas tillbaka. B muttrade att det inte alls fanns något brev. Hans sätt och röst gjorde mig övertygad om att han ljög. Några minuter senare började vänner från alla delar av staden att strömma in i lägenheten. De officiella representanterna från kommissariatet för utrikes angelägenheter och partiinstitutionerna kände sig bortkomna mitt ibland mängden av oppositionella. Under natten besökte flera tusen människor huset. Nyheten om stölden av brevet spred sig över staden. Utländska journalister skickade telegram och det blev helt omöjligt att längre dölja brevet. Slutligen överlämnades en fotostatkopia av det till Rakovskij. Varför ett brev skrivet av Joffe till mig, och förseglat i ett omslag som bar mitt namn, skulle ges till Rakovskij, och därtill i fotostatkopia istället för i original, är något som jag inte ens kan försöka förklara. Joffes brev återspeglar honom själv in i det sista, men som han var en halvtimme innan sin död. Joffe kände till min inställning till honom. Han hade ett djupt moraliskt förtroende för mig och gav mig rätten att ta bort allt som jag fann ytligt eller inte ansåg passade för publicering. Efter att ha misslyckats med att undanhålla brevet från hela världen, försökte den cyniska fienden utnyttja rader som inte var ämnade för offentligheten för sina egna syften.

Med sin död försökte Joffe hjälpa samma sak som han hade ägnat sitt liv åt. Samma hand som en halvtimme senare skulle trycka på avtryckaren mot hans egen tinning, skrev det sista vittnesmålet och den sista trösten till en vän. Detta är vad Joffe riktade direkt till mig i sitt sista brev:

> Käre Lev Davidovitj, vi är sammanbundna av tio års arbete tillsammans, och hoppas jag av personlig vänskap, och detta ger mig rätten att i avskedets stund säga dig vad som förefaller mig vara en svaghet hos dig.
>
> Jag har aldrig betvivlat riktigheten av den väg som du pekat ut och du vet att under mer än tjugo år, ända sedan den ”permanenta revolutionen”, har jag varit med dig. Men jag har alltid ansett att du saknat Lenins fasthet, oförsonlighet, hans beslutsamhet att hålla fast vid uppgiften ensam, om det var nödvändigt, längs den väg han stakat ut, säker på en framtida majoritet, ett framtida erkännande från alla av riktigheten i denna väg. Du har alltid haft rätt politiskt, med början 1905, och jag har ofta sagt dig att jag med mina egna öron hört Lenin erkänna att det inte var han utan du som hade rätt 1905. Inför döden ljuger man inte, och jag upprepar det för dig nu.
>
> Men du har ofta avstått från din riktiga ståndpunkt till förmån för en överenskommelse, en kompromiss, vars värde du överskattat. Det var fel. Jag upprepar: politiskt har du alltid haft rätt, och nu mer än någonsin. En gång kommer partiet att förstå detta, och historien tvingas erkänna det.
>
> Var dessutom inte rädd idag för att vissa kommer att överge dig, och särskilt om de många inte kommer till dig så fort som vi alla önskar. Du har rätt, men vissheten om segern för din sanning ligger just i en strikt oförsonlighet, i den hårdaste stränghet, i avvisandet av varje kompromiss, precis som detta alltid var hemligheten med Iljitjs segrar.
>
> Jag har ofta velat säga dig detta, och har kommit mig för att göra det nu, i avskedets stund. [”Adolf Joffes sista ord” finns på MIA, i tidskriften *Fjärde internationalen* nr 4/92 – övers anm.]

Joffes begravning bestämdes till en arbetsdag, vid en tidpunkt som skulle hindra Moskvas arbetare från att delta. Men trots det samlade den inte mindre än 10.000 personer och förvandlades till en imponerande oppositionell demonstration. Under tiden förberedde sig Stalins fraktion för kongressen, och skyndade sig att ställa den inför partisplittringen som ett fullbordat faktum. De så kallade valen till lokalkonferenserna som utsåg delegater till kongressen genomföres *innan* det officiella öppnandet av låtsats-”diskussionerna”, då militärt organiserade grupper av busvisslande personer sprängde mötena på närmast fascistiskt vis. Det går knappast att tänka sin något mer skandalöst än förberedelserna inför den femtonde kongressen. Zinovjev och hans grupp kunde utan svårighet se att kongressen skulle kröna den politiska utrensning som hade påbörjats på Moskvas och Leningrads gator på oktoberrevolutionens tioårsdag. Zinovjevs och hans vänners enda bekymmer var att hinna kapitulera medan tid var. De insåg att de stalinistiska byråkraterna inte betraktade dem, andra rangens oppositionella, som den verkliga fienden, utan den viktigaste oppositionsgruppen som var knuten till mig. De hoppades kunna köpa sig förlåtelse, kanske till och med skaffa sig fördelar, genom att demonstrativt bryta mig med just innan den femtonde kongressen. De förstod inte att de genom sitt dubbla förräderi bara orsakade sin egen politiska likvidering. Även om deras knivhugg i ryggen tillfälligt försvagade vår grupp, så dömde de sig själva till politisk död.

Den femtonde kongressen beslutade att utesluta oppositionen i sin helhet. De uteslutna ställdes till GPU:s förfogande.

Kapitel 43. Förvisning

Jag citerar min hustrus beskrivning av förvisningen till Centralasien i sin helhet:

> 16 januari 1928, packar väskor hela morgonen. Mitt bland alla saker som förts hit från Kreml och de saker som packas ihop för att vi ska ta med dem har jag feber och är yr i huvudet av febern och svaghet. En salig röra av möbler, lådor, linne, böcker och en oändlig rad besökare – vänner som kommer för att säga farväl. Vår läkare och vän F A Guetier gav oss naivt rådet att skjuta upp avresan på grund av min förkylning. Han insåg inte vad vår resa innebar och vad det skulle betyda att skjuta upp den nu. Vi hoppades att jag skulle bli bättre snabbare på tåget, ty under de förhållanden som rådde under de ”sista dagarna” innan vi reste fanns det liten chans att jag skulle tillfriskna snabbt. Hela tiden dök nya ansikten upp, många av dem såg jag för första gången. Omfamningar, handskakningar, sympatiyttringar och lyckönskningar.
>
> Kaoset blir ännu värre av att folk tar med sig blommor, böcker, konfekt, varma kläder etc. Den sista dagen av jäkt, stress och upphetsning närmar sig sitt slut. Alla saker har forslats till stationen. Våra vänner har också gått dit. Hela familjen sitter i matsalen, redo att avresa och väntar på GPU:s agenter. Vi tittar på klockan: nio, halv tio... Ingen kommer. Tio – nu skulle tåget gå. Vad har hänt? Är beslutet upphävt? Telefonen ringer. GPU meddelar att vår avresa har skjutits upp, utan att ange något skäl. Hur länge?, frågar L D. I två dagar svarar man – ni måste resa i övermorgon.
>
> En halv timme senare stormade vännerna från stationen in – först ungdomarna, sedan Rakovskij och de andra. Det hade varit en enorm demonstration vid stationen. Folk väntade och ropade ”Leve Trotskij!”. Men ingenstans fanns han att se. Var var han? En upphetsad skara samlades runt den järnvägsvagn som hade reserverats för oss. Unga vänner satte upp ett porträtt på L D på vagnens tak. Det hälsades med entusiastiska hurrarop. Tåget startades med ett ryck, sedan ett till, det rörde sig framåt lite grann men stoppade plötsligt. Demonstranterna hade sprungit framför tåget, de hängde sig fast i vagnarna och stoppade tåget och ropade på Trotskij. Ett rykte hade spridit sig i folkmassan att GPU-agenter hade fört in Trotskij i vagnen i hemlighet och hindrade honom från att visa sig för alla som hade kommit för att ta avsked från honom. Det var en obeskrivlig upphetsning på stationen. Det blev sammandrabbningar med polisen och GPU-agenter, med förluster på båda sidor. Folk arresterades. Tåget hindrades i ungefär en och en halv timme. Lite senare skickades vårt bagage tillbaka från stationen. Under flera timmar ringde vänner i ett för att få reda på om vi var hemma och berätta vad som hade hänt på stationen. Vi kom inte i säng förrän långt efter midnatt.
>
> Efter de senaste dagarna oro sov vi till klockan elva nästa dag. Det kom inga telefonsamtal. Allt var tyst. Vår äldsta sons hustru gick till arbetet – vi hade fortfarande två dagar på oss. Men vi hade knappt hunnit avsluta frukosten förrän dörrklockan ringde. Det var Bjeloborodovs hustru och sedan kom Joffes hustru. Det ringde igen – och hela lägenheten fylldes av civilklädda och uniformerade GPU-agenter. En order överlämnades till L D och han förklarades vara arresterad för att omedelbart eskorteras till Alma-Ata. Och de två dagar som GPU hade talat om föregående dag? Ännu ett bedrägeri – ett knep för att undvika en ny demonstration vid avresan. Telefonen ringde i ett, men en agent stod intill den och hindrade oss älskvärt från att svara. Av en ren slump lyckades vi meddela Bjeloborodov att vårt hus hade invaderats och att vi fördes bort med våld. Senare fick vi veta att det var Bucharin som var ”politisk rådgivare” för avvisningen. Den motsvarade helt andan i Stalins intriger.
>
> Agenterna var uppenbart nervösa. L D vägrade lämna huset frivilligt. Han tog tillfället i akt för att klargöra situationen. Politbyrån försökte få hans förvisning, liksom förvisningen av åtminstone de ledande inom oppositionen, att verka vara frivillig. Det var så förvisningen framställdes för arbetarna. Det var nödvändigt att avslöja denna lögn, och visa verkligheten på ett sådant sätt att fakta varken kunde döljas eller förvrängas. Därav L D:s beslut att tvinga sina motståndare att använda öppet våld. Vi låste in oss i ett av rummen med två av våra gäster. Vi förhandlade med GPU:s agenter genom den låsta dörren. Agenterna visste inte vad de skulle göra. De tvekade, konsulterade med sina chefer på telefon, och när de fått sina förhållningsorder meddelade de att de skulle bryta upp dörren, eftersom de var tvungna att genomföra sina order. Under tiden dikterade L D instruktioner om hur oppositionen skulle agera i framtiden. Dörren förblev låst. Vi hörde ett hammarslag, glaset gick sönder och en uniformerad arm sträcktes in. ”Skjut mig kamrat Trotskij, skjut mig”, utropade Kisjkin, en tidigare officer som ofta hade

följt med L D under hans resor vid fronten. ”Prata inte strunt, Kisjkin”, svarade L D lugnt. ”Ingen kommer att skjuta dig. Gör du ditt jobb.” Agenterna öppnade dörren och kom in i rummet, förvirrade och uppjagade. L D hade på sig tofflor, och de letade reda på hans skor och satte på honom dem. Därefter sökte de reda på hans pälsrock och hatt och satte på honom dem. L D vägrade gå. De lyfte upp honom i armarna och började gå. Vi skyndade efter. Jag snubblade på mina snökängor och pälskappa... Dörren slog igen bakom mig. Jag hörde ett tumult på andra sidan dörren. Jag ropade till männen som bar L D nedför trapporna och krävde att de skulle släppa ut mina söner, eftersom vår äldste son skulle följa med oss i förvisningen. Dörren flög upp och mina söner rusade ut, följda av våra kvinnliga gäster, Bjeloborodova och Joffe. De hade tvingat upp dörren med hjälp av Serjozjas krafter. På vägen nerför trapporna ringde Ljova på alla dörrklockor och ropade: ”De för iväg kamrat Trotskij!” Förskräckta ansikten tittade ut i dörröppningarna och trappan. I vårt hus bodde bara framstående sovjetarbetare. Vi pressades allihopa in i samma bil, och Serjozja kunde knappt få plats med benen. Bjeloborodova var också med oss.

Vi körde längs Moskvas gator. Det var svinkallt. Serjozja hade ingen mössa, han hade inte haft tid att ta med den. Alla var utan galoscher och handskar. Vi hade inte en enda resväska, inte ens en handväska och var alldeles tomhänta. Vi fördes inte till Kazan-stationen utan åt ett annat håll – till Jaroslav-stationen visade det sig. Serjozja försökte hoppa ur bilen, i syfte att springa dit hans brors hustru arbetade och berätta för henne att vi fördes bort. Agenterna grep honom i armarna och vädjade till L D att övertala honom att inte hoppa ut ur bilen. Vi kom fram till den tomma stationen. Agenterna bar på L D som de hade gjort ända från huset. Ljova ropade till några järnvägsarbetare: ”Kamrater, se hur de bär iväg kamrat Trotskij!” En GPU-agent som en gång hade följt med L D på en jaktresa högg tag i hans krage. ”Din slingerbult”, skrek han oförskämt. Serjozja svarade med att ge honom ett kraftfullt slag i ansiktet. Vi satt i bilen. Männen i vår eskort stod i fönstren och dörrarna till vår järnvägskupé. De andra kupéerna var upptagna av GPU-agenter. Vart var vi på väg? Vi visste inte. Vårt bagage hade inte kommit fram när loket startade med vår enda vagn. Klockan var två på eftermiddagen. Vi upptäckte att vi tog en omväg till en liten station där vår vagn kopplades till posttåget som hade lämnat Moskva från Kazan-stationen mot Tasjkent. Klockan fem sa vi farväl till Serjozja och Bjeloborodova som måste återvända till Moskva.

Vi fortsatte vår resa. Jag hade feber. L D var livlig och nästan munter. Situationen hade tagit definitiv form, den allmänna stämningen hade klarnat. Eskorten var förekommande och artig. Vi fick veta att vårt bagage skulle komma med nästa tåg, och att det skulle hinna ikapp oss i Frunze – slutstationen för vår resa, dvs på nionde dagen av vår resa. Vi hade inga underkläder att byta, och inga böcker. Så kärleksfullt Sjermuks och Poznanskij hade packat ner dessa böcker, och sorterat dem så noga – en del till resan, och en del till den första tidens arbete! Och med vilken omsorg Sjermuks, som kände till L D:s smak och vanor, hade packat ner hans skrivmateriel. Han hade gjort så många resor med L D under revolutionen som stenograf och sekreterare. L D arbetade alltid med tredubbel energi när han var på resa, och drog fördel av att det inte fanns någon telefon och inte kom några besökare. Huvuddelen av arbetsbördan föll först på Glazman och senare Sjermuks. Och nu hade vi gett oss ut på en lång resa utan en enda bok eller penna, eller ett enda pappersark. Innan vi lämnade Moskva hade Serjozja skaffat oss Semjonov-Tjansjanskijs vetenskapliga bok om Turkestan, och vi hade planerat att bekanta oss med vår framtida vistelseort, som vi bara hade en vag uppfattning om, ombord på tåget. Men Semjonov-Tjansjanskij låg i resväskan tillsammans med resten av vårt bagage i Moskva. Vi satt tomhänta i vagnen, som om vi var på väg från en del av staden till den andra. På kvällen sträckte vi ut oss på bänkarna och lutade huvudet mot armstöden. I den halvöppna dörren till kupén stod en vaktpost på vakt.

Vad väntade oss? Hur skulle resan gå? Och förvisningen? Hur skulle vi få det där? Början hade inte varit särskilt lovande. Ändå kände vi oss lugna. Järnvägsvagnen rullade mjukt vidare. Vi låg utsträckta på bänkarna. Den halvöppna dörren påminde oss om att vi var fångar. Vi var trötta efter de senaste dagarnas överraskningar, ovisshet och spänning, och nu vilade vi. Allt var tyst. Vakten sa inte ett ord. Jag mådde inte bra. L D gjorde allt han kunde för att underlätta saker och ting för mig, men det enda han hade att bjuda på var sitt goda och ömsinta humör. Vi var inte längre medvetna om vår omgivning och njöt av vilan. Ljova befann sig i kupén intill. I Moskva hade han helt och hållet gått upp i oppositionens arbete. Nu gjorde han oss sällskap i förvisningen för att göra det lättare för oss. Han hade inte ens hunnit säga farväl till sin hustru. Från detta ögonblick var han vår enda kontakt med omvärlden. Det var nästan mörkt i vagnen, ljusen lös dunkelt ovanför dörren. Vi rullade stadigt österut.

Ju längre bort vi kom från Moskva, ju mer omtänksam blev vår eskort. I Samara köpte de oss ett ombyte underkläder, tvål, tandkräm, borstar, etc. Vår och eskortens mat kom från restauranger på stationerna. L D, som alltid varit tvungen att följa en strikt diet, åt nu glatt allt som serverades och uppmuntrade mig och Ljova att göra detsamma. Jag tittade förvånat och misstänksamt på honom. Sakerna de köpte till oss i Samara fick speciella namn – handduken kallades ”Menzjinskij”,[1] strumporna ”Jagoda” (Menzjinskijs ställföreträdare) och så vidare. Saker som hette så var mycket roligare. Tåget försenades avsevärt av snöstormar. Men för varje dag trängde vi allt längre in i Asien.

Innan vi lämnade Moskva hade L D frågat om han fick ta med sina två tidigare assistenter, men denna begäran hade avslagits. Så Sjermuks och Poznanskij beslutade att göra resan på egen hand, och färdades på samma tåg som vi. Under den felaktiga avresan satte de sig i en annan vagn, såg demonstrationen men lämnade inte sina platser, eftersom de trodde att vi var med på samma tåg. Lite senare upptäckte de att vi inte var med på tåget, så de hoppade av i Aris och väntade på att vi skulle komma med nästa tåg. Det var där vi upptäckte dem. Ljova tilläts en viss frihet och var den enda som såg dem, men det gjorde oss alla mycket lyckliga. Så här skrev min son vid denna tidpunkt om händelsen:

”En morgon gick jag av på en station i förhoppning om att jag skulle återfinna kamraterna, vars öde vi ständigt diskuterade och oroade oss över. Och det gjorde jag: där satt de två vid ett bord i restaurangen och spelade schack. Det är svårt att beskriva min glädje. Jag tecknade åt dem att inte komma fram till mig. Som vanligt blev agenterna aktiva när jag kom in i restaurangen. Jag skyndade mig till järnvägsvagnen för att berätta om min upptäckt. Alla gladde sig. Till och med L D hade svårt att bli arg på dem, trots att de inte hade lytt instruktionerna och istället för att fortsätta sin resa väntade där helt öppet – en onödig risk. Efter att ha diskuterat genom frågan med L D skrev jag en not som jag tänkte överlämna till dem efter mörkrets inbrott. Instruktionerna löd så här: Poznanskij skulle lämna oss, genast fortsätta till Tasjkent och invänta vidare order där. Sjermuks skulle resa till Alma-Ata utan att träffa oss. Jag lyckades i förbigående säga till Sjermuks att träffa mig bakom stationen i ett obemärkt hörn där det inte fanns några lampor. Poznanskij kom dit. Först lyckades vi inte hitta varandra och började bli oroliga. När vi verkligen träffades talade vi snabbt och avbröt hela tiden varandra. Jag sa till honom: 'Slog sönder dörrarna, blev utburen i armarna!' Han förstod inte vem som slog sönder eller varför de bar. Det fanns ingen tid att förklara, vi var rädda för upptäckt. Mötet ledde inte till någonting.”

Efter min sons upptäckt i Aris fortsatte vi vår resa med känslan att vi hade en trogen vän på tåget tillsammans med oss. Det gjorde oss mycket lyckliga. På den tionde dagen fick vi vårt bagage, och skyndade oss att hämta Semjonov-Tjansjanskij. Vi läste om naturen, befolkningen, äppelträdgårdarna. Bäst av allt var att vi fick reda på att det var goda jaktmöjligheter. Med tillfredsställelse tog L D fram skrivmaterialet som Sjermuks hade packat ner. Vi kom fram till Frunze [heter numera Bisjkek – övers anm] tidigt på morgonen. Det var slutstation. Frosten bet i kinderna. Solljuset glittrade i den vita snön och bländade oss. Vi fick filtstövlar och fårskinn. Jag kunde knappt andas på grund av klädernas tyngd och ändå var det kallt på vägen. Bussen rörde sig gnisslande sakta fram över snön som hade packats av fordon. Vinden bet i ansiktet. Efter tre mil stannade vi. Det var mörkt. Vi verkade befinna oss mitt i en snötäckt öken. Två av vakterna (eskorten bestod av tolv till femton män) kom fram och sa smått förlägna att ”natthärbärget inte var så bra”. Med viss svårighet klev vi av bussen, och efter att ha trevat oss fram i mörkret efter yttertrappan och den låga dörren in till poststationen, steg vi in och spred med lättnad ut våra fårskinn. Men hyddan var inte uppvärmd. De små fönstren var helt igenfrusna. I hörnet stod en enorm rysk spis – men tyvärr var den iskall. Vi värmde oss med te och åt lite. Vi samtalade med värdinnan på stationen, en kosackkvinna. L D frågade henne om hennes liv och även om jakten. Allting gjorde oss nyfikna, det fantastiska var att vi inte visste hur det skulle sluta. Vi började göra oss redo för natten. Vakterna hade hittat tak över huvudet strax intill. Ljova låg på en bänk, medan L D och jag låg på ett stort bord på våra fårskinn. När vi slutligen låg tysta i det kalla rummet med lågt i tak, brast jag ut i skratt. ”Det här påminner då rakt inte om vår lägenhet i Kreml!”, sa jag. L D och Ljova skrattade med mig.

I gryningen bar det av igen. Vi hade den mest besvärliga delen av resan framför oss.. Vi skulle korsa bergskedjan Kurday. Det var bistert kallt. Klädernas vikt var outhärdlig – det var som om de hade fallit ner på en. Vid nästa uppehåll för te talade vi med chauffören och med GPU-agenten som hade kommit

[1] GPU:s dåvarande ledare – eng översättarens anmärkn.

från Alma-Ata för att möta oss. Gradvis avslöjades det märkliga, okända liv som låg framför oss. Vägen var svår för bussen, snö hade drivit över den glashala vägen. Men chaufförен hanterade fordonet med säker hand, han kände vägen mycket väl och höll sig varm med hjälp av vodka. Framemot kvällen blev kylan ännu värre. Väl medveten om att allt berodde på honom i denna snööken, avslöjade chaufförен sina känslor genom att helt otvunget kritisera myndigheterna och deras vanliga metoder. Representanten från Alma-Ata satt bredvid honom och talade försonligt med honom – allt för att komma hem oskadd! Klockan var över två på natten när bussen stannade mitt i det djupaste mörker. Vi var framme. Men var? Vi fick veta att det var Gogolgatan, framför ”Hotell Dzjetisa” – ett värdshus som utan tvivel härstammade från Gogols dagar. Vi fick två små rum. De angränsande rummen övertogs av eskorten och lokala GPU-agenter. Ljova kontrollerade vårt bagage – två väskor underkläder och böcker saknades, vi hade förlorat dem någonstans i snön. Tyvärr var vi återigen utan Semjonov-Tjansjanskij, saknades gjorde också L D:s kartor och böcker om Kina och Indien, samt skrivmaterialet. Femton par ögon – och ändå lyckades de inte hålla reda på bagaget!

På morgonen begav sig Ljova ut på rekognosceringstur. Han bekantade sig med staden, först och främst post- och telegrafkontoret, som skulle få en central plats i vårt liv. Han hittade också en färghandel, och sökte outtröttligt efter allt som behövdes – bläck- och blyertspennor, bröd, smör och ljus... Under de första dagarna lämnade inte jag och L D rummet. Alla kontakter med omvärlden gick via vår son.

Maten hämtades från en närbelägen restaurang. Ljova var upptagen hela dagen. Vi väntade otåligt på honom Han hade med sig papper och diverse upplysningar om folket och livet i staden. Vi var ivriga att få höra om Sjermuks hade kommit fram till Alma-Ata. Plötsligt, på morgonen den fjärde dagen, hörde vi den välkända rösten i korridoren. Som vi höll av den! Vi lyssnade spänt bakom dörren på Sjermuks röst och fotsteg. Hans ankomst öppnade nya framtidsutsikter för oss. Sjermuks fick rummet mitt emot vårt. Jag gick ut i korridoren och han hälsade mig på långt håll. Vi vågade ännu inte inleda något samtal med honom, men vi gladde oss i tysthet åt att han var så nära. Nästa dag lät vi honom i smyg komma in på vårt rum, informerade honom hastigt om vad som hade hänt, och planerade vår gemensamma framtid. Men den framtiden visade sig bli mycket kortvarig. Samma kväll klockan tio kom upplösningen. Allt var lugnt på hotellet. L D och jag satt på vårt rum med dörren halvöppen eftersom järnspisen gjorde rummet outhärdligt varmt. Ljova var på sitt rum. Vi hörde lätta, försiktiga steg från män i filttofflor, och lyssnade spänt. (Senare fick vi höra att även Ljova lyssnade. Han hade gissat vad som höll på att hända.) De har kommit, tänkte vi. Vi kunde höra hur någon gick in i Sjermuks' rum utan att knacka, och säga: ”Skynda på nu!”, och sedan hur Sjermuks svarade: ”Kan jag åtminstone få sätta på mig filtstövlarna?” – uppenbarligen hade han på sig sina tofflor. Återigen hördes de tysta, nästan ljudlösa stegen och sedan djup tystnad. Senare kom portiern och låste Sjermuks' rum. Vi såg honom aldrig mer. Han hölls på svältkost under några veckor tillsammans med brottslingarna i källaren hos GPU i Alma-Ata, och skickades sedan till Moskva med en daglig ranson på 25 kopek, som inte ens räckte för att köpa bröd. Senare fick vi höra att Poznanskij samtidigt arresterades i Tasjkent och fördes till Moskva. Tre månader senare fick vi nyheter från de ställen dit de hade förvisats. Av en lycklig slump hamnade de på samma järnvägsvagn när de transporterades österut, på sätena mitt emot varandra. De hade varit åtskilda ett tag, och möttes nu bara för att återigen skiljas åt: de förvisades till olika ställen.

Så L D var alltså utan assistenter. Motståndarna hämnades deras trohet gentemot revolutionen vid L D:s sida. Den vänliga, ödmjuke Glazman hade så tidigt som 1924 drivits till självmord. Sjermuks och Poznanskij förvisades. Butov, den strävsamme Butov, fängslades, pressades på falska bevis och drevs till en hungerstrejk som slutade med att han avled på fängelsesjukhuset. På detta sätt utrotades slutligen det ”sekretariat” som L D:s fiender av någon mystisk anledning hatade och betraktade som källan till allt ont. Fienden ansåg nu att L D var fullständigt avväpnad i det fjärran Alma-Ata. Vorosjilov gottade sig öppet: ”Även om han dör där, kommer vi inte att få höra talas om det på ett tag.” Men L D var inte avväpnad. Vi tre bildade ett kooperativ. Arbetet att få kontakt med omvärlden föll på vår sons lott. Han hade ansvar för brevväxlingen. Ibland kallade L D honom sin utrikesminister, och ibland post- och telegrafminister. Vår brevväxling blev snart oerhört omfattande, och arbetet med den föll på Ljovas lott. Han var dessutom livvakt. Han sökte också reda på material till L D:s litterära arbete, letade igenom bibliotekets hyllor, skaffade hem tidningar och kopierade utdrag. Han förhandlade med de lokala myndigheterna, organiserade jaktresor, tog hand om hunden och gevären. Och ovanpå allt detta studerade han outtröttligt ekonomisk geografi och språk.

Några få veckor efter vår ankomst var L D:s vetenskapliga och politiska arbete redan i full gång. Senare hittade Ljova en kvinnlig maskinskriverska åt oss. GPU besvärade inte flickan men uppenbarligen övertalade de henne att rapportera allt hon skrev ut till dem. Det hade varit roligt att få höra denna unga flicka, som var så oerfaren i kampen mot trotskismen, avge sina rapporter.

En vacker sak med Alma-Ata var den vita, rena och torra snön. Eftersom det var så få som gick och körde höll den sig ren hela vintern. På våren lämnade den rum för röd vallmo. Så många – som enorma mattor! Stäpperna lyste röda miltals runt. På sommaren kom det äpplen – den kända Alma-Ata-sorten, jättelik och också röd. Det fanns inget kommunalt vatten i staden, inga lampor och inga belagda vägar. I basaren i stadens centrum satt kirghizer i leran på tröskeln till sina affärer, och värmde sig i solen och genomsökte kroppen efter ohyra. Malaria grasserade. Det fanns också pest och under sommarmånaderna ett enormt antal galna hundar. Tidningarna rapporterade många fall av spetälska i detta område.

Trots allt hade vi en fin sommar. Vi hyrde ett hus från en fruktodlare på en kulle med utsikt mot de snötäckta bergen, en utlöpare från bergskedjan Tyan-Shan. Tillsammans med ägaren och hans familj såg vi frukten mogna och deltog aktivt i skörden. Trädgården var en ständigt föränderlig bild. Först vita blommor, därefter blev träden gröna, med tunga grenar som hölls uppe av stöttor. Sedan låg frukten som en brokig matta under träden på vassmattor, och träden som hade befriats från sin börda sträckte på grenarna. Trädgården doftade av mogna äpplen och päron, bin och getingar surrade. Vi konserverade frukt.

I juni och juli pågick arbetet oavbrutet i den lilla stugan med vasstak och äppelträdgård, med en oupphörligt knattrande skrivmaskin, som inte hade hörts tidigare i dessa delar av landet. L D dikterade en kritik av Kommunistiska internationalens program, gjorde rättelser och lämnade tillbaka den för utskrift. Posten var omfångsrik – mellan tio och femton brev per dag, med alla möjliga teorier, kritik, polemik, nyheter från Moskva, liksom många telegram om politiska frågor och förfrågningar om L D:s hälsa. Stora världsfrågor blandades med lokala frågor som också verkade viktiga här. Sosnovskijs brev handlade alltid om dagsaktuella frågor, med hans vanliga entusiasm och skärpa. Rakovskijs anmärkningsvärda brev kopierade vi och skickade vidare till andra. Det lilla rummet med lågt i tak var överfullt med manuskript, pärmar, tidningar, böcker, kopierade utdrag och urklipp. Ljova satt i sitt lilla rum intill stallet flera dagar i sträck och skrev maskin, rättade maskinskriverskans kopia, förseglade paket, skickade och tog emot posten,och letade efter lämpliga citat. Posten fördes till oss från staden av en invalid som kom till häst. Framemot eftermiddagen gick L D ofta upp i bergen med en hund och ett gevär, ibland tillsammans med mig och ibland med Ljova. Vi återvände med vaktlar, duvor, bergsfågel eller fasaner. Allting gick bra fram till de regelbundet återkommande attackerna av malaria.

På detta sätt tillbringade vi ett år i Alma-Ata, jordbävningarnas och översvämningarnas stad, vid foten av bergskedjan Tyan-Shan på gränsen till Kina, 25 mil från järnvägen och 400 mil från Moskva, ett år med brev, böcker och natur. Trots att vi hela tiden träffade hemliga vänner (det är ännu alltför tidigt att säga mer om det), så var vi utåt sett helt isolerade från den omgivande befolkningen. Alla som försökte komma i kontakt med oss straffades, ibland mycket hårt.

Jag ska komplettera min hustrus redogörelse med några utdrag ur brevväxlingen från denna tid. Strax efter vår ankomst, 28 februari, skrev jag till några förvisade vänner:

Med tanke på den annalkande förflyttningen av regeringen i Kazakstan hit är alla hus uthyrda. Först tack vare de telegram som jag skickade till de mest upphöjda och betydande personerna i Moskva fick vi slutligen ett hus, efter att ha tillbringat tre veckor på hotellet. Vi tvingades köpa en del möbler, reparera den trasiga ugnen och överhuvudtaget bygga upp ett nytt hem – dock inte på det statliga planeringssystemets bekostnad. Detta arbete föll på Natalja Ivanovnas och Ljovas lott. Uppbygget av hemmet är inte klart än idag, spisen vill inte bli varm...

Jag lägger ner mycket tid på att studera Asien, dess geografi, ekonomi, historia och så vidare. Jag saknar de utländska tidningarna enormt. Jag har redan skrivit till de nödvändiga instanserna och bett om att få tidningarna tillsända mig, även om de inte är nya. Posten kommer bara hit med svårighet, och ofta försvinner den.

Det är svårt att förstå det kommunistiska partiets roll i Indien. Tidningarna har rapporterat om ”arbetar- och bondepartiernas” aktiviteter i olika provinser. Själva namnet ger upphov till berättigad oro. Guomindang kallades också en gång för arbetar- och bondeparti. Kommer det förflutna att upprepas?

Fiendskapen mellan England och USA har slutligen kommit upp till ytan. Nu börjar till och med Stalin och Bucharin förstå vad det handlar om. Men våra tidningar förenklar frågan när de beskriver situationen som att de allt intensivare engelsk-amerikanska motsättningarna direkt kommer att leda till krig. Utan tvekan kommer det att bli många omsvängningar under denna process. Ty krig är alltför farligt för båda sidor. De kommer att göra mer än ett försök att komma överens och hålla fred. Men allmänt sett går utvecklingen med jättekliv mot ett blodigt slut.

På vägen hit läste jag för första gången Marx' pamflett ”Herr Vogt”. För att tillbakavisa några dussin förtal från Karl Vogt, skrev Marx en bok på tvåhundra sidor, med liten text, framställde klart och tydligt dokument och vittnesmål och analyserade de direkta och indirekta bevisen... Om vi skulle tillbakavisa Stalins förtal i samma omfattning, så skulle vi troligen bli tvungna att ge ut ett uppslagsverk i tusentals band.

I april delade jag mina glädjeämnen och sorger i fråga om jakt med de ”förtrogna”:

Min son och jag gjorde en resa till floden Ili för att i största möjliga mån utnyttja vårsäsongen. Denna gång tog vi med oss tält, hudar, pälsrockar, etc, så att vi inte skulle behöva sova i de inhemska ”jurta”. Men det kom snö och vädret blev bitande kallt. Det var hårda dagar. På natten sjönk temperaturen till 14 minusgrader. Men på nio dagar gick vi ändå aldrig inomhus. Tack vare varma underkläder och massor av varma kläder led vi knappast av kylan. Men på nätterna frös våra stövlar och vi tvingades tina upp dem över brasan innan vi kunde få på dem på fötterna. De första dagarna jagade vi i träskmarkerna och därefter på en öppen sjö. Jag hade satt upp ett litet tält på en kulle där jag tillbringade mellan tolv och fjorton timmar per dag... Ljova stod bland vassen under träden.

Men på grund av dåligt väder och oregelbunden tillgång på vilt blev jakten ingen större framgång. Vi fick bara med oss ett fyrtiotal ankor och ett par gäss. Men jag njöt oerhört, särskilt av denna tillfälliga återgång i barbari, detta att sova utomhus, äta fårkött som hade kokats i en hink under bar himmel, inte tvätta sig eller klä av sig och följaktligen inte klä på sig, falla av hästen ner i floden (det var den enda gången jag blev tvungen att klä av mig, under middagssolen varma strålar), tillbringa nästan hela dagen och natten på en smal stock mitt bland vatten och vasstrån – det är inte ofta man får möjlighet att uppleva det. Jag återvände hem utan minsta tecken på förkylning. Men två dagar efter att jag hade kommit hem drog jag på mig en, och blev sängbunden en vecka.

Utländska tidningar har börjat nå oss från Moskva och Astrachan, via Rakovskij. Idag fick jag ett brev från honom. Han förbereder ett arbete om saintsimonismen för Marx-Engels-institutets räkning.[2] Dessutom arbetar han på sina memoarer. Alla som känner till Rakovskijs liv kan med lätthet föreställa sig hur enormt intressanta hans memoarer kommer att bli.

24 maj skrev jag till Preobrazjenskij, som redan vacklade i sina uppfattningar:

Jag skrev inte ett ord till någon om dina teser när jag fick dem. I förrgår fick jag följande telegram från Kalpasjovo: ”Förkastar definitivt Preobrazjenskijs förslag och bedömning. Svara omedelbart. Smilga, Alskij, Njetjajev.” Igår fick jag ett telegram från Ust-Kulom: ”Anser Preobrazjenskijs förslag vara fel. Bjeloborodov, Valjentinov.” Jag fick ett brev från Rakovskij igår, där han inte berömmer dig, och uttrycker sin uppfattning om Stalins ”vänsterpolitik” med en engelsk formulering, ”Wait and see”. Jag fick också brev från Bjeloborodov och Valjentinov igår. De är mycket oroade över ett brev som Radek har skickat till Moskva, och där han ger uttryck för bitterhet. De är rasande. Om deras beskrivning av Radeks brev stämmer är jag fullständigt överens med dem. Det är inte att rekommendera att vara överseende med lättpåverkade personer.

Jag har inte varit utanför huset sedan jag återkom från jakttrippen – det vill säga sedan i mars. Jag har suttit över en bok med pennan i hand från sju-åtta på morgonen till tio på kvällen. Jag ska ta paus i några

[2] Saintsimonismen var en fransk socialistisk rörelse under första hälften av 1800-talet. Rörelsen fick sitt namn efter Henri de Saint-Simon. – övers anm.

dagar. Eftersom det inte går att jaga nu, ska Natalja Ivanovna, Serjozja – han är här nu – och jag åka och fiska i floden Ili. Du kommer att få reda på hur det gick vad det lider.

Har du lyckats begripa vad som hände vid valet i Frankrike? Det har inte jag. *Pravda* publicerade inte ens det totala kandidater som valdes jämfört med förra valet, så det går inte att bedöma om kommunisternas andel har förändrats. Men jag tänker analysera det med hjälp av utländska tidningar och skriver till dig sedan.

26 maj skrev jag till Michail Okudzjava, en av de äldsta georgiska bolsjevikerna:

I så måtto som Stalins nya politik sätter upp några mål, så utgör den otvivelaktigt ett försök att närma sig vår ståndpunkt. Men i politiken avgör inte bara *vad*, utan också *hur* och *vem*. De strider som kommer att avgöra revolutionens öde ligger fortfarande framför oss...

Vi har alltid ansett, och har mer än en gång slagit fast, att den härskande fraktionens politiska tillbakagång inte är en absolut obruten nedåtgående kurva. Tillbakagången sker trots allt inte i tomma intet, utan i ett klassamhälle med djupgående inre motsättningar. Partiets stora massa är långtifrån ett stabilt och enhetligt block. Till den överväldigande delen utgörs de helt enkelt av politiskt råmaterial. De genomgår oundvikligen differentieringsprocesser – under inverkan av klasspåverkan, både från höger och vänster. Den senaste periodens viktiga händelserna inom partiet, vars konsekvenser du och jag har drabbats av, är bara inledningen på en vidare händelseutveckling. Precis som ouvertyren till en opera föregriper hela operans musikaliska teman och för fram dem i komprimerad form, så är vår politiska ”ouvertyr” bara en försmak av de melodier som kommer att utvecklas till fullo i framtiden, och stegras med trumpeter, kontrabas, trummor och den klassiska musikens samtliga instrument. Utvecklingen av saker och ting har övertygat mig bortom allt tvivel att vi hade och har rätt, inte bara gentemot de som vänder kappan efter vinden (Zinovjev, Kamenev, Pjatakov etc) utan också gentemot våra kära vänner till vänster – de förvirrade ultravänsteristerna, i så måtto som de är benägna att betrakta ouvertyren som operan, det vill säga tror att alla de grundläggande processerna i partiet och staten redan är fullbordade, och att termidor, som de först fick lära sig om från oss, redan är ett fullbordat faktum. Vår ståndpunkt bör vara: inte ge efter för nerverna, inte oroa sig själv och andra i onödan, studera, vänta, titta stint framåt och inte låta vår politiska linje bli anfrätt av personlig förbittring.

9 juni dog min brinnande anhängare och dotter Nina i Moskva. Hon blev 26 år gammal. Hennes make hade arresterats strax innan min förvisning. Hon fortsatte sitt arbete i oppositionen tills hon blev sängliggande i sjukdom – galopperande lungsot som ryckte bort henne på några veckor. Brevet som hon skrev till mig från sjukhuset tog 73 dagar för att komma fram, och nådde mig först efter hennes död.

Rakovskij skickade ett telegram 16 juni: ”Fick ditt brev om Ninas allvarliga sjukdom igår. Telegraferade Alexandra Georgijevna [Rakovskijs hustru] i Moskva. Fick i dagens tidning se att Nina har avslutat sitt korta men revolutionära liv. Jag är helt och fullt med dig, kära vän. Det smärtar mig att vara skild från dig av ett så oöverstigligt avstånd. Jag omfamnar dig från mitt hjärta många gånger. CHRISTIAN.

Två veckor senare kom Rakovskijs brev:

Kära vän, det smärtar mig mycket att höra om Ninotjka,[3] för dig och de dina. Du har under lång tid fått bära en revolutionär marxists tunga kors, men nu har du för första gången fått uppleva en faders gränslösa sorg. Jag är med dig, av hela mitt hjärta. Jag sörjer att jag är så långt borta från dig... Du måste ha hört från Serjozja om de absurda åtgärderna mot dina vänner efter den vansinniga behandlingen av dig i Moskva. Jag kom fram till ditt hus en halvtimme efter att du hade rest. En grupp kamrater, mest kvinnor, satt tillsammans med Muralov i vardagsrummet.

”Vem är medborgare Rakovskij?”, hörde jag en röst säga.
”Det är jag. Vad vill ni?”
”Följ mig.”

[3] Ninotjka och Ninusjka, Zinotjka och Zinusjka är kärleksfulla diminutiv för Nina respektive Zina. – eng övers anmärkning.

Jag fördes genom hallen till ett litet rum. Framför dörren kommenderades jag: ”Upp med händerna!”. Sedan genomsöktes mina fickor och jag arresterades. Jag blev frisläppt klockan fem. Senare utsattes Muralov för samma sak, och han hölls kvar till sent på kvällen... ”De tappade fattningen”, sa jag till mig själv, och kände mig inte så mycket arg som skamsen å mina kamraters vägnar.

14 juli skrev jag till Rakovskij:

Kära Christian Georgjevitj, jag har inte skrivit till dig, eller till dina vänner, på evigheter. Jag har bara skickat diverse material. Efter återkomsten från Ili, där jag för första gången fick höra om Ninas allvarliga sjukdom, flyttade vi omedelbart till ett hus på landet. Några få dagar senare fick jag nyheten om hennes död. Du förstår vad det innebar... Men det var nödvändigt att utan dröjsmål få klart dokumenten till Kommunistiska internationalens sjätte kongress. Det var svårt. Å andra sidan fungerade behovet att till varje pris få gjort detta arbete som ett senapsplåster, och det hjälpte oss igenom de första, allra svåraste veckorna.

Hela juli väntade vi på Zinusjka [den äldre dottern]. Tyvärr förnekades vi detta besök. Guetier krävde att hon omedelbart skulle läggas in på sanatorium för lungsot. Hon hade haft bakterien under lång tid, och att sköta Ninusjka under de tre månaderna efter att läkarna redan hade givit upp undergrävde hennes hälsa...

Nu till arbetet inför kongressen. Jag har beslutat att börja med en kritik av programförslaget utifrån alla de frågor där vi är mot de officiella ledarna. Det slutade med att jag skrev en bok på ungefär 175 sidor.[4] Allmänt sett har jag sammanfattat resultatet av vårt gemensamma arbete under de senaste fem åren, när Lenin drog sig tillbaka från partiledningen och de hänsynslösa epigonerna tog över, först genom att leva på gammalt kapital, men inom kort genom att göra slut på själva detta kapital.

Vad gäller appellen till kongressen, så har jag fått dussintals brev och telegram. Rösterna är inte räknade ännu. Hursomhelst, av mer än hundra röster är bara tre för Preobrazjenskijs teser.

Det är mycket troligt att Stalins block med Bucharin och Rykov utåt sett kommer att bevara sin enhet under kongressen, för att göra ett sista hopplöst försök att slutgiltigt begrava oss. Men det faktum att detta nya försök oundvikligen kommer att misslyckas, påskyndar uppkomsten av motsättningar inom blocket, ty dagen efter kongressen kommer frågan ”Och nu?” att ställas ännu klarare. Hur kommer man att svara? Efter att 1923 ha missat den revolutionära situationen i Tyskland kompenserade man med en ultravänsteristisk sväng 1924-25. Högerns politik – kampen mot industrialiseringen, romansen med Raditsch, La Follette, Krestintern, Guomindang, etc – blev drivkraften till Zinovjevs ultravänsteristiska politik. När ultravänsteristernas politik slog huvudet i väggen underbyggde samma drivkrafter högerns politik. Det är inte omöjligt att det kan ske en mer omfattande upprepning av detta i något skede, det vill säga *en ny ultravänsteristisk period som grundas på samma opportunistiska premisser*. Men de dolda ekonomiska krafterna kan avbryta denna ultravänsteristiska trend och definitivt vrida politiken åt höger.

I augusti skrev jag till flera kamrater:

Ni har naturligtvis lagt märke till att våra tidningar inte återger några som helst kommentarer från amerikansk och europeisk press om händelserna i vårt parti. Bara detta väcker misstankar om att dessa kommentarer inte motsvarar den ”nya politikens” krav. Nu har jag något som inte bara är gissningar, utan ett slående bevis från pressen. Kamrat Andrejtjin har skickat mig en sida ur februarinumret av den amerikanska tidningen *The Nation*. Efter en kort sammanfattning av de senaste händelserna, säger denna betydelsefulla vänsterdemokratiska tidskrift:

”Denna handling väcker frågan: vem står för en fortsättning av det bolsjevikiska programmet i Ryssland och vem företräder en reaktion mot det? För amerikanska läsare har det verkat som om Lenin och Trotskij företrädde samma sak och den konservativa pressen och statsmännen har kommit fram till samma slutsats. Således ansåg *New York Times* det vara en stor anledning till nyårsglädje att Trotskij framgångsrikt hade uteslutits ur det kommunistiska partiet, och den förkunnade rakt ut, att 'den uteslutna oppositionen stod för en fortsättning av de idéer och villkor som har avskilt Ryssland från civilisationen i väst'. De flesta större europeiska tidningar skrev på liknande sätt. Sir Austin Chamberlain påstods ha sagt under Genève-konferensen, att England inte kunde föra samtal med Ryssland av den enkla anledningen

[4] Utgör större delen av boken *Tredje internationalen efter Lenin* (1928) som finns på MIA. – Red.

att 'Trotskij inte hade ställts upp mot en vägg och skjutits' – han måste vara nöjd med Trotskijs förvisning... Under alla förhållanden är reaktionens talesmän i Europa överens om att Trotskij, och inte Stalin, är deras främste kommunistiska fiende."[5] Talande, eller hur?

Här är lite statistiska uppgifter ur min sons anteckningar: under perioden april till oktober 1928 skickade vi från Alma-Ata 800 politiska brev, varav ganska många stora arbeten. Antalet telegram var 550. Vi fick omkring 1.000 både långa och korta politiska brev, och omkring 700 telegram, främst från grupper av människor. Det rörde sig huvudsakligen om korrespondens bland de landsförvisade, även om en del brev sipprade ut i resten av landet. Av den korrespondens som skickades till oss fick vi under bästa månaderna knappt hälften. Dessutom fick vi åtta-nio hemliga postsändningar från Moskva, det vill säga hemligt material och brev som skickades med speciella kurirer. Vi skickade ungefär lika mycket på samma sätt till Moskva. Den hemliga posten höll oss informerade om allt som hände och gjorde det möjligt för oss att, om än med avsevärd fördröjning, kommentera de viktigaste händelserna.

Framemot hösten försämrades min hälsa avsevärt. Rykten om detta nådde Moskva. Arbetare började fråga om det under mötena. De officiella rapporterna ansåg det vara bättre att framställa min hälsa i ljusa färger. 20 september skickade min hustru följande telegram till Uglanov, som då var sekreterare för organisationen i Moskva:

I ditt tal inför Moskvakommitténs plenarmöte talade du om min makes, L D Trotskijs, *påstådda* sjukdom. Med syftning på många kamraters oro och protester utropade du ilsket: "Detta är vad de förfaller till!" Du framställer det, som om det inte är de som förvisar Lenins medarbetare och dömer dem till sjukdom som tar till opassande åtgärder, utan de som protesterar mot det. På vilka grunder och med vilken rätt informerar du partiet, arbetarna och hela världen att rapporterna om L D:s sjukdom är felaktiga? Du ljuger faktiskt för partiet. I centralkommitténs arkiv finns utlåtanden från våra bästa läkare om L D:s hälsotillstånd. Mer än en gång konsulterades dessa läkare på tillskyndan av Vladimir Iljitj, som visade stor omsorg om L D:s hälsa. Sådana konsultationer genomfördes också efter V I:s död, och de har visat att L D lider av kolit och gikt som beror på bristfälligt tillgodogörande av föda. Du känner troligen till att L D genomgick en operation i maj 1926 i Berlin för att bli av med den höga feber som hade plågat honom under flera år. Han fick dock ingen lindring. Kolit och gikt är sjukdomar som inte går att bota, i synnerhet inte i Alma-Ata. De blir värre med åren. Bara med en viss sorts regim och rätt sorts behandling kan man behålla hälsan. Ingendera kan erhållas i Alma-Ata. Vad gäller vilken regim och behandling som är nödvändig kan du fråga folkkommissarien för hälsovård, Sjemasjko, som vid flera tillfällen deltog under de konsultationer som Vladimir Iljitj hade beordrat. Dessutom har L D drabbats av malaria, som påverkar både kolit och gikt och ofta ger fruktansvärd huvudvärk. Veckor och månader då hans tillstånd blir bättre följs av månader och veckor då sjukdomen är värre. Sådant är sakernas tillstånd. Ni må ha landsförvisat L D under artikel 58 som "kontrarevolutionär". Det vore förståeligt om du hade sagt att L D:s hälsa överhuvudtaget inte intresserade er. I så fall vore du konsekvent, en farlig konsekvens som om den inte hindras kommer att dra med sig de bästa revolutionärerna och kanske också partiet och revolutionen själv ner i graven. Men trycket från den allmänna opinionen gör att du uppenbarligen saknar mod att vara konsekvent. Istället för att säga att Trotskijs sjukdom gynnar er eftersom den kan hindra honom från att tänka och skriva, så förnekar du helt enkelt sjukdomen. Kalinin, Molotov och andra handlar på samma sätt i sina offentliga uttalanden. Det faktum att ni *tvingas* svara på frågor från massorna och försöker slingra er på ett så fult sätt visar att arbetarklassen inte tror på det politiska förtalet av Trotskij. Inte heller kommer den att tro på dina lögner om L D:s hälsotillstånd.

N I SEDOVA-TROTSKAJA

[5] *The Nation*, 1 februari 1928.

Kapitel 44. Landsflykt

I oktober förändrades vår situation på ett genomgripande sätt. Kommunikationerna med våra personliga och politiska vänner, till och med våra anhöriga i Moskva, upphörde plötsligt. Brev och telegram kom inte längre fram. På omvägar fick vi reda på att det samlades hundratals telegram till mig på telegrafstationen i Moskva, särskilt telegram på oktoberrevolutionens årsdag. Ringen slöt sig allt tätare kring oss.

Trots de ohämmade förföljelserna hade oppositionen uppenbarligen vuxit under 1928, i synnerhet på de stora fabrikerna. Det var därför repressalierna ökade, och till och med korrespondensen mellan de förvisade stoppades helt. Vi väntade oss fler liknande åtgärder, och vi misstog oss inte.

16 december anlände ett specialombud från GPU i Moskva, och gav mig i denna institutions namn ett ultimatum: jag måste sluta att leda oppositionen, annars skulle åtgärder vidtagas ”för att isolera mig från det politiska livet”. Frågan om att förvisa mig utomlands hade ännu inte uppstått. Såvitt jag förstod övervägde man bara åtgärder av inrikespolitisk karaktär. Jag besvarade detta ultimatum med ett brev till partiets centralkommitté och Kommunistiska internationalens presidium. Jag anser det nödvändigt att här återge brevets väsentligaste punkter:

> Idag, 16 december, gav GPU:s representant, Volinskij, i denna institutions namn mig följande muntliga ultimatum (nästan ordagrant):
>
> ”På senare tid har dina politiska sympatisörers verksamhet i hela landet antagit en klart kontrarevolutionär karaktär. De villkor under vilka du har placerats i Alma-Ata ger dig fullständig möjlighet att leda detta arbete. Med tanke på detta har GPU:s ledning beslutat kräva att du kategoriskt lovar att sluta med denna verksamhet. Om inte, så kommer ledningen att tvingas förändra villkoren för din tillvaro, kanske till och med fullständigt isolera dig från det politiska livet. I anslutning därmed kan frågan om att ändra din vistelseort komma att resas.”
>
> Jag informerade GPU:s representant att jag bara tänkte ge honom ett skriftligt svar under förutsättning att jag fick GPU:s ultimatum i skriftlig form. Jag vägrade att ge ett muntligt svar därför att jag var övertygad om att mina ord återigen skulle förvrängas på ett illvilligt sätt för att missleda Sovjetunionens arbetarmassor och arbetarna i resten av världen – en övertygelse som hade sin grund i alla mina tidigare erfarenheter.
>
> Men oavsett vilka ytterligare åtgärder som GPU vidtar – och i detta fall spelar de inte någon självständig roll utan genomför på ett mekaniskt sätt den inskränkta Stalin-fraktionens gamla, för mig sedan länge välbekanta beslut – så vill jag uppmärksamma kommunistpartiets centralkommitté och Kommunistiska internationalens exekutivkommitté på följande:
>
> Att kräva att jag avstår från politisk verksamhet är att kräva att jag ska avsäga mig kampen för det internationella proletariatets intressen, en kamp som jag har fört oavbrutet under 32 år, alltså under hela mitt medvetna liv. De som försöker framställa denna verksamhet som ”kontrarevolutionär” är samma personer, som jag inför det internationella proletariatet anklagar för att bryta mot marxismens och leninismens grundläggande principer, för att kränka den internationella revolutionens historiska intressen, för att förkasta oktoberrevolutionens traditioner och rättesnören, och för att omedvetet men desto mer hotande förbereda termidor.
>
> Att avstå från politisk verksamhet vore detsamma som att upphöra med kampen mot kommunistpartiets nuvarande ledning blindhet, som genom sin opportunistiska oförmåga att föra en historiskt mer framsynt proletär politik förvärrar de objektiva svårigheterna att bygga socialismen genom att också skapa allt fler politiska svårigheter.
>
> Det vore likvärdigt med att avsvära sig kampen mot den kvävande partiregimen, som återspeglar de fientliga klassernas ökande tryck på den proletära förtruppen. Det vore likvärdigt med att passivt foga sig i den opportunistiska ekonomiska politik som undergräver och skakar den proletära diktaturens

grundvalar, bromsar den materiella och kulturella utvecklingen och samtidigt riktar hårda slag mot förbundet mellan arbetarna och de arbetande bönderna – det vill säga sovjetmaktens grund.

Ända sedan 1923, det vill säga sedan den tyska revolutionens makalösa sammanbrott, har partiets leninistiska del utsatts för en skur av slag. Slagen har blivit allt hårdare i takt med det internationella och sovjetiska proletariatets fortsatta nederlag, vilka har orsakats av det opportunistiska ledarskapet.

Både teoretiska analyser och politiska erfarenheter visar att inte bara den borgerliga, utan också den proletära revolutionen, kan följas av en period av historisk återgång eller reaktion. De sex senaste åren i Sovjetunionen har präglats av ökande reaktion mot Oktober, och följaktligen att vägen har röjts för termidor. Det tydligaste och mest fullständiga uttrycket för denna reaktion inom partiet är de våldsamma förföljelserna och uteslutningen av partiets vänsterflygel.

Under Stalin-fraktionens senaste försök att göra motstånd mot de tvättäkta termidorianerna använder de fragment av oppositionens idéer. Den är oförmögen att skapa något eget. Genom kampen mot vänstern förlorar den sin stabilitet. Dess praktiska politik har ingen ryggrad, och är felaktig, motsägelsefull och opålitlig. De högljudda kampanjerna mot faran från höger är till tre fjärdedelar hyckleri, och har först och främst till syfte att för massorna dölja det utrotningskrig som förs mot bolsjevikleninisterna. Både världens borgarklass och mensjeviker har välsignat detta krig. Dessa domare har för länge sedan erkänt att den ”historiska rätten” tillhör Stalin.

Men det vore under detta diktaturens tolfte år oändligt mer gynnsamt, att istället för denna blinda, fega och ytterst odugliga anpassning till byråkratin och kälkborgerligheten, anta arbetarmassornas ståndpunkt. Det militära försvaret skulle bli mycket starkare och mer tillförlitligt, och den Kommunistiska internationalen skulle hamna på en högre nivå istället för att steg för steg backa inför den förrädiska och korrumperade socialdemokratin.

Ytligt sett ser det ut som om den av apparaten ledda reaktionen är stark. Men tvärtom ligger dess obotliga svaghet i det faktum att ”den inte vet vad den ska göra”. Den utför de fientliga klassernas order. Det kan inte finnas någon värre gissel för denna fraktion, som uppstod ur revolutionen men nu undergräver den.

Skenbart är oppositionen svag, men dess främsta historiska styrka är att den följer den världshistoriska utvecklingens rytm, klart förstår klasskrafternas dynamik, förutser morgondagen och medvetet förbereder sig för den. Att avstå från politisk verksamhet vore att avstå från att förbereda sig för morgondagen.

Man hotar att förändra mina levnadsförhållanden och isolera mig från det politiska arbetet. Som om jag inte redan har förvisats till en plats 400 mil från Moskva, 25 mil från järnvägen, och ungefär lika långt från den västra gränsen till Kinas ökenprovinser – till en region där elakartad malaria, spetälska och pesten härjar. Det låter som om Stalin-fraktionen och dess direkta organ GPU inte redan har gjort allt den kan för att isolera mig från politiken och allt övrigt liv. Det tar tio dagar eller mer för tidningarna från Moskva att komma hit. Med få undantag får jag brev först efter att de har legat två eller tre månader i GPU:s och centralkommitténs sekretariats arkiv.

Två av mina närmaste medarbetare under inbördeskriget, kamraterna Sjermuks och Poznanskij, dristade sig att på egen hand följa med mig i förvisningen. Så fort de kom fram blev de arresterade, spärrades in i en källare tillsammans med brottslingar och förvisades sedan till fjärran trakter i landets norra delar. Det tog sjuttiotre dagar för ett brev från min dödssjuka dotter, som ni hade uteslutit ur partiet och sparkat från arbetet, att komma fram till mig från sjukhuset i Moskva, så mitt svar kom fram först sedan hon hade avlidit. Ett brev om min andra dotters allvarliga sjukdom (även hon har uteslutits ur partiet och avskedats från arbetet) kom fram för en månad sedan, fyrtiotre dagar efter att ha lämnat Moskva. Förfrågningar om min hälsa via telegram når oftast inte ens fram till sin destination.

Tusentals oförvitliga bolsjevikleninister, vars tjänster till oktoberrevolutionen och det internationella proletariatet vida överstiger de som har fängslat och förvisat dem, befinner sig i samma eller ännu värre situation.

Stalins trångsynta fraktion – samme Stalin som Lenin i sitt ”testamente” kallade ”ohövlig och illojal”, trots att inte ens en hundradel av dessa egenskaper hade visat sig vid den tidpunkten – planerar allt hårdare repressalier mot oppositionen, och försöker med hjälp av GPU ”knyta ihop” oppositionen med den proletära diktaturens fiender. Inom sin egen lilla krets säger de nuvarande ledarna: ”Det behövs för

massorna", ibland ännu mer cyniskt: "Det är för idioterna." Min närmaste medarbetare, Georgij Vasiljavitj Butov, var ansvarig för sekretariatet i republikens revolutionära militärråd, och arresterades och fängslades under outhärdliga förhållanden. Med våld försökte man tvinga ur denne rena och ödmjuka man, denna oförvitliga partiarbetare, bekräftelser på de termidorianska förfalskarnas anklagelser, anklagelser som redan på förhand bevisligen var falska och oäkta. Butovs svar blev en heroisk hungerstrejk som varade i 50 dagar. Han dog i fängelset i september i år. De bästa bolsjevikiska arbetarna utsätts för våld, misshandel, och både fysisk och moralisk tortyr för att de håller fast vid oktoberrevolutionens exempel. Sådana är de övergripande förhållandena som, med GPU:s ord, för närvarande "inte utgör något hinder" för oppositionens politiska aktivitet i allmänhet, och min i synnerhet.

Det ynkliga hotet att förändra dessa förhållanden i riktning mot ännu mer isolering är inget annat än Stalin-fraktionens beslut att ersätta förvisningen med fängelse. Som jag redan har sagt är jag inte förvånad över detta beslut. Det har funnits i sikte ända sedan 1924, och det har genomförts stegvis, så att det underkuvade och bedragna partiet omärkligt har vant sig vid Stalins metoder, vars ohövlighet och illojalitet nu har mognat till byråkratisk oärlighet av giftigaste slag.

I vår "deklaration" till den sjätte kongressen skrev vi ordagrant – som om vi förutsåg det ultimatum som jag har fått idag: "Bara fullständigt demoraliserade funktionärer kan avkräva en revolutionär att de avsvär sig politiskt arbete, med andra ord arbete i partiets och den internationella revolutionens tjänst. Bara usla överlöpare kan ge sådana löften."

Jag kan inte tillägga något till dessa ord... Alla får vad dem tillkommer. Ni vill fortsätta att föra en politik som inspireras av mot proletariatet fientliga klasskrafter. Vi vet vår plikt och kommer att fullfölja den till slutet. L TROTSKIJ
16 december 1928, Alma-Ata

Efter detta svar förflöt en vecka utan förändringar. Våra kontakter med omvärlden var helt avbrutna, inklusive de hemliga till Moskva. Under januari fick vi bara tidningarna från Moskva. Ju mer de skrev om kampen mot högern, ju mer övertygade var vi om att det skulle komma ett slag mot vänstern. Det är så Stalin arbetar.

GPU:s utsände från Moskva, Volinskij, stannade i Alma-Ata för att invänta instruktioner. 20 januari kom han till mitt hus tillsammans med massor av beväpnade GPU-agenter, som spärrade utgångar och ingångar och överlämnade följande utdrag ur GPU:s protokoll från 18 januari 1929:

Behandlat: fallet medborgare Trotskij, Lev Davidovitj, åtalad enligt brottsbalkens artikel 58/10, för kontrarevolutionär verksamhet som tagit sig uttryck i organiseringen av ett olagligt antisovjetiskt parti, vars aktivitet på senare tid inriktats på att framprovocera antisovjetiska aktioner och förbereda väpnad kamp mot sovjetmakten.

Beslutat: att medborgare Trotskij, Lev Davidovitj, ska utvisas från SSSR:s territorium.

När jag senare ombads underteckna en bekräftelse på att jag hade fått detta beslut meddelat mig, skrev jag: "GPU:s beslut, som är kriminellt till sitt innehåll och illegalt till formen, har meddelats mig, 20 januari 1929. TROTSKIJ."

Jag kallade beslutet kriminellt därför att det medvetet ljuger när det anklagar mig för att förbereda väpnad kamp mot sovjetmakten. Denna formulering, som var nödvändig för att Stalin skulle kunna rättfärdiga landsförvisningen, är i sig själv ett ytterst förkastligt försök att undergräva sovjetmakten. Om det vore sant att den opposition som leds av oktoberrevolutionens organisatörer, av personer som har byggt upp sovjetrepubliken och Röda armén, att den höll på att förbereda ett störtande av sovjetmakten med hjälp av vapenmakt, då skulle det i sig själv ha inneburit en katastrof för landet. Lyckligtvis är GPU:s formulering en oförskämd lögn. Oppositionens politik har inget med förberedelser för väpnad kamp att göra. Vi vägleds helt och hållet av en övertygelse om sovjetregimens livskraft och spänst. Vi siktar på inre reformer.

När jag frågade hur och vart jag skulle utvisas fick jag svaret att jag skulle få reda på det av en

GPU-representant som skulle möta mig i det europeiska Ryssland. Hela nästa dag ägnades åt febrilt packande, nästan enbart av manuskript och böcker. I förbigående kan jag notera att det inte fanns någon fientlighet från GPU-agenternas sida. Tvärtom.

I gryningen den 22 januari reste min hustru, min son och jag tillsammans med vår eskort iväg i en buss som körde längs en jämn, hård snöväg till bergspasset i Kurday-bergen. På toppen var det kraftigt snödrev och hård vind. Den kraftiga traktor som skulle dra oss över bergspasset sjönk ner i snö över hjulen, tillsammans med de sju bilar som den bogserade. Snöstormen skördade sju mäns och ett flertal hästars liv i passet. Vi tvingades byta till slädar. Det togs oss mer än sju timmar att färdas omkring 30 kilometer. Längs den igensnöade vägen stötte vi på massor av slädar där bara skaklarna syntes, en hel del materiel till järnvägsbygget mellan Sibirien och Turkestan, många fotogentankar – allt begravt djupt i snön. Männen och hästarna hade tagit skydd från snöstormen i kirghizernas vinterläger som låg i närheten.

På andra sidan bergskedjan fick vi åter åka bil, och i Bisjkek steg vi på en järnvägsvagn. I Moskva-tidningarna som vi fick syntes det att den allmänna opinionen förbereddes på en förvisning av oppositionens ledare till andra länder. I Aktjubinsk-distriktet fick vi i telefon reda på att vi ska utvisas till Konstantinopel. Jag krävde att få träffa två familjemedlemmar i Moskva, min andra son och min svärdotter. De fördes till stationen Rjazjsk och sattes under samma regim som vi. GPU:s nye representant Bulanov försökte övertyga mig om fördelarna med Konstantinopel. Jag vägrade kategoriskt att begagna mig av dem. Bulanov förhandlade med Moskva via telefon. Man hade förutsett allt utom att jag skulle vägra att resa utomlands frivilligt.

Vårt tåg svängde åt sidan, saktade in och stannade på ett sidospår på en övergiven liten station och försjönk i stillhet mellan två smala skogsremsor. Dag efter dag förflöt. Antalet tomburkar utanför tåget ökade hela tiden. Kråkor och skator samlades och festade i allt större skaror. Ödemark... Ensamhet... Det fanns inga harar. de försvann i en fruktansvärd epidemi i höstas, så även räven gjorde förstulna framstötar till tåget. Loket gjorde dagliga resor med en vagn till en större station för att hämta middagsmål och tidningar. Influensa härjade i vår vagn. Vi läste om Anatole Frances och Klijutjevskijs ryska historia. Jag gjorde min första bekantskap med Istrati. Temperaturen sjönk till minus 53 grader. Vårt tåg körde fram och tillbaka på spåret för att inte frysa fast. I etern talade radiostationerna med varandra och undrade var vi befann oss. Vi hörde inte dessa frågor. Vi spelade schack. Men även om vi hade hört dem, så hade vi inte kunnat svara. Vi kom hit på natten, och vi visste inte själva var vi var.

På detta sätt tillbringade vi tolv dagar och tolv nätter. I tidningarna fick vi läsa om nya arresteringar av hundratals människor, inklusive 150 stycken från det ”trotskistiska centrat”. Bland de namn som publicerades fanns Kavtaradze, tidigare ordförande för folkkommissariernas sovjet i Georgien, Mdivani, Sovjetunionens tidigare handelsattaché i Paris, och Voronskij, vår främste litteraturkritiker, och andra – samtliga gamla partimedlemmar, ledare under oktoberrevolutionen.

8 februari tillkännagav Bulanov: ”Trots Moskvas ansträngningar har den tyska regeringen kategoriskt vägrat att släppa in dig i Tyskland. Jag har fått slutgiltiga order att föra dig till Konstantinopel.”

”Men jag reser inte frivilligt, och det kommer jag att säga vid den turkiska gränsen.”

”Det förändrar ingenting. Du kommer att föras till Turkiet i alla fall.”

”Så då har ni kommit överens med den turkiska polisen om att tvångsförvisa mig till Turkiet?”

En undvikande gest: ”Vi följer bara våra order.”

Efter ett tolv dagar långt stopp började tåget röra sig. Vårt lilla tåg blev allt större i takt med vår eskort. Vi hade inte fått lämna vår vagn på hela resan, ända sedan vi hade stigit ombord i Bisjkek. Nu körde vi med full fart söderut, och stannade bara på små stationer för att fylla på vatten och bränsle. Dessa extrema försiktighetsåtgärder vidtogs på grund av minnena från demonstrationerna i

Moskva när jag förvisades i januari 1928. Tidningarna vi fick längs vägen berättade om en ny stor kampanj mot trotskisterna. Mellan raderna gick det att läsa att det pågick en strid i de översta kretsarna angående min landsförvisning. Stalin-fraktionen hade bråttom, och det med goda skäl: den måste övervinna inte bara politiska utan även fysiska hinder. Det var bestämt att vi skulle föras från Odessa av ångaren *Kalinin*, men den låg infrusen och isbrytarnas alla ansträngningar var förgäves. Moskva telegraferade och drev på. I största hast gjordes ångaren *Iljitj* klar. Vårt tåg anlände på kvällen 10 februari. Jag tittade ut genom järnvägsvagnens fönster på välbekanta platser. Jag hade tillbringat sju skolår i denna stad. Vår vagn kördes ända fram till ångaren. Det var bittert kallt. Trots den sena timmen var piren omringad av trupper och GPU-agenter. Här tvingades jag säga farväl till min yngre son och min svärdotter, som under de två senaste veckorna hade delat vår fångenskap. När vi kikade ut genom vagnsfönstret på ångaren som väntade på oss, mindes vi den andra båt som inte heller hade fört oss till vår rätta destination. Det var utanför Halifax i mars 1917, när brittiska marinsoldater mitt framför ögonen på passagerarna bar av mig på sina axlar från den norska ångbåten *Kristianiafjord*. Vår familj var densamma då, men vi var tolv år yngre.

Iljitj, som varken hade last eller passagerare, lade ut vi ettiden på morgonen. Under sextio sjömil röjde en isbrytare väg för oss. Stormen som hade rasat drabbade oss med sina sista vingslag. 12 februari seglade vi in i Bosporen. Den turkiska polisen äntrade skeppet vid Buyukdere för att kontrollera passagerarna – utöver min familj och GPU-agenterna fanns det inga passagerare ombord – och jag överlämnade följande uttalande till den turkiska republikens president, Kemal Pasha:

> Herr president: Vid ankomsten till Konstantinopel har jag äran att göra er uppmärksam på att jag inte har anlänt till den turkiska gränsen frivilligt, och att jag endast genom våld tvingas korsa den. Jag ber er, herr president, att mottaga mina vederbörliga hälsningar. L Trotskij, 12 februari 1929.

Uttalandet hade naturligtvis ingen effekt. Ångaren fortsatte in i hamnen. Efter en resa på 22 dagar, under vilka vi hade avverkat 6.000 kilometer, befann vi oss i Konstantinopel.

Kapitel 45. Planeten utan visum

Vi befann oss i Konstantinopel, först på konsulatet och sedan i en privat lägenhet. Här är några rader ur min hustrus anteckningar om den första perioden:

> Det är nog inte värt besväret att dröja vid de små äventyr som drabbade oss i samband med att vi slog oss ner i Konstantinopel – de små bedrägerierna och tvångsåtgärderna. Jag ska bara återge en episod. Vi var fortfarande kvar på tåget på väg till Odessa. GPU:s representant Bulanov framhöll alla möjliga helt värdelösa synpunkter rörande vår säkerhet utomlands, när L D avbröt honom med orden: ”Det bästa vore om mina medarbetare Sjermuks och Poznanskij fick följa med mig – det vore det enda vettiga.” Bulanov telegraferade omedelbart dessa ord till Moskva. Vid en av de följande stationerna kom han triumferande med ett telegram som svar: GPU, det vill säga politbyrån, hade gått med på det. L D skrattade. ”Ni kommer att lura oss ändå.” Bulanov blev uppenbarligen uppriktigt sårad, och utropade: ”Då kallar du alltså mig skojare.”
>
> ”Varför skulle jag förolämpa dig?”, svarade L D. ”Det är inte du utan Stalin som är bedragaren.” När vi anlände till Konstantinopel frågade L D efter Sjermuks och Poznanskij. Några dagar senare kom en representant från konsulatet med ett telegram från Moskva: de skulle inte befrias. Våra övriga erfarenheter var i stort sett av liknande sort.

Så fort vi nådde Konstantinopel sköljde en ändlös rad av rykten, antagande och direkta påhitt om vårt öde över oss i tidningarna. Pressen accepterar inga luckor i sina upplysningar, och den arbetar ihärdigt. För att få ett frö att slå rot måste naturen slänga ut en stor mängd frön. Pressen agerar på samma sätt. Den plockar upp rykten och sprider dem vidare, och multiplicerar dem i all oändlighet. Hundratals och tusentals reportage dör innan den rätta versionen ens har slagit rot. Ibland sker det först flera år senare. Ibland händer det också att sanningens ögonblick aldrig kommer.

En sak som är förvånande då den allmänna opinionen såras djupt in i själen är människans förmåga att ljuga. Jag säger det inte med någon moralisk indignation, utan bara som ett konstaterande av fakta. Önskan och vanan att ljuga återspeglar motsägelserna i våra liv. Man kan säga att tidningarna bara undantagsvis berättar sanningen. Det säger jag inte för att förolämpa journalisterna. De skiljer sig inte från andra människor, utan är bara deras talesmän.

Zola skrev om den franska finanspressen att den kunde delas upp i två grupper: de korrumperade och de så kallade ”omutbara”, som bara sålde sig vid speciella tillfällen och till ett mycket högt pris. Någonting liknande kan sägas om tidningarnas lögnaktighet i allmänhet. Den gula pressen ljuger som den naturligaste sak i världen, utan att tveka eller titta bakåt. Tidningar som *The Times* eller *Le Temps* talar sanning i oviktiga eller obetydliga frågor, så att de kan lura publiken med nödvändig auktoritet när det behövs.

Senare publicerade *The Times* artiklar om att jag hade kommit till Konstantinopel med Stalins hjälp för att förbereda en militär erövring av länderna i Främre orienten. De sex åren av kamp mellan mig och epigonerna framställdes som ett teaterspel där rollerna hade fördelats redan på förhand. ”Vem kommer att tro på det?”, frågar sig en del optimister. De har fel – många kommer att tro på det. Churchill kommer troligen inte att tro på sin tidning, men Clynes kommer förvisso att tro på det, åtminstone till hälften.[1] Det är detta som utgör den kapitalistiska demokratins arbetsgång, eller mer exakt en av dess viktigaste drivfjädrar. Men allt detta nämner jag bara i förbigående. Clynes kommer att diskuteras mer längre fram.

Strax efter min ankomst till Konstantinopel läste jag i en av tidningarna från Berlin ett tal som riksdagens ordförande höll på tioårsdagen av Weimars nationalförsamling. Han avslutade med följande ord: ”*Vielleicht kommen wir sogar dazu, Herrn Trotzki das freiheitliche Azyl zu geben*”

[1] **John Robert Clynes** (1869-1949), engelsk Labourpolitiker. Inrikesminister i MacDonalds regering mellan 1929-31. – övers anm.

(*Lebhafter Beifall der Mehrheit*).[2]

Löbes ord var en stor överraskning för mig, eftersom allt som hänt hade givit mig anledning att tro att den tyska regeringen hade beslutat sig för att inte släppa in mig i Tyskland. Det hade i alla fall den sovjetiska regeringens företrädare bestämt slagit fast. 15 februari kallade jag till mig GPU:s representant som hade följt med mig till Konstantinopel och sa till honom: ”Jag måste dra slutsatsen att de informationer som jag har fått är felaktiga. Löbe höll sitt tal 6 februari. Vi avseglade från Odessa på natten den 10 februari. Vi den tidpunkten kände Moskva till Löbes tal. Jag föreslår att du omedelbart skickar ett telegram till Moskva och föreslår, att de med stöd av Löbes tal gör en *verklig* begäran till Berlin om att bevilja mig visum. Det kommer att vara det minst vanhedrande sättet att reda ut de ränker som Stalin uppenbarligen har smidit kring frågan om att släppa in mig i Tyskland.” Två dagar kom GPU:s representant med följande svar: ”Som svar på mitt telegram till Moskva har jag fått bekräftat att det tyska regeringen så tidigt som i februari kategoriskt vägrade att utfärda visum. Det är meningslöst med en ny ansökan. Löbes tal var ovederhäftigt. Om du vill bekräfta det så kan du själv ansöka om visum.”

Jag tyckte inte att denna version lät trovärdig. Jag tyckte att riksdagens ordförande borde känna till sitt partis och regeringens avsikter bättre än GPU:s agenter. Samma dag telegraferade jag till Löbe, och meddelade att jag med stöd av hans uttalande hade ansökt om visum på det tyska konsulatet. Den demokratiska och socialdemokratiska pressen pekade skadeglatt på det faktum att en anhängare av proletariatets diktatur var tvungen att söka asyl i ett demokratiskt land. En del uttryckte till och med en förhoppning att denna lärdom skulle lära mig att bättre uppskatta de demokratiska institutionerna. Det återstod inget annat än att vänta och se hur denna lektion skulle utveckla sig.

Den demokratiska asylrätten består uppenbarligen inte av att regeringen visar gästfrihet mot personer som har liknande uppfattningar som den själv – till och med Abd ül-Hamid[3] gjorde det. Inte heller är det att en demokrati bara släpper in flyktingar med tillåtelse från regeringen som förvisade dem. Asylrätten består (på papperet) av att regeringen ger fristad även åt sina motståndare, under förutsättning att de förbinder sig att följa landets lagar. När jag kom till Tyskland skulle jag naturligtvis vara oförsonlig motståndare till den socialdemokratiska regeringen. I en intervju med en företrädare för den tyska socialdemokratiska pressen i Konstantinopel som sökte upp mig om denna fråga, gav jag behövliga förklaringar. Jag ska citera dem här, som jag skrev ner dem omedelbart efter samtalet:

> När jag nu ansöker om att få komma till Tyskland, där regeringsmajoriteten utgörs av socialdemokrater, så vill jag framförallt klargöra min inställning till socialdemokratin. Vad gäller den har det inte skett någon förändring. Min inställning till socialdemokratin är precis likadan som tidigare. Min kamp mot Stalins centristiska fraktion är dessutom bara en återspegling av min övergripande kamp mot socialdemokratin. Varken ni eller jag är i behov av oklarheter eller tvetydigheter.
>
> En del socialdemokratiska tidskrifter försöker hitta en motsättning mellan min ståndpunkt i frågan om demokratin och min ansökan om att få komma till Tyskland. Där finns ingen motsättning. Vi ”förnekar” ingalunda demokratin på det sätt som anarkisterna ”förnekar” den, i ord. Den borgerliga demokratin har fördelar jämfört med de statsformer som föregick den. Men den är inte evig. Den måste lämna plats för det socialistiska samhället. Proletariatets diktatur är den bro som leder till det socialistiska samhället.
>
> I de kapitalistiska länderna deltar kommunisterna i den parlamentariska kampen. Det finns ingen principiell skillnad mellan att använda asylrätten och att använda rösträtten, press- och församlingsfriheten, och så vidare.

Så vitt jag vet publicerades aldrig denna intervju. Det är inte alls förvånande. Samtidigt höjdes röster i den socialdemokratiska pressen med krav på att jag skulle få rätt till asyl. En social-

---

[2] ”Kanske vi till och med kommer till en punkt där vi beviljar herr Trotskij den demokratiska rätten till asyl.” (Kraftiga applåder från majoriteten.)

[3] **Abd ül-Hamid** (1842-1918), sultan av det Osmanska riket från 1876 till 1909. – övers anm.

demokratisk advokat, dr K Rosenfeld, tog på eget initiativ på sig att ingripa å mina vägnar för att se till att jag skulle få komma till Tyskland. Men redan från början stötte han på svårigheter, ty några dagar senare fick jag ett telegram där han frågade vilka begränsningar jag var beredd att underkasta mig under min vistelse i Tyskland. Jag svarade: ”Jag tänker bo helt isolerad utanför Berlin, inte under några omständigheter tala vid offentliga möten, och begränsa mig till litterärt arbete inom ramen för tysk lag.”

Så det handlade alltså inte längre om *demokratisk* asylrätt, utan rätten att bo i Tyskland *på alldeles särskilda villkor*. Den lektion i demokrati som mina motståndare skulle ge mig fick ända från början en restriktiv tolkning. Men det var inte nog med det. Några dagar senare fick jag en ny förfrågan med telegram: kunde jag tänka mig att komma till Tyskland bara för att få medicinsk behandling? Jag telegraferade som svar: ”Jag begär att åtminstone få möjlighet att vistas i Tyskland för att få behandling som är absolut nödvändig för min hälsa.”

Således krympte nu *asylrätten* samman till *rätt till behandling*. Jag namngav flera tyska läkare som hade behandlat mig de senaste tio åren, och vars hjälp jag behövde nu mer än någonsin.

Framemot påsk slog den tyska pressen an en ny ton: i regeringskretsar, skrev man, var man av uppfattningen att Trotskij egentligen inte var så sjuk att han absolut behövde hjälp från tyska läkare och tyska sjukvårdsresurser. 31 mars telegraferade jag till dr Rosenfeld:

> Enligt tidningsartiklarna är inte min sjukdom tillräckligt allvarlig för att jag ska få komma till Tyskland. Jag måste fråga, erbjöd Löbe mig *rätt till asyl* eller *rätt till begravning*? Jag är beredd att underkasta mig undersökningar av vilken medicinsk kommitté som helst. Jag förbinder mig att lämna Tyskland vid slutet av kurortssäsongen.

På detta sätt stympades under loppet av några få veckor de demokratiska principerna tre gånger. Asylrätten begränsades först till rätten att bo på speciella snäva villkor, sedan till rätten att få behandling, och slutligen till rätten att begravas. Men då kunde jag alltså bara åtnjuta demokratins alla fördelar först som lik.

Jag fick inget svar på mitt telegram. Efter att ha väntat några dagar telegraferade jag till Berlin igen: ”Betraktar frånvaron av svar som en illojal form av vägran.” Först då fick jag den 12 april, det vill säga efter två månader, ett meddelande att den tyska regeringen hade vägrat gå med på min ansökan om att få komma dit. Jag kunde inte annat än telegrafera till riksdagens ordförande, Löbe: ”Beklagar att jag inte fick möjlighet att få åtnjuta en lektion i den demokratiska asylrätten. Trotskij.” Sådan är den korta och lärorika historien om mitt första försök att få ett ”demokratisk” visum till Europa.

Det säger sig självt, att även om jag hade fått asyl, så skulle det i sig självt inte på minsta sätt ha vederlagt den marxistiska teorin om en klasstat. Den demokratiska regimen härrör inte ur några självständiga principer, utan från den härskande klassens verkliga behov, och genom sin inre logik innefattar den även rätten till asyl. Att erbjuda en proletär revolutionär en tillflyktsort motsäger inte på något sätt demokratins borgerliga karaktär. Men det finns inget behov av dessa argument nu, ty i det av socialdemokrater styrda Tyskland visade det sig inte finnas någon asylrätt.

Via GPU föreslog Stalin den 16 december att jag skulle avsvära mig mitt politiska arbete. Under pressens diskussion om rätten till asyl lade tyskarna fram samma villkor som en självklarhet. Det innebär att Müllers och Stresemanns regering också anser att de teorier som bekämpas av Stalin och Thälmann är farliga och skadliga. Stalin och Thälmann, den förstnämnde med hjälp av diplomatiska medel och den andre med hjälp av agitation, krävde att den socialdemokratiska regeringen skulle vägra mig inresa till Tyskland – antagligen i namn av den proletära revolutionens intressen. På andra flanken krävde Chamberlain, greve Westarp och deras gelikar att jag skulle vägras visum – i den kapitalistiska samhällsordningens intressen. På detta sätt kunde Hermann Müller tillfredsställa både sina kollegor till höger och sina allierade till vänster. Den socialdemokratiska regeringen blev

den sammanhållande länken i den enade internationella fronten mot den revolutionära marxismen. För att få en bild av denna enhetsfront behöver man bara vända sig till de första raderna i Marx' och Engels' **Kommunistiska Manifestet**: ”Alla det gamla Europas makter har förbundit sig till en helig hetsjakt mot detta spöke: påven och tsaren, Metternich och Guizot, franska radikaler och tyska poliser.” Namnen är olika men innebörden är densamma. Det faktum att den tyska polisens roll idag spelas av socialdemokrater ändrar bara situationen lite. I grund och botten skyddar de samma sak som Hohenzollerns poliser.

Det finns många olika anledningar till att demokratierna vägrar visum. Den norska regeringen, kan man tänka sig, tänker endast och allenast på min säkerhet. Jag hade aldrig kunnat tänka mig att jag hade så många omtänksamma vänner på höga poster i Oslo. Den norska regeringen är givetvis oreserverat för asylrätten, precis som de tyska, franska, engelska och alla andra regeringar. Som alla vet är rätten till asyl en helig och oantastlig princip. Men den asylsökande måste först av allt ge Oslo ett intyg som garanterar att han inte tänker bli dödad av någon. Då kommer de att erbjuda honom sin gästfrihet – naturligtvis under förutsättning att det inte uppstår några andra hinder.

De två debatterna i Stortinget om mitt visum utgör ett oefterhärmligt politiskt dokument. Att läsa det har åtminstone delvis kompenserat vägran att utfärda det visum som mina vänner i Norge försökte skaffa mig. Först måste den norska premiärministern givetvis ha ett samtal angående mitt visum med chefen för den hemliga polisen, vars kunskaper om demokratiska principer – skyndar jag mig att medge – står utom allt tvivel. Enligt herr Mohwinkel förde chefen för hemliga polisen fram synpunkten att det klokaste var att låta Trotskijs fiender göra slut på honom utanför norskt territorium. Det uttrycktes inte exakt på detta sätt, men innebörden var just den. Justitieministern å sin sida, förklarade för det norska parlamentet att kostnaderna för att skydda Trotskij skulle bli alltför stora för den norska budgeten. Principen om statens ekonomi – även det en av de odiskutabla demokratiska principerna – visade sig denna gång stå i oförsonlig motsättning till asylrätten. Hursomhelst blev slutsatsen att den person som mest behöver asyl har minst chans att få det.

Den franska regeringen var mycket listigare, och påpekade helt enkelt att den utvisningsorder från Frankrike som hade utfärdats av Malvy aldrig hade blivit upphävd. Ett fullständigt oöverstigligt hinder i demokratins värld! Tidigare i denna bok har jag återgivit hur den franska regeringen efter utvisningen och trots att Malvys order inte hade upphävts, ändå var beredd att ställa sina officerare till mitt förfogande, och hur jag fick besök från franska deputerade, ambassadörer och en premiärminister. Men dessa fenomen ägde tydligen rum på två olika plan som aldrig möttes. Och för närvarande är ståndpunkten denna: utan tvivel skulle jag få asyl i Frankrike, om inte den franska polisens arkiv innehöll en utvisningsorder på mig från Frankrike, utfärdad på begäran av den tsaristiska diplomatin. Det är välbekant att en polisorder är som polstjärnan: det är lika omöjligt att upphäva den som att ta bort den.

Det må vara hur det vill med det, asylrätten har i alla fall avskaffats även i Frankrike. I vilket land har då denna rätt hittat en – fristad? Kanske England?

5 juni 1929 skickade Independent Labour Party, där Ramsay MacDonald är medlem, på eget initiativ en officiell inbjudan till mig att komma till England och hålla en föreläsning vid partiskolan. Inbjudan, som hade skrivits under av partiets generalsekreterare, löd: ”I och med bildandet av Labour-regeringen kan vi inte tänka oss att det skulle kunna uppstå några svårigheter i samband med ditt besök till England i detta syfte.” Ändå uppstod det svårigheter. Jag tilläts varken föreläsa för MacDonalds anhängare, eller få hjälp av engelska läkare. Man sa blankt nej till min ansökan om visum. Clynes, Labours inrikesminister, försvarade avslaget i Underhuset. Han förklarade demokratins filosofiska innebörd med en rättframhet som skulle ha hedrat vilken som helst av Charles II:s ministrar. Enligt Clynes innebär inte rätten till asyl att en förvisad har rätt att kräva asyl, utan att en stat har rätt att vägra det. Clynes definition är anmärkningsvärd: med ett enda slag river den undan den så kallade demokratins själva grundvalar. Clynes variant av asylrätt existerade redan i det

tsaristiska Ryssland. När shahen av Persien inte lyckades hänga alla revolutionärer och tvingades lämna sitt älskade land, så gav inte Nicholas II bara honom rätt till asyl, utan också tillräckligt med bekvämligheter för att bo i Odessa. Men det föll aldrig någon av de irländska revolutionärerna in att söka asyl i det tsaristiska Ryssland, där konstitutionen bara bestod av den enda princip som utvecklas av Clynes, nämligen att medborgarna måste vara nöjda med vad de statliga myndigheterna ger dem eller tar ifrån dem. Mussolini gav kungen av Afghanistan asyl i överensstämmelse med just denna princip.

Den gudfruktiga Clynes borde åtminstone känna till att demokratin i viss mening ärvde asylrätten från den kristna kyrkan, som i sin tur på många omvägar ärvde den från hedendomen. Det räckte att en jagad brottsling tog sig in i ett tempel, ibland bara rörde vid dörrklockan, för att slippa undan förföljelserna. Således såg kyrkan asylrätten som den förföljdes rätt att få en fristad, och inte som en handling efter de hedniska eller kristna prästernas godtycke. Dittills hade jag alltid trott att de gudfruktiga labourpolitikerna visserligen var föga insatta i socialismens frågor, men säkert var väl bevandrade i kyrkans traditioner. Nu upptäckte jag att de inte ens var det.

Men varför stannar Clynes vid de första raderna i sin teori om statens lagar? Det är synd. Asylrätten är bara en del av det demokratiska systemet. Varken till sitt historiska ursprung eller sin juridiska natur skiljer den sig från yttrandefriheten, församlingsfriheten, etc. Man får hoppas att herr Clynes snart kommer att dra slutsatsen att rätten att yttra sig fritt inte innebär medborgarnas rätt att uttrycka sina tankar, oavsett vilka de är, utan statens rätt att förbjuda sina undersåtar att hysa sådana tankar. Vad gäller strejkrätten har de brittiska lagstiftarna redan dragit denna slutsats.

Clynes olycka är att han var tvungen att förklara sina handlingar högt, eftersom det fanns medlemmar i Labours parlamentsgrupp som ställde respektfulla men obekväma frågor till honom. Den norska premiärministern befann sig i samma obehagliga situation. Den tyska regeringen slapp denna missräkning eftersom det inte fanns en enda ledamot i hela riksdagen som var det minsta intresserad av asylrätten. Detta faktum blir särskilt talande när man påminner sig om att riksdagens ordförande, i ett tal som applåderades av majoriteten av ledamöterna, lovade att ge mig rätt till asyl vid en tidpunkt då jag inte ens hade bett om det.

Oktoberrevolutionen förkunnade varken några abstrakta demokratiska principer eller rätten till asyl. Sovjetstaten grundades öppet på den revolutionära diktaturens rättigheter. Men det hindrade inte Vandervelde eller andra socialdemokrater från att komma till sovjetrepubliken och i Moskva till och med öppet försvara personer som var skyldiga till terroristiska mordförsök på oktoberrevolutionens ledare.

Den nuvarande brittiska premiärministern tillhörde också en av våra gäster. Jag minns inte alla som kom till oss – jag har inte tillgång till nödvändiga uppgifter – men jag minns att herr och fru Snowden[4] befann sig bland dem. Det måste ha varit så tidigt som 1920. De mottogs inte bara som turister utan till och med som gäster, vilket troligen var att driva det hela väl långt. De fick tillgång till en loge på Stora teatern. Jag minns detta i anknytning till en liten händelse som det kan vara värt att återge. Jag hade kommit till Moskva från fronten, och mina tankar befann sig långt från de brittiska gästerna. Jag visste faktiskt inte ens vilka de var, eftersom jag hade varit så upptagen av andra saker att jag knappt hade läst några tidningar. Kommissionen som tog emot paret Snowden, och om jag inte missminner mig Bertrand Russel och Williams och ett antal andra, leddes av Lozovskij. I telefon berättade han att kommissionen krävde att jag skulle närvara på teatern där de engelska gästerna var. Jag försökte slippa, men Lozovskij insisterade att hans kommission hade fått fulla maktbefogenheter från politbyrån och att det var min plikt att vara ett föredöme av disciplin. Ovilligt gick jag dit. Det fanns ett dussintal brittiska gäster i logen. Teatern var överfull. Vi segrade

[4] **Philip Snowden**, (1864-1937) var en brittisk politiker och den förste brittiske finansministern från Labourpartiet. En kort tid ingick han i Ramsay MacDonalds nationella koalitionsregering och uteslöts därför ur Labour. – uppgifter från Wikipedia.

vid fronten och teatern applåderade segrarna våldsamt. De brittiska gästerna satt runt mig och applåderade också. En av dem var Snowden. Idag skäms han naturligtvis lite över detta äventyr. Men det går inte att utplåna. Ändå borde även jag vilja göra det, ty min ”förbrödring” med Labour-politikerna var inte bara ett misstag, utan också politiskt felaktigt. Så fort jag kunde komma ifrån gästerna gick jag för att besöka Lenin. Han var mycket upprörd. ”Är det sant att du satt i logen med dessa personer.” (Lenin använde ett annat ord än ”personer”.) Som ursäkt hänvisade jag till Lozovskij, centralkommitténs kommission, disciplin, och i synnerhet det faktum att jag inte hade den blekaste aning om vilka gästerna var. Lenin var rasande på Lozovskij och överhuvudtaget hela kommissionen, och under lång tid kunde jag inte förlåta mig själv för min obetänksamhet.

Jag tror att en av de brittiska ministrarna besökte Moskva flera gånger. Han vilade i all fall upp sig i sovjetrepubliken, bodde i Kaukasus och besökte mig. Det var herr Lansbury.[5] Den sista gången jag träffade honom var i Kislovodsk. Jag blev ombedd att titta in, om så bara för en kvart, på vilo-hemmet där några partimedlemmar och ett antal utländska gäster bodde. Ett ansenligt antal personer satt runt ett stort bord. Det var närmast som en mindre bankett. Hedersplatsen innehades av gästen, Lansbury. När jag anlände utbringade han en skål och sjöng: ”For he's a jolly good fellow.” Sådana var Lansburys känslor mot mig i Kaukasus. Idag vill nog även han glömma det hela.

När jag ansök om visum skickade jag speciella telegram till Snowden och Lansbury, och påminde dem om den gästfrihet som sovjeterna och delvis jag hade beviljat dem. Mina telegram hade föga effekt. Inom politiken har minnen lika liten betydelse som demokratiska principer.

Herr och fru Sidney Webb[6] avlade ett artigt besök hos mig ganska nyligen, i början av maj 1929, när jag redan befann mig på Prinkipo. Vi talade om möjligheten att Labourpartiet skulle komma till makten. Jag anmärkte i förbigående att jag, så fort MacDonald hade bildat regering, tänkte ansöka om visum. Herr Webb uttryckte uppfattningen att regeringen inte skulle anse sig tillräckligt stark och på grund av sitt beroende av liberalerna inte heller tillräckligt fri. Jag svarade att ett parti som inte är starkt nog att kunna svara för sina handlingar inte har rätt att sitta vid makten. Vi behövde inte pröva våra oförsonliga meningsskiljaktigheter mer. Webb kom till makten. Jag begärde visum. MacDonalds regering avslog min ansökan, men inte på grund av att liberalerna hindrade den från att följa sin demokratiska övertygelse. Tvärtom. Labour-regeringen vägrade mig visum trots Lansbury liberalernas protester. Det var en variant som herr Webb inte förutsåg. Man måste dock påpeka att han vid den tidpunkten ännu inte var Lord Passfield. Lansbury

Jag kände till en del av dessa personer personligen. Andra kan jag bara bedöma genom att göra liknelser. Jag tror att jag bedömer dem rätt. De har blivit upplyfta tack vare arbetarorganisationernas automatiska tillväxt, speciellt efter kriget, och av själva den politiska förbrukningen av liberalismen. De har fullständigt gjort sig av med den naiva idealism som en del av dem hyste för 25 eller 30 år sedan. I dess ställe har de skaffat sig politisk rutin och de väljer sina medel utan skrupler. Men deras övergripande världsuppfattning är densamma – försagd och småborgerlig, och med tankemetoder som är mycket mer outvecklade än den brittiska kolindustrins produktionsmetoder. Idag är de framförallt rädda för att adeln och storkapitalisterna inte ska ta dem på allvar. Och det är inte att undra på. Nu när de sitter vid makten är de bara alltför medvetna om sin svaghet. De har inte och kan inte ha de kvalitéer som finns hos de gamla härskande kretsarna, där maktens traditioner och vanor har överlämnats från generation till generation, och ofta ersatt talang och intellekt. Men de saknar också något som kunde ha utgjort deras verkliga styrka – tilltro till massorna och förmåga att stå på sina egna fötter. De är rädda för massorna som satte dem där de är, precis som de är rädda för

[5] **George Lansbury** (1859-1940), brittisk Labourpolitiker, socialist, kristen pacifist och tidningsredaktör. Han var ledamot av underhuset 1910-12 och 1922-40, och partiledare för Labourpartiet 1932-35. – uppgifter från Wikipedia.
[6] **Sidney Webb** (1859-1947), brittisk socialistisk reformator. Han var en av de mest betydelsefulla tidiga fabianerna och medverkade till bildandet avLondon School of Economics. Var sedan 1892 gift med Beatrice Webb. – uppgifter från Wikipedia.

de konservativa klubbarna, vars storslagenhet slår deras klena inbillningsförmåga med häpnad. För att rättfärdiga sitt maktövertagande måste de visa de gamla härskande klasserna att de inte bara är revolutionära uppkomlingar. Gud förbjude! Nej, de behöver verkligen allt självförtroende, ty de är inte bara trogna kyrkan, kungen, Överhuset, systemet med titlar, med andra ord inte bara privategendomens heliga princip utan också allt det medeltida skräpet. Att vägra visum till en revolutionär är för dem en god möjlighet att ännu en gång visa sin respekt. Jag är glad att jag gav dem denna chans. Vad det lider kommer det att ligga dem i fatet, ty inom politiken, precis som i naturen, går inget till spillo.

Det behövs ingen större inbillningsförmåga för att föreställa sig herr Clynes samtal med sin underordnade, chefen för den politiska polisen. Under samtalet upplever herr Clynes det som om han genomgår en undersökning, och han är rädd för att han inte kommer att verka stark nog för undersökaren, eller tillräckligt statsmannalik eller konservativ. Det krävs alltså inget större skarpsinne från den politiska polischefens sida för att förmå herr Clynes att ta ett beslut som nästa dag kommer att hälsas med fullständig tillfredsställelse i de konservativa tidningarna. Men den konservativa pressen inte bara lovordar – den dödar med lovord. Den gör sig lustig. Den gör sig inte omaket att dölja sitt förakt för personer som söker deras gillande. Ingen kommer till exempel att säga att *Daily Express* tillhör världens mest intelligenta institutioner. Och ändå lyckas denna tidning hitta mycket sarkastiska ord för att uttrycka sitt gillande över Labour-regeringen, för att den så noggrant skyddar den ”känslige MacDonald” från närvaron av en revolutionär iakttagare bakom sin rygg.

Och är detta de personer som har blivit kallade att lägga grunden till mänsklighetens nya samhälle? Nej, de är bara det gamla samhällets näst sista utväg. Jag säger ”näst sista” eftersom den sista utvägen är fysiskt förtryck. Jag måste medge att de västeuropeiska demokratiernas upprop i frågan om att ge mig rätt till asyl, frånsett allt annat, har givit mig ett antal roliga minuter. Ibland har det känts som om jag har deltagit i en ”pan-europeisk” komedi i en akt på temat demokratins principer. Texten skulle kunnat ha varit skriven av Bernard Shaw,[7] om det fabianska blod som rinner i hans ådror hade stärkts av bara så mycket som 5% av Jonathan Swifts blod.[8] Men oavsett vem som har skrivit texten, så är pjäsen mycket lärorik: *Europa utan visum*. Man behöver inte nämna Amerika. USA är inte bara det starkaste, utan också det mest skräckslagna landet. Hoover förklarade nyligen sitt stora intresse för fiske genom att peka på den demokratiska karaktären på detta tidsfördriv. Om det är så – jag betvivlar det – så är det i alla händelser en av de få resterna av demokrati som återstår i USA. Där har inte asylrätten existerat på länge. *Europa och Amerika utan visum.* Men dessa båda kontinenter behärskar de tre övriga. Följden blir *planeten utan visum*.

Många har förklarat för mig att min misstro mot demokratin är min största försyndelse. Så många artiklar och till och med böcker som har skrivits om det! Men när jag bad om en kort lektion i demokrati fanns det inga frivilliga. Planeten visade sig vara utan visum, Varför skulle jag tro att den mycket viktigare frågan – kampen mellan fattiga och rika – kommer att avgöras genom att man strikt observerar demokratins former och ritualer?

Och har den revolutionära diktaturen givit de resultat som förväntades av den? – hör jag någon fråga. Det går bara att besvara den frågan genom att gå igenom oktoberrevolutionens erfarenheter och försöka peka ut dess framtidsutsikter. En självbiografi är inte platsen för det, och jag tänker försöka besvara den frågan i en speciell bok som jag började skriva på redan i Centralasien. Men jag kan inte avsluta historien om mitt liv utan att, om än på några få rader, förklara varför jag så fullständigt håller fast vid den gamla väg jag har slagit in på.

Det som har hänt under min redan mogna eller åldrande generations tidsålder kan schematiskt

---

[7] **George Bernard Shaw** (1856-1950), irländsk författare som fick Nobelpriset i litteratur 1925.

[8] **Jonathan Swift** (1667-1745), brittisk-irländsk kyrkoman, författare och satiriker. Skrev fräna pamfletter mot den brittiska irlandspolitiken. Hans mest kända bok är *Gullivers resor*, som är en våldsam satir över dåtidens samhällsförhållanden. – uppgifter från Wikipedia.

beskrivas så här: under flera årtionden – i slutet på förra seklet och början av detta – fostrades den europeiska befolkningen hårt av industrin. Den sociala uppfostran dominerades helt av principen om arbetets produktivitet. Det gav häpnadsväckande resultat och verkade öppna nya möjligheter för människor. Men i verkligheten ledde det bara till krig. Det är sant att mänskligheten har använt krig för att övertyga sig själv om att den, trots den blodfattiga filosofins kraxanden, ändå inte är så förfallen, att den tvärtom är full av liv, kraft, mod, företagsamhet. Med hjälp av samma krig förverkligade den sin teknologiska makt med aldrig tidigare skådad styrka. Det är som att en man, för att visa att hans luftrör och matstrupe är i ordning, skulle börja skära halsen av sig med ett rakblad framför en spegel.

Efter krigsslutet 1918 förkunnade man att den främsta moraliska plikten från och med nu var att sköta om de sår som det under de föregående fyra åren hade det varit den främsta moraliska plikten att tillfoga varandra. Inte bara fick arbetsglädje och sparsamhet åter komma till sin rätt, utan de sattes också inom rationaliseringens stålkorsetter. Den så kallade ”återuppbyggnaden” leds av samma klasser, partier och till och med individer som vägledde förstörelsen. På de ställen där den politiska regimen har bytts ut, som i Tyskland, är de personer som spelar den ledande rollen under återuppbygget samma personer som spelade andra och tredje fiolen under förstörelsen. Det är strängt taget den enda förändring som har ägt rum.

Kriget har utrotat en hel generation, som för att skapa en minneslucka hos folk och förhindra den nya generationen att upptäcka och alltför klart märka att den egentligen håller på att upprepa samma sak som tidigare, bara på en högre historisk nivå, med bara mer hotande konsekvenser.

Under ledning av bolsjevikerna gjorde den ryska arbetarklassen ett försök att genomföra en omdaning av livet som skulle göra att mänskligheten slapp att drabbas av dessa återkommande vansinnigheter och lägga grunden till en högre kultur. Det var oktoberrevolutionens innebörd. Förvisso har den fortfarande inte löst det problem som den tog itu med. Men genom själva sin karaktär kräver detta problem flera årtionden. Dessutom bör oktoberrevolutionen betraktas som startpunkten för mänsklighetens nyaste historia i sin helhet.

I slutet av Trettioåriga kriget måste den tyska reformationen ha sett ut som ett verk av personer som hade brutit sig ut från ett sinnessjukhus. I viss mån var den faktiskt det: den europeiska mänskligheten hade brutit sig ut från ett medeltida kloster. Det moderna Tyskland, England, USA och överhuvudtaget den moderna världen hade inte varit möjlig utan reformationen med sina oräkneliga offer. Om offer någonsin ska tillåtas – men vem ska man be om tillåtelse? – så måste det vara offer som får mänskligheten att röra sig framåt.

Samma sak kan sägas om den franska revolutionen. Den trångsynta, reaktionära pedanten Taine trodde att han gjorde en djupgående upptäckt när han några år efter avrättningen av Louis XVI slog fast att det franska folket var fattigare och mer olyckligt än under den gamla regimen. Men hela poängen är att så stora händelser som den franska revolutionen inte kan betraktas utifrån en skala på ”några år”. Utan den stora revolutionen hade inte det nya Frankrike varit möjligt, och Taine själv skulle fortfarande ha varit kontorist i tjänst hos någon av den gamla regimens entreprenörer, istället för att kunna svartmåla den revolution som gav honom en ny karriär.

Det krävs ett ännu bredare historiskt perspektiv för att betrakta oktoberrevolutionen. Bara hopplösa tjockskallar kan hålla mot revolutionen att den på tolv år ännu inte har givit upphov till allmän fred och välstånd. Om man använder den tyska reformationen och den franska revolutionen (två olika stadier i det borgerliga samhällets utveckling åtskilda av nästan tre århundraden) som måttstock, så måste man uttrycka förundran över det faktum att ett efterblivet och isolerat Ryssland tolv år efter revolutionen har lyckats ge folkmassorna en levnadsstandard som inte är lägre än före kriget. Det är i sig själv ett underverk. Men oktoberrevolutionens betydelse ligger naturligtvis inte där. Revolutionen är ett experiment med en ny samhällsregim, ett experiment som kommer att genomgå många förändringar och troligen kommer att göras om igen ända från grunden. På grundval av de nyaste

tekniska framstegen kommer den att anta en helt annan karaktär. Men efter ett antal decennier och sekler kommer den nya samhällsordningen att titta tillbaka på oktoberrevolutionen på samma sätt som den borgerliga samhällsordningen betraktar den tyska reformationen eller den franska revolutionen. Det är så uppenbart, så oantastligt uppenbart, att till och med historieprofessorerna kommer att inse det, om än efter många år.

Och ditt eget personliga öde? – hör jag frågan, med en blandning av nyfikenhet och ironi. Här kan jag inte tillägga mycket till det som har sagts i denna bok. Jag mäter inte den historiska utvecklingen med hjälp av det personliga ödets mätsticka. Tvärtom, jag bedömer mitt öde objektivt och lever det subjektivt, i oupplösligt sammanhang med den samhälleliga utvecklingens förlopp.

Efter min förvisning har jag mer än en gång läst betraktelser i pressen över den ”tragedi” som har drabbat mig. Jag känner ingen *personlig* tragedi. Jag vet bara att ett kapitel i revolutionen har bytts mot ett annat. En amerikansk tidning som publicerade en av mina artiklar lät den åtföljas av en djup anmärkning som gick ut på att artikeln visade att författaren, trots de motgångar som hade drabbat honom hade behållit sitt klara förnuft. Jag kan bara uttrycka min förvåning över detta brackiga försök att söka efter ett samband mellan tankeförmågan och en regeringspost, mellan psykisk balans och den nuvarande situationen. Jag känner inte till något sådant samband, och har aldrig gjort det. Jag kände samma djupa tillfredsställelse i fängelse, med en bok eller penna i handen, som under revolutionens massmöten. Jag upplevde regeringsmaskineriet som en ofrånkomlig börda snarare än en själslig tillfredsställelse. Men det kanske är bättre att citera några andras utmärkta ord.

26 januari 1917 skrev Rosa Luxemburg till en kvinnlig vän från fängelset: ”Detta att fullständigt förlora sig i det dagliga livets banaliteter är något som jag överhuvudtaget inte kan förstå eller stå ut med. Se exempelvis hur Goethe med lugn överlägsenhet höjde sig över materiella ting. Tänk bara på vad han måste genomleva: den stora franska revolutionen, som på nära håll måste ha sett ut som en blodig och helt meningslös fars, och sedan mellan 1793 och 1815 en hel rad krig. Jag begär inte att du ska skriva poesi som Goethe, men var och en kan skapa för sig själv eller åtminstone sträva efter hans syn på livet, hans allmängiltiga intressen, hans inre harmoni. Och om du säger att Goethe inte var en politisk kämpe, så hävdar jag att det är just kämpen som måste stå över saker och ting, annars kommer han att fastna med näsan i allsköns skräp – här tänker jag givetvis på den storartade kämpen...”

Modiga ord. Jag läste dem för första gången häromdagen, och de fick mig genast att komma närmare personen Rosa Luxemburg och hon blev mig kärare än förut.

Till sina ståndpunkter, karaktär och världsuppfattning är Proudhon, denna socialismens Robinson Crusoe, mig främmande. Men Proudhon var av naturen en kämpe, han hade en andens osjälviskhet, förmåga att se ner på den officiella allmänna opinionen, och inte minst en mångsidig brinnande nyfikenhet som aldrig slocknade. Det gjorde att han kunde höja sig över sitt eget liv, med dess upp- och nedgångar, liksom sin samtida verklighet.

26 april 1852 skrev Proudhon till en vän från fängelset: ”Rörelsen är utan tvivel oregelbunden och krokig, men inriktningen är konstant. Det som alla regeringar i tur och ordning gör till revolutionens fromma blir oantastligt. Det man försöker mot den passerar som ett moln. Jag njuter av att se detta spektakel där jag förstår varenda bild. Jag ser dessa förändringar av världens liv som om jag har fått förklaringen från ovan. Det som förtrycker andra höjer mig bara mer och mer, inspirerar och stärker mig. Hur kan du då vilja att jag ska förbanna ödet, klaga på folk och förbanna dem? Ödet – jag skrattar åt det. Och vad människorna anbelangar, är de alltför okunniga, alltför förslavade för att jag skulle kunna bli arg på dem.”

Trots en viss anstrykning av kyrklig vältalighet är det fina ord. Jag skriver under på dem.

Kapitel 46. Efterskrift till den franska upplagan (1934)

Denna bok skrevs för fyra år sedan. Sedan dess har det runnit mycket vatten under broarna. Det är nödvändigt att offra åtminstone några rader på den senaste perioden i mitt liv.

Den första tiden av min tredje landsflykt, fyra och ett halvt år, tillbringade jag i Turkiet på ön Prinkipo, ända tills jag helt nyligen bosatte mig i Frankrike. Det var år fyllda av teoretiskt och litterärt arbete, huvudsakligen ägnat åt den ryska revolutionens historia. Förbindelsen med mina vänner i hemlandet var naturligtvis avbruten, dock inte så fullständigt som ledarna för den härskande fraktionen ville och hoppades. De skydde inga medel för att isolera mig fullständigt i Turkiet. Blumkin, som 1918 hade mördat den tyska ambassadören Mirbach och senare blev en av medarbetarna i mitt militära sekretariat, besökte mig i hemlighet i Konstantinopel i avsikt att få till stånd regelbundna leveranser till Sovjetunionen av den ryska Oppositionsbulletinen som jag redigerade. När han kom tillbaka till Moskva, var han oförsiktig nog eller hade oturen att anförtro sig till en person, som förrådde honom. Blumkin avrättades. Han var inte det enda offret.

11 januari 1933 sände jag ett brev från Turkiet till partiets centralkommitté. Jag ska här citera några rader:

> Jag anser det nödvändigt att fästa Er uppmärksamhet på hur och varför min dotter berövade sig livet.
>
> I slutet av år 1930 gav Ni på min begäran tillstånd för min tuberkulösa dotter, Zinaida Volkova, att tillfälligt få komma till Turkiet för behandling... Jag anade inte, att det bakom denna generositet från Er sida dolde sig ett bakomliggande motiv. I januari 1931 anlände min dotter hit med dubbelsidig pneumothorax. Efter att hon hade vistats tio månader i Turkiet lyckades vi – trots hårdnackat motstånd från Sovjets utrikesrepresentation – få tillstånd för henne att resa till Tyskland för att få vård... Den sjuka återvann sin hälsa och drömde om att tillsammans med sin lille son få återvända till Ryssland, där hennes lilla flicka och hennes man hade stannat kvar. Den senare är bolsjevikleninist och är deporterad av Stalin.
>
> 20 februari utfärdade Ni ett dekret, enligt vilket inte endast jag, min hustru och vår son utan även min dotter, Zinaida Volkova, berövades våra rättigheter som medborgare i Sovjetunionen. Min dotter, som Ni hade utrustat med ett sovjetiskt pass, företog sig *ingenting annat* i utlandet än att hon fick sjukvård. Hon deltog inte och kunde på grund av sitt hälsotillstånd inte på något som helst sätt delta i det politiska livet... Att beröva henne sitt medborgarskap var ingenting annat än en lumpen och meningslös hämndeakt gentemot mig. Men för henne innebar denna hämnd att hon skildes från sin lilla dotter, sina vänner, och hela sitt invanda liv. Hennes sinnesjämvikt var redan rubbad – först efter sin yngre systers död, därefter genom sin egen sjukdom – och denna hämnd blev ett nytt dråpslag, som träffade så mycket hårdare som det kom fullständigt oväntat och inte på något sätt var framkallat genom hennes eget förvållande. Psykiatrikerna förklarade enhälligt, att det enda som kunde rädda henne från sammanbrott, var att hon fick återvända till sitt land, sina gamla förhållanden, till sin familj och sitt arbete. Men Ert dekret av 20 februari berövade henne just denna möjlighet...
>
> Detta nya slag var mer än vad den sjuka kvinnan kunde klara av. 5 januari kvävde hon sig med hjälp av gas. Hon blev 32 år gammal.
>
> Kort efter att vi 1928 hade blivit förvisade till Alma-Ata måste min yngsta dotter, Nina [Nevelson], vars man sedan fem år har hållits inspärrad i en ”isoleringscell” av Stalin, läggas in på sjukhus. Läkarnas diagnos var galopperande lungsot. Ett brev från henne till mig av alltigenom personlig karaktär och utan någon som helst politisk anstrykning, kvarhölls av Er i 63 dagar. Följden blev, att mitt svar aldrig nådde henne medan hon levde. Hon dog 26 år gammal ... Jag inskränker mig till att delge Er detta meddelande utan några som helst kommentarer. Vad sådana beträffar, blir det framtiden som får formulera dem...

Trots alla de fördelar som Turkiet hade att erbjuda såsom förvisningsort, lyckades det ändå inte att i egentlig mening isolera mig helt. Mina ryska vänner, som hade fängslats eller förvisats, ersattes av lika lojala utländska vänner. Från olika länder kom unga kamrater till Prinkipo, och de var beredda att tillbringa månader, ibland ett helt år och ännu längre tid tillsammans med vår familj. Bland dem

fanns fransmän, tyskar, tjeckoslovaker, engelsmän, amerikanare, kineser och hinduer. Dessa nya förbindelser och vänskapsförhållanden bidrog till att göra livet lättare för oss på den lilla ön, och var ett speciellt uttryck för en ny, politisk omgruppering inom arbetarrörelsen. Efterhand antog den ryska vänsteroppositionen en internationell karaktär. Det uppstod dussintals nationella sektioner och publikationer. En omfattande litteratur skrevs på den civiliserade mänsklighetens alla språk. Just nu, när detta skrives, har vänsteroppositionen definitivt brutit med den Kommunistiska internationalen och har fört fram målet att skapa en ny International, den fjärde ...

Här kommer otvivelaktigt en skeptiker att avbryta mig och säga:

”Hur många år tillhörde ni Andra internationalen?”

”Från 1897 till 1914, alltså i mer än 17 år.”

”Och sedan?”

”Sedan, i och med krigsutbrottet, kom brytningen med Andra internationalen och närmare fem års kamp för en ny International, som bildades 1919.”

”Ni har alltså tillhört Tredje internationalen i 14 år?”

”I det närmaste.”

”Och nu bereder ni er på att bygga Fjärde internationalen? Är det inte som när en ekorre snurrar runt i sin bur?”

”Inte alls. Mänsklighetens utveckling är inte rätlinjig, utan invecklad. Vägen stakas inte ut med hjälp av kompass och linjal utan avgörs av kampen mellan levande krafter som drar åt olika håll. Arbetarklassens historiska bana utgör intet undantag. Proletariatet, det moderna mänskliga samhällets enda progressiva klass, måste betala varje stor framgång med nya nederlag, besvikelser och återtåg. På sin tid uppfyllde Andra internationalen en stor skolande uppgift. Men den gick under på grund av inskränkt nationalism och reformism. När kapitalismen gick från sin uppåtgående till sin nedåtgående epok började marken försvinna under fötterna på en reformernas politik. Dessutom blev de nationella gränserna alltför trånga för den ekonomiska utvecklingen: socialpatriotismen antog en djupt reaktionär karaktär. Andra internationalen avlöstes av Tredje internationalen. Oktoberrevolutionen var dess historiska dop. Men även revolutionen är en djupt motsägelsefull process, vars olika stadier beror av yttre omständigheter i tid och rum. Ur revolutionen uppstod ett nytt, härskande skikt, som på en och samma gång försvarar och förvränger det samhällssystem som revolutionen skapade, genom att företa de mest inskränkta, närsynta och konservativa byråkratiska åtgärder. Och genom att använda oktoberrevolutionens auktoritet har sovjetbyråkratin underkastat sig Kommunistiska internationalen, rensat ut den och gjort den maktlös. Under de senaste åren har den bara givit det internationella proletariatet ett kvävande polisvälde, ödesdigra misstag och förkrossande nederlag. Oavsett byråkratins avsikter har den bidragit till en tillfällig renässans för de av historien redan utdömda socialdemokratiska partierna. Den har i våldsamma ordalag bekämpat dessa partier, men i handling gjort allt större eftergifter och på så sätt öppnat slussarna för en historiskt aldrig tidigare skådad reaktion. Fascismens seger i Tyskland möjliggjordes genom Andra och Tredje internationalernas gemensamma kapitulation.”

Sådana förbrytelser kan inte ursäktas. De partier, som bär skulden för historiens största politiska katastrofer är dömda att kastas på skräphögen. Förr eller senare kommer proletariatet att resa sig från den nuvarande fruktansvärda reaktionen, och på nytt slå in på revolutionens väg. Men det kommer att omgruppera sina trupper under en ny fana. Det är den historiska innebörden i förberedelserna av Fjärde internationalen. Låt skeptikerna hånle och smäda bäst de vill! Historien skapas inte av skeptiker. Under alla omständigheter är inte denna bok skriven för dem.